

BIBLIOTHECA INDICA:
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY
THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.
NEW SERIES Nos. 326, 327, 331, 341, 344, 354, 360, 367,
372, 377 381, 386, & 391.

Chaturvarga Chintāmani.

BY
HEMĀDRI.

EDITED BY
PANDITA BHARATACHANDRA ŚĪROMANI.

VOL. II.
VRATAKHANDA
PART I.

CALCUTTA :

PRINTED BY N. K. SARKAR AT THE GANĒŚA PRESS

1878.

चतुर्वर्गचिन्तामणि

व्रतखण्डम् ।

श्रीहेमाद्रिणा विरचितम् ।

षोडशाध्यायपर्यन्तं प्रथमभागालोकम् ।

—000@000—

आसियाटिक्-सोसायिटिनामक समाजादुमत्या तत्साहाय्येन च

प्रचारितम् ।

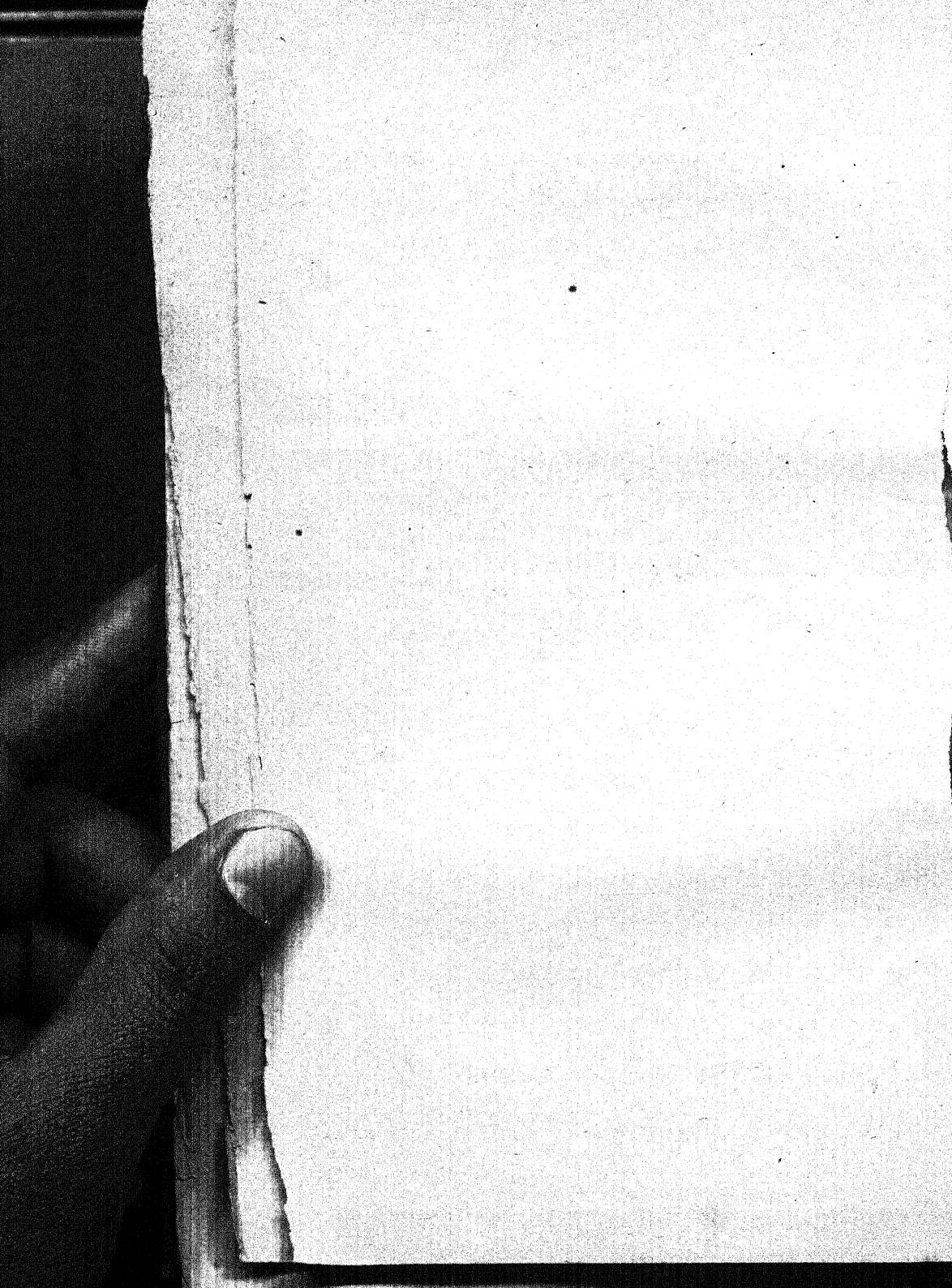
श्रीभरतचन्द्रशिरोमणिना

परिशोधितम् ।

कालिकाता

गणेशधन्वे सुद्वितम् ।

सम्बत् १९३४ ।

विज्ञापनम् ।

महामहोपाध्यायश्रीहेमाद्रिविरचितचतुर्वर्गचिन्तामणिर्नाम
ग्रन्थोऽयं यश्च व्रतखण्ड, दानखण्ड, कालखण्ड, आचखण्ड,
परिशेषखण्डसमाख्याकैः कस्यचिन्मते व्रतखण्ड दानखण्ड
तीर्थखण्ड भोक्तखण्ड परिशेषखण्ड समाख्याकैः पञ्चभिरवय-
वैर्विभक्तस्तेषां दानखण्डात्मकचिन्तामणिः आसियाटिकसोसा-
इटिसभाध्यक्षमहोदयानामनुमत्या मया खान्निग्रहेन्दुमित-
सम्बदाख्यसम्बत्सरे मुद्रितोऽभूत् साम्प्रतं व्रतखण्डात्मकः
प्रथमोऽपि मुद्रियते मुद्रितोऽनयोऽन्योऽवशिष्यते, चतुर्वर्गचिन्ता-
मणौ स्मृतिनिबन्धे महाशास्त्रे ब्राह्मणादीनां वर्णानां ब्रह्मचर्या-
दीनामाश्रमाणामनुलोमप्रतिलोमजातानां सङ्करजातीनाञ्च
षड्विधधर्मा विस्तरेण साधारणधर्माश्चासंशयं निर्णीताः सन्ति,
ग्रन्थोऽयमतिक्वायः सर्वसाधारणैर्वहुवित्तव्ययायाससाध्यतया-
यत्तीकर्तुं बहुलतया च स्वयं लेखितुं मयोग्यस्तेनास्य
विरलप्रचारतया निखिलधर्मा आचारव्यवहाराश्रयाः साधारणै-
रसंशयमवगन्तुमशक्यन्तेऽतः करुणया सर्वजन गोचरार्थं
सुमूल्यं निर्द्धार्य मुद्रादिकरणव्ययोपयुक्तं नतु लाभार्थं मुद्रितः
अस्य तु मुद्राङ्कनेन पूर्वराजनामधामचरितादीनि जिज्ञा-

सूनां विभिन्नजातीनामपि महीपकारः सुसम्भाव्यते अत्राणुरपि
 संशयो नास्ति साम्प्रतं विज्ञाप्यते हेमाद्रिस्तु देवगिरिस्थ
 यादववंशमहाराजाधिराजमहादेवचक्रवर्तिनो नृपतेः प्राङ्नि-
 वाकापरपर्यायधर्माधिकरणपण्डित आसीत् यस्य सभापण्डितः
 श्रीवोपदेव आसीत् सम्भाव्यते स च पञ्चवसुधरेन्दून्मते शकनृपति
 संवत्सरे द्विवादिवत्सर न्यूनाधिक्येन समजनिष्ट, हेमाद्रिस्तु तदैव
 समुदयं लेभे च, अत्रायं जनपरम्परासम्बाद एतदुग्रत्यक्तार्त्ता वोप-
 देव इति वोपदेवस्तु महान् पण्डितः पदार्थादर्शं महाभारत भाष्य
 कोष व्याकरण काव्य भागवतभाष्य बहुविध वैद्यकग्रन्थान् स च
 विरचितवान्, वोपदेवकृतपदार्थाभिधानकग्रन्थकारिकामनल्य-
 स्थाने उत्थाप्य यथातत्त्वं कारिकाव्याख्यां समाधाय तत्प्रामाण्य
 प्रतिपादनार्थं मूलं हेमाद्रौ चिन्त्यमित्यादिभिर्निर्वन्धैः कमला
 करभट्टाद्यभिहितैरेवं प्रतीमश्च, यद्यपि क्रमप्राप्तं व्रतखण्ड
 मेवादौ मुद्रयितुमुचितं तं प्रोज्झ्य दानखण्डस्य मुद्राङ्कने
 सन्दिहानस्य जिज्ञासोर्जिज्ञासाविनिवारणवीजमिदं व्रतखण्ड-
 स्यादर्शीभूतमेकमात्रपुस्तकं तदा लब्धं दानखण्डस्य चत्वारि
 पुस्तकानि परिप्राप्तानि अतो हेतोः क्रमप्राप्तमपि पूर्वं तत्र
 मुद्रितं, एकमात्रपुस्तकादर्शदर्शनविश्वासेन मुद्राङ्कनस्यानौ
 चित्यात् अस्मिन् वर्षे व्रतखण्डस्यादर्शीभूतक पुस्तकत्रयं लब्धं
 अतो व्युत्क्रमं परावर्त्य व्रतखण्डमुद्रयितुमारभ्यते, पुस्तक

त्रयन्तु श्रीयुक्तगवर्णभेद संस्कृतपाठशालास्थं, पुस्तकेषु तेषु
 अनेकस्थाने पाठानैक्यमस्ति एतावत् किं स्थानं स्थानं
 भिन्नकर्तृकमिव प्रतिभाति, तथापि स्नातशूलपाणि कमलाकरा-
 दिकृतग्रन्थानवलोक्य बहु विचार्य पुस्तकान्तरे पाठइतिविरुद्ध-
 पाठं संरक्ष्य संलग्नीकृत्य मुद्रितः परिशोधितश्च विचार्यतां, व्रत-
 खण्डचिन्तामणौ व्रतविधानव्यपदेशेन सुरनरतिथ्यंगादिवार-
 नक्षत्रकरणतिथीनां स्वरूपवर्णनं पिशाचभूतगन्धर्वकिन्नर विद्या-
 धरामुरोयक्षराक्षसादीनाञ्च स्वरूपवर्णनं नानामहर्षीणां नाना-
 देवानां हरिहरहिरण्यगर्भादीनाञ्च स्वरूपवर्णनं श्रीमद्गुर्गा-
 दीनां भगवतीनाञ्चाकारादिवर्णनं किन्तावत् व्यास वाल्मीकि
 प्रभृतीनां सर्वेषां महर्षीणां वर्णरूपपरिवर्णनञ्चास्ति, तैर्नाना
 जातीयानामपि परोपकारः सम्भाव्यते च, हेमाद्रिकृतचतुर्वर्गं
 चिन्तामणिनामकग्रन्थस्य बहुलतया संचितसंग्रहवत् शिथ्यै रूप-
 शिथ्यैः पाठ पाठनानामप्रचरद्रूपतया व्यवहाराभावेनेदृगवस्थाभावा
 पन्नः, तदवस्थामपाकर्तुं सभ्यराजानामाज्ञया तत्पुरुषाणाञ्च
 चेष्टया च तदनुमत्या यद्यपि मया विशदीकर्तुमिच्छते तथापीद-
 मपि द्रष्टव्यम्॥

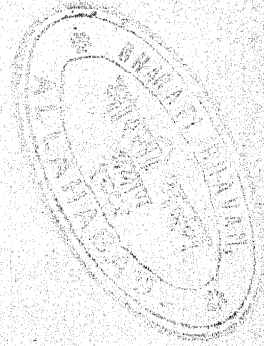

महारथ्यच्छेदात् परमपि क्रियच्छिष्टमपरं ।
 ततश्चेत्तुर्होषो नहि भवति भाव्ये हि विषये ।
 वनन्यायादत्र कचिदपि भवेद्दृष्टमपरं ।
 वचः क्षम्यं याचे विनति ततिपूर्व^० हि कृतिन इति ॥ १ ॥
 महाराज्ञी जीव्याच्चिरमखिलराज्याधिपतया
 तदस्या निर्व्विघ्नं भवतु निजराष्ट्रं प्रकृतिभिः ।
 विप्रन्तः सन्त स्त प्रकृतिगुणतः सम्यनृपतौ
 ततः शान्तस्नान्ताः कुरुत नृपकार्यं निजमिव ॥ २ ॥
 राज्ञः सत्पुरुषेः प्रयासबहुलै र्यन्याः समुद्धारिताः ।
 श्रीमद्भागवतावतारसदृशान् जानन्तु नो तान् बुधाः ॥
 मग्नानव्यिषु वेदशास्त्रनिचयान् तेचोद्धरन्ति स्म भीः
 एते र्वंदपुरःसराः कति कति ग्रन्थाः समुद्धारिताः ॥ ३ ॥

श्रीभरतचन्द्रशर्मणा ।

सूचीपत्रम् ।

— 000 —

अ	पृष्ठ	अ	पृष्ठ
अकार्षणलक्षणं ..	९	अथर्ववेदरूपं ..	१०५
अचमालादानमन्त्रः ..	१०२	अथर्ववेदानां ऋषिदेवतच्छब्दांसि	२७९
अचयटतीयात्रतं ...	४००	अर्थशास्त्ररूपं ..	१०८
अचयफलावाप्तिअचयततीयात्रतं	४९९	अदारिद्र्यश्रीत्रतं ..	६२६
अखण्डद्वादशीत्रतं ...	११०५	अर्द्धनारौश्वरमूर्तिः ..	१२४
अखण्डद्वादशीत्रतीयापनं ..	१११९	अघर्षदेशनिरूपणं ..	२९
अग्निचतुर्थीत्रतं ...	५०६	अनघाष्टमीत्रतं ..	८११
अग्निरूपं ..	१४४	अनन्तनृतोद्यात्रतं ..	४२२
अग्निरूपं ..	१९७	अनन्तद्वादशीत्रतं ..	१२००
अघोऽष्टाङ्गः ..	४८	अनन्तपञ्चमीत्रतं ..	५६४
अङ्गारकचतुर्थीत्रतं ..	५०६	अनन्तफलसप्तमीत्रतं ..	७४१
अङ्गिरसनामवत्सररूपं ..	२०५	अनलरूपं ..	११८
अङ्गुल्यादिमानकथनं ...	५१	अनसूयालक्षणं ..	८
अङ्गुलीयकदानमन्त्रः ..	२९१	अनायासलक्षणम् ..	९
अचलासप्तमीत्रतं ..	६४३	अनिरुद्धरूपं ...	१२३
अजपरूपं ..	१९३	अनिरुद्धसास्वथीर्मूर्तिः ..	११९
अजादानमन्त्रः ..	३०६	अनुराघारूपं ..	१५९
अजैकपदमूर्तिः ..	१२७	अन्नदानमन्त्रः ..	२८८
अतिगण्डरूपं ..	१६३	अनीदनासप्तमीत्रतं ...	७०१
अतिरौद्ररूपं ..	१९६	अपराजितारुद्रमूर्तिः ...	१२०

	पृष्ठा		पृष्ठा
अपराजितारूपं ..	८९	अष्टमीव्रतानि ...	८११
अपराद्वादशीव्रतं ..	१०८१	अष्टमीरूपं ...	१५२
अपूर्वादानमन्त्रः ..	२८२	अष्टाङ्गधूपः ...	५०
अविघ्नविनायकचतुर्थीव्रतं ...	५२४	अष्टादशपुराणानि ...	१०
अविद्योगतृतीयाव्रतं ..	४३८	असलक्षणं ...	२४६
अविद्योगद्वादशीव्रतं ..	११७७	अज्ञनामानि ...	१४०
अयङ्गसप्तमीव्रतं ..	७४१	अस्पृहालक्षणं ...	८
अय्यरूपं ..	२१०	अदीरावरूपं ...	२००
अभिजिद्रूपं ..	१५८	आ	
अभिजिद्रूपपुराणान्नरोक्तं ..	१८४	आकाशरूपं ...	१४७
अभीष्टसप्तमीव्रतं ..	७८१	आग्नेयव्रतं ...	८५८
अभावस्थारूपं ..	१५५	आर्द्रादानमन्त्रः ...	४७१
अमुक्तभरणसप्तमीव्रतं ..	६९२	आर्द्रारूपं ...	१५७
अम्बकरुद्रमूर्तिः ..	१२८	आदित्यसण्डकसप्तमीव्रतं ...	७५२
अम्बारूपं ...	८१	आनन्दपञ्चमीव्रतं ...	५५७
अम्बिकारूपं ..	८८	आनन्दवधमीव्रतं ...	८४८
अरुन्धतीरूपं ..	८२	आनन्दस्वरूपं ...	२१८
अर्कसप्तमीव्रतं ..	७८८	आर्यघटरूपं ...	१८३
अर्काष्टमीव्रतं ..	८३५	आयुष्मतीरूपं ...	१६९
अलकातृतीयाव्रतं ...	४७४	आरोग्यचतुर्थीव्रतं ...	५२०
अश्विनौकुमारमूर्तिः ...	१३७	आरोग्यदशमीव्रतं ...	८६३
अश्विनीरूपं ..	१५६	आरोग्यसप्तमीव्रतं ...	७४७
अभूयश्वनद्वितीयाव्रतप्रशंसा	३६६	आलोख्यअश्वीव्रतं ...	५६७
अश्लेषारूपं ...	१५७	इ	
अशीकप्रतिपद्व्रतं ...	३५१	इक्षुदण्डदानमन्त्रः ...	२०३
अशीकाष्टमीव्रतं ...	८१२	इक्षुदरूपं ...	१४२
अशोकाष्टमीव्रतपुराणान्नरोक्तं	८७२	इन्द्ररूपं ...	१४४

	पृष्ठा		पृष्ठा
ईश्वराविभवस्वरूपं ...	२०७	ऋक्षकणीरूपं ...	८३
उ		ऋग्वेदमन्त्राः ...	२४८
उत्क्रान्तिधेनुदानमन्त्रः ...	२८८	ऋग्वेदरूपं ...	१०४
उत्तरफलगुनीरूपं ...	१५८	ऋत्विगादिबराणविधिः ...	३०६
उत्तरभाद्रपदपूर्वं ...	१६०	ऋत्विगरूपं ...	८०
उत्तरायणरूपं ...	२०३	ऋषयः ...	१०८
उत्तराषाढारूपं ...	१५८	ऋषिपञ्चमीव्रतं ...	५६८
उदकसप्तमीव्रतं ...	७२६	ए	
उदकुम्भदानमन्त्रः ...	२८६	एकपादश्चद्रमूर्तिः ...	१२७
उपपुराणानि ...	११	एकादशरुद्राः ...	१२६
उपवासव्रताबुध्यानक्रमः ...	१००४	एकादश्यां जागरणगीतनर्तनभगवत्पूज	
उपानद्दानमन्त्रः ...	२८७	नीत्यवसाहात्मं ...	८८४
उभयद्वादशीव्रतं ...	१०१३	एकादशरूपं ...	१५३
उभयनवमीव्रतं ...	८२१	ऐ	
उभयसप्तमीव्रतं ...	७४८	ऐन्द्ररूपं ...	१७७
उभयसप्तमीव्रतपुराणान्तरीक्तं	७७८	ऐन्द्रीरूपं ...	८१
उमासहस्ररतुनीयाव्रतं ...	४०२	ऐश्वर्यप्रवृत्तीयाव्रतं ...	४८८
उमासहस्रदानमन्त्रः ...	२८३	क	
उमासहस्ररमूर्तिः ...	११५	कन्यादानमन्त्रः ...	३०५
उमारूपं ...	८६	कन्यारूपं ...	१८०
उल्कानवमीव्रतं भविष्योत्तरां	८८५	कपिलदानमन्त्रः ...	२८७
उल्कानवमीव्रतसौरपुराणोक्तं	८८७	कपिलरमूर्तिः ...	१२०
ऊ		कपिलाषष्ठीव्रतं ...	५७७
ऊनपञ्चाशत्वायवः ...	१३४	कमण्डलुदानमन्त्रः ...	३०२
ऊर्णादानमन्त्रः ...	२८४	कमलसप्तमीव्रतं ...	६४०
ऊर्णापटदानमन्त्रः ...	२८४	कराङ्गिनोरूपं ...	८८

		पृष्ठा			पृष्ठा
कर्कटरूपं	...	१९०	काष्ठावरुपं	...	१९२
कर्पूरदानमन्त्रः	...	२९३	किन्तुन्नरुपं	...	१८८
कलसोत्तिलक्षणम्	...	२९३	किलकस्य रूपं	...	२१६
कलारुपं	...	२९२	कुण्डलदानमन्त्रः	...	२९१
कल्किद्वादशीव्रतम्	...	१३८	कुतपरुपं	...	१९४
कल्किमूर्तिः	...	११९	कुन्दचतुर्थीव्रतं	...	५२५
करपरुपम्	...	१०५	कुवेरतृतीयाव्रतं	...	४७८
कल्याणसप्तमीव्रतम्	...	६३८	कुमारपञ्चमीव्रतं	...	५८८
कस्तुरीदानमन्त्रः	...	२९२	कुम्भरुपं	...	१९१
कांक्षपात्रदानमन्त्रः	...	२९४	कुम्भीव्रतं	...	११०५
कात्यायनीरुपं	...	८८	कुलत्थदानमन्त्रः	...	३००
कान्तिद्वितीयाव्रतं	...	३७७	कुम्भाष्टदानमन्त्रः	...	२९९
कामदाससप्तमीव्रतम्	...	२८८	कुम्भाष्टमन्त्राः	...	२७८
काममूर्तिः	...	११८	कूर्मद्वादशीव्रतं	...	१०२२
कामपञ्चमीव्रतम्	...	६१	कृतिकारुपं	...	१५६
कामाविपक्षमीव्रतं	...	५७५	कृष्णरामदानमन्त्रः	...	१८९
कान्तिकेयपञ्चमीव्रतम्	...	५९६	कृष्टचैवदानमन्त्रः	...	३८०
कान्तिकेयपञ्चमीव्रतम् भविष्यपुराणोक्तं	६०५		कृष्णचतुर्थीरुपं	...	१५४
कान्तिक्यादिमासि दीपदानविधिः	२९७		कृष्णचतुर्थीव्रतं	...	५०१
कालकर्णीरुपम्	...	९८	कृष्णचतुर्दशीरुपं	...	१५५
कालयुक्तस्वरुपं	...	२१९	कृष्णतृतीयावरुपं	...	१५४
कालरात्रिरुपम्	...	८१	कृष्णतृतीयाव्रतं	...	१५५
कालरुपाणि	...	१९१	कृष्णदशमीरुपं	...	१५५
कालाष्टमीव्रतम्	...	८४९	कृष्णद्वादशीरुपं	...	१५५
कालौरुपं	...	९१	कृष्णद्वादशीव्रतं	...	१०१०
काशीरलिदानमन्त्रः	...	२९४	कृष्णद्वादशीव्रतं विष्णुधर्मोत्तरोक्तं	११४७	
काष्ठदानमन्त्रः	...	३००	कृष्णद्वितीयावरुपं	...	१५३

सूचीपत्रम् ।

५

	पृष्ठा		पृष्ठा
कृष्णनवमीरूपं	१५४	ग	
कृष्णपञ्चरूपं	२०१	गणपतिचतुर्थीव्रतम्	५१९
कृष्णपञ्चमीरूपं	१५४	गणेशचतुर्थीव्रतम्	५१०
कृष्णप्रतिपदरूपं	१५३	गणेशप्रतिमादानमन्त्रः	३०३
कृष्णवर्णगोदानमन्त्रः	२८८	गणेशरूपम्	७६
कृष्णवल्लदानमन्त्रः	२८८	गणेशव्रतम्	५१०
कृष्णमूर्तिः	११८	गन्धद्रव्यदानमन्त्रः	३०३
कृष्णव्रतपञ्चपुराणोक्तं	११६१	गन्धर्वरूपाणि	१३९
कृष्णषष्ठीरूपं	१५४	गरुडपद्म	१८४
कृष्णषष्ठीव्रतं	६२४	गुडतृतीयाव्रतम्	४९७
कृष्णसप्तमीरूपं	१५४	गुडदानमन्त्रः	२९६
कृष्णारूपं	९७	गुर्वृष्टमीव्रतम्	८८२
कृष्णारूपान्तरम्	८६	गुह्यकद्वादशीव्रतम्	१२०४
कृष्णाष्टमीरूपम्	१५४	गृहदानमन्त्रः	३०५
कृष्णाष्टमीव्रतं देवीपुराणोक्तं	८२३	गृहपञ्चमीव्रतम्	५७४
कृष्णाष्टमीव्रतं विष्णुधर्मोत्तरोक्तं	८१९	गीर्णकृतिस्त्रीभाद्र वक्त्रेर्विधानम्	३१५
कृष्णाष्टमीव्रतं भविष्यपुराणोक्तं	८१४	गोदानमन्त्रः	३०४
कृष्णैकादशीरूपम्	१५५	गोधूमदानमन्त्रः	२९५
कृष्णैकादशीव्रतं	११५०	गोपालनवमीव्रतम्	९३९
केतुरूपम्	१५१	गोपालमूर्तिः	११९
कोटेश्वरीतृतीयाव्रतम्	४५९	गोपीचन्दनदानमन्त्रः	२९३
कौमारीरूपम्	९२	गोमयादिसप्तमीव्रतम्	७२४
कौलवरूपम्	१८२	गोरुडमूर्तिः	१२२
क्रोधनरूपम्	८८	गोविन्दद्वादशीव्रतं	१०९६
		गोवत्सद्वादशीव्रतम्	११८०
खरस्वरूपम्	२११	गोवत्सद्वादशीव्रतं	१०८०

	पृष्ठा		पृष्ठा
गौरीचतुर्थीव्रतम् ...	५३१	चामरदानमन्त्रः ...	२८२
गौरीरूपम् ...	८२	चित्रभातुरूपम् ...	२०८
गौरीव्रतम् ...	४५०	चित्रभातुरसप्तमीव्रतम् ...	७८७
गौर्यप्रादिमातरः ...	८४	चित्रारूपम् ...	१५८
यन्यकर्तुः प्रशस्तिः ...	१	चैवभाद्रमाघतृतीयाव्रतम् ...	३९४
ग्राम्यारण्यभदेन चतुर्दशद्रव्याणि	४८	चैवशुक्लप्रतिपद्विहितं तिलकव्रतम्	३४८
मीनारूपम् ...	२०२	क	
घ		कलदानमन्त्रः ...	३०५
घण्टाकण्ठीरूपम् ...	८२	कन्दीरूपम् ...	१०५
घतादिस्नानफलम् ...	२३५	कागदानमन्त्रः ...	३०५
छतोदरूपम् ...	१४१	ज	
च		जयनिरूपणम् ...	१८
चण्डिकारूपम् ...	८०	जयन्तरुद्रमूर्तिः ...	१२८
चतुःषष्ठीयोगिनीरूपाणि ...	८२	जयन्तव्रतम् ...	७८२
चतुर्थीरूपम् ...	१५२	जयनीरूपम् ...	८२
चतुर्थीव्रतानि ...	५०१	जयन्तोत्तमोत्तमव्रतम् ...	६६४
चतुर्दशविद्या ...	१८	जयरूपम् ...	२१२
चतुर्दशैरूपम् ...	१५३	जयापञ्चमीव्रतम् ...	५४३
चतुर्भूमिचतुर्थीव्रतम् ...	५०७	जयासप्तमीव्रतम् ...	६६०
चतुर्विंशतिमूर्तिः ...	११४	जलशायिविष्णुमूर्तिः ...	१२२
चतुर्व्यदरूपम् ...	१८६	जामदग्निद्वादशोत्तमव्रतम् ...	१०३२
चन्दनखण्डदानमन्त्रः ...	२८२	जीरकदानमन्त्रः ...	३०१
चन्दनाद्यल्लेपनदानमन्त्रः...	२८२	ज्येष्ठारूपम् ...	८५
चन्द्ररूपम् ...	१४८	ज्येष्ठारूपम् ...	८२
चन्द्रहासारूपम् ...	८८	ज्येष्ठारूपम् ...	१५८
चन्द्रावलीरूपम् ...	८८	ज्योतिषरूपम् ...	१०६
चम्पाषष्ठीव्रत ...	५८०	ज्वरमूर्तिः ...	१३२

त	पृष्ठा	तृतीयोद्योगानि	पृष्ठा
तण्डुलदानमन्त्रः	३००	तैलरूपं	३८४
तपनीरूपं	१७०	तैलदानमन्त्रः	१८३
तपस्वरणसप्तमीव्रतं	६३०	त्रयोदशपदार्थसप्तमीव्रतं	२६२
तपीव्रतं	७८८	त्रयोदशीरूपं	७५६
तरलारूपं	९६	विगतिसप्तमीव्रतं	१५३
तामसधर्मलक्षणं	११	विविक्तमतृतीयोद्योगानि ततीयं	७३६
ताम्रपावदानमन्त्रः	२९०	विविक्तमतृतीयोद्योगानि द्वितीयं	४५४
ताम्रूलकरदानमन्त्रः	३०१	विविक्तमतृतीयोद्योगानि प्रथमं	४५३
ताम्रूलदानमन्त्रः	३०१		
तारकद्वादशीव्रतं	१०८०	द	
तारणरूपं	२०९	दक्षिणामूर्तिः	१२५
तारारूपं	९७	दक्षिणायनरूपं	२०३
तालुजिह्वारूपं	९८	दधिमण्डोदररूपं	१४२
तिथिरूपाणि	१५६	दद्यालक्षणं	८
तिन्दुकाष्टमीव्रतं	८४०	दर्पणदानमन्त्रः	२८०
तिलदानमन्त्रः	२९६	दशगणाः	२८२
तिलदाहीव्रतं	११३१	दशमीरूपं	१५२
तिलद्वादशीव्रतं	११०८	दशमीव्रतानि	९६३
तिलद्वादशीव्रतान्तरं	११४९	दशाङ्गधूपः	५२
तुरगसप्तमीव्रतं	७०७	दशावतारव्रतं	११५८
तुलसीदानमन्त्रः	२९१	दाम्पत्याष्टमीव्रतं	८४१
तुलापुरुषदानेकलिखरणं	३०७	दासीदानमन्त्रः	३०४
तुलारूपं	१९०	दिक्पालरूपाणि	१४४
तुष्टिप्राप्तितृतीयोद्योगानि	४९९	दिग्रूपाणि	१४३
तृतीयोद्योगं	१५९	दितिरूपं	९९
		दीप्तिरूपं	९९

	पृष्ठा		पृष्ठा
दुग्धदानमन्त्रः ..	२८१	घनद्वयतं ..	११६१
दुग्धभिरुपं ...	२०२	घनिष्ठारुपं ...	१६०
दुर्गानवमीव्रतं ...	८३७	घनुर्व्वेदरुपं ...	१०७
दुर्गानवमीव्रतं प्रकारान्तरं	८५६	धनूरुपं ..	१८१
दुर्गापूजनं ...	८५५	धन्यव्रतं ..	२५५
दुर्गाव्रतं ..	८५६	धन्वन्तरिमूर्त्तिः ..	१११
दुर्मुखरुपं ...	२२०	धर्मदेशनिरुपणं ..	२६
दुर्जयारुपं ..	१०२	धर्मरुपं ...	१०४
दूर्वागणपतिचतुर्थीव्रतं ..	५२०	धर्मलक्षणानि ...	२५
दूर्वाष्टमीव्रतं ...	८७२	धर्मव्रतं ...	८६७
दूर्वाष्टमीव्रतं आदित्यपुराणोक्तं	८७५	धर्मशास्त्रप्रणेतृणां सङ्ख्या ..	१८
देवकीमूर्त्तिः ...	११८	धर्मशास्त्ररुपं ..	१०६
देवताभिदेन गायत्रीभेदः ..	२३२	धर्मस्यप्रशंसा ..	१४
द्रविणरुपं ...	१५६	धर्माधर्मलक्षणं ..	१०
द्वादशसप्तमीव्रतं ..	७२०	धर्मातिपत्तिः ..	११
द्वादशसाध्यगणाः ..	१०६	धातूरुपं ..	१८८
द्वादशादित्यव्रतं ..	११७३	धावाख्यावत्सररुपं ..	२०
द्वादशाक्षययज्ञफल्वाग्निनृतीयाव्रतं	४८८	धान्यदानमन्त्रः ...	२८५
द्वादशीरुपं ...	१५३	धान्यसप्तमीव्रतं ..	७८७
द्वादशीव्रतं कूर्मपुराणोक्तं	११५८	धृतिरुपं ..	१६४
द्वादशीव्रतानि ..	११६२	ध्रुवरुपं ..	१४८
द्वितीयारुपं ..	१५१	ध्रुवरुपं ...	१६६
द्वितीयाव्रतानि ..	३६६	ध्वजनवमीव्रतं ...	८८८
द्वादशाक्षरादिमन्त्राः ...	२२५		
ध		न	
धनद्वयतं ...	१४६	नक्तचतुर्थीव्रतं ..	५३२
		नदीव्रतं ..	७८२

	पृष्ठा		पृष्ठा
नन्दानवमीव्रतं ...	८५६	निचुभार्कसप्तमीव्रतं प्रथमं	६७४
नन्दाकृतिः ...	८०	निचुभार्कसप्तमीव्रतम् द्वितीयं	६७४
नन्दासप्तमीव्रतं ...	६६८	निरुक्ताकृतिः ...	१०५
नन्दिमूर्तिः ..	१३०	निज्जलैकादशीव्रतम् ...	१०८८
नयनप्रदसप्तमीव्रतं ...	७४४	निलज्येष्ठकृतिः ..	८१
नरनारायणमूर्तिः ...	११८	नीराजनद्वादशीव्रतम् ...	११८०
नरसिंहमूर्तिः ...	११६	नृत्यशास्त्राकृतिः ...	१०७
नरसिंहव्रतम् ...	८७६	नृसिंहद्वादशीव्रतम् ...	१२८
नवदुर्गाकृतिः ..	८४	प	
नवनीलाकृतिः ...	१४२	पक्षसन्धिव्रतं ...	३५६
नवमीव्रतानि ..	८८७	पक्षगव्यं ..	४४
नवरात्रिव्रतं ...	८००	पक्षपिण्डिकागौरौव्रतं ...	४८५
नवयूहार्चणम् ...	११३०	पक्षभङ्गाः ...	४७
नागचतुर्थीव्रतं ...	५२८	पक्षमहापापनाशनीद्वादशीव्रतं	१२०१
नागदण्डोद्वरणपक्षमीव्रतं ..	५६०	पक्षमहाभूतपक्षमीव्रतम् ...	५५२
नागपक्षमीव्रतं भविष्यपुराणीतं	६७२	पक्षम्याकृतिः ...	१५२
नागसैन्दीपक्षमीव्रतं ...	५६०	पक्षमीव्रतानि ...	५३७
नागरूपाणि ...	१३८	पक्षरत्नकं ...	४७
नान्दीमुखमातरः ...	८४	पक्षशालं ...	१०७
नामतृतीयाव्रतम् ...	४३०	पञ्चाग्निसाधनरभानृतृतीयाव्रतम्	४२६
नामतृतीयाव्रतान्तरं ...	४७७	पदार्थव्रतम् ...	८६७
नामद्वादशीव्रतं ...	१०८७	पद्ममुद्रालक्षणं ...	९४१
नामनवमीव्रतं ..	८२८	पद्मनाभद्वादशीव्रतम् ...	१०३८
नामसप्तमीव्रतं ...	७२६	परशुराममूर्तिः ...	११७
निचुभार्कसप्तमीव्रतचतुष्टयं	६७८	पराजितदशमीविधिः ...	८६८
निचुभार्कसप्तमीव्रतं तृतीयं	६७७	पराभवस्थाकृतिः ...	२१५
		परिधाकृतिः ...	१७०

	पृष्ठा		पृष्ठा
परिभाविन्याकृतिः	२१७	पुराणलक्षणं	२०
परिभाषा	३१	पुष्पदानमन्त्रः	३०१
परिस्तरणदेवताः	३१०	पुष्पद्वितीयावृतम्	१८१
परिस्तरणदेवताकथनं	७३	पुष्पाकृतिः	१५७
पाताञ्जलं	१०७	पुष्पकदानमन्त्रः	३०१
पादुकादानमन्त्रः	१८१	पूजनाकृतिः	१०२
पापक्षयार्थाज्जादानमन्त्रः	१८२	पूर्वफलगुन्याकृतिः	१५७
पापनाशनीसप्तमीव्रतम्	७४०	पूर्वभाद्रपदूपम्	१६०
पायसान्नदानमन्त्रः	२८८	पूर्वषाढाकृतिः	१५७
पार्थिवकृतिः	२०८	पृथिवीपञ्चमीव्रतम्	५७४
पार्वत्याकृतिः	८७	पृथ्वीमूर्तिः	१४०
पाशुपतनं	१७७	पौरन्दरपञ्चमीव्रतम्	५६७
पिङ्गलस्याकृतिः	२१८	पौर्णमास्याकृतिः	१५३
पिङ्गलास्याकृतिः	३८	पौष्णाकृतिः	१८८
पिचुवक्त्राकृतिः	८९	प्रकृतिपुरुषद्वितीयावृतम्	३८१
पितृसङ्क्रा	१५०	प्रचण्डोधारूपम्	८८
पिशार्थाकृतिः	१८०	प्रजापतिनासवत्सुराकृतिः	२०५
पिशिताशाकृतिः	१००	प्रजापत्याकृतिः	१०३
पुण्डरीकयज्ञप्राप्तिव्रतम्	१२०४	प्रतिपदूपम्	१५१
पुत्रप्राप्तिषष्ठीव्रतम्	६२८	प्रतिपदव्रतं चौराभिरं	३३६
पुत्रसप्तमीव्रतम् आदित्यपुराणीकं	७३८	प्रतिपद्व्रतानि	३३५
पुत्रसप्तमीव्रतम् वासुपुराणीकं	७३४	प्रतिष्ठाद्यामुत्तिग्बरणम्	३०८
पुत्रीव्रतम्	८४४	प्रदीपसप्तमीव्रतम्	८६७
पुत्रीयसप्तमीव्रतम्	७८८	प्रद्युम्नमूर्तिः	११८
पुनर्व्याकृतिः	१५७	प्रपञ्चिकाकृतिः	८८
पुरस्तरणसप्तमीव्रतम्	८०५	प्रभवाख्यवत्सुराकृतिः	१०४

	पृष्ठा		पृष्ठा
प्रमथ्याकृतिः ..	२०७	ब्रह्माण्डानेष्टत्विवरणं ..	३०६
प्रमदनामवतुराकृतिः ..	२०४	ब्राह्मणादिमावाकृतिः ..	८२
प्रमादिनाकृतिः ..	२१८	ब्रह्माकृतिः ..	१०३
प्रमानतोषर्म्भनिरूपणम्	१७	भ	
प्रीतिरूपम् ...	१६१	भक्ष्यदानमन्त्रः ...	३००
प्लवङ्गस्याकृतिः ...	२१३	भर्तृप्राप्तिवृत्तं ...	११८
प्लवङ्गस्यरूपम् प्रकारान्तरं	२१४	भद्रकाल्याकृतिः ...	८७
फ		भद्रकालीवृत्तं ...	८६०
फलतृतीयाव्रतं ...	५००	भद्रकालीवृत्तं प्रकारान्तरं ..	८६०
फलदानमन्त्रः ..	२८८	भद्रातृतीयाव्रतं ..	४८३
फलपञ्चमीव्रतं ..	६०२	भद्राकृतिः ..	८१
फलसप्तमीव्रतम् ..	७०१	भद्राकृतिः ...	१८५
फलसप्तमीवृत्तं ..	७६१	भद्रासप्तमीवृत्तं ...	६७१
फलसप्तमीव्रतं ..	७४३	मयाननाकृतिः ..	८६
व		भरणाकृतिः ..	१५६
बङ्गवामुखाकृतिः ..	८५	भवानीतृतीयाव्रतं ..	४८३
बलाकृतिः ...	१८४	भावसप्तमीवृत्तं ..	७८७
वज्रधान्याख्यवत्सराकृतिः ..	२०७	भावाख्यवत्सराकृतिः ..	२०६
वज्ररूपरुद्रमूर्तिः ...	१२८	भास्करसप्तमीवृत्तं ...	२८८
बुद्धद्वादशीव्रतं ...	१०३७	भोमद्वादशीवृत्तं पद्मपुराणीकं	१०४४
बुद्धमूर्तिः ..	११८	भोमद्वादशीवृत्तं भविष्यपुराणीकं	१०४८
बुधाकृतिः ..	१५०	भूतमावाकृतिः ..	८२
बुधाष्टमीव्रतं ...	८६६	भूदानमन्त्रः ..	३०४
ब्रह्मकूर्चलक्षणम् ...	४५	भैरवमूर्तिः ..	१३०
ब्रह्माकृतिः ..	१८८	भैरवाकृतिः ...	८८
ब्रह्मवृत्तं ..	३७७		

म	पृष्ठा	पृष्ठा
मकराकृतिः	१९१	महाकात्याकृतिः ... ८७
मघाकृतिः	१५७	महाक्रूराकृतिः .. ९६
मङ्गलाकृतः	१५०	महागन्धर्वराजाकृतिः .. १९६
मङ्गलाकृतिः	९१	महाजयासप्तमीव्रतम् .. ६६९
मङ्गलाष्टकं	४९	महादीपविधिः .. २४३
मङ्गल्यलक्षणं	९	महादेवस्याष्टमूर्तिः ... १२४
मङ्गल्यसप्तमीव्रतं	७६८	महानवम्युत्सवविधिः .. ९०३
मण्डकदानमन्त्रः	२९९	महानवम्युत्सवविधिप्रकारान्तरं ९१०
मण्डपादिकरणं	५८	महापूजाविधिः ... २३८
मत्स्यकूर्मयोः मूर्तिः	११५	महाफलदादशौव्रतम् ... १०९
मत्स्यदादशौव्रतं	१०२२	महालक्ष्मीकृतिः .. ७८
मदनदादशौव्रतम्	११९४	महाव्रतम् .. ८६४
मधुकृततीर्थव्रतम्	४१३	महासप्तमीव्रतम् ... ६५९
मधुदानमन्त्रः	२९६	महास्नानं ... २३६
मधुपर्कः	६९	महिषीदानमन्त्रः .. ३०५
मनीषान्याकृतिः	८६	महेश्वराष्टमीव्रतम् .. ८४७
मनीषयद्वादशौव्रतम्	१०७२	मातृनवमीव्रतम् ... ९५१
मन्दारपञ्चीव्रतम्	६०६	मातृव्रतम् .. ८७६
मन्दारसप्तमीव्रतम्	६५०	मार्तण्डसप्तमीव्रतम् ... ७५४
मन्मथस्याकृतिः	२१२	माषदानमन्त्रः ... २९५
मरकतलिङ्गदानमन्त्रः	२९४	मासाकृतिः ... २०१
मरीचसप्तमीव्रतम्	६९६	मिशुनाकृतिः .. १९०
मरुत्सप्तमीव्रतम्	७७५	मौनाकृतिः .. १९१
मल्लदादशौव्रतम्	१११५	मीमांसाकृतिः ... १०६
महाकालमूर्तिः	१३०	मुक्तादानमन्त्रः ... २९०
		मुक्तिद्वारसप्तमीव्रतं .. ७८०

	पृष्ठा		पृष्ठा
सुद्धदानमन्त्रः	२८५	याम्याकृतिः	८१
सुद्रालक्षणानि	२४६	योगनिद्राकृतिः	८२
सुनिरूपाणि	१०८	योगरूपाणि	१५१
सुनिव्रतम्	७८१	योगेश्वरद्वादशीव्रतं	१०४१
मूलाकृतिः	१५८	योगेश्वर्याकृतिः	८८
सृगशिरश्चाकृतिः	१५६		
सृगशीर्षव्रतम्	३५७	रक्तवस्त्रयुग्मदानमन्त्रः	१८८
सृत्युसद्दिषोदानमन्त्रः	३०६	रक्तवृषदानमन्त्रः	२८७
मेघनादाकृतिः	८८	रक्ताध्याकृतिः	८८
मेघपालीयतृतथाव्रतम्	४१३	रजतदानमन्त्रः	१८०
मेघदानमन्त्रः	३०६	रत्याकृतिः	८१
मेघदानमन्त्रः	१८८	रत्नदानमन्त्रः	३०४
मेघाकृतिः	१८०	रथदानमन्त्रः	३०४
		रथनवमीव्रतं	८४६
		रथसप्तमीव्रतं	६५२
		रथाङ्कसप्तमीव्रतं	६५६
		रश्माकृतिः	८०
		रसकल्याणिनौतृतीयाव्रतं	४६१
		रससंप्राप्त्याकृतिः	८७
		रसपटकम्	४७
		राक्षसभूतपिशाचरूपाणि	१३८
		राक्षसाकृतिः	१८७
		राक्षसस्याकृतिः	११८
		राक्षसाकृतिः	८३
		राघवद्वादशीव्रतं	१०३४
		राजराजेश्वरव्रतं	८६४

य

यचरूपाणि	१३८		
यजुर्बेदरूपं	१०५		
यज्ञीयदेवताः	११०		
यज्ञोपवीतदानमन्त्रः	६०२		
यमचतुर्थीव्रतं	५२३		
यमजिह्वारूपं	१०१		
यमद्वितीयाव्रतं	३८२		
यमरूपं	१४४		
यमव्रतं	८८२		
यमाङ्गिकरूपं	१०२		
यवदानमन्त्रः	१८५		
यशीदाकृतिः			

	पृष्ठा		पृष्ठा
राजसधर्मलक्षणं ...	११	लक्षणं चयस्य ..	२२२
राज्यतृतीयाव्रतं ...	४५७	लक्षणं चयायाः ..	८४
राज्यदादशौव्रतं ...	१०६०	लक्षणाद्राव्रतम् ...	८२६
राज्याग्निदशमौव्रतं ...	८६५	लक्ष्मीनारायणाकृतिः ...	११३
रामनवमौव्रतं ..	८४१	लक्ष्मीपञ्चमौव्रतम् ..	५६८
रामाद्याकृतिः ...	११८	लङ्काकृतिः ...	८४
राश्याकृतिः ...	१८०	लङ्केश्वर्याकृतिः ...	८५
राहोराकृतिः ...	१५१	लयाकृतिः ...	८४
रुक्मीष्ण्टमौव्रतं ...	८५३	ललितातृतीयाव्रतम् ...	४१७
रुद्रमूर्तिः ...	१२३	ललिताकृतिः ...	८१
रुधिराद्वारिष्णाकृतिः ...	२२१	ललिताषष्ठीव्रतम् ...	६१७
रूपनवमौव्रतं ..	८३३	लवणदानमन्त्रः ..	२८५
रूपं चणस्य ...	१८२	लव्यधेनुदानमन्त्रः ...	२८७
रेवत्याकृतिः ...	१०९	लालसाकृतिः ...	८५
रेवत्याकृतिः ...	१६१	लोलाकृतिः ...	८४
रेवन्तामूर्तिः ...	१३७	लोकपालत्रिङ्गाकृतिः ...	१०३
रोगमक्तिषष्ठीव्रतं ...	६२८	लोलाकृतिः ...	८४
रोगहर्षष्ठीव्रतं ...	६२८	लीलुपाकृतिः ...	१००
रोहिणीदादशौव्रतं ...	१११३	लौहदानमन्त्रः ..	२८८
रोहिष्णाकृतिः ...	१५६	लौहपावदानमन्त्रः ...	२८८
रौद्राकृतिः ...	१५२		
रौद्रस्याकृतिः ..	२२०	वज्राकृतिः ...	१६८
रौद्राकृतिः ..	८५	वमन्याकृतिः ...	१००
रौषपावदानमन्त्रः ...	२८८	वरचतुर्थीव्रतम् ...	५३०
रौहिणेयाकृतिः ..	१८४	वरदाकृतिः ...	८८
ल		वराटिकासप्तमौव्रतम् ...	७२६
लक्षणं चमायाः ...	८	वराहद्वादशौव्रतम् ...	१०२७

	पृष्ठा		पृष्ठा
वराहमूर्तिः	११८	वासुदेव द्वादशीव्रतम्	१०३६
वरीयसञ्चाकृतिः	१६९	विकारिणञ्चाकृति	२१३
वरुणाकृतिः	१८५	विद्यत्याकृतिः	२११
वरुणाकृतिः	१४५	विद्यत्याकृतिः	१०१
वलकणाकृतिः	८६	विक्रमाकृति	२०८
वलप्रमथन्याकृतिः	८६	विजयन्तिकाकृतिः	१०२
वलभद्रमूर्तिः	११८	विडाल्याकृतिः	१०२
वलथदानमन्त्रः	२८१	विजयाद्वादशीव्रतम्	११३६
ववाकृतिः	१८१	विजयपञ्चमीव्रतम्	५०६
वर्षाकृतिः	२०२	विजयरूपम्	२१२
वसन्ताकृतिः	२०२	विजयाकृतिः	१८७
वसुदेवाकृतिः	११२	विजयसप्तमीव्रतम्	७१७
वसुरूपाणि	१३१	विजयसप्तमीव्रतान्तरं सवितुः सहस्र-	
वसुव्रतम्	८४८	नामानि	७०५
वक्रिव्रतम्	७८१	विजयद्वादशीव्रतम्	११४५
वक्रैर्विधानम्	३११	विजयाद्वादशीव्रतं ब्रह्मवैवर्तिकात्	११५२
वाक्प्रतिरूपम्	१८९	विजयाकृतिः	९१
वासनद्वादशीव्रतम्	१०१०	विजयारोग्यसप्तमीव्रतम्	७५७
वासनमूर्तिः	११७	विजयासप्तमीव्रतम्	६६३
वासन्याकृतिः	१००	विजयैकादशीव्रतम्	११५२
वामाकृतिः	८५	विजयैकादशीव्रतं ब्रह्मवैवर्तिकात्	११५२
वायीराकृतिः	१८७	विद्याप्रतिपद्व्रतम्	१३८
वायुव्रतम्	९७१	विद्याद्देवताः	१०८
वरुणाकृतिः	८७	विद्येश्वरामूर्तिः	११६
वाल्याकृतिः	९४	विद्वज्जिज्ञाकृतिः	९८
वास्वनीकमूर्तिः	१२१	विधानद्वादशसप्तमीव्रतम्	७८२

	पृष्ठा		पृष्ठा
विभवाकृतिः	... ७८९	वृद्धाकृतिः	... १६५
विभूतिद्वादशीव्रतम्	... ७८९	वृषाकृतिः	... २०८
विमलाकृतिः	... ८५	वृहत्कुल्याकृतिः	... १०१
विरूपाक्षद्रुमूर्तिः	... १२७	वैतरणीदानमन्त्रः	... २८७
विभवषड्रुमूर्तिः	... १२८	वैकुण्ठाकृतिः	... १८८
विरोधाकृतिः	... २१०	वृहत्सत्याकृतिः	... १५८
विरोधकद्रुपम्	... २१७	वैतरणीव्रतं	... १११०
विशाखाक्षीरूपं	... ८४	वेदिकः मन्त्राः तेषांप्रयोजनं	... २४७
विशोकद्वादशीव्रतम्	... १०७२	वैधृत्याकृतिः	... १७८
विशोकषष्ठीव्रतम्	... ६००	वैनाथकचतुर्थीव्रतं	... ५३२
विशोकसप्तमीव्रतम्	... ७४६	वैराजाकृतिः	... १८३
विश्वरूपिकाकृतिः	... १०२	वैष्णवीरूपं	... ८०
विश्वकर्माकृतिः	... १०४	यजनदानमन्त्रः	... २८७
विश्वव्रतम्	... ११४५	यत्नीपातदानमन्त्रः	... २८८
विश्वरूपव्रतम्	... ६५	व्याकरणाकृतिः	... १०५
विश्वचवोस्याकृतिः	... २१५	व्याघाताकृतिः	... १६७
विश्वरूपिकाकृतिः	... १०१	व्यासमूर्तिः	... १२१
विश्वदेव संख्या	... १४०	व्योममुद्रालक्षणं	... १२१
विषाखाकृतिः	... १५८	व्योमषष्ठीव्रतं	... ६१६
विष्णुभाकृतिः	... १६१०	व्रतराजतृतीयाव्रतं	... ४८४
विष्णुप्राप्तिद्वादशीव्रतम्	... १२०२	व्रतसामान्यधर्मस्तदधिकारिनश्च	
विष्णोराकृतिः	... १११	तन्त्राकृतिः	... ३२५
विष्णुव्रतं	... ११७७	व्रतान्यभिधियन्ते	... ३२५
वीरभद्रमूर्तिः	... १३१	व्रतारम्भकालः	... २२४
वृद्धद्वादशीव्रतं	... १०६७		श
वृषाष्टमीव्रतम्	... ८६६	शकुन्याकृतिः	... १८५
वृत्तानामधुपकः	... १०८	शक्तुदानमन्त्रः	... २८८

	पृष्ठा		पृष्ठा
शक्रव्रतं	१२०४	शिशिराकृतिः	२०२
शङ्करार्कव्रतं	८३१	शीलतृतीयाव्रतं	४८४
शङ्खदानमन्त्रः	८७	शुक्लनामवस्तरूपं	२०४
शतभिषाकृतिः	१६०	शुक्लपञ्चरूपं	२०१
शशान्याकृतिः	१५१	शुक्लरूपं	१७५
शवराकृतिः	८७	शुक्राकृतिः	१५०
शरदाकृतिः	२०३	शुद्धिव्रतं बन्निपुराणीतं	११८६
शर्करादानमन्त्रः	२८६	शुभरूपं	१७४
शर्करासप्तमीव्रतं	६४२	शुभसप्तमीव्रतं	६४८
शस्यभूमिदानमन्त्रः	२८४	शुभाशुभरूपं	२०८
शक्रपञ्चमीव्रतं	७६०	शूर्पदानमन्त्रः	३०२
शान्ताचतुर्थीव्रतं	५१२	शूलदानमन्त्रः	२८८
शान्तिनृतीयाव्रतं	४६५	शूलरूपं	१६४
शान्तिपञ्चमीव्रतं	५५६	शूलव्रतं	७६०
शान्तिपञ्चमीव्रतं भविष्यपुराणीतं	५६३	शोभकरूपं	२१५
शालग्रामदानमन्त्रः	२८७	शोभनरूपं	१६३
शालिहीनपञ्चमीव्रतं	५७३	शोभनरूपं	१७१
शिखारूपं	१०५	शौचलक्षणं	८
शिवकृष्णाष्टमीव्रतं	८२१	शौर्ध्यव्रतं	८५७
शिवदूतीरूपं	८७	शिवानिरूपणं	३०
शिवस्नातदानमन्त्रः	२८७	श्वणद्वादशीव्रतं	११३८
शिवप्रतिमादानमन्त्रः	२८३	श्वणद्वादशीव्रतं भविष्यपुराणीतं	१६१
शिवस्निग्धदानमन्त्रः	२८४	श्वणारूपं	१६०
शिवाचतुर्थीव्रतं	५१२	श्राद्धप्रशस्त्रानि	४६
शिवाकृतिः	८०	श्रावणरूपं	१८७
शिविकादानमन्त्रः	३०५	श्रीपञ्चमीव्रतं	५२७
शिलचतुर्थीव्रतं	५२१	श्रीपञ्चमीव्रतं गरुडपुराणीतं	५७३

	पृष्ठा		पृष्ठा
श्रीप्राप्तिपञ्चमीव्रतं ..	५७५	समीरणरूपं ...	२९०
श्रीमुखाल्पवत्सररूपं ...	२०५	समुद्ररूपं ...	१४३
श्रीष्टनवमीव्रतं ..	८८०	सम्प्राप्तिद्वादशीव्रतं ...	१०८४
श्रीव्रतं ..	५७५	सरिद्रुतं ...	७८०
श्वेतवस्त्रदानमन्त्रः ..	२८८	सर्पपञ्चमीव्रतं ...	५६७
श्वेततारुपं ..	८१	सर्पविषापञ्चपञ्चमीव्रतं ..	५६४
श्वेतताश्चदानमन्त्रः ..	२८७	सर्वकामव्रतं ...	११५१
ष		सर्वजिद्रूपं ..	२१०
षट्प्रकाराधर्माः ..	८	सर्वज्ञानरूपं ...	८६
षष्ठीव्रतद्वयं ब्रह्मपुराणीतं	६१७	सर्वधारिव्रतं ...	२१०
षष्ठीव्रतं विष्णुधर्मोत्तरीतं	६१७	सर्वभूतदमन्याकृतिः ...	८६
षष्ठीव्रतानि ..	५७७	सर्वमङ्गलरूपं ...	८१
षष्ठ्याद्यतिः ...	१५२	सर्वप्राप्तिपञ्चमीव्रतं ...	७०५
स		सर्पसप्तमीव्रतं ..	६८५
संवत्सारमविधिः ..	३६०	सचिरण्यनिष्ठदानमन्त्रः ..	२८८
सङ्कर्षणकृतिः ...	११२	साङ्गिककृतिः ...	१०८
सतसमाकृतिः ...	१८५	सात्त्विकधर्मलक्षणं ...	११
सन्तानाष्टमीव्रतं ...	८४६	सात्त्विकादिभेदेनधर्मस्वप्रकारान्तरं	१०
सपानीयहृद्यग्रदानमन्त्रः ...	२८८	साधारणधर्माः ...	६
सप्तधातवः ...	४८	साधारणस्थूलरूपं ...	२१६
सप्तधातव्यं ...	४८	साध्यरूपं ...	१७३
सप्तमीरूपं ..	१५२	साध्यव्रतं ...	११७२
सप्तमीश्रीकव्रतं ...	७८२	सामवेदश्च षिदेवतच्छ्रद्धांसि	२७८
सप्तमीव्रतानि ...	६३०	सामवेदरूपं ...	१०४
सप्तमीस्वपनं ..	७७०	सारस्वतपञ्चमीव्रतं ...	५५३
सप्तर्षिव्रतं ...	७८१	सार्वभौमव्रतं ...	८८२
सप्तसप्तसप्तमीकल्पः ...	६७८	सार्वरिण्याद्यतिः ..	२१४
सप्तसप्तमः ...	१४५		

	पृष्ठा		पृष्ठा
सावित्ररूपं	१८३	सूर्यमूर्तिदानमन्त्रः	३०३
सिद्धदानमन्त्रः	२८४	सूर्याकृतिः	१४८
सिद्धाकृतिः	१८०	सूर्यव्रतं विष्णुधर्मोत्तरोक्तं	७७८
सितरूपं	१८९	सूर्यसप्तमीव्रतं	७७०
सितसप्तमीव्रतं	७७८	सोद्यापनविद्याव्रतं	३४३
सिद्धार्थकादिसप्तमीव्रतं	४२४	सोद्यापनमारोग्यप्रतिपद्व्रतं	३४८
सिद्धार्थस्याकृतिः	२१८	सोद्यापनमासादशमीव्रतं	८७३
सिद्धाकृतिः	१६४	सोद्यापनमासादशमीव्रतं-	
सिद्धाकृतिः	८०	मविष्णुपुराणीकं	८७७
सिद्धाकृतिः	१५२	सोद्यापनषष्ठीव्रतं	६०८
सिद्धिविनायकचतुर्थीव्रतं	४२४	सोपदंशदध्यन्नदानमन्त्रः	६८८
सुकर्माकृतिः	१६४	सोमद्वितीयाव्रतं	३८८
सुकृतद्वादशीव्रतं	१०७८	सोमव्रतं	८२८
सुखचतुर्थीव्रतं	४२६	सोमाष्टमीव्रतं	८२३
सुखषष्ठीव्रतं	६२८	सौभाग्यतृतीयाव्रतं	४७६
सुगतिद्वादशीव्रतं	१०८१	सौभाग्यतृतीयाव्रतं	४७८
सुगतिव्रतं	८८१	सौभाग्यतृतीयाव्रतं गरुडपुराणीकं	४८३
सुजन्मद्वादशीव्रतम्	११७४	सौभाग्यद्रव्ययुग्मदानमन्त्रः	३०२
सुदर्शनषष्ठीव्रतं	६२०	सौभाग्यपञ्चमीव्रतं	५७४
सुनामद्वादशीव्रतम्	१०६३	सौभाग्याकृतिः	१६२
सुवर्णदानमन्त्रः	२८७	सौभाग्यशयनव्रतं	४४४
सुवर्णपञ्चदानमन्त्रः	२८०	सौभाग्याकृतिः	२१६
सुभगाकृतिः	८८५	सौभाग्याष्टकं	४८
सुरभ्याकृतिः	८२	सौम्याकृतिः	१८८
सुरूपद्वादशीव्रतं	१९०५	सौरसप्तमीव्रतं	७८७
सुरेश्वरचद्रमूर्तिः	१२८०	स्नानमूर्तिः	१२८
सुरोदाकृतिः	१४३	स्नानपरिमाणं	२६५

	पृष्ठा		पृष्ठा
स्वर्णनामदानमन्त्रः ..	१०३	हरिप्रतं ...	११७२
स्वर्णादिनिलदाममन्त्रः ...	१२०	हरिहरमूर्तिः ...	१२६
स्वातीरूपं ...	१६८	हर्यणाछतिः ...	१६७
	हृ	हरश्चद्रयनिरूपणं ...	१३२
हयग्रीवमूर्तिः ..	१२०	हजारूपं ...	१४८
हयाननाछतिः ...	८७	हाहारवाछतिः ...	८६
हरकुलीयाप्रतं ...	४८०	छङ्काराकृतिः ...	८५
हरमूर्तिः ...	१२८	हेमन्ताकृतिः ...	२०२
हररुद्रमूर्तिः ...	१२८	हेमलम्बस्याकृतिः ...	२१३
हरवृत्तं ...	८८१	होमविधिः ...	३०८
हरिद्रादानमन्त्रः ...	३०२	होमविधिः देवीपुराणोक्तं	६८

ग्रन्थानां वचनसंख्या ।

—000—

पृष्ठा	पृष्ठा
अ	काशीचरं ६१, ४५०, ५८८, ८६४, ८६५, ८६६, ८५५ ।
अगस्त्यसंहिता ८४६ ।	कूर्मपुराणं १३, २१, २२, ५२३, ५२८, १००८, १०१०, ११५८ ।
अगस्तिः २२७, ३३२ ।	चीरखानी ४७ ।
अग्निपुराणं २२७, ३३२, ८९६ ।	ग
आ	गरुडपुराणं ४३, ३२१, ३२२, ३३१, ३२८, ३८६, ४६०, ४८३, ५४६, ६२०, ७७० ।
आग्नेयपुराणं ८८३ ।	गारुडपुराणं ४४, ८४१, ८६५, ८८३, १००१ ।
आदित्यपुराणं ७४०, ८०४, ८७६, ८४७ ।	गार्गः २४५, २४६ ।
आननकः ३० ।	गृह्यपरिशिष्टं ३३, ४०, ४३ ।
आपस्तम्बः १०, ३२, ३६, ४१ ।	गोपथब्राह्मणं ५८ ।
उ	गौतमः ८८७ ।
उभामाहेश्वरसंवादः १२०३ ।	ख
क	भागवतः ३४ ।
कण्वश्रुतः ८८६ ।	कन्दोगपरिशिष्टं ३२, ३६, ३८, ३९, ४०, ४२, ४८, ५६०, ५६७, ६०६, ६०८, ६२४, ६३०, ६४२, ६५२ ।
क	
कात्यायनः ३५, ५५, ७६, ३३२, ८८२, ८८२, १००२, १००३, १००५ ।	
कालिकापुराणं २२, २३७, ४३८, ७८८, ८३१, ८६२, १००१ ।	

पृष्ठा	पृष्ठा
ज	६१०, ७८८, ८८१, ८८३, १००४, १००७, १००८ ।
जावालिः ६८ ।	ब्रह्मसिद्धान्तः २४६ ।
जोतिषशास्त्रं २४५ ।	ब्रह्माण्डपुराणं ५६८ ।
द	ब्रह्मा ७१ ।
देवताः ६, १७, २२, २६ ।	ब्रह्मवैवर्तः १२, १००३, १००५, १००६, ११५६ ।
देवीपुराणं २८, ६३, ६५, ६८, ८०, २२३, ३०८, ४८४, ५२५, ८२६, ८२७, ८८०, ११६७ ।	
न	भ
नरसिंहपुराणं ५१० ।	भगवतीश्रुतिः ८, ३० ।
नारदीयपुराणं ८८३, ८८५, ८८६, १००२, १००३ ।	भवदीपिका ८८, ८८, १३८ ।
निगमपरिशिष्टं ३८, ८८८, १००२ ।	भविष्यपुराणं २२, ६६७, ६६८, ६७४, ६७६, ६७८, ६८५, ६८७, ६८७, ६६७, ६६८, ८५६७, ८८२, ८८३, १०००, १००१, १००५, १०१०, १०५६, १०८४, ११४५, ११७७, ११८३, ११८८, ११००, १२०२ ।
प	भविष्यपुराणं १०, १८, २६, २७, ३१, ३४, ४२, ४७, ४८, ५०, ५७, ५८, ३१७, ३३०, ३३१, ३३५, ३४५, ३६६, ३७७, ३८१, ४७४, ४७७, ४७८, ४८७, ५१०, ५१२, ५३७, ५५७, ५६६, ५६८, ५७२, ६०५, ६१५, ६१६, ६६८, ६७४, ६७६, ६७८, ६८५, ६८७, ६८०, ६८६, ६८७, ७०१, ७०२, ७०५, ७१७, ७२०, ७२४, ७२६, ७२८, ७३१, ७३४, ७३६, ७४१, ७४३, ७४६, ७४७, ७५२, ७५६, ७५७, ७६०, ७६२, ७६८, ७८६, ७८७, ७८८, ८२३, ८२८, ८४१, ८४४, ८७५, ८८१, ८८२, ८८८, ८३३, ८३०, ८३७, ८३८, ८४८, ८५६,
म	
मङ्गलपुराणं ६७, ३०६, ३३१, ३३२, ३५६, ३५७, ३६०, ३८८, ४२२, ४६१, ४७१, ४८३, ४८४, ४८५, ५००, ५३२, ५५३, ५५४, ६३८, ६४८, ७४४, ७८७, ७८८, ८७५, ८५८, ८८३, १०००, १०१०, १०४८, १०७५, ११६१ ।	
मयःसंग्रहः ७८ ।	
पिङ्गला ५८ ।	
मुल्लुखाः ८८६ ।	
पेढीनसि २८, ४२, ८८४ ।	
प्रतिष्ठासारसंग्रहः ५५, ६०, ६३ ।	
प्रसासखण्डः ५६४ ।	
व	
वज्रपुराणं ३४, ४५, ४७, ५३, २२६, ३३०,	

पृष्ठा

पृष्ठा

२५७, २८२, २९३, १०००, १००१, १००६,
१०१०, १०५६, १०८४, ११४५, ११७७, ११८०,
१२००, १२०२ ।

अविद्योत्तरं ४८, ५३, ३३३, ३५१, ३५३,
३५४, ३८०, ३८२, ३९४, ४०० ४०२, ४०५,
४०५, ४१३, ४१६, ४१९, ४२६, ४३०, ४३५,
५३१, ५४३, ५७४, ५९६, ६००, ६०२, ६०४,
६१७, ६७१ ७५४, ८१४, ८१९, ८३७, ८७३,
८९४, ८९६, ९२०, ९३२, ९५९, ९८१, १०
२१, १०८९, १०९४, १११२, १११४, १११७,
११४५, ११७१ ।

भागवतं ७ ।

भृगुः २२५ ।

म

मत्स्यापुराणं १६, २१, ४८, ५३, ३८, ५८,
८८, १४९, १५०, २२२, २८७, ३०८, ३३१,
९९२, १०००, १००८, १०६०, ११९८ ।

मनुः २२, १००८ ।

मथसंग्रहः १३८ ।

मरीचिः ४०, ७५ ।

मार्कण्डेयपुराणं २६, ३४, ३७, ४९, ५२,
८७, ३२१, ४२२, ४४४, ५०८, १०१०,
१०११ ।

महाभारत ७, १२, १४, १५, १६, २४, २५,
३२६, १०९१ ।

महायनोपनिषद् ४२ ।

य

यय १३९ ।

यमपुराणं २३ ।

याम्यवल्काः १५, १८, ३२, ३६, ३७, ३८, ५० ।

र

रत्नकोषः २४२ ।

ल

लङ्गः २४५ ।

लक्ष्मणसमुच्चयं ८९ ।

लघुचादीनः ३९ ।

लिङ्गपुराणं ४३, ६७, २३५, २३६, ३०७ ।

व

वराहपुराणं ११, ५७, ४६, ३२१, ३५५,
४७९, ५२४, ५५६, ६१६, ७३५, ७४८, ८०५

९५९ ९८२, १००४, १०११, १०४४, ११०३,

११६२, ११७२, १२०४ ।

वराहमिहिरौ १२६ ।

वशिष्ठः २०, ३५, ५२ ।

वक्त्रिपुराणं ३०, १०७, ११५८ ।

वातुलागम ४५ ।

वामनपुराणं ३४, ३८, १४०, ८५९, ११०५ ।

वायुपुराणं २२८ ।

वायुसंक्षिप्ता २४० ।

विश्वकर्माशास्त्रं ७८, ७९, ८६, ८९, १०४,

११३, १२६, १३१, १५१, १९१, १३९, १४० ।

विश्वकर्मा १३९, १४० ।

विश्वामित्रः १०, ६७ ।

विष्णुः ५४ ।

विष्णुगुप्तः ५५, ५६ ।

विष्णुधर्मः १०१०, १०८१ ।

विष्णुधर्मोत्तरं ८, २५, ४४, ४७, ७६, ७८,

८७, १०३, ११०, ११५, १२८, १३७, १४०,

१४३, १४७, १५०, १८१, ३१८, १४१, ३४३,

३४०, ३८०, ३८८, ३८९, ३९२, ४५३, ४५४,

४५६, ४५७, ४८८, ५०५, ५५२, ५७४, ५७५,

६२७, ७७४ ७७७, ७७८, ७७९, ७८०, ७८०,

७८१, ७८२, ८२१, ८४७, ८४८, ८४९,

८५०, ८६६, ८६८, १००८, १०६३, ११३२,

११४७, ११४८, ११५०, ११५१, ११७५,

११८४ ।

विष्णुपुराणं १८, २०, २७, ३५ ।

विष्णुसहस्रं ८८३, ८८५, १००३, १००८,

१०८६, १०८७, ११०१, १२०१ ।

विष्णुस्मृतिः ८८४ ।

वृद्धगर्गः ४४ ।

वृद्धवशिष्ठः ५३, २४४ ।

वृद्धस्यतिः ८५२, ५३, २४४ ।

वेदव्यासः १२ ।

वौशायनः २८, ३८, ३५ ।

व्यासः २२, २१६, ३३१ ।

श

शङ्खलिखितौ १३, २५ ।

शतपथसूतिः ३८ ।

श्रातातपः २३, २४, ३५ ।

शिवधर्मः ४४, १२५ ।

शुक्रः २१५ ।

श्रीचाचारपद्धतिः ५८ ।

शौनकाः २४५ ।

ष

षट्चिंशत्तमं ४८ ।

स

सत्यव्रतः २४४ ।

सनतकुमारप्रोक्तं ८८३, ८८४, ८८८, ८८९,

८००१ ।

सायकभूः ६० ।

सिद्धार्थसंज्ञिता ११४ ।

सौरपुराणं ५३०, ८८८ ।

स्मृत्यपुराणं १३, १४, ३१, ४३, ४४, ४५,

१३७, २२२, ३१८, ३१९, ३२५, ३३३, ३४८,

४८०, ५०१, ५२६, ५३०, ५३१, ५७७, ५८०

६२६, ८२५, ८५५, ८८५, ८८८, १००१ ।

स्मृत्यपुराणीयप्रभावखण्डं ११५६ ।

स्नातः ८१० ।

स्मृतिमीमांसा ८८७ ।

ह

हरिवंशः ३२७ ।

हारीतः ४, २३, ३३, १००८ ।

हेमादिः ।

तत्र व्रतखण्डं ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथ ग्रन्थकर्तुः प्रशस्तिः ।

पादप्रान्तविनिःसृतद्युसरितो देवस्य लक्ष्मीपते,
व्यक्ताम्भोरुहसम्भवा त्रिजगतीबन्धा जयन्ति द्विजाः ।
राग-द्वेष-मदादि-दोष-विरहादन्तस्फुरज्ज्योतिषाम्
तेषामेव शिरोमणिर्विजयते विश्वाभिधानो मुनिः ॥ १ ॥
गोत्रे तस्य बभूव निर्मलगुण श्रेणीभूतामयणी,
विद्या-चार-विवेक विक्रम निधिः श्रीवासुदेवः कृती ।
यत्कीर्त्या धवलीकृते त्रिभुवने श्रीकण्ठ-वैकुण्ठयोः,
कैलासाचलदुग्धसिन्धु विषये नासीन्निवासी गृहे ॥ २ ॥

नानादान प्रीणित प्राणिलोको

लोका-लोक-प्रान्तविश्रान्तकीर्त्तिः ।

तस्मादासीन्नामतः कामदेवः

पुण्याचारैर्मूर्त्तिमान् धर्म एव ॥ ३ ॥

विमलगुणमणीनामाकरः कामदेवा

दभवदतुलतेजा नाम हेमाद्रिसूरिः ।

सकल कलिकलङ्कातङ्कपङ्कापहारी

सुरसरितइवौघः शार्ङ्गपाणेः पदाब्जात् ॥ ४ ॥

पुरापि यत्पुण्यमगण्यरूपम्

श्रीकामदेवेन कृतं नु विद्मः ।

येनादरिद्रां जगतीं विधातुम्

हेमाद्रिरप्यस्य गृहेऽवतीर्णः ॥ ५ ॥

चरितं तस्य हेमाद्रेरद्भुतं केन वर्ण्यते ।

उपैति प्रार्थितो यस्य सन्तानः कल्पवृक्षताम् ॥ ६ ॥

दृष्ट्वैव भावीनि यशंसि यस्य

जगत्तयी मण्डलपण्डितानि ।

तथाविधं शिल्पमनल्पमिन्दो

क्षाता विधातुं शिथिलादरीऽभूत् ॥ ७ ॥

असौ विसीमा महिमा हिमाद्रिम्

हेमाद्रिसूरैरधरी करोति,

दूराद्गम्यं मृगलोचनानाम्

येनाजङ्गमानसमेव धत्ते ॥ ८ ॥

कलाकलापं सकलं विभर्त्ति

गवां सहस्राणि सदा ददाति ।

जगत्प्रसिद्धिजराजभावा

स्तथापि यस्तारकतां दधाति ॥ ८ ॥

विध्वस्ता खिलवैरिणः किल महादेवस्य पृथ्वीपते,

राज्यक्षीरसमुद्रवर्द्धनशशी हेमाद्रिसूरिः परः ।

येन श्रीकरणाधिपत्यपदवीमासाद्य विद्यामपि,

न्यस्ता श्रीश्च सरस्वती च विदुषां गेहेषु देहेषु च ॥ १० ॥

जिज्ञासामिह कुर्वते कतिपये धर्मस्य तेभ्यो परे

जानन्त्येव समस्तशास्त्ररचनादस्माभिरेवं पुनः

निःशेषैरभिधीयते क्षितितले हेमाद्रिसूरेः परी

ज्ञातुं वा चरितुं क्षमोनहि पुरा भूतो न भावी पुरः ॥ ११ ॥

स सम्प्रति निरालोक लोकशङ्कापनुत्तये ।

विदधाति चतुर्वर्गं, चिन्तामणि सुदारधीः ॥ १२ ॥

यं पूर्वं चारुचिन्तामणि ममितगुणं मन्दराद्रिः समुद्रम्

निर्मथ्य प्रायशोऽयं वितरति बहुशः प्रार्थनादर्थमेव ।

सम्प्रत्यालोच्य * सर्वस्मृति-निगम-पुराणे-तिहासा-स्मुराशीन्

हेमाद्रिः स्पष्टैव प्रकटयति चतुर्वर्गचिन्तामणिं सः ॥ १३ ॥

रुन्धानमन्धानि तमांसि दूरे विचिन्त्य चिन्तामणिमेतमेव ।

मनोरथानां परिपूरणाय नान्यत्र सन्तः श्रममाचरन्तु ॥ १४ ॥

अनन्यमनसा सोऽयं चिन्तामणिरुपासितः ।

विदधातु सदाऽशेषमनीषितफलानि वः ॥ १५ ॥

खण्डानि चास्मिन् व्रत-दान-तीर्थ-

मोक्षाभिधानि क्रमशो भवन्ति ।

* आलोच्य इति कश्चित् पाठः ।

यत् पञ्चमं तत् परिशेषखण्ड
 मखण्डितो यत्र विभाति धर्मः ॥ १६ ॥
 धर्मो जयत्यभ्युदयैकहेतु
 र्यस्य प्रकारान् षड् दाहरन्ति ।
 अवान्तरानेकविशेषयोगा
 दन्येऽपि यस्मिन् बहवो भवन्ति ॥ १७ ॥
 अमुष्य भेदानखिलान् प्रवक्तुम्
 वाचस्यते-रप्यसमर्थभावः ।
 महानुभावा मुनयोऽपि शास्त्रे
 तदेकदेशं प्रतिपादयन्ति ॥ १८ ॥
 तेनेह हेमाद्रिसुधीः स्वशास्त्रे
 साधारणं धर्मविशेषमाह ।
 फलाभिलाषानभिलाषभेदात्
 काम्यञ्च नित्यञ्च यमामनन्ति ॥ १९ ॥

यदाह हारौतः ।

काम्यैरेतैः क्रियमाणैस्तपोभिः
 स्वर्गा-ल्लोकात् पुनरायान्ति जन्म-
 कामैर्मुक्ताः सत्यलोकाः स यज्ञा
 स्तपोनिष्ठानक्षयान् यान्ति लोकानिति ॥ २० ॥

अथ के ते धर्मस्य षट् प्रकाराः कतमश्चासावस्मिन् शास्त्रे
 प्रतिपादयिष्यमाणः साधारणाख्यो धर्मः विशेष इत्युच्यते ।

तत्र धर्म इत्यनुवृत्तौ भविष्यत् पुराणे ।

वर्णधर्मः स्मृतस्त्वेक आश्रमाणामतः परम्
वर्णाश्रमस्तृतीयस्तु गौणोनैमित्तिकं स्तथा ॥
वर्णत्वमेकमाश्रित्य यो धर्मः सम्प्रवर्तते
वर्णधर्मः स उक्तस्तु यथोपनयनं नृप ॥
आश्रमञ्च समाश्रित्य यो धर्मः सम्प्रवर्तते
सखत्वाश्रमधर्मस्तु भिक्षादण्डादिको यथा ॥
वर्णत्वमाश्रमत्वञ्च योऽधिकृत्य प्रवर्तते
स वर्णाश्रमधर्मस्तु स्यान्नौञ्ची मेखला * यथा ॥
यो गुणेन प्रवर्तते गुणधर्मः स उच्यते ।
यथामूर्खाभिषिक्तस्य प्रजानां परिपालनम् ॥
निमित्तमेक माश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्तते ।
नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा ॥

वर्णत्वमेकमाश्रित्येति एकशब्दो वक्ष्यमाणोभयनिमित्तव्या-
वृत्तिपरः, वक्ष्यमाणधर्मस्य वर्णधर्मत्वात् अयं त्वाश्रमत्वमनपेक्ष्य
वर्णत्वनिमित्तकोऽतः सत्यामप्युपनयनस्याष्टवर्षत्वाद्यपेक्षायां नैक
शब्द विरोध इति । अथवा वीप्सायामेकशब्दः ततश्चैकैकं वर्णत्व-
मुद्दिश्य यो विधीयते स वर्णधर्म इति अतएवाष्टवर्षादिवाक्यै-
रनेकवर्णत्वाद्देशेन विधीयमानमुपनयनं दृष्टान्तीकृतं । निमित्त-
मेकमाश्रित्येत्यत्र प्रायश्चित्तस्य नित्य काश्यवैधर्म्यमात्रेण नैमि-
त्तिकत्वं न तु राहुदर्शननिमित्तस्नानादिवदकरणजनितदोष
परिहारार्थतया निषिद्धकर्मकृताधर्म परिहारार्थतयैव तद्विधा-

नोपपत्तेः न च जातेष्टिवदुभयार्थत्वं, तत्र फलनिमित्तयो रूभयो
रुपात्तत्वान्नत्विह तथेति ।

साधारणधर्मस्तु महाभारते ।

आह्वकर्म तपश्चैव सत्यमक्रोध एव च ।

स्त्रेषु दारेषु सन्तोषः शौचं नित्यानसूयिता ।

आत्मज्ञानं तितिक्षा च धर्मः साधारणो नृप ॥

चातुर्वर्ण्यस्येति शेषः ।

‘तप, शान्दायणादि ।

यदाह देवलः ।

व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनं नृप ।

व्रतशब्दोऽत्र स्नान-दान-जप-होम-पूजोपवासादिपरः, एतेन
व्रतखण्डप्रतिपाद्यानां धर्माणामपि साधारणत्वं सूचितं, आत्म-
ज्ञानमित्यनेन मोक्षखण्डप्रतिपाद्यानामपि धर्माणां साधा-
रणत्वं, न चापि शूद्राधिकरणन्यायेन शूद्राणां विद्यायामन-
धिकार इति कथं मोक्षधर्माणां साधारणत्वमिति वाच्यं । तेषां
मुपनयनाभावेनाध्ययनासम्भवाद्देवाक्यविचार एवानधिकारः ।
न पुनरवैदिके आवयेच्चतुरोवर्णानिति शूद्राणामपि पञ्चयज्ञादि-
वत् पुराणस्मृति प्रतिपाद्यविद्योपदेशदर्शनात्, ननु तथापि
कथं वेदान्तवाक्यविचारजनितज्ञानाभावे शूद्राणां मोक्षधर्मा-
धिकार इति चेत् मैवं । मोक्षसाधनस्य ज्ञानस्य तदेकसाध्यत्व-
सिद्धेः, तथाच श्रुतिः ‘तरति शोकमात्मवित् ब्रह्मवेद ब्रह्मैव

भवति ब्रह्मविदाप्नोति परं विद्यथानृतत्वमश्रुत इति, मोक्षस्या-
त्मज्ञानसाध्यतां वदति । आत्मज्ञानस्य च पुराणादिवचननिच-
यविचारपरिचयादप्युपपत्तेः श्रोतव्य इत्यादि वाक्यानां तु विचा-
रनियमविधित्वानङ्गीकारात् अङ्गीकारे वा, तस्य द्विजाति-
नियततया आवयेच्चतुरोवर्णानित्यादिपुराणवचनविषयविधेर-
प्यध्ययनविधिवद्विचारपर्यन्ततास्तु ततश्च यथा द्रव्यसाध्यत्वा-
विशेषेऽपि क्रतूनान्तत्तद्वर्णविहितोपायनियमार्जितद्रव्यसाध्यत्वं एव
मात्मज्ञानसाध्यत्वाविशेषेऽपि मोक्षस्य तदुपायविशेषजनितज्ञान
साध्यत्वमिति सर्व्वमनवद्यम् ।

तथाचोक्तं भागवते ।

स्त्रीशूद्रद्विजवन्धूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा ।
इति भारतमाख्यानं मुनिना कृपया कृतम् ॥

महाभारतेऽपि ।

मामुपाश्रित्य कौन्तेय येऽपि स्युः पापयोनयः
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रा स्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥

विष्णुः । क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः
अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया ॥
आर्जवं लोभशून्यत्वं देव, ब्राह्मण, पूजनम् ।
अनभ्यसूया च तथा धर्मः सामान्य उच्यते इति ॥

ब्रह्मवैवर्त्ते ।

विद्या, दया, दमः, शौचं, सत्यमस्तेयता तपः ।
जितेन्द्रियत्वमक्रोधो लज्जा धर्म इति स्मृतः ॥

विष्णुधर्मात्तरे ।

तस्य द्वाराणि यजनं तपोदानं दया क्षमा ।
 ब्रह्मचर्यं तथा सत्यं तीर्थानुसरणं शुभम् ॥
 स्वाध्यायसेवा साधूनां सहवासः सुरार्चनम् ।
 गुरुणां चैव शुश्रूषा ब्राह्मणानाञ्च पूजनम् ॥
 इन्द्रियाणां यमश्चैव ब्रह्मचर्यममत्सरम् ।
 गङ्गास्नानं शिवो देवो विप्रपूजात्मचिन्तनम् ।
 ध्यानं नारायणस्यैतत् सन्तेपाङ्गमलक्षणम् ॥

दानमित्यनेन दानखण्डप्रतिपाद्यानाम् तीर्थानुसरणमित्य-
 नेनापि तीर्थखण्डप्रतिपाद्यानाम् देवब्राह्मणपूजनमित्यनेनापि
 परिशेषखण्डप्रतिपाद्यानाम् देवतापूजनादिधर्माणां साधार-
 णत्वं ।

बृहस्पतिः ।

दया, क्षमा, नसूया, च शौचा, नायास, मङ्गलम् ।
 अकार्पण्य, मसृहत्वं सर्वसाधारणानि च ॥
 परे वा वन्धवर्गे वा मित्रे द्वेष्टरि वा सदा ।
 आपन्ने रक्षितव्यं तु दयैषा परिकीर्त्तिता ॥
 बाह्ये वाध्यात्मिके चैव दुःखे चौत्पातिके क्वचित् ।
 न कुप्यति न वा हन्ति सा क्षमा परिकीर्त्तिता ॥
 न गुणान् गुणिनो हन्ति स्तौति मन्दगुणानपि ।
 नान्यदेषु रमते सानसूया प्रकीर्त्तिता ॥
 अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिन्दितैः ।

स्वधर्मं च व्यवस्थानं शौचमेतत् प्रकीर्तितम् ॥
 शरीरं पीडयते येन सुशुभेनापि कर्मणा ।
 अत्यन्तं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥
 प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ।
 एतद्धि मङ्गलं प्रोक्तं ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥
 स्तोकादप्युपकर्तव्यमदौनेनान्तरात्मना ।
 अहन्यहनि यत् किञ्चित् अकार्पण्यं हि तत् स्मृतम् ॥
 यथोपपन्ने सन्तोषः कर्तव्योऽत्यल्पवस्तुनि ।
 परस्य चिन्तयन्नर्थं सास्मृद्वा परिकीर्त्तिता ॥

तदेवं निरूपिताः ।

षट् प्रकारा धर्माख्याः ।

अथ क्रमेण प्रतिपाद्यमुच्यते ।

प्रथमे व्रतखण्डेऽस्मिन्नादौ धर्मनिरूपणम् ।
 परिभाषा व्रतानाञ्च प्रशंसा तदनन्तरम् ॥
 व्रतानि प्रतिपन्मुख्यतिथीनां क्रमशस्तथा ।
 नाना तिथि व्रतव्रात वार-तारा-व्रतानि च ॥
 ततश्च योग-करण-संक्रान्ति-व्रतसंग्रहः ।
 मासेषु नानामासर्तुवत्सरेषु व्रतान्यतः ॥
 प्रकीर्णकव्रतानीह ततः शान्तिकपौष्टिकमिति ॥

इति प्रतिपाद्य संग्रहः ।

अथ श्रोत प्रवृत्ति साधनधर्म निरूपणम् ।

तत्र भगवती श्रुतिः ।

(२)

धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा, लोके धर्मिष्ठं प्रजा उप-
सर्पन्ति, धर्मेण पापमपनुदति धर्मो सर्वं प्रतिष्ठितम्, तस्माद्धर्मं
परमं वदन्तीति ।

भविष्यत्पुराणे ।

धर्मः श्रेयः समुद्दिष्टं श्रेयोऽभ्युदयलक्षणम् ॥

प्रथमश्रेयःशब्देनात्र श्रेयःसाधनं लक्ष्यते, श्रेयोऽभ्युदयलक्षण-
मिति श्रेयःशब्दस्याभ्युदयार्थत्वात् ।

मनुः । विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्देषरागिभिः ।

हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तन्निबोधत ॥

‘अद्देषरागिभिः, अविहितरागद्देषशून्यैः ।

‘हृदयेन निर्व्विचिकित्सिततया अभ्यनुज्ञातः-

प्रतिपन्नी हृदयाभ्यनुज्ञातः ।

आपस्तम्बः ।

न धर्माधर्मौ चरत आवां स्वत इति, न देवा न गन्धर्व्वा न
पितर इत्याचक्षते, अयं धर्मो अयमधर्म इति, यं त्वार्थाः क्रिय-
माणं प्रशंसन्ति स धर्मो यं विगर्हन्ति सोऽधर्मः ।

विश्वामित्रः ।

यथार्थं क्रियमाणं हि शंसन्त्यागमवेदिनः ।

स धर्मो यं विगर्हन्ति तमधर्मं प्रचक्षते ॥

भृगुः । प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च द्विविधं कर्म वैदिकम् ।

स्वर्गादौ सृजता सृष्टं ब्रह्मणा वेदरूपिणा ॥

प्रवृत्तसंज्ञको धर्मो गुणतस्त्रिविधो भवेत् ।

सात्विको राजसच्चैव तामसश्चेति भेदतः ॥
 क्तम्यवुद्ध्या च यत् कर्म मोक्षेऽपि फलवर्जितम् ।
 क्रियते द्विज कर्मैह तत् सात्विक मुदाहृतम् ॥
 मोक्षायेदं करोमीति सङ्कल्प्य क्रियते तु यत् ।
 तत् कर्म राजसं ज्ञेयं न साक्षान्मोक्षकञ्जवेत् ॥
 कार्यवुद्धानपेक्षं यत् कर्मविध्यनपेक्षया ।
 क्रियते द्विजवर्यैह तत्तामसमुदाहृतम् ॥

वाराह पुराणे महातपा उवाचः ।

अथोत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि धर्मस्य महतीं नृप ।
 माहात्म्येन समायुक्तं विस्तरेण नराधिप ॥
 पूर्वं ब्रह्माव्ययः शुद्धः परादपरसंज्ञितः ।
 स सिसृक्षुः प्रजास्वादी पालनं तासु चिन्तयन् ॥
 तस्य चिन्तयतस्त्वङ्गादक्षिणाङ्गात् सकुण्डलः ।
 प्रादुर्बभूव पुरुषः श्वेतमाल्यानुलेपनः ॥
 तं दृष्ट्वा वाच भगवांश्चतुष्पादं वृषाकृतिम् ।
 पालयेमाः प्रजाः पुत्र त्वं ज्येष्ठो जगतो भव ॥
 इत्युक्तः स समुत्तस्थौ चतुष्पादः कृते युगे ।
 त्रेतायां स विभिः पादैर्द्वाभ्यां वै द्वापरेऽभवत् ॥
 कलाविकेन पादेन प्रजाः पालयते विभुः ।
 षड्भेदा ब्राह्मणानां स वेधा क्षत्रे व्यवस्थितः ॥
 द्वेधा वैश्येषु शूद्रेषु त्रैकधा जगतः प्रभुः ।
 रसातलेषु सर्वेषु द्वापरेषु स्वयम्भुवः ॥

चतुःशृङ्ग स्त्रिपाच्चैव द्विशिराः सप्तहस्तवान् ।
त्रिधैव बहो विप्राणां सुखगः पालयन् प्रजाः * ॥

ब्रह्मवैवर्ते ।

गोषु विप्रेषु वेदेषु वज्रिष्वथ च साधुषु ।
सुहृत्सु श्रीनिवासेषु तथा चासौ विशेषतः ॥
सतीषु सत्येषु च तथा दानशीलेषु तिष्ठति ।
शुद्धसत्त्वमयः श्रीमान् सप्तलोकसमाश्रयः ।
भविष्यति मनुष्येषु नातिरिक्तः कदाचन ॥

अथ फलतो धर्मनिरूपणम् ।

प्रवृत्तसंज्ञके धर्मे फलमभ्युदयो मतः ।
निवृत्तसंज्ञके धर्मे फलं-त्रिःश्रेयससम्मतम् ॥

महाभारते ।

विद्या, वित्तं वयुः शौर्यं कुले, जन्म विरोगिता ।
संसारोच्छित्तिहेतुश्च धर्मादेव प्रकीर्तितः † ॥
शब्दे स्पर्शे च रूपे च रसे गन्धे च भारत ॥
प्रभुत्वं लभते जन्तु धर्मादेतत् फलं विदुः ॥
तथा । अर्थसिद्धिं परामिच्छन् धर्ममेवादितश्चरेत् ।
नहि धर्मादिनैश्वर्यं-स्वर्गलोकादि वा सृजतम् ॥

* जगदिति क्वचित् पाठः ।

† प्रवर्तते इति क्वचित् पाठः ।

धर्मं चिन्तयमानोऽपि यदि प्राणैर्विमुच्यते ।
 ततः स्वर्गमवाप्नोति धर्मस्यैतत् फलं विदुः ॥
 यथाधर्मेण ते सत्या येऽधर्मेण धिगस्तु तान् ।
 धर्मं हि शाश्वते लोके न जह्याद्वनकाङ्क्षया ॥
 ऊर्ध्वबाहुर्विरीत्येव न च कश्चिदृणोति मे ।
 धर्मादर्थश्च कामश्च स किमर्थं न सेव्यते ॥
 उत्सवादुत्सवं यान्ति स्वर्गात् स्वर्गं सुखात्सुखम् ।
 अद्धानाश्च शान्ताश्च धनाढ्याः शुभकारिणः ॥
 धर्मः प्रज्ञां वर्धयति क्रियमाणः पुनः पुनः ।
 वृद्धप्रजास्ततो नित्यं पुण्यमारभते नरः ॥

स्कन्दपुराणे ।

धर्मात्सुखञ्च ज्ञानञ्च यस्मादुभयमाप्नुयात् ।
 तस्मात्सर्वं परित्यज्य विद्वान् धर्मं समाचरेत् ॥

कूर्म पुराणे ।

धर्मात् सञ्जायते ह्यर्था धर्मात् कामोऽभिजायते ।
 धर्मादेव परं ब्रह्म तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ॥

आह वेदव्यासः ।

कामार्थी लिप्समानस्तु धर्ममेवादितश्चरेत् ।
 नहि धर्मादृते किञ्चिदुष्प्रापमिति मे मतिः ॥
 निपानमिव मण्डूका रसपूर्णमिवाण्डजाः ।
 शुभकर्माण मायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥

स्कन्दपुराणे ।

धर्माद्राज्यमनं सौख्यमधर्माद्दुःखसम्भवः ।
 तस्माद्धर्मं सुखार्थाय कुर्यात् पापञ्च वर्जयेत् ॥
 लोकद्वयेऽपि यत् सौख्यं तद्धर्मात् प्राप्यते यतः ।
 धर्ममेकमतः कुर्यात् सर्वकामार्थसिद्धये ॥
 यः कर्म धर्मसंयुक्तं मनसापि विचिन्तयेत् ।
 स वर्द्धते यथा वातः शुक्लपद्म इवोद्गुराट् ॥
 दीर्घकालेन तपसा सेवितेन तपोवने
 धर्मनिर्द्धूतपापानां संसिध्यन्ति मनोरथाः ॥
 धर्मवृद्धौ च वर्द्धन्ते सर्वभूतानि सर्वदा ।
 तस्मिन्नसति हीयेत तस्माद्धर्मं विवर्द्धयेत् ॥
 मनुः । श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन् हि मानवः ।
 ब्रह्म कौत्तिमवाप्नोति प्रेत्य वानुत्तमं सुखम् ॥
 एक एव सुहृद्धर्मो निधनेऽप्यनुयाति यः ।
 शरीरेण समं नाशं सर्वमन्यद्वि गच्छति ॥
 तस्माद्धर्मं सहायार्थं नित्यं सञ्चिनुयाच्छनैः ।
 धम्माण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥

महाभारते ।

धर्मीमाता पिताचैव धर्मीबन्धुः सुहृत्तथा ।
 धर्मीभ्राता सखाचैव धर्मीः स्वामी परन्तपः ॥
 नास्ति धर्मसमो बन्धुर्नास्ति धर्मसमः सुहृत् ।
 नास्ति धर्मसमो लाभो नास्ति धर्मसमा गतिः ॥

तस्माद्धर्मः सहायत्वे सेवितव्यः सदा नृभिः ॥

धर्मः सतां गतिः पुंसां धर्मश्चैवाश्रयः सताम् ।

धर्मो लोकाश्रयश्चातः प्रवृत्तः सचराचरम् ॥

यान्नवल्कलः ।

कर्मणा मनसा वाचा यस्माद्धर्मं समाचरेत् ॥

मनुः । धर्म एव हतोहन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ।

तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो मा नो धर्मो हतोवधीत् ॥

महाभारते ।

बाल एव चरेद्धर्ममनित्यज्जीवितं*यतः ।

फलानामिव पक्वानां शश्वत्पतनतोभयम् ॥

न कामान्नच संरम्भा नोद्वेगाद्धर्ममुत्सृजेत् ।

धर्म एव परे लोक इह चैवाश्रयः सताम् ॥

तथा । इदञ्च त्वामपरं ब्रवीमि मुख्यप्रदं तात महाविशिष्टं ।

न जातु कामान्नभयान्नलोभा धर्मञ्जह्याज्जीवितस्यापि हेतोः ।

व्यासः । धर्मादपेतं यत् कर्म यद्यपि स्थान्नहाफलम् ।

न तत् सेवेत मेधावी शुचिः कुशतिलं यथा ॥

सुदुर्लभमिदं † प्राप्य मानुष्यं लोकसद्भवं ।

न कुर्यादात्मनः श्रेय स्तेनास्मात् वञ्चितश्चिरम् ॥

हृणपत्राद्यगम्यम्बुबिन्दुवच्चपले यतः ।

जीवितम्वा धनं विप्रा स्तस्माद्धर्मं समाचरेत् ॥

* खनुज्जीवितमिति कचित् पाठः ।

† तरमिति कचित् पाठः ।

महाभारते ।

एकस्मिन्नप्यतिक्रान्ते दिवसे धर्मवर्जिते ।
 दस्युभिः मुषितस्येव युक्तमाक्रन्दितुच्चिरम् ॥
 अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थञ्च चिन्तयेत् ।
 गृहीतइव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥
 यस्य त्रिवर्गशून्यस्य दिनान्यायान्ति यान्ति च ।
 स लोहकारभस्त्रेव स सन्नपि न जीवति ॥
 तस्मात् सर्वात्मना धर्मं नित्यमेव समाचरेत् ।
 मा धर्मविमुखः प्रेत्य तमस्यन्धे पतिष्यति ॥
 नावसीदति चेद्धर्मः कपालेनापि जीवता ।
 आटेगाम्भीत्येव भन्तव्यं धर्मवित्ता हि साधवः ॥

मत्स्यपुराणे ।

अनित्यं जीवितं यस्मादसु चातीव चञ्चलम् ।
 केशेष्विव गृहीतस्तु मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥

आदित्यपुराणे ।

मानुष्यं यः समासाद्य स्वर्गमोक्षप्रदायकम् ।
 हयोर्न साधयत्किं स मृतस्तप्यते । चरम् ॥
 यावत्स्वास्थ्यशरीरत्वन्तावद्धर्मं समाचरेत् ।
 अस्वास्थ्योदितोनान्यत् किञ्चित्कर्तुं समुत्सहेत् ॥
 विष्णुः । युवैव धर्ममन्विच्छेदनित्यं जीवितं यतः ।
 कृते धर्मो भवेत् कीर्त्तिरिह प्रेत्य च वै सुखं ॥

यथेक्षुहेतीरपि सेवितं * पय
स्तृणानि वल्लीरपि च प्रसिञ्चति ।
तथा नरो धर्मपथेन सञ्चरन्
सुखञ्च कामांश्च वसूनि चाप्नुते ॥

अथ प्रमाणतो धर्मनिरूपणम् ।

तत्र मनुः । वेदोऽखिलो धर्ममूलं स्मृति शीले च तद्दिदाम् ।

आचारश्चैव साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥

विधिर्विधेयस्तर्कश्च वेदषडङ्गानि चेति ।

विधिरज्ञातज्ञापको वेदभागः, विधेयोमन्त्रः, तर्कामीमांसा ।

अङ्गान्याह देवलः ।

शिखा-व्याकरण-निरुक्त-च्छन्दः कल्प-ज्योतीर्षीति वेदाङ्गानि ।
शुची तु चरिते शीलमित्याचारस्यैव शीलत्वाभिधानात् कथं
पृथगुपादानम् । न आचार्यानुष्ठानलक्षणक्रियारूपत्वादा-
चारस्य स्वरूपविशेषत्वाच्छीलस्य व्यक्त एव भेदः । शुची तु-
चरिते शीलमिति शीलस्य चरितविशेषहेतुत्वादुपचारेण चरित-
त्वाभिधानम् । अथ शीलं कस्य धर्मतां प्रमापयति । आत्मन
एव पुरुषविशेषस्वभावोऽन्यथानुपपद्यमानः स्वस्य श्रेयःसाधनतां
बोधयति । तथा च ब्राह्मण्यतेत्यादिहारीतवचने भावप्रत्य-
यान्ततथाभिधानं शीलस्य क्रियाव्यतिरेकिता बोधयन् स्वभाव
तामेव ज्ञापयति यदाह हारीतः । ब्रह्मण्यता, देवपितृ-

* प्रेषितमिति क्वचित् पाठः ।

भक्तता, सौम्यता अपरोपतापिता, अनश्लीलता*मृदुता, अपा-
रुध्य, मित्रता, प्रियवादित्वम् कारुण्यं कृतज्ञता-शरण्यता प्रशान्ति
श्चेति त्रयोदशविधं शीलं, आचारे विवाहादौ कङ्कण-बन्धना-
द्यनुष्ठानादात्मतुष्टिरत्र धर्मसन्देहे वैदिकसंस्कारवासि-तान्त्रः
करणानां साधूनामेकत्र पक्षे मनःपरितोषः ।

याज्ञवल्काः ।

श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलं मिदं स्मृतम् ॥
पुराणं न्याय मीमांसा धर्मशास्त्राङ्गमिश्रिताः ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥

विष्णुपुराणे ।

अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः ।
धर्मशास्त्रं पुराणञ्च विद्याह्येताश्चतुर्दशः ॥
आयुर्वेदो-धनुर्वेदो-गान्धर्वश्चेति ते त्रयः ।
अर्थशास्त्रं चतुर्थञ्च विद्याह्यष्टादशैव ताः ॥

दृष्टार्थानामपि चतसृणां-कचिदलौकिकार्थप्रतिपादनाद्वर्मे-
प्रमाणभावः । शङ्खलिखितौ । स्मृतयो धर्मशास्त्राणि तेषां प्रणे-
तारोमनु-विष्णु-यम-दत्ता-गिरोत्रि-बृहस्प-त्युशन-आपस्तम्ब-वशि-
ष्ठ-कात्यायन-पराशर-व्यास-शङ्ख--लिखित-सम्बर्त्त-गौतम-शाता-
तप-हारीत-याज्ञवल्का प्राचेतसादयः ॥

* अनसयतेति कचित् पाठः ।

यमः । मनुयंमोवसिष्ठोऽत्रिः दक्षो विष्णुस्तथाङ्गिराः ।

उग्रना वाक्पति-र्यास आपस्तम्बोऽथ गौतमः ॥

कात्यायनो नारदश्च याज्ञवल्क्यः पराशरः ।

संवर्त्तश्चैव शङ्खश्च हारीतो लिखितस्तथा ॥

एतैर्यानि प्रणीतानि धर्मशास्त्राणि वै पुरा ।

तान्येवातिप्रमाणानि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥

आदिशब्दाच्च बुध-देवल-सोम-जमदग्नि-प्रजापति-विश्वामित्र-वृद्ध-
शातातप-पैठीनसि-पितामह-बोद्धायन-व्यागलेय-जाबालि-व्यवन-
मरीचि-कश्यपाः ।

तथाहि भविष्यत्पुराणे ।

अष्टादशपुराणेषु यानि वाक्यानि पुनक्त ।

तान्यालोच्य महाबाहो तथा स्मृत्यन्तरेषु च ॥

मन्वादिस्मृतयो याश्च षड्विंशत् परिकीर्त्तिताः ।

तासां वाक्यानि क्रमशः समालोक्य ब्रवीमि ते इति ॥

मन्वादिस्मृतीनां षड्विंशत्वमुक्तम्, तच्चानन्तरोक्ताभि-
रेव पूर्यते । यानि पुनर्महाभारत-रामायण-विष्णुधर्म-शिवधर्म-
प्रभृतीनि गृह्यपरिशिष्टानि च तानिच स्मृत्यन्तरेषुचेत्यनेनैवो-
क्तानि ।

तथा चोक्तं भविष्यत्पुराणे ।

अष्टादश पुराणानि रामस्य चरितं तथा ।

विष्णुधर्माणि * शास्त्राणि शिवधर्माश्च भारत ॥

कार्णाय पञ्चमोविदो यन्महाभारतं स्मृतम् ।

सौराष्ट्र धर्मा राजेन्द्र मानदीक्षा महीपते ॥

जयेति नाम चै तेषां प्रवदन्ति मनीषिण इति ॥

तदपि स्मृत्यन्तरेषुचैवेत्यनेनैव परिगृहीतं वेदितव्यम् एवं
यच्चान्यदप्यविगीतमहाजनपरिगृहीतं यदपि स्मृत्यन्तरेषुचैत्य-
नेणैव परिगृहीतं वेदितव्यम् ।

वशिष्ठः ।

श्रुति स्मृति विहितो धर्मस्तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् ।

तथा । पारंपर्यागतोयेषां वेदः स परिवर्तनः ।

विशिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेया श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

पुराणलक्षणमुच्यते ।

मत्स्य पुराणे ।

सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशीमन्वन्तराणि च ।

वंशानुचरितं चैव पुराणं पञ्चलक्षणम् ॥

विष्णुपुराणे ।

अष्टादश पुराणानि पुराणज्ञाः प्रचक्षते ।

ब्राह्म-म्याद्यं वैष्णवञ्च शैवं भागवतं तथा ॥

तथान्यन्नारदीयञ्च मार्कण्डेयञ्च सप्तमम् ।

आग्नेयमष्टमञ्चैव भविष्यन्नवमं स्मृतम् ॥

दशमं ब्रह्मवैवर्त्तं लैङ्गमेकादशं स्मृतम् ।

वाराहं * हादशञ्चैव स्कान्दञ्चैव त्रयोदशम् ॥

* विष्णु धर्म संहिता कश्चित् पाठः ।

चतुर्दशं वामनञ्च कौर्मं पञ्चदशं स्मृतम् ।
मात्स्यञ्च गारुडैव ब्रह्माण्डञ्च ततः परम् ॥

कूर्मपुराणे ।

अन्यान्यपपुराणानि मुनिभिः कथितानि तु ।
आद्यं सनत्कुमारोक्तं नारसिंहमतः परम् ॥
तृतीयं नान्दमुद्दिष्टं कुमारिण तु भाषितम् ।
चतुर्थं शिवधर्माख्यं *साक्षान्नन्दोशभाषितम् ॥
दुर्वाससोक्तमाश्वर्यं नारदोक्तमतः परम् ।
कापिलं मानवञ्चैव† तथैवोशनसेरितं ॥
ब्रह्माण्डं वारुणञ्चैव कालिकाह्वयमेव च ।
माहेश्वरं तथा शास्त्रं सौरं सर्वार्थसञ्चयम् ॥
पराशरीक्तं प्रथमं तथा भागवतद्वयम् ।
इदमष्टादशं प्रोक्तं पुराणं कौर्ममुत्तमम् ॥
वेदार्थवित्तमैः कार्यं यः स्मृतं मुनिभिः पुरा ।
स ज्ञेयः परमोधर्म्मो नान्यशास्त्रेषु संस्थितः ॥
या वेदवाह्याः स्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः ।
सर्वास्ता निष्फलाः प्रेत्य तमोनिष्ठा हि ताः स्मृताः ॥

मात्स्यपुराणे ।

पाद्मे पुराणे यत् प्रोक्तं नरसिंहीपवर्णनम् ।
तत्राष्टादशसाहस्रं नारसिंहं मिहोच्यते ॥

* नन्दिकेश्वर युष्मच्छेति क्वचित् पाठः ।

† मारीचञ्चैवेति क्वचित् पाठः ।

नन्दाया यत्र माहात्म्यं कार्तिकेयेन वर्ण्यते ।

नन्दीपुराणं तल्लोके नन्दाख्यमितिकीर्त्यते ॥

यत्र-साख्यं-पुरस्कृत्य भविष्यति कथानकम् ।

प्रोच्यते तत्पुनर्लोकं साम्बमेव शुचित्रताः ॥

एवमादित्यसंज्ञञ्च तत्रैव परिगद्यते ॥

अष्टादशभ्यस्तु पृथक् पुराणे यत्तु दृश्यते ।

विजानीध्वं द्विज्येष्ठास्तदेतेभ्यो विनिर्गतं ॥

कालिका पुराणे ।

शैवं यहायुना प्रोक्तं वैरिञ्चिं सौरं मेवच ।

यदिदं कालिकाख्यं यत् मूलं भागवतं स्मृतम् ॥

देवलः । आर्षाः पूर्ववृत्तान्ताश्रयाः प्रवृत्तिफला इतिहासः ।

मनुः । प्रत्यक्षमनुमानञ्च * शब्दञ्च विविधागमं ।

तयं सुविदितं कार्यं धर्मशुद्धिमभीक्षता ॥

मनुः । आर्षन्धर्मीपदेशञ्च वेदशास्त्राविरोधिना ।

यस्तर्केण तु सन्त्यते † स धर्मं वेद नेतरः ॥

तर्केण मीमांसादिना ।

व्यासः । धर्मशुद्धिमभीप्सङ्गिर्न वेदादन्यदिष्यते ।

धर्मस्य कारणं शुद्धं मिश्रमन्यत् प्रकीर्तितम् ॥

अतः स परमोधर्मो यो वेदादवगम्यते ।

अवरः स तु विज्ञेयो यः पुराणादिषु संस्थितः ॥

एतेभ्योऽपि यदन्यस्मात् किञ्चिद्वर्माभिधायकम् ।

तच्च दूरतरं विद्धि मोहस्तस्याश्रयोमतः ॥

* शाल्वचेति क्वचित् पाठः ।

† यत्तर्केणावुसन्त्यते इति क्वचित् पाठः ।

ग्रहलिखितौ ।

रागद्वेषाग्निदग्धानां मग्नानां विषयाभसि ।
चिकित्सा सर्वशास्त्राणि व्याधीनामिव भेषजम् ॥

भविष्यत्पुराणे ।

सुनन्तुरुवाच ।

शृणुष्वेदं महाबाहो भविष्यत् पञ्चलक्षणं ।
यत् श्रुत्वा मुच्यते राजन पुरुषो ब्रह्महत्याया ॥
यान्यनेकत्र वै पञ्च कीर्तितानि स्वयम्भूवा ।
प्रथमं कथ्यते ब्राह्मण-द्वितीयं वैष्णवं स्मृतम् ॥
तृतीय-त्वाष्ट्रं * व्याख्यातं चतुर्थं भाष्यमुच्यते ।
पञ्चमं प्रतिभाष्यञ्च सर्वलोकेषु पूजितम् ॥

हारीतः ।

अज्ञानतमसान्धानां भ्रामितानान्तु दृष्टिभिः ।
धर्मशास्त्रप्रदीपोऽयं धार्म्यमार्गानुदेशकः ॥

शातातपः ।

श्रुति स्मृति स्तु विप्राणां चक्षुषी हे प्रकीर्तिते ।
काणस्तत्रैकहीनस्तु दाभ्यामन्धः प्रकीर्तितः ॥

यमपुराणे । †

* तृतीयं चैवेति क्वचित् पाठः ।

† पञ्चपुराणे क्वचित् पाठः ।

बहु त्वादिह शास्त्राणां धर्ममूलं श्रुतिस्मृतौ ।
इतिहासपुराणानि तस्मात्तेषु मनः कथाः ॥

शङ्कं लिखितौ ।

वेदा वै विप्रकीर्णत्वाद्ब्रह्मया धर्मसाधनम् ।
सुबोधोदात्तसमर्था हि ब्रह्मणा विहिता श्रुतिः ॥
श्रुति स्मृत्युदितान् धर्मान् मानवास्तान् पृथक् पृथक् ।
कुर्वतः प्राप्नुयुर्धर्ममन्यथा नरके गतिः ॥
श्रौतं स्मार्त्तं क्रियावाक्यं हेतुभिर्यो विधातयेत् ।
असच्छास्त्रमुपाश्रित्य स ज्ञेयः शिष्टनिन्दितः ॥

महाभारते ।

इतिहास पुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् ।
विभेत्यल्पश्रुताद्देदीमामयं प्रतरिष्यति * ॥
धर्मशास्त्राणि वेदाश्च षडङ्गानि नराधिप ।
अयसोऽर्थं विधीयन्ते नरस्यास्तिष्टकर्मणः ॥
व्यासः । श्रुतिस्मृतौ द्विजातीनां पुरुषार्थप्रसाधिके ।
इतिहास पुराणञ्च प्रमाणं धर्मनिश्चयः ॥

यमः । वेदाः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणम्
धर्मार्थयुक्तं वचनं † प्रमाणम् ।
यस्य प्रमाणं न भवेत् प्रमाणम्
कस्तस्य कुर्याद्वचनं प्रमाणम् ॥

* प्रहरिष्यतीति कचित्पाठः ।

† धर्मार्थसंयुक्तवचनं प्रमाणमिति कचित् पाठः ।

न यस्य वेदा न च धर्मशास्त्रं
न ब्रह्मवाक्यञ्च भवेत् प्रमाणम् ।
स धर्मकार्यानिहती दुरात्मा
न सोऽपि तस्येह भवेत् प्रमाणम् ॥

विष्णुधर्मोत्तरे ।

शाङ्खा योगं पञ्चरात्रं वेदाः पाशुपतं तथा ।
कृतान्तं पञ्चमं विद्धि ब्रह्मणः परिमार्गणे ॥
संसारक्षयदः* स्वर्गभावोपकरणेषु च ।
सेतुरावैष्णवाद्धर्मा सारमेतत् प्रकीर्तितम् ॥
एतावानेव सकलो वेदमार्ग उदीरितः ।
आभ्यः प्रशस्ताश्चैवान्याः शतशीऽथ सहस्रशः ॥
अथ निमित्ततो धर्मनिरूपणम् ।

शङ्खलखितौ ।

तत्र धर्मलक्षणानि ।

देशः काल उपायो द्रव्यं अद्वा पात्रन्याग इति । समस्तेषु
धर्मोदयः साधारणोऽन्यथा विपरीतः अद्वापात्रसपन्नो धर्मः
कालः संक्रान्त्यादिः अद्वा द्रव्योत्पत्तिरिति कालस्तन्मूलो देशः
देशोन्नद्धावर्त्तादिः ।

उपाय इति कर्त्तव्यता, द्रव्यं स्ववृत्त्युपार्जितं-अद्वा आस्तिक्य
बुद्धिः ।

पात्रं विद्यात्रयोसम्पन्नं, एषु साधारणधर्मोत्पत्तिः ।

* संसारक्षयहे इति कश्चित् पाठः ।

अन्यथा धर्मानुदयः ।

अष्टादशोत्पत्तिरिति काल इति अयमपि संक्रान्त्यादिव-
हानादौ धर्मकालः । तन्मूलोद्देश इति । एवम्भूत काल संपन्नो
देशोऽपि धर्मस्य सम्पादयितेत्यर्थः ॥

अथ देशनिरूपणं तावत् प्रस्तूयते ।

तत्र मार्कण्डेय पुराणे ।

भगवन् कथितस्त्वेव जम्बुद्वीपः समासतः ।
यदेतद्भवता प्रोक्तं कर्म नान्यत्र पुण्यदम् ॥
पापदम्बा महाराज वर्जयित्वा तु भारतम् ।
इतः स्वर्गं च मोक्षं च मध्यच्छान्तं च गम्यते ॥
न खल्वत्र मनुष्याणां भूमौ कर्म विधीयते ।
योजनानां सहस्रं वै द्वीपोऽयं दक्षिणोत्तरात् ॥
पूर्वं किराता यस्यान्ते पश्चिमे यवनाः स्मृताः ।
दक्षिणे मलयोयस्य हिमवानुत्तरे तथा ॥
तदेतद्भारतं वर्षं सर्व्वबीजं द्विजोत्तम ।
ब्रह्मत्वं, ममरेशत्वं देवत्वमपि दुर्लभम् ॥
मृगपक्ष्यौषधि चराद्योनिस्तद्वदतोऽश्रुते ।
सावराणाञ्च सर्व्वेषां मतो ब्रह्मन् शुभाशुभे ॥
प्रयान्ति कर्मभूर्ब्रह्मन्नान्यलोकेषु विद्यते ।
स्वर्गा, पवर्गा, प्राप्तिश्च पुण्यं पापञ्च * वै तथा ॥

* तथैव चेति क्वचित् ।

देवानामपि विप्रर्षे सदेवैष मनोरथः ।
अपि मानुषमाप्-स्यामौदेवत्वात् प्रच्युताः क्षिती ।
मनुष्यः कुरुते यद्यत्तन्न शक्यं सुरासुरैः ॥

विष्णुपुराणे ।

उत्तरञ्च समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणं ।
वर्षं यद्भारतं नाम भारती यत्र सन्ततिः ॥
अत्र जन्म सहस्राणां सहस्रै रपि सत्तम ।
कदाचिन्नभते जन्तुर्मानुष्य-पुण्यसञ्चरात् ॥

गायन्ति देवाः किल गीतकानि
धन्यास्तु ये भारतभूमिभागे ।
स्वर्गापवर्गास्सदमार्गभूते
भवन्ति भूयः पुरुषः सुरत्वात् ॥
कर्माण्य संकल्पिततत् फलानि
सन्त्यस्य विष्णौ परमात्मरूपे ।
अवाप्य तां कर्ममहौ-मनन्ते
तस्मिन् लयं ये त्वमलाः प्रयान्ति ॥

भविष्यत् पुराणे ।

ब्रह्मावर्त्तात् परोदेशः ऋषिदेशस्त्वनन्तरम् ।
मध्यदेशस्ततोन्धून आर्यावर्त्तस्त्वनन्तरम् ॥
नज ईषदर्थं अनन्तरः ईषद्वून इत्यर्थः ।
मनुः । स्वरस्वतीदृषद्वलीर्देवनद्योर्यदन्तरम् ।
तं देव निर्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते ॥

कुरुक्षेत्रञ्च मस्याश्च पाञ्चालाः शूरसैनिकाः * ।

एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्त्तादनन्तरः ॥

मत्स्यो, विराट्देशः, पञ्चालाः कान्यकुब्जादिदेशाः, शूरसैनिका
मथुरादेशः ।

हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये यत् प्राग्विनशनादपि ।

प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्त्तितः † ॥

विनशनं कुरुक्षेत्रम् ।

आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् ।

तयोरेवान्तरङ्गिष्वीरार्यावर्त्तं ‡ विदुर्व्युधाः ॥

कृष्णसारस्तु चरति मृगोयत्र स्वभावतः ।

स ज्ञेयो § यज्ञियो देशोऽन्ते च्छदेशस्ततः परः ॥

एतान् द्विजातयो देशान् संश्रयेरन् प्रयत्नतः ।

शूद्रस्तु यस्मिन् कस्मिन् वा निवसेद्वृत्तिकर्षितः ॥

एष धर्मस्य वो योनिः समासात् कथितः किल ¶ ।

सर्वपापहरः पुण्यः साधनं सर्वकर्मणाम् ॥

वसिष्ठः । धर्म आर्यावर्त्ते प्रागादर्शात् प्रयागालोकाचलादुदक्
कुमारिकाया दक्षिणेन हिमवत, उत्तरेण विन्ध्याद्रेर्ये धर्मायेचा-
रास्ते सर्वे प्रत्येतव्याः न त्वन्ये प्रतिलोमकधर्माः एनमार्यावर्त्तं
मित्याचक्षते गङ्गायमुनयोरन्तरालमध्येके यावद्वा कृष्णमृगो
विचरति तावद्ब्रह्मवर्चसम् ।

* शूरसेनका इति कचित् पाठः ।

† उदाहृत इति कचित् पाठः ।

‡ याज्ञिक इति कचित् पाठः ।

§ समाधेन प्रकीर्त्तिता सभवासास्य सर्वस्य वर्णधर्माभिर्वेधत इति क्वचित् पाठः ।

पैठीनसिः ।

आहिमवत आकुर्मार्थाः * सिन्धुवैतरणी नदी सूर्यस्योद-
गयनं पुनः यावद्वा कृष्णसृगो विचरति तत्र धर्मश्चतुष्पादो
भवति ।

संवर्त्तः । स्वभावाद्यत्र चरति कृष्णसारः सदा सृगः ।

धर्मदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्मसाधनम् ॥

व्यासः । सर्वे शिलीक्ष्याः पुण्याः सागराः सरितस्तथा ।

अरण्यानि च पुण्यानि विशेषान्नैमिषन्तथा ॥

देवीपुराणे ।

देशो. नदा, गया शैल, गङ्गानर्म्मद, पुष्करम् ।

वाराणसी कुरुक्षेत्रं प्रयागी जम्बुकेश्वरः ।

केदारं भीमनादञ्च कुण्डकं पुष्कराह्वयम् ।

सोमेश्वरं-महापुण्यं तथा चामरकाण्टकम् ॥

कालिञ्जरं तथा विन्ध्यं यत्र वासोगुहस्थ च ।

सर्वे शिवाश्रमाः पुण्याः सर्वा नद्यः शुभप्रदाः ॥

दान-स्नानो-पवासा-वै फलदाः सततं नृणाम् ।

विष्णुः । चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ॥

तं स्तेच्छदेशं-जानीयादार्थावर्त्तस्ततः परम् ।

बोधायनः ।

आनर्त्तकाङ्गमगधाः सुराद्रा दक्षिणापथः ।

तथा च सिन्धु, सौवीरा एते सङ्कीर्णयोनयः ॥

आनत्तं कः ।

यस्मिन् देशे यास्काः * ।

तथाः पद्मां स कुरुते पापं यः कलिङ्गान् प्रपद्यते ।
ऋषयो निष्कृतिं तस्य प्राहुर्वैश्वानरं हविः ॥

अथ अद्वानिरूपणम् ।

आह भगवती श्रुतिः ।

अद्वयाग्निः समिध्यते अद्वया ह्ययते हविः ।
अद्वया भगवस्य मूर्ध्नि वचसा वेदयामसीत्यादिः ॥
मनुः । अद्वया पूतं वदान्यस्य हतमअद्वयेतरत् ।
अद्वयेष्टञ्च पूतं च नित्यं कुर्यात् प्रयत्नतः ॥

वङ्गि पुराणे ।

अद्वया पूर्वाः सर्वधर्माः अद्वयामध्यान्त, संस्थिताः ।
अद्वयानिष्ठाः प्रतिष्ठाश्च धर्माः अद्वैव कीर्त्तिताः ॥
श्रुतिमात्ररसाः सूक्ष्माः प्रधानपुरुषेश्वराः ।
अद्वयमात्रेण गृह्यन्ते न करेण न चक्षुषा ॥
कायक्लेशैर्न बहुभिर्न चैवार्थस्य राशिभिः ।
धर्मः संप्राप्यते सूक्ष्मः अद्वया हीनैः सुरैरपि ॥
अद्वया धर्मः परः सूक्ष्मः अद्वया ज्ञानं परन्तपः ।
अद्वया स्वर्गश्च मोक्षश्च अद्वया सर्वमिदं जगत् ॥

* यस्मिन् देशे दारका इति कश्चित् पाठः ।

सर्वस्वञ्जीवितं वापि दद्यादश्वदया यदि ।

नाप्नुयात् सकलं किञ्चित् अश्वधानस्त्वतो भवेत् ॥

व्यासः । अद्या वै सात्विकी देवी सूर्यस्य दुहिता नृप ।

सावित्री प्रसवित्री च विश्वसञ्जीवनो तथा ॥

स्कन्द पुराणे ।

अद्या मातेव जननी ज्ञानस्य सुकृतस्य च ।

तस्माच्छ्रद्धां समुत्पाद्य ज्ञानं सुकृतमर्जयेत् ॥

महाभारते ।

अद्या धर्मसुता देवी पाविनी विश्वधारिणी ।

अद्वया साध्यते धर्मो महद्भिर्नार्थराशिभिः ॥

निष्किञ्चना हि मुनयः अद्यापूता दिवङ्गताः ।

धर्मार्थ-काम-मोक्षाणां अद्या परमकारणम् ।

पुसांमश्वधानानां न धर्मो नापि तत् फलम् ॥

तथाक्रिया अश्वधानीदाता प्राज्ञोऽनसूयकः ।

धर्माधर्मविशेषज्ञस्तमस्तरति दुस्तरम् ॥

कालादीनि तु दानखण्डे वक्ष्यामः ।

तेषां तत्रोपयुक्ततमत्वात् ।

अथ परिभाषा ।

भविष्यत् पुराणे ।

सम्यक् संसाधनं कर्म कर्तव्यं अधिकारिणा ।

निष्कामेन महावीर काम्यं कामान्वितेन च ॥

आचारयुक्तः श्रद्धावान् वेदज्ञो ध्यात्मवित्तमः ।

कर्मणां फलमाप्नोति न्यायार्जितधनश्च यः ॥

सम्यक् प्रथमकल्यादिना, संसाधनं यथाविहितं साधनम् ।
अधिकारिणा, र्थिना, समर्थेन, विदुषा च, अध्यात्मवित्तमः परलोक
फलभागिन्यात्मनि दृढप्रत्ययवान् ।

‘न्यायार्जितधनः’ स्ववृत्त्यार्जितधनः ॥

आपस्तम्बः ॥

प्रयोजयिता नुमन्ता कर्त्ता चेति स्वर्गनरकफलेषु भागिनः

यो भूय आरभते तस्मिन् फलविशेषः ।

याज्ञवल्क्यः ।

विधिदृष्टन्तु यत् कर्म करोत्यविधिना तु यः ।

फलं न किञ्चिदाप्नोति क्लेशमात्रं हि तस्य तत् ॥

मनुः ॥ प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते ।

न साम्प्रदायिकं तस्य दुर्भते र्विद्यते फलम् ॥

छन्दोगपरिशिष्टे ।

कात्यायनः ।

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कामचारिणाम् ।

अक्रिया च परीक्ता या तृतीया चायथाक्रिया

स्वशाखाशेष मुक्तृज्य परशाखाश्रयश्च यः

कर्त्तुमिच्छति दुर्भधा मीधं तस्य तु यत् फलम्

यन्नाम्नातं स्वशाखायां पारव्यमविरोधि यत् ।

विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादि कर्मवत् ।

अग्निहोत्रं, यजुर्वेदशाखासु विहितं यथा ॥

कन्दोगप्रभृतिभिरनुष्ठीयते ।

गृह्यपरिशिष्टे ।

वह्न्यं वा स्वगृह्योक्तं यस्य कर्म प्रकीर्तितम् ।
तस्य तावति शास्त्रार्थे कृते सर्वः कृतो भवेत् ॥
तथा । प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद्यदि मोहात् कथञ्चन ।
यतस्तदन्यथा भूतं तत एव समापयेत् ॥
प्रवृत्तमारब्धम् अन्यथा भूतं क्रमादन्यत्वेन यद्वैपरीत्यमाप-
न्नम् ॥

समाप्ते यदि जानीयान्मयैतदन्यथा कृतम्* ।
तावदेव पुनः कुर्यात् नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥
एतत्तु कर्मसमाप्तावन्यथाकरणज्ञानविषयम् ।
प्रधानस्या क्रिया यच्च साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।
तदङ्गस्याक्रियायां तु नावृत्तिर्न च तत्क्रिया ॥
यत्र प्रधानस्य कर्मणोऽकरणं तत्साङ्गमेव पुनः कर्तव्यम्,
तदङ्गाकरणे तु न साङ्गप्रधानावृत्तिर्नापि तावन्मात्रस्याङ्गस्य
करणं किन्तु प्रायश्चित्तमेव कार्यम् ।

हारीतः ।

अङ्गुष्ठस्योत्तरतोरेखा ब्रह्मतीर्थं, कनिष्ठकायाः पश्चात् प्राजा
पत्यम्, अग्रमङ्गुलीनां दैवम्, अङ्गुष्ठप्रदेशिन्योरन्तरा पित्रम्,
मध्यआग्नेयं-उपस्पर्शनं ब्राह्मेण आचमनहोमतर्थणानि प्राजा-

* अथथाकृतमिति कचित् पाठः ।

पत्नेन कुर्यात्, मार्जनार्चनवलिकर्मभोजनानि दैवेन कुर्यात्
पितृर्धानं पित्रेऽग्नौ, प्रतिग्रह, माग्नेयेन-प्रतिगृह्णीयात् ।

आगलेयः ।

हस्तमध्ये ब्रह्मतीर्थं दक्षिणग्रहणे तु तत् ॥

मार्कण्डेय पुराणे ॥

नान्दीमुखानां कुर्वन्ति प्राज्ञाः पिण्डोदकक्रियाः ।
प्राजापत्येन तीर्थेन यच्च किञ्चित् प्रजायते ॥

ब्रह्मपुराणे ।

मूलरेखासु स्नातृष्टमणिवन्धेषु मध्यमम् ।
प्राजापत्यं महातीर्थं विप्रस्तेनाचमेत्सदा ॥
धनार्युर्दाररेखासु सोमतीर्थे तु मध्यमम् ।
लाजादिहवनं तेन कर्त्तव्यं वपनं तथा ॥

‘वपनं’ व्रीह्यादिनिर्व्वापः ।

भविष्यत् पुराणे ।

कमण्डलु स्पर्शनं यत् दधिप्राशनमेव च ।
सोमतीर्थेन राजेन्द्र सदा कुर्याद्विचक्षणः ॥
वशिष्ठः । स्नातोऽधिकारौ भवति दैवेपित्रोश्च कर्मणि ।
पवित्राणां तथा जाप्ये दाने च विधिर्नोदिते ॥

वायुपुराणे ।

क्रियां यः कुरुते मोहात् अनाचम्येह नास्तिकः ।

भवन्ति तु वृथा तस्य क्रियाः सर्वा न संशयः ॥

कात्यायनः ।

दान-माचमनं होमं भोजनं देवार्चनम् ।
 प्रौढपादोन कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥
 आसनारूढपादस्तु जान्नीर्वाञ्जलयोस्तथा ।
 कृतावसक्तिकीयः स्यात् प्रौढपादः स उच्यते ॥
 वसिष्ठः ।

जपहोमोपवासेषु धीतवस्त्रधरोभवेत् ।
 अलङ्कृतः शुचिर्मानो अद्वावान्निजितेन्द्रियः ॥

वीर्यायनः ।

काषायवासाः कुरुते जपहोमप्रतिग्रहान् ।
 न तद्देवगमं भवति हव्यं कव्यं स्वधा हविः ॥
 व्यासः । आर्द्रवासास्तु यः कुर्यात् जपहोमप्रतिग्रहान् ।
 सर्वान्तदासुरं ज्ञेयं वह्निर्जानुच्च यत् कृतम् ॥

विष्णुपुराणे ।

होमदेवार्चनाद्यास्तु क्रियास्वाचमने तथा ।
 नैकवस्त्रः प्रवर्त्तते द्विजवाचनके जपे ॥
 द्विजवाचनके, द्विजस्वस्तिवाचनादौ ।

शातातपः ।

सव्यादंशात्परिभ्रष्टं कटिदेशस्थिताम्बरम् ।

एकवस्त्रन्तु तद्विन्याद्देवेपित्रे च वर्जयेत् ॥

याज्ञवल्काः ।

परिधानाद्वहिकचा निवद्धा ह्यासुरी भवेत् ।
धर्मकर्मणि विद्वद्भिर्वर्जनीया प्रयत्नतः ॥

‘वहिकचा ।’

वहिर्निर्गतकक्षेत्यर्थः ।

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरङ्गं न सूच्यते ।
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥
यत्र दिङ्नियमो नास्ति जपहोमादिकर्मसु ।
तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्री सौम्या पराजिताः ॥
ऐन्द्री प्राची, सौम्या उत्तरा, अपराजिता ईशानदिक्,
आसीन ऊर्ध्वः प्रह्वीवा नियमो यत्र नेदृशः ।
तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥

प्रह्वः प्रगतजानुकः ।

प्रह्वेण नम्रेण, तिष्ठता ऊर्ध्वेन,

ओङ्कार इत्यनु वृत्तौ,

आह आपस्तम्बः ।

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञ-दान-तपः क्रियाः ।
वर्त्तन्ते विधानीक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ॥

त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्म्मरन्ध्रेषु सर्वशः ।

तिस्रः सार्द्धास्तु कर्त्तव्या मात्रास्तत्त्वार्थचिन्तकैः ॥

देवताध्यानकाले तु मृतः कुर्यान्न संशयः ॥

कश्यपः । भूति कर्म्मान्युच्चैस्तदादीन्येव वाक्यानि सूर्य्यथा पुण्याहं

सुसमृद्धमिति, भूतिकर्म्माणि सम्पत्कराणि तदानीति ।

ओंकारादीनि स्वस्त्यादिवाचनादीनि ॥

यमः । पुण्याहवाचनं देवि ब्राह्मणस्य विधीयते ।

एतदेव निरोद्धारं कुर्यात् क्षत्रियवैश्ययोः ॥

मार्कण्डेय पुराणे ।

सूर्य्योदयं विना नैव स्नानदानादिकाः क्रियाः ।

अग्नेर्विहरणं चैव क्रत्वभावश्च लक्ष्यते ॥

सूर्य्योदयशब्देन उषः कालो गृह्यते, तेन रात्रौ न कुर्या-

दिति तात्पर्य्यं ॥

दक्षः । देवकार्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणान्तु मध्यमे ।

पितृणा मपराह्णे च कार्याणीति विनिश्चयः ॥

अङ्गिराः । सन्ध्यधीरुभयोर्ज्ये भोजने दन्तधावने ।

पितृकार्य्यं च दैवे च तथा मूत्रपुरीषयोः ॥

गुरुणां सन्निधौ दाने यागे* चैव विशेषतः ।

एषु मौनं समातिष्ठन् स्वर्ग-प्राप्नोति मानवः ॥

यान्नवल्करः ।

यदि वाग्यमलोपः स्याज्जपादिषु कथञ्चन ।

व्याहरेद्वैष्णवं मन्त्रं स्मरेद्वा विष्णु मव्ययम् ॥
 अज्ञानाद्यदि वा मोहात् प्रच्यवेताध्वरेषु यत् ।
 स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति श्रुतिः ॥

तथा शतपथ श्रुतिः ॥

अथ यद्वाच्यमोव्याहरति तस्मादुहैष विस्मृष्टो यज्ञः पराङ्-
 पर्यावर्त्तते

ततो वैष्णवीमृचं यजुर्व्वा जपेदित्यादिः ।
 सनुः । न कुर्यात् कस्यचित् पीडां कर्म्मणा-मनसा-गिरा ।
 आचरन्नभिषेकन्तु कर्म्माण्यन्यान्यथाचरेत् ॥

वायुपुराणे ।

दानं प्रतिग्रही ह्योमो भोजनं बलिरेव च ।
 साङ्गुष्ठेन सदा कार्यं मसुरेभ्योन्यथा भवेत् ॥

साङ्गुष्ठेन अङ्गुलीसङ्गताङ्गुष्ठेन ।

एतान्येव तु कार्याणि दानादीनि विशेषतः ।
 अन्तर्जानु विधेयानि तद्वदाचमनं नृप १ ॥

तद्वदाचमनं स्मृतम् ।

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

सदोपवीतिना भाव्यं सदा बद्धशिखेन तु ।
 विशिखोऽनुपवीतश्च यत् करोति न तत् कृतम् ।

† तद्वदाचमनं स्मृतमिति क्वचित्पाठः ।

निगमपरिशिष्टे ।

वामस्कन्धे यज्ञोपवीतं दैवे,

प्राचीनावीतं, इतरथा-पितृयज्ञे ताभ्यां द्विकण्ठासक्तं उत्सर्गे
निवीतम् ।

पृष्ठदेशावलम्बितं ग्राम्यधर्म्षेषु । ग्राम्यधर्म्षः स्त्रीसम्भोगः ।

बोद्धायनः ।

कर्मयुक्तो नाभेरधःस्पर्शं वर्जयेत् ।

याज्ञवल्करः ।

रौद्र, पित्रा, सुरा-न्मन्त्रान् तथा दैवाभिचारिकान् ।

व्याहृत्यालभ्य चात्मानं अप सृश्यान् दाचरेत् ॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

पितृमन्त्रप्रवरणे आत्मात्मनेऽअवेक्षणम् ।

अधो वायु समुत्सर्गे प्रहास्ये नृतभाषणे ॥

मार्जारमूषिकस्पर्शं आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।

निमित्तेष्वेषु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ।

आत्मात्मने हृदि स्पर्शं यज्ञादौ विहितम् ।

अवेक्षणमपि यज्ञादि विहितमेव ग्राह्यम् ॥

लघुहारीतः ।

जपे-होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्पणे ।

अशून्यं तु करं कुर्यात् सुवर्णरजतैः कुशैः ॥

* हृदय स्पर्श इति क्वचित् पाठः ।

दर्भहीना तु या सन्ध्या यच्च दानं विनीदकम् ।
 असंख्यातं च यज्जप्तं तत् सर्वं निष्प्रयोजनम् ॥
 तथा । चितौ दर्भाः पथि दर्भाः ये दर्भा यज्ञभूमिषु १* ।
 स्तरणासन-पिण्डेषु घटकुशान् ‡ परिवर्जयेत् ॥
 पिण्डार्थं ये कृता ¶ दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् ।
 मूत्रोच्छिष्टता ये च § तेषां त्यागो विधीयते ॥
 निवीमध्ये च ये दर्भा ब्रह्मसूत्रे च ये कृताः ।
 पवित्रां स्नानं विजानौयाद्यथा कायस्तथा कुशाः ॥ ॥

गृह्यपरिशिष्टे ।

दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्रा ब्राह्मणा हविरग्नयः ।
 अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः ॥

मरीचिः ॥

मासे नभस्यमावास्या तस्यां दर्भचघोमतः ।
 अयातयामास्तेदर्भा विनियोज्याः पुनः पुनः ॥

छन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पञ्चयज्ञियाः ।
 समूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः ॥
 ऋक्षाः प्रवरणीयाः स्युः कुशादीर्घाश्चवर्हिषः ।

† दर्भानिति कचित्पाठः ।

‡ स्मृता इति कचित्पाठः ।

¶ सूत्रोच्छिष्टं प्रक्षेपे तु इति कचित्पाठः ।

§ ये घृता इति कचित्पाठः ।

पञ्चयज्ञियाः पञ्चयज्ञार्थाः, प्रवरणमनुष्ठानं तदर्हाः प्रवरणीयाः ।

अनन्तर्गर्भकं * साद्यं कौशं द्विदलमेव च ।

प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥

तदेव दर्भपिञ्जल्या लक्षणं समुदाहृतम् ।

आज्यस्थोत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥

आपस्तम्बः ।

देवागारे तथा आह्वे गवाङ्गोष्ठे तथाध्वरे ।

सन्ध्ययोश्च द्वयोः साधुसङ्गमे गुरुसन्निधौ ॥

अग्न्यागारे विवाहे तु स्वाध्याये भोजने तथा ।

उद्वरेहक्षिणं पाणिं ब्राह्मणानां क्रियापथे ॥

दक्षिणमिति सव्यांशे वस्त्रं निधाय दक्षिणं बाहु सुत्तरीयाह-

विः कुर्यादित्यर्थः ।

यथोक्तवस्त्रसम्पत्तौ† ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।

यवनामिव गीधूमा व्रीहीणामिव शालयः ॥

आज्यं द्रव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥

अनादेशे अविधाने ।

मन्त्रस्य देवतायाश्च अनादेशे प्रजापतिः ॥

देवता ‡ तत्प्रजापका, मन्त्रा समस्तव्याहृतयश्च ।

* अनन्तर्गर्भिण मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† यथोक्तवस्त्रसम्पन्न इति कुचित् पाठः ।

‡ प्रजापत्यो मन्त्र इति पुस्तकान्तरे ।

भविष्यत् पुराणे ।

अनुक्तद्रव्यसंख्याश्च प्रतिमादेवता नृप ।

सौवर्णीं राजती ताम्ब्रीं वृक्षजा मार्त्तिकीं तथा ॥

चित्रजा पिष्टजा ज्ञेया निजवित्तानुरूपतः ।

आमाषात्पलपर्यन्तं कर्त्तव्याः शाठ्यावर्जितैः ॥

पैठीनसिः ।

काण्ड-मूल-पर्ण-पुष्प-फल-प्ररोहेषु गन्धादीनां सादृश्येन
प्रतिनिधिं कुर्यात्, सर्वांलाभे यवः प्रतिनिधिः भवति ।

मैत्रायणीयपरिशिष्टे ।

दक्षिणालाभमूलानां लक्षणम् दक्षिणां ददाति ।

न चात्र यजेत दर्भाभावे काशः प्रतिनिधिः ॥

अथेष्टपालाशा, श्वत्थ-खदिर-लोहित-हरितो-दुस्वराणां तद-
लाभे सर्व्ववनस्पतीनाम् । विल्व-नीप, निम्ब-राजवृक्ष-शास्त्र,
लूक-कपित्थ-कोविदार-विभीतक-श्लेष्मातक-सर्व्व-कण्टकिवर्ज-
वृक्षमन्यार्थं प्रतिनिधिस्तदलाभे दधि-पयो वा ।

छन्दोग परिशिष्टे ।

कात्यायनः ।

पाण्याहुतिर्द्वादशपर्व्वपूरिका

रसादिना चेत सुचिगर्तपूरिका ।

दैवेन तीर्थेन च ह्ययते हविः

स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥
 योऽनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
 मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्चैव जायते ॥
 तस्मात् समिद्धे होतव्यन्नासमिद्धे कथञ्चन ।
 आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रिय मात्यन्तिकीं तथा ॥
 जुहुवांश्च* हुतेचैव पाणि† पूर्यस्तुचादिभिः ।
 न कुर्यादग्निधमनं कुर्यात्तु व्यजनादिना ॥
 सुखेनैव धमेदग्निं सुखाद्दोषोभिजायते ।
 नाग्निं सुखेनेति तु यत् लौकिके योजयन्ति तत् ॥

अथ गृह्य परिशिष्टे ॥

पृषदाज्य मिति प्रोक्तं दधिसर्पिरिति द्वयम् ।
 क्षीरे शृतोष्णे दधिषु चामिक्षेति द्विसम्भवा ॥

स्कन्दपुराणे ।

त्वक्पत्रकेशर, लवङ्गैस्तु त्रिसमं मुनिभिः स्मृतम् ॥

लिङ्गपुराणे ।

आज्यं क्षीरं मधु तथा मधुरत्रय मुच्यते ।
 त्वक्पत्रकलवङ्गानि केशरश्च चतुःसमम् † ॥

गरुड पुराणे ।

* जुहुवुरिति क्वचित् पाठः ।

† पाणिस्पर्शेति क्वचित् पाठः ।

‡ समांशकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

कस्तूरिकाया हौ भागौ चत्वारश्चन्दनस्य च ।

कुङ्कुमस्य त्रयश्चैकः शशिनः स्याच्चतुः समम् ॥

कर्पूरं चन्दनं दर्भः कुङ्कुमञ्च चतुः समम् ।

सर्वगन्धमिति प्रोक्तं समस्तसुरवत्सलम् ॥

वृद्धगर्गः ।

कुङ्कुमं चन्दनो, शीरं मुस्ता, लामज्ज, केशरम् ॥

कर्पूरं तिसृगन्धञ्च सर्वगन्धः प्रकीर्तितः ॥

त्वगैलापत्रकैस्तुल्यै स्त्रिसृगन्धः प्रकीर्तितः ॥

गारुड पुराणे ।

कर्पूरमगुरुश्चैव कस्तूरी चन्दनं तथा ।

ककौलं च भवेदेभिः पञ्चभिर्यत्तकईमः ॥

शिवधर्म्य ।

पञ्चासृतं दधि क्षीरं सिता मधु-घृतं नृप ॥

स्कन्द पुराणे ।

ताम्रारुणाश्वेतकृष्णानीलानामाहरेत् गवां ।

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि-सर्पीषि च क्रमात् ॥

विष्णु धर्मोत्तरे ॥

अपः काञ्चनवर्णाया नीलायाश्च तथा घृतम् ।

दधि वै कृष्णवर्णायाः श्वेतायाश्चैव गोमयम् ।

गोमूत्रं ताम्रवर्णायाः पञ्चगव्ये प्रयोजयेत् ॥

स्कन्दपुराणे ।

विष्णुः । तथा वज्रैः, न्द्र, वायु, क, दैवत्यानि यथा क्रमम् ।
 विद्धेतानि कुशीदञ्च पितृराजाधिदैवतम् ॥
 प्रोक्ताभावे त्वथैतानि कपिलायाः प्रकल्पयेत् ।
 गोमूत्रभागस्तस्याङ्गं शक्तुं क्षीरस्य च त्रयम् ॥
 हयं दध्नाघृतस्यैकमेकञ्च कुशवारिजः ।
 गायत्र्या चैव गोमूत्रं गन्धहारेति गोमयम् ॥
 आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ।
 तेजोसिशुक्रमित्याज्यं देवस्यत्वा कुशीदकम् ॥
 एभिस्तु पञ्चभिर्युक्तं पञ्चगव्यं प्रचक्षते ।
 एतदेव महापुण्यं ब्रह्मकूर्चमिति स्मृतम् ॥

ब्रह्मकूर्चलक्षणं, ब्रह्मपुराणात् ।

व्यासः । गोमूत्रेताम्रवर्णायास्त्वेषमाषकसंख्यया ।
 पुण्यं वरुणदैवत्यङ्गायत्रार्चाभिमन्त्रितम् ॥
 गोमयं ज्ञेतवर्णायाश्चतुर्माषकमात्रया ।
 गृह्णीया दग्निदैवत्यङ्गन्धहारेति वै शनैः ॥
 क्षीरं काञ्चनवर्णायाः सोमदैवत्यमेव च ।
 आप्यायस्वेति मन्त्रेण माष द्वादशसंमितम् ॥
 गृह्णन्ति वायुदैवत्यं कृष्णवर्णोद्भवं दधि ।
 दशमाषकमात्रन्तु दधिक्राव्ण इति स्मरन् ॥
 घृते तु नीलवर्णायाः पञ्चमाषकसंख्यया ।
 गृह्णन्ति सूर्यदैवत्यन्ते जोसीति जपन् क्रमात् ॥

शतद्रव्यं माषमानं चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 कुशोदकस्य गृह्णीयाद्देवस्यत्वेति कौत्सयन् ॥
 ताम्रपात्रे पलाशे वा पात्रे मिश्रीकृतञ्च यत् ।
 आपोहिष्टेति चालोद्य प्रणवेन पिवन्ति च ॥
 उदङ्मुखस्त्रिराचम्य ततो गच्छेत् स तद्गृहम् ।
 तत्रापि होमेप्राग्देहं कृत्वा दद्याच्चदक्षिणम् ॥
 ब्राह्मणस्य यथा शक्त्या शोभनं तु मनोहरम् ।
 गवां वर्णास्तु शुक्लाद्याः सन्ति देशेषु यत्र न ॥
 तत्र वर्णाविभागेन पञ्चगव्यानि चाहरेत् ।
 वर्णालाभान्न दोषोऽस्ति मात्राहीनं विवर्जयेत् ॥
 त्याज्यानि दूषितानां च दधिमूत्रपयांसि च ।
 प्रसक्तानां च शुक्रेण यत्नं ज्ञानाच्च शोणितम् ॥
 चेलकेशास्थिभक्ष्याणां अभक्ष्यैः सम्पृचां तथा ।
 रोगार्तानां च यूकान्तिमृताण्डानाममङ्गलम् ॥

मृताण्डा मृतगर्भाः ।

निष्कलत्वेन वन्ध्यानां कृत्तानां कृमिभि स्तथा ।
 अमानप्रतिदत्तानि सन्धिनीप्रभवानि च ॥
 शुद्धभाण्डे मनोज्ञे च भूमावपतितानि च ।
 ग्रहीतव्यानि विविधं खेदन्तासां न कारयेत् ॥
 ब्रह्मकूर्चं व्रतमिदं सर्वपापप्रणाशनम् ।
 सर्वकामप्रदं पुंसां रूपारोग्ययशः प्रदम् ॥
 महतामपि पापानां नाशनं श्रीविवर्धनम् ॥

ब्रह्म पुराणे ।

अश्वत्थो-दुम्बर-प्लक्ष-चूत-न्यग्रोध-पल्लवाः ।
पञ्चभङ्गा इति प्रोक्ताः सर्वकर्मसु शोभनाः ॥

आदित्य पुराणे ।

सुवर्णं रजतं मुक्ता राजावर्त्तं प्रवालकम् ।
रत्नपञ्चकमाख्यातं शेषं वस्तु ब्रवीम्यहम् ॥

विष्णु धर्मोत्तरे ॥

मुक्ताफलं हिरण्यञ्च वैदूर्यं पद्मरागकम् ।
पुष्परागञ्च गोमदनीलं शारङ्गं तथा ॥

प्रवालमुक्तादीन्युक्तानि ।

भविष्यत् पुराणे ।

मधुरीऽम्लञ्च लवणं कषायस्तिक्त एव च ।
कटुकञ्चेति राजेन्द्र रसषट्कमुदाहृतम् ॥

शाकलक्षणन्तु क्षीरस्वामिनोक्तम् ।

मूल-पत्र-करीरा-अफल काण्डाधिरूढकाः ।
त्वक्-पुष्पं कवकञ्चेति शाकं दशविधं स्मृतम् ॥

करीरः वंशाङ्कुरः, अग्रं पल्लवाः, काण्डं नालम्, कवकं
छत्राकम्, ।

षड्विंशन्मते च ।

यवगोधूमधान्यानि तिलाः कङ्कुस्तथैव च ।
श्यामाकं चीनकञ्चैव सप्तधान्यं मुदाहृतं ॥

भविष्यत् पुराणे ।

सुवर्णं रजतं ताम्रं मारु कूटं तथैव च ।
लोहं त्र्यम्बकं तथासौसं धातवः सप्त कीर्त्तिताः ॥
अपः क्षीरं कुशाग्राणि दध्यक्षततिलास्तथा ।
यवाः सिद्धार्थकाश्चैव मर्षोऽष्टाङ्गः प्रकीर्त्तितः ॥

भविष्योत्तरात् ।

पुष्पं फलं यवाः क्षीरं दधि दुग्धं कुशास्तिलाः ।
तण्डुलाश्च तिलैर्मिश्रा अर्घोऽष्टाङ्गः स उच्यते ॥

मत्स्य पुराणे ।

तथा दग्धेषु लोकेषु भूर्भुवः स्वर्महादिषु ।
सौभाग्यं सर्वलोकानामेकस्यमभवत्तदा ॥

• द्यामाप्नोति वसुधातलम् ।

उत्क्षिप्तं मन्तरिक्षस्थं ब्रह्मपुत्रेण धीमता ।
दक्षेण पीतमात्रं तु रूपलावण्यकारकम् ॥
वलं तेजोहविर्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः ।
शेषं तदपतङ्गमावष्टधा तदजायते ॥
इक्ष्वाकुस्तुराजश्च नीषावा यजि धान्यकं ।
विकारोयवगोक्षीरं कुसुमं कुङ्कुमं तथा ॥

लवणं चाष्टमन्त्र सौभाग्याष्टकं मुच्यते ।

वातुलागमे ।

घृतं दधि मधु क्षीरन्तराजश्च धान्यकम् ॥

अजाजीचैव निष्पावा मङ्गलाष्टकं उच्यते ।

आदित्य पुराणे ।

मध्याह्नः खड्गपात्रं तत् तथा नेपालकम्बलः ।

रूप्यं-दर्भा-स्तिला-गावी-दौहित्रः कुतपाष्टकम् ॥

तथा । दूर्वा यवाङ्कुराश्चैव बालकं चूतपल्लवाः ।

हरिद्रादयः सिद्धार्थं शिखिपक्षीरगत्यचः ।

कङ्कणौषधयश्चैताः कौतुकाख्या नव स्मृताः ॥

कुन्दोगपरिशिष्टे ।

कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुरा शैलेय, चन्दनम् ।

वचा चम्पक, मुस्ति च सर्व्वौषधीदश स्मृताः ॥

मार्कण्डेयः ।

जग्मुरेतानि बीजानि ग्राम्यारण्याभिधानि च ।

ओषधयः फलपाकान्ताः शतं सप्तदश स्मृताः ॥

व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः* कङ्कुरसर्षपाः ।

प्रियङ्गवः कोविदाराः कोरदूषाः सचीनकाः ॥

माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः ।

आढक्यश्चणकाश्चैव ग्राम्यारण्याश्च षोडशम् ॥

* तिल इति क्वचित् पाठः ।

इत्येता ओषधीनां तु ग्राम्याणां जातयः स्मृताः ।
 ओषधी यक्षिया ज्ञिया ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश ॥
 व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः कङ्कुसर्षपाः ।
 माषा मुद्गाः सप्तमाश्च अष्टमाश्च कुलत्थकाः ॥
 श्यामाकाश्चैव नीवारा जर्त्तिलाः सगवेधुकाः ॥
 कोविदारसमायुक्तास्तथा वेणुयवाश्च ये ।
 ग्राम्यारण्याः श्वताह्येता ओषधश्च चतुर्दश ॥

भविष्यत् पुराणे ।

अगुरुं चन्दनं मुस्ता सिद्धकं वृषणं तथा ।
 समभागन्तु कर्त्तव्यं धूपोऽयममृताह्वयः ॥
 तथा । श्रीखण्डं ग्रन्थिसहितमगुरुं सिद्धकं तथा ।
 मुस्तातथेन्दुभूतेश्च शर्कराश्च दहेत्त्रयहम् ॥
 इत्येषोऽनन्तधूपश्च कथितो देवसत्तम ।
 तथा । कृष्णागुरुं सिद्धकञ्च वालकं वृषणं तथा ॥
 चन्दनन्तगरं मुस्ता प्रबोधः शर्करान्वितः ।
 कर्पूरं चन्दनं कुष्ठमुशीरं सिद्धकं तथा ॥
 ग्रन्थिकं वृषणं भीम कुङ्कुमं गृञ्जनं तथा ।
 हरीतकी तथोशीरं यक्षधूप उदाहृतः ॥

तथा । षड्भाग कुष्ठं द्विगुणो गुडस्य
 लाक्षात्रयं पञ्चनखस्य भागाः ।
 हरीतकी सर्जरसः समांसी
 भागैकमेकं त्रिलवं शिलाजम् ॥

घनस्य चत्वारि पुरस्य चैकी

धूपोदशाङ्गः कथितो मुनीन्द्रैः ।

तथा । वृषणं सिद्धकं विप्र औखण्डमगुरुं तथा ।

कर्पूरञ्च तथा मुस्तां शर्करां सत्वचं द्विज ॥

इत्येष विजयोधूपः स्वयं देवेन निर्मितः ।

कर्पूरं चन्दनं मांसी त्वक् पत्रैलालवङ्गकम् ॥

अगुरुं सिद्धकं धूपं प्राजापत्यं प्रचक्षते ।

अथ मानकथनं ।

अथ नामानि ।

आदित्य पुराणे ।

जालान्तरगते भानौ यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।

प्रथमन्तत् प्रमाणानां त्रसरेणुं प्रचक्षते ॥

त्रसरेणुश्च विज्ञेय अष्टौ तु परमाणवः ।

त्रसरेणवस्तु ते ह्यष्टौ रथरेणुस्तु सस्मृतः ॥

रथरेणवस्तु ते ह्यष्टौ वालाग्रं तत् स्मृतं बुधैः ।

वालाग्राण्यष्ट लिप्ता तु यूका लिप्ताष्टकं बुधैः ॥

अष्टौ यूका यवं प्राहुरङ्गुलन्तु यवाष्टकम् ।

द्वादशाङ्गुलमात्रो वै वितस्तिश्च प्रकीर्तितः ।

अङ्गुष्ठस्य प्रदेशिन्या व्यासः प्रादेश उच्यते ।

तालः स्मृतो मध्यमया गीकर्णश्चाप्यनामया ।

कनिष्ठया वितस्तिस्तु द्वादशाङ्गुलिकः स्मृतः ।

रत्नि स्वङ्गुलिपर्व्याणि विज्ञेयश्चैकविंशतिः ।

चत्वारि विंशतिथैव हस्तपादाङ्गुलानि तु ।
 किष्कः स्मृतोच्छ्रितः स्त्रिस्त्रः द्विचत्वारिंशदङ्गुलः ।
 षष्ठवत्यङ्गुलैथैव धनुर्दण्डः प्रकीर्तितः ॥
 धनुर्दण्डयुगन्नालिर्ज्ञेयाच्चेता यवाङ्गुलैः ।
 धनुषां त्रिंशता नैव माहुः संख्याविदोजनाः ।
 धनुः सहस्रे द्वे वापि गव्यूति रूपदिश्यते ॥
 अष्टौ धनुःसहस्राणि योजनन्तु प्रकीर्तितम् ।

मार्कण्डेय पुराणे ।

परमाणुः परं सूक्ष्मं तसरेणुर्महीरजः ।
 बालाग्रञ्चैव लिप्ता च यूकाचाथ यवाङ्गुलम् ।
 क्रमादष्ट गुणान् प्राहुर्वाश्वाष्ट ततोङ्गुलम् ।
 षडङ्गुलं पदं प्राहुर्वितस्तिर्द्विगुणः स्मृतः ॥
 द्वौ वितस्ती ततोहस्तौ ब्रह्मतीर्थं द्विवेष्टनैः ।
 चतुर्हस्तौ धनुर्दण्डो नालिका तद्युगेन तु ॥
 क्रोशोधनुःसहस्रे द्वे गव्यूतिश्च चतुर्गुणा ॥
 द्विगुणं योजनं तस्मात् प्रोक्तं संख्यानकोविदैः ।

बृहस्पतिः ॥

दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशदण्डा निवर्त्तनम् ।
 दश तान्येव गोचर्म ब्राह्मणेभ्यो ददाति यः ॥

वसिष्ठः ॥

दशहस्तेन वंशेन दशवंशात्ममन्ततः ।

पञ्चचाप्यधिकान् दद्यादेतद्गोचर्मचीचते ॥

विष्णुधर्मीक्षरे ।

यदुत्पन्नमथा आति नरः सम्वत्सरं द्विजाः ।

एतद्गोचर्ममाचन्तु भुवः प्रोक्तं विचक्षणैः ॥

मत्स्य पुराणे ।

दण्डेन सप्तहस्तेन त्रिंशद्दण्डा निवर्त्तनम् ।

त्रिभागहीनं गोचर्ममानमाह प्रजापतिः ॥

वृद्धवशिष्ठः ।

गवां शतं वृषश्चैको यत्र तिष्ठेद्यन्वितः ।

एतद्गोचर्ममात्रं तु प्राहुर्वेदविदोजनाः ॥

ब्रह्मपुराणे ।

धर्मशास्त्रेषु मानार्थं याः संज्ञा मुनिभिः स्मृताः ।

ताः सर्वाः व्यवहारार्थं बोद्धव्याः सम्प्रदायतः ॥

मनुः । लोक संव्यवहारार्थं याः संज्ञाः प्रथिता भुवि ।

तास्र रूप्य सुवर्णानां ताः प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥

जालान्तरगते भानौ यत् सूक्ष्मं दृश्यते रजः ।

परमं* तत् प्रमाणानाम्बसरेणुं प्रचक्षते ॥

त्रसरेणुष्टकं† लिच्छाज्ञैयैका परिमाणतः ।

ता रासर्षपस्त्रिस्त्रस्त्रे त्रयोगौरसर्षपः ॥

* प्रथममिति क्वचित् पाठः ।

† त्रसरेणुवोष्टाविति क्वचित् पाठः ।

सर्षपाः षट् योमध्यः त्रियवन्त्वेककृष्णलं ।
 पञ्चकृष्णलकोमाषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥
 पलं सुवर्णाञ्चत्वारः पलानि धरणं दश ।
 द्वे कृष्णले समष्टते विज्ञेयो रौप्यमाषकः ॥
 ते षोडशस्याङ्गरणं पुराणञ्चैव राजतः ।
 कार्षापणस्तु विज्ञेयस्ताम्निकः कार्षिकः पणः ॥
 धरणानि दश ज्ञेयः शतमानस्तु राजतः ।
 चतुःसौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाणतः ॥

याज्ञवल्करः ।

जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणुरजःस्रुतम् ।
 तैष्टी निच्चा तु तास्तिस्त्रो राजसर्षप उच्यते ॥
 गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यवा मध्यास्तु ते त्रयः ।
 कृष्णलः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णस्तु षोडश ॥
 पलं सुवर्णाञ्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्तितम् ।
 द्वे कृष्णले रूप्यमाषो धरणं षोडशैव ते ॥
 शतमानं तु दशभिर्धरणैः पलमेव च ॥
 निष्कः सुवर्णाञ्चत्वारः कार्षिकस्ताम्निकः पणः ।

विष्णुः । जालस्थानमरीचिगतं रजस्तसरेणुसंज्ञकं तदष्टकं
 लिच्चा तत् त्रयं राजसर्षपः तत्त्रयं गौरसर्षपः ते षट् यवाः
 तत्त्रयं कृष्णलं तत् पञ्चकं माषः तद्वा दशकमच्चार्षं स चतुर्माषकं
 सुवर्णः तच्चतुःसौवर्णिको निष्कः द्वे कृष्णले रूप्यमाषः ते षोडश
 धरणं ताम्निकः कार्षापणः ।

कात्यायनः ।

माषोविंशतिभागस्तु ज्ञेयः कार्षापणस्य तु ।
काकिनी तु चतुर्भागी माषकस्य पणस्य च ॥
पञ्चनद्याः प्रदेशे तु संज्ञेयं व्यावहारिकी ।
कार्षापण प्रमाणन्तु तन्निवद्धमिहैकया ॥
कार्षापणस्यैकान्ते या ताञ्चतस्तु धानकः ।

अगस्ति प्रोक्तेपि ।

यवः स्यात्सर्षपैः षड्भिर्गुञ्जा च स्यात्त्रिभिर्घवैः ।
गुञ्जाभिः पञ्चभिश्चैको माषकः परिकीर्तितः ॥
भवेत् षोडशभिर्माषैः सुवर्णस्तैः पुनः स्मृतः ।
चतुर्भिः पलमेकस्य दशांशोधरणं विदुः ॥
अष्टभिर्भवति व्यक्तैः तण्डुली गौरसर्षपैः ।
सवैण्वीयवः प्रोक्तो गोधूमंचापरे जगुः ॥

विष्णुगुप्तः ।

पञ्चगुञ्जी भवेन्माषः सर्षपैश्च चतुर्गुणैः* ।
कवयोऽधरणं प्राहुर्मणिमानविशारदाः ॥
मज्जाटिका कणजविशेषस्तौल्ये गुञ्जाद्वयं विदुः ।
मज्जाटिकाविंशतिस्तु धरणं तद्विदां मतम् ॥
स्थूलमध्यातिसूक्ष्माणां सुसूक्ष्माणा मपि स्मृतं ।

* शाणस्तेष्वचतुर्गुणैरिति कचित् पाठः ।

कनको इति कचित् पाठः ।

माषकैः पञ्चरागः स्यादिन्द्रनीलादिषु स्मृतः ॥
 हस्तत्रयं* प्रयोक्तव्यं न यस्मिन्मानमौरितम् ।
 दीनारो रौप्यकैरष्टाविंशत्या परिकीर्तितः ॥
 सुवर्णस्य समतिमो भाषो रौप्यकद्वयते ।

प्रकारान्तरमाह ।

स एव ।

सुक्षेत्रे यथावत् मध्यपाककाले निष्पन्ना धान्यमाषा दश
 सुवर्णं माषः पञ्चवा गुञ्जाः सुवर्णमाषकः ते षोडश सुवर्णः ॥
 एवं प्रमाणसिद्धस्य द्वितीया संज्ञा कर्षं इति चतुः कर्षं पलं
 पलानां शतेन तुला विंशति तौलिकोभारः । अस्यैव भारस्य
 उदतौलिक इति द्वितीया संज्ञा ।

ब्रह्म प्रोक्ते ।

पलानां विंशतिर्वींशः पञ्चवींशस्तुला मता ।
 उदतौलिकः स एव स्याद्भारो विंशतितौलिकः ॥

विष्णु गुप्तः ।

रूप्यस्य सुवर्णाद्भिन्नं मानमभिधीयते ।

अष्टाविंशति गौरसर्षपा रूप्यमाषकः ते षोडश धरणं नि-
 ष्यावा विंशतिर्वा रूप्यमाषकः पलञ्च दश धरणकं तत् पलानां
 शतं तुला तत् तुलाविंशतिर्भार इति । विंशत्या ब्रीहितण्डुलै
 स्तुलायां विधृतैर्वज्राख्यस्य रत्नस्य धरणं भवति ।

* कुहलानेति कचित्पाठः ।

अष्टभि गौरसर्पपैस्तण्डुलं कल्पयेदिति ।

कपर्दिभाष्यकारः ।

निघण्टौ ।

तथा । मानं तुला, ङ्गुलि, प्रस्थैः गुञ्जाः पञ्चादमाषकः ।
ते षोडशाक्षः कर्षोऽस्त्रौ पलं कर्षचतुष्टयम् ॥
सुवर्णविस्तौ हेम्नोक्षे कुरुविस्तस्तु तत्पले ।
तुला स्त्रियां पलशतं भारः स्याद्विंशतिस्तुला ॥
आचितोदश भाराः स्युः शाकटीभार आचितः ।
कार्पायणः कार्षिकः स्यात् कार्षिक स्तान्त्रिकः पणः ॥

भविष्यत् पुराणे ।

पलद्वयं तु प्रसृति द्विगुणं कुड्वं मतम् ।
चतुर्भिः कुड्वैः प्रस्थः प्रस्थाश्चत्वार आठकः ॥
आठकैस्त्रैश्चतुर्भिश्च द्रोणस्तु कथितो बुधैः ।
कुम्भो, द्रोणद्वयं शूर्पः खारी द्रोणास्तु षोडश ॥

वाराह पुराणे ।

पलद्वयं तु प्रसृतं मुष्टिरेकं पलं स्मृतम्
अष्टमुष्टि भवेत् कुञ्चिः कुञ्चयोऽष्टौ तु पुष्कलम् ॥
पुष्कलानि च चत्वारि आठकः परिकीर्तितः ।
चतुराठको भवेद्द्रोण इत्येतन्मान लक्षणम् ॥
चतुर्भिः सेतिकाभिस्तु प्रस्थ एकः प्रकीर्तितः ।

सेतिका, कुड्वः मुष्टिर्यजमानस्येति केचित् मुष्टिरेकं पलं
स्मृतमिति प्रोक्तम् ।

पात्र पलद्वयेन प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतम् ।
चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थैश्चतुर्भिराढकः ॥
चतुराढकी भवेद्द्वीण इत्येतद्द्वीणमानकम् ।

गोपथ ब्राह्मणे ।

पञ्चकृष्णलकोमाषस्तैश्चतुःषष्टिभिः पलं ।
हात्रिशङ्गिः पलैः प्रस्थो मागधेषु प्रकीर्तितः ॥
आढकस्तैश्चतुर्भिश्च द्वीणः स्याच्चतुराढकः ।

अथ मण्डपादि लक्षणम् ।

भविष्यत् पुराणे ॥

घनो, घोषो विराजश्च काञ्चनः काम, रामकौः ।
सुघोषो, घर्षरो, दक्षो मण्डपा नवमा मताः ॥
चतस्रो धारिकाः कोणे द्वे द्वे द्वारेषु पार्श्वयोः ।
विस्तारे तु यथा शीमे अपरा अपि धारिकाः ॥
प्लक्षो दुस्वरिका, श्वत्था वटाः प्रागादितोरणाः ।
पञ्चषट्सप्तहस्ताः स्युः कनीयः स्यात्ततः परम् ॥
वस्त्रे वेदाङ्ग, लाहृङ्गिः सार्धमष्टकरं परम् ।
शूलं नवाङ्गलं चाद्यं विद्यान्नाद्यङ्गलं ततः ॥
विस्तारं शृङ्गशीशास्य प्रवेशो द्वाङ्गुलायतः ।

अत्र यदुक्तं पिङ्गलामते ।

हस्तद्वयं वह्निस्यक्ता तोरणानि निवेशयेत् ।

शूले नवाङ्गुलं दैर्घ्यं तत्तुरीयांशेन विस्तृतिः ॥
 ऋजु वै मध्यमृङ्गं स्यात् किञ्चिद्वक्रन्तु पार्श्वयोः ।
 प्रथमं तत्समाख्यातं द्वाङ्गुलं रोपयेदथ ॥
 शेषाणां द्वागुला वृद्धिर्वेश्याङ्गुलवृद्धितः ।
 शल्यं वस्त्रङ्गुलानाहम्परं वै षोडशाङ्गुलात् ॥
 ललाटे पार्श्वयोश्चैव पृथुत्वं षड्भिरङ्गुलैः ।
 अन्यमेतत् समाख्यातं शेषेऽष्टाङ्गुलवृद्धितः ॥
 स्वस्तिकः श्रीकजाकं वा सर्वतोरणमिष्टम् ।
 उच्छ्रयेण तदर्द्धांशतोरणानां प्रविस्तरः ॥
 धारिका तोरणै स्तुत्या वेदीस्तम्भाः षडुन्नताः ।
 खातं पञ्चांशतस्तेषां भूमिभागवशेन वा ॥
 वेदी चतुष्करा मध्ये कोणे स्तम्भचतुष्टयं ।
 अष्टाङ्गुलोच्छ्रितान्येषां कराङ्गुलैकवृद्धितः ॥
 विस्तारादुच्छ्रयाद्वापि नान्तरे ग्रन्थिवन्धनम् ।
 पीता महोत्का देवी तु* लिङ्गायामद्विविस्तरा ॥
 विस्तारं नवधा कृत्वा मण्डपानां कचिन्नते ।
 मध्ये पदेन वेदी स्यात् कुण्डानां सैषविस्तरः ॥
 हस्तादूर्ध्वं कचिद्वेदी षट् षडङ्गुलवृद्धितः ।
 वेदीपादीत्तरन्त्यक्ता कुण्डानि नव पञ्च च ॥
 वेदास्तान्येव तानि स्युर्वर्तुलान्यथवा कचित् ।

उक्तं च श्रौचाचारपद्धतौ ।

* पैतामहोशक इति कचित् पाठः ।

शस्तानि तानि वृत्तानि चतुरस्त्राणि वा सदा ।
 दाहायाग्नी भगाकारं द्वेषे खं दक्षिणोत्तरे ।
 अस्त्रं क्षयाय नैर्ऋत्यां षडस्त्रं वायवे मतम् ॥
 वृत्तं कुण्डमिह प्रोक्तं वारुण्यां शान्तिके हितम् ।
 कुण्डं कुशेशयाकार, मुत्तरे पुष्टिवर्द्धनम् ॥
 रौद्रां भयदमष्टास्त्रमिति वृद्धशिवागमः ।
 ऐन्द्रां कुण्डं चतुष्कोणं मुच्यते स्तम्भकर्माणि ॥

तथा प्रतिष्ठासारसंग्रहे ॥

सर्वदिक्षु क्षये कुण्डं वेदास्त्रं स्थापने विधौ ।
 तदेव वृत्तं वा कार्यं काम्ये कल्पोदितं तथा ॥
 चतुरस्त्रं भवेत् प्राच्यां सर्वकामप्रदं शुभम् ।
 आग्नेय्यां बोधिपत्राभं सदासन्तानवर्द्धनम् ॥
 अर्धचन्द्रनिभं कुण्डं याम्ये विद्वेषणं नृणाम् ।
 त्रिकोणं नैर्ऋताशयां मारणार्थं प्रकल्पयेत् ॥
 नित्यमाध्यायने वृत्तं पश्चिमे कुण्डमुत्तमम् ।
 षट्कोणं वायुकीणस्थं कुण्डमुच्चाटने मतम् ॥
 पद्माकारं भवेत् कुण्डं मुत्तरे पुष्टिसाधनम् ।
 अष्टकोणमथेशान्या मत्यन्तं च भयप्रदं ।
 काम्यमेतत् सदा कुण्डं स्थापनादौ विवर्जयेत् ॥

स्वायम्भुवे ।

चतुरस्त्रं भवेत् कुण्डं वृत्तं वा हस्तसन्मितम् ।

नित्ये नैमित्तिके चैव काम्यं वा कल्पचोदितम् ॥
चतुरस्रम्भवेत् प्राच्यामान्नेय्यान्तु भगाकृति ।
याम्यायामर्द्धचन्द्रं तु नैऋत्याञ्च विकीर्णकम् ॥
वृत्तं कुण्डन्तु वारुण्यां वायव्यां पञ्चकोणकम् ।
पद्माकारन्तु सौम्यायामैशान्यामष्टकोणकम् ॥
अस्त्राणां वारुणानां तु कुम्भाकारं विधीयते ॥
वायव्यानां पताकाभं माहेन्द्राणान्तु वज्रवत् ।
सप्तजिह्वाकृति प्रोक्त माग्नेय्याङ्गु रुसत्तमैः ॥
मध्यमोत्तमवीर्याणां चतुरस्राङ्गुलप्रदम् ।
त्रिकीर्णमल्पवीर्याणां स्त्रीरूपाणां भगाकृति ॥
अर्द्धचन्द्रं तु रौद्राणां सौम्यानां वृत्तमेव हि ।
पञ्चकोणं तु दूतीनां किन्नराणां तथैव च ॥
विद्याविद्देशकरणं पद्माकारं हितं मतम् ।
सर्वेषां मेव मस्त्राणां वृत्तं स्यात् सार्वकामिकम् ॥
तेन वृत्तं प्रकुर्वन्ति विधिशास्त्रविदोजनाः ।

यदुक्तं कालोत्तरे ।

अष्टमूर्त्यात्मके न्यासे नव कुण्डानि कल्पयेत् ।
पञ्चमूर्त्यात्मके पञ्च वेदास्त्राण्येव कल्पयेत् ॥
द्वास्तिके हस्तमात्राणि कुण्डानि परिकल्पयेत् ।
क्रमाद्वाङ्गुलया वृद्ध्या ततः शेषेषु षण्मुख ॥
अष्टादिस्वष्टकुण्डानि वेदीपादोक्तकानि तु ।
नवमं कारयेत् कुण्डं वेदास्त्रं कुण्ड मध्यमम् ॥

चतुर्दिक्षु च चत्वारि पञ्चमं त्वीशकोणकं ।

तथा । अवि वेदाङ्गुलं कुण्डदिगादिस्तु यथाक्रमम् ॥

ज्येष्ठादिकन्यसान्तानां वेदीपादावहिः कृतम् ।

वेदयुग्माश्रितं कृत्वा अङ्गुलं भागसन्धितम् ॥

तावद्विरङ्गुलैर्हस्तं कुण्डानां परिकल्पयेत् ।

हस्तमात्रं खनेत्तिर्यक् जध्वं मेखलया सह ॥

खातावाह्ये ङ्गुलः कण्ठः सर्वकुण्डेष्वयं विधिः ।

मेखला त्रितयं कार्यं कोणैरामयमाङ्गुलैः ।

दैर्घ्यात् सूर्याङ्गुला नाभिस्त्यंशोनाविस्तरेण तु ॥

एकाङ्गुलोच्छ्रिता सा च प्रतिष्ठाभ्यन्तरे तथा ।

कुम्भद्वयसमायुक्ता चाश्वत्थदलवन्मता ।

अङ्गुष्टमेखला युक्ता मध्येत्वाज्य * धृतिस्तथा ॥

दक्षस्या पूर्ववाम्ये तु जलस्था पश्चिमीक्षरे ।

† इतरस्यापि कुण्डस्य योनिर्दक्षदलस्थिता ॥

दिक्षु वेदाप्रवृत्तानि पञ्चमं त्वीशगोचरे ।

तस्य नाभिदले दक्षे यदिष्टं तद्विधीयते ॥

कुण्डानां पञ्चक्रं वाप्य कर्त्तव्यं पूर्वतस्थितमिति ।

तद्यथा प्रथमे च ।

कुण्डं जिनाङ्गुलं तिर्य्यगूर्ध्वं मेखलया सह ।

परेषां द्व्यङ्गुला वृद्धिरङ्गजातसमन्विता ॥

* स्थितिरिति कचित् पाठः ।

† नवमस्येति कचित् पाठः ।

‡ न तेति कचित् पाठः ।

विनामानाङ्गुलादूर्ध्वं चतुर्विंशतिमांशकम् ।
 अङ्गुलन्तेन कुण्डानामङ्गजातं विधीयते ॥
 कण्ठाङ्गुलाद्वहिः कार्य्या मेखलैका षडङ्गुला ।
 चतुस्त्रिंशङ्गुलायद्वा तिस्रः सर्व्वतशोभनाः ॥
 मेखला मध्यतोयोनिः कुण्डार्द्धांशविस्तृता ।
 अङ्गुष्ठमानोष्ठकं वा कार्य्याश्चत्थदलाकृतिः ॥
 प्राग्ग्नियाम्यकुण्डानां प्रोक्ता योनिरुदङ्मुखी ।
 पूर्व्वामूखाः स्मृताः शेषायथाशोभं समन्विता ॥

देवी पुराणे ।

हस्तादि लिखिते कुण्डे समाख्यातं समीक्षते ।
 ओष्ठमेकांगुलं कार्य्यं भागो द्वादशमायतः ॥
 ओष्ठं विस्तरसामान्यागजोष्ठसदृशी शुभा ।
 चतुरङ्गुलमानेन प्रथमा मेखला भवेत् ॥
 एकोनाङ्गुलीया तु एवं कुण्डं शुभावहम् ।
 चतुरस्त्रं तु पूर्व्वदि अश्चत्थदल सम्मितम् ।
 ऊर्ध्वकुण्डङ्गजाकारं वृत्तं पञ्चकमष्टवा ॥
 पद्माकारं प्रकर्त्तव्यं कुण्डं चेशानगीचरम् ।

यदुक्तं प्रतिष्ठासारसंग्रहे ।

प्रतिष्ठास्थापनादीनां मुख्यमास्थापनं यतः ।
 मण्डपोत्तरं सुत्सृज्य कर्त्तव्यं मण्डपद्वयं ॥
 धाम्नीधामान्तरं त्यक्त्वा धामाग्रे यच्च मण्डपः ।
 दशद्वादशहस्तीवा द्विद्विद्वया ततः क्रमात् ॥

तन्मध्ये नवधा कृत्वा मध्यभागेन वेदिका ।
 विकारार्काष्टभिः कार्य्या प्राङ्गुता वा नवाङ्गुलैः ।
 तद्वदुत्तरमुत्सृज्य दशहस्तप्रमाणतः ॥
 पूर्वभागेयवा सौम्ये कर्त्तव्यः शान्तित्रण्डपः ।
 तन्मध्ये वेदिकापद्मे कर्त्तव्यं ग्रहपूजनम् ।
 तत्रापि शान्ति होमार्थं न व कुण्डानि कल्पयेत् ॥
 यज्ञमण्डपमध्ये तु वेदीपादाद्वहिः क्रमात् ।
 सर्वदिक्षु च यत् कुण्डं वेदास्त्रं स्थापने विधी ॥
 तदेव वृत्तं वा कार्य्यमन्यथाकारनिर्मितम् ।
 चतुर्विंशाङ्गुलादूर्ध्वं द्वाङ्गुलादिविह्वलितः ॥
 व्यासात्* खातःकरः प्रोक्तो निम्नस्तिथ्यङ्गुलेन तु ।
 खाताद्वाष्ट्यङ्गुलः कण्ठः तद्वाष्ट्ये मेखला क्रमात् ॥
 प्रथमाद्वाङ्गुला व्यासादुन्नतासा नवाङ्गुलैः ।
 मध्यमाद्वाङ्गुला वाष्ट्ये तृतीया तु यमाङ्गुला ॥
 मेखलाः पञ्च वा कार्य्या षट् पञ्चद्वि त्रिपञ्चकैः ।
 पञ्चत्रिमेखलोच्छ्रायं ज्ञात्वाशेषमधः खनेत् ॥
 खाताधिके भवेद्भोगी हीने धेनुधनक्षयः ।
 चक्रकुण्डे तु सन्तापीमरणं भिन्नमेखले ॥
 मेखलारहिते शोकोऽभ्यधिके वित्तसंचयः ।
 भार्याविनाशनं प्रोक्तं कुण्डं योन्या विना कृतं ।
 अपत्यध्वंसनं प्रोक्तं कुण्डं यत् कण्ठवर्जितम् ॥

* खातहीने धनक्षय इति पाठान्तरं ।

स्थापने सर्वकुण्डानां ध्वजाग्रं सर्वसिद्धिदं इति ॥
 प्रतिकुण्डं पताकाद्याः प्रोक्ताः कालोत्तरे तथा ॥
 सप्तहस्ताः पताकाः स्युः सप्तमांशेन विस्तृताः ॥
 लोकपालाः सुवर्णेन नवमी तुहिनप्रभाः ।
 पीत, रक्तादिवर्णाश्च पञ्चहस्ता ध्वजाः स्मृताः ॥
 द्विपञ्चहस्तैर्दण्डैस्तैर्विंशजैः संयुता मताः ॥
 सप्तविंशतिभिः काण्डो विष्टरा बहुमात्रकाः ।
 हस्तार्धाः समिधः शस्ता इह वै चोत्तरे पुनः ॥
 पञ्चहस्ताः ध्वजाः कार्या वैपुल्येन द्विहस्तकाः ।
 सप्तहस्ताः पताकाः स्युर्विशत्यङ्गुलविस्तृताः ॥
 पञ्चहस्तध्वजानान्तु पञ्चमांशप्रवेशिताः ।
 दशहस्तपताकानां दण्डाः पञ्च प्रवेशिताः ॥
 सिन्दूराः कर्कुरा धूम्रा धूसरा मेघसज्जिभाः ।
 हरिताः पाण्डुवर्णाश्च शुभ्राः पूर्वादितः क्रमात् ॥
 एवं वर्णा ध्वजाः कार्याः पताकाः पाकशासन ।

कलशोत्पत्तिकलगलक्षणम् ।

देवीपुराणे ।

कलशान् सुदृढान् कुर्यात्क्षणानि वदामि ते ।
 उत्पत्ति-लक्षणं मानं कथयामि यथा मुने ॥
 वारकाः कलशाश्चैव येन लोके प्रकीर्त्तिताः ।
 अमृते मथ्यमाने तु सर्वदैवैः समन्वितैः ॥

* कालोत्तरे यथेति कचित् पाठः ।

मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् ।
 उत्पन्नममृतं तत्र महावीर्यपराक्रमम् ॥
 तस्यायं धारणायैव कलशः परिकीर्तितः ।
 कलां कलां गृहीत्वा वै देवानां विश्वकर्माणां ॥
 निर्मितोऽयं सुरैर्यस्मात् कलशस्तेन कथ्यते ।
 वारयन्ति ग्रहान् यस्मात् मानवा विविधां स्तथा ॥
 दुर्हृदश्च तथाद्योरां स्तेन ते वारकाः स्मृताः ।
 कलशस्य सुखे ब्रह्मा ग्रीवायान् महेश्वरः ॥
 मूले तु संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातङ्गणाः स्थिताः ।
 शिखासु देवताः सर्वा वेश्यन्ति चतुर्दिशम् ॥३॥
 द्युधिव्यां यानि तीर्थानि कलशे निवसन्ति हि ।
 गृहे शान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिर्गोष्ठमि रेव च ॥
 ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च ।
 अथर्ववेदसहिताः सर्वे कलशसंस्थिताः ॥
 पूर्णामृतेन तोयेन अतिरुक्तेकान्ततो धृताः ।
 सरित्सरः खातजेन तडागेन जलेन वा ॥
 वापी-कूपोददिव्येन सामुद्रेण सुखावहाः ॥
 सर्वमङ्गलमाङ्गल्याः सर्वकिल्बिषनाशकाः ।
 अभिषेके सदा ग्राह्याः कलशा ईदृशाः शुभाः ॥
 यात्रा, विवाहं काले वा प्रतिष्ठा यज्ञकर्माणि ।
 योजनीया विशेषेण सर्वकर्माप्रसाधकाः ॥
 पञ्चाशाङ्गुलवैपुल्या उत्प्रेक्षः षोडशाङ्गुलः ।
 कलशानां प्रमाणं तु सुखमष्टाङ्गुलमविवेत् ॥

अथ ऋत्विग्वरणम् ।

तत्र ब्रह्माण्डदानमधिकृत्योक्तम् ।

पद्मपुराणे ।

बालाग्निहोत्रिणं विप्रं सुरूपञ्च गुणान्वितम् ।
 सपत्नीकञ्च सम्पूज्य भूषयित्वा विभूषणैः ॥
 पुरोहितं मुख्यतमं कृत्वान्यांश्च तथा द्विजान् ।
 चतुर्विंशद्गुणोपेतान् सपत्नीकान् निमन्त्रितान् ॥
 अहताम्बरसञ्चक्रान् स्रग्विणस्तु विभूषितान् ।
 अङ्गुलीयकानि तथा कर्णवेष्टांश्च दापयेत् ॥
 एवं विश्वास्य सम्पूज्य तेषामग्रे स्वयं स्थितः ।
 अष्टाङ्गप्रणिपातेन प्रणम्य च पुनः पुनः ॥
 पुरोहिताय पुनः कृत्वा कृत्वा वै करसम्युटम् ।
 द्यूयस्वै ब्राह्मणा धात्रा मैत्रत्वेचानुगृह्यता ॥
 सौमुख्येनेह भवतां भवेत्पूतो नरः स्वयम् ।
 भवतां प्रीतियोगेन स्वयं प्रीतः पितामहः ॥

तुला पुरुषमधिकृत्योक्तं ।

लिङ्गपुराणे ।

शतनिष्काधिकं श्रेष्ठं तदर्द्धं मध्यमं स्मृतम् ।
 तस्याप्यर्द्धं कनिष्ठं स्यान्नविविधं तत्र कल्पितम् ॥
 वस्त्रयुग्ममरीणीषं कुण्डलं कण्ठभूषणम् ।
 अङ्गुलीभूषणञ्चैव मणिबन्धस्य भूषणम् ॥

एतानि चैव सर्वाणि प्रारब्धे सर्वकर्मणि ।
 पुरोहिताय दत्त्वाथ ऋत्विग्भ्यः सम्प्रदापयेत् ॥
 पूर्वोक्तं भूषणं सर्वं सोऽप्युषं वस्त्रसंयुतम् ।
 दद्यादेतत् प्रयोक्तृभ्य आच्छादनपटं बुधः ॥

अन्याश्चतुर्विंश ऋत्विजः ।

कृत्वैतिवचनात्पञ्चविंशतिर्ब्राह्मणा निमन्त्रणीयाः । ते च
 प्रतिष्ठामधिकृत्य मत्स्यपुराणे भेदेनोक्ताः ।

शुभास्तचाष्ट होतारो द्वारपालास्तथाष्ट वै ।
 अष्टौ तु जापकाः कार्य्याः ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
 सर्वे लक्षणसम्पन्ना * मन्त्रवन्तो जितेन्द्रियाः ।
 कुल,शील समायुक्ताः जापकाः स्युर्हिजोत्तमाः ॥
 हेमालङ्कारिणः कार्य्याः पञ्चविंशतिर्ऋत्विजः ।
 दीक्षयेच्च समं सर्वानाचार्य्यो द्विगुणं लभेदिति ॥

निष्कादीनारभ्य शतं पञ्चविंशतिर्वा वस्त्रालङ्कारनूत्यम् ।
 एतत् प्रयोक्तृभ्यो वरणवाक्यम्, ॐ अद्य असुकयज्ञेनाहं यक्ष्ये
 यदङ्गभूतममुककर्म्मार्थमसुकगोत्रमसुकशर्माणमसुकवेदाध्यायिन-
 मसुकं, त्वामहं वृणीमि, वृतीस्मीति प्रतिवचनम् ।

कर्म्मभेदोक्ती मत्स्यपुराणे ।

गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः ।
 पठध्वमिति तान् ब्रूयादाचार्य्यं त्वभिपूजयेत् ॥

* लक्षण सम्पूर्णा इति कचित् पाठः ।

यजध्वमिति तान् ब्रूयाद्वोटकान् पुर एव तु ।

उत्कृष्टमन्त्रजाप्येन तिष्ठध्वमिति जापकानिति ॥

प्रारम्भे सर्वकर्मणीति लिङ्गपुराणे वचनादस्य सञ्च
व्रतादीनां ऋत्विक्-साध्यधर्मसाधारणम् ।

अथ मधुपर्कः ।

आह जावालिः ।

ब्राह्मणऋत्विजं चैव श्रोत्रियं गृहमागतम् ।

अर्चयेन्मधुपर्केण स्नातकं प्रियमेव च ॥

विश्वामित्रः ।

सम्पूज्य मधुपर्केण ऋत्विजः कर्म कारयेत् ।

अपज्य कारयन् कर्म किल्बिषेणैव युज्यते ॥

अथ होमविधिः ।

देवीपुराणे ।

परिसमुद्धो पलिप्योल्लिख्योद्धृत्याग्निमुपसमाधाय दक्षिणतो
ब्रह्मासनमासीर्य प्रणीय परिस्तीर्यार्थवदासाद्य पवित्रे कृत्वा-
प्रोक्षणीञ्च संस्तुत्यार्थवत् प्रोक्षणीनिरुप्याज्यमधिश्रित्यपथ्याग्निं
कुर्यात् स्तुवं प्रतप्य दर्भेञ्च संस्तुज्याभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्याभ्युक्ष्यदध्या-
दाज्यं मुवासीत्थाप्य उत्पूयावेक्ष्य प्रोक्षणीञ्च पूर्व्वदुपयमन्
कुशानादाय समिधोप्याधाय पर्य्युक्ष्य जुहुयात् । एष एव विधि-
र्यत्र कचिद्दोमतः, परिसमूहनं मानस्तीकेत्युपलक्षणम् ।

त्वां वृतेच्छिद्रमिति उल्लिख्य, व्रजं कृच्छेत्युद्धृत्य देवस्यत्वेत्य-
भ्युच्य अग्निमूर्धेति अग्निमुपसमाधाय समिधाग्निं देवस्यत्वेति
समिधमादध्यात्, अपि गृह्णामीत्यग्नेरभ्युक्षणं कृत्वाहिरण्यं गर्भं
दर्क्षिणतो ब्रह्मा आपोहिष्टेति उत्तरतः प्रणीता कथानश्चित् इति
प्रणीताप्रस्तारणम् । पवित्रेस्थो वैष्णव्यौ सवित्रे हेष्टृनित्याज्य
निरूपणं । चातारमिति सूचम् प्रतप्य अनिशितोसि स पत्रचि-
दिति सप्ताज्जनं । प्रत्युष्टरक्षः इति प्रतपनं । सवितुर्वः प्रसव
उत्पुनामीति पुनः प्रतपनं । तदेवाग्निरित्युत्पवनं । धूसरोसीति
पर्य्युक्षणम् । प्रजापतये स्वाहा मूलहोमाहुतयः एवं वैदिकीऽग्निः
संस्कृतो भवति ।

एवं लक्षणसंयुक्तं सर्वयज्ञेषु याज्ञिकम् ।

विधानं विहितं तत्र ब्रह्मणा मिततेजसा ॥

अन्यथा ये प्रकुर्वन्ति सूत्रमाश्रित्य केवलम् ।

निराशास्तत्र गच्छन्ति सर्वे देवा न संशयः ॥

अथातः परिस्तरणदेवताः कथ्यन्ते ।

परिसमूहने करपयः, उपलेपने विश्वेदेवाः, उल्लेखने मित्रा-
वरुणौ, उद्धरणे पृथिवी, अभ्युक्षणे गन्धर्वाः, अग्न्यासादने सर्व्वः,
दर्क्षिणासादने ब्रह्मा, उत्तरतः प्रणीतायां सागरः, अर्थावसादने
शतक्रतुः, पवित्रवन्धने पितरः, प्रोक्षणीसंस्कारे मातरः, जुहु
सुक्स्ववे* तथा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः, आज्यतापने वसवः,

अभिष्यणं वैवस्वतः, पर्यग्निकरणे मरुतः, उहासने स्कन्दः,
उत्पवने प्रत्युत्पवने च चन्द्रादित्यो, आज्यवेक्षणे दिशः सर्वाः
पवित्राधाने, प्रणीतायासुमा देवी, इधो लक्ष्मीः, विश्वस्य भूतानि ।

पूर्वाक्तानां तु वज्रीनामेकमादाय पावकम् ।
होमकर्मप्रकर्तव्यं विधिं ज्ञात्वा महा मुने ॥
एता वै देवताः प्रोक्ता ब्राह्मणानां हिताय वै ।
यज्ञेषु पशुबन्धेषु तथा सर्वक्रियासु च ॥

ब्रह्मोवाच ।

वज्रे विधानं परमं सर्वकर्मसुखावहम् ।
कथयामि नृपञ्चेष्ट नामभेदक्रियादिभिः ॥
अग्नेः परिग्रहः कार्यः सर्वशास्त्रार्थवेदकैः ।
वामदक्षिणसिद्धान्ते खगोलपारगैस्तथा ॥
कार्यः परिग्रहोवज्रेः सर्वसम्पत्तिवेदिभिः ।
अन्यथा अन्तरायास्ते भवन्ति धनआयुषोः ॥
नित्यव्याधिरधन्योवा सर्वलोकतिरस्कृतः ।
अविदित्वा यथावच्च तज्ज्ञः सर्वसुखायते ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन अग्न्याधेये क्रिया मता ।
कुण्डाष्टकं समाख्यातं त्रिभेदन्तु मया तव ॥
बहुविधिविधानन्तु एकस्मै वोपचारतः ।
स्त्री-वाल-शूद्रैस्तु हीतव्यं हीतव्यं प्रत्ययं यथा ॥
सम्ये महानसे वापि न कुण्डे च कदाचन ।
संस्कृतैर्नामभेदैस्तु रक्षयित्वा हुताशनम् ॥

महाविद्यार्थकुशलैर्हीतव्यं कर्मकाञ्चिभिः ।
 श्रूयते च पुरा वक्ष्ये अविदित्वा च तत् सुत ॥
 संस्कृतबहुमानस्तु राज्यभ्रंशमवाप्नुयात् ।
 तथा वारणिहीता च चिरान्मृत्युमवाप्तवान् ॥
 तस्मादस्थिरवङ्गौ तु न हीतव्यमवेदिना ।
 वेदनं ते प्रवक्ष्यामि येन सिद्धिः प्रजायते ॥
 चतुष्कोणोत्थकुण्डे च मण्डले मधुसूदन ।
 धनुषाकृतिके रुद्रः सर्वदेवनमस्कृतः ॥
 चतुरस्रे भवेदग्निर्मण्डले तु हुताशनः ।
 अर्धचन्द्रेऽनलोद्गग्निरग्निरेवं प्रतिष्ठितः ॥
 द्विजानां देवताः सप्त आचार्या योगदैवतः ।
 उदकी वरुणी देवी दर्भेषु च महोरगाः ॥
 सुवायान्तु महादेवी स्तुचो देवस्त्रिलोचनः ।
 तत्संयोगे परः सर्वः सर्वदेवनमस्कृतः ॥
 प्रणीता पृथिवी ज्ञेया स्वाधिकारे महामखाः ।
 पुष्पेषु क्रतवो विद्धि पात्रेषु च महोदधिः ॥
 वेदीमध्ये तु गायत्री सामस्कृत्युत्तरे स्थितः ।
 इन्धने मणिभद्रस्तु शिखावज्रधरस्तथा ॥
 हीतारस्तु विजानीयात् चमसादिषु पर्वतान् ।
 ऊषायां देवता रुद्रस्तालहन्ते च वायवः ॥
 मन्त्रेषु चरणे सर्वे भस्मभूयोपि शङ्कर ।
 लोकपालस्तु कोणेषु ओङ्कारे सर्वदेवताः ॥
 मातरो होमभागे तु पुतनादिस्फुलिङ्गकाः ।

आदित्योऽधिष्ठितस्त्रिजो लये देवः परः शिवः ।
 प्रातर्होमस्तु देवानां प्रहरार्द्धेन भूतिदः ॥
 मध्याह्ने तु मनुष्याणां भोक्षहेतोस्त्रियामिकः ।
 अपराह्णे पितृणाञ्च सन्ध्यायाञ्चाङ्गभौतिका ॥
 रात्रौ पापविनाशार्थं दिवासिद्धिप्रसाधने ।
 प्रहरार्द्धं तु होतव्यमर्द्धरात्रे तथागुदम् ॥
 प्रत्यूषे पुनरदस्वत्स गुदाय सर्व्वकामिकम् ।
 क्षणादौ सर्व्वकार्य्येषु सर्व्वप्राप्तिप्रदायकम् ॥
 क्षणादिदेवता देया प्रथमान्नवराहुतिः ।
 अन्यथा विफलं विप्र भवते हवनन्तदा ॥
 वार्च्यमृगमयतां प्रीत्यै गौर्य्यै होमो नृपुङ्गव ।
 दशधा पुण्यवृद्धिश्च हवनस्नानभोजनैः ॥
 देवाकैः शूलपद्माङ्कैः शङ्खचक्रशुभाननैः ।
 घृतक्षीररसादीनि गृह्णीयात्तानि बुद्धिमान् ॥
 देव्याः स्थापनयज्ञीयो वसोद्वारैः प्रभाषितैः ।
 द्रव्यैर्होमः प्रकर्त्तव्यो अन्यथा ह्यविधानतः ॥
 आत्मवेलासु ते तृप्तिं पुष्टं यच्छन्ति देवताः ।
 वेलामन्त्रगणानाञ्च अस्तिदैवतगे फलं ॥
 एतत्ते कथितं वत्स सर्व्वलोकसुखावहम् ।
 होता चेन्मन्त्रहीनस्तु अशुचिर्भवने सदा ॥
 तस्मात्तु संस्कृते वङ्गी त्वहोतव्यमवैदिकैः ।
 मन्त्राकदकहोतारो ह्यथायजन्ति देवताः ॥
 अवैदिकास्तु होतारो नैव प्रीणन्ति वै सुरान् ।

होमात्सर्व्वफलावाप्तिः सर्व्वेषामपि जायते ॥
 तस्मात् मन्त्रविधानेन प्रातरेव शुभप्रदः ।
 पूर्व्वेग्निर्देवता विष्णुर्दक्षिणेन हरः स्मृतः ॥
 पश्चिमेन स्थितो ब्रह्मा एता वै अग्निदेवताः ।
 रुद्रन्तेजसे जानीयात् जलार्थावापि चर्चिका ॥
 क्रियायुगे तु विप्राणां लक्ष्मीस्तत्राधिदेवता ।
 एवं प्रतिष्ठिते होमे अग्नयश्च त्रयस्तथा ॥
 त्रयोदेवा* स्वयः कालास्त्रिरग्नि स्त्रिगुणस्थिताः ।
 गार्हपत्यो दक्षिणाग्नि राहवनीयश्च ते त्रयः ॥
 एकस्यैव समुत्पन्नो बहुभेदा द्विजोत्तम ।
 शाखाश्चतस्रः श्रीपर्णशुचिवैकङ्कती तथा ॥
 खादिराशनविल्वाद्यैस्तु चोहस्तादिदीर्घतः ।
 अङ्गुष्ठपरिणाह्याढाङ्गुण्डं कुम्भकभूषितम् ॥
 पुष्करं पुष्करी द्वीतु मध्यरेखास्थितौ किल ।
 सुलशाङ्कक्रिया कार्या दण्डवत्त सुशोभनम् ॥
 षडङ्गुल परीणाहं भूमियन्त्रविनिर्मितम् ।
 द्व्यङ्गुलं मूलदेशे तु कुम्भपुष्कर मूलगम् ॥
 गुढिकान्तद्विजानीयात् त्रिभागेन तु पुष्करम् ।
 वेदी सप्ताङ्गुला कार्या पञ्चवर्णं प्रकल्पयेत् ॥
 त्रिनिष्ठातं समं कार्य्यं अथं कुशात् षडङ्गुलम् ।
 गोकर्णाक्षतिशोभाढ्यं कनिष्ठाङ्गुलिरन्यत्रगम् ॥

घृतनिःक्रमणं कार्यं यवत्रयसुरेषितं ।
 एवं सुवं सुचं कृत्वा ताभ्यां होमः सुखावहः ॥
 शमीगर्भोऽरणी कार्या देव्याहस्तप्रमाणतः ।
 वितस्तिपाणिनाह्वाट्या मध्यं वै षोडशाङ्गुलम् ॥
 वृत्तङ्कुरद्वयोपेतं दशाङ्गुलमुत्तिदम् ।
 आपीडं सुसमं कार्यं मध्यमायसवेधनम् ॥
 घटिकाङ्कुरयागार्थं बालरज्ज्वा प्रमा शमा ।
 सुदृढां वज्रिमन्त्रेण पूजयित्वा तु पातयेत् ॥
 अभावे सूर्यकान्तैर्वा तदभावे करीषजा ।
 सामान्यायतनागारे आनयेत्ताम्रभाजने ॥
 शरावे मृगमये पात्रे कुण्डे पूजान्विते न्यसेत् ।
 अग्निचक्रं विधाने तु सर्वकर्मणि कारयेत् ॥
 हेमराजतताम्राणि काष्ठ, शैल, मृदोपि वा ।
 रत्नादीनि च पात्राणि शुभवेदाङ्कितानि च ॥
 अर्घ, नैवेद्यपूजार्थं बलिदानञ्च कल्पयेत् ।
 पश्चादेव विधानेन होमं कुर्याद्यथाविधि ॥

मरीचिः ।

प्रागग्राः समिधो ग्राह्याः अखर्वाणो ह्यपाटिताः ।
 काम्येषु वशकर्मादौ विपरीता जिघांसतः ॥
 विशीर्णा विदला द्रूस्ता वक्रा बहुशिरः कृशाः ।
 दीर्घाः स्थूला घुणैर्जुष्टाः कर्मसिद्धिविनाशकाः ॥

समिदित्यनुवृत्तौ ब्रह्मपुराणे ।

शमी, पलाश, न्यग्रोध, ह्रस्व, वैकङ्कतोद्भवाः ।
 अश्वत्थो, दुम्बरौ, विल्वः चन्दनः-सरलस्तथा ।
 शालश्च देवदारुश्च खदिरश्चेति याज्ञिकाः ॥

कृन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

नाङ्कुष्ठादधिका कार्या समित्स्थूलतया क्वचित् ।
 न विसृक्तत्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥
 प्रादेशान्नाधिका न्यूना न तथा स्यात् द्विशालिका ।
 न सपर्णा समित् कार्या होमकर्मसु जानता ॥

कृन्दोगपरिशिष्टे कात्यायनः ।

पाण्याहुतिर्द्वादशपर्वपूरिका ।

स्वङ्गारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥

योनर्चिषि जुहोत्यग्नौ व्यङ्गारिणि च मानवः ।
 मन्दाग्निरामयावी च दरिद्रश्चैव जायते ॥
 तस्मात् समिद्धे होतव्यं न समिद्धे कथञ्चन ।
 आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकीं तथा ॥
 जुहुवांश्च हुते चैव पाणिशूर्पसुवादिभिः ।
 अथ वक्ष्यमाणेषु तिथ्यादिव्रतेषु देवतामूर्त्तीनां पूज्यत्वात्
 देवतामूर्त्तय उच्यन्ते ।

विष्णुधर्म्मोत्तरे ।

विनायकस्तु कर्त्तव्यो गजवक्त्रस्तुर्भुजः ।

स्थलकञ्चाक्षमाला च तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥
 पादचोदकपूर्णञ्च परशुश्चैव वामतः ।
 दन्तश्चास्य न कर्त्तव्यो वामे रिपुनिसूदन ॥
 पादपीठकृतः पाद एक आसनगो भवेत् ।
 पूर्णं चोदकपात्रे च कराग्रन्तस्य कारयेत् ॥
 लम्बोदर स्तथाकार्यं स्तच्च कर्णश्च यादव
 व्याघ्रचर्माम्बरधरः सर्पयज्ञोपवीतवान् ॥

स्थलकं, गजदन्ताकारं ।

गणेशस्य ।

देवी सरस्वती कार्या सर्वाभरणभूषिता ।
 चतुर्भुजा सा कर्त्तव्या तथैव च समुत्थिता ॥

समुत्थिता, जङ्घा ।

पुस्तकञ्चाक्षमाला च तस्या दक्षिणहस्तयोः ।
 वामयोश्च तथा कार्या वैणवी च कमण्डलुः ॥

वैणवी, वीणा ।

समपाद प्रतिष्ठा च कार्या सौम्यमुखी तथा ।

सरस्वती ।

हरेः समीपे कर्त्तव्या लक्ष्मीस्तु हिभुजा नृप ।
 दिव्यरूपाम्बरधरा सर्वाभरणभूषिता ॥

गौरी शुक्ताम्बरा देवी रूपेणाप्रतिमा भुवि* ।
 पृथक् चतुर्भुजा कार्या देवी सिंहासना शुभा ॥
 सिंहासनस्था कर्त्तव्यं कमलञ्चारुर्णिकम् ।
 अष्टपदं महाभाग कर्णिकायान्तु सा स्थिता ॥
 विनायकवदासीना देवी कार्या महाभुजा ।
 ब्रह्मनाल-ङ्करे कार्यं तस्याश्च कमलं शुभम् ॥
 दक्षिणे यादवश्रेष्ठ केयूरं प्रान्तसंस्थितम् ।
 वामेऽमृतघटः कार्यस्तथा राजन् मनोहरः ॥
 तस्याश्च द्वौ करौ कार्यौ विल्वशङ्खधरौ द्विज ।
 आवर्जितघटं कार्यं तत् पृष्ठेकुञ्जरद्वयं ॥
 देव्याश्च मस्तके पद्मं तथा कार्यं मनोहरम् ।

लक्ष्मीः ।

पद्मसङ्ग्रहे ।

पद्मस्था पद्महस्ता च गजोच्चिमघटप्लुता ।
 श्रीः पद्ममालिनी चैवकालिकाकृतिरेव च ॥

श्रीः ।

विश्वकर्मशास्त्रे ।

क्षेत्रे कोला पुरादन्ये महालक्ष्मीर्थ्यदीचते ।
 लक्ष्मीवत् सा तदा कार्या रूपाभरणभूषिता ॥
 दक्षिणाधः करे पात्रमूर्ध्वं कौमोदकी ततः ।

* दिवीति क्वचित् पाठः ।

वामोर्ध्वं खेटकं धत्ते श्रीफलान्तदधः करे ॥
विभ्रती मस्तके लिङ्गं पूजनीया विभूतये ।

महालक्ष्मीः ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

अष्टादश भुजा कार्या भद्रकाली मनोहरा ।
आलीढस्त्रासनस्था च चतुःसिंहे रथे स्थिता ॥
अक्षमाला त्रिशूलश्च खड्गश्चन्द्रश्च यादव ।
वाणचापे च कर्तव्ये शङ्खपद्मी तथैव च ॥
स्तुक् सुवी च तथा कार्या तथोदककमण्डलू ।
दण्डशक्ती च कर्तव्ये कृष्णाजिन-हुताशनौ ॥
हस्तानां भद्रकाल्यास्तु भवेत् कान्तिकरः करः ।
एकश्चैव महाभाग रत्नपात्रधरो भवेत् ॥

भद्रकाली ।

विश्वकर्मशास्त्रात् ।

निगद्यते ह्यथो चण्डी हेमाभा सा सुरुपिणी ।
त्रिनेत्रा यौवनस्था च क्रुद्धा चोर्ध्वस्थिता मता ॥
कृष्णमध्या विशालाक्षी चारुपीनपयोधरा ।
एकवक्त्रा तु सुग्रीवा बाहुविंशतिसंयुता ॥
शूलासि शङ्खचक्राणि बाण शक्तिपवीनपि* ।
अभयण्डमरुच्चैव कृत्रिकां दक्षिणे करे ॥
ऊर्ध्वादि क्रमयोगेन विभ्रती सा सदा शुभा ।

नागपाशन्तथा खेटं कुठाराङ्कुशकार्मुकम् ॥
 घण्टा, ध्वज, गदा, दर्शं, मुद्गरं वाम एव च ।
 तदधीमहिषश्चिन्नमूर्द्धा पतितमस्तकः ॥
 शस्तोद्यतकरस्तब्धः तदग्रीवासम्भवः पुमान् ।
 शूलभिन्नी वमद्रक्तोरक्त भ्रूमूर्धजेक्षणः ॥
 सिंहेन खाद्यमानश्च पाशवद्धो गले भृशम्
 याम्याङ्गुगकान्तसिंहाच सव्याङ्गुगालोटगासुरे ॥
 चण्डोचोद्यतशस्त्रेयञ्चाशिपरिपुनाशिनी ।

पवि, वृज्ज ।

असुरे, महिषे ।

चण्डिका ।

शक्तिं वाणं तथा शूलं खड्गञ्चक्रञ्च दक्षिणे ।
 चन्द्रविम्बमधो वामे खेटमूर्ध्वं कपालकम् ॥
 शूलं चक्रञ्च* विभ्राणां सिंहारूढा च दिग्भुजा ।
 एषा देवी समुद्दिष्टा दुर्गा दुर्गापहारिणी ॥

दिग्भुजा, दशभुजा ॥

दुर्गा । नन्दा भगवती देवी भारद्वाजाभिनन्दजा ।
 वर-पाशा-ङ्कुशा-जानि विभ्रती च चतुर्भुजा ॥

गौरवर्णा गजस्था* वा खड्ग-खेट-वराभया ।
 नन्दा । अम्बा कुसुदवर्णाभा पाशाब्जाभीतिपात्रिणी ॥
 अम्बा । चतुर्बाहुः प्रकर्तव्या सिंहस्था सर्वमङ्गला ।
 अक्ष सूत्रं कजं दक्षे शूलकुण्डीधरीक्षरे ॥
 सर्वमङ्गला ।

एकवीणा जया कर्णपूरा नग्ना खरस्थिता ।
 वङ्गोत्था कर्णिकाकर्णी तैलाभ्यक्तशरीरिणी ॥
 वामपादे लसल्लोहकृत्यकण्टकभूषणा ।
 वर्ज्यन्मूर्धजाकृष्टा कालरात्रिर्भयङ्करौ ॥
 काल रात्रिः ।

शङ्खमूर्धकरादर्शं विभ्रती वामपार्श्वतः ।
 याम्ये फलाञ्जनीहस्ता ललितोर्जा सुभूषणा ॥
 ललिता ।

तुङ्गनासा च लम्बोष्ठी लम्बमानस्तनीदरी ।
 आलीहिता स्मृता ह्येषा ज्येष्ठा लक्ष्मीरिति त्रिये ॥
 उत्पलाभयहस्त्यं द्विभुजा वीरवन्दिता† ।
 ज्येष्ठा । रक्तज्येष्ठा च नीलाच भूतलन्वितपादिका ॥
 भूतलं स्पृशते दीर्घ्यां द्विभुजा वीरवन्दिता ।
 नीलज्येष्ठा ।

गौरौ कुमारिका रूपा ध्यायमाना महेश्वरैः ।

* कजस्येति कचित् पाठः ।

† खेयसेसदेति कचित् पाठः ।

वरदाभयहस्ता सा द्विभुजा श्रेयसे सदा ॥
 अक्षसूत्रा भये पद्मं तस्याधश्च कमण्डलुः ।
 गौर्या मूर्त्तिश्चतुर्बाहुः कर्त्तव्या कमलासना ॥
 गौरी । श्यामवर्णा विशालाक्षी क्षीराक्षणिभानना* ।
 द्विभुजा विभ्रतौ लिङ्गं चर्म शस्त्रन्तु दक्षिणे ॥
 सिंहासनोपविष्टेयं सुक्ताभरणमूर्द्धजा ।
 भूत प्रेत, पिशाचाद्यैः सेविता तु विशेषतः ॥
 इन्द्ररक्षैश्च गन्धर्वैः सिद्धविद्याधरादिभिः ।
 अश्वत्थस्याप्यधी देवी भूतमातेति विश्रुता ॥

भूतमाता ।

सुरभिर्गौमुखा देवी† सुरूपा‡ सर्वभूषणा ।
 घासमुष्टिं तथा कुण्डीं विभ्राणा भूतिपुष्टिदा ॥

सुरभिः ।

निद्रा तु शयनारूढा सुसौम्या मुकुलेक्षणा ।
 पानपात्रधरा चैयं द्विभुजा परिकीर्त्तिता ॥

योगनिद्रा ।

अथातः सम्यवक्ष्यामि मातृरूपाणि ते जय ।
 तत्र ब्राह्मी चतुर्वक्त्रा षड्भुजा हंससंस्थिता ॥
 पिङ्गला भूषणीपेता मृगचर्मोत्तरीयका ।

* निभां श्रुतेति क्वचित् पाठः ।

† गौरीति क्वचित् पाठः ।

‡ स्त्रीरूपेति क्वचित् पाठः ।

वरं सूत्रं सुवं धत्ते दत्तवाहुचये क्रमात् ॥
 वामे तु पुस्तकं कुण्डीं विभ्रती चाभयप्रदा ।
 माहेश्वरी वृषारूढा पञ्चवक्त्रा त्रिलोचना ॥
 शुक्लेन्दुभृजटाजूटा शुक्ला सर्वसुखप्रदा ।
 षट् भुजा वरदा दत्ते सूत्रं डमरुकं तथा ॥
 शूल-घण्टा-भयं वामे सैव धत्ते महा भुजा ।
 कौमारी रक्तवर्णा स्यात् षड्वक्त्रा सार्कलीचना ॥
 रविवाहुर्मयूरस्या वरदा शक्तिधारिणी ।
 पताकां विभ्रती दण्डद्वापम्बाणं च दक्षिणे ॥
 वामे चापमथो घण्डां कमलं कुक्कुटं त्वधः ।
 परशुं विभ्रती तीक्ष्णं तदधस्त्वभयान्विता ॥
 वैष्णवी तार्क्ष्या श्यामा षड्भुजा वनमालिनी ।
 वरदा गदिनी दत्ते विभ्रती चाम्बुजस्रजम् ॥
 शङ्खचक्राभया वामे साचेयं विलसद्भुजा ।
 कृष्णवर्णा तु वाराही शूकरास्या महीदरी ॥
 वरदा दण्डिनी खड्गं विभ्रती दक्षिणे सदा ।
 खेटपाशाभया वामे सैव चापि लसद्भुजा ॥
 ऐन्द्री सहस्रदृक् सौम्या हेमाभा गजसंस्थिता ।
 वरदा सूत्रिणी वज्रं विभ्रत्यूर्ध्वन्तु दक्षिणे ॥
 वामे तु कलशं पात्रं त्वभयं तदधः करे ।
 चामुण्डा प्रेतगा रक्ता विक्लतास्याहिभूषणा ॥
 दंष्ट्राया क्षीणदेहा च गर्ताक्षी भीमरूपिणी ।
 दिग्वाहुः चामकुक्षिश्च मुशलं कवचं शरम् ॥

अङ्कुशं विभ्रती खड्गं दक्षिणेत्यथ वामतः ।
 खेटं पाशमनुदण्डं कुठारं चेति विभ्रती ॥
 चण्डीका श्वेतवर्णा स्यात् शदारूढा* च षड्भुजा ।
 जटिला वर्तुलक्ष्माक्षा वरदा शूलधारिणी ॥
 कर्णिकां विभ्रती दक्षे पानपात्राभयान्यतः ॥
 इत्येवं मातरः प्रोक्ता रूपभेदव्यवस्थया ।

इति ब्राह्मणादिमातरूपं ।

गौर्यादि मातरस्तु भविष्यत् पुराणे निरूपिताः ।
 गौरी पद्मा-शची-मेधा सावित्री विजया जया ।
 देवमाता स्वधा स्वाहा तथान्या लोकमातृकाः ॥
 धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ।
 पूज्या शिवेऽथवाचार्वायां वरदा भयपाणयः ॥

नान्दीमुखमातरः ॥

नवपद्मान्विते स्थाने पूज्या दुर्गास्त्रमूर्त्तितः ।
 आदौ मध्ये तथेन्द्रादौ † नवतत्वाक्षरैः क्रमात् ॥
 अष्टादश भुजैका तु पौनवक्षोरुहोरुका ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्ता सर्वसिद्धिप्रदायिनी ॥
 मूर्ध्वजं ‡ खेटकं घण्टां आदर्शं तर्जनीधनुः ।
 ध्वजं डमरुकं पाशं विभ्रती वामपाणिभिः ॥
 शक्तिः, मुद्गर-शूलानि वज्रं शङ्खमथाङ्कुशम् ।

* शिवारूपेति कचित् पाठः ।

† इन्द्रादाविति कचित् पाठः ।

‡ पूर्वजमिति कचित् पाठः ।

शलाकां मार्गणं चक्रं दधाना दक्षिणैः करैः ॥
जयमिच्छद्भिरित्येताः पूजनीया महात्मभिः ।
शेषाः षोडशहस्ताश्च शलाका मार्गणं विना ॥
रुद्रचण्डा* प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ।
चण्डा चण्डवतीचैव चण्डरूपातिचण्डिका ॥
नवमी चोग्रदण्डा च मध्यस्था वज्रिसन्निभा ।
रोचना वारुणा कृष्णा नीला शुक्ला च धूम्रिका ॥
पीता च पाण्डुरा ज्ञेया आनीदस्ता हरिस्थिता ।
महिषस्था सशस्त्रीका दैत्यमूर्धजमुष्टिका ॥
पद्माक्षती रथस्थाय्या इत्युक्तं स्कन्दयामले ।

इति नवदुर्गायाः ।

वृत्तस्था† जटिला चाक्षा ‡ वज्रिज्वालासमप्रभा ।
कपालाभयहस्तोग्रा वामा वामफलप्रदा ॥
हिवाहुरेकवक्त्रैषा विधातव्या विपश्चिता ।
वामा । पाटलाभा भवेदष्टाकपालवरधारिणी ॥
उग्रा महाबला भूत्यै शत्रुघ्नी शेषपूर्वजा ।
ज्येष्ठा । रक्तवस्त्रा तथा रौद्री कपालचमरीकरा ॥
शेषपूर्वा तु विज्ञेया कृष्णवक्त्रा सुभीषणा ।
रौद्री । घनश्यामा ततः काली ताम्ररक्तनिभानना ॥
कपाल कर्णिका हस्ता विज्ञेया भयनाशिनी ।

* उग्रचण्डेति कचित् पाठः ।

† व्रतस्थेति कचित्पाठः ।

‡ प्रोक्तेति कचित् पाठः ।

काली । नीलशुभ्रा महादेवी विकर्णी कलपूर्विका ।
कपालशक्तिहस्त्यं भयहृच्च सुभप्रदा ॥

कलविकर्णी ।

वभ्रुवर्णा विशालाक्षी कपालजपमालिका ।
विभ्राणा शान्तिदा भूत्यै बलपूर्णा विकर्णिका ॥

बलविकर्णिका ।

ताम्राभा श्वेतवर्णा स्यात् बलप्रमथनी शुभा ।
कपालपाशिनी चैयं सर्वशत्रुक्षयङ्करी ॥

बल प्रमथनी ।

जया कुसुमवर्णाभा दंष्ट्रिणी च महोदरी ।
कपालवज्रिणी भूतदमनी सर्वपूर्विका ॥

सर्वभूतदमनी ।

नीलताम्रारुणाभासा पृथुवक्त्रा मनोन्मनी ।
कपालखड्गिनी भूत्यै शत्रूणां भयवर्द्धनी ॥

मनोन्मनी ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

अक्षसूत्रञ्च कुण्डं च हृदयाग्रे पुटाञ्जलिं ।
पञ्चाग्निकुण्डमध्यस्था कृष्णान्तामनुधारयेत् ॥
कृष्णा । अक्षसूत्रञ्च कमलं दर्पणञ्च कमण्डलुं ।
उमा विभक्तिं हस्ते तु पूजिता त्रिदशैरपि ॥
उमा । अक्षसूत्रं शिवं देवगणाध्यक्षं कमण्डलुं ।

अग्निकुण्डद्वयं पार्श्वे पार्वती पर्वतीद्वया ॥

पार्वती ।

मार्कण्डेय पुराणे ।

सा भिन्नाञ्जनसङ्काशा दंष्ट्राङ्कितवरानना ।

विशाललोचना नारी बभ्रूव तनुमध्यमा ॥

खड्ग, पात्र-शिरः खटैरलङ्कृत्य चतुर्भुजा ।

कबन्धहारशिरसा विभ्राणां हि शिरःस्रजम् ॥

महाकाली ।

सैव शिवरात्रिः ।

विष्णुधर्मीक्षरात् ।

लम्बोदरी तु कर्त्तव्या रक्ताम्बरपयोधरा ।

शूलहस्ता महाभागा भुजप्रहरणा तथा ॥

कार्पासकलुषा देवी वारुणी चातिसुन्दरी ।

वृहन्नखा च कर्त्तव्या बहुबाहुस्तथैव च ॥

चामुण्डा कथिता चैव सर्वसत्त्ववशङ्करी ।

वारुणीचामुण्डा ।

तथैवार्त्तमुखी शुष्का शुष्ककाया विशेषतः ।

बहुबाहुयुता देवी भुजगैः परिवेष्टिता ॥

कपालमालिनी भीमा तथा खट्वाङ्गधारिणी ।

शिवदूती तु कर्त्तव्या शृगालवदना शुभा ॥
 अलीढासनसंस्थाना तथा राजंश्चतुर्भुजा ।
 असृक्पात्रधरा देवी खड्ग, शूल, धरा तथा ॥
 चतुर्थस्तु करस्तस्या स्तथाकार्यस्तु सामिषः ।

शिवदूती मत्स्यपुराणे ।

कात्यायन्याः प्रवक्ष्यामि रूपं दशभुजं तथा !
 त्रयाणामपि देवानामनुकारानुकारिणीं ॥
 जटाजूटसमायुक्ता मर्द्दन्दुक्ततलक्षणां* ।
 लोचनत्रयसंयुक्तां पूर्णेन्दुसदृशाननां ॥
 अतसीपुष्पसङ्काशां सुप्रतिष्ठां सुलोचनां ।
 नवयौवनसम्पन्नां सर्वभरणभूषिताम् ॥
 सुचारुदर्शनां,† तद्वत्पीनोन्नतपयोधराम् ।
 त्रिभागस्थानसंस्थानां महिषासुरमर्द्दिनीं ॥
 त्रिशूलं दक्षिणे दध्यात् खड्गश्चक्रं तथैव च ।
 तीक्ष्णम्बाणं तथा शक्तिर्वामतो विनिबोधत ॥
 खेटकं पूर्णपात्रञ्च पाशमङ्कुशमेव च ।
 घण्टाञ्च परशुञ्चापि चामरं सन्निवेशयेत् ॥
 अधस्यान्महिषं विन्द्याद्विशिरस्कं प्रदर्शयेत् ।
 शिरस्त्रे दोह्रवं तद्वद्दानवं खड्गपाणिनम् ॥
 हृदिशूलेन निर्भिन्नं तिर्यग्वृत्तिं विभूषणम् ‡ ।

* छतशेखरामिति क्वचित् पाठः ।

† सुचारुदर्शनमिति क्वचित् पाठः ।

‡ निर्यन्दन्तविभूषितमिति क्वचित् पाठः ।

रक्तरक्तीकृताङ्गश्च रक्तविस्तारितेक्षणम् ॥
वेष्टितं नागपाशेन भृङ्गुटीभीषणाननम् ।
वमद्गुधिरवक्त्रञ्च देव्याः सिंहं प्रदर्शयेत् ॥

इति कात्यायन्याः ।

मन्ददीपिकायां ।

सिंहारूढास्त्रिका त्राक्षा भूषिता दर्पणोदहा ।
वामभुजे दर्पणोदहा दक्षिणे वरयुक्ता । यदुक्तम् ।
निशा युद्धे करे प्रोक्तोवरः साधारणः सदा ॥

अभयञ्चेति ।

खड्ग, खेटधरा हाभ्यां कर्तव्या च चतुर्भुजा ।

अस्त्रिकायाः ।

लक्षणसमुद्भवे ।

दशबाहुस्त्रिनेत्रा च शस्त्र-शक्त्य-सि-ङ्गामरम् ।
विभ्रती दक्षिणे हस्ते वामे घण्टाञ्च खेटकम् ।
खट्वाङ्गञ्च त्रिशूलञ्च देवी योगेश्वरी मता ॥

योगेश्वर्याः ।

एवंरूपा भवेदन्या पाशाङ्कुशयुतारूपा ।
भैरव्याख्या यदीष्टा तु भुजैर्द्वादशभिर्युता ॥

भैरव्याः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

कमण्डल्वक्षसूत्रे च विभ्रती वज्रमङ्कुशम् ।

गजासनस्थिता रश्मा सुरुपा सर्वकामदा ॥

रश्मायाः ।

देवीपुराणे ।

शिवा वृषासना कार्या त्रिनेत्रा वरपाणिका ।

डमरुरगधारी च त्रिशूलाभयदायिका ॥

शिवायाः ।

सुमध्याङ्गारयेत् कीर्त्तिं नीलोत्पलव्यवस्थिताम् ।

सर्वाभरणभूषाङ्गीं कलशोत्पलधारिणी ।

मदिरीदनगन्धा या महार्घमणिभूषणा ॥ तुष्टिः ।

सिद्धिर्देवी प्रकर्त्तव्या सिद्धार्थकवरप्रदा ।

सितचन्दनगन्धा या सितपङ्कजभूषिता ॥

सितासनस्थिता देवी प्रतिहारोपशोभिता । सिद्धिः ।

सुन्दरीङ्गारयेद्विं पर्यङ्कासनसंस्थितां ॥

दर्पणालोकसुमनां तिलकालकभूषिताम् ।

माला, चामरशोभाढ्यां वेणुवीणासदाप्रियां ॥ ऋद्धिः ।

क्षमा तु सुमुखी कार्या योगपटोत्तरीयका ।

पद्मासनकृताधारा वरदोद्यतपाणिका ।

शूलमेखलसंयुक्ता प्रशान्ता योगसंस्थिता ॥ क्षमा ।

सुसिद्धा वैष्णवी कार्या खड्गचक्रगदाम्बुजा ।

वनमालाकृतापीडा पीतवस्त्रा सुशोभिता ॥

वैष्णवी ।

ऐन्द्री सुरवराध्या गजराजोपरिस्थिता ।
 वज्राङ्कुशधरा देवी हारकेयूरभूषिता ॥ ऐन्द्री ।
 वैवस्वती प्रकर्त्तव्या दुर्धरा महिषीपरि ।
 शूकरास्या कपालेऽसृक्पिवन्ती दण्डधारिणी ॥ याम्या ।
 तेजोधिका प्रकर्त्तव्या दीप्तिचन्द्रासनस्थिता । दीप्तिः ।
 कमनीया रतिः कार्य्या वसन्तीज्वलभूषणा ॥
 नृत्यमाना शुभा देवी समस्ताभरणैर्भूता ।
 वीणावादनशीला च मदकर्पूरचर्चिता ।
 दण्डाक्ष सूत्रधरा च व्रतस्यायोगसं स्थिता । रतिः ।
 श्वेता पूर्णन्दुसदृशा श्वेतपङ्कजसंस्थिता ॥ श्वेता ।
 भद्रा सुभद्रा कर्त्तव्या भद्रासनव्यवस्थिता ।
 नीलीत्यलफलहस्ता शूलसूत्राक्षधारिणी ॥ भद्रा ।
 सिंहासनस्थिता देवी जटामुकुटमण्डिता ।
 शूलाक्षसूत्रधरा च वरदा भयचापधृक् ॥
 दर्पणं शरखेटञ्च खड्गचन्द्रधरा शिवा ।
 सुरुपा लक्ष्मणोपेता सुस्तनी चारुभाषिणी ।
 सर्वाभरणभूषाङ्गी सर्वशीभासमन्विता ॥

मङ्गला ।

जयाञ्च विजयाङ्गुल्यात् शूलपद्माक्षधारिणीं ।
 वरोदयताञ्च सिंहस्थां सर्वकर्मप्रसाधिनीं ॥

विजया ।

काली करालरूपा च चण्डपाशोदयता भवेत् ।

काली । घण्टाकर्णी प्रकर्त्तव्या घण्टानिशूलधारिणी ।

घण्टाकर्णी ।

जयन्ती सुन्दरी कार्या कुन्तशूलासिधारिणी ।

खेटकव्यग्रहस्ता च पूजनीया सुभान्वितैः ॥

जयन्ती ।

दितिर्देत्यनुता देवी यदा पूज्या महामुने ।

दण्डासनस्थिता भद्रा सर्वाभरणभूषिता ॥

फलनीलीत्यलकरा चोत्सङ्गशिशुभूषिता । दितिः ।

अक्रोधा रुन्धती देवी सितवस्त्रा व्रतस्थिता ॥

पत्रपुष्पोदककरा चन्दनेन सुचर्चिता ।

अरुन्धती ।

अपराजिता च कर्त्तव्या सिंहारूढा महाबला ।

पिनाकेषुकराचैव* खड्गखेटकधारिणी ॥

त्रिनेत्रेन्दुजटाभारा व्रतवासुकिक्वणा ।

अपराजिता ।

कौमारौ चैव कर्त्तव्या मयूरासनशक्तिभृत् ।

त्रिदण्डी कालरूपा च रक्तमाल्या सकुक्कुटा ॥

कौमारौ ।

मयदीपिकायां ।

चतुःषष्टि योगिनीरूपाणि ।

* पिनाकशरहस्ताचेति कश्चित् पाठः ।

वज्रस्थाभयभृद्यास्ये कारयेत् खेटकभृत्ततः ॥
हेमभूषणभूषा स्यादक्षीभ्या करिसंस्थिता ।

अक्षीभ्या ॥ १ ॥

अक्षकर्णी तु गौराङ्गी कम्बुत्राणाभयावहा ।
धनुःकपालभृत्सौम्ये ऋक्षस्था तर्जनीस्थिता ॥

ऋक्षकर्णी ॥ २ ॥

राक्षसी हेमवर्णा स्याच्चारुगात्री वृषस्थिता ।
कुठाराशनिभृद्यास्ये वामे पाशाङ्कुशान्विता ॥

राक्षसी ॥ ३ ॥

क्षपणा चम्पकच्छाया दक्षिणे मुद्गराङ्कुशा ।
कपालञ्च फलं सव्ये धत्ते कुञ्जास्थिसंस्थिता* ।

क्षपणा ॥ ४ ॥

क्षया कूर्मस्थिता गौरी जपस्था सा घटान्विता ।
वामे कपालपिण्डाभृत्सर्व्वालङ्कारभूषिता ॥ ५ ॥

पिङ्गाक्षीस्याद्वभ्रवर्णा त्रिनेत्रा च हयस्थिता ।
कौशेयपाशभृद्यास्ये वामेवाङ्कुशखेटिनौ ।

पिङ्गाक्षी ॥ ६ ॥

अक्षया हेमवर्णा स्याच्चारुगात्री वृक्षस्थिता ॥
कुठारखड्गभृद्यास्ये वामेपाशाङ्कुशान्विता ।

* कुञ्जास्थि संस्थितेति पाठान्तरं ।

अक्षया ॥ ७ ॥

क्षया तु शवगा पीता शक्तिभिन्दिधनुःकरा ।
याम्ये डमरुशूलेषु वस्तुभृत् मृगसंस्थिता ॥

क्षया ॥ ८ ॥

शक्ति खड्गधरा त्र्यक्षा खेटपाशकपालिनी ।
रक्ता बहिःस्थिता वाला क्रीडन्ती दहनैः सह ॥

वाला ॥ ९ ॥

लीला लीलावती रक्ता दक्षपाणिजयान्विता ।
विभ्राणा पट्टिशम्भाशं वामे मस्तार्द्धमम्बुजम् ॥

लीला ॥ १० ॥

वृषारूढा जया रक्ता याम्ये दण्डासिधारिणी ।
कर्त्तरीकार्द्धभृदामे तर्जन्यासक्तसिक्थका* ॥

जया ॥ ११ ॥

कर्त्तरी मार्जन्यौ याम्ये सौम्ये पिडनकङ्करे ।
शूलं रुहयुतं द्वाभ्यां धत्तेलीलातु सारदा ॥

लीला ॥ १२ ॥

वामे लुलापमुखश्च तत् पिवन्त्यष्टक्रतिका ।
लङ्के शीरस्थिता लङ्का खादन्ती पिशितङ्घनम् ॥

* तर्जन्यासक्तसिक्थिका इति कचिन् पाठः ।

लङ्का ॥ १३ ॥

त्रिफला शाकखोटादामोदकाशी च दक्षिणे* ।

शीणालङ्केश्वरी कुम्भे डिम्भाभूर्वोस्तु विभ्रती ॥

लङ्केश्वरी ॥ १४ ॥

दक्षिणे वरदं चक्रे वामे कङ्कणकङ्करे ।

विभ्राण कोलगा रक्ता लालासृग्लालसा मता ॥

लालसा ॥ १५ ॥

ह्रीपिस्था विमला रक्ता चाक्षालङ्कारभूषिता ।

कर्त्तरौकुम्भभृद्याम्ये वामे पाशकपालिनी ॥

विमला ॥ १६ ॥

कृष्णा हुताशनाजस्था ज्वालिनी दक्षिणे शुभा ।

वामे त्वभयहस्ता स्याद्विष्टराज्यघटान्विता ॥

हुताशना ॥ १७ ॥

शूकरास्या विशालाक्षी त्रिसन्धस्थापितेतरा ।

घण्टावाद्यकरा सौम्ये याम्ये कर्त्तरिकाभया ॥

विशालाक्षी ॥ १८ ॥

हुङ्गारा मीनवक्त्रास्यात् मीनगा साचमालिनी ।

मुशलं विभ्रती वामे सौम्ये तु फलपल्लवौ ॥

हुङ्गारा ॥ १९ ॥

अङ्गाभ्यां विभ्रती वाली पर्यङ्के वडवामुखी ।

* त्रिफलाशाककोटेन्द मोदकाशिवदक्षिणे इति क्वचित् पाठः ।

समत्स्यकूर्मभृद्याम्ये कृष्णा नीलधरान्यतः ॥

वड्वासुखी ॥ २० ॥

तर्जन्यभयभृत्सौम्ये याम्ये दण्डकपालिनी ।

कृष्णा हाहारवा क्रूरा रासभस्या खरस्थिता ॥

हाहारवा ॥ २१ ॥

लुलापास्या लुलापस्था महाक्रूरा सितेतरा ।

वामेऽस्याः पाशमेलान्नं दक्षिणे दण्डलेखनी ॥

महाक्रूरा ॥ २२ ॥

असिता क्रोधना याम्ये खादन्ती मांसमण्डकम् ।

वामे विद्युज्जिह्वा क्रूरा सव्ये सीरकपालिनी ।

चक्रस्था कर्णमदिरं विभ्रती जम्बुकस्थिता ॥

क्रोधना ॥ २३ ॥

कृष्णा भयानना गृध्री दंष्ट्रोन्नास्थिविभूषणा ।

याम्ये स्यात् शिखरं शूलं घर्घरं लेलिहान्यतः ॥

भयानना ॥ २४ ॥

त्रिशूलपृष्ठभृतामे सुण्डं डमरुकं शवम् ।

विभ्राणा भाजनं हाभ्यां सर्व्वज्ञा प्रेतगा सिता ॥

सर्व्वज्ञा ॥ २५ ॥

जानुक्षिप्तौ करौ कृत्वा उद्यन्ती तरलायते ।

शूलडमरुहस्ता च गोधाङ्गा तरला सिता ॥

तरला ॥ २६ ॥

तारा तारगुणैर्युक्ता कौशिकस्था सितेतरा ।
धत्ते शवार्धके सौम्ये शूलमुद्गरमन्यतः ॥

तारा ॥ २७ ॥

कृष्णा पद्मस्थिता दत्ते ज्ञानमुद्राक्षमालिनी ।
ऋग्वेदं वामतो धत्ते पुस्तकञ्च कमण्डलुम् ॥

कृष्णा ॥ २८ ॥

रौद्रा कृष्णा* तुरङ्गास्या कवचस्था हयानना ।
मुण्ड-शूर्पधरा याम्ये सौम्ये संहारिकाङ्गभृत् † ॥

हयानना ॥ २९ ॥

क्षिप्रहस्ता शवाकृष्टा सारा स्थूला जटाधरा ।
खट्वाङ्गं डमरुं सौम्ये शूलौष्के विभ्रती ततः ॥
शवस्था रससंयाही नृत्यन्ती जटिला सिता ।
कुशूलान् चक्रकङ्कालान् ‡ विभ्रती चर्मवासिनी ॥

रससङ्गाही ॥ ३० ॥

सवेदकहिजासक्ता कनिष्ठा शवरालिभा ।
वामे करोपधानासिधरा उल्काधरान्यतः ॥

* रौद्राकृष्टेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† संहारिकाङ्गभृदिति पुस्तकान्तरे ।

‡ कुशूलचक्रकङ्कालानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

शबरा ॥ ३१ ॥

स्फटिकाभा गह्वरस्या सुकान्ता तालुजिह्विका ।
शङ्खखेटकहस्ताया याम्ये स्वस्तिकखड्गभृत् ॥

तालुजिह्विका ॥ ३२ ॥

रक्ताक्षी वाह्नारूढा रक्तपाना शशिप्रभा ।
गदाखड्गधरा शाय्ये वामे पाशकपालभृत् ॥

रक्ताक्षी ॥ ३३ ॥

विद्युज्जिह्वा सिता क्रूरा सव्ये सौरकपालिनी ।
चक्रस्वरचक्रकर्त्तरि धारिणी दक्षिणे करे ॥

विद्युज्जिह्वा ॥ ३४ ॥

ग्राहस्था चामरच्छत्रभृद्वृत्तिद्वयसंयुता ।
कुम्भ-पाश-धरा श्वेता क्रोधपुत्रा करद्विनी ॥

करद्विनी ॥ ३५ ॥

मेघनादा तु चन्द्राभा खड्गखेटक-धारिणी ।
जालैर्वृता घनारूढा तडिन्मण्डलसन्निभा ॥

मेघनादा ॥ ३६ ॥

प्रचण्डोया तु नक्रस्या याम्ये स्याः कर्त्तरीफलम् ।
कपालं मुण्डमन्यत्र शलुघ्ना स्फटिकप्रभा ॥

प्रचण्डोया ॥ ३७ ॥

शुक्लवृषासना रौद्रा विभ्रत्यजाक्षसूत्रकम् ।

कालकर्णी जगत्ख्याता* कर्णि कालविभूषणा ॥

कालकर्णी ॥ ३८ ॥

कर्त्तरीमभयं याम्ये धत्ते ज्वेता वरप्रदा ।

वृषदंशमारूढा पूर्णपातधरान्वतः ॥

वरदा ॥ ३९ ॥

चन्द्रहासा स्थिता गौरी वेदास्या दीर्घयोः क्रमात् ।

कमण्डल्वङ्कुशव्यग्रा मन्त्रमाला शुचान्विता ॥

चन्द्रहासा ॥ ४० ॥

चन्द्रावली तु हेमाभा हेमसिंहासनस्थिता ।

याम्ये ऽक्षमाला मालाभृत् शेषेऽज-ध्वजधारिणी ॥

चन्द्रावली ॥ ४१ ॥

फलस्रगन्विता याम्ये कुन्त-कुण्डीधरान्वतः ।

रौक्ममाला प्रपञ्चास्या गौरी विश्वप्रपञ्चिका ॥ ४२ ॥

मर्कटस्या प्रशाखाख्यां विभ्रतीं करयोर्हयोः ।

खादन्याम्रफलं हृष्टा गौराङ्गी वानरानना ॥

प्रपञ्चिका ॥ ४३ ॥

पिचुवक्त्रा मृगव्याली पिङ्गाक्षी याम्यसौम्ययोः ।

भिन्दिपालकखेटाभ्यां† पाशा-सिभ्याञ्च संयुता ॥

* जटाख्यातेति पुस्तकान्तरेपाठः ।

† भिन्दिपालकखेटाभ्यामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पिचुवक्ता ॥ ४४ ॥

काकास्या ज्ञेनगा गौरी पिशाची रक्तमण्डिता ।
कङ्काल-कर्त्तरी खड्गं विभ्रती याम्यसौम्ययोः ॥

पिशाची ॥ ४५ ॥

फल-तूल-धरा वामे सौम्ये-शस्त्रासि-धारिणी ।
खड्गस्था बभ्रुवर्णा स्यात् पिशिताशतिदुर्व्वला ॥

पिशिताशा ॥ ४६ ॥

नृत्यन्ती लोलुपा पीना खरस्था याम्यसौम्ययोः ।
खड्गडमरुकर्त्तरीः पाशच्चैव तु विभ्रती ॥

लोलुपा ॥ ४७ ॥

वमनी पुष्पकस्था स्यात् गौरी यक्षगणान्विता ।
गदापट्टिश-भृत्सौम्ये स्थूलतोमरिणी ततः ॥

वमनी ॥ ४८ ॥

तपनी सर्पगा गौरी वराङ्गी पद्मगानना ।
स्वकर्णयानयोर्भागे* न्यस्तहस्तोग्ररूपिणी ॥

तपनी ॥ ४९ ॥

पीता महाखुगा या स्यात् वामनी विभ्रती करे ।
कुठारं लगुडं वामेऽक्षमालां पनसन्ततः ॥

वामनी ॥ ५० ॥

शूलभिन्नलुलापास्या सिंहाकृष्टशरीरिणी ।
जिह्वे द्वे विभ्रती चैव चतुर्धा विकृतानना ॥ ५१ ॥
शङ्खपूरणिका दाभ्यां वृकाभयधरा द्वयोः ।
द्विसिंहरथसंस्था स्यात्तालाभा वायुवेगिका ॥ ५२ ॥
भासस्थिता वृहत्कुक्षिः सौम्ये मुण्डकपालभृत् ।
गौरी महातनुः शौर्ये कर्त्तरीपट्टिकादनी ॥

वृहत् कुक्षिः ॥ ५३ ॥

उट्टस्या विकृता गौरी भयकद्विकृतानना ।
तूणञ्च डमरुं याम्ये सौम्ये खड्गाङ्गमस्तकम् ॥

विकृता ॥ ५४ ॥

खेटकं खड्गभृदामे* गदा-चक्रा-सिभृत्ततः ।
वनमालावती पीता तार्क्ष्यस्था विश्वरूपिका ॥

विश्वरूपिका ॥ ५५ ॥

मुशलं मुद्गरं याम्ये परशुस्वन्धनं ततः ।
विभ्रती यमजिह्वा स्यात् कराला महिषस्थिता ॥

यमजिह्वा ॥ ५६ ॥

नृत्यन्ती खरगा खेता याम्ये डमरुतूलभृत् ॥
सदैत्यशैले मुण्डोग्रा जयन्ती वामहस्तयोः ॥

* खेटशङ्खालम्बदामेदिति पुस्तकान्तरे ।

जयन्ती ॥ ५७ ॥

श्वारूढा दुर्जया श्वेता रौद्री भूतगणावृता ।

खड्गकुन्तीद्यतकरा दुर्गकाननवासिनी ॥

दुर्जया ॥ ५८ ॥

असक्तत्वेतिनीदीर्घ्यां चतुर्थीर्थासौम्ययोः ।

शूलबाणधरा याम्ये धनुःशक्तिकरोन्मत्तः ॥

यमाङ्गिका ॥ ५९ ॥

शकटस्थातिषीरास्या चीरवर्णा यमान्तिका ।

मार्जारस्या विडाली च विडालाची भवेत्सिता ॥

विडाली ॥ ६० ॥

वामे तूणञ्च खट्वाङ्गं शूलं टङ्गञ्च विभ्रती ।

कृशा पिशाचवक्त्रीया कपालस्था च रेवती ॥

रेवती ॥ ६१ ॥

कुशूलयष्टिभृद्वामे भिन्दिमालाकपालभृत् ।

कुण्डाभा पूतना त्र्यक्षा विक्रतास्या शवस्थिता ॥

पूतना ॥ ६२ ॥

कर्त्तरीशूलभृद्वाम्ये वामे मुण्डकपालिनी ।

श्वेतवर्णा वृषारूढा विजया विजयप्रदा ॥

विजयन्तिका ॥ ६४ ॥

विष्णुधर्मीत्तरात् ।

ब्रह्माणं कारयेद्विहान् देवं सौम्यं चतुर्भुजम् ।
 ब्रह्मपद्मासनन्तुष्टं तथा कृष्णाजिनाम्बरम् ॥
 जटाधरं चतुर्बाहुं समहंसरथस्थितं ।
 वामे न्यस्तेतरकरन्तस्यैकन्दोर्युगं भवेत् ॥
 एतस्मिन् दक्षिणे पाणावक्षमाला तथा शुभा ।
 कमण्डलुं द्वितीये च सर्वाभरणधारिणम् ॥
 सर्वलक्षणयुक्तास्यं शान्तिरूपस्य पार्श्विव ।
 पद्मपत्रदलाग्रभं ध्यानसंमौलितेक्षणम् ।
 अर्चायाङ्कारयेद्देवं चित्रे वा वास्तुकर्मणि ॥

ब्रह्मा ।

पद्मपत्रासनस्थश्च ब्रह्मा कार्यश्चतुर्मुखः ।
 सावित्री तस्य कर्त्तव्या वामीत्सङ्गता तथा ॥

आदित्यपुराणे ।

आदित्यवर्णा धर्मज्ञा साक्षमालकरा तथा ।
 रूपं पृर्वोदितं कार्यं रूपमन्यज्जगत्पतेः ॥

प्रजापतिः ।

हंसयाने न कर्त्तव्यो न कार्यश्च चतुर्मुखः ।
 ब्रह्माख्यमपरं रूपं सर्वं कार्यं प्रजापतेः ॥
 अक्षसूत्रं पुस्तकञ्च धत्ते पद्मं कमण्डलुम् ।
 चतुर्वक्त्रा तु सावित्री ओन्नियाणां गृहे हिता ॥

लोकपाल ब्रह्मा ।

विश्वकर्मा तु कर्त्तव्यः सुररूपधरः प्रभुः ।
सन्दंशपाणिर्हिभुजस्तेजोमूर्त्तिधरोमहान् ॥

विश्वकर्मा ।

चतुर्वक्त्रश्चतुष्पादश्चतुर्बाहुः सिताम्बरः ।
सर्वाभरणवान् श्वेतो धर्मः कार्यो विजानता ॥
दक्षिणे चाक्षमाला च तस्य वामे च पुस्तकम् ।
मूर्त्तिमान् व्यवसायस्तु कार्यो दक्षिणभागतः ॥
वामभागे ततः कार्यो वृषः परमरूपवान् ।
कार्यो पद्मकरौ मूर्ध्नि विन्यस्तौ तु तथा तयोः ॥

धर्मः ।

विश्वकर्माशास्त्रात् ।

ऋग्वेदः श्वेतवर्णः स्यात् द्विभुजो रासभाननः ।
अक्षमालामयः सौम्यः प्रीतश्चाध्ययनीयतः ॥

ऋग्वेदः ।

नीलीत्पलदलाभासः सामवेदो हयाननः ।
अक्षमालान्वितो दक्षे वामे कम्बुधरः स्मृतः ॥

सामवेदः ।

अजास्यः प्रीतवर्णः स्यात् यजुर्वेदोऽक्षसूत्रधृक् ।

वामे कुलिश पाणिस्तु भूतिदी मङ्गलप्रदः ॥

यजुर्वेदः ।

अथर्वणाभिधो वेदो धवलो मर्कटाननः ।

अक्षसूत्रञ्च खट्वाङ्गं विभ्राणोयं जयप्रियः ॥

अथर्ववेदः ।

शिखा शुभ्राभयकरा ज्ञानमुद्रान्विता शुभा ।

अक्षसूत्रा सकुण्डीका द्विभुजा दण्डपङ्कजा ॥

शिखा ।

कल्पस्तु कुमुदाभासो वायसाख्यो महोदरः ।

दण्डी कुण्डीधरोऽलस्यो मेखलाकुण्डलान्वितः ॥

कल्पः ।

सितं व्याकरणं ज्ञेयं मयूराख्यं कटोदरम् ।

वीणाकजान्वितं दिव्यं दिव्यवस्त्रविभूषितम् ॥

व्याकरणम् ।

इन्दुवन्निर्मलं शान्तं वक्रवक्त्रं कशोदरम् ।

पाशपङ्कजहस्तं स्याच्चक्षुः सपुस्तकम् ।

निरुक्तमिति निर्णीतं छन्दोनिर्णीयतेऽधुना ॥

निरुक्तम् ।

जवाकुसुमसंकाशं छन्दो ज्ञेयं विपश्चिता* ।

* विपश्चय इति पाठान्तरम् ।

चकोरास्यञ्जपाकन्तुः* शक्तिं विभ्रच्छिखान्वितम् ।
लोहकुण्डलकोपेतं प्रवालकतकुण्डलम् ॥

कन्दः ।

ज्योतिषं तु विङ्गालास्यमिन्द्रगीपनिभं शुभम् ।
अक्षसूत्रं कजं विभ्रद्वस्तयोर्दक्षवामयोः ॥

ज्योतिषम् ।

सोमकान्तिसमाभासं मीमांसाशास्त्रमुत्तमम् ।
अक्षसूत्रं दधदक्षे सुधापूर्णघटं करे ॥

मीमांसा ।

अतसीपुष्पसङ्काशो न्यायो ज्ञेयो विपश्चिता ।
सिंहास्यो दक्षिणे सूत्रं ध्वजं वामकरे दधत् ॥

न्यायः ।

धर्मशास्त्रं सितं शान्तं चाषवक्त्रं कजासनम् ।
सुक्ताजपाङ्गष्टदक्षे तुलाहस्तान् वामतः ॥

धर्मशास्त्रम् ।

पुराणं चम्पकाभासं शुकवक्त्रं चतुर्दलम् ।
अक्षसूत्रचये ज्ञेयं नानाभरणभूषितम् ॥
इतिहासः कजाभासः शूकरास्यो महोदरः ।
अक्षसूत्रं घटं विभ्रत् पङ्कजाभरणान्वितः ॥

इतिहासः ।

पीतवर्णे धनुर्वेदः पिकवक्त्रो महातनुः ।
रत्नमालावलिं धत्ते मस्तके भूषिता जटाः ॥

धनुर्वेदः ।

आयुर्वेदो हरिद्राभो वानराख्यो विशालदृक् ।
अक्षसूत्रं सुधाकुम्भं विभ्रदारोग्यदो भृशं ॥

आयुर्वेदः ।

नृत्यशास्त्रं सितं रम्यं मृगवक्त्रं जटाधरम् ।
अक्षसूत्रं विशूलञ्च विभ्राणञ्च त्रिलोचनम् ॥

नृत्यशास्त्रम् ।

पञ्चशास्त्राभिधं शास्त्रं धवलं हृषभाननम् ।
अक्षसूत्रं हलं धत्ते वनमालाविभूषितम् ॥

पञ्चशास्त्रम् ।

शास्त्रं पाशुपतं शुभ्रं व्यालवक्त्रं कशीदरम् ।
सूत्रपात्रधरं भीमं व्याघ्रचर्माम्बरावृतम् ॥

पाशुपतम् ।

पातञ्जलाभिधं रक्तं सर्पवक्त्रं सुतेजसम् ।
अक्षसूत्रं पृदाकुञ्च धारयन् कुण्डलान्वितं ॥

‘पृदाकुः, सर्पः ।

पातञ्जलम् ।

साङ्ख्यं तत् कपिलं बभ्रु वक्त्रमुज्ज्वलतुन्दिलम् ।
जाप्यदण्डधरं दीर्घं नखलोमजटाधरम् ॥

साङ्ख्यम् ।

अर्थशास्त्रं भवेन्नौरं सारिकाचन्दनं शुभम् ।
अक्षसूत्रं फलं बिम्बदन्तहारं कमण्डलुं ॥

अर्थशास्त्रम् ।

विद्या ॥ ३३ ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

ऋग्वेदस्तु ऋतो ब्रह्मा यजुर्वेदस्तु वासवः ।
सामवेदस्तथाविष्णुः शम्भुश्चाथर्वणी भवेत् ॥
शिखा प्रजापतिर्ज्ञेयः कल्पो ब्रह्मा प्रकीर्तितः ।
सरस्वती व्याकरणं निरुक्तं वरुणः प्रभुः ॥
छन्दो विष्णुस्तथैवाग्निर्ज्योतिषं भगवान् रविः ।
मीमांसा भगवान् सीमो न्यायमार्गी समीरणः ॥
धर्मश्च धर्मशास्त्राणि पुराणञ्च तथा मनुः ।
इतिहासः प्रजापत्यक्षी धनुर्वेदः शतक्रतुः ॥
आयुर्वेदस्तथा साक्षाद्देवो धन्वन्तरिः प्रभुः ।
कलावेदं मही देवी नृत्यशास्त्रं महेश्वरः ॥
सङ्कर्षणः पञ्चरात्रं रुद्रः पाशुपतं तथा ।
पातञ्जलमनन्तश्च साङ्ख्यश्च कपिलो मुनिः ॥

अर्थशास्त्राणि सर्वाणि धनाध्यक्षः प्रकीर्तितः ।
 कलाशास्त्राणि सर्वाणि कामदेवो जगद्गुरुः ॥
 अन्यानि यानि शास्त्राणि यत् कर्माणि प्रचक्षते ।
 स एव देवता तस्य शास्त्रं कार्य्यं च देववत् ॥

अधिदेवता ।

अथ मुनिरूपाणि नय संग्रहे ।

उदासीनाः सोपवीताः कसण्डल्लक्षसूत्रिणः ।
 जटिलाः श्मश्रुलाः शान्ताः आसीना ध्यानतत्पराः ।
 सप्तर्षयो वसिष्ठश्च कार्य्यो भार्य्यासमन्वितः ॥
 गौतमश्च भरद्वाजो विश्वामित्रश्च कश्यपः ।
 जमदग्निर्वसिष्ठोऽत्रिः सप्त वैवस्वतेऽन्तरे ॥

ऋषयः ।

मरीचि-रत्राङ्गिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 प्रचेताश्च वसिष्ठश्च भृगुर्नारद एव च ॥
 जटिलाः श्मश्रुलाः शान्ताः कृशा धमनिसन्तताः ।
 कुसुम्भाक्षधराः कार्य्या मुनयो द्विभुजा दश ॥
 नारदो देवगन्धर्वः साक्षसूत्रकमण्डलुः ।
 सेव्यो वै वीणया वामभुजमूलोपगूढया ॥

नारदस्य ।

मुनयो भविष्योत्तरात् ।

अगस्त्यः ।

प्रकृत्या काञ्चनं कारयित्वा शक्त्या तु शोभितम् ।

पुरुषाकृतिं प्रशान्तञ्च जटामञ्जुलधारिणम् ॥
 कमण्डलुकरं शिष्यैर्मृगैश्च परिवारितम् ।
 मृत्युध्रुग्विषहन्तारं दर्भहस्तं वरं मुनिम् ॥

अगस्त्यस्य ।

कर्त्तव्याः शक्ररूपेण भृगवो नाम देवताः ।
 भुवनो भावनश्चैव सुजन्यः सुजनस्तथा ॥
 क्रतुः सुवः स्वसुर्नाम व्यजश्च व्यमुनस्तथा* ।
 प्रसवश्चाव्ययश्चैव दक्षो द्वादशकस्तथा ।
 भृगवो नामनिर्दिष्टा देवा द्वादश यज्ञियाः ॥

भृगवः ।

जीवरूपेण कर्त्तव्या देवाश्चाङ्गिरसस्तथा ।
 आत्माश्चायुर्मनो दक्षः पदप्राणस्तथैव च ॥
 हविषश्च गविष्ठश्च ऋतः सत्यश्च तेजसः ।

अङ्गिरसः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

देवदेवं तथा विष्णुं कारयेद्भक्तुस्थितम् ।
 कौस्तभोद्भासितोरस्कं सर्वाभरणधारिणम् ॥
 सजलाभ्युद सच्छायं पीतदिव्याम्बरं तथा ।
 सुखाश्च कार्याश्चत्वारो वाहवो द्विगुणास्तथा ॥
 सौम्येन्दवदनं पूर्वं नारसिंहन्तु दक्षिणम् ।
 कपिलं पश्चिमं वक्त्रं तथा वाराहमुत्तमम् ॥

* व्यपुतक्षयेति क्वचित्पाठः ।

तस्य दक्षिणहस्तेषु बालार्कमुशलाभयाः ।
चर्मसौरवराविन्दु वामे च॥ वनमालिनः ॥
कार्याणि विष्णोर्द्धर्मज्ञ वामहस्तेष्वनुक्रमात् ।

अर्कः, चक्रं 'इन्दुः' शङ्खः ।

विष्णुः ।

एकवक्त्रो द्विबाहुश्च गदाचक्रधरः प्रभुः ।

लोकपालविष्णुः ।

एकवक्त्रश्चतुर्बाहुः सौम्यरूपः सुदर्शनः ।
पीताम्बरश्च मेघाभः सर्वाभरणभूषितः ॥
कण्ठेन शुभदेशेन कम्बुतुल्येन राजता ।
वराभरणयुक्तेन कुण्डलोत्तरभूषिणा ॥
अङ्गदी बद्धकेयूरो वनमालाविभूषणः ।
उरसा कौस्तुभखिभ्रत् किरीटं शिरसा तथा ॥
शिरः पद्मःस्तथैवास्य कर्त्तव्यधारकर्णिकः ।
पुष्टिस्त्रिष्टायतभुजस्तनुस्ताम्रनखाङ्गुलिः ॥
मध्येन त्रिवलीभङ्गशीभितेन सुचारुणा ।
स्त्रीरूपधारिणी क्षौणी कार्या तत्पादमध्यगा ॥
तत् करस्थाङ्घ्रियुगलो देवः कार्यो जनार्दनः ।
तालान्तरपदन्यासः किञ्चिन्निष्क्रान्तदक्षिणः ॥
अनुदृश्या महौ कार्या देवदर्शितविस्मिता ।
देवश्च कटिवासेन कार्या जान्मवलंबिना ॥

वनमाला च कर्त्तव्या देवजान्वलम्बिनी ।
 यज्ञोपवीतं कर्त्तव्यं नाभिदेशमुपागतम् ॥
 उत्फुल्लकमलं पाणौ कुर्याद्विष्य दक्षिणे ।
 वामपाणिगतं शङ्खं शङ्खाकारन्तु कारयेत् ॥
 दक्षिणे तु गदा देवौ तनुमध्या सुलोचना ।
 स्त्रीरूपधारिणी मुग्धा सर्वाभरणभूषिता ॥
 पश्यन्ती देवदेवेशं कार्या चामरधारिणी ।
 कार्यन्तन्मूर्ध्नि विन्यस्तं देवहस्तान्तु दक्षिणं ॥
 वामभागगतश्चक्रः कार्यो लम्बोदरस्तथा ।
 सर्वाभरणसंयुक्तो वृत्तविष्कारितेक्षणः ॥
 कर्त्तव्यश्चामरकरो देववीक्षणतत्परः ।
 कार्यं देवकरं रामं विन्यस्तं तस्यमूर्ध्वनि ॥

वसुवैवः ।

वासुदेवस्वरूपेण कार्यः सङ्कर्षणः प्रभुः ।
 स तु शुक्लवपुःकार्यो नीलवासा यदूत्तमः ॥
 गदास्थाने च मुशलश्चक्रस्थाने च लाङ्गलम् ।
 कर्त्तव्यौ तनुमध्या तु नृरूपौ रूपसंयुतौ ॥

सङ्कर्षणः ।

वासुदेवस्वरूपेण प्रद्युम्नश्च तथा भवेत् ।
 स तु दूर्वाङ्गुरश्यामः सितवासा विधीयते ॥
 चक्रस्थाने भवेच्चाप गदास्थाने तथा शरम् ।

तथाविधौ तीकर्त्तव्यौ यथा मुगललाङ्गलौ ॥

प्रद्युम्नः ।

एतदेव तथा रूपमनिरुद्धस्य कारयेत् ।

पद्मपत्राभ-वपुषो रक्ताम्बरधरस्य तु ॥

चक्रस्थाने भवेच्चर्म गदास्थानेऽसिरेव च ।

चर्म स्याच्चक्ररूपेण प्रांशुः खड्गो विधीयते ॥

चक्रादीनां स्वरूपाणि किञ्चित्पूर्वं सुदर्शयेत् ।

रम्याख्यायुध-रूपाणि चक्रादीन्येव यादव ॥

वामपार्श्वगताः कार्य्या देवानां प्रवराध्वजाः ।

सुपताकायुता राजन् यष्टिस्थास्ते यथेरितम् ॥

अनिरुद्धः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

लक्ष्मीनारायणौ कार्य्यौ संयुक्तौ दिव्यरूपिणौ ।

दक्षिणस्था विभोर्मूर्त्तिर्लक्ष्मीर्मूर्त्तिस्तु वामतः ॥

दक्षिणः कण्ठलग्नोऽस्या वामो हस्तः सरोजभृत् ।

विभोर्वामकरो लक्ष्म्याः कुक्षिभागस्थितः सदा ॥

सर्वावयवसम्पूर्णा सर्वालङ्कारभूषिता ।

सुष्ठुनेत्र कपोलास्या रूपयौवनसंयुता ॥

सिद्धिः कार्य्या समीपस्था चामरग्राहिणी शुभा ।

कर्त्तव्यं वाहनं सव्ये देवाधोभागगं सदा ॥

शङ्खचक्रधरौ तस्य द्वौ कार्य्यौ पुरुषौ पुरः ।

वामनौ हार, केयूर, कीरीट, मणिभूषणौ ॥

उपासकौ समीपस्थौ प्रभोर्ब्रह्मशिवात्मकौ ।

रसनां योगपट्टञ्च शिखामञ्जलिमास्थितौ ॥

लक्ष्मीनारायणौ ।

पद्मासनसमासीनः किञ्चिन्मीलितलोचनः ।

घोणाग्रे दत्तवृत्तिश्च खेतपद्मोपरिस्थितः ॥

वामदक्षिणगौ हस्तौ उत्तानावेकभागगौ* ।

तत्करद्वयपार्श्वस्थे पङ्केरुहमहागदे ॥

ऊर्ध्वं करद्वये तस्य पाञ्चजन्यः सुदर्शनः ।

योगस्वामी स विज्ञेयः पूज्यो भोक्तार्थियोगिभिः ॥

योगेश्वरः ।

सिद्धान्तसंहितायां ।

वासुदेवो गदा-शङ्ख-चक्र-पद्मधरो मतः ।

पद्मं शङ्खं गदां चक्रं धत्ते नारायणः क्रमात् ॥

गदां चक्रं तथा शङ्खं पद्मं वहति माधवः ।

चक्रं पद्मं तथा शङ्खं गदाञ्च पुरुषोत्तमः ॥

पद्मं कौमोदकीं-शङ्खं चक्रं धत्ते त्वधोक्षजः ।

सङ्कर्षणो गदा, शङ्ख, पद्म, चक्र, धरः स्मृतः ॥

चक्रं गदां पद्मशङ्खौ गोविन्दो धरते भुजैः ।

गदां पद्मं तथा शङ्खं चक्रं विष्णुर्विभर्त्ति यः ॥

चक्रं शङ्खं तथा पद्मं गदां च मधुसूदनः ।

गदां सरोजं चक्रञ्च शङ्खन्धत्तेऽच्युतः सदा ॥

* वासुभागौ इति पुस्तकान्तरं ।

पद्मं कौमोदकीं चक्रमुपेन्द्रः शङ्खमुवहेत् ।
 चक्रं, शङ्खं, गदा, पद्मं, धरः प्रद्युम्न उच्यते ॥
 पद्मं कौमोदकीं शङ्खचक्रान्यत्ते त्रिविक्रमः ।
 शङ्खचक्रं गदां पद्मं वामनो वहते सदा ॥
 पद्मचक्रं गदां शङ्खं श्रीधरो धरते भुजैः ।
 चक्रं पद्मं तथा शङ्खं नरसिंहो विभर्ति यः ॥
 पद्मं सुदर्शनं शङ्खं गदान्यत्ते जनार्दनः ।
 अनिरुद्धश्चक्र-गदा-शङ्ख-पद्म-लसद्भुजः ॥
 हृषीकेशो गदाचक्रं पद्मं शङ्खञ्च धारयेत् ।
 पद्मनाभो वहेच्छङ्खं पद्मं चक्रं गदां तथा ॥
 पद्मचक्रं गदां शङ्खं धत्ते दामोदरस्तथा ।
 शङ्खचक्रं सरोजञ्च गदां वहति यो हरिः ॥
 शङ्खं कौमोदकीं पद्मं चक्रं विष्णुर्विभर्ति यः ।
 एताश्च मूर्त्तयो ज्ञेया दक्षिणाधः करक्रमात् ॥
 वासुदेवादिवर्णाः स्युः षट्षड्दे ते तदाश्रयाः ।

चतुर्विंशतिमूर्त्तीनां ।

विष्णुधर्मात्तरे ।

हंसीमत्यस्तथा कूर्मः कार्यास्तद्रूपधारिणः ।
 शृङ्गीमत्यस्तु कर्त्तव्यो देवदेवो जनार्दनः ॥

मत्यकूर्मौ ।

ऐश्वर्यमनिरुद्धश्च वराहो भगवान् हरिः ।
 ऐश्वर्यशक्त्या दंष्ट्राग्रसमुद्भूतवसुन्धरः ॥

नृवराहोऽथवा कार्यः शेषोपरिगतः प्रभुः ।
 शेषश्चतुर्भुजः कार्यः चारुरत्नफणान्वितः ॥
 आश्चर्योत्फुल्लनयनो देववीक्षणतत्परः ।
 कर्त्तव्यौ सौरमुशलौ करयोस्तस्य यादव ॥
 सर्पभोगश्च कर्त्तव्यस्तथैव रचिताञ्जलिः ।
 आलौढस्थानसंस्थान स्तत् पृष्ठे भगवान् भवेत् ॥
 वामारत्निगता तस्य योषिद्वृषा वसुन्धरा ।
 नमस्कारपरा तस्य कर्त्तव्या द्विभुजा शुभा ॥
 यस्मिन् भुजे धरा देवी तत्र शङ्ककरो भवेत् ।
 अन्ये तस्य कराः कार्य्याः पद्मचक्रगदाधराः ॥
 हिरण्याक्षशिरश्केदचक्रोद्भुतकरोऽथवा ।
 मृतोद्भुतहिरण्याक्षः सुमुखो भगवान् भवेत् ॥
 मूर्त्तिमन्तमनैश्वर्य्यं हिरण्याक्षं विदुर्वुधाः ।
 ऐश्वर्य्येणाविनाशेन स निरस्तोरिमर्दनः ॥
 नृवराहोऽथवा कार्यो ध्याने कपिलवत् स्थितः ।
 द्विभुजस्त्वथवा कार्यः पिण्डनिर्व्वपनोद्यतः ॥
 समग्रक्रोडरूपेण बहुदानवमध्यगः ।
 नृवराहोवराहश्च कर्त्तव्यः क्षमाविदारणः ॥

वराहस्य ।

य एवं भगवान्विष्णुर्नरसिंहवपुर्द्वरः ।
 ध्यानविधिः स एवोक्तः परमज्ञानवर्द्धनः ॥
 पीनस्तन्धकटिग्रीवः कृशमध्यः कृशोदरः ।

सिंहाननी नृदेहश्च नीलवासाः प्रभान्वितः ॥
 आलीढस्थानसंस्थानः सर्वाभरणभूषितः ।
 ज्वालामालाकुलमुखी ज्वालाकेसरमण्डलः ॥
 हिरण्यकशिपीर्वृक्षः पाटी यन्नखरैः खरैः ।
 नीलोत्पलाभः* कर्त्तव्यो देवजानुगतस्तथा ॥
 हिरण्यकशिपुर्देव्यस्तमज्ञानं विदुर्बुधाः ।

नरसिंहः ।

कर्त्तव्यो वामनो देवः शङ्खटैर्गात्रपर्वभिः ।
 प्रीनगात्रश्च कर्त्तव्यो दण्डी बाध्ययनीद्यतः ।
 दूर्वाश्यामश्च कर्त्तव्यः कृष्णाजिनधरस्तथा ॥

वामनस्य ।

सजलाम्बुदसङ्काशस्तथाकार्यस्त्रिविक्रमः ।
 दण्डपाशधरः कार्यः शङ्खचक्रगदाधरः ॥
 शङ्खचक्रगदापद्माः कार्य्यास्तस्य सुरुपिणः ।
 निर्देहास्ते न कर्त्तव्या शेषं कार्य्यन्तु पूर्वतः ॥
 एकोर्ध्ववदनः कार्य्या देवो विस्फारितेक्षणः ॥

त्रिविक्रमः ।

कार्य्यस्तु भार्गवो रामो जटामण्डलदुर्दृशः ।
 हस्तेऽस्य परशुः कार्य्यः कृष्णाजिनधरस्य तु ॥

परशुरामः ।

* नीलोत्पलाश्च इति पुस्तकान्तरेपाठः ।

रामो दाशरथिः कार्यो राजलक्षणपालितः* ।

भरतो लङ्घणश्चैव शत्रुघ्नश्च महायशः ।

तथैव सर्वे कर्त्तव्याः किन्तु मौलिविवर्जिताः ॥

रामादयः ।

कृष्णश्चक्रधरः कार्यो नीलोत्पलदलच्छविः ।

इन्द्रीवरधरा, कार्यो तस्य साक्षाच्च रुक्मिणी ॥

कृष्णः ।

सीरपाणिर्बलः कार्यो मुशली चैव कुण्डली ।

श्वेतोऽतिनीलवसनो मदादञ्चितलोचनः ॥

वलभद्रः ।

चापबाणधरः कार्यः प्रद्युम्नश्च सुदर्शनः ।

राजन्निन्द्रमणिश्यामः † श्वेतवासा मदीत्कटः ॥

प्रद्युम्नः ।

कामदेवस्तु कर्त्तव्यो रूपेणाप्रतिमो भुवि ।

अष्टबाहुः प्रकर्त्तव्यः शङ्खपद्मविभूषणः ॥

चापबाणकरश्चैव मदादञ्चितलोचनः ।

रतिः प्रीतिस्तथा शक्तिर्मदशक्तिस्तथोज्ज्वला ॥

चतस्रस्तस्य कर्त्तव्याः पद्मो रूपमनोहराः ।

चत्वारश्च शरास्तस्य कार्य्या भार्यास्तनोपगाः ॥

* राजलक्षणलक्षित इति पाठान्तरं ।

† दूर्वादलश्याम इति पाठान्तरं ।

केतुश्च मकरः कार्यः पञ्चवाणमुखोमहान् * ।

कामः ।

कर्त्तव्यश्चानिरुद्धोऽपि खड्गचर्मधरः प्रभुः ।

साम्बः कार्यो गदाहस्तः सुरुपश्च विशेषतः ।

साम्बानिरुद्धौ कर्त्तव्यौ पद्माभौ रक्तवाससौ ।

अनिरुद्ध साम्बयोः ।

पद्मपद्मायगौराभा कर्त्तव्या देवकी तथा ।

देवकी ।

मधूकपुष्पसच्छाया यशोदापि सदा भवेत् ।

यशोदा ।

गोपालप्रतिमां कुर्यात् वेणुवादनतत्पराम् ।

वर्हापीडां घनश्यामां द्विभुजामूर्ध्वसंस्थिताम् ॥

गोपालस्य ।

काषायवस्त्रसम्बोधः स्कन्धसंस्तुतचौरः ।

पद्मासनस्थो द्विभुजो ध्यायी बुद्धः प्रकीर्तितः ॥

बुद्धः ।

खड्गोद्यतकरः क्रुद्धो हयारूढो महाबलः ।

क्लेच्छोच्छेदकरः कल्की द्विभुजः परिकीर्तितः ॥

कल्की ।

दूर्वाश्यामो नरः कार्यो द्विभुजश्च महाबलः ।

* खड्गचर्मकरः कार्यः पञ्चवाणधरोमहानिति पुस्तकान्तरे ।

नारायणश्चतुर्बाहुर्नीलोत्पलदलच्छविः ॥
 तयोर्मध्ये तु वदरी कार्य्या फलविभूषणा ।
 वदर्यामवनौ कार्य्यावक्षमालाधरावुभौ ॥
 अष्टचक्रे स्थितौ याने भूतयुक्ते मनोरमे ।
 कृष्णाजिनधरी दान्तौ जटामण्डलधारिणौ ॥
 पादेन चैकेन रथस्थितेन
 पादेन चैकेन च जानुनेन ।
 कार्य्यो हरिश्चात्र नरेण तुल्यः
 कृष्णोपि नारायणतुल्यमूर्तिः ।

नरनारायण, हरि, कृष्णाः ।

मूर्तिमान् पृथिवीहस्तान्यस्तपादः सितच्छविः ।
 नीलाम्बरधरः कार्य्या देवो हयगिरोधरः ॥
 विन्द्यात् सङ्कर्षणांशिन देवो हयगिरोधरः ॥
 कर्त्तव्योऽष्टभुजो देवः तत्करेषु चतुर्थतः ॥
 शङ्खं चक्रं गदां पद्मं स्वाकारङ्कारयेद्बुधः ।
 चत्वारश्च कराः कार्य्या वेदानां देहधारिणः ।
 देवेन मूर्द्ध्नि विन्द्यस्ताः सर्वाभरणधारिणः ॥

हयग्रीवः ।

प्रद्युम्नं विद्धि वैराग्यात् कापिलं तनु* मास्थितः ।
 मध्ये तु करकः कार्य्यस्तस्योत्सङ्गगतः परः ॥

* कापिलां विद्धिमिति पाठान्तर ।

दीर्घुगं चापरं तस्य शङ्खचक्रधरं भवेत् ।
 पद्मासनीपविष्टश्च ध्यानसंमौलितेक्षणः ॥
 कर्त्तव्यः कपिलो देवो जटामण्डलमन्वितः* ।
 वायुसंरोधपीनांसः पद्माङ्कचरणद्वयः ॥
 मृगाजिनधरो राजन् श्मश्रुयज्ञोपवीतवान् ।
 विभुर्मन्त्रमहापद्मकलिकासंस्थितः प्रभुः ॥
 वैराग्यभावेन महानुभावो
 ध्यानस्थितः स्वम्परमं पदन्तत् ।
 ध्यायंस्तथास्ते भुवनस्य गोप्ता
 साङ्ख्याप्रवक्ता पुरुषः पुराणः ॥

कपिलः ।

कृशः कृष्णतनुर्व्यासः पिङ्गलोऽतिजटाधरः ।
 सुमन्तुर्जैमिनिः पैलो वैशम्पायन एव च ।
 तस्य शिष्याश्च कर्त्तव्याश्चत्वारः पारिपार्श्विकाः ॥

व्यासः ।

गौरस्तु कार्यो वाल्मीकिस्तेजोमण्डलदुर्दृशः ।
 तपस्यभिरतः शान्तो न कृशो न च पीवरः ॥

वाल्मीकिः ।

वाल्मीकिरूपं सकलं दत्तानुग्रहस्य धारयेत् ।
 धन्वन्तरिः सुकर्त्तव्यः सुरूपः प्रियदर्शनः ॥
 करद्वयगतश्चास्य सामृतः कलशो भवेत् ।

* जटामण्डलदुर्दृश इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

धन्वन्तरिः ।

जलमध्यगतः कार्यः* शेषपद्मगदर्शनः ।
 फणापुष्पमहारत्नदुर्निरीक्ष्यशिरोधरः ॥
 देवदेवस्तु कर्त्तव्यस्तत्र गुप्तश्चतुर्भुजः ।
 तथापरश्च कर्त्तव्यः शेषभोगाङ्कसंस्थितः ॥
 एकपादोऽस्य कर्त्तव्यो लक्ष्मप्रत्सङ्गगतः प्रभीः ।
 तथापरश्च कर्त्तव्यस्तत्र जानौ प्रसाधितः ॥
 कर्त्तव्यो नाभिदेशस्थस्तथातस्यापरः करः ।
 तथैवान्यः करः कार्यो देवस्य तु शिरोधरः ॥
 सन्तानमञ्जरीधारी तथैवास्यापरो भवेत् ।
 नाभिसरसिसम्भूते कमले तस्य यादव ॥
 सर्वपृथ्वीमयो देवः प्राग्वत्कार्यः पितामहः ।
 नाललग्नौ च कर्त्तव्यो पद्मस्य मधुकैटभौ ॥

नृरूपधारीणि भुजङ्गमस्य
 कार्यान्वयास्त्राणि तथा समीपे ।
 एतत्तवाग्रे यदुपुङ्गवाग्रं
 देवस्य रूपं परमस्य तस्य ॥

जलशायिनः ।

ताक्ष्यो मरकतप्रख्यः कौशिकाकारनासिकः ।
 चतुर्भुजस्तु कर्त्तव्यो वृत्तनेत्रमुखस्तथा ॥
 गृध्रोऽजानुचरणः पक्षद्वयविभूषितः ।

* जलमध्यगतः कार्यः इति पाठान्तरम् ।

प्रभासंस्थानसौवर्णकलापेन विराजितः ॥
 क्वचन्तु पूर्णकुम्भन्तु करयोस्तस्य कारयेत् ।
 करद्वयन्तु कर्त्तव्यं तथा विरचिताञ्जलि ॥
 यदास्य भगवान् पृष्ठे कृतकुम्भधरौ करौ ।
 न कर्त्तव्यौ तु कर्त्तव्यौ देवपादधरौ शुभौ ॥
 किञ्चिद्वस्त्रोदरः कार्यः सर्वाभरणभूषितः ।

गरुडः ।

विष्णुधर्म्मोत्तरात् ।

देवदेवं महादेवं हृषारूढन्तु कारयेत् ।
 तस्य वक्त्राणि कार्याणि पञ्च यादवनन्दन ॥
 सर्वाणि सोम्यरूपाणि दक्षिणं विकटं मुखम् ।
 कपालमालिनं भीमं जगत्संहारकारकम् ॥
 त्रिनेत्राणि तु सर्वाणि वदनं तूत्तरं विना ।
 जटाकलापे महति तस्य चन्द्रकला भवेत् ॥
 तस्योपरिष्ठाद्वदनं पञ्चमन्तु विधीयते ।
 यज्ञोपवीतं च तथा वासुकिं तस्य कारयेत् ॥
 दशबाहुस्तथा कार्या देवदेवो महेश्वरः ।
 अक्षमालात्रिशूलं च चर्मदण्डमयोत्पलम् ॥
 तस्य दक्षिणहस्तेषु कर्त्तव्यानि महाभुज ।
 वामे च मातुलाङ्गञ्च चापादर्शं कमण्डलुम् ॥
 तथा चर्म च कर्त्तव्यं देवदेवस्य शूलिनः ।
 वरुणस्तथास्य कर्त्तव्यश्चन्द्रांशुसदृशप्रभः ॥

रुद्रः ।

ईशस्तत्पुरुषा घोरा वामजातक्रमेण तु ।
 सितपीतकृष्णरक्ताश्चतुर्वर्णाः प्रकीर्त्तिताः ॥
 पञ्चवक्त्राः स्मृताः सर्वे दशदीर्घाण्डभूषिताः ।
 खड्ग, खेट, धनु, बाण, कमण्डल्वक्षसूत्रिणः ॥
 वराभयकरोपिताः शूलपङ्कजपाणयः ।

वामी, वामदेवः ।

जातः, सद्योजातः ईशानादि पञ्चमूर्त्तयः ।
 सर्वो भीमो महादेवः रुद्रः पशुपतिर्भवः ।
 उग्र ईशान इत्यष्टौ मूर्त्तिर्यां शिवसन्निभा ॥
 मृगाङ्गचूडामणयो जटामण्डलमण्डिताः ।
 त्रिनेत्रा वरखट्वाङ्गत्रिशूलवरपाणयः ॥

मूर्त्तीयाष्टकम् ।

अर्धं देवस्य नारी तु कर्त्तव्या शुभलक्षणा ।
 अर्धं नु पुरुषः कार्य्यः सर्वलक्षणभूषितः ॥
 ईश्वरार्धे जटाजूटं कर्त्तव्यं चन्द्रभूषितम् ।
 उमार्धे तिलकं कार्य्यं श्रीमन्तमलकं तथा ॥
 भस्मोद्दलितमर्धं नु अर्धं कुङ्कुमभूषितम् ।
 नागीपवीतिनं चार्धमर्धं हारविभूषितं ॥
 वामार्धे तु स्नानं कुर्यात् घनं पीनं सुवत्तु लम् ।
 उमार्धे तु प्रकर्त्तव्यं सुवस्त्रेण च वेष्टितम् ॥

मेखलां दापयेत्तत्र वज्रवैदूर्यभूषिताम् ।
जडलिङ्गं महेशार्धं सर्पमेखलमण्डितम् ॥
पादञ्च देवदेवस्य समपद्मोपरिस्थितम् ।
सालक्तकं स्मृतं राममञ्जनेन विभूषितं ॥
त्रिशूलमक्षसूत्रञ्च भुजयोः सव्ययोः स्मृतम् ।
दर्पणञ्चौत्पलं कार्यं भुजयोरपसव्ययोः ॥

अर्द्धनारीखरः ।

एवमेव दिक्पालेशानः ।

दक्षेण मुद्रां प्रतिपादयन्तं
सिताक्षसूत्रं च तथोर्ध्वभागे ।
वामे च पुस्तामखिलागमाद्यां
विभ्राणमूर्ध्वेन सुधाधरं च ॥
सिताम्बुजस्थं सितवर्णमीशं
सिताम्बरालेपनमिन्दुमौलिम् ।
ज्ञानं मुनिभ्यः प्रतिपादयन्तं
तं दक्षिणामूर्त्तिमुदाहरन्तं ॥

दक्षिणामूर्त्तिः ।

युग्मं स्त्रीपुरुषं कार्यं उमेशौ दिव्यरूपिणौ ।
अष्टवक्रं तु देवेशं जटाचन्द्रार्धभूषितम् ॥
हिपाणिं द्विभुजां देवीं सुमध्यां सुपयोधराम् ।
वामपाणिन्तु देवस्य देव्याः स्कन्धे नियोजयेत् ॥
दक्षिणन्तु करं शम्भोरुत्पलेन विभूषितम् ।

देव्यास्तु दक्षिणं पाणिं स्कन्धे देवस्य कल्पयेत् ।

वामपाणी तथा देव्या दर्पणं दापयेद्भूमम् ॥

इति उमामहेश्वरौ ।

कार्यं हरिहरस्यापि दक्षिणार्धं सदाशिवः ।

वाममर्धं हृषीकेशः श्वेतनीलाकृतिः क्रमात् ॥

वरं त्रिशूलं चक्राब्जधारिणो बाहवः क्रमात् ।

दक्षिणे वृषभः पार्श्वे वामभागे विहङ्गराडिति ॥

हरिहरमूर्तिः ।

दिग्दर्शनां जटिलाः त्र्यक्षाः पुर त्रिशूलधारिणः ।

पुटाञ्जलिकराः सर्व्वे विश्वे शाश्वक वक्त्रकाः ॥

अनन्तश्च त्रिमूर्तिश्च सूक्ष्मः श्रीकण्ठ एवच ।

शिवः शिखण्डेकनेत्र एकरुद्रश्च ते क्रमात् ॥

विद्येश्वराः ।

विश्वकर्म्म शास्त्रात् ।

अथ रुद्रान् प्रवक्ष्यामि बाहुधीशकान्वितान् ।

अजो नामा महारुद्रो धत्ते शूलमथाङ्गुशम् ॥

कपालं डमरुं सर्पं मुद्गरञ्च सुदर्शनम् ।

अक्षसूत्रमयो दक्षे तथा वामे कराष्टके ॥

तर्ज्जनी मूर्ध्नि तस्तत्र खट्वाङ्गन्तदधः करे ।

गदां च पट्टिशं घण्टां शक्तिं परशुकुण्डिकाः ॥

अजैकपदः ॥ १ ॥

एकपादाभिधो विभ्रत् द्वादशाक्षाद्वहिः शरम् ।
चक्रं डमरुकं शूलं मुद्गरं तदधोवरम् ॥
अक्षसूत्रमधो वामे खट्वाङ्गचोर्ध्वं हस्तके ।
धनुर्घण्टां कपालञ्च कौमुदीं तर्जनीघटम् ॥
परशुञ्च क्रमावृत्ते धत्ते बाह्वद्वयोर्लविति* ।
अनेकभोगसम्पत्तिं कुरुते यजनात् सदा ॥

एकपादः ॥ २ ॥

अहिर्बुध्नो गदां चक्रं चण्डी डमरुमुद्गरी ।
शूलाकुशाक्षमालाञ्च दक्षीर्णाधःकरः क्रमात् ॥
तोमरं पट्टिशं चर्म कपालं तर्जनीघटम् ।
शक्तिः परशुकं वामे दक्षवज्रायत्यसौ ॥

अहिर्बुध्नः ॥ ३ ॥

विरूपाक्षस्ततः खड्गं शूलं डमरुकाङ्कुशम् ।
सर्पं चक्रं गदामक्षसूत्रं विभ्रत् कराष्टके ॥
खेटं खट्वाङ्गकं शक्तिं परशुं तर्जनीघटं ।
चण्डीकपोलकौ चेति वामार्द्धादिकराष्टके ॥

विरूपाक्षः ॥ ४ ॥

रेवतो दक्षिणे चापं खड्गशूलं गदां महीं ।

पङ्कजं परशुं घण्टां पट्टिशं तर्जनीं धनुः ।
खट्वाङ्गं कारयेत्पात्रं वामेऽष्टकरपल्लवे ॥

सुरेश्वरः ॥ ८ ॥

जयन्तो दशमो रुद्रीप्यङ्कुशं चक्र-मुन्नरम् ।
शूला-हि डमरुं वाणमक्षसूत्रं यमेत्विति ॥
गदा-खट्वाङ्ग-परशुं कपालं शक्ति-तर्जनीं ।
धनुः कुण्डो-सुचोर्द्धादि वामबाह्वष्टके दधत् ॥

जयन्तः ॥ १० ॥

अथापराजितो दक्षे तोमरं खड्गमङ्कुशम् ।
शूला-हि-चक्र-डमरु-मक्षमालां दधत् क्रमात् ॥
शक्तिं खेटं गदां पात्रं तर्जनीं पट्टिशङ्कजं ।
घण्टामुत्तरतश्चाथ धारयन्ूर्ध्वमादितः ॥

अपराजितः ॥ ११ ॥

अजेकपादहिर्ब्रध्नः विरूपाक्षश्च रैवतः ।
हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ॥
रुद्रा एकादश प्रोक्ता जयन्तश्चापराजितः ॥

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

कुमारः षण्मुखः कार्य्यः शिखण्डिकविभूषणः ।
रक्ताम्बरधरः कार्य्यो मयूरवरवाहनः ॥
कुक्कुटश्च तथा घण्टा तस्य दक्षिणहस्तयोः ।
पताका वैजयन्ती च शक्तिः कार्य्या च वामयोः ॥

स्कन्दः ।

अथातो रूपनिर्माणं वक्ष्येऽहं भैरवस्य तु ।
 लम्बोदरन्तु कर्त्तव्यं वृत्तपिङ्गललीचनं ॥
 दंष्ट्राकरालवदनं फुल्लनासापुटन्तथा ।
 कपालमालिनं रौद्रं सर्वतः सर्पभूषणम् ॥
 व्यालेन त्रासयन्तश्च देवीं पर्वतनन्दिनीं ।
 सजलाम्बुदसङ्काशं गजचर्मोत्तरच्छदम् ॥
 बहुभिर्बाहुभिर्याप्तं सर्वायुधविभूषणम् ।
 वृहत्शालप्रतीकागैस्तथा तीक्ष्णनखैः शुभैः ।
 साचीकृतमिदं रूपं भैरवस्य प्रकीर्तितम् ॥

भैरवः ।

महाकालस्य कथितमेतद्वै भैरवं सुखम् * ।
 देवीवासनकथास्य करे कार्य्यश्च पन्नगः ।
 नचास्य पुरतः कार्या देवी पर्वतनन्दिनी ॥

शुक्ला न कार्यास्य तथा नरक्ता
 समीपतो मातृगणप्रधाने ।
 कार्य्यं तथा या परिवर्द्धमस्य
 गणाश्च कार्य्या बहुरूपरूपकाः ॥

महाकालः ।

नन्दी कार्य्यस्तिनेत्रस्तु चतुर्बाहुर्महाभुजः ।

* भैरवदेव चषण्मुखमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सिन्दूरारुणसङ्काशी व्याघ्रचर्मपरिच्छदः ॥
 विशूलभिन्दिपाले च करयोस्तस्य कारयेत् ।
 शिरोगतं तृतीयन्तु तर्जयन्तं तथापरम् ॥
 आलोकयानं कर्त्तव्यं दूरादागमिकञ्जनम् ।

नन्दी ।

अनेनैव तु रूपेण वीरभद्रं विदुर्वृधाः ।

वीरभद्रः ।

ज्वरस्त्रिपादः कर्त्तव्यस्त्रिनेत्रैर्वदनैस्त्रिभिः * ।
 भस्मप्रहरणो रुद्रस्त्रिबाहुर्व्याकुलेक्षणः ॥

ज्वरः ।

विश्वकर्म्मशास्त्रात् ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि वसुरूपाणि ते जय ।
 पद्माक्ष-मालिके तस्य दक्षबामकरद्वये ॥
 सौर-शक्ती दधानोऽयं धराख्यो वसुरादिमः ।
 मालां पुष्करवीजोत्थां चक्रं शक्तिं कमण्डलुम् ॥
 दक्षाधरादिसव्येन यस्य स्युः स ध्रुवो मतः ।
 मुक्ताफलकृतामाला पङ्कजं शक्तिरङ्गुशः ॥
 स वसुः कीर्त्तिंती वत्स सोमनामेति वै बुधैः ।
 सव्यवामोर्ध्वगौ यस्य करौ स्तः शक्तिसंयुतौ ॥
 सौरा-ङ्गुशान्वितौ चाधः स भवेदापसंज्ञकः ।

* ज्वरस्त्रिपादस्त्रिशिराः षड्भुजो नवलोचन इति पाठान्तरं ।

अक्षमालोपवीत्यूर्ध्वं शृणुशक्तिकरावधः ॥

यस्य स्तः सोऽनिलाख्यः स्याच्छुभदः पञ्चमो वसुः ।

सुवाक्षमालिको दक्षे वामे शक्ति कपालभृत् ॥

सव्योर्धादिक्रमाद्योसौ नलाख्यस्तु वसुः स्मृतः ।

खट्वाङ्कुशधरः सव्ये शक्ति-खेटकरोन्मृतः ॥

प्रत्यूषाख्यो वसुश्चायं सप्तमः परिकीर्तितः ।

सव्ये दण्डकपालोसौ वामे तु शृणु-शक्तिकः ॥

शुभदः कीर्तितश्चायं प्रभासो-वसुरष्टमः ।

एते सर्वे समाख्याता नवकाञ्चनसन्निभाः ॥

धरोध्रुवश्च सोमः स्यादापश्चैवा निलोनलः ।

प्रत्यूषश्च प्रभासश्च* वसवोष्टौ प्रकीर्तिताः ॥

इति वसुरूपनिर्माणम् ।

शृणु वक्त प्रवक्ष्यामि सूर्यभेदांस्तु ते जय ।

यावत् प्रकाशकः सूर्यो जायते मूर्त्तिभिर्यथा ॥

दक्षिणे पौष्करी माला करे वामे कमण्डलुः ।

पञ्चाभ्यां शोभितकरा सा धात्री प्रथमा स्मृता ॥

शूलं वामकरे चास्याः दक्षिणे सोम एव च ।

मित्रा नाम त्रिनयना कुशेशयविभूषिता ॥

प्रथमे तु करे चक्रं† तथा वामे च कौमुदी ।

मूर्त्तिर्भणिमयी ज्ञेया सपद्मैः पाणिपल्लवैः ॥

* प्रभातश्चेति पाठान्तरं ।

† वज्रमिति पुस्तकान्तरे ।

अक्षमाला करे सव्ये चक्रं वामे प्रतिष्ठितम् ।
 सा मूर्त्तिं रौद्रीं ज्ञातव्या प्रधानापद्मभूषिता ॥
 चक्रं तु दक्षिणे यस्या वामे पाशः सुशोभनः ।
 सा वारुणी भवेन्मूर्त्तिः पद्मव्यग्रकरहया ॥
 कमण्डलुर्दक्षिणतो*मालाचाक्षमयी भवेत् ।
 सा भवेत् सन्मता सूर्यमूर्त्तिः पद्मविभूषिता ॥
 यस्या दक्षिणतः शूलं वामहस्ते सुदर्शनः ।
 भगमूर्त्तिः समाख्याता पद्महस्ता शुभा जय ॥
 अथ वामकरे माला त्रिशूलं दक्षिणे स्मृतम् ।
 विवलम्बमूर्त्तिरेषास्याः पद्मलाञ्छनलक्षिता ॥
 पूषाख्यस्य भवेन्मूर्त्तिर्हिभुजा पद्मलाञ्छिता ।
 सर्वपापहरा ज्ञेया सर्वलक्षणलक्षिता ॥
 दक्षिणे तु गदा यस्या वामे चैव सुदर्शनः ।
 पद्मव्यग्रा तु सावित्री मूर्त्तिः सर्वार्थसाधनी ॥
 सुचं च दक्षिणे हस्ते वामे होमजकीलकं ।
 मूर्त्तिं स्वाष्ट्री भवेदस्य पद्मरुद्धकरहया ॥
 सुदर्शनकरा सव्ये पद्महस्ता तु राभतः ।
 एषा स्यात् द्वादशी मूर्त्तिर्विष्णोर्दमिततेजसः ॥
 धाता, मित्रो, ध्यैमारुद्धो वरुणः सूर्य एव च ।
 भगी विवस्वान् पूषा च सविता दशमः स्मृतः † ॥

* ऽक्षमालाचैववासन इति पाठान्तरं ।

† धातार्यमाचमिवश्च वरुणोऽशोभगसथा ।

इन्द्रो विवस्वान् पूषा च पर्यग्न्यो दशमः स्मृतः ।

ततस्त्वाष्टा तथा विष्णुरजयन्यो अयम्यजः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

एकादशस्तथा त्वष्टा विष्णुर्द्वादशउच्यते ।

इति द्वादशादित्यरूपनिर्माणम् ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि रूपाणि मरुतां तव ।

अक्षमालाम्बुजे दक्षे वामे कुण्डोर्ध्वजान्वितः ॥

श्वसनाख्यो भवेदेवं साधकानां सुसिद्धिदः ।

चक्राक्ष मालिका पात्र ध्वजयुक् स्पर्शनाभिधः ॥

कपाल ध्वजपाशाब्ज-धारको वायुनामकः ।

मातरिश्वा कपाला-ब्ज-ध्वज-पात्र-करो मतः ॥

ध्वजाक्षसूत्र-पात्राब्जं विभ्राणः स्यात्सदागतिः ।

ध्वजा-सि-खेट-पात्राणि धारयन्तु महाबलः ॥

ध्वज-पाश-कपाला-हि-संयुतो बलवर्द्धनः ।

पात्राक्षसूत्र पाशा-ब्ज-धारकः पृष्ठदश्वकः ॥

अक्षसूत्र-गदा-कम्बु-ध्वजो-गन्धवहाभिधः ।

कपाल-ध्वज-पात्रा-ब्ज-हस्तको गन्धवाहकः ॥

ज्ञान मुद्राक्ष सूत्राब्ज ध्वजहस्तो निलो मतः ।

अक्षमाला-सुनीला ब्ज-ध्वज-कम्बु धराशुगः ॥

ध्वज-वाण-धनुः कुण्डो-करयुक् सुमुखी* भवेत् ।

ध्वजा-ब्ज-पात्र-मुद्राणि धारयेत् कर्कराभिधः ॥

अब्जा-क्षमालिका-पात्र-ध्वज-हस्तः समीरणः ।

ध्वजपात्रघनाब्जानि विभ्राणस्तु समीरकः ॥

अक्ष सूत्र ध्वजा,ब्जानि मुण्डं विभ्रत्यनुत्तमः ।

* सुरथ इति पाठान्तरं ।

अक्षमाला-ध्वजा-जानि धारयन्मास्तताभिधः ॥

कं शिरः ।

पव्य-चसूत्र-पाशा-ज-संयुतो नागयीनिजः ।

ध्वज-मुण्डा-क्षपात्री-स्याज्जगत्प्राणाभिधः स्मृतः ॥

ध्वज सूत्र सपाशा-ज-संयुतः पावनाभिधः ।

खट्वाङ्ग-ध्वज-खेटानि विभ्राणो वातसंज्ञकः ॥

ध्वजा-क्षकतपात्राणि धारयन्स्तु प्रभञ्जनः ।

अक्षसूत्र ध्वजा-जा-हि-पाणियुक्कवनामकः ॥

शूला-ज-ध्वज-पात्राणि नभस्त्रानिति धारयन् ।

ध्वजां-कुशा-क्ष-मुण्डानि विभ्राणोऽतिबलो मतः ॥

सध्वजा-ख्व-ज-पात्राङ्गस्तरस्त्रीनाम कीर्त्तितः ।

दण्ड मुण्ड ध्वजा-जानि धारयन् द्वादशो मतः ॥

ध्वजा-क्ष-तर्जनी-पात्र पाणि युग् देवयक्षकः ।

अक्षमाला कुठारा-ज-ध्वज-युग्मात्रजाहकः* ॥

घण्टा-क्ष-ध्वज-मुण्डानि धारयन्नधराभिधः ।

वोधिपल्लव-सूत्रा-ज-ध्वज-हस्तः सदोर्व्वट्टक ॥

अक्ष सूत्र-ध्वजा-शोकपात्र-युक्मतिरोधनः ।

पाणिकी नाम विज्ञेयो वलाक्षध्वज मुण्डयुक् ॥

ध्वजाक्ष घटपात्राणि धारयन् साधकीमतः ।

बीजपूरध्वजाजाक्षसंयुतो विश्वपूरकः ॥

घण्टा-क्षध्वज-मालाभिः संयुतो जगदाश्रयः ।

विश्वातिरिक्तको नाम ध्वजलाञ्छन पाश युक् ॥
 अक्षमालाकजे धण्डाध्वजौ विभ्रत् कजागरः ।
 विश्वोदरो भवेदेष शङ्ख, शूल घट, ध्वजी ॥
 अग्रगो नाम विज्ञेयो यच्चबाणधनुर्धटी ।
 श्रीफला-जा-क्षपात्राणि धारयंस्तोत्रको मतः ॥
 शक्ति मुण्ड-ध्वज पाशी सुवहोऽयं प्रकीर्तितः ।
 अक्ष सूत्र ध्वज पाश पात्र युक् बीजवर्धनः ॥
 ध्वज पाश-कपालाजैर्युतो भद्रजवी मतः ।
 टङ्क-पाश-ध्वजा-जानि धारयन् पुष्करोद्भवः ॥
 पलाशपत्र-पाशा-ज-ध्वज-हस्तोऽजिनी पतिः ।
 जम्बुबीज-ध्वजा-जाक्षपाणियुग्यक्तमूर्त्तिमान् ॥
 परिघाक्षध्वजाजानि धारयन् दिश्वगी मतः ।
 सर्वे चतुर्भुजा ज्ञेया युवानः कुटिलभ्रुवः ॥
 सव्योर्ध्वाद्युत्तरोर्ध्वान्तक्रमेणायुधधारिणः ।
 रक्ताक्षाश्च महावीर्याः सर्वभूषणभूषिताः ॥
 धूम्रवर्णा मृगारूढाः सर्वे ते श्वलांशुकाः ।
 इति तेऽत्र समाख्याता शुभदास्तु, मरुत्तनाः ॥
 संख्ययैकीनपञ्चाशत् सर्वरोगापनुत्तये ।

एकोनपञ्चाशन्महतां ।

स्कान्दे ।

साध्याः पद्मासनगताः कमण्डल्वक्ष सूत्रिणः ।
 धर्म्य पुत्रामहात्मानो द्वादशामरपूजिताः ॥

ब्रह्माण्ड पुराणे ।

मनो, नुमन्ता प्राणश्च नरयानश्च वीर्यवान् ।
वित्ति, हँर्यो, नयश्चैव हंसो, नारायणस्तथा ।
प्रभवी, विष्णुः, विश्वश्च साध्या द्वादश जग्मिरे ॥

साध्यानां ।

विष्णुधर्मोत्तरे ।

पद्मपत्रसवर्णाभौ पद्मपत्रसमाम्बरी ।
द्विभुजौ देवभिषजौ कर्त्तव्यौ देहसंयुतौ ॥
सर्वाभरणसम्पन्नौ विशेषाच्चारुलोचनौ ।
तयोरीषधयः कार्य्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः ॥
वामयोः पुस्तके कार्य्ये दर्शनीये तथा द्विज ।
एकस्य दक्षिणे पार्श्वे वामे वान्यस्य यादव ॥
नारीयुगं प्रकर्त्तव्यं सुरूपञ्चारुदर्शनम् ।
तयोश्च नामनौ प्रोक्ते रूपसम्पत्तयाकृतिः ॥
मधूकपुष्पसङ्काशा रूपसम्पत् प्रकीर्त्तिता ।
आकृतिः कथिता लोके शरकाण्डनिभा तथा ।
रत्नभाण्डकरे कार्य्ये चन्द्रशुक्लाम्बरे तथा ॥

अश्विनौ ।

पृष्ठस्यः सूर्यवत् कार्य्यो रेवन्तश्च तथा प्रभुः ।

रेवन्तस्य ।

मय संग्रहे ।

यत्तरूपाणि ।

तुन्दिला द्विभुजाः कार्या निधिहस्ता मदीत्कटाः ।

गदी वैश्रवणः प्रेष्ठो नृपालस्त्वष्टमो वरः ॥

सिद्धार्थी मणिभद्रश्च सुमना नन्दनो यशः ।

कण्डूतिः पाञ्चकः शङ्खो मणिमान् पद्म, रामकौ ॥

सर्व्वभोजी पिङ्गाक्षश्चतुरो मन्दरान्नयः ।

शुभद्रचन्द्रप्रद्योतमेघवर्णजयावहाः ॥

द्युतिमान् केतुमान् श्वेतोमौलिमान् विजयाकृतिः ।

पद्मवर्ण महाघास पुष्पदन्ताः सुदर्शनाः ॥

पूर्णमास, हिरण्याक्ष, शतजिह्व, बलाहकाः ।

वलाक, विपुलौ पद्मनाभः कुमुद, वीरकौ ॥

सुगन्धद्रव्यमी यक्षास्तेषां राजा धनाधिपः ।

यत्तरूपनिर्भाणं ।

राक्षसरूपं मयदीपिकायां ॥

रक्तवस्त्रधराः कृष्णा नखदीर्घाः सदंष्ट्रिकाः ।

कार्त्तिकी-खट्वाङ्ग-हस्ताश्च राक्षसा घोररूपिणः ॥

हेति प्रहेति यत्तन्न शङ्खुश्च सनवन्धनाः ।

विद्युत्, सर्ज, मनुष्याद, पौरुषेय सुकेशिनः ॥

उग्रमालीत्यमी प्रोक्ताः प्रधाना राक्षसाः किल ।

भूतास्तथैव दानाश्च दीर्घवक्त्राः पिशाचकाः ॥

इति राक्षस भूत पिशाच रूपनिर्माणम् ।

वरदो भक्तलोकानां किरीटी कुण्डली गदी ॥
कार्थ्यस्तु रूपी गन्धर्वी वीणावाद्यरतस्तथा ।

गन्धर्वीः ।

नागरूपाख्याह विश्वकर्मा ॥

अनन्तो रक्तकायश्च शितपङ्कजमालिकः ।
शतसाहस्रभोगोऽहिः शिरःकुवलयान्वितः ॥

वासुकिः ।

श्वेतदेहश्च कर्तव्यः स्फुरन्भीतिकसन्निभः ।
रक्ताङ्गः स्वस्तिकोपेतः सुतेजास्तचको महान् ॥
कृष्णः कर्कोटकः कण्ठे शुक्लरेखात्रयान्वितः ।
रक्तपद्मनिभः पद्म शिराः शुक्लेषुविद्रुमान् ॥
शङ्खवर्णो महापद्मो मस्तके कृष्णशूलधृक् ।
हेमाभः शङ्खपालः स्यात् सितरेखाधरो गले ॥
कुलिको रक्तदेहस्तु चन्द्रार्द्धकतमस्तकः ।
द्विजिह्वो बाहवः सप्त फणामणिसमन्वितः ॥
अक्षसूत्रधराः सर्वे कुण्डिकापुच्छसंयुताः ॥
एकभोगा स्त्रिभोगावा ह्येतज्जायासुतादयः ।

इति नागरूपनिर्माणम् ।

आह मयः* ॥

* यम इति कश्चित् पाठः ।

कुशपद्म, विष्टरस्थाः पितरः पिण्डपानिणः ।

विष्णुधर्मात्तरे ।

प्रभाकरा वर्हिषदो अग्निष्वात्तास्तथैव च ।

क्रव्यादा द्यौपहताश्च आज्यपाश्च सुकालिनः * ॥

पितरः ।

वायु पुराणात् ।

ऋतु र्दक्षो वसुः सत्यः कालको धुरिलोचनौ ।

पुरुषा माद्रवाश्च विश्वे देवा दश स्मृताः ॥

विदेहास्तु प्रकर्त्तव्या दक्षिणे वाणपाणयः ।

कर्त्तव्या वामभागे तु शरासनपरायणाः † ॥

विश्वे देवाः ।

विश्वकर्मा ।

षड्विंशदङ्गुले खड्ग शक्ती तालाधिकौ मतौ ।

शूलपाशौ पद्मशङ्खौ तालमात्रौ प्रकीर्त्तितौ ॥

गदा द्वितालपाशश्च गोलकाष्टप्रमाणतः ।

वाणो द्वितालको दण्डो द्विगुणो द्वादशाङ्गुलः ॥

* कपालं पङ्कजं चर्म पाञ्चखड्गाङ्गुली मतः ‡ ।

* अग्निष्वात्ता सत्यासीत्या हविष्यन्तस्तथोक्तान् सुकालिनोवर्हिषद आख्यां व्यपां सर्पये तत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कुशासन परायणा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ कपालं पङ्कजं तद्वत् दर्पणोऽङ्गुलीमत इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

डमरुं सुखना घण्टा कुरिका षोडशाङ्गुला ॥
 वज्रं तत् पुरुषस्थूलं कर्कशोऽतिदृढो वली ।
 शक्तिस्तु योषिताकारा लोहिताङ्गी वृकाश्रिता ॥
 दण्डोऽपि पुरुषः क्षणो घोरो लोहितलोचनः ।
 खड्गश्च पुरुषः श्यामशरीरः क्रुद्धलोचनः ॥
 पाशः सप्तफणः सर्पपुरुषः पुच्छसंयुतः ।
 ध्वजस्तु पुरुषः पीतो व्यावृतास्थी महाबलः ॥
 गदा पीतप्रभा कन्या सुपीनजवनस्थला ।
 त्रिशूलं-पुरुषो दिव्यः सुभ्रूः श्यामकलेवरः ॥
 शङ्खोऽपि पुरुषो दिव्यः शुक्लाङ्गः शुभलोचनः ।
 हेतिर्व्वृद्धतिथो शास्त्रे भीमः श्यामतनुः पुमान् ॥
 शरः स्यात् पुरुषो दिव्यो रक्ताङ्गो दिव्यलोचनः ।
 धनुः स्त्री पद्मरक्ताभा मूर्ध्नि पूरितचापभृत् ॥
 एव मस्त्राणि पूतानि जानीयात् परमेश्वरे ।
 उक्तानां चैव सर्वेषां मूर्ध्नि स्त्रायुधलाञ्छनम् ॥
 भुजौ द्वौ तु प्रकर्त्तव्यौ स्कन्धलग्नौ सदा वधैः ।

इत्यस्त्रनामप्रक्रमः ।

धर्मं ज्ञानं च वैराग्यमैश्वर्यं च तथैव हि ॥
 सितरक्तपीतकणसिंहरूपाः प्रकीर्त्तिताः ।

धर्मं, ज्ञानं, वैराग्यं, श्रद्धां ।

शक्तवर्णा मही कार्या दिव्याभरणभूषिता ।
 चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चन्द्रांशुसदृशाम्बराः ॥

रत्नपात्रं सस्यपात्रं पात्रमौषधिसंयुतम् ।
 पद्मं करे च कर्त्तव्यं भुवो यादवनन्दन ॥
 दिग्गजानां चतुर्णाञ्च कार्या पृष्ठगता तथा ।
 सर्वौषधियुता देवी शक्तवर्णा ततः स्मृता ॥

पृथ्वी ।

लवणोदः प्रकर्त्तव्यो द्विभुजः सर्वसिद्धये ।
 धत्ते जमालिकां दत्ते वामे पात्रं तु रत्नभृत् ॥
 सीत्तरीयोपवीती च पाटलाभः सुवस्त्रधृक् ।
 वह्निःपवित्रपाणिस्तु लाभदो भूतिमण्डितः ॥

लवणोदः ।

क्षीरोदः श्वेतवर्णस्तु द्विभुजो रत्नकुण्डलः ।
 मकरस्थोऽस्य जन्दत्ते वामे तु कलशं दधत् ॥

क्षीरोदः ।

दधिमण्डोद एवात्र विज्ञेयो वारिजासनः ।
 दण्डं शङ्खं च विभ्राणो द्विभुजोऽसौ जटायुतः ॥

दधिमण्डोदः ।

ष्टतोदः कपिलो ज्ञेयः कुलीरस्थो जटाधरः ।
 कशेरुपीतं पात्रञ्च घटं विभ्रत्तु दोर्हये * ॥

ष्टतोदः ।

इक्षूदोत्र प्रकर्त्तव्यो गोमूत्रसदृशच्छविः ।

* द्विजप्रियमिति वा पाठः ।

ददुरस्थो घटं दण्डं विभ्राणो नीलकुण्डलः ॥

इक्षूदः ।

सुरोदो गण्डकान्तस्थो ज्ञेयो गोमेदसन्निभः ।

मुहुरं कुण्डिकां विभ्रत् द्विभुजा भूतिवर्द्धनः ॥

सुरोदः ।

स्वादूदो मौक्तिकाभासो ददुरस्थो सुवेशधृक् ।

मुक्तासूत्रार्द्धपात्रे च धारयन् सर्पभूषणः ॥

जैडूर्यसदृशाः सर्व्वे द्विभुजाः कलशान्विताः ।

पङ्कजस्थाः प्रकृत्तव्याः देवतारूपनाय तु ॥

समुद्रः ।

द्वीप,वर्ष,नगाः सर्व्वे कामरूपधरा यतः ।

प्रेष्ठायुधान्विताः कार्याः स्व स्व चिह्न धरानराः ॥

विष्णुधर्म्मोत्तरात् ।

पूर्वा गजगता वाला रक्तवर्णा तु दिग् भवेत् ।

पङ्कजस्था प्रतिज्ञेया करेणुकतहस्ताका ॥

वृहद्वक्त्रा वृहत्काया पद्माभा पूर्व्वदक्षिणा ।

रथस्था दक्षिणा पीता तथा स्यात् प्राप्तयोवना ॥

उष्ट्रगा कृष्णपीता च तरुणी याम्यपश्चिमा ।

यौवनाद्विच्युता कृष्णा पश्चिमा तुरगास्थिता ॥

आसनपलिता नीला मृगगा तदनन्तरा * ।

* अनुवर्षाणामनन्तरात् पुस्तकान्तरे पाठः ।

श्वेता नरपत्नी वृद्धा च तथा भवति चोत्तरा ॥
 अतिवृद्धा वृषस्था च शुक्ला पूर्वोत्तरा भवेत् ।
 अधस्तात् पृथिवी तुल्या चोर्द्धा गगनसंस्थिताः ॥
 चतुर्दन्ते गजे शक्तः श्वेतः कार्यः सुरेश्वरः ।
 वामोत्सङ्गता कार्या तस्य भार्या शची नृप ॥
 नीलवस्त्रा सुवर्णाभः सर्वाभरणवांस्तथा ।
 तिर्यग् ललाटके तार्क्ष्यः कर्त्तव्यश्च विभूषितः ॥
 शक्रश्चतुर्भुजः कार्यो द्विभुजा च तथा शची ।
 पद्माङ्गुली च कर्त्तव्यौ वामदक्षिणहस्तयोः ॥
 वामं शचीपृष्ठगतं द्वितीयं वज्रसंयुतम् ।
 वामे श्व्याः करे कार्यौ रथाः सन्तानमञ्जरी ॥
 दक्षिणं पृष्ठविन्यस्तं देवराजस्य कारयेत् ।

इन्द्रः ।

रक्तं जटाधरं वज्रिं कारयेद्भूस्त्रवाससम् ।
 ज्वालामालाकुलं सौम्यं त्रिनेत्रं श्मश्रुधारिणं ॥
 चतुर्बाहुं चतुर्दंष्ट्रं देवेशं वायुसारथिम् ।
 चतुर्भिश्च शुकैर्युक्ते धूमचिह्नरथे स्थितम् ॥
 वामोत्सङ्गता स्वाहा शक्रस्यैव शची भवेत् ।
 रत्नपात्रकरा देवौ वज्रेर्दक्षिणहस्तयोः ॥
 ज्वाल त्रिशूले कर्त्तव्ये त्वचमामात्यञ्च वामके ।

अग्निः ।

सजलाम्बुदसञ्छायः तप्तचामीकराम्बरः ।

महिषस्यश्च कर्त्तव्यः सर्वाभरणवान् यमः ॥
 नीलोत्पलाभां धूम्रोर्णां वामोत्सङ्गे च कारयेत् ।
 धूम्रोर्णां द्विभुजा कार्य्या यमः कार्य्यश्चतुर्भुजः ॥
 दण्डखड्गावुभौ कार्य्या यमदक्षिणहस्तयोः ।
 ज्वाला त्रिशूला कर्त्तव्या त्वक्षमाला च वामके ॥
 दण्डोपरि मुखं कार्य्यं ज्वालामालाविभूषणम् ।
 धूम्रोर्णां दक्षिणे हस्ते यमपृष्ठगतो भवेत् ॥
 वामे तस्याः करे कार्य्यं मातुलाङ्गं सुदर्शनः ।
 पार्श्वे तु दक्षिणे तस्य चित्रगुप्तं तु कारयेत् ॥
 उद्दीच्याविषं स्वाकारं द्विभुजं सौम्यदर्शनं ।
 दक्षिणे लेखनी तस्य वामे पत्रं तु कारयेत् ॥
 वामे पाशधरः कार्य्यः कालो विकटदर्शनः ।

यमः ।

विरूपाक्षो विवृत्तास्यः प्रांशुदंष्ट्रोज्वलाननः ।
 ऊर्ध्वकेशो हरित्श्मश्रुः द्विबाहुर्भीषणाननः ॥
 वर्णेन कृष्णरक्ताङ्गः कृष्णाम्बरधरस्तथा ।
 सर्वाभरणवानुष्टुदण्डरश्मिकरस्तथा ॥
 भार्याश्चतस्रः कर्त्तव्या देवी च निर्ऋतिस्तथा ।
 कृष्णाङ्गी कृष्णवदना पाशहस्ता तु वामतः ॥

निर्ऋतिः ।

सप्तहंसे रथे कार्य्यां वरुणी यादसाम्पतिः ।
 क्षिप्रवैदर्य्यं संकाशः श्रेताम्बरधरस्तथा ॥

किञ्चित्प्रलम्बजठरो मुक्ताहारविभूषितः ।
 सर्वाभरणवान् राजन् महादेवश्चतुर्भुजः ॥
 वामभागगतं केतुं मकरं तस्य कारयेत् ।
 छत्रं तु सुशितं मूर्द्ध्नि भार्यां सर्वाङ्गसुन्दरी ॥
 वामोत्सङ्गगता कार्या मध्ये तु द्विभुजा नृप ।
 उत्पलं कारयेत् वामे दक्षिणं देवपृष्ठगम् ॥
 पद्मपाशौ करे कार्यौ देवदक्षिणहस्तयोः ।
 शङ्खश्च रत्नपात्रञ्च वामयोस्तस्य कारयेत् ॥
 भागे तु दक्षिणे गङ्गा मकरस्था सचामरा ।
 देवी पद्मकरा कार्या चन्द्रगौरी वरानना ॥
 वामे तु यमुना कार्या कूर्मसंस्था सचामरा ।
 नीलीत्पलकरा सौम्या नीलनीरजसन्निभा ॥

वरुणः ।

वायुरम्बरवर्णस्तु तदाकाराम्बरो भवेत् ।
 कोष्ठपूरितचक्रस्तु द्विभुजो रूपसंस्थितः ॥
 गमनेच्छा शिवा भार्या तस्य कार्या च वामतः ।
 कार्यौ गृहीतवक्त्रान्तःकराभ्यां पवनो द्विजः ॥
 तथैव देवी कर्त्तव्या शिवा परमसुन्दरी ।
 व्यावृतास्त्रस्तथा कार्यौ देवीव्याकुल मूर्धजः ॥

वायुः ।

कर्त्तव्यः पद्मपत्राभो वरदो नरवाहनः ।
 चामीकराभो वरदः सर्वाभरणभूषितः ॥

लम्बीदरश्चतुर्बाहुर्वामपिङ्गललोचनः ।
 उदीच्यवेषः कवची हारभारादिती हरः ॥
 द्वे च दंष्ट्रे मुखे तस्य कर्त्तव्ये श्मशुधारिणः ।
 वामेन विभवा* कार्या मौलिस्तस्यारिमर्दन ॥
 वामोत्पल्लगता कार्या बुद्धिर्देवी वरप्रदा ।
 देवपृष्ठगतं पाणिद्विभुजायास्तु दक्षिणम् ॥
 रत्नपात्रधरं कार्यं वामं रिपुनिसूदन ।
 गदा-शक्ती च कर्त्तव्ये तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥
 सिंहार्कलक्षणं केतुं शिविकामपि पादयोः ।
 शङ्ख-पद्मनिधी कार्यौ सूरूपौ निधिसंस्थितौ ।
 शङ्ख-पद्माञ्जलिक्रान्तं वदनं तस्य पार्श्वयोः ॥

धनदः ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ॥

नीलोत्पलाभं गगनं तद्वर्णांबरधारि च ।
 चन्द्रार्कहस्तं कर्त्तव्यं द्विभुजं सौम्य दर्शनः ॥

आकाशम् ।

चतुरस्त्रं भवेन्मूलं ततो वृत्तं महाभुज ।
 तत्तुल्यचतुरस्त्रञ्च मेरुवत् संस्थितं शुभम् ॥
 भद्रपीठमयः प्रीतो व्योमभागस्त्रितीयकः ।
 स्तम्भवच्चतुरस्त्रं च मध्यभागः प्रकीर्तितः ॥

* विनतेति कश्चित् पाठः ।

भद्रपीठवदन्यच्च तत्र पद्मं न्यवेदयेत् ।
 शुभाष्टपत्रं तन्मध्ये कर्णिकायां दिवाकरः ॥
 पत्राष्टके न्यसेत्तस्य दिक्पालान् सर्व्वतीदिशः ।

व्योम ।

विष्णुरूपधरः कार्य्यो ध्रुवो ग्रहगणेश्वरः ।
 चक्रारश्मिकरः श्रीमान् द्विभुजः सौम्यदर्शनः ॥

ध्रुवः ।

रविः कार्य्यः शुभश्मशूः सिन्दूरारुणसुप्रभः ।
 उदीच्यवेषः स्वाकारः सर्वाभरणभूषितः ॥
 चतुर्वर्हुर्महातेजा कवचेनाभिसंयुतः ।
 कर्त्तव्या रसना चास्य पातीयाङ्गे तिसंज्ञिताः * ॥
 रश्मयस्तस्य कर्त्तव्या वामदक्षिणहस्तयोः ।
 ऊर्ध्वं स्रग्दामसंस्थाना सर्व्वपुष्पचिता शुभा ॥
 स्वरूपरूपः स्वाकारो दण्डः कार्य्योस्य वामतः ।
 दक्षिणे पिङ्गले भागे कर्त्तव्याश्चातिपिङ्गलः ॥
 उदीच्यवेषौ कर्त्तव्यौ तावुभावपि यादव ।
 तयोर्मुद्रिं च विन्यस्तौ करौ कार्य्यौ विभावसोः ॥
 लेखनीं पत्रकौ कार्य्यौ पिङ्गलश्चातिपिङ्गलः ।
 चर्म-शूल-धरो देवस्तथा यन्नाद्विधीयते ॥
 सिंहो ध्वजश्च कर्त्तव्यस्तथा सूर्य्यस्य वामतः ।

* यावोर्याङ्गे तिसंज्ञिता इति पाठात्करं ।

† पदकरकः कार्य्यो भवतीति पाठात्करं ।

चत्वारश्चास्य कर्त्तव्यास्तनया तस्य पार्श्वयो ॥
 रेवन्तश्च यमश्चैव मनुदितयमेव च ।
 ग्रहराजो रविः कार्य्या ग्रहैर्व्या परिवारितः ॥
 राक्ष्सी सवर्णा छाया च तथा देवी सुवर्चसा ।
 चतस्रश्चास्य कर्त्तव्या पद्माश्च परिपार्श्वयोः ॥
 एकचक्रे च सप्ताश्वे षडश्वे वा रथोत्तरे ।
 उपविष्टस्तु कर्त्तव्यो देवो ह्यवर्णसारथिः ॥

मत्स्य पुराणात् ।

पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भदलद्युतिः ।
 सप्ताश्वरथसंस्थश्च द्विभुजश्च सदागतिः ॥

सूर्यः ।

चन्द्रः श्वेतवपुः कार्य्यः श्वेताम्बरधरः प्रभुः ।
 चतुर्बाहुर्महातेजाः सर्वाभरणभूषितः ॥
 कुमुदौ च सितौ कार्य्यौ तस्य देवस्य हस्तयोः ।
 कान्तिर्मूर्त्तिर्मती कार्य्या तस्य पार्श्वे तु दक्षिणे ॥
 वामे शोभा तथा कार्य्या रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
 चिह्नं तथास्य सिंहाङ्कं वामपार्श्वेऽकीवद्भवेत् ॥
 दशाश्वे च रथे कार्य्यौ द्वे चक्रे वरसारथौ ।

मत्स्यपुराणे ।

श्वेतः श्वेताम्बरधरः श्वेताश्वः श्वेतभूषणः ।

गदापाणिर्द्विबाहुश्च कर्त्तव्यो वरदः शशी ॥

चन्द्रः ।

विष्णुधर्मीत्तरात् ।

भौमोऽग्नि तुल्यः कर्त्तव्यस्त्वष्टाश्च काञ्चने रथे ।

मत्स्यपुराणात् ।

रक्तमाल्याम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः ।

चतुर्भुजो मेघगमो वरदः स्याद्वरासुतः ॥

भौमः ।

विष्णुधर्मीत्तरात् ॥

विष्णुतुल्यो वुधः कार्यो भौमतुल्ये तथा रथे ॥

वुधः ।

तप्तजाम्बूनदाकारो द्विभुजश्च बृहस्पतिः ।

पुस्तकं चाक्षमालाञ्च करयोस्तस्य कारयेत् ।

सर्वाभरणयुक्तश्च तथा पीताम्बरो गुरुः ॥

गुरुः ।

अष्टाश्वे काञ्चने दिव्ये रथे दृष्टिमनोरमे ।

शक्रः श्वेतवपुः कार्यः श्वेताम्बरधरस्तथा ॥

द्वौ करौ कथितौ तस्य निधिपुस्तकसंयुतौ ।

दशाश्वे च रथेः कार्यौ राजते भृगुनन्दनः ॥

शुक्रः ।

कृष्णवासास्तथा कृष्णः शनिः कार्यः शिताननः ।
दण्डाक्षमालासंयुक्तः करद्वितयभूषणः ॥
कार्णायसे रथे कार्यस्तथैवाष्टुरङ्गमे ।

शनिः ।

रीप्ये रथे तथाष्टाश्वे राहुः कार्यो विचक्षणैः ।
कम्बलं पुस्तकं कार्यं भुजेनैकेन संयुतं ।
करमेकन्तु कर्त्तव्यं शस्यं शून्यन्तुदक्षिणं ॥

राहुः ।

भौमवच्च तथा रूपं केतोः कार्यं विजानता ।
केवलं चास्य कर्त्तव्याः दशराजंस्तुरङ्गमाः ॥

केतुः ।

विश्वकर्मशास्त्रात् ।

तिथयोह्यधुनोच्यन्ते प्रतिपदिभुजारुणा ।
मेघगा शक्तिपात्रा सा सितपक्षादिमा मता ॥

प्रतिपदः ।

द्वितीया हंसगा शुभ्रा पात्रपुस्तकधारिणी ॥

द्वितीयायाः ।

तृतीया वृषगा गौरी शूलपात्रधरा मता ॥

दृतीयाद्याः ।

नीलोत्पलदलाभासा चतुर्थी मूषकस्थिता ।
परशुं विभ्रती पात्रं पीतवस्त्रा-हिसंयुता ॥

चतुर्थ्याः ।

पङ्कजस्था प्रवालाभा फणामस्तकमूषणा ।
शङ्खं सुद्रां तथा पाशं विभ्राणा पञ्चमी मता ॥

पञ्चम्याः ।

मयूरगारुणा षष्ठी पात्रं कुक्कुटधारिणी ॥

षष्ठ्याः ।

ताम्रवर्णाक्षिपात्रा सा हयस्था सप्तमी मता ।

सप्तम्याः ।

घण्टापात्रधरा गोस्था गोक्षीर धवलाष्टमी ॥

अष्टम्याः ।

नवमी सिंहगा शुक्ला पाश पात्र-धराशुभा ॥

नवम्याः ।

कृष्णवर्णा लुलापस्था दशमी दण्डपात्रिणी ॥

‘लुलापो, महिषः ।

दशम्याः ।

एकादशी मृगाजस्या तुला-कर्त्तरिकायुता ।
सिंहाननाऽरुणगला-तुन्दिला* लासिनी परा ॥

एकादश्याः ।

द्वादशी गरुडारूढा मेघवर्णारपात्रिणी ॥

अरं, चक्रम् ।

द्वादश्याः ।

चाप-बाण-धरा गौरी मकरस्या त्रयोदशी ।

त्रयोदश्याः ।

अजस्या पाटलाभा सा पलपाचसुरा भृता † ।
नीलकण्ठेन्द्रगोपाभलोचनेयं चतुर्दशी ॥

चतुर्दश्याः ।

शशगा पौर्णिमा शुभ्रा मौक्तिकाभरणान्विता ।
सुधापूर्णघटा धीर वामदक्षिणबाहुका ॥

पौर्णिमास्याः ।

धूसरा कृष्णपक्षाद्या मारसंस्था चतुर्मुखा ।
अक्षसूत्रं स्रुवं पुस्तोपात्रं धत्ते चतुर्भुजा ॥

कृष्णप्रतिपदः ।

द्वितीया कुसुदाभासा वृक्षस्था‡ साक्षकुण्डिकाः ।

* तुन्दिलीति पुस्तकत्रये पाठः ।

† सुरामृतेति कचित् पाठः ।

‡ वृषस्येति कचित् पाठः ।

कृष्णद्वितीयायाः ।

तृतीया तार्क्ष्यंगा नीला शङ्खपात्रधरा द्विदोः ।

कृष्णतृतीयायाः ।

चतुर्थी कज्जलाभा सा महिषस्था चतुर्भुजा ।

धत्ते क्षमालिकां दण्डं पाशं पात्रञ्च दंष्ट्रिणी ॥

कृष्णचतुर्थ्याः ।

ग्राहस्था चन्द्रगौराभा पञ्चमी साक्षकुण्डिका ।

कृष्णपञ्चम्याः ।

त्रयश्चा मयूरगा रक्ता शक्ति कुकुट धारिणी ।

एकास्या द्विभुजा षष्ठी रक्तवस्त्रा सुभूषणा ॥

नीलकुन्तलकण्ठा सा जटाखण्डेन्दुभूषिता ।

कृष्णषष्ठ्याः ।

इभस्था सप्तमी गौरा द्विभुजा वज्रपात्रिणी ।

कृष्णसप्तम्याः ।

प्रेतगा वाष्टमी रक्ता कृष्णग्रीवा शितांशुका ।

अक्षं खड्गं तथा खेटं पात्रं धत्ते चतुर्भुजा ॥

कृष्णाष्टम्याः ।

सर्पगा नवमी नीला दंष्ट्रिणी पात्रतर्जनी ।

कृष्ण नवम्याः ।

सिंहासनस्थिता शुभ्रा दशमी पीतकुण्डला ।
ज्ञानमद्राक्षपात्रेयं पीतवस्त्राजमालिनी ॥

कृष्णदशम्याः ।

एकादशी वृषस्याजनीलशुभ्रारशूलिनी * ।

कृष्णैकादश्याः ।

ताम्रवर्णा रथारूढा पात्र-खेटा-सि पङ्कजा ।
द्वादशी शुभ्रवस्त्रेयं नीलकुण्डलभूषिता ॥

कृष्णद्वादश्याः ।

अशोककलिका वाण-चाप-पात्रा त्रयोदशी ।
मेचकाजासना श्यामा हरिद्वस्त्रा मदालसा ॥
गदा-पात्रधरा गौरा निधिस्थिता वा त्रयोदशी ।

कृष्णत्रयोदश्याः ।

द्विभुजा तुरगारूढा कृष्णवर्णा चतुर्दशी ।
खड्गभक्तधरा नीलकुण्डलां शुक्लभूषणा † ॥

कृष्णचतुर्दश्याः ।

* नीलशुभा विशूलिनीति कश्चित् पाठः ।

† शुक्लभूषणेति कश्चित् पाठः ।

अमावास्या विधातव्या द्विर्दीर्घरक्तप्रभा ।
दर्भासनस्थिता चेयं दर्भपिण्डधरा कृशा ॥

अमावास्यायाः ॥

अथ नक्षत्ररूपाणि कथयामि समासतः ।
तत्रादावश्विनी ज्ञेया पञ्चपञ्चनिभा शुभा ॥
अश्ववक्त्राख्यजारूढा द्विभुजा च सिताम्बरा ।
दक्षे दिव्यौषधीपात्रं विभ्रतौ पुस्तकं करे ॥

अश्विन्याः ।

भरणी महिषारूढा गजवक्त्राञ्जनप्रभा ।
दण्डपाशधरात्युग्रा रक्तदृक् परिकीर्तिता ॥

भरण्याः ।

कागस्या कागवक्त्रास्या पिङ्गभ्रूकेशलीचना ।
सूत्रं शक्तिञ्च विभ्राणा पीनाङ्गजठरावृणा ॥
कीर्त्तिका कीर्त्तिता चेयं स्वर्णमालाविभूषणा ॥

कृत्तिका ।

रोहिणी तुहिनाभासा सर्पवक्त्रा तु हंसगा ।
सूत्रकुण्डीधरा देवी कीर्त्तिता हारभूषणा ॥

रोहिण्याः ।

मृगानना हयास्या वा नागवक्त्राग्रहायिणी ।

घृध्रस्था चन्द्रगौराभ कुण्डिका जयमालिनी ॥

मृगशीर्षायाः ।

श्वमुखी कणवर्णा तु रक्ताद्रां शूलपाणिनी ।
नीलवस्त्रा वृषारूढा वास्थिमाला विभूषणा ॥

आर्द्रायाः ।

शूकरास्यो विडालस्यो गौरवर्णः पुनर्वसुः ।
सूच-वज्रा-दुशा-भीतीर्बिभ्राणः परिकौर्त्तितः ॥

पुनर्वसोः ।

व्यागारूढश्च मेघाभः पुष्येयं मधुपिङ्गभाक् ।
अक्षचण्डासनी कुण्डीं दधानोत्त चतुर्भुजः ॥

पुष्यस्य ।

कीकास्या वा विडालास्या रक्ताक्षेष्वा चतुर्भुजा ।
अक्ष-कुण्डीधरा द्वाभ्यां सर्पालिङ्गनकारिणी ॥

अश्लेषायाः ॥

कपिवक्त्रा मघा श्यामा कशाङ्गी च महोदरा ।
दर्भ-पिण्डधराजस्या दिभुजेयमुदीरिता ॥

मघायाः ।

पूर्वा हस्तिमुखा स्फुस्था शुकहस्तद्वयारुणा ।

स्फः चक्रम् ।

पूर्वायाः ।

व्याघ्राननीत्तरा गोस्था शुभ्रवर्णा चतुर्भुजा ।
व्यचिणी सूत्र-खट्वाङ्ग-धारिणी परिकीर्त्तिता ॥

उत्तरायाः ।

गौरारुणी लुलापास्यो हस्तनामा हयस्थितः ।
अक्षवज्रभुजद्वन्द्वो भूतिदः परिकीर्त्तितः ॥

हस्तस्य ।

व्याघ्रास्या महिषारूढा चित्रा गौरा चतुर्भुजा ।
अक्षकुण्डी सपुस्ती च सुधापूर्णघटान्विता ॥

चित्रायाः ।

महिषस्था नृगारूढा* गौरा श्यामायवा मता ।
पीना चतुर्भुजा स्वात्यक्ष-कुश-ध्वज-पात्रिणी ॥

स्वात्याः ।

हर्यक्षवदना रक्ता नाभिपादान्तहेमभा ।
मेघ-च्छागस्थिता सेयं विशाखाङ्कुश-वज्रिणी ॥
वामे शक्तिमधः पात्रं विभ्राणा हेमभूषणा ।

विशाखायाः ।

* नृगारूढेति क्वचित् पाठः ।

हरिस्था च विडालास्या द्विभुजाभुजवज्रिणी ।
मूर्धादिनाभि-पादान्तश्यामगौरा क्रमेण तु ॥
अनुराधा परिज्ञेया पद्मरागविभूषणा ।

अनुराधायाः ।

पीतवर्णा गजारूढा भक्तास्या वा सृगानना ।
अक्षसूत्रं पवित्र्यते वामे ज्येष्ठाङ्गुलं शये ॥

ज्येष्ठायाः ।

मूलरूपं विधातव्यं श्यामं कुणपवाहनम् ।
खड्गखेटधरं चोद्यं द्विभुजञ्च वृकाननम् ॥

मूलस्य ।

कुम्भीरवदना नीला मर्कटस्था चतुर्भुजा ।
अक्षसूत्रं कजं पार्श्वं पात्रं या विभ्रती सदा ॥
पूर्वाषाढा समुद्दिष्टा पीतवस्त्राब्जभूषणा ।

पूर्वाषाढायाः ।

सर्पगा चोत्तराषाढा गौरवर्णा सुरूपिणी ।
नागबन्धजटाजूट-स्वर्णकुण्डल-भूषिता ॥
अक्षनागधरा दक्षे वामे पुस्त्री सकुण्डिका ।

उत्तराषाढायाः ।

अभिजित् कुसुदाभा सा नक्रवक्त्रा तु हंसगा ।

वरशुक्-पुस्तका-भीति-संयुतेयं चतुर्भुजा ॥

अभिजितः ।

नीलरुक् तुरगारूढा श्रवणी मर्कटाननः ।

शङ्ख-चक्र-गदा-जानि विभ्राणः स्वर्णमूषणः ॥

श्रवणस्य ।

तप्तचामीकराभा सा निधिस्था पङ्कजासना ।

पद्मविम्बाधरा तन्वी पीनोन्नतपयोधरा ॥

दीर्घवेणी सपुष्पा सा मौक्तिकाभरणान्विता ।

चारुनेत्रा सुवेष्टाढ्या द्विभुजा वसनारुणा ॥

वरालयान्विता सौम्या धनिष्ठा परिकीर्तिता ।

धनिष्ठायाः ।

शुभ्रा मकरगाश्रयास्या द्विभुजा पाशपात्रिणी ।

पाटला वस्त्रसंयुक्ता कीर्तिता शततारका ॥

शतताराः ।

पूर्वा भाद्रपदा शुभ्र गोवक्त्रा ह्यागगामिनी ।

मेघशीर्षधरा सेयं सीधुपात्रञ्च विभ्रती ॥

पूर्वभाद्रपदायाः ।

गर्धभास्या हृषारूढा सिता भाद्रपदोत्तरा ।

पात्रञ्च डमरुन्धत्ते द्विभुजेयमुदीरिता ॥

उत्तरभाद्रपदायाः ।

रेवती करभास्यास्या द्विभुजा हस्तिगामिनी ।
कमलं कुण्डिकान्धत्ते श्वेतवर्णा महास्वना ॥

रेवत्याः ।

अथ योगानां ।

विष्कुम्भः प्रथमो ज्ञेयः पीतवर्णस्तु षड्भुजः ।
रक्तास्यो नीलकण्ठस्तु वृत्तनेत्रः सुभीषणः ॥
विशालभालो दीर्घाङ्गस्तङ्गनासो जटाधरः ।
लम्बकर्णैर्नीलोत्थस्वर्णरत्नजकुण्डलः ॥
शुभ्रनीलेन्द्रगोपाभवसनः स्वर्णभूषणः ।
सुह्रं प्रथमे दत्ते द्वितीये कर्त्तरीमिह ॥
तृतीये कुलिशं पाणौ वामाग्रे टङ्कमेव च ।
श्वेनपुच्छं द्वितीये च तृतीये चामृतं घटं ॥
विभ्राणः पूजनीयोर्यं पीतपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
कार्यनिष्पत्तये नूनमन्यथा विघ्नदायकः ॥

विष्कुम्भस्य ।

प्रीतिनामा द्वितीयस्तु जवाकुसुमसन्निभः ।
श्वेतवक्त्रो विशालाक्षो लम्बकर्णैर्दुकुण्डलः ॥
भालालितिलकोपेतः सौम्यो मुक्ताविभूषणः ।
श्वेतवस्त्रो जटामौलिरष्टबाहुर्बकोदरः ॥
बभ्रुपुष्पाङ्गजीवोत्थमल्लिकामादिमे यमे ।

द्वितीये मे दकं पाणी तृतीये कदलीफलं ॥
 चतुर्थे पङ्कजञ्चैव वामाद्ये चामृतं घटं ।
 द्वितीये चात्र वै पात्रं सोमपूर्णं मनोहरं ॥
 तृतीये कुलिशं हस्ते चतुर्थे चात्र वै ध्वजां ।
 दधानो भूतये प्रीत्यै सर्व्वतापनिवृत्तये ॥

प्रीतेः ।

आयुष्मास्तु तृतीयोऽयं मौक्तिकाभोऽरुणीदरः ।
 क्षौमवस्तान्वितश्चैव मुक्तासौवर्णभूषणः ॥
 द्विभुजः प्रथमे दक्षे चाक्षसूत्रञ्च मौक्तिकं ।
 दूर्वामत्र द्वितीये वै तृतीये चूतपल्लवं ॥
 चतुर्थे पङ्कजञ्चैव पञ्चमे चातपत्रकं ।
 सुधाकुम्भन्तु वामाद्ये वीजपूरपिधानकम् ॥
 पात्रं दध्वाक्षतोपेतं द्वितीये करपल्लवे ।
 तृतीये श्रीफलं हस्ते चतुर्थे पविमेव च ॥
 पञ्चमे चामरं हस्ते स्वर्णदण्डं सितं शुभम् ।
 धारयन्नेष वै पूज्यो भोगायुष्यविबुधये ॥

आयुष्मतः ।

सौभाग्याख्यश्चतुर्थोऽत्र स्फाटिकाभस्त्रिलोचनः
 स्कन्धारुणो महासलः सुन्दरः कुसुदाम्बरः ॥
 दशबाहुरयश्चार्कं प्रथमे श्रीफलं करे ।
 अक्षसूत्रं प्रवालोत्थं द्वितीये करपल्लवे ॥
 तृतीये कमलं हस्ते चतुर्थे वारवालकं ।

पञ्चमे शक्तिमत्रैव वामाद्ये पात्रमेव च ॥
 द्वितीये चाष्टतं कुम्भं तृतीये तु प्रकीर्णकं ।
 चतुर्थं दर्पणं हस्ते वेत्तुदण्डञ्च पञ्चमे ॥
 विभ्राणः सौम्यः सौभाग्यो वृद्धये चायुषे त्रिये ।

सौभाग्यस्य ।

शोभनः पञ्चमी योगः श्वेतवक्त्रो वशी वली* ।
 शेषोरुणक्लृप्ताङ्गः प्रवालकृतकुण्डलः ॥
 शीणशुक्लाग्न्यरथैव सुक्ताविद्रुमभूषणः ।
 अक्षसूत्रं सुहेमोत्थं प्रथमे दक्षिणे करे ॥
 द्वितीये पङ्कजं हस्ते तृतीये श्रीफलं शये ।
 तुर्ये शक्तिं कराम्भोजे वामाद्ये वै कमण्डलुम् ॥
 द्वितीये स्वर्णजं पात्रं तृतीये चैव दर्पणम् ।
 चतुर्थे चामरं पाणी धारयन्नष्टदोरिति ॥
 पूजनीयो महाभक्त्या सौख्य-सौभाग्य-वृद्धये ।

शोभनस्य ।

अतिगण्डाभिधद्याथ षष्ठी योगः प्रतीयते ।
 गण्डारुणसितः क्रूरः कृष्णवक्त्रोऽर्कभूषणः ॥
 स्थूलो वृद्धश्रुतिस्तुङ्गनासिकोऽरुणभूषणः ।
 पिङ्गश्मश्रुजटामौलिः पद्भुजः कटिसूत्रवान् ॥
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे लीहजं करपल्लवे ।
 एणं मृगं द्वितीये च तृतीये चैव वारिजम् ॥

पात्रं वामादिमे पाणी द्वितीये शक्तिमेव च ।
 पताकान्तु तृतीये वै दधानः कृष्णलोहितैः ॥
 पूजनीयो महाभक्त्या दुष्टभीतिनिवृत्तये ।

अतिगण्डस्य ।

चतुर्भुजः सुकर्मा वै श्वेतवाहदरश्रुतिः ।
 नीलशुभ्रांशुकोपेतः स्वर्णनीलविभूषणः ॥
 रुद्राक्षमालिकामर्कं प्रथमे करपद्मवे ।
 द्वितीये कमलं पाणी वामादौ दण्डमेव च ॥
 पताकामत्र वै हस्ते द्वितीये सुमनोहरे ।
 विभ्रत्सुवृद्धये नृणां कर्मारम्भशुभप्रदः ॥

सुकर्मणः ।

धृत्याख्यश्चाष्टमो योगः कथ्यते वसुवाहुकः ।
 भालारुणस्तु सर्वाङ्गे श्वेतवर्णारुणाम्बरः ॥
 स्वर्णमुक्तेन्द्रनीलाढ्यो विद्रुमान्वितभूषणः ।
 मुक्ताक्षमालिकां दक्षे प्रथमे रत्नसुद्रिके ॥
 द्वितीये श्रीफलं पाणी तृतीयेऽशोकपद्मवम् ।
 चतुर्थे हेमजं दण्डं वामाद्ये वै कमण्डलुम् ॥
 द्वितीये चामृतं पात्रं तृतीये चाम्बुजं करे ।
 पताकामत्र वै तुर्ये विभ्राणः श्रीविवृद्धये ॥

धृतेः ।

नवमः शूलनामाथ कथ्यते व्यक्तभागतः ।

ताम्रारुणगलश्चैव श्वेतवर्णः कृशोदरः ॥
 भालरेखात्रयश्चैव त्रिजटो नीलकुन्तलः ।
 अर्कहस्ते यमादिस्थे त्रिशूलं चाति भौषणम् ॥
 द्वितीये मुद्गरं पाणौ तृतीये चाक्षसूत्रकम् ।
 चतुर्थे शृङ्खलामत्र पञ्चमे दण्डमेव च ॥
 षष्ठे चैवाम्बुजं पाणौ कपालं चोत्तरादिमे ।
 टङ्कं द्वितीयके चैव तृतीये वै कमण्डलुं ॥
 सन्दंशन्तु करे तुर्यं पञ्चमे चैव दर्पणम् ।
 पताकामत्र वै षष्ठे धारयन्नेष पूजितः ॥
 भवेदनिष्टनाशाय वैरिविध्वस्तये नृणाम् ।

शूलस्य ।

गण्डाख्यः कथ्यते योगो दशमः सीऽयमत्र हि ।
 गण्डः शुभ्रारुणाङ्गस्तु षड् भुजो मेचकाम्बरः ॥
 हरिन्मणिविभूषाढ्यो नीलविट्टमकुण्डलः ।
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चन्द्रहासकम् ॥
 तृतीये वारिजं नीलं वामाद्ये वै कमण्डलुं ।
 द्वितीये खेटकं हस्ते पताकाञ्च तृतीयके ॥
 दधानो यज्जनस्तुष्टैर रोगानिष्टनिवृत्तये ।

गण्डस्य ।

एकादशस्तु वृद्धाख्यः कथ्यते रसचन्द्रदोः ।
 पादारुणापरश्चे तो भालविस्तीर्णमण्डलः ॥
 विचित्र वसनोपेतो मुक्ता-सौवर्णभूषणः ।

अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चासृतं घटं ॥
 तृतीये नन्दकं पाणौ चतुर्थे वाणमेव च ।
 पञ्चमे सुह्ररञ्चैव षष्ठे सन्दंशमेव च ॥
 सप्तमे कम्बुमन्त्रेव पङ्कजञ्चाष्टमे शये ।
 कुण्डिकामादिमे वामे द्वितीये पात्रमेव च ॥
 तृतीये खेटकं हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं ।
 पञ्चमे टङ्कमन्त्रेव षष्ठे वैष्णं विष्णकं ॥
 सप्तमे चापमन्त्रेव पताकामष्टमे करे ।
 विभ्राणः श्रेयसो वृद्धौ चायुर्गोत्रधनस्य च ॥

वृद्धेः ।

द्वादशी धूवनामा वै योगश्चात्रैव कथ्यते ।
 दक्षस्थलारुणश्चैव श्वेतसर्वाङ्गएव च ॥
 माञ्जिष्ठवसनीपेति हेम-सुक्ताविभूषणः ।
 चतुर्दशभुजोपेति दक्षिणाद्ये क्षसूत्रकं ॥
 द्वितीये तु कजं खड्गं तृतीये चैव सुह्ररं ।
 चतुर्थे सायकं हस्ते पञ्चमे चैव पङ्कजं ॥
 षष्ठे मनोहरं शङ्खं सप्तमे चामरं शये ।
 पात्रं सौम्यादिमे पाणौ द्वितीये चैव खेटकं ॥
 टङ्कं तृतीयके हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं ।
 पताकामन्त्रे वै हस्ते पञ्चमे वरलक्षणे ॥
 षष्ठे मनोहरादर्शी सप्तमे च क्रमाद्दधत् ।
 पूजनीयो महाभक्त्या लक्ष्मी-स्थैर्यादिहेतवे ॥

ध्रुवस्य ।

कथ्यते चाधुना योगी व्याघाताख्यस्तयोदशः ।
 नाभ्युर्ध्वं लोहितश्चायं श्वेतपूर्वस्ति लोचनः ॥
 अन्तःश्वे तारुणप्रान्तवसनः सूर्यकुण्डलः ।
 गले स्फटिकमालोसौ शेषरुद्राक्षभूषणः ॥
 मणिवन्ध्यालिवर्णस्तु षड्भुजः कुटिलाननः ।
 पङ्कजं प्रथमे दक्षे द्वितीये परशुं शये ॥
 तृतीये चात्र वै पाशं वामे पात्रमिहादिमे ।
 द्वितीये चामृतं कुम्भं तृतीये चाङ्गुशं शये ॥
 विभ्राणोयं महापूज्यः कार्यभ्रंशनिवृत्तये ।

व्याघातस्य ।

अधुना कथ्यते योगी हर्षणाख्यश्चतुर्दशः ।
 जानूर्ध्वं लोहितश्चायं तत्पूर्वं श्वेत एव च ॥
 पाटलाभांशुकोपेती मुक्ता-वैदूर्यभूषणः ।
 भुजद्वादशकोपेती लम्बकर्णी विशालदृक् ॥
 कौस्तुभं प्रथमे दक्षे द्वितीये चाक्षसूत्रकं ।
 तृतीये पङ्कजं हस्ते चतुर्थे वाणमेव च ॥
 पञ्चमे शङ्खमत्रैव षष्ठे पाशं कराम्बुजे ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चामृतं घटं ॥
 तृतीये परशुं हस्ते चतुर्थे चैव कार्मुकं ।
 पञ्चमे तु करे चक्रं षष्ठे चैवाङ्गुशं शये ॥
 विभ्राणः श्रेयसे भूत्यै मानोन्नत्यै सुखाय च ।

हर्षणस्य ।

अथ पञ्चदशो योगः कथ्यते वज्रसंज्ञकः ।
 श्वे ताहिकाञ्चीं विभ्राणः* कृष्णग्रीवारुणाननः ।
 रोचनावसनोपेतो विद्धकर्णस्त्रिलोचनः ॥
 वज्रवैदूर्यभूषाढ्यः कटिसूत्रसमन्वितः ।
 जटां त्रिवलयं विभ्रत् दिग्भुजः परितो बली ॥
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये बाणमेव च ।
 तृतीये पङ्कजं हस्ते चतुर्थे कुलिशं शये ।
 पञ्चमे परशुं पाणौ वामाद्ये चामृतं घटम् ॥
 द्वितीये काम्बुकं चैव तृतीये पात्रमुत्तमम् ।
 चतुर्थे कुलिशं चैव पञ्चमे पाशमेव च ॥
 विभ्रद्विजय-सौख्याय-लक्ष्मी-सन्तानवृद्धये ।

वज्रस्य ।

कथ्यते चाधुना योगः सिद्धिनामा तु षोडशः ।
 पादजङ्घारुणयोर्द्वे श्वे तवर्णः शुभाननः ॥
 दिग्भुजो लोहितग्रीवो लोहितानिहिताम्बरः ।
 मुक्ताहारमणिस्वर्णभूषणः सोमकुण्डलः ॥
 त्र्योफलं प्रथमे दक्षे द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
 तृतीये पुस्तकं हस्ते चतुर्थे बाणमेव च ॥
 पञ्चमे तु ध्वजं हस्ते वामे पात्रमिहादिमे ।
 द्वितीये चामृतं कुम्भं तृतीये चैव चामरम् ॥
 चतुर्थे चैव कीदृण्डं पताकामिह पञ्चमे ।

* श्वे ताहिका वसानोयमिति पाठान्तरं ।

दधानः सिद्धये नृणां वाञ्छितार्थस्य सिद्धिदः ॥

सिद्धे ।

व्यतीपाताभिधैव योगः सप्तदशस्त्रिह ।
 कण्ठेन लोहितधायं श्वेतग्रीवोऽलिभाननः ॥
 शुभ्रमाञ्जिष्टवसनो नीलस्वर्णजभूषणः ।
 अष्टादशभुजो देवो भुक्कुटीकुटिलाननः ॥
 दात्रमर्कादिमे हस्ते द्वितीये लोष्ठभेदनं ।
 अक्षसूत्रं तृतीये तु तुर्यैवाणं मनोहरम् ॥
 पञ्चमे शृङ्खलां लौहीं षष्ठे कवचमेव च ।
 सप्तमे मुहरं हस्ते पङ्कजं चाष्टमे करे ॥
 कुदालं नवमे हस्ते शृङ्गिकामादिमोत्तरे ।
 पात्रं द्वितीयके चैव स्वर्णकुशं तृतीयके ॥
 चतुर्थे कार्मुकं पाणौ पञ्चमे कर्त्तिका मिह ।
 मुशलन्तु करे षष्ठे सप्तमे टङ्कमेव च ॥
 अष्टमे च ध्वजं हस्ते नवमे प्राङ्कुटं शये ।
 दधानो वैरिवर्गस्य ध्वस्तये चैव सत्यवे ॥
 यज्वनः पुत्रसन्तत्ये लक्ष्मीभोगसुखाय च ।

व्यतीपातस्य ।

अष्टादशो वरीयांश्च कथ्यते योग उत्तमः ।
 आकण्ठशुभ्रवर्णस्तु लोहितग्रीव एव च ॥
 श्वेतवक्त्रो विशालाक्षो लम्बकर्णोऽर्ककुण्डलः ।

स्वर्णभरणभूषाढी लक्षणानेकसंयुतः ॥
 सिताम्बरीऽरुणप्रान्तो दान्त्रिशङ्खजसंयुतः ।
 अक्षमूत्रं यमादिस्थे द्वितीये बीजपूरकं ॥
 चन्द्रहासं तृतीये तु तुर्ये वाणं कराभ्युजे ।
 पञ्चमे गङ्गमन्त्रैव षष्ठे परशुमेव च ॥
 सप्तमे सुहृन् हस्ते चाष्टमे दातृमेव च ।
 नवमे चात्र वै शृङ्गं दशमे कमलङ्करे ॥
 एकादशे पविञ्चात्र द्वादशे हलमेव च ।
 दण्डं त्रयोदशे हस्ते शक्तिमस्तं चतुर्दशे ॥
 कजम्बुदशे हस्ते षोडशेऽथ त्रिशूलकम् ।
 घटं वामादिमे पाणौ पात्रमत्र द्वितीयके ॥
 तृतीये खेटकञ्चैव तुर्ये कार्मुकमेव च ।
 चक्रान्तु पञ्चमे हस्ते षष्ठे चैव कुठारकम् ॥
 सप्तमे टङ्गमन्त्रैव चामरञ्चाष्टमे शये ।
 नवमे डमरुञ्चैव दशमे चात्र वल्लकीं ॥
 एकादशे शृणिञ्चैव द्वादशे मुशलं शये ।
 त्रयोदशे तु वै पाशं गदामत्र चतुर्दशे ॥
 दर्पणान्तिथिजे हस्ते ध्वजमन्त्रैव षोडशे ।
 दधानः ये यस्मै भूत्यै सर्वभोगसुखाय च ॥

वरौयसः ।

एकोनविंशकाद्यात्र कथ्यन्ते परिवासनः * ।

* परिवासनेति कश्चित् प्रायः ।

पादजान्वन्तशुभ्रोऽसौखितवक्त्रो जटाधरः ॥
 मध्यारुणोदरे नीलरेखासंयुतएव च ।
 नीलाम्बरो महासत्वी हेमरत्नजकुण्डलः ॥
 सुवर्णभूषणोपेतो षड्भुजः क्रूरदर्शनः ।
 गदामर्कादिमे हस्ते द्वितीये परिघं शये ॥
 तृतीये कमलं पाणौ वामाद्ये पात्रमेव च ।
 द्वितीये पट्टिशं हस्ते तृतीये चात्र वै ध्वजं ॥
 विभ्राणः शत्रुनाशाय दुष्टभीतिनिवृत्तये ॥

परिघस्य ।

अथ विंगतिमो योगः शिवाख्यश्चात्र कथ्यते ।
 शुभ्रवर्णस्त्रिनेत्रस्तु मौक्तिकाभरणान्वितः ॥
 दक्षिणे प्रथमे हस्ते वीजपूरं मनोहरं ।
 अक्षसूत्रं द्वितीये च तृतीये काम्बुमेव च ॥
 चतुर्थे सायकं हस्ते पञ्चमे चन्द्रहासकम् ।
 सुन्नरञ्च करे षष्ठे सप्तमे परशुं शये ॥
 कुहलमष्टमे पाणौ नवमे दात्रमेव च ।
 दशमे चात्र वै शृङ्गं पविमेकादशे त्रिह ॥
 द्वादशे पञ्चशाखां वै लोष्टभेदनमेव च ।
 त्रयोदशे हलञ्चैव शक्तिमस्तं चतुर्दशे ॥
 करे पञ्चदशे दण्डं षोडशे चाम्बुजन्त्रिह ।
 त्रिशूलं मुनिचन्द्रे च वसुचन्द्रे च तीमरम् ॥
 वामादिमे शये पात्रं द्वितीये चामृतं घटं ।

तृतीये चक्रमत्रैव चतुर्थे वै शरासनम् ॥
 पञ्चमे खेटकं हस्ते षष्ठे टङ्कं कराम्बुजे ।
 कुठारं सप्तमे पाणौ प्राङ्कुटञ्चाष्टमे त्विह ॥
 नवमे चामरं शुभ्रं दशमे डमरुन्निह ।
 शृणिमेकादशे हस्ते द्वादशे चैव दर्पणं ॥
 अष्टादशे शये कुन्तं* विभ्राणः शान्तिवृद्धये

श्रीभनस्य ।

एकविंशीऽधुना योगः सिद्धिर्नामाभधीयते ।
 जवाकुसुमसङ्काशः शुभ्ररेखात्रयीदरः ॥
 जटाभिरष्टभिस्तस्य मुकुटः खण्डचन्द्रयुक् ।
 शोणशुभ्रांशुकोपेतः स्फाटिकाभरणान्वितः ॥
 वसुपत्रभुजः सौम्यस्तुन्दिलः सर्वलक्षणः ।
 तोमरञ्चादिमे दक्षे द्वितीयेत्र त्रिशूलकं ॥
 तृतीये पङ्कजं पाणौ तुर्ये दण्डं सुवर्णजम् ।
 पञ्चमे तु करे शक्तिं षष्ठे वै लाङ्गलं शये ॥
 सप्तमे कुलिशं हस्ते शृङ्गमत्रैव चाष्टमे ।
 नवमे दात्रमत्रैव दशमे तु परस्वधं ॥
 मुद्गरं रुद्रहस्ते वै द्वादशे चन्द्रहासकम् ।
 त्रयोदशे शये वाणं शङ्खमत्र चतुर्दशे ॥

कुम्भमिन्द्रादिमे हस्ते द्वितीये डमरु' शये ।
 पात्रन्तु नवमे हस्ते दशमे वै कुठारकम् ॥
 टङ्कमेकादशे हस्ते द्वादशे चैव खेटकम् ।
 त्रयोदशे शये चापं चक्रमत्र चतुर्दशे ॥
 धारयन् पूजनीयोऽसौ भोग-सौख्य-त्रिये जये ।

सिद्धेः ।

साधो द्वाविंशकश्चैव कथ्यते योग एव सः ।
 शुभ्रवर्णे विशालाक्षो वज्रिरेखागलाननः ॥
 कौमुभ्रवसनोपेतो वज्रवैदूर्यकुण्डलः ।
 वेदवज्रिभुजोपेतो मेखलानेकरत्नयुक् ॥
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये वीजपूरकम् ।
 तृतीये शक्तिमत्रैव तुर्ये चैव त्रिशूलकं ॥
 पञ्चमे सायकं हस्ते षष्ठे वज्रं कराम्बुजे ।
 सप्तमे पङ्कजं पाणौ दण्ड* मत्त्रैव चाष्टमे ॥
 नवमे तोमरं पाणौ दशमे शक्तिमेव च ।
 एकादशे हलं हस्ते द्वादशे शृङ्गमेव च ॥
 त्रयोदशे शये खड्गं परशुन्तु चतुर्दशे ।
 करे पञ्चदशे रम्ये मुद्गरं कठिनाङ्गुली ॥
 षोडशे दात्र मत्त्रैव शङ्खं सप्तदशे त्विह ।
 वामादिमे करे कुण्डलीं द्वितीये पात्र मेव च ॥
 तृतीये चाभयं हस्ते तुर्ये डमरुमेव च ।

पञ्चमे कार्मुकं पाणौ षष्ठे चैवाङ्गुलं शये ॥
 सप्तमे तु ध्वजं दिव्यमष्टमे पाशमेव च ।
 नवमे कुन्तमत्रैव दशमे तु गदामिह ॥
 मुशलं रुद्र हस्ते वै द्वादशे चैव चामरम् ।
 त्रयोदशे करे खेटं कुठारन्तु चतुर्दशे ॥
 टङ्कं पञ्चदशे पाणौ षोडशे चैव दर्पणं ।
 चक्रं सप्तदशे हस्ते दवानः श्रीविवृडये ॥

साध्यस्य ।

शुभनामा त्रयोविंशो योगश्चात्रैव कथ्यते ।
 नीलकालिकशीणस्तु मौक्तिकाभस्त्रिलोचनः ॥
 शीणरेखाङ्कितग्रीवः शीणशुभ्रांशुकावृतः ।
 मुक्ताविद्रुममाणिक्यभूषणः स्वर्णकुण्डलः ॥
 दान्त्रिंशद्वाहुसंयुक्तो जटाकपिलमण्डलः ।
 वरं यमादिमे पाणौ द्वितीये चाक्षमूत्रकम् ॥
 तृतीये च त्रिशूलं वै तुर्य्यं वाणं करास्त्रुजे ।
 पञ्चमे पङ्कजं चैव षष्ठे कुलिशमेव च ॥
 सप्तमे शक्तिमत्रैव दण्डं वै चाष्टमे करे ।
 नवमे तोमरं हस्ते दशमे शृङ्गिकामिह ॥
 हलमेकादशे चैव द्वादशे खड्ग मत्रहि ।
 द्वात्रिंशदशे हस्ते सुन्नरं च चतुर्दशे ॥
 शङ्खं पञ्चदशे पाणौ षोडशे तु परस्त्रधम् ।
 अग्रं चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुं ।

तृतीये पात्रमत्रैव तुर्ये कार्मुकमेव च ।
 पञ्चमे डमरुं पाणौ षष्ठे चाङ्गुशमेव च ॥
 सप्तमे वीजपूरं वै ध्वजं वै चाष्टमे करे ।
 नवमे पानपात्रञ्च दशमे कुन्तमेव च ॥
 गदामिकादशे हस्ते द्वादशे चैव खेटकम् ।
 चामरं मन्मथे पाणौ टङ्कमत्र चतुर्दशे ॥
 चक्रं पञ्चदशे चैव षोडशे तु कुठारकम् ।
 विभ्राणो भुक्तये* पूज्यः सौन्दर्याय सुखाय च ॥

शुभस्य ।

चतुर्विंशतिमथात्र शुक्लाख्यः† कथ्यतेऽधुना ।
 चिवुके लोहितशायं चन्द्रगौर स्त्रिलोचनः ॥
 जटामुकुटखण्डेन्दु नीलरेखा सुधाधरः ।
 सिन्दूरवदनोपेतो भालालितिलकाङ्कितः ॥
 प्रवालमौक्तिक-स्वर्ण-भूषणः कण्ठकौस्तुभः ।
 खवज्जिवाहुसंयुक्तो रत्नमुद्रासमन्वितः ॥
 शूर्पाक्षमालिकां याम्ये प्रथमे करपद्मे ।
 द्वितीये च त्रिशूलं वै तृतीये बाणमेव च ॥
 परस्वधं करे तुर्ये पञ्चमे शङ्खमेव च ।
 मुद्गरं चात्र वै षष्ठे सप्तमे दात्रमेव च ॥
 अष्टमे तु करे खड्गं नवमे चैव लाङ्गलम् ।
 दशमे शृङ्गमत्रैव तीक्ष्णं रुद्रसन्मिते ॥

* भुक्तये इति क्वचित्पाठः ।

† शुक्लाख्य इति क्वचित् पाठः ।

द्वादशे तु करे दण्डं शक्तिमत्र त्रयोदशे ।
 चतुर्दशे शये वज्रं करे पञ्च दशे कजम् ॥
 बीजपूरन्तु वामाद्ये द्वितीये पात्रमेव च ।
 तृतीये कार्मुकं पाणौ तुर्य्यं चैव कुठारकम् ॥
 पञ्चमे चक्रमत्रैव षष्ठे टङ्गं कराम्बुजे ।
 सप्तमे चामरं पाणौ खेटकं चाष्टमे शये ॥
 नवमे तु गदामत्र दशमे वा ऽश्रुतं घटम् ।
 कुन्तमेकादशे हस्ते द्वादशे पात्र मेव च ॥
 त्रयोदशे शृणिं चैव दर्पणञ्च चतुर्दशे ।
 ध्वजं पञ्चदशे हस्ते दधानस्तु महायच ॥

शुक्तस्य ।

पञ्चविंशतिमो योगो ब्रह्मनामा प्रतीयते ।
 शोणोरुपाण्डुराशेषी चन्द्रगौरस्त्रिलोचनः ॥
 नीलकालिकशोणस्तु ग्रीवास्वर्णस्त्रिरेखिकः ।
 जटात्रयप्रलम्बोऽसौ सौम्यः प्रहसिताननः ॥
 ताम्रवर्णांशुकीपेतः कण्ठरुद्राक्षमालिकः ।
 मुक्तामाणिक्यहेमोत्थभूषणः सोमकुण्डलः ॥
 वियद्वाणभुजीपेतः किङ्किणीजालमेखलः ।
 सौम्याक्षमालिकां दत्ते प्रथमे तलशोभने ॥
 द्वितीये तु वरं पाणौ खड्गमत्र त्रयोदशे ।
 हलं चतुर्दशे हस्ते शृङ्गं पञ्चदशे त्विह ।
 पोद्दशे चैव लोहासिं मुनिरन्ध्रे च तोमरम् ॥

अष्टादशे शये दण्ड* शक्तिमेकोनविंशके ।
 करे विंशतिमे चक्रं त्वेकविंशे शये कजं ॥
 द्वाविंशे चमसं हस्ते त्रयोविंशे शयेऽर्जुदम् ।
 चतुर्विंशतिमे पाणौ सुदृष्टं लोहभेदनम्† ॥
 पञ्चविंशे तु रक्षास्त्रं वामाये वै कमण्डलुम् ।
 द्वितीये चाभयं हस्ते तृतीये चात्र वै ध्रुवम् ॥
 तुर्ये खट्वाङ्ग मेवेह कुहालं‡ चैव पञ्चमे ।
 षष्ठे शरासनं पाणौ सप्तमे कवचं शये ॥
 अष्टमे षष्टिशं हस्ते नवमे वै सुदर्शनम् ।
 दशमे बीजपूरं वै पाशमेकादशे करे ॥
 द्वादशे चात्र वै टङ्कं खेटमत्र त्रयोदशे ।
 चतुर्दशे कुठाराख्यं डमरुन्तिथिसंज्ञिते ॥
 सोडशे चामरं हस्ते कुम्भं सप्तदशे त्विह ।
 अष्टादशे गदामत्र मुगलं नन्दचन्द्रजे ॥
 अङ्गुशं विंशके हस्ते पाशञ्चैकविंशके ।
 द्वाविंशके ध्वजं शुभ्रं वीरभद्रन्त्रिपञ्चजे ॥
 जिने सुनिर्मलादर्शं पञ्च विंशेऽजिनं शये ।
 दधानो यज्वनी गोत्र-परमायुर्विवृद्धये ॥

ब्रह्मणः ।

ऐन्द्रः षड्विंशकश्चात्र कथ्यते तव साम्प्रतम् ।

* यजुर्मिति क्वचित् पाठः ।

† सुदृढं लोहभेदनमि क्वचित् पाठः ।

‡ तुर्यवामाभृतं पात्रमिति क्वचित् पाठः ॥

हस्तपादारुणश्चायं शेषः शुक्लवर्णः ।

धर्मिलमल्लिकामाल्यचन्दनाद्यनुलेपनः ।

भालालितिलकञ्चैव तार्ण्यं कुण्डलमेव च ॥

सुक्ताहारोज्ज्वलीरक्तः सर्व्वरत्नभिभूषणः ।

शुभ्रगोलेन्द्रनीलाभवसनः सुवर्णलक्षणः ॥

युग्मवाणभुजोपेतो मनागरुणलोचनः ।

शक्तिमर्कादिमे हस्ते द्वितीये मौक्तिकस्रजम् ॥

तृतीये कमलं पाणौ चतुर्थे शक्तिकामिह ।

स्रुवन्तु पञ्चमे पाणौ षष्ठे चात्र त्रिशूलकम् ॥

सप्तमे चैव योधासि* कुडालं चाष्टमे करे ।

नवमे पत्रिकाञ्चैव दशमे चन्द्रहासकम् ॥

एकादशे हलं हस्ते द्वादशे शृङ्गमेव च ।

तोमरं मन्मथे पाणौ दण्डं चैव चतुर्दशे ॥

करे पञ्चदशे शक्तिं षोडशे कुलिशं शये ।

चक्रञ्च मुनिचन्द्रार्कं वसुचन्द्रे परस्त्रधम् ॥

एकोनविंशके कन्दुं विंशके पुस्तकं त्विह ।

विष्टरं त्रिकविंशे वै द्वाविंशे चैव मुद्गरम् ॥

चमसन्तु त्रयोविंशे चतुर्विंशे त्विहार्बुदम् ।

पञ्चविंशतिमे हस्ते लोष्टभेदनमेव च ॥

षड्विंशे च तुरकास्र† वामाद्ये वाभयं शये ।

द्वितीये कुण्डिकामत्र तृतीये बीजपूरकं ॥

* योधासिमिति कचित् पाठः ।

† षड्विंशे चैव तुरकास्रमिति पुलकारे पाठः ।

तुर्थ्येवामे घृतं* पात्रं पञ्चमे सुवमेवहि ।
 षष्ठे खट्वाङ्गमेवैह सप्तमे डमरुं शये ॥
 अष्टमे प्राङ्मुटं† पाणौ नवमे चैव कार्मुकम् ।
 दशमे खेटकं हस्ते रुद्रे चैव कुठारकम् ॥
 द्वादशे चामरं हस्ते कुन्तमत त्रयोदशे ।
 गदां चतुर्दशे चैव मुशलन्तिथिसंमिते ॥
 अङ्गुशं षोडशे हस्ते पाशं सप्तदशे करे ।
 पट्टिशं वसुचन्द्रार्के चक्रन्त्वेकीनविंशके ॥
 कवचं विंशके चैव दात्रच्चैवैकविंशके ।
 द्वाविंशके तु वै टङ्कं त्रयोविंशे ध्वजन्त्विह ॥
 वीरभद्रं चतुर्विंशे पञ्चविंशे तु दर्पणं ।
 अजिनं चात्र षड्विंशे विभ्राणः श्रीविवृद्धये ॥

ऐन्द्रस्य ।

वैधृत्याख्यस्तु वै योगः सप्तविंशतिमस्त्विह ।
 शुभ्रवर्णी महारौद्रो ग्रीवाशीणः सिताननः ॥
 जटापञ्च प्रलम्बस्तु मेचकारुणकुण्डलः ।
 नीलशीणसुवर्णीत्यभूषणो मेचकाम्बरः ॥
 वेदवाणभुजोपेतो बृहत्कुत्तिसुमन्यरः ।
 अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये वरमेव च ॥
 तृतीये चैव सन्दर्शं तुर्थे शुक्तिं समुद्रजां ।

* तुर्थेवामाभतमिति च पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रागदंमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पञ्चमे पङ्कजं पाणौ षष्ठे चात्र शुवन्तथा ॥
 सप्तमे सायकं पाणौ ज्ञानं खड्गमिहाष्टमे ।
 नवमे चैव कुहालं दशमे च त्रिशूलकम् ॥
 शृङ्गमेकादशे हस्ते द्वादशे हलमेव च ।
 त्रयोदशे तु वै खड्गं तोमरन्तु चतुर्दशे ॥
 करे पञ्चदशे दण्डं षोडशे शक्तिमेव च ।
 वज्रं सप्तदशे पाणौ कवचं वसुचन्द्रजे ॥
 परशुं नन्दचन्द्रोत्थे विंशके चार्जुनं करे ।
 एकविंशे शये चैव लोटभेदन मेव च ॥
 हाविंशे वै तुरष्कास्तं त्रयोविंशे तु शङ्खकम् ।
 पुस्तकान्तु चतुर्विंशे पञ्चविंशे तु विष्टरम् ॥
 षड्विंशे मुद्गरं पाणौ चमसं सप्तविंशके ।
 वामादिमे करे कुण्डलीमभयन्तु द्वितीयके ॥
 मीनं तृतीयके हस्ते चतुर्थे बीजपूरकं ।
 पञ्चमे पात्रमत्रैव षष्ठे चैव शुवङ्करे ॥
 सप्तमे कार्मुकं पाणौ डमरुं चाष्टमे करे ।
 नवमे प्राङ्मुटं हस्ते खट्वाङ्गश्चैव दिक्करे ॥
 चामरं रुद्रजे चैव द्वादशेऽत्र कुठारकम् ।
 खेटं त्रयोदशे चैव कुन्तमत्र चतुर्दशे ॥
 गदां पञ्चदशे पाणौ षोडशे मुशलन्तिह ।
 शृणिं सप्तदशे हस्ते पाशमष्टादशे करे ॥
 पट्टिशं नन्दचन्द्रोत्थे वीरभद्रन्तु विंशके ।
 एकविंशे शये टङ्गं द्वाविंशे चाजिनङ्करे ॥

त्रयोविंशे तु वै चक्रं कवचं जिनहस्तके ।
पञ्चविंशे तु वैपातं षड्विंशे दर्पणं शुभं ॥
सप्तविंशे ध्वजं हस्ते धारयन् दुष्टघातकम् ।

वैष्टतेः ।

इति योगातां रूपाणि ।

करणानामथो वक्षे रूपसम्बन्धिलक्षणं ।
ववाभिधन्तु वै प्रीतं जटिलं रत्नकुण्डलम् ॥
नीलवस्त्रन्तु रुद्राक्षभूषणं कण्ठपाण्डुरं ।
चतुर्दशभुजोपेतं पिङ्गभ्रूलोचन त्रयं* ॥
वरं यमादिमे हस्ते द्वितीये वाणमेव च ।
तृतीये कुलिशं पाणौ चतुर्थे चैव पङ्कजम् ॥
मुद्गरं पञ्चमे चैव षष्ठे सन्दंशमेव च ।
सप्तमे वाङ्मुशं दिव्यं पञ्चशाखे महोदरे ॥
प्रथमे वाभयं वामे द्वितीये तु शरासनं ।
तृतीये पुस्तकं हस्ते चतुर्थे मुकुटं शये ॥
टङ्कन्तु पञ्चमे पाणौ षष्ठे कर्त्तरिकामिह ।
करे तु सप्तमे चान्न नागपाशं दधक्त्रिये ॥

ववस्य ।

वालवाख्यन्तु वै रक्तं नीलग्रीवं महोदरं ।

* तुङ्गभ्रूलोचन त्रयमिति कचित् पाठः ।

श्वेतवस्त्रं जटाभारं* पिङ्गलं तुङ्गनासिकम् ॥
 कण्ठरुद्राक्षमालन्तङ्गूतिमत्कालपाण्डुरं ।
 रस-चन्द्रकरोपेतं कक्षालग्नकरण्डकम् ॥
 प्रथमे मोदकं हस्ते दक्षिणे सुमनोहरे ।
 द्वितीये केतकीपत्रं तृतीये शक्तिमेव च ॥
 चतुर्थे पङ्कजं पाणौ पञ्चमे वै सुदर्शनम् ।
 षष्ठे सर्वायसम्बाणं सप्तमे कुलिशं करे ॥
 सन्दंशमष्टमे हस्ते पात्रं वामादिमेत्विह ।
 द्वितीये कुण्डिकामत्र तृतीये चैव पट्टिशं ॥
 बीजपूरं करे तुर्ये पञ्चमे शङ्खमेव च ।
 कोदण्डमत्र वै षष्ठे सप्तमे कुलिशङ्करे † ॥
 अष्टमे पुस्तकं विभ्रद्वश्यायविजयाय च ।

वालवस्य ।

श्वेताञ्जकणिकाभासं तृतीयं कौलवाभिधम् ।
 रक्तकण्डं पिकास्यं वै ‡ नीलश्वे तारुणाश्वरम् ॥
 मुक्तारुद्राक्षसौवर्णभूषणं चेन्द्रनीलकम् ।
 अष्टादशभुजोपेतं किङ्किणी कटिसूत्रकम् ॥
 वरं यमादिमे हस्ते द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ।
 तृतीये स्वर्णजं दण्डं चतुर्थे चैव पुस्तकम् ॥
 पञ्चमे मोदकं हस्ते षष्ठे सन्दंशमेव च ।
 सप्तमे डमरुं पाणौ वज्रं मन्त्रैव चाष्टमे ॥

* जटाधारमिति पुस्तकान्तरे ।

† सप्तमे चाक्ष शं दण्ड मिति क्वचित्पाठः ।

नवमे शृङ्गिकामत्र शीणगुञ्जाद्यनामिमां ॥
 अभयं चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुम् ।
 तृतीये वासवं पात्रं तुर्ये चाम्भोजमुत्तमम् ।
 पञ्चमे चामरं शुभ्रं षष्ठे दात्रं कराम्बुजे ॥
 सप्तमे वल्लकीमत्र शृणिं चैवाष्टमे करे ।
 नवमे कदलीपत्रं दधत्सम्पद सुखाय च ॥

कौलवस्य ।

चतुर्थं तैतिलं नाम श्यामवर्णं कृशीदरम् ।
 शीणवस्त्रं जवापुष्पमालिकं तैत्तिराननम् ॥
 वियत्यक्षभुजीपेतं घण्टावदनितम्बकम् ।
 प्रथमे दक्षिणे हस्ते श्रीफलं सुमनोहरम् ॥
 खड्गमत्र द्वितीये वै तृतीये चैव पुस्तकम् ।
 अक्षसूत्रं करे तुर्ये पञ्चमे वाणमेव च ॥
 षष्ठे सुदर्शनं दिव्यं सप्तमे कुलिशं त्विह ।
 अष्टमे तु सुवं पाणौ नवमे चैव मुद्गरम् ॥
 दशमे चाङ्गुशं हस्ते पात्रं वामादिमे करे ।
 द्वितीये खेटकं चैव तृतीये वारिजं शुभम् ॥
 चतुर्थे कुण्डिकामत्र पञ्चमे चैव कार्मुकम् ।
 षष्ठे मनोहरं शङ्खं सप्तमे चामरं सितम् ॥
 सूत्रं चैवाष्टमे हस्ते नवमे टङ्कमत्र हि ।
 दशमे तु करे पाशं विभ्राणं यज्वनः श्रिये ॥

तैतिलस्य ।

पञ्चमं चात्र विज्ञेयं करणन्तु गराभिधं ।
 गोमुखं चित्रितश्रीवं धूसरं लोहिताम्बरम् ॥
 पञ्चपञ्चभुजोपेतं कृतपद्माक्षभूषणम् ।
 आदिमेदक्षिणे शक्तिं द्वितीये चक्रमेव च ॥
 तृतीये श्रीफलं हस्ते चतुर्थे चैव पङ्कजम् ।
 पञ्चमे पुस्तकं रम्यं षष्ठे वाणं मनोहरम् ॥
 सप्तमे गोवृषं शृङ्गं कुलिशं चाष्टमे करे ।
 नवमे वल्लकीमत दशमे वीरभद्रकम् ॥
 एकादशे तु सन्दंशं पञ्चशाखे मनोहरे ।
 अभीति सुत्तरादिस्थे द्वितीये शङ्खमत हि ॥
 पात्रमत तृतीये वै चतुर्थे चैव चामरम् ।
 पञ्चमे डमरुं हस्ते षष्ठे चैव शरासनं ॥
 सप्तमे कुण्डिकामत्र चाष्टमे दशचक्रकम् ।
 नवमे तु करे वंशं दशमे चैव दर्पणम् ॥
 एकादशे तु रुद्रास्त्रं विभ्रत् कीर्त्ति-सुख-श्रिये ।

गरस्य ।

वानरास्यं वणिकं धूम्रं पीतवस्त्रं वृषासनम् * ।
 युगबाहुयुतं चेदं षष्ठं कनकभूषणम् ॥
 वरभर्कादिमे हस्ते द्वितीये चाक्ष सूत्रकम् ।
 तृतीये शक्तिकामत्र मोदकन्तु चतुर्थके ॥

† वृषासनमिति कचित् पाठः ।

पञ्चमे कुलिशं हस्ते षष्ठे शक्तिं कराम्बुजे ।
 सप्तमे वैष्णवं दण्डं खड्गमत्रैव चाष्टमे ॥
 नवमे पाशमत्रैव दशमे चैव वै ध्वजम् ।
 एकादशे तुरुष्कास्त्रं द्वादशे वै सुदर्शनम् ॥
 सौम्यादिमे करेऽभीतिं द्वितीये वै कमण्डलुम् ।
 वीजपूरं तृतीयेऽत्र पानपात्रं चतुर्थके ॥
 पञ्चमे पञ्चवक्त्राख्यं षष्ठे चैव तु पट्टिशं ।
 सप्तमे चामरं हस्ते खेटकं चाष्टमे शये ॥
 नवमे चाङ्गुशं पाणौ दशमे हलमेव च ।
 एकादशे करे रम्यं दर्पणं चातिनिर्मलम् ॥
 द्वादशे धारयन् शङ्खं लक्ष्मीसौभाग्यं वृद्धये ।

वणिजः ।

व्याघ्रचर्मस्वरा भद्रा श्वेताभा गर्हभानना ।
 सप्तबाहुसमोपेता त्रिपदा लोहभूषणा ॥
 कर्त्तिकामादिमे दक्षे द्वितीये तु गदामिह ।
 तृतीये सायकं हस्ते चतुर्थे चन्द्रहासकम् ॥
 खेटमूर्ध्वकरे वामे तदधश्चैव कार्मुकम् ।
 पात्रमस्त्रादधो वामे धारयन्ती रिपोर्भये * ॥

भद्रायाः ।

अष्टमं शकुनिप्रस्थं करणं हरितप्रभम् ।

* पात्रमस्त्रादधो हस्ते धारयन्ती रिपोर्भये इति क्वचित् पाठः ।

प्रवालभूषणोपेतं शक्रगोपनिभास्वरं ॥
 रसपक्षभुजोपेतमेणवक्त्रं वृकोदरम्* ।
 आदिमे रविजे चक्रं द्वितीये वरमेव च ॥
 अक्षसूत्रं तृतीये तु तुर्ये चैव तु पङ्कजम् ।
 पञ्चमे मीदकं हस्ते षष्ठे वज्रं कराम्बुजे ॥
 सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमच्चैव चाष्टमे ।
 नवमे हस्तिजन्दन्तं दशमे चन्द्रहासकम् ॥
 एकादशे करे वाणं द्वादशे वाङ्कुशं शये ।
 त्रयोदशे गदामत्र शङ्खं वामादिमे करे ॥
 अभयन्तु द्वितीयेऽत्र तृतीये वै कमण्डलुः ।
 वीजपूरं करेतुर्ये पञ्चमे पात्र मेव च ॥
 षष्ठे कराम्बुजे शृङ्गं सप्तमे कुन्तमेव च ।
 परिधं वाष्टमे हस्ते दण्डन्तु नवमे करे ॥
 खेटकं दशमे पाणौ धनुरेकादशे शये ।
 द्वादशे पात्र मत्त्रैव त्रिगूलन्तु त्रयोदशे ॥
 दधानः श्रेयसे भूत्यै विजयाय सुखाय च † ।
 तापाय चैव शत्रूणां विशेषेण समर्च्चितम् ॥

शकुनिः ।

चतुष्पदाभिधं चात्र नवमं कथ्यते जय ।

* मञ्जोदरमिति पुस्तकान्तरे ।

† विमलाय सुखाय च इति कश्चित् पाठः ।

कृष्णवर्णं चतुष्पादं चतुरास्यं जटान्वितम् ॥
 मनुष्यास्यन्तु वै पूर्वं दक्षिणं चैव गोमुखम् ।
 अजास्यं पश्चिमन्तस्य चोत्तरं शूकराननं* ॥
 मनुष्याकारवत्सर्वं त्रिकपुच्छविनिर्गतम् ।
 पीतवस्त्रं बृहत्कुक्षिं नीलमुक्ताविभूषणम् ॥
 वसुपक्षभुजोपेतं दीर्घनादं महाजवं ।
 दक्षिणाये करे शक्तिं द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥
 सुदर्शनं तृतीये तु चतुर्थे चैव पङ्कजम् ।
 पञ्चमे मुद्गरं चैव षष्ठे मोदकमेव च ॥
 सप्तमे तु गदां पाणावष्टमे बाहुशं शये ।
 नवमे तु करे बाणं दशमे खड्गमेव च ॥
 एकादशे करे दन्तं द्वादशे शक्तिमतं हि ।
 त्रयोदशे शये चात्र तोमरं सुदृढं शुभम् ॥
 चतुर्दशे तु वै वज्रं वामाये भीतिमेव च ।
 कमण्डलुं द्वितीये वै तृतीये शङ्खं मेव च ॥
 चतुर्थे बीजपूरं वै पञ्चमे टङ्कमेव च ।
 षष्ठे पात्रं सुधापूर्णं सप्तमे च त्रिशूलकम् ॥
 अष्टमे पात्रं मन्त्रैव नवमे धनुरेव च ।
 दशमे खेटकं हस्ते दण्डमेकादशे करे ॥
 द्वादशे पट्टिशं पाणी कुन्तमतं त्रयोदशे ।
 षष्ठं चतुर्दशे विभ्रन्नीत्रद्वयैः सुपूजितः ॥

चतुष्पदस्य ।

* कमलाननमिति पुष्पाकारे पाठः ।

नागाख्यं दशमं रक्तं नीलवस्त्रं जटाधरम् ।
 मनुष्याकारमेवैतन्मस्तकं न्यस्ततत्क्षणम्* ॥
 वियद्गुण भुजीपेतं मुक्तारुद्राक्षभूषणं ।
 प्रथमे मोदकं दत्ते द्वितीये चैव पङ्कजं ॥
 अक्षसूत्रं तृतीयेऽत्र वरन्तुय्ये[†] कराख्यजे ।
 पञ्चमे तु करे चक्रं षष्ठे वज्रन्तु वैशये ॥
 सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमवैव चाष्टमे ।
 नवमे सोज्ज्वलं दन्तं दशमे चन्द्रहासकं ॥
 वाणमेकादशे हस्ते द्वादशे चाङ्गुशं शये ।
 त्रयोदशे गदामत्र तुरुष्कास्त्रं चतुर्दशे ॥
 करे पञ्चदशे दात्रं[†] वामे पात्रन्तु चादिमे ।
 बीजपूरं द्वितीयेऽत्र तृतीये वै कमण्डलुं ॥
 चतुर्थे चाभयं हस्ते पञ्चमे ग्रहमेव च ।
 षष्ठे कराख्यजे शृङ्गं सप्तमे कुन्तमुत्तमं ॥
 पट्टिशं चाष्टमे हस्ते नवमे दण्डमत्र हि ।
 दशमे खेटकञ्चैव धनुरेकादशे करे ॥
 द्वादशे पाशमत्रैव त्रिशूलञ्च त्रयोदशे ।
 चतुर्दशे दगास्यं वै करे पञ्चदशेऽर्जुदं ॥
 दधानं विजयारोग्यं कुर्वीताभयदं नृणां ।

नागस्य ।

एकादशन्तु किन्तुघ्नं करणं कथयतेऽधुना ।

* मनुष्याकारमेवैतन्मनुष्यस्तत्क्षणमिति पाठान्तरं ।

† पात्रमिति कश्चित् पाठः ।

गीर्वाणधवलं चैतत्पीतवस्त्रं हयाननम् ॥
 सर्वाभरणसंयुक्तं द्वात्रिंशद्वाहुसंयुतम् ।
 वरञ्चैवादिमे दक्षे द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥
 तृतीये सोज्ज्वलं चक्रं तुर्यचाङ्गं कराम्बुजे ।
 पञ्चमे मोदकं हस्ते षष्ठे वै कुलिशं शये ॥
 सप्तमे तोमरं पाणौ शक्तिमत्रैव चाष्टमे ।
 नवमे गजदन्तञ्च दशमे खड्गमुत्तमम् ॥
 एकादशे तु वै बाणं द्वादशे शृणिमेव च ।
 त्रयोदशे गदामत्र डमरुञ्च चतुर्दशे ॥
 करे पञ्चदशे पुस्तौ परशुञ्चैव षोडशे ।
 अभयञ्चादिमे वामे द्वितीये वै कमण्डलुम् ॥
 शङ्खमत्र तृतीये वै चतुर्थे बीजपूरकम् ।
 पञ्चमे चासवं पात्रं षष्ठे शृङ्गं मनोहरम् ॥
 सप्तमे कुन्तमत्रैव चाष्टमे पट्टिशं शये ।
 नवमे वैणवं दण्डं दशमे खेटमेव च ॥
 चापमेकादशे पाणौ द्वादशे पात्रं मत्र हि ।
 त्रयोदशे त्रिशूलं वै द्वादशमत्र चतुर्दशे ॥
 वीणामिष्विन्दुहस्ते च ध्वजञ्चैव तु षोडशे ।
 धारयद्दैरिणां ध्वस्त्यै पूजनीयं विपश्चिता ॥
 विद्या-लाभाय-सन्तुष्टि-विजयादि-सुखार्थिना ।

किन्तुप्लस्य ।

इति करणरूपाणि ।

अथ राशिरूपाणि ।

मेषवक्त्रो नरो रक्तो द्विभुजः पङ्कजासनः ।

ज्ञानमुद्राङ्गरः पोतवसनः कनकाङ्गदो ॥

मेषस्य ।

वृषाननो नरः शुभ्रो रक्तवस्त्राक्षकुण्डिकः ।

वृषस्य ।

पुमान् गदो सवीणा वा योषिच्च मिथुनं सितं ।

मिथुनस्य ।

ककटः कपिलो श्वास्यः कूर्ममुद्राधरो नरः ।

ककटस्य ।

सिंहवक्त्रोऽरुणोऽजस्थो द्विभुजोऽभयपात्रयुक् ।

सिंहस्य ।

शुक्लासिभृत् सिता कन्या द्विभुजा पङ्कजासना ।

कन्यायाः ।

तुलाधरो नरो गौरः पिङ्गनेत्रकजासनः ।

तूलस्य ।

वृश्चिकस्थो नरः पिङ्गो द्विभुजो मर्कटाननः* ।

दक्षे वृश्चिकमालाष्ट्रक्वामे पात्रं सुरायुतम् ॥

* मर्कटासन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वृश्चिकस्य ।

अश्वक्ती नरश्चापी ज्यालुष्टकरदक्षिणः ।

धनुः ।

अक्षकुण्डीधरो नीलो मृगवक्त्रो नरो हि सः ।

मकरस्य ।

मकरास्थी सितोऽजस्यो रिक्तकुम्भो नरो घटः ।

कुम्भस्य ।

मत्स्ययुग्मस्थितः श्यामी मत्स्यहस्ती वृहीदरः ।

मत्सवक्त्रो नरो मीनो हरिन्मणिविभूषणः ॥

मीनस्य ।

विष्णुधर्मोत्तरात् ।

कालः करालवदनो नित्यगश्च विभीषणः ।

पाशहस्तश्च कर्त्तव्यः सर्पवृश्चिकरोमवान् ॥

कालस्य ।

विश्वकर्मशास्त्रात् ।

निमेषस्तु भवेदत्र मेचकाभोर्ध्वनीलदृक् ।

अक्षसूत्रं करे दक्षे ज्ञानमुद्रामथोत्तरे ॥

दधानो योगसंसिद्धैः पूजनीयो विपश्चिता ।

निमेषस्य ।

नीलवर्णा भवेत् काष्ठा पीतवस्त्रा त्रिलोचना ।
अष्टादशभुजोपेता ज्ञानपुस्त्रीसमन्विता ॥

काष्ठायाः ।

शुक्लवर्णा कला ज्ञेया नीलवस्त्रा त्रिलोचना ।
व्योमवज्राङ्गरुद्राक्षकण्ठलम्बितमालिका ॥
मुक्ताक्षमालिकार्का सा वामपङ्कजसंयुता ।
पूजनीया विशेषेण ज्ञानविज्ञानहेतवे ॥

कलायाः ।

क्षणाभिधो भवेत् पीता मुनिपञ्चसुमौक्तिकः ।
जटात्रिमौक्तिकोपेतचन्द्रनालिकपाण्डुरः ॥
मुक्तासूत्रार्कहस्तोयं वामे स्वर्णकमण्डलुः ।

क्षणस्य ।

मुहूर्त्तानधुनावस्मि नामलक्षपृथक्फलैः ।
तत्रादिमस्तु रौद्राक्षः श्यामश्चेतारुणकृविः ॥
श्वेतवस्त्रो महातुङ्गे दक्षिणे सर्पमादधत् ।
वामे पात्रं सुधापूर्णं चन्द्रकर्मप्रसिद्धये ॥

रौद्रस्य ।

सिताभिधो द्वितीयस्तु श्वेतवर्णो महीदयः ।

श्वेतशीर्षाभवस्त्रोऽयं श्वेतमुक्ताविभूषणः ।
दक्षिणे पङ्कजं शुभ्रं वामे चैव कमण्डलुम् ।
दधानस्तु त्रियै पूज्यो योगवृद्धैः सुखाय च ॥

सितस्य ।

तृतीयोयाजपात्यस्तु कृष्णः शुभ्रो महातनुः ।
दक्षिणे पङ्कजं नीलं वामे सर्पं महाफणम् ।
विभ्रद्विपुलभोगाय पूजनीयो महाधिया ॥

अजपस्य ।

तुर्थश्चार्थभटाख्यस्तु नीलः शुभ्रो महीदरः ।
दक्षिणे पुस्तकं हस्ते वामे चैव विशूलकम् ।
दधानः श्रेयसे भूत्यै विजयाय सुखाय च ॥

आर्यभटस्य ।

अधुना चैव सावित्रः पञ्चमः कथ्यते जय ।
श्वेतवर्णीऽश्वत्थस्तु मेचकावसनान्वितः ॥
पुस्तकं दक्षिणे हस्ते वामे कुण्डन्तु निर्त्रणम् ।
दधद्रोगविनागाय पूजनीयोऽप्यहर्निशम् ॥

सावित्रस्य ।

वैराजयात्र वै षष्ठः श्यामवर्णी जटाधरः ।
दक्षिणे तु करे दण्डं वामे चैव सुवं करे ॥
विभ्रद्वृद्धैः च सौख्याय पूजनीयोऽतिभक्तितः ।

वैराजस्य ।

सप्तमयात्र गन्धर्वस्ताम्रवर्णः कृशीदरः ।
दक्षिणे वक्त्रकीं पाणौ वामे शक्तिश्च धारयेत् ।
सौख्यद्वयै यशोद्वयै पूजनीयो विपश्चिता ॥

गन्धर्वस्य ।

अधुना चाभिजिन्नाम कथ्यते ह्यष्टमः शुभः ।
पीतवर्णोऽतिह्रस्वस्तु ताम्रवर्णो महीदरः ।
तूलहस्तद्वयोपेतः पूजनीयः सुखाप्तये ॥

अभिजितः ।

स एव कुतपो नाम विज्ञातव्यो मनीषिभिः ।
पितृणां सुप्रियश्चैव पिण्डहस्तोऽथ चाप्ययम् ॥

कुतपस्य ।

नवमो रौहिणेयाख्यो मुहूर्त्तः कथ्यते जय ।
शुभ्रवर्णो विशालाक्षो नीलवस्त्रोऽभ्रकुण्डलः ॥
दक्षिणे पङ्कजं पाणौ वामे मोदकमेव च ।
दधानः सुखसम्पत्त्यै विजयारोग्यद्वये ॥

रौहिण्यस्य ।

अधुना कथ्यते वत्स दशमस्तु वलाभिधः ।
गौरवर्णोरुणश्चैतवसनः स्वर्णकुण्डलः ॥
दक्षिणे तु करे शङ्खं वामे पङ्कजमादधत् ।

बलस्य ।

हेमवर्णो वृहन्नात्रः कृष्णश्चेतारुणांशुकः ।
अक्षसूत्रं करे दक्षे वामे चैव कमण्डलुं ॥
दधत् प्रजामुखात्यर्थं पूजनीयो विपश्चिता ।
एकादशोऽधुना ज्ञेयो मुहूर्त्तो विजयाभिधः ॥

विजयस्य ।

नैऋताख्योऽधुना ज्ञेयो द्वादशस्तु, मुहूर्त्तकः ।
नीलवर्णोत्पलमौलिः पीतवस्त्रो महाबलः ।
दक्षिणे तु करे चक्रं वामे चाभयमादधत् ॥

नैऋतस्य ।

त्रयोदशो भवेदत्र रक्तः सतमसाभिधः ।
ताम्रवस्त्रो महीजस्को* रत्नहेमजकुण्डलः ।
शोणपङ्कजदक्षस्तु वामकुण्डलीसमन्वितः ॥

सतमसस्य ।

मुहूर्त्तः कथ्यते चात्र वरुणाख्यश्चतुर्दशः ।
मुक्ताफलनिभश्चैव मुक्ताहारविभूषणः ।
धनुर्बाणधरश्चैव पूजनीयः सुखामये ॥

वरुणस्य

अथ पञ्चदशो ज्ञेयः सुभगस्तु हरित्प्रभः ।

* महीजस्क इति कश्चित् पाठः ।

सुभगस्य ।

अथो निशाचरान् ब्रूमी मुहूर्तान् तिथिसंख्यकान् ।
 तवादिमोऽतिरौद्राख्यः कृष्णवर्णोऽरुणांशुकः ॥
 चतुर्भुजो महाक्रूरः सास्थिसङ्घटकेवलः ।
 आदिमे दक्षिणे विभ्रत् कौशिकञ्चातिभीषणं ॥
 द्वितीये तु करे सर्पं वामोर्द्धे त्वय वै करे ।
 सन्दंशं तदधः पात्रं विभ्राणः सर्व्वविघ्नहा ॥

अतिरौद्रस्य ।

महागन्धर्व्वराजाख्यो द्वितीयस्तत्र चैव हि ।
 कृष्णशुभ्राण्यौवो नीलवस्त्रो महाबलः ॥
 चतुर्भुजो विशालाक्षो गौरवर्णो जटाधरः ।
 आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजं ॥
 वामोर्द्धगे करे वीणां तदधस्थे तु पात्रकम् ।
 धारयन्निष्टसम्पत्त्यै पूजनीयो विचक्षणैः ॥

महागन्धर्व्वराजस्य ।

तृतीयः कथ्यते चाथ रात्रिजो द्रविणाभिधः ।
 तप्तचामीकराभासः कृष्णनीलारुणांशुकः ॥
 दक्षिणे प्रथमे पद्मं हेमजञ्चातिशीमनम् ।
 द्वितीये तु करे वीणां वामोर्द्धे वीजपूरकम् ।
 दधानः सर्व्वसम्पत्ति सुखायुः श्रीविविहृदये ॥

द्रविणस्य ।

आवणाख्यस्ततस्तुर्थो नीलवर्णोऽर्ककुण्डलः ।
नीलारुणांशुकोपेतः कण्ठनीलाञ्जमालिकः ॥
दक्षिणायै करे खड्गं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
वल्ग्वीमूर्धजे वामे पात्रमस्मादधस्थिते ।
दधानः पूजनोऽयं ज्ञानविज्ञानसिद्धये ॥

आवणस्य ।

सुहृत्तः कथ्यते चाथो वायुसंज्ञस्तु पञ्चमः ।
हरिद्वर्णो जवाकर्णः श्वेतवस्त्रो महाबलः ॥
कीरमर्कादिमे हस्ते द्वितीये तु ध्वजं शये ।
वामोर्ध्वगे करे सौरं द्वितीये पात्रमादधत् ॥

वायोः ।

अग्निसंज्ञस्ततः षष्ठो जवाकुसुमसन्निभः ।
कृष्णनीलांशुकोपेतः शिखारुद्राक्षसंयुतः ॥
दक्षिणायै करे पात्रं द्वितीये शक्तिमेव च ।
वामादिमे करे कीरं द्वितीये सौरमेव च ।
दधानः कीर्त्तये भुक्त्यै विजयायुः प्रवृद्धये ॥

अग्नेः ।

अधुना कथ्यते वल्ग्वी राक्षसाख्यस्तु सप्तमः ।
नीलवर्णोऽग्रदंष्ट्रस्तु नीलशुभ्रारुणांशुकः ॥

दक्षिणाद्ये करे पद्मं द्वितीये तु त्रिशूलकम् ।
 खट्वाङ्गमुत्तरे वामे पात्रमस्मादधःस्थिते ।
 दधद्द्वैत्रिधाताय पूजनीयस्तु साधकैः ॥

राक्षसस्य ।

धाता चैवाष्टमः पीत वर्णः पाटलभांशुकः ।
 कर्णस्फटिकसौवर्णकुण्डलः कम्बुकन्धरः ॥
 पुस्तोमर्कादिमे हस्ते द्वितीये चैव विष्टरम् ।
 वामादिमे करे पिण्डं द्वितीये स्वर्णकुण्डलं* ।
 दधानः प्रीतये भुक्त्यै विजयाय सुखाय च ॥

धातुः ।

नवमः सौम्यनामाथ शुभवर्णे विगालदक् ।
 पीतवस्त्रो महातेजा मुक्तासर्वाङ्गभूषणः ॥
 आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये सौरमेव च ।
 दधानस्तुष्टये भुक्त्यै पूजनीयस्तु मुक्तिदः ॥

सौम्यस्य ।

दशमश्चात्र विज्ञेयो मुहूर्त्तो ब्रह्मसंज्ञकः ।
 पीतवर्णः शक्तवस्त्रो जटामुकुटसंयुतः ॥
 कण्ठरुद्राक्षमालोऽयं भालपाण्डुरचन्दनः ।
 सुवर्णकुण्डलोपेतः कटिसूत्रोत्तरीयवान् ॥

* स्वर्णलाङ्गमिति पुस्तकान्तरे ॥

अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥
वामोर्ध्वं तु सुवं हस्ते पुस्तकान्तदधःकरे ।
दधत् सौवर्णमुक्तालाभाय विजयाय च ॥

ब्रह्मणः ।

एकादशीऽधुना ज्ञेयो वाक्पतिर्नामनामतः ।
सुवर्णवर्ण एवायं कृष्णशुभ्रांशुकान्वितः ॥
कुण्डी मर्कादिहस्ते तु द्वितीये सीर मेव च ।
वामादिमे करे कीरं द्वितीये नीरजं दधत् ।
प्रजालाभकरश्चैव कार्यनिष्पत्तिसाधकः ॥

वाक्पतिः ।

द्वादशश्चात्र विज्ञेयो पौष्णनामा सुलोहितः ।
पीतवस्त्रो जटामौलिर्मुनिपुष्पकृतश्रुतिः ॥
तुन्दिलः सोपवीती च नीलकीलकपाण्डुरः ।
अर्कादिमे करे बीजपूरकं शुभ्रवर्णकम् ॥
द्वितीये वारिजं पाणौ पात्रं वामादिमे करे ।
सन्दंशन्तु द्वितीयेऽयं धारयन् वैरितापद ॥

पौष्णस्य ।

जयाधुनात्र वैकथ्यो वैकुण्ठाख्यस्त्रयोदशः ।
पादजान्वन्तशुभ्रोऽयं कण्ठान्तरुणवर्णकः ॥
अलिवर्णस्तु केशान्त कुण्डलानेकरत्नजः ।
दक्षिणाद्ये करे पुस्तीमम्बुजन्तु द्वितीयके ॥

केकोपिच्छन्तु वामाद्ये द्वितीये चातपत्रकां ।
दधानः कीर्त्तये भुक्त्यौ पूजनीयः सिताम्बुजैः ।

वैकुण्ठस्य ।

चतुर्दशोऽधुना ज्ञेयो नामतस्तु समीरणः ।
जलनीलनिभश्चैव शुभमारकतद्युतिः ॥
सितनीलारुणप्रान्तवसनः स्निग्धलोचनः ।
तालपत्रं वामादिस्थे द्वितीये नीलनीरजम् ॥
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये नीलरुक्मजम् ।
दधानो यज्जनो मूल्ये वालवृद्धैः सुखाय च ॥

समीरणस्य ।

अथ पञ्चदशो ज्ञेयो मुहूर्त्तो नैर्ऋतोऽरुणः ।
मेघकाभस्तिनेत्रस्तु दंष्ट्रावान् वसनारुणः ॥
स्वर्णन्दनीलभृङ्गाढः शोणालितिलकान्वितः ।
आदिमे दक्षिणे वाणं द्वितीये कमलं करे ।
वामादिमे धनुर्हस्ते द्वितीये चैव वारिजं ।
दधच्छान्तो सुभोगाय बलाय विजयाय च ।

नैर्ऋतमुहूर्त्तस्य ।

एते निशाचरा ख्याता मुहूर्त्ताः सकलास्तव ।
अहोरात्राभिधद्यात् कृष्णग्रीवादिमूर्ध्वजः ।
कण्ठपादान्तशुभ्रीः हिभुजो दीर्घगोधिकः ।
सामचन्द्रजटामौलिः पिङ्गलश्मश्रुलोचनः ॥

वृमुण्डमालिकोपेतः कृष्णशुभ्रांशुकान्वितः ।
अर्कमर्कं दधानीश्वरं वामे चैव विधुन्तुदं ।
इष्टापूतं प्रसिद्धार्थं पूजनीयो मनीषिभिः ॥

अहोरात्रस्य ।

शुक्लपक्षो नरः शुक्लो जटामुकुटसंयुतः ।
शोणवस्त्रो विशालाक्षो भालालितिलकान्वितः ॥
सूर्यमर्कं दधानीयम्बाजे चन्द्रजविम्बकम् ।
पूजनीयो महाभक्त्या प्रतिपक्षं सिते सिते ॥
अस्य द्वादश भेदाः स्युर्विज्ञेया वर्णभेदतः ।
पूजनीयोवलात्यर्थं प्रतिमासन्तु भेदतः ॥

शुक्लपक्षस्य ।

श्यामाभः कृष्णपक्षस्तु सितशीणाम्बरी बली ।
सूर्यविम्बं यमे विभ्रद्दामे द्वीपं समुज्ज्वलम् ॥
पूजनीयो बलात्यर्थं प्रतिमासन्तु भेदतः ।
इत्यस्यार्कप्रभेदाः स्युर्भेदादिजनामतः ॥

कृष्णपक्षस्य ।

स्वनामतस्तु मासः स्यात् द्विवर्णस्तु द्विदोरिति ।
नाभ्युद्धाधःश्वेतकृष्णः पिङ्गलोचनमूर्ध्वजः ॥
सूर्यचन्द्रान्वितः सोऽयं प्रतिमासन्तु पूज्यते ।
स्वनामपूर्वकैर्मन्त्रैर्हीमपूजावसानकैः ॥

मासस्य ।

ऋतुषट्कमथो ब्रूमोलक्ष्यनाम पृथक्फलैः ।
हेमन्ताख्यस्तु तत्राद्यः कपिलः पिङ्गकुण्डलः ।
पीतवस्त्रसमोपेतस्त्रिजटः कृष्णगोधिकः ॥

गोधिल्लाटं ।

धान्यमञ्जरिकाख्यस्तु वामपात्रपिधानकः ।
पूजनीयोविभूत्यर्थं धान्यसम्पत्तिवृद्धये ॥

हेमन्तस्य ।

शिशिराख्यो द्वितीयस्तु हरित्पीतनिभारुणः ।
पीतकुण्डलकर्णस्तु कण्ठविद्रुममालिकः ॥
मधुद्रुमप्रसूनाङ्गपात्रमर्कं कराभ्युजे ।
वामे धान्यशरावन्तु धारयन्निष्टवृद्धये ॥

शिशिरस्य ।

विष्णुप्रकरणोक्तस्तु ज्ञातव्योऽत्र वसन्तकः ॥

वसन्तस्य ।

ग्रीष्माभिष्वत्तुर्थस्तु धूसरो रुचगात्रकः ।
अक्षसूत्रार्कहस्तस्तु वामे शुभ्रातपत्रयुक् ।
रोगसन्तापनाशाय पूजनीयोऽरिपक्षहा ॥

ग्रीष्मस्य ।

पञ्चमस्तोदत्तुस्तु हरिद्वर्णोऽरुणेक्षणः ।

ताम्रवर्णांशुकोपेतः कृष्णविद्रुमकुण्डलः ॥
मीनमर्के दधानीयं तीयपूर्णघटं परे ।
मेघमालावृतश्चैव विद्युद्दहनदीप्तिमान् ।
हरितालदलैः पूज्या पुष्टिसन्तुष्टिद्वये ।

वर्षायाः ।

शरदृतुरथो षष्ठसुन्दरीरः सुलोचनः ।
कण्ठमौक्तिकमालस्तु कर्णचन्द्रजकुण्डली ॥
चन्द्रविम्बंकरे दक्षे वामे चामृतजंघटं ।
दधानः पूजनीयोऽयमायुर्वै सुखाय च ॥

शरदः ।

दक्षिणायनसंज्ञोऽथ श्यामः सोमेन्द्रलोचनः ।
पीतवस्त्रो हस्तगुण्डः कर्णिकारदलश्रुतिः ॥
बीजाङ्कुरशरावार्कः खनित्रोत्तरहस्तकः ।
पूजितः सिद्धये नित्यं धनधान्यसमृद्धये ॥

दक्षिणायनस्य ।

उत्तरायणसंज्ञोऽथ शुभ्रवर्णो विशालदृक् ।
माञ्जिष्ठवसनीपेतः स्वर्णमुक्ताविभूषणः ॥
पुस्तकं दक्षिणे हस्ते वामे तु रविबिम्बकम् ।
दधद्भूक्त्यै मुदे चैव पूजनीयस्तु कीर्त्तये ॥

उत्तरायणस्य ।

अथ संवत्सरान् ब्रूमो नाम लक्षफलादितः ।
 प्रभवाख्योभवेदाद्यः पीतवर्णो महीदरः ॥
 नीलवस्त्रसमीपेति दक्षकाञ्चनकुण्डलः ।
 वामे स्फाटिकवर्णस्तु पृष्ठलम्बिजटात्रयः ॥
 दक्षिणे प्रथमे शक्तिं पङ्कजन्तु द्वितीयके ।
 वामादिमे शरावन्तु बीजपूर्णं कराम्बुजे ।
 द्वितीये चैव सन्दंशं दधानः पुष्टिवृद्धये ॥

प्रभवस्य ।

विभवाख्यो द्वितीयस्तु नीलपीतारुणकृविः ।
 पीतशुभ्रान्तवस्त्रोऽयं कण्ठे पद्माक्षमालिकः ॥
 दक्षिणाद्ये शरं पाणौ द्वितीये नीलपङ्कजम् ।
 सन्दंशमुत्तरार्द्धस्थे द्वितीये चैव कार्मुकम् ॥
 दधद्भिभूतये नित्यं पूजनीयो विपश्चिता ।

विभवस्य ।

शुक्लनामा तृतीयस्तु श्वेतपिङ्गल सन्निभः ।
 कण्ठपद्माक्षमालीयं शुभ्रप्रान्तालिवस्त्रष्टकम् ॥
 दक्षिणाद्ये शरावन्तु द्वितीये वाणमेवच ।
 दर्पणञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये चैव कार्मुकम् ।
 दधानो भूतये सर्वैः पूजनीयः कृतात्मभिः ॥

शुक्लस्य ।

प्रमोदाख्यचतुर्थस्तु नीलश्रीवो महीदरः ।

श्वेतवस्त्रोऽञ्जसङ्काशो योगपट्टीत्तरौयवान् ॥
दक्षिणाद्ये तु सन्दंशं द्वितीये सौरमेव च ।
वामादिमे शरावन्तु द्वितीये नीलपङ्कजम् ।
दधत् सीख्याय भोगाय विजयाय महाय च ॥

प्रमोदस्य ।

प्रजापत्याख्य एवान्न पञ्चमः स्वर्णसन्निभः ।
शोणभूषणवस्त्राढास्तुन्दिलो गौरपाण्डुरः ॥
अक्षसूत्रं यमादिस्थे द्वितीये परशुं करे ।
शरावमुत्तरादिस्थे द्वितीये पुस्तकं दधत् ॥
प्रजावृद्धौ विभूत्यै च पूजनीयोविजानता ।

प्रजापतेः ।

अङ्गिराख्यस्ततः षष्ठो वर्णशुभ्रोऽतिलोमशः ।
ताम्रवस्त्रो महातेजा द्वादशाङ्गः सचन्दनः ॥
पवित्रदर्भपाणिस्तु जटामण्डितमस्तकः ।
ज्ञानखड्गन्तु दक्षाद्ये द्वितीये समिधङ्करे ॥
वामादिमे शरावन्तु ब्रह्मदण्डं द्वितीयके ।
दधत्सुपूजितो भूत्यै अयसे च सुखाय च ॥

अङ्गिरसः ।

सप्तमः श्रीमुखाख्यस्तु पीतवर्णो विशालट्टक् ।
पाटलावसनोपेतो दीर्घ कर्णालकारुणः ॥
सुवर्णरत्नभूषाढाः सर्वानर्थविघातकृत् ।

श्रीफलं दक्षिणादिस्थे द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥
 पुस्तकञ्चोद्वेगे वामे तदधस्तु शरावकम् ।
 दधानः पुष्टये लक्ष्मीं चन्दनादिभिरर्चितः ॥

श्रीमुखस्य ।

भावाभिधोऽष्टमस्तत्र नीलशुभ्राकरुणकविः ।
 पीतकृष्णारुणप्रान्त वसनश्चित्रकुण्डलः ॥
 मुक्ता विद्रुम मालोऽयं जटापिङ्गाक्षएवच ।
 दक्षिणे प्रथमे पुस्तमंशकन्तु द्वितीयके ॥
 वामोद्वेगे करे शूलं तदधःपात्रमासवं ।
 विम्रत्संपूजनीयस्तु धान्यलाभाय वै श्रिये ॥

भावस्य ।

नवमोऽत्र युवाख्यस्तु पाटलाभोरुणेक्षणः ।
 नीलवस्त्रजटोत्तङ्गी रत्नमेचककुण्डलः ॥
 दक्षिणे प्रथमं शङ्खं द्वितीये तु सुदर्शनम् ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये नीलपङ्कजम् ।
 विभ्राणः कान्तये पूज्या लक्ष्मीसौभाग्यवृद्धये ॥

युवाख्यस्य ।

धाताचैव प्रविज्ञेयो दशमः पिङ्गलोचनः ।
 हस्तशुभ्राकरुणप्रान्तवसनः श्वेतकुण्डलः ॥
 शरावमादिमे दक्षे द्वितीये बीजपूरकम् ।
 वामोद्वेगे करे पुस्तौ नीलमिन्दीवरन्त्वधः ॥

जयाय पुत्रसम्पत्तये पुजनीयः सुभक्तितः ॥

धान्याख्यस्य ।

ईश्वराभिधएवात्र ज्ञेय एकादशीप्यमी ।
कैरवाभस्त्रिनेत्रस्तु जटाखण्डेन्दुमौलिकः ॥
सुक्तास्फाटिकरौद्राक्षभूषणस्तुङ्गनासिकः ।
त्रिशूलमादिमे दत्ते द्वितीये सीरमेवच ॥
शरावमादिमे वामे द्वितीये चैव पुस्तकम् ।
विभ्रत् सौख्याय पूज्योऽसौ योगवृद्धैः सुतामये ॥

ईश्वरस्य ।

द्वादशी बहुधान्याख्यः पीतनीलारुणच्छविः ।
पीतवस्त्रो विशालाक्षस्तुन्दिलोदीर्घगोधिकः ॥
जवाकुसुममालीयङ्गवची गजकुण्डलः ।
दक्षिणाद्ये करे कुम्भं सौवर्णं सर्वधान्यकम् ॥
वीरपूरपिधानन्तत् खचितानेकरत्नकम् ।
द्वितीये डमरुं पाणौ चोर्जं नीलजनौरजम् ॥
द्वितीये तु करे सीरं दधानः सर्वधान्यकम् ।
सिद्धये पूजितो नित्यं खनामाद्यैस्तु संस्कृतः* ॥

बहुधान्यस्य ।

प्रमाथिसंज्ञकखाद्यः शुक्लवर्णो महाभुजः ।
जटात्रितयसंयुक्तो दीर्घभारोऽर्ककुण्डलः ॥

* खनामाद्याण संस्कृतमिति पुस्तकाकारे ।

शोणनीलाम्बरोपेतः काञ्चनानेकमुद्रिकः ।
 पिकमर्कादिमे हस्ते द्वितीये कम्बुमेव च ॥
 पाशं वामीर्द्विगे हस्ते तदध्याम्बुपात्रकम् ।
 दधानो वैरिघाताय स्ववर्गस्यैव पुष्टये ॥

प्रमाथिनः ।

विक्रमाख्यो द्वितीयस्तु नीलशुभ्रो महीदरः ।
 पीतवस्त्रो बृहद्भालः कण्ठमौक्तिक मालिकः ॥
 आदिमे दक्षिणे शङ्खं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
 वामादिमे करे पात्रं पाशमत्र द्वितीयके ॥
 दधानोऽपि बलात्यर्थं पूजनीयस्तु यत्नतः ।

विक्रमस्य ।

वृषाभिधस्तृतीयस्तु श्वेतगौरो विशालदृक् ।
 स्थूलरोमातिसंहृष्टः केतकीदलकर्णयुक् ॥
 पीतप्रान्तरुणोपेतवसनः कटिघण्टिकः ।
 आदिमे दक्षिणे पाशं द्वितीये शङ्खमेव च* ॥
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये मृगमेव च ।
 धनधान्यप्रवृद्ध्यर्थं पूजनीयोऽतिसादरम् ।

वृषस्य ।

चतुर्थश्चित्रभान्वाख्यश्चित्रग्रीवोऽरुणांशुकः ।
 मुक्तागर्भनिभश्चैव वरदः स्वर्णकुण्डलः ॥
 मुक्तास्रजन्तु दक्षाद्ये द्वितीये चैव पाशकम् ।

वामादिमे करे कम्बुं द्वितीये षड्भुजं शुभम् ।
विभ्रदानन्दसम्पत्त्यै प्रतापार्थविद्वदये ॥

चित्रभानोः ।

पञ्चमस्तु शुभान्वाख्यः शुभशोणरुचिः शुभः ।
कण्ठविरेखशोणस्तु जटाकाञ्चनसन्निभः ॥
आदिमे दक्षिणे पद्मं द्वितीये शङ्खमुज्ज्वलम् ।
वामोर्ध्वे तु करे पाशं तदधःस्त्रे शयेऽङ्कुशं ।
विभ्राणः सुखदः शान्त्यै रिपुपक्षक्षयाय च ॥

सुभानोः ।

अत्र संवत्सरः षष्ठस्तारणाख्यः सिताम्बरः ।
श्वेतनीलारुणश्चैव स्वर्णकुण्डलभूषणः ॥
प्रथमे दक्षिणे कुम्भं द्वितीये चैव षड्भुजम् ।
उत्तराद्ये करे पाशं द्वितीये शङ्खमादधत् ।
दुर्गत्यनेकनाशाय भूतये विजयाय च ॥

तारणस्य ।

सप्तमः पार्थिवाख्यस्तु तप्तकाञ्चनसन्निभः ।
शीतशोणाम्बरश्चैव कृष्णग्रीवोऽतिसुन्दरः ॥
सर्व्वरत्नविभूषाढाः केतकीदलमस्तकः ।
आदिमे दक्षिणे बाणं द्वितीये चैव षड्भुजम् ॥
कार्मुकञ्चोत्तरादिस्त्रे द्वितीये शङ्खमेव च ।
दधद्राज्यादिलाभाय पूजनीयः प्रयत्नतः ॥

पाश्विष्य ।

अव्ययाख्योऽष्टमथात्र कैरवारुणसन्निभः ।
 कृष्णनीलारुणश्चेतवसनश्चित्रकुण्डलः ॥
 कौरमर्कादिमे हस्ते द्वितीये सीरमेव च ।
 शङ्खं वामादिमे हस्ते द्वितीये पाशमादधत् ।
 यज्वनीभूतये नित्यं हृदये चायुषे श्रिये ॥

अव्ययस्य ।

सर्वजिन्नवमीऽप्यत्र श्वेतनीलोऽसितप्रभः ।
 नीलवस्त्रजटोत्तङ्गः कृष्णनीरजकुण्डलः ॥
 अर्कादिमे करे वाणं द्वितीये चैव पुस्तकम् ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये पात्रमेव च ।
 दधानः पूजनीयोऽयं विजयाय सुखाय च ॥

सर्वजितः ।

अधुना कथ्यते वत्स दशमः सर्वधारकः ।
 कङ्कपत्रनिभयैव पाटलावसनान्वितः ॥
 नीलपङ्कजवर्णस्तु सुक्ताहारविभूषणः ।
 पाशमर्कादिमे हस्ते द्वितीये केतकीदलम् ॥
 शङ्खश्चैवोत्तरादिस्थे द्वितीये चैव पुस्तकम् ।
 दधानो विजयारोग्यहृदये चैव यज्वनः ॥

सर्वधारिणः ।

एकादशीऽधुना त्रयो विरोधिर्नाम वत्सरः ।

कृष्णपाण्डुरदेहस्तु वरदो नीलकुण्डलः ॥
 कृष्णप्रान्तरुणश्चैव वसनप्रान्तभूषणः ।
 विम्बीफलन्तु चार्काद्ये द्वितीयं श्वेतपङ्कजम् ॥
 वामादिमे करे सर्पं द्वितीये पाशमादधत् ।
 पूजनीयोऽरिघाताय बलवद्द्वै च यज्वनः ॥

विरोधिनः ।

द्वादशो विक्रताख्यस्तु धूमरः पिङ्गलोचनः ।
 नीलशुभ्रांशुकोपेति मेघशृङ्गकुण्डलः ॥
 दक्षिणाद्ये करे पाशं द्वितीये मेघशृङ्गकम् ।
 वामोर्ध्वे करे गङ्गं पाशमस्मादधःकरे ।
 दधानो रोगनाशाय दुष्टशत्रुविधानकृत् ॥

विक्रतेः ॥

खराभिधानस्तत्वाद्यो रक्तवर्णो वृहोदरः ।
 नीलवस्त्रो वृहद्भालो घनवर्वरमूर्ध्वजः ॥
 दक्षिणाद्ये करे शक्तिं द्वितीये खड्गमेव च ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चामरन्दधत् ।
 शत्रुतापाय पूज्योऽसौ विजयायैव यज्वनः ॥

खरस्य ।

नन्दनाख्यो द्वितीयस्तु पीतशीणाननो बली ।
 शुभ्रवस्त्रो जटालम्बो दीर्घकर्णः कजासनः ॥
 पङ्कजन्तु यमादिस्थे द्वितीये शक्तिमेव च ।

वज्रमिन्द्रादिमे पाणौ द्वितीयेचाङ्गुशं शये ।

दधानः त्रैयसे भूत्यै पूजनीयोमहोदयः ॥

नन्दनस्य ।

विजयाख्यस्तृतीयस्तु, श्वेतपीतारुणच्छविः ।

क्षणवस्तः कशोत्तङ्गजटारुद्राक्षमालिकः ॥

अक्षसूचं यमादिस्थे द्वितीये कुलिशङ्करे ।

शक्तिं वामादिमे हस्ते द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥

दधानो विजया रोग्य वृद्धये चैव पूजितः ॥

विजयस्य ।

जयाभिधयतुर्थोऽत्र पीतशोणः सुचिः सुखी ।

पीतवस्त्रो जटैकस्तु, पीतरुक्मणवेष्टितः ॥

पुस्तकं प्रथमे दक्षे द्वितीये नीलपङ्कजम् ।

वामादिमे करे वज्रं द्वितीये शक्ति मेव च ॥

दधानः शुभमाङ्गल्यवृद्धये चैव पूजितः ॥

जयस्य ।

पञ्चमो मन्मथाख्यस्तु, नीलशोणशुचिः शुभः ।

स्वर्णकुण्डलसंयुक्तः कौरपद्मनिभांशुकः ॥

मल्लिकाधन्वबाणस्तु मूर्ध्वापुष्पजमालिकः* ।

दण्डस्तु दक्षिणे हस्ते द्वितीये चैव पङ्कजम् ॥

वामादिमे करे पुस्तकं द्वितीये शक्ति मेव च ।

दधानः सिद्धये भूत्यै योषिद्वर्गवशीकृतौ ॥

* मोहापुष्पजमालिक इति पुस्तकान्तरे ।

मन्मथस्य ।

षष्ठश्चैवात्र विज्ञेयो वत्सरो दुःखंखाभिधः ।
शुकचञ्चुनिभश्चैव नीलकुण्डलसम्बरः ॥
दक्षिणाय करे शक्तिं द्वितीये वज्रमेव च ।
शुकं वामादिमे पाणौ द्वितीये सर्पमादधत् ॥
पूजनीयो विधानेन भूकुटीकुटिलाननः ।
दुष्टशत्रुविनाशाय सर्वरोगोपशान्तये ॥

दुःखस्य ।

सप्तमो हेमलम्बाख्यो रक्तपीतनिभकृविः ।
गृध्रपक्षांशुकश्चैव रत्नकुण्डलभूषणः ॥
हेमजं पङ्कजं दक्षे प्रथमे करपङ्कजे ।
द्वितीये कुलिशं पाणौ वामाय पात्रमुत्तमम् ।
द्वितीये तु करे शक्तिं दधानो भुक्तये जय ॥

हेमलम्बस्य ।

अष्टमस्तु विलम्बाख्यः पाटलाभः कशोदरः ।
पीतवस्त्रो वृहद्भालीजटाखण्डेन्दुमण्डनः ॥
प्रथमे दक्षिणे सर्पं द्वितीये शक्तिमेव च ।
वामादिमे करे पात्रं द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
दधानः शत्रुघाताय पूजनीयोविशेषतः ॥

विलम्बस्य ।

विकारौ नवमश्चाथ कृष्णनीलारुणच्छविः ।

ताम्रकुण्डलवस्त्राढ्यः कण्ठशीर्णतिरेखिकः ॥
 दक्षिणाद्ये करे वाणं द्वितीये चैव पुस्तकम् ।
 वामादिमे धनुर्हस्ते द्वितीये शक्तिमादधत् ॥
 पूजनीयोविशेषेण सर्वरोगोपशान्तये ॥

विकारिणः ।

दशमः शार्वरिप्रस्थः कृष्णशुभ्राक्षयच्छविः ।
 शीर्णवस्त्रोऽतिदीर्घाङ्गः स्थूलवर्बरमूर्ध्वजः ॥
 दक्षिणाद्ये करे सर्पं द्वितीये शास्त्रलीदलम् ।
 कौशिकञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये शक्तिमेव च ।
 दधानः कौर्त्तये पुष्ट्यै शत्रुभङ्गाय पूजितः ॥

शार्वरिणः ।

एकादशः प्लवाख्यस्तु, शशकर्णनिभच्छविः ।
 दर्दुराभास्वरोपेतो लोहकुण्डलसंयुतः ॥
 आदिमे दक्षिणे हस्ते दर्दुरं मणिसंयुतम् ।
 द्वितीये तु करे शक्तिं पात्रं वामादिमे करे ।
 द्वितीये पङ्कजं विभ्रत् पूजनीयोप्यमित्रहा ॥

प्लवस्य ।

शुभकृत् द्वादशीप्यत्र नागजाभः सुलोचनः ।
 पाटलावसनीपेतः कृष्णकुण्डलभूषणः ॥
 दक्षिणे भौषणां शक्तिं प्रथमे करपल्लवे ।
 द्वितीये हेमजं पद्मं वामाद्ये चैव दर्पणम् ॥

द्वितीये कुलिशं हस्ते दधत्सीत्याय सम्पदे ॥

शुभकृतः ।

शीभक्तत् पीतधूम्रस्तु प्रथमो नीलजाम्बरः ।

नीलभूषणसंयुक्तो रत्नमुद्राकराङ्गुलिः ॥

घटमर्कादिमे हस्ते द्वितीये चैव पुस्तकम् ।

वामादिमे करे पात्रं द्वितीये ध्वजमेव च ॥

दधानः श्रेयसे पुष्ट्यै पूजनौद्योजयाय च ।

शीभक्तः ।

क्रोधिसंज्ञी द्वितीयस्तु नीलशुभ्रः कृष्णोदरः ।

मेचकाम्बरसंयुक्तस्तुङ्गनासालिपाण्डुरः ॥

पद्ममर्कादिमे हस्ते द्वितीये ध्वजमेव च ।

वामादिमे कजं पाणौ द्वितीये सौरमेव च ।

दधानो वैरिनाशाय कृष्णद्रव्यैः संपूजितः ॥

क्रोधिनः ।

विश्वावसुस्तृतीयस्तु कृष्णग्रीवः सुलीलटक् ।

कृष्णशुभ्रारुणप्रान्तवसनश्चित्रकुण्डलः ॥

ध्वजमर्कादिमे पाणौ द्वितीये कुलिशं ग्रये ।

दधानो भुक्तये प्रीत्यै नानाभोगफलाप्तये ॥

विश्वावसोः ।

पराभवश्चतुर्थस्तु धूसरोऽरुणजाम्बरः ।

नीलोत्पलश्रुतिश्चैव क्षुद्रघण्टिकमेखलः ॥
 नीलोत्पलन्तु दक्षाद्ये द्वितीये ध्वजमेव च ।
 वामादिमे करे पात्रं सन्दंशन्तु द्वितीयके ।
 धारयन्नरिघाताय पूजनीयो विपश्चिता ॥

पराभवस्य ।

पञ्चमस्तु प्लवङ्गाख्यो हरिणाजिनसन्निभः ।
 मेषोदराभवस्त्रोयं संयुतकृष्णकन्धरः ॥
 दक्षिणाद्ये ध्वजं पाणौ द्वितीये मेषशृङ्गकम् ।
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये पाशमेव च ।
 दधानो भूतये भूतये पूजनीयः सदा नृभिः ॥

प्लवङ्गस्य ।

किलकाख्यस्ततः षष्ठः कृष्णवर्णोऽतिदीर्घयुक् ।
 नीलवस्त्रो जटाभारः कृष्णकुण्डलभूषणः ॥
 कौलकं दक्षिणादिस्थे द्वितीये ध्वजमेव च ।
 वामादिमे करे पाशं सन्दंशन्तु द्वितीयके ।
 दधानो विजया, रोग्य, वृद्धये चैव पूजितः ॥

किलकस्य ।

सप्तमः सौम्यनामाय कीर्त्यते वत्सरः शुभः ।
 नीलपीत जटायुक्तोरम्भादलनिभांशुकः ॥
 स्वर्णपत्रश्रुतिश्चैव कण्ठपङ्कजमालिकः ।
 चन्द्रमर्कादिमे हस्तौ द्वितीये केतकीदलम् ॥

वामादिमे ध्वजं हस्ते द्वितीये नीरजं शुभं ।
विभ्रस्त्रीभाग्ययोगाय पूजनीयः सुभक्तितः ॥

सौम्यस्य ।

साधारणीऽष्टमी ज्ञेयो नील गौरारुणच्छविः ।
पीतशीणान्तवस्त्रोयं स्वर्णं कुण्डल रत्नयुक् ॥
चन्द्रहासं यमादिस्थे द्वितीये चैव कीलकम् ।
वामादिमे ध्वजं पाणौ सन्दंशच्चोत्तरे दधत् ।
धनवृद्धेयं सुखाख्यं पूजनीयः सिताम्बुजैः ॥

साधारणस्य ।

विरोधकञ्च विज्ञेयो नवमी वत्सरो जय ।
पिकाभः शुक्लवस्त्रोऽयं पिङ्गश्मयुजटेक्षणः ॥
दक्षिणायुधे करे शङ्खं द्वितीये चैव वै ध्वजम् ।
चन्द्रहासन्तु वामाद्ये द्वितीये परशुं शये ।
विभ्राणो रोगनाशाय शत्रुसन्तापकृत् जय ॥

विरोधकृत् ।

परिधावी तु विज्ञेयो दशमयैव वत्सरः ।
इन्दीवराणुणश्चितः कृष्णपीतनिभांशुकः ॥
ब्रह्मप्रसवकर्णस्तु कण्ठपङ्कजमालिकः ।
पिकमर्कादिमे हस्ते द्वितीये ध्वजमेव च ॥
घण्टां वामादिमे पाणौ द्वितीये चैव मुद्गरम् ।
दधानो वृद्धये चैव श्रेयो-भूति-सुखा-युषाम् ॥

परिधाविनः ।

प्रमादौ चापि विज्ञेयो रुद्रसंख्योऽपि वत्सरः ।
 अतसीपुष्पसङ्काशी हरिनीलारुणस्वरः ।
 मदघूर्णितनेत्रस्तु तन्द्रीभूत इवालसः ।
 दण्डमर्कादिमे हस्ते द्वितीये दण्डमेव च ॥
 वामादिमे करे पात्रं द्वितीये विसिनीदलम् ।
 दधानो रोगविच्छिन्नश्चैव शत्रुभङ्गाय यज्वनः ॥

प्रमादिनः ।

आनन्दाख्यः सितः पीतवसनो द्वादशीऽत्र हि ।
 मुक्तेन्द्रनीलसीवर्णभूषणो नीलकुण्डलः ॥
 पङ्कजं दक्षिणादिस्थे द्वितीये केतकीदलम् ।
 वामोर्ध्वन्तु ध्वजं पाणौ तदधःस्थे तु मोदकम् ।
 योषिद्विधाय स पूज्यो गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥

आनन्दस्य ।

तामसानां भवेदाद्यौ राक्षसी नाम वत्सरः ।
 इन्द्रीवरदलाभासो हेमवस्त्रोऽर्कभूषणः ॥
 अर्कमर्कादिमे हस्ते द्वितीये शृणिमेव च ।
 नीलोत्पलन्तु वामाद्ये द्वितीये कुलिशं शये ॥
 दधद्रोगादिनाशाय पूज्यः स्थाणुभिरेव सः ।

राक्षसस्य ।

अनलाख्यो द्वितीयस्तु नीलशुभ्रारुणच्छविः ।

पीतप्रान्तालिवस्त्रस्तु वज्रकुण्डलभूषणः ॥
चन्द्रहासं यमादिस्थे द्वितीये चार्ककङ्करे ।
पिशितञ्चोत्तरादिस्थे परे चैव परस्त्रधम् ।
दधत् सुसम्पदेऽरीणां विजयायैव यज्वनः ॥

अनलस्य ।

पिङ्गलाख्य स्तृतीयोऽत्र कुमुदारुणसन्निभः ।
श्वेतप्रान्त्तारुणानीलवसनः स्वर्णभूषणः ॥
आदिमे पिशितं याम्ये द्वितीये सीर मेव च ।
कुलिशञ्चैव वामाद्ये सन्दंशन्तु द्वितीयके ।
विभ्राणी विजया-रोग्य-वृद्धये चैव पूजितः ॥

पिङ्गलस्य ।

कालयुक्ताभिधस्तुर्या नीलकण्ठी वृकोदरः ।
पीतारुणांशुकोपितो नील स्वर्णजभूषणः ॥
यमादिमे करे सर्पं द्वितीये सीर मेव च ।
सीधूपात्रन्तु* वामाद्ये द्वितीये कीलमेव च ।
पूजनीयो विशेषेण यज्वनो वैरिमृत्यवे ॥

कालयुक्तस्य ।

अधुना कीर्त्यते वत्स सिद्धार्थो नाम पञ्चमः ।
तप्तकाञ्चनसङ्काशो नीलशुभ्रारुणांशुकः ॥
नीलकुण्डलसंयुक्तो मुक्ताविट्टमभूषणः ।

* सीधूपात्रन्तु इति पुलकान्तरे ।

सौवर्णं कलशं याम्ये प्रथमे करपल्लवे ॥
 इन्द्रीवरं परे चैव कुलिशञ्चोत्तरोर्ध्वगे ।
 बीजपूरमधस्तस्माद्धानः त्र्ययसे मुदे ॥

सिद्ध्यर्थस्य ।

रौद्राभिधस्ततः षष्ठः पिङ्गलः कृष्णलोहितः ।
 पाटलावसनोपेतो ऋष्यवर्णमूर्ध्वजः ॥
 कीर* मर्कादिमे हस्ते द्वितीये हलमादधत् ।
 कुण्डौमिन्धादिमे† पाणौ परे कुण्डलिनं शये ।
 रोगनाशाय संभुक्त्यै पूज्योऽयं परिपन्थिषु ॥

रौद्रस्य ।

सप्तमः कथ्यते चायं मेचकाभः सुदुर्मतिः ।
 शङ्खमर्कादिमे हस्ते स्वर्णमेखलरत्नजम् ॥
 सर्पमत्र द्वितीये वै कुण्डौमिन्द्रादिमे शये ।
 द्वितीये पुस्तकं पाणौ दधद्विषकद्रिपोः ॥

दुर्मतेः ।

अष्टमे दुन्दुभिप्रख्यो नीलग्रीवो विशालदृक् ।
 सोमवर्णः सिताम्भोजवसनः कृष्णगोधिकः ॥
 जटा मुकुट भालेऽयं‡ स्वर्णं पत्रद्युतिः शुभः ।
 कदलीफलमर्काद्ये द्वितीये शङ्ख मेव च ॥

* कीलमिति पुस्तकान्तरे ।

† मिं द्वादिमे इति पुस्तकान्तरे ।

‡ जटामुकुट सामीमिति पुस्तकान्तरे ।

बीजपूरन्तु वामाद्ये द्वितीये सस्यमञ्जरीं ।
विभ्राणी धनधान्याय पूजनीयः सदा नृभिः* ॥

दुन्दुभिः ।

नवमो रुधिरोज्ज्वरी नीलशीणालिदेवयुक् ।
क्षणाप्रान्तराण्येत वसनो नीलभूषणः ॥
लोहिताक्षो जटापिङ्गः शोणचन्दनचर्चितः ।
रक्तोत्पलं यमादिस्थे द्वितीये कुलिशं शये ॥
पिणितञ्चोत्तरादिस्थे द्वितीये चाङ्गुलं दधत् ।
वैरिभङ्गाय वै पूज्यो वालवृद्धैश्च हि यज्वनः ॥

रुधिरोज्ज्वरिणः ।

दशमश्चैव रक्ताक्षी नीलकण्ठः कृशोदरः ।
पीतनीलतनुश्चैव नील शोणालिकाभ्वरः ॥
शरमर्कादिमे पाणी द्वितीये चैव पङ्कजम् ।
सीरभिन्द्रादिमे हस्ते द्वितीये चैव कर्त्तरी ।
दधवैरिविघाताय पूजनीयः प्रयत्नतः ॥

रक्ताक्षी ।

एकादशोधुना वक्तु क्रोधनाख्यो निगद्यते ।
सजलाम्बुदसङ्काशः पीतशोणाम्बरान्वितः ॥
लोहभूषणसंयुक्तः केशमध्यगपङ्कजः ।
दक्षिणाद्ये करे शूलं पलशुष्काग्रसंयुतः ॥

* सदात्मतिरति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्वितीये कर्त्तरीमत्र वामाद्ये पात्रमासवम् ।
सन्दंशन्तु द्वितीये वै दधानो वैरिमृत्यवे ॥

क्रोधनस्य ।

क्षयाभिधौ भवेदत्र द्वादशो वत्सरो जय ।
कृष्ण ग्रीवः सुनीलाङ्गो रक्तनेत्रो जटाधरः ॥
मेघकारुणवस्त्रस्तु नीलकारुणगोधिकः ।
आदिमे दक्षिणे सर्पं द्वितीये चैव पाशकम् ॥
विषकुम्भन्तु वामाद्ये द्वितीये चैव कैतवम् ।
कृष्णप्रसूनकं विभ्रदमित्राणां विघातकृत् ॥

क्षयस्य ।

इति देवता मूर्त्तयः ।

अथ ग्रहस्थापनविधिः ।

मत्स्यपुराणे ।

मध्ये तु भास्करं विद्यात्तोहितं दक्षिणेन तु ।
उत्तरेण गुरुं विद्यात्तोमं दक्षिणपूर्वकम् ॥
पश्चिमे तु शनिं विद्याद्राहुं दक्षिणपश्चिमे ।
पश्चिमोत्तरतः केतूं स्थापयेत् शुक्लतण्डुलैः ॥

स्कन्दपुराणे ।

सूर्यस्य चोत्तरे शशुमुमां सोमस्य दक्षिणे ।
स्कन्दमङ्गारकस्यैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ॥

सौम्यपश्चिमतो विष्णुं ब्रह्माणं जीवपूर्वतः ।
 इन्द्रमैन्द्रां सिताद्विद्धि मन्दाग्रैरग्रतीयमम् ॥
 राहोः पूर्वोत्तरे कालं सर्वभूतभयावहम् ।
 केतोर्नैऋतदिग्भागे चित्रगुप्तं निधापयेत् ॥
 उत्तरे शनिसूर्याभ्यां गुरुकेत्वोश्च दक्षिणे ।
 गणाधिपं प्रतिष्ठाप्य सर्वदेवनमस्कृतम् ॥
 स्थानाधिदेवतानाञ्च स्थाप्य प्रत्यधिदेवताः ।
 विनायकादिदुर्गाद्या नान्तरे ग्रहदेवयोः ॥

स्मृत्यन्तरे ।

इन्द्रं पूर्वं तु संस्थाप्य प्रेतेशं दक्षिणे तथा ।
 वरुणं पश्चिमे भागे कुबेरं चोत्तरे तथा ॥
 अग्न्यादिलोकपालांश्च कोणभागेषु विन्यसेत् ।
 इन्द्रस्य दक्षिणे पार्श्वे वसूनावाहयेद्बुधः ॥
 देवेशेशानयोर्मध्ये आदित्यानां तथायनम् ।
 अग्नेः पश्चिमभागे तु रुद्राणामयनं विदुः ॥
 प्रेतेशरक्षोमध्ये तु मातृस्थानं प्रकल्पयेत् ।
 नैऋतेरुत्तरेभागे गणेशायतनं विदुः ॥

कुबेर मरुतां स्थानं सुच्यते ।

अथ कलशोत्पत्तिस्तत्तत्क्षणञ्च ।

देवी पुराणे ।

कलशान् सुदृढान् कुर्यात्तत्क्षणानि वदामि ते ।

उत्पत्तिं लक्षणं मानं कथयामि यथासुने ॥
 वारिकाः कलशाद्यैव येन लोके प्रकीर्त्तिताः ।
 अमृते मध्यमाने तु पानार्थं सर्वदैवतैः ॥
 मन्थानं मन्दरकृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् ।
 उत्पन्नममृतं तत्र महावीर्यपराक्रमम् ॥
 तस्यायं धारणार्थाय कलशः परिकीर्त्तितः ।
 कलां कलां गृहीत्वा वै देवानां विश्वकर्म्मणः ॥
 निर्भितीऽयं सुरैर्यस्मात् कलशस्तेन कथ्यते ।
 वारयन्ति यहान् यस्मात् मातरो विविधांस्तथा ।
 दुरितांश्च तथाघोरां स्तेन ते वारकाः स्मृताः ॥
 कलशस्य सुखे ब्रह्मा ग्रीवायान्तु महेश्वरः ।
 मूले तु संस्थितो विष्णुर्मध्ये मातृगणाः स्थिताः ॥
 शाखासु देवताः सर्वा वेश्यन्ति चतुर्दिशम् ।
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि कलशे निविशन्ति ह ॥
 गृहे शान्तिश्च पुष्टिश्च प्रीतिर्गोत्रिभिरेव च ।
 ऋग्वेदीय यजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च ॥
 अथर्ववेद सहिताः सर्वे कलश संस्थिताः ।
 पूर्णामृतेन तोयेन सितास्ते काञ्चनीजलाः ॥
 सरित्सारः खातजेन तडागादिजलेन वा ।
 वापीकूपोददिव्येन सासुद्रेण सुखावहाः ॥
 सर्वं मङ्गल माङ्गल्याः सर्वकिल्बिषनाशनाः ।
 अभिषेके सदा ग्राह्याः कलशा ईदृशाः शुभाः ॥
 यात्राविवाह काले वा प्रतिष्ठा यज्ञकर्मणि ।

शीजनीया विशेषेण सर्वकर्मप्रसाधकाः ।
पञ्चाशाङ्गुलवैपुल्यमुत्तरे षोडशाङ्गुलः ।
कलशानां प्रमाणं हि सुखमष्टाङ्गुलं भवेत् ॥

नारदीय वृसिंहखण्डात् ।

भृगुरुवाच ।

तुङ्गा भद्रा च भगिनी द्वेनयौ सप्तसम्भवे ।
तयोर्भद्रा तटेवत्स त्वं प्रतिष्ठाप्य केशवम् ॥
तमाराध्य जगन्नाथं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
हृदि कलेन्द्रियग्रामं मनः संयम्य यत्नतः ॥
हृत्पुण्डरीके देवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
ध्यायन्नेकमनावत्स द्वादशाक्षरमभ्यसेत् ॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

इमं मन्त्रं हि जपतो देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ।
प्रीतो भवति विश्वात्मा मृत्युन्तेनोपशम्यति ॥

इति द्वादशाक्षरः ।

नारदीय वृसिंहखण्डात् ।

शुक उवाच ।

किं जपन् मुच्यते तात सततं विष्णुतत्परः ।
संसारदुःखात्सर्वेषां हिताय वद मे पितः ॥

व्यास उवाच ।

अष्टाक्षरं प्रवक्ष्यामि मन्त्राणां मन्त्रमुत्तमम् ।
यज्ञपन् मुच्यते जन्तुर्जन्मसंसारबन्धनात् ॥
हृत्पुण्डरीकमध्यस्थं ग्रन्थचक्रगदाधरम् ।
एकाग्रमनसा ध्यात्वा विष्णोः कुर्याज्जपन्नरः ॥
एकाग्रे विजने स्थाने विष्णुग्रे वा जलान्तिके ।
जपेदष्टाक्षरं मन्त्रं चित्ते विष्णुं निधाय च ।
अष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य ऋषिर्नारायणः स्मृतः ॥
कुन्दोऽस्य देवी गायत्री परमात्मा च देवता ।
शुक्लवर्णस्तु ओङ्कारो नकारो रक्त उच्यते ॥
मीकारो वर्णतः कृष्णो नाकारो रक्त एवच ।
राकारः कुङ्कुमाभासो यकारः पीत उच्यते ॥
णाकारो मञ्जनाभस्तु यकारो बहुवर्णकः ।
ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥

ब्रह्म पुराणे ।

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं सर्वं नारायणात्मकम् ।
नारायणात्परं किञ्चिन्नेह पश्यामि हे द्विज ॥
तेन व्याप्तमिदं सर्वं दृश्यादृश्यं चराचरम् ।
स्मरेन्नारायणं ध्यायेदस्ते काये च विन्यसेत् ॥
शेषे हस्तं तलं यावत्तर्ज्ज्यादितथोर्न्यसेत् ।
ॐकारं वामपादे तु नकारं दक्षिणे न्यसेत् ।
मीमारं वामकट्यान्तु नाकारं दक्षिणे तथा ॥

राकारं नाभिदेशितु यकारं वामबाहुके ॥
 णाकारं दक्षिणे पाणी यकारं मूर्ध्नि विन्यसेत् ।
 अधयोर्ध्वं च विशये पार्श्वतः पृष्ठतीक्ष्णतः ॥
 ध्यात्वा नारायणं देवं विदध्यात् कवचं पुनः ।
 पूर्वे मां पातु गोविन्दो दक्षिणे मधुसूदनः ॥
 पश्चिमे श्रीधरो देवः केशवश्च तयोत्तरे ।
 पातु विष्णु स्तथाग्रे वै नैऋत्ये माधवोऽव्ययः ॥
 व्यायव्ये तु हृषीकेशस्तथेशाने च वामनः ।
 भूतले पातु वाराहस्तथोर्ध्वे तु त्रिविक्रमः ॥
 उत्तरे कवचं पश्चादात्मानं चिन्तयेन्नरः ।
 अहं नारायणी देवः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 एवं ध्यात्वा तदात्मानमिमं मन्त्रं सुदीरयेत् ॥
 इति नारायणश्लोकाक्षरः ॥

अग्निपुराणे ।

सुक्तिहेतुं हरः साक्षात् सर्वज्ञो ज्ञानभावकः ।
 अस्याभिधानमन्त्रोयमभिधेयश्च सस्मृतः ॥
 अभिधानाभिधेयत्वात् मन्त्रात् सिद्धिप्रदोहरः ।
 तस्मात् वेदे मुनियेष्ट मन्त्रः षडक्षरः परः ॥
 किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः शास्त्रैर्वा बहुविस्तृतैः ।
 यस्य नमोहरायेति मन्त्रोऽयं हृदि संस्थितः ।
 तनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥
 धर्मस्थानानि यावन्ति विधिस्थानानि यानि च ।

षडक्षरस्य मन्त्रस्य भाष्यन्तानि समासतः ॥

इति षडक्षरः ।

शैवी पञ्चाक्षरी विद्या ।

वायुसंहितायाम् ।

अथो परमविद्यायां स्वरूपमधुनीचते ।

आदौ नमः प्रयोक्तव्यः शिवाय च ततः परं ॥

शैवीयञ्चाक्षरी विद्या पञ्च श्रुतिशिरोगता ।

शब्दजातस्य सर्वस्य बीजभूता समासतः ॥

प्रथमं मन्मुखोद्गीर्णं समासेनात्मवाचिकाः ।

तप्तचामीकरप्रस्था पीनोन्नतपयोधरा ॥

चतुर्भुजा त्रिनयना वालेन्दुकृतशेखरा ।

पद्मोत्पलधरा सौम्या वरदाभयपाणिका ॥

सर्वलक्षणसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ।

सितपद्मासनासीना नीलकुञ्चितमूर्द्धजा ॥

अस्याः पञ्चविधा वर्णाः प्रस्फुरद्रश्मिमण्डला ।

पीतः कृष्णस्तथा धूम्रवर्णतोरक एव च ॥

पृथक् प्रयुक्ताः पञ्चैते विन्दुनादविभूषिताः ।

अहंचन्द्राकृतिर्विन्दुर्नादो दीपशिखाकृतिः ॥

बीजं द्वितीयं बीजेषु मन्त्रस्यास्य वरानने ।

दीर्घं पूर्वं तुरीयस्य पञ्चमं शक्तिमादिशेत् ॥

वामदेवो नाम ऋषिः पंक्तिः कृन्द उदाहृतं ।

देवता शिवएवाहं मन्त्रस्यास्य वरानने ॥

गीतमोऽविर्वरारोहे विश्वामित्रस्तयाङ्गिराः ।
 भरद्वाजश्च वर्णानां क्रमशो ऋषयः स्मृताः ॥
 गायत्रानुष्टुप् चिष्टुप्च्छन्दांसि बृहती विराट् ।
 इन्द्रो रुद्रो हरिर्व्रह्मा स्कन्दस्तेषां च देवताः ॥
 मम पञ्चमुखान्याहुः स्थानं तेषां वरानने ।
 पूर्वादिचोर्ध्वं पर्यन्तं नकारादि यथा क्रमं ॥
 उदात्तः प्रथमो वर्णश्चतुर्थश्च द्वितीयकः ।
 पञ्चमः स्वरितश्चैव मध्यमो निहतः स्मृतः ॥
 मूलं विद्या शिवः शैवं सूत्रं पञ्चाक्षरं विना ।
 सामान्यस्यापि जानीयाच्छैवं मे हृदयं मतम् ॥
 नकारः शिव उच्येत मकारस्तु शिखीच्यते ।
 शिकारः कवचं तद्वदाकारोनेत्र उच्यते ॥
 यकारोस्त्रं नमः स्वाहा वषट्प्रीतिप्रसूत ।
 फडिति पञ्चवर्णानां मन्त्राङ्गत्वं यदा यदा ॥
 तदापि मूलमन्त्रोयं किञ्चिद्वेदसमन्वयात् ।
 अत्रास्य पञ्चमो वर्णो द्वादशस्वरभूषितः ॥
 तस्मादनेन मन्त्रेण मनीषाकायभेदतः ।
 आवयोरर्चनं कुर्याज्जपद्भीमादिकैस्तथा ॥

इति शिवपञ्चाक्षरः ।

अथ सौरषडक्षरः ।

भविष्यपुराणे ।

सनत् कुमार उवाच ।

अथार्चना विधिं वच्मि मन्त्रोद्धारं निबोध मे ।

सर्वपापहरं पुण्यं सर्वरोग विनाशनं ॥

ॐ खखील्काय नमः ।

मूलमन्त्रः ।

ॐ विठिठिठठःशिरः ॥

ॐ ज्वलज्वलठठशिखा ॥

ॐ सहस्र सौठठः कवचं ॥

ॐ सर्वतेजोधिपतये ठठ अस्त्रं ॥

ॐ सहस्र किरणोज्ज्वलाय ठठ उर्ध्वबन्धः ॥

पृथिव्यै भूभाविन्यै ठठ भूतबन्धः ॥

ज्वलने प्रज्वल ठठ अग्निप्राकारः ॥

आदित्याय विद्महे विश्वभावनाय धीमहि ।

तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ॥

गायत्री ।

सङ्कलीकरणमिदं ।

ॐ धर्मात्मने नमः पूर्वतः ।

यमाय नमो दक्षिणतः ।

दण्डनाथाय नमः पश्चिमतः ।

रैवताय नमः उत्तरतः ॥

ॐ श्याम पिङ्गलाय नमः ईशान्याम् ॥

ॐ दीक्षिताय नमः ॐ लक्ष्मै वज्रधर विश्वजये नमो
नैऋत्ये ।

ॐ आदित्याय भूर्भुवः स्वर्नमः वायव्याम् ।

चन्द्राय चन्द्राधिपतये नमः पूर्वतः ॥

ॐ कारकाय क्षितिसुताय नमः आग्नेर्याम् ॥

ॐ बुधाय सोम पुत्राय नमः दक्षिणे ॥

ॐ बृहस्पतये अङ्गिरःसुताय नमः नैऋत्याम् ॥

ॐ शुक्राय महर्षये भृगुसुताय नमः पश्चिमतः ॥

ॐ शनैश्चराय रविसुताय नमः वायव्याम् ।

राहवे नमः पश्चिमतः यमाय नमो दक्षिणतः ॥

ॐ भगवन्नपरिमितमयूखमालिन् सकलजगत्पते सप्ताश्व-
वाहन चतुर्भुज परमसिद्धिप्रद विष्णुलिङ्ग भानो पाहि
पाहि इममर्घ्यं मम शिरसि गतं गृहाण तेजोयत्नपान्त
ज्वल ठठः ॥

इत्यर्घ्यावाहनमन्त्रः ।

ॐ नमो भगवते आदित्याय सहस्रकिरणाय गच्छ गच्छ
सुरवरपुरं पुनरागमनाय ।

विसर्जनमन्त्रः ।

शृणुष्वाहो विधिं कृत्स्नं प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः ।

इति सौरः षड्चरः ॥

अथ देवताभेदेन गायत्र्यः ।

तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि

तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥

गणार्धिकायै विद्महे कर्मसिद्धौ धीमहि

तन्नोगौरी प्रचोदयात् ॥

तत् पुरुषाय विद्महे वज्रिवक्त्राय धीमहि ।

तन्नः स्कन्दः प्रचोदयात् ॥

तत् पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि

तन्नोदन्ती प्रचोदयात् ॥

हंससेनाय विद्महे वज्रिवक्त्राय धीमहि

तन्नः स्कन्दः प्रचोदयात् ॥

तीक्ष्णशृङ्गाय विद्महे वज्रिपादाय धीमहि

तन्नो वृषः प्रचोदयात् ॥

हरिवक्त्राय विद्महे रुद्रवक्त्राय धीमहि

तन्नोनन्दी प्रचोदयात् ॥

नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि

---

* वक्रतुण्डायैति पुस्तकान्तरे ।

तन्नी विष्णुः प्रचोदयात् ।

महाम्बिकायै विद्महे कर्मसिद्धौ धीमहि

तन्नी लक्ष्मी प्रचोदयात् ।

समुद्रतायै विद्महे विष्णुनैकेन धीमहि

तन्नी धरायै प्रचोदयात् ।

वैनतेयाय विद्महे सुपर्णपक्षाय धीमहि

तन्नी गरुडः प्रचोदयात् ।

पद्मोद्भवाय विद्महे देववक्त्राय धीमहि

तन्नः स्रष्टा प्रचोदयात् ।

शवास्रजायै विद्महे शिवास्रजायै धीमहि

तन्नीवाचः प्रचोदयात् ।

देवराजाय विद्महे वज्रहस्ताय धीमहि

तन्नः शक्रः प्रचोदयात् ।

वेश्वानराय विद्महे ज्वाललीलाय धीमहि

तन्नी अग्निः प्रचोदयात् ।

वैवस्वताय विद्महे दण्डहस्ताय धीमहि

तन्नी यमः प्रचोदयात् ।

निशाचराय विद्महे खड्गहस्ताय धीमहि

तन्नो निऋतिः प्रचोदयात् ।

शुद्धहस्ताय विद्महे पाशहस्ताय धीमहि

तन्नो वरुणः प्रचोदयात् ।

सर्वप्राणाय विद्महे सृष्टिहस्ताय धीमहि

तन्नो वायुः प्रचोदयात् ।

यक्षेश्वराय विद्महे गदाहस्ताय धीमहि

तन्नो हस्तः प्रचोदयात् ।

सर्वेश्वराय विद्महे शूलहस्ताय धीमहि

तन्नोरुद्रः प्रचोदयात् ।

कात्यायन्यै विद्महे कन्याकुमार्यै धीमहि

तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात् ।

सुभगायै विद्महे काममालिन्यै धीमहि

तन्नो गौरी प्रचोदयात् ।

वेदात्मकाय विद्महे हिरण्यवर्भाय धीमहि

तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात् ।

भास्कराय विद्महे सहस्ररश्मिन् धीमहि

तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ।

रुद्रहस्ताय विद्महे शक्तिहस्ताय धीमहि

तत्रोदेवी प्रचोदयात् ।

एवं प्रभिय गायत्रीन्तत्तद्देवानुरूपतः ।

पूजयेत् स्थापयेत्तेषामासनं प्रणवं स्मृतमिति ॥

इति लैङ्गे गायत्रीभेदाः ।

शिवधर्मः ।

कल्पकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्जितम् ।

घृतस्नानेन तत्सर्वं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥

अयुतं योगवां दद्यादोग्ध्रीणां वेदपारगे ।

वस्त्रं हेमादियुक्तानां क्षीरस्नानस्य तत्फलम् ॥

दध्ना तु स्नापयेत्क्षिण्णं सकृद्व्रत्त्या तु यो नरः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥

मधुना स्नापयित्वा तु सकृद्व्रत्त्या तु यो नरः ।

पापकञ्चुकमुत्सृज्य वज्रलोके महीयते ॥

स्नानमिचुरसेनापि योलिङ्गे सकृदाचरेत् ।

लभेद्विद्याधरं लोकं सर्वकामसमन्वितम् ॥

पयो, दधि, घृत, क्षौद्र, शर्कराद्यै, रनुक्रमात् ।

इशादिमन्त्रैः संस्त्राप्य शिवलोकमवाप्नुयात् ॥

यः पुमांस्तिलतैलेन करयन्त्वोद्भवेन च ।

शिवामिषेकं कुरुते स शैवं पदमाप्नुयात् ॥

परिमाणन्तु तच्चैवोक्तम् ।

स्नानं पञ्चशतं त्रैयमभ्यङ्गः पञ्चविंशतिः ।

पलानां द्वे सहस्रे तु महास्नानं प्रकीर्तितम् ॥

लिङ्गपुराणात् ।

महास्नानञ्च यः कुर्यात् घृतेन मधुना ततः ।
 स याति मम सायुज्यं स्थानेष्वेतेषु सुव्रत ॥
 स्नानं पलशतं त्रय मभ्यङ्गः पञ्चविंशतिः ।
 पलानां द्वे सहस्रे तु महास्नानं प्रकीर्तितम् ॥
 स्नाप्य लिङ्गं मदीयञ्च गव्येनैव घृतेन वा ।
 विशोध्य सर्वद्रव्यैस्तु तोयेनाप्यभिषेचयन् ॥
 महास्नाने प्रसक्ते तु स्नानमष्टगुणं स्मृतम् ।
 जलेन केवलेनैव गन्धतोयेन भक्तितः ॥
 अनुनिम्बे च तत्सर्वं पञ्चविंशत्पलेन वै ।
 शमीपत्रञ्च विधिना बिल्वपत्रञ्च चम्पकम् ।
 अथान्यानि च पत्राणि बिल्वपत्रं न संत्यजेत् ॥
 दशद्रोणैस्तु नैवेद्यमष्टद्रोणैरथवापि वा ।
 शतद्रोणसमं पुण्यमालकेन विधायते ॥
 वित्तहीनस्य मर्त्यस्य नात्र कार्या विचारणा ।
 भेरो, रुद्रङ्ग, मुरजः, करतालः, पटहादिभिः ॥
 वादित्रैर्विविधैश्चान्यै रान्दोलैर्विविधैस्तथा ।
 जागरं कारयेत्तत्र प्रार्थयेच्च यथाक्रमम् ॥
 स्वभृत्यः, पुत्रः, दारैश्च तथा सखन्निवान्धवैः ।
 सार्धं प्रदक्षिणं कृत्वा प्रार्थयेत्लिङ्गमैश्वरम् ॥
 इत्युक्त्वा चैव रुद्रञ्च त्वरितं शान्तिमेव च ।

मन्त्रइति महाबीजं तथा पञ्चाक्षरस्य वै इति ॥

इति महा स्नानम् ।

कालिका पुराणात् ।

कार्तिक्यामथ वैशाख्या मयनादिषु पर्वसु ।
 दत्त्वा दीपान् समुद्धोष्य देवस्याग्रे बलिन्ततः ॥
 भूतानां देवदेवस्य ब्रह्मादिषु भवेत् सुधीः ।
 स व्रती देवमामन्त्रा स्वपेद्भूमौ हरिं स्मरन् ॥
 उपलिप्य गृहं गत्वा निराहारो निशि स्वपेत् ।
 अपरेऽह्नि पूर्वाह्ने गत्वा तत्रैव मन्दिरे ।
 कारयेत्तु महास्नानं हराय विधिना शृणु ॥
 पञ्चविंशत्पलेनैव अभ्यङ्गं कारयेदथ ।
 शिवस्य सर्पिषा स्नानं प्रोक्तं पलशतेन वै ॥
 पलानां द्विसहस्रेण महास्नानं विधीयते ।
 तावता मधुनाचैव दध्ना चैव ततः पुनः ॥
 तावतैव हि क्षीरेण गव्येनैव भवेत्ततः ।
 भूयः सार्द्धसहस्रेण फलानामैक्षवेण तु ॥
 रसेन कारयेत् स्नानं भक्त्याचैव्भुना ततः ।
 पुनः शीताम्बुना दत्त्वा वस्त्रपूतेन मन्त्रवित् ॥
 स्नापयेत् भक्तितो भूमौ गन्धपात्रस्थितेन तु ।
 विधिना स्नाप्य दाणेन गोरीचन-यात्रालिपेत् ॥
 कणकुङ्कुम कर्पूर चन्दनागुरुयुक्तया ।

लघ्नाकस्तूरी ।

लेपयित्वा ततो लिङ्गमापीडान्तं घनं शुभम् ।
 नीलोत्पलसहस्रेण मालास्वध्वा प्रपूजयेत् ॥
 अलाभात्तु सहस्राणामर्द्धार्द्धेनैव पूजयेत् ।
 उत्पलानामलाभे तु पत्रैश्च श्रौतरोर्यजेत् ॥
 पद्मैर्वा चम्पकैर्वापि जाल्यापाटलद्यापि वा ।
 पुत्राग्रेः कर्णिकारैर्वा श्वेतमन्दारजैरपि ॥
 मदनैर्मरुपुष्पैर्वा शमीशुक्लार्कनागरैः ।
 यथालाभञ्च पत्रैर्वा निर्गन्धैरमलीर्जितैः ॥
 प्रपूज्य कारयेद्भक्त्या सुगन्धपुष्पमण्डपम् ।
 गुग्गुलुञ्चाज्यसंयुक्तमगुरुं वाप्तिं दहेत् ॥
 संपूज्य गौरीभक्तारं गीतवादित्रमङ्गलैः ।
 शालिपिष्टोद्भवैः सिद्धैर्घृतपूणैः समुज्ज्वलैः ॥
 ततो नीराजनं दीपैः षड्विंशत्या तु कारयेत् ।
 सर्षपैर्दधियुक्तैश्च दूर्वाङ्गोरोचनाक्षतैः ॥
 गन्धपुष्पोदकं दद्यात् धूपार्थञ्चिन्त्य शङ्करम् ।
 शातकुम्भं ततः पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥
 ध्यात्वा निवेदयेत् मूर्द्ध्नि लिङ्गस्य कुसुमैः सह ।
 सूक्ष्मवस्त्रयुगङ्गीतं श्वेतं वा पद्मसन्निभम् ॥
 चामरं दर्पणञ्चैव दीपवर्त्तिं प्रदापयेत् ।
 धूपसञ्चारणञ्चैव सङ्कटं पूर्वमेव च ॥
 वितानकध्वजौ दद्यात् किङ्किणीरवकान्वितौ ।

अथाष्टभिः चितिः पीडाया अङ्गैर्भक्त्या तु दण्डवत् ॥
 तत उच्चैः पठेत् स्तौत्रं शाङ्करञ्च शिवप्रियम् ।
 प्रदक्षिणं ततो गच्छेच्छनैर्निष्काल्यवर्जितः ॥
 प्रणम्य च पुनः पश्चान्नैवेद्यञ्च निवेदयेत् ।
 दीनान्धकृपणाञ्चैव आगतान् शिवदीक्षितान् ॥
 तर्पयेदन्नपानेन सर्वास्तानुक्तगौरवात् ।
 कुर्यादेतन्महास्नानं विधिनानेन धर्मवित् ॥
 कारयेद्यः शिवभक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 समुद्धृत्य शतं सार्द्धं कुलानां पापवर्जितः ॥
 भुवनं ब्रह्मलोकान्तं भुक्त्वा भोगानशीलतः ।
 ब्रजेत् क्रोडायते तस्मिन् विमानस्त्रीऽमरैर्युतः ॥
 भोगान् यथेष्टितान् भुक्त्वा शिवसा पुज्यतां ब्रजेत् ।
 मायाञ्च तां समुत्सृज्य अन्ते योग मवाप्नुयात् ॥
 केवलेनाथ वाज्येन दध्ना गव्येन चैव वा ।
 पयसा पञ्चगव्येन मधुनेक्षुरसेनवा ॥
 यः कारयेन्महास्नानं विधिनानेन मन्त्रतः ।
 सोऽपि तेनैव मार्गेण गमिष्यति परम्पदम् ॥
 अन्तरा स्त्रियते यस्तु अपूर्णो नियमेन वा ।
 सोऽपि गच्छेत्पदन्तत् शिवभक्त्या ह्यतन्द्रितः ॥
 विधिनानेन निःस्त्रीयः स्नानं तोयेन कारयेत् ।
 नराणां विंशतिं यावत्स यास्यति परम्पदम् ॥
 एवमेव हि शूद्रस्य स्पर्शमन्त्रविवर्जितम् ।
 मन्त्रयुक्तार्चयेद्यस्तु ततः पुण्याधिको भवेत् ॥

इति महा पूजा विधिः ।

वास्तु, संहितायाम् ।

पूजनीयो महादेवो लिङ्गमूर्तिः सनातनः ।
 पद्ममष्टदलं हैमं नवरत्नैरलङ्कृतं ॥
 कर्णिकाकेसरोपेतमामनं परिकल्पयेत् ।
 राजतन्तदभावे तु रक्तसितमद्यापि वा ॥
 पद्मं तस्याप्यभावे तु केवलं भावनामयम् ।
 तत्पद्मकर्णिका मध्ये कृत्वा लिङ्गङ्गनीयसम् ।
 अथ वा स्फाटिकोपेतं पूजयेद्विस्तृतक्रमात् ।
 प्रतिष्ठाप्य विधानेन तद्विङ्गं कृतशोधनम् ॥
 परिकल्प्यासनं मूर्त्तौ पञ्चवक्त्रप्रकारतः ।
 पञ्चगव्यादिभिः पुण्यैर्यथाविभवसंश्रितैः ॥
 स्नापयेत् कलशैः पूर्णैः सहस्राद्यैस्तु शम्भवे ।
 गन्धद्रव्यैः स कर्पूरेश्चन्दनाद्यैः स कुङ्कुमैः ॥
 सर्वेदिकं समालिप्य लिङ्गं भूषणभूषितम् ।
 विस्वपन्नैश्च पद्मैश्च रक्तैः श्वेतैस्तथोत्पलैः ॥
 नीलोत्पलैस्तथान्यैश्च पुण्यैस्तैस्तैः सुगन्धिभिः ।
 पुण्यैः प्रगस्तैश्चिन्नैश्च पन्नैर्दूर्वाक्षतादिभिः ॥
 समभ्यर्च्य यथा लाभं महा पूजा विधानतः ।
 धूपं दीपं तथा दद्यान्नेविवेद्यञ्च विशेषतः ॥
 निवेदयित्वा विभवं कल्याणञ्च समाचरेत् ।
 इष्टानि च विशिष्टानि न्यायेनोपार्जितानि च ॥

सर्वद्रव्याणि देयानि व्रते तस्मिन् विशेषतः ।
 श्रीपत्रोत्पलादिफलन्तत्प्रमाणं त्रित्वपत्रके ॥
 पुष्पान्तरेण नियमो यथालाभं निवेदयेत् ।
 अष्टाङ्गमर्घमुद्दिष्टं धूपदीपौ विशेषतः ॥
 कृष्णागुरुघोराख्ये वक्त्रे सव्ये मनःशिला ।
 चन्दनं वामदेवाख्ये मुखे कृष्णागुरुं पुनः ॥
 पौरुषे गुग्गुलुं सव्ये सौम्ये सौगन्धिकं मुखे ।
 ईशानेऽपि त्विगानीं वा दद्याद्भूपं विशेषतः ॥
 अगुरुमित्रं गुग्गुलुं प्रदर्श्यात् छतसंयुतम् ।
 चन्दनागुरुकुठाद्यं सामान्यन्तु प्रचक्षते ॥
 कर्पूरवर्त्तिना देयो दीपोष्टतवलिस्ततः ।
 अर्घ-माचमनं देयं प्रतिवक्त्रमतः परम् ॥
 प्रथमावरणे पुञ्चौ क्रमाच्च हरपणमुखौ ।
 ब्रह्माङ्गानि तिलांश्चैव प्रथमावरणेऽर्चिताः ।
 द्वितीयावरणे पूज्या विद्येगाद्यक्रवर्त्तिनः ॥
 तृतीयावरणे पद्यादष्टमूर्त्तिर्महेश्वरः ।
 महादेवादयस्तत्र तथैकादशमूर्त्तयः ॥
 चतुर्थावरणे पूज्याः सर्वेऽपि गणेश्वराः ।
 बहिरेव तु पद्मस्य पञ्चमावरणक्रमात् ॥
 दशदिक्पतयः पूज्याः शास्त्रात्सानुचरास्तथा ।
 ब्रह्मणो मानसाः पुत्राः सर्वेऽपि ज्योतिषाङ्गणाः ॥
 सर्वे देवाश्च देव्यश्च सर्वाः सर्वेऽपि खेचराः ।
 पातालवासिनश्चान्ये सर्वे मुनिगणा अपि ॥

योगिनी मरुतः पञ्च पञ्चगोमातरस्तथा ।
 चित्रपालाश्च सगणाः सर्वञ्चैव चराचरम् ॥
 अथावरणपूजान्ते संपूज्य परमेश्वरं ।
 साज्यं सव्यञ्जनं हृद्यं हरेर्भक्तां निवेदयेत् ॥
 मुखवासादिकं दत्त्वा ताम्बूलं सोपदंशकम् ।
 अलङ्कृत्य च भूयोऽपि नानापुष्पविभूषणैः ॥
 नीराजनान्तं विस्तार्य पूजाशिषं समापयेत् ।
 वराङ्गं सोपहारञ्च शयनञ्च समीरयेत् ॥
 यदन्नं पाचितं हृद्यं तत्सर्वमनुपूर्वशः ।
 कृत्वा च कारयित्वा च हुत्वाचैव प्रपूजनम् ॥
 स्तोत्रं व्यामोहनं जप्त्वा विद्यां पञ्चाक्षरीं जपेत् ।
 दत्त्वाऽर्चमष्टौ पुष्पाणि देवमुद्रासलिङ्गतः ॥

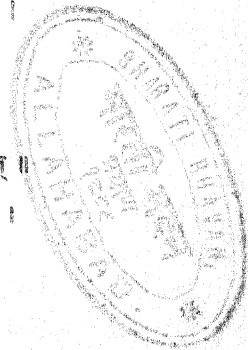
ताम्बूलमुखवासयोर्लक्षणं मुक्तं

रत्नकोशे ।

महापिप्पलपत्राणि क्रमुकस्य फलानि च ।
 शक्तिक्षारेण संयुक्तं ताम्बूलमिति संज्ञितं ॥
 श्वेतपत्रञ्च पूर्णञ्च क्रमुकस्य फलानि च ।
 नारिकेलफलोपेतं मातुलाङ्गसमायुतम् ।
 एलाकक्रीलकर्पूरैर्मुखवासं प्रचक्षते ॥
 एतेषामप्यलाभे तु तत्तद्व्ययं स्मरेद्बुधः ।
 तत्तद्व्ययं तु सङ्कल्प्य पुष्पैर्वापि समर्पयेदिति ॥
 इति प्रकारान्तरेण महापूजाविधिः ।

विष्णुधर्मात्तरात् ।

महावर्त्तिः सदा देया भूमिपाल महाफला ।
 कृष्णपक्षे विशेषेण तत्रापि च विशेषतः ॥
 अमावास्या च निर्दिष्टा द्वादशी च महाफला ।
 आश्वयुज्यामतीतायां कृष्णपक्षस्य या भवेत् ॥
 अमावास्या महापुण्या द्वादशी च विशेषतः ।
 देवस्य दक्षिणे पार्श्वे देया तैलतुला नृप ॥
 पलायकयुतां राजन् वर्त्तिं तत्र प्रकल्पयेत् ।
 महारजनरक्तेन समयेण तु वाससा ॥
 वामपार्श्वे तु देवस्य देया घृततुला नृप ।
 पलायकयुतां पुण्यां शुक्लां वर्त्तिं च दापयेत् ॥
 वाससा तु समयेण सोपवासी जितेन्द्रियः ।
 एवं वर्त्तिद्वयमिदं सकृद्दत्त्वा महीपते ॥
 स्वर्गलोकश्चिरं भुक्त्वा जायते भूतले यदा ।
 तदा भवति लक्ष्मीवान् रूपसौभाग्यसंयुतः ॥
 राष्ट्रे च जायते तस्मिन् देशे च नगरे तथा ।
 कुले च राजगार्हूलं तत्रस्याद्दीपवत्प्रभा ॥
 अत्युज्ज्वलश्च भवति युद्धेषु कलहेषु च ।
 ख्यातिं याति सदा लोके सज्जनानाञ्च सङ्गुणः ॥
 एकामप्यथ वा दद्याद्भीष्टामनयोर्द्वयोः ।
 मानुष्ये सर्वमाप्नोति यदुक्तन्ते मयानघ ॥
 सामान्यस्य तु दीपस्य राजन् दानं महाफलम् ।
 किं पुनर्महतस्तस्य फलस्यान्तो न विद्यते ॥
 दीपदानं महापुण्यमन्यदेवस्य च ध्रुवम् ।

किं पुनर्देवदेवस्य अनन्तस्य महात्मनः ॥
 गिरिशृङ्गेषु दातव्या नदीनां पुलिनेषु च ।
 चतुष्पथेषु रथ्यासु ब्राह्मणानाञ्च वैश्वसु ॥
 वृक्षमूलेषु गोष्ठेषु कान्तारगहनेषु च ।
 दीपदानं महामन्त्रं महत्फलमुपाश्रुते ॥

इति महादीपविधिः ।

अथ व्रतारम्भकालः ।

तत्र सत्यव्रतः ।

उदयस्था तिथिर्यथाहि न भवेद्दिनमध्यभाक् ।
 सा खण्डा न व्रतानां स्यादारम्भे च समापने इति ॥

एतद्वातिरिक्तायामखण्डायां

प्रारम्भमाह वृद्धवशिष्ठः ।

खखण्डव्यापिमार्त्तण्डा यद्यखण्डा भवेत्तिथिः ।

व्रतप्रारम्भणन्तस्यामनष्टगुरुशक्रयुगिति ॥

तिथिर्यद्यनष्टगुरुशक्रयुक् अनस्तमितगुरुशक्रयुक्ता तस्यां व्रत-
 मारम्भणीयमित्यर्थः, इदमुपलक्षणं । गुरुशक्रयोर्वाल्मे वार्द्ध-
 क्येऽपि व्रतप्रारम्भणीयमित्यर्थः ।

तथाच वृद्धमनुवृहस्पती ।

अग्न्याधानं प्रतिष्ठाञ्च यज्ञदानव्रतानि च ।

वेदव्रत-वृषोत्सर्ग-चूडाकरण-मेखला ।

माङ्गल्यमभिषेकञ्च मलमासे विवर्जयेत् ॥

वात्ये वा यदि वा वृद्धे शुक्रे वास्तङ्गते गुरौ ।

मलमासद्वैतानि वर्जयेद्देवदर्शनमिति ॥

गार्ग्योऽपि ।

नामान्नप्राशनञ्चौडं विवाहं मौञ्जीवन्धनम् ।

निष्क्रमञ्जातकर्मापि कास्यं ह्यविसर्जनम् ॥

अस्तगे च गुरौ शुक्रे बाले वृद्धे मलिस्तु चे ।

उद्यापनमुपारम्भं व्रतानां नैव कारयेदिति ॥

लघ्नः ।

नीचस्थे वक्रसंस्थे प्यभिचरणगते बालवृद्धास्तगे वा

सन्वासो देवयात्रा व्रतचरणविधिः कर्णवेधस्तु दीक्षा ।

मौञ्जीवन्धोऽथ चूडा परिणयनविधिर्वास्तुदेवप्रतिष्ठा

वर्ज्याः सद्भिः प्रयत्नात् त्रिदशपतिगुरौ सिंहराशिस्थिते चेति ॥

नीचलक्षणान् ज्योतिःशास्त्रे ।

सूर्यादिषूचमजगोमकराः क्रमात् स्युः ।

स्त्री कर्कि-मीन-वणिजोस्तगमच्च नीचमिति ॥

उच्चस्थानात्सप्तमं नीचमित्यर्थः ।

तथाच नीचस्थे गुरौ मकरगते इत्यर्थः ।

शौनकः ।

कीर्त्यागारविवाह याग गमनं* चौराद्यकर्णव्यधं

विद्या-देवविलोकनो-पनयनं दीक्षा-परीक्षा व्रतं ।

स्नानं तीर्थगमं रणं पुर महादान प्रतिष्ठापनं

सिंहस्थे विप्रधार्चिते न शुभदं कर्तुंस्तथा सूर्यगे ॥

अस्तलक्षणन्तु ब्रह्मसिद्धान्ते ।

रविणासत्तिरन्येषां ग्रहाणामस्तु उच्यते ।

ततोर्वाक् वार्द्धकं विद्यादूर्ध्वं वाल्यं प्रकीर्त्तितमिति ॥

एतयो रविः ज्योतिःशास्त्रे ऽनेकधा दर्शितः ।

बालः शुक्रो दिवसदशकं पञ्चकञ्चैव वृद्धः

पश्चादङ्गस्त्रितयमुदितः पक्षसौट्यः क्रमेण ।

जीवो वृद्धः शिशुरपि सदा पक्षमन्यैः शिशू तौ

वृद्धौ प्रोक्तौ दिवसदशकञ्चापरैः सप्तरात्रमिति ॥

एतेषां पक्षाणां व्यवस्था देशान्तरविषया आपदिषया वा ।

तथाच गार्ग्यः ।

शुक्रो गुरुः प्राक्पराक्च वालो

विन्ये दशावन्तिषु सप्तरात्रं ।

वङ्केषु ऋणेषु च षट्च पञ्च

शेषे च देशे त्रिदिनं वदन्तीति ॥

वराहमिहिरोऽपि ।

बहवो दर्शिताः काला ये वाल्ये वार्द्धकेऽपि च ।

ग्राह्यास्तत्राधिकाः शेषा देशभेदादुतापदीति ॥

अथमुद्रालक्षणानि ।

संमुखीकृत्य हस्तौ द्वौ किञ्चित्सङ्कुचिताङ्गुली ।

मुकुली तु समाख्याता पङ्कजप्रसूतेव सा ॥

मुकुलीपङ्कजमुद्रयोः ।

पूर्वां च मुकुली या च प्रदेशे निरुताङ्गुलिः ।

व्याकीर्णमुद्रा मुकुला पद्ममुद्रां प्रदर्शयेत् ॥

पद्ममुद्रायाः ।

अङ्गुष्ठौ कुञ्चितौ द्वौ तु स्वकीयाङ्गुलिवेष्टितौ ।

उभौ चाभिमुखौ हस्तौ योजयित्वा तु निष्ठुरा ॥

निष्ठुरायाः ।

तर्जन्यौ कुञ्चितौ कृत्वा तथैव च कनीयसी ।

अधोमुखा दृष्टनखा स्थिता मध्ये करस्य तु ॥

चतस्रश्चोच्छ्रिताः पृष्ठे अङ्गुष्ठावेकतः कुरु ।

नालं व्यवस्थितौ द्वौ तु व्योममुद्रा प्रकीर्तिता ॥

व्योममुद्रायाः ।

अथ वैदिकमन्त्राणामपि दैवत छन्दांसि ।

तत् प्रयोजनमाह याज्ञवल्काः ।

आर्षं छन्दो दैवतञ्च विनियोगस्तथैव च ।

वेदितव्यं प्रयत्नेन ब्राह्मणेन विशेषतः ॥

अविदित्वा तु यः कुर्याद्याजनाध्ययनं जपम् ।

होममन्तर्जले, दानं तस्य चाल्पफलं लभेत् ॥

तथा ।

यो विजानाति मन्त्राणामर्षं छन्दश्च दैवतम् ।

विनियोगं ब्राह्मणञ्च मन्त्रार्थं ज्ञानकर्म्म च ॥

एकैकस्य ऋषेः सोऽपि वन्द्यो ह्यतिथिवद्भवेत् ।
 देवता याश्च सायुज्यं गच्छन्त्यत्र न संशयः ॥
 पूर्वोक्तेन प्रकारेण ऋष्यादीन् वेत्ति यो हिजः ।
 अधिकारो भवेत्तस्य रहस्यादिषु कर्मसु ॥
 येन यदृषिणादृष्टं सिद्धिः प्राप्ता च येन वै ।
 मन्त्रेण यस्य यत्प्रोक्तमृषेर्भावंस्तदार्पकम् ॥
 कृन्दनात् कृन्द उद्दिष्टं वाससा इव चाकृतिः ।
 आत्मा सञ्ज्ञादितो देवैर्मृत्योर्भीतैस्तु वै पुरा ॥
 आदित्यैर्वसुभीरुद्रैस्तेन कृन्दांसि तानि वै ।
 यस्य यस्य तु मन्त्रस्य उद्दिष्टा देवता तु या ।
 तदाकारं भवेत्तस्य देवत्वं देवतोच्यते ॥
 पुरा देवैः समूत्पन्ना मन्त्राः कर्मार्थमेव च ।
 अनेन चेदं कर्त्तव्यं विनियोगः स उच्यते ॥
 नैरुक्त्यं यद्य मन्त्रस्य विनियोगप्रयोजनं ।
 प्रतीष्ठानं स्तुतिश्चैव ब्राह्मणं तदिहोच्यते ॥
 एवं पञ्चविधं योगं जपकाले ह्यनुस्मरेत् ।
 होमं चान्तर्जले योगे स्वाध्याये याजने तथेति ॥

तत्रादौ ऋग्वेदमन्त्राः ।

अग्निमीलेति सूक्तस्य मधुकृन्दो विश्वामित्रोऽग्निर्गायत्री ।

वायवाग्रहीति सप्तानां मधुकृन्दाः ।

आद्यानातिष्ठृणां वायुः अनन्तराणामिन्द्रवायू । सप्तमा-
ग्रामित्रावरुणौ । सप्तानां गायत्री ।

सदसम्पत्तिमितिमन्त्रस्य काण्वोमेधातिथिः सदसम्पत्तिर्गायत्री ।

अस्वयोयं त्वध्वमित्यस्य काण्वोमेधातिथिरापोगायत्री ।

यत्किद्विसत्यसोमपा इति आजौगर्त्तः शुनःशेफः इन्द्रः ।

आद्यानां सप्तानां पंक्तिर्नवानां गायत्री ।

युवाना मेधातिथिः काण्व ऋभयो गायत्री ।

स्योनाष्टयिवी मेधातिथिः काण्वः षड्वी गायत्री ।

अतोदेवेतिद्वयोर्मेधातिथिर्देवोविष्णुर्गायत्री ।

कस्यनूनमिति पञ्चदशर्चस्य आजौगर्त्तिर्वैश्वामित्री ।

वा शुनःशेफः ऋषिः प्रथमायाः कः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ।

द्वितीयाया अग्निस्त्रिष्टुप् ।

अभित्वेति तिसृषु सविता ।

भगस्येत्यस्यां भगोवा गायत्री ।

नहितइत्याद्या दश वारुण्यस्त्रिष्टुभः ।

त्वमग्नेप्रथमोऽङ्गिरा इत्यष्टादशर्चस्य ।

आङ्गिरस हिरण्यस्तूपः अग्निर्जगती ।

अष्टमीषोडशष्टादश्यस्त्रिष्टुभः ।

एतेति पञ्चदशर्चस्य आङ्गिरस हिरण्यस्तूप इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

कदुद्रोयेति नव धीरःकाण्वो रुद्रः ।

तृतीयायां रुद्रो मित्रावरुणौ सप्तम्यादित्रिषु सोमः

गायत्री ।

यास्तइत्यन्ता अनुष्टुप् ।

उदुत्यञ्जातवेदसमितित्रयोदश, अन्यास्त्रिष्टुप् प्रस्कन्नः ।

सूर्यः आद्या, नव गायत्राः ।

दशम्यादिचतस्त्रोऽनुष्टुभः अन्यत्राचो रोगघ्नः ।

अन्योध्यर्चः शत्रुघ्नः । पञ्चानं दशर्चस्य शाक्त्यः

पाराशरोऽग्निर्हिपदा विराट् ।

शौनकमतेपञ्च पङ्क्तिः विराट् ।

रपिर्नत्रिचादशर्चः शाक्त्यः पाराशरोऽग्निर्हिपदा विराट् ।

शौनकमते पञ्च पङ्क्तिः विराट् । वनेषुजायुर्दश शौनक
मते पञ्च । श्रीण्वपदश शौनकमते पञ्च । वनेमपूर्वीं एकाद-
शर्चः शौनकमते षट् । उपप्रजित्वन् दशर्चस्य शाक्त्यः पाराश-
रोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

निकाव्याविधसः । दश शाक्त्यः । पाराशरोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।
रपिर्नयः पितृवित्तः दशर्चस्य ।

पाराशरोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

उपप्रयन्तो नव राहुगणो गौतमोऽग्निर्गायत्री ।

हिरण्यकेशो रजसो द्वादशर्चस्य गौतमोऽग्निः आद्यास्त्रि-
स्त्रिष्टुभः ।

तासु मध्यस्थानो वा शुद्धोवाऽग्निः चतुर्थ्याद्यास्त्रिस्त्रिष्टुभः ।

ततः षट् गायत्राः ।

त्वं सोम प्रचिकेतोमनीषेतित्रयोविंशत्यृचस्य ।

गौतमः सोमः आद्यचतसृणां त्रिष्टुप् ।

ततो द्वादशानां गायत्री ।

सप्तस्युष्णिक् । ततः षष्ठां त्रिष्टुप् ।

प्रपन्दिने एकादशर्चस्य । आङ्गिरसः कुत्सः मरुत्वानिन्द्रः ।

आद्याः सप्त जगत्यः आद्या गर्भस्त्राविणी उपनिषत् ।

ततश्चतस्रस्त्रिष्टुभः ।

इमा रुद्रायतपसे इत्येकादशर्चस्य ।

कुत्सो रुद्रः नवानां जगती ।

दशस्येकादशोस्त्रिष्टुप् ।

उभेपुनामीति सप्तर्चस्य । पारुक्षेप इन्द्रः आद्या त्रिष्टुप् ।

द्वितीयाद्यास्त्रिस्तोऽनुष्टुभः पञ्चमी गायत्री षष्ठी धृतिः सप्त
स्युष्णिक् । येदेवासः पारुक्षेप विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् ।

पितृनुस्तोत्रं एकादशर्चस्य अगस्त्योऽग्निः प्रथमा अनुष्टुप् ।

गर्भोष्णिक् । द्वितीयचतुर्थीर्गायत्री तृतीया अनुष्टुप् ।

पञ्चम्यादितिस्तोऽनुष्टुभः ततस्त्रिस्तोगायत्राः अन्त्या बृहत्यनुष्टुभः

अग्नेनयेत्यष्टर्चस्य । अगस्त्योऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

अनर्वाणं वृषभमित्यष्टर्चस्य । अगस्त्यो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप्

उपेमसृक्षीति पञ्चदशर्चस्य । गृत्सद अपीनसा । त्रैष्टुभम् ।

करिक्रदज्जनुपमिति त्रैष्टुभस्य गृत्समदः शकुन्त इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

इन्द्रापर्वता चतुर्विंशत्रुचं । आद्यायां इन्द्रपर्वती । तत-
श्चतुर्दशीपर्यन्तानामिन्द्रः ।

ततो द्वयोः सप्तर्षीवाक् । सप्तदश्यादिचतसृषु रथाङ्गानि
इन्द्रश्च । अन्तग्रानां चतसृणामिन्द्रः ।

आद्या नव त्रिष्टुभः दशमी जगती । एकादशी त्रिष्टुप् ।

द्वादश्यनुष्टुप् । त्रयोदशी गायत्री । ततो द्वे त्रिष्टुभौ । शोडशी जगती । सप्तदशी त्रिष्टुप् । अष्टादशी बृहती । एकोन-
विंशी त्रिष्टुप् । विंशी द्वाविंशी चानुष्टुप् । एकविंशी त्रयोविंशी
चतुर्विंशी च त्रिष्टुप् ।

अग्निनेन्द्रेणेति चतुर्विंशदृचस्य सूक्तस्य

श्यावाश्व आचैयः अश्विनौ उपरिष्टाज्योतिषं ।

द्वाविंशी चतुर्विंश्यौ पंक्तौ त्रयोविंशी महावृहती ।

अवितासोति समर्चस्य श्यावाश्व इन्द्रः शक्ररौ ।

अन्त्या महापंक्तिः ।

अग्निमस्तोषोति दशर्चस्य । नाभाकः । काण्वोग्निर्महां
पङ्क्तिः ।

इमेविप्रस्येति । त्रयस्त्रिंशदृचस्य सूक्तस्य आङ्गिरसो
विरूपाग्निर्गायत्री ।

समिधाग्निमिति त्रिंशदृचस्य विरूपाग्निर्गायत्री ।

आद्यायेति । द्विचत्वारिंशदृचस्य सूक्तस्य त्रिशोकः काण्व
इन्द्रो गायत्री ।

महिवः । अष्टादशर्चस्य । त्रितत्रास्यः आदित्यो देवता ।

अन्त्याः पञ्च उपस्यः महापंक्तिः दुःस्वप्नघ्नम् ।

प्रतिते । पञ्चर्चं । पृषन्न काण्वः ऐन्द्रं गायत्रं आग्नि सौरि-
अन्त्या पंक्तिः ।

प्रोअस्मै द्वादशः प्रगाथकाण्वः ऐन्द्रम् पांक्तम् ।

* उपस्येति क्वचित् पाठः ।

सप्तम्यष्टमीनवम्यो बृहत्तः त्र्यनुक्षत्रियान् ।

एक विंशतृचस्य । मत्स्यः साम्भदः अगस्त्यः ।

बृहवोजालवडा मत्स्याश्च ऋषयः आदित्यो देवता दशम्य-
कादशी द्वादशीष्वे दितिः । गायत्रीच्छन्दः ।

यो राजा पञ्चदशर्चः । पुरुहन्ता आङ्गिरसः ऐन्द्रं
वार्हतम् ।

द्वितीया चतुर्थी षष्ठ्याः सतीबृहत्तः त्रयोदशुष्णिक् ।

चतुर्दश्यनुष्टुप् । पञ्चदशी पुरउष्णिक् ।

त्वन्नो अग्ने महीभिरिति पञ्चदशर्चस्य सूक्तस्य ।

सुदीति पुरमीडावन्यतरो वा ।

अग्निः गायत्री दशम्याद्याः समा बृहत्तः एकादशाद्याः
विषमाः सती बृहत्तः । कन्याऽवाः सप्तर्चस्य आत्रेय इन्द्रोऽनु-
ष्टुप् आद्ये हे पंती । उद्देभि । चतुस्त्रिंशत् । सूक्तं इन्द्रो
गायत्री ऐन्द्राभवी अन्त्या ।

आपोहिष्टेति नवर्चस्य । आम्बरीषः सिन्धुद्वीप आपो-
गायत्री

पञ्चमी वर्धमाना सप्तमी प्रतिष्ठा अन्त्ये हे अनुष्टुभौ ।
परेपिवांसमिति षोडशर्चस्य ।

यमो वैवस्वतो यमः षष्ठी लिङ्गोक्तदेवता । सप्तम्या-
दितिस्रः पितरा वा याम्या वा ।

दशम्यादितिसृषु श्वाणी त्रिष्टुप्च्छन्दः त्रयोदशी चतुर्दशी
च अनुष्टुप् । पञ्चदशी बृहती । परमृत्वाविति चतुर्दशर्चस्य

सङ्कुसुकोयमः आद्यानां चतसृणां सृत्युः । पञ्चम्याधाता ।
 षड्यां त्वष्टा । पराः पितृयज्ञदेवत्यः अन्त्या प्राजापत्या वा त्रिष्टुप् ।
 एकादशी प्रस्तारपङ्क्तिः त्रयोदशी जगती । अन्त्याऽनुष्टुप् ।
 भद्रन्नइति दशर्चस्य । ऐन्द्रोविमदः प्राजापत्योवा वसुक्कवा
 सुक्तः अग्निर्गायत्री । आद्यैकपदा शान्त्यर्था द्वितीयानुष्टुप्
 नवमी विराट् । अन्त्यास्त्रिष्टुभः । प्रदेववेति पञ्चदशर्चस्य ष्टलूषः
 कंषवः आपोवा आपोनप्तीवा त्रिष्टुप् । प्रावेपामामिति चतुर्द-
 शर्चं । मौजवानन्नः कवयोवा । आद्या सप्तमी नवमीषु
 ह्यपिस्तुतिः द्वादश्यामचस्तुतिः शेषाश्चर्चनिर्दा । त्रैष्टुभं अश्व-
 घ्नमिति चतुर्दशर्चस्य धानाकोलूषो विश्वेदेवा जगती अन्त्ये द्वे
 त्रिष्टुभौ । नमीमित्रस्येति द्वादशर्चस्य । सौर्वीभितयाः सूर्यो-
 जगती दशमी त्रिष्टुप् । दिवस्सरिद्वादशर्चस्य । वत्सप्रिरग्नि
 स्त्रिष्टुप् अन्त्येऽध्वर्चलिङ्गोक्ता देवता । माप्रगामेति षडर्चस्य ।
 वन्धुसुवन्धुश्रुतवन्धुविप्रवन्धव इन्द्रोगायत्री । यत्तेयममिति
 द्वादशर्चस्य वन्धुदयश्चत्वार ऋषयो यमादयो मनआवर्त्तनम-
 नुष्टुप् । इदमित्यां इति सप्तविंशत्पञ्चस्य । नाभानेदिष्टोमा-
 मवो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् बृहस्पतेर्इत्येकादशर्चस्य बृहस्पत-
 इत्याङ्गिरसः परमात्मा त्रिष्टुप् नवमी जगती यस्त्ये मन्यो इति
 सप्तर्चस्य । मनुस्तापसोमन्स्त्रिष्टुप् । प्रथमा जगती । रचो-
 हणमिति पञ्चविंशद्वचस्य ॥ वायुर्भरहाजोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।

अन्त्याद्यतस्तोऽनुष्टुभः । हविष्यन्तमित्येकौनविंशत्यृचस्य
 आङ्गिरसी वा वामदेव्यो वा सुधन्वान् सूर्यो वैश्वानर-
 स्त्रिष्टुप् । सहस्रगोर्षापाङ्गर्चस्य नारायणः परमात्मा त्रिष्टुप् ।

या ओषधीरिति त्रयोविंशद्वयस्य । आथर्वणोभषणोपधीरनु-
ष्टुप् । वृहस्पतिप्रतिमइति द्वादशर्चस्य । देवापि राष्ट्रिषेणो ।
वष्टिकामो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

कयानश्चित्रं द्वादशर्चस्य । वैखानसी चन्द्र इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

आशुशिमान इति त्रयोदशर्चस्य । ऐन्द्रोऽप्रतिरथ इन्द्र-
स्त्रिष्टुप् ।

चतुर्थीं वार्हस्यत्या उपात्या मारुती अत्या च मारुत्य-
नुष्टुप् ।

वैश्याऽग्निमिति सप्तर्चस्य । क्रमेण सप्तर्चां जूति वीतजूति-
र्विप्रजूतिर्वृषणकः ।

करिक्रतः ऐतयः ऋथ्यशृङ्गः ऋषयः किमौ देवता अनु-
ष्टुप् ।

उतदेवा इति सप्तर्चस्य । भरद्वाज-कश्यप-गोतमा-त्रि-विश्व-
मित्र-जमदग्नि-वशिष्ठाः क्रमेण ऋषयो विश्वे देवाऽनुष्टुप् ।

अग्नेऽच्छपडर्चस्य तापसोऽग्नि विश्वे देवाऽनुष्टुप् ।

इमां खनामीति षडर्चस्य इन्द्राणी ऋषिका ।

उनिषद्ब्रह्मविश्वादेवता सपत्नी बाधनमनुष्टुप् अत्या पंक्तिः ।

शासः पञ्चर्चस्य भरद्वाजः शास इन्द्रोऽनुष्टुप् । सुच्चाभि
पञ्चर्चस्य यक्ष्मनाशनः प्रजापति इन्द्रग्नौ इन्द्रोवा
त्रिष्टुप् । अत्या वृहती वा ब्रह्मणाग्निसंविदानः षडर्चस्य
रक्षोहा ब्राह्मो । गर्भसमाधानीग्निरनुष्टुप् । अपेहिपञ्चर्चस्य
आङ्गिरसः प्रचेतो विश्वे देवाऽनुष्टुप् तृतीया त्रिष्टुप् । अत्या-
पंक्तिर्दुःखप्रत्रं । देवाः कपोतः पञ्चर्चस्य नैऋतः कपोतो

विश्वे देवास्त्रिष्टुप् कपोती पद्याते प्रावञ्चितम् । मयो-
भूःचतुष्कस्य । काक्षीवतः शबरो गौस्त्रिष्टुप् । पतङ्गमिति तृच-
स्य । प्राजापत्यः पतङ्गीमायभेद स्त्रिष्टुप् । अपश्यन्त्वेति तृचस्य ।
प्रजापत्यः प्रजावां स्त्रिष्टुप् । विष्णुर्योनिमिति तृचस्य गर्भ-
कर्ता त्वष्टा प्राजापत्योविष्णुर्वा विश्वे देवाऽनुष्टुप् ।

कस्यचिन्मते विष्णुर्योनिमिति पञ्चर्चम् ।

महिलीणामिति तृचस्य वारुणिः सत्यधृतिर्गायत्री ।

आयङ्गौस्तृचस्य सार्पराक्षी आत्मा सूर्योवा गायत्री ।

संसमित् चतूरिचस्य सस्वनन आङ्गिरसः संज्ञानमनु-
ष्टुप् तृतीयात्रिष्टुप् ।

वास्तोष्पते तृचस्य मैत्रावरुणौ वशिष्ठोवास्तोष्पति स्त्रिष्टुप् ।

तत्सवितुर्नवर्चस्य श्यावाश्वः सविता गायत्री प्रथमाऽनुष्टुप् ।

मातारुद्राणामिति मन्त्रस्य जमदग्निर्भार्गवो गावस्त्रिष्टुप् ।

शन्नो देवीसूक्तस्य वशिष्ठो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

युवंवस्ताणि सप्तर्चस्य दीर्घतमा मित्रावरुणौ त्रिष्टुप् ।

समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्य वामदेवऋषिः अग्निः ।

सूर्यः गावो द्युतं वा देवताः अन्त्यास्त्रिष्टुप् ।

उपान्त्या जगती ।

स्वस्तिदाविगस्यतिः शासो भरहाज इन्द्रोऽनुष्टुप् ।

सुदेवइत्यस्य प्रियमेव इन्द्रोऽनुष्टुप् ।

वायो एते एकविंशत्यृचस्य गृत्तमदः आद्ययोर्वायुः तृतीयाया
इन्द्रावायू ।

ततस्त्रिष्टुपां मित्रावरुणौ ततस्त्रिष्टुपां मित्रावरुणौ ।

दशम्ये-कादशौ-द्वादशौनामिन्द्रः ।

ततस्तृचस्य विश्वेदेवास्ततस्त्रिष्टृणां सरस्वती ।

एकोनविंश्याः द्यावापृथिव्यौ हविर्धानो वा ।

तृतीयपादेग्निर्वा । अन्त्ययोर्द्वयोर्द्यावापृथिव्यौ हविर्धानो वा ।

गायत्रीकन्दः सर्वासां । आदित्यानामिति त्र्यचस्य वशिष्ठ आ-
दित्यस्त्रिष्टुप् ।

आदित्यास इत्यृचस्य तद्वत् । यो यजाति मनुः आशिष अत्र-
द्रज्यास्तुतिद्वारा यजमानः प्रशंस्यः । पञ्चम्यां दम्पती । शिष्टाद-
म्पत्याशिषः गायत्री ।

चतुर्दशनुष्टुप् । पञ्चदश्याद्याः पंक्तयः ।

प्रवोदेवा सप्तर्चस्य वैश्वामित्रो ऋषभोऽग्निरनुष्टुप् ।

क्राणाशिषुरित्यृचस्य । त्रितः सोमोऽनुष्टिप् ।

पिवासोममिति पञ्चदशर्चस्य भरद्वाज इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

अन्त्या द्विपदा । एषोऽप्याः पञ्चदशर्चस्य प्रक्तृणाश्विनौ गायत्री ।

अग्निर्हुतमिति द्वादशर्चस्य काण्वो मेधातिथिरग्निर्गायत्री ।

अग्निनेति पादे निर्मन्यग्राहवनीयावग्नी ।

विष्णोर्नुकमिति षडर्चस्य दीर्घतमा विष्णुस्त्रिष्टुप् ।

तवश्रियेति मन्त्रस्य वसुसुतो विश्वे देवा स्त्रिष्टुप् ।

द्यौर्वः पितेत्यस्य अगस्त्यो विश्वे देवाः अनुष्टुप् ।

आवीराजानमिति षोडशर्चस्य वामदेव—

आद्या रौद्री द्वितीयादिपग्निस्त्रिष्टुप् ।

उत्तानपर्णेऽभुभग इत्यस्येन्द्राण्युपनिषद्विद्यानुष्टुप् ।

मित्रोजनानिति नवर्चस्य विश्वामित्रो मित्रः ।

आद्याः पञ्च त्रिष्टुभः सतद्यतस्त्री गायत्रीः ।

अमन्दांस्त्रीमानिति सप्तर्चस्य कचीवान् खनयनस्तुतिस्त्रि-
ष्टुप् ।

अन्ये हेऽनुष्टुभौ । आवारयो अश्विनाइत्येकादशर्चस्य कची-
वानश्विनौ त्रिष्टुप् । स्वादिष्टयेति दशर्चस्य ।

मधुच्छन्दा विश्वामित्रः सोमो गायत्री । पवस्त्रदेववीति ।

दशर्चस्य मेधातिथिः काण्वः सोमो गायत्री ।

एषदेवः दशर्चस्य शुनःशेफः सोमो गायत्री ।

सनाचेति दशर्चस्य हिरण्यस्तूपः सोमो गायत्री ।

समिद्धः एकादशर्चस्य । कश्यपः असितः देवलोवा
ऋषिः ।

ऋक्मेण समिद्धीग्नि-तनूनपात् ईलः बर्हिः देव्योद्धारः
उषासानकाई देव्यो होतारौ तिस्तोदेवीः त्वष्टा वनस्पतिः
स्वाहाकृतयः गायत्रीच्छन्दः अन्त्याद्यतस्त्रीऽनुष्टुभः ।

मन्द्रयेति नवर्चस्य असितो वा देवलो वा सोमो गायत्री ।
असृग्रमिति नवर्चस्य देवलः काश्यपो वा सोमो गायत्री ।
एते सोमा इति नवर्चस्य अतो वा देवलो वा सोमो
गायत्री । परिप्रियादिवः नवर्चस्य प्रस्त्रानासः इति नवर्चः ।
उपास्मैनवर्चः । सोमा असृग्रं नवर्चः । सोमः पुनानौ अर्षति
नवर्चम् ।

परिप्रासिष्ट्यदशर्चः । एषधिया अष्टर्चः । एते सेतारः
अष्टर्चः । प्रनिस्त्रेनेवाष्टर्चां पेरिसुवानः सप्तर्चः ।

यस्त्रोमसप्तर्चः । प्रकविः सप्तर्चः । एते धावन्ति सप्तर्चः ।

एते सोमासः सप्तर्चं । सोमा असृग्रं सप्तर्चं । प्रसोमासः
सप्तर्चं

एते सोमा इति वत्सर्वाणीमानि । एवं घडर्चस्य ।

दृढच्युत आगस्त्यः सोमोगायत्री । तममृचन्त ।

घडर्चस्य दार्ढ्याच्यते भवाहः सोमोगायत्री । एष कविः षष्ठां ।

वृमेध आङ्गिरसः सोमोगायत्री । एष वाजीनां ।

प्रियमेध आङ्गिरसः सोमोगायत्री ।

प्रास्यधावाः षष्ठां मामधमाङ्गिरः सोमोगायत्री । प्रास्य-
धाराः ॥

षष्ठां वृमेध आङ्गिरसः सोमो गायत्री ।

प्रधाराः । अस्य षष्ठां विन्दुराङ्गिरसः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षष्ठां गौतमीराहुगणः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षष्ठां श्यावाश्व आग्नेयः सोमो गायत्री ।

प्रसोमासः ॥ षष्ठान्वित आस्यः सोमो गायत्री ।

प्रसुवानः ॥ षष्ठाङ्गीतमीराहुगणः सोमोगायत्री ।

त्रित आनःपवस्य ॥ षष्ठां प्रभवसुः । असर्जिरथ्यः ॥ ३७ ॥

षष्ठां प्रभूवसुः । सप्तसुतः ॥ षष्ठां राहुगणः । एष उत्स्यः ॥

षष्ठां राहुगणः । आसुरर्षः ॥ षष्ठां आङ्गिरसो बृहन्मतिः

पुनानः ॥ षष्ठां बृहत्सतिः । प्रयेगावः ॥

षष्ठां जनयन् ॥ षष्ठां यो अत्य इव ॥

षष्ठाञ्च । मेधातिथिः सोमो देवता । गायत्रीच्छन्दः

सर्व्वं च ॥

प्रया इन्दो इति षण्णामपास्यः । सयवस्वः षण्णं मयास्य
आङ्गिरसः । असृग्य मितिषण्णामयास्यः । अयासीमः पञ्चानां
भार्गवः कविः ।

तत्त्वानृम्याणि पञ्चानां । पवस्व स्ववृष्टिमिति पञ्चानाञ्च
कविः ।

उत्तेशुभासः पञ्चानां । उतथ्य आङ्गिरसः अध्वर्योपञ्चानां ।

परिव्युचः पञ्चानाञ्च उतथ्यः । उत्ते इतिचतुर्णां ॥

अस्यप्रस्नामिति चतुर्णां ।

वयं वयं चतुर्णाञ्च अवत्तारः परिसीमः ।

चतुर्णामवत्तारः काश्यपः ।

प्रतेधराः चतुर्णां । तरत्समन्दीचतुर्णां । पवस्यः ॥ ६० ॥

चतुर्णाञ्च अवत्तारः । सोमो देवता गायत्रीच्छन्दः
सर्व्वत्र ।

प्रगायत्रेण चतुर्णामवत्तारः सोमो गायत्री तृतीयापुर
उणिक् ॥

अयावीतो ॥ त्रिंशदृचस्य अमहीयुः सोमोगायत्री ।

एते असृग्यन्त्रिंशदृचस्य ॥ भार्गवोजमदग्निः सोमो गायत्री ।

आपवस्य त्रिंशदृचस्य निधुविः काश्यपः सोमोगायत्री ।

पवस्व विश्वचर्षणे त्रिंशदृचस्य ।

शत । वैखानसाः सोमः एकोनविंशत्यास्तिस्त्र आग्नेयः
गायत्री अष्टादश्वनुष्टुप् ।

अत्रस्तादिष्टयेति सूक्तमारभ्य हिक्कयवन्तीति सूक्तपर्य्यन्तपव-
मानगुणविशिष्टएव सोमो देवता । त्वं सोमासीति द्वात्रिंशदृचस्य

आष्टचस्ये भरद्वाजः चतुर्थ्यादितिसृणां कश्यपः सप्तम्यादिति-
सृणां गौतमः ।

दशम्यादिभितिसृणामत्रिः । त्रयोदश्यादितिसृणां विश्वा-
मितः ।

षोडश्यादितिसृणां जमदग्निः । एकोनविंश्यादितिसृणां
वशिष्ठः ।

पञ्चविंश्यादितिसृणां सप्तविंश्यादिति पञ्चानां सप्तर्षयः ।

सोमो देवता । दशम्यादितिसृणां पूषा वा सोमो वा अनु-
भोवा । त्रयोविंशौ चतुर्विंशोरग्निः पञ्चविंशौ सावित्री ।

षड्विंशग्नि सावित्री सप्तविंशौ वैश्वदेवौ । शेषेषु

सुसोमः । गायत्री च्छन्दः । सप्तविंशनुष्टुप् । द्वादश्यादितिस्रो-
विपदा गायत्र्यः त्रिंशौ पुरउष्णिक् ।

अन्त्योऽनुष्टुभौ । त्रिरस्त्रे सप्तधेनवः दशस्यार्चरेणुर्वैश्वामित्रः ।

सोमो जगती अन्तगा त्रिष्टुप् ।

आदक्षिणा नवर्चस्य ऋषभो वैश्वामित्रः सोमो जगती
अन्तगा त्रिष्टुप् ।

हरिस्त्रजन्ति नवर्चस्य हरिमन्त आङ्गिरसः । सोमो जगती ।

स्रक्कोनवर्चस्य यवित्त्र आङ्गिरसः सोमो जगती ।

स्मिष्टुर्नवर्चस्य वक्षोवानो शिजः सोमो जगती अष्टमी त्रिष्टुप् ।

अभिप्रियाणि पञ्चर्चस्य भार्गवः कविः सोमो जगती । धर्त्ता-
दिवः पञ्चर्चस्य ।

एष प्रपञ्चर्चस्य । प्रराजापञ्चर्चस्य । अक्षोदसीनः पञ्चर्चस्य च
कविः सोमो जगती ।

सोमस्यधारा पञ्चर्चस्य भारद्वाजी वसुः सोमो जगती ।

प्रसोमस्य पञ्चर्चस्य वसुः सोमो जगती अन्या
त्रिष्टुप् ।

असो विसोमः पञ्चर्चस्य वसुः सोमो जगती अन्या त्रिष्टुप् ।

पवित्रन्ते पञ्चर्चस्य आङ्गिरसः पवित्रः सोमो जगती ।

पवस्वदेवमादनः पञ्चर्चस्य । वाचः प्रजापतिः सोमो
जगती ।

इन्द्राय सोम द्वादशर्चस्य भार्गवोवेनः सोमो जगती ।

अन्ये द्वे त्रिष्टुभौ ।

प्रतआगवः अष्टाचत्वारिंशदृचस्य सूक्तस्य । आद्यासु
दशसु अकृष्टाभाषाः एकादश्यादिदशसु सिकता निवावर्षः ।
एकविंश्यादिदशसु पृथ्वियोजाः । एकत्रिंश्यादिदशसु अत्रियः
एकचत्वारिंश्यादिपञ्चसु अत्रिः ।

अन्यासु त्रिष्टुपु गृत्तमदः सोमो जगती सर्वासां ।

प्रतुद्रवर्चस्य उगना सोम स्त्रिष्टुप् ।

अयं सोम इन्द्रा अष्टर्चस्य उगना सोम स्त्रिष्टुप् ।

प्रोस्यवङ्गिः सप्तर्चस्य उगना सोमस्त्रिष्टुप् ।

प्रह्विन्वानः षडर्चस्य वशिष्ठः सोमस्त्रिष्टुप् ।

असर्जिवक्ता षडर्चस्य कश्यपः सोम स्त्रिष्टुप् ।

परिसुवानः षडर्चस्य कश्यपः सोमस्त्रिष्टुप् ।

साकसुचः पञ्चर्चस्य नोधा गौतमः सोम स्त्रिष्टुप् ।

अधियत् पञ्चर्चस्य कटव आङ्गिरसो धौरः सोम स्त्रिष्टुप् ।

कनिक्रान्ति पञ्चर्चस्य च स्कन्नः सोमस्त्रिष्टुप् ।

प्रसेनाणो यनुर्विश्रुत्तस्य देवोदासिः प्रतर्दनः सोमः त्रिष्टुप् ।
इति सूक्तानि ।

अथ मन्त्राः । वायवाया ॥ १ ॥ २ ॥ १ ॥

मेधा तिथिः गायत्री । सदसम्पति ॥ १ ॥ ३५ ॥ १ ॥

मेधा तिथिकाण्वः सदसम्पतिर्गायत्री । युवाना ॥ २४१ ॥

मेधातिथिः काण्व ऋभवो गायत्री स्याना पृथिवी ॥ २ ॥

६ ॥ ५ ॥

मेधा तिथिः काण्वः पृथिवी गायत्री ।

आनोदेवा ॥ २ ॥ ७ ॥ १ ॥

मेधातिथिः काण्वो विष्णुर्गायत्री ।

इदं विष्णुः ॥ २ ॥ ७ ॥ २ ॥

मेधातिथिः काण्वो विष्णुर्गायत्री ।

तद्विष्णोः ॥ २ ॥ ७ ॥ ५ ॥

तद्वत् । वरुणः ॥ २ ॥ १५ ॥ १ ॥

मेधातिथिः कण्वो मित्रावरुणौ गायत्री ।

तत्वायामिन्द्र ॥ २ ॥ १५ ॥ १ ॥

शुनः शिफो अजीगर्त्तिर्वरुण स्त्रिष्टुप् ।

उदुत्तम ॥ २ ॥ १५ ॥ ५ ॥

शुनः शिफोजीगर्त्तिर्वरुण स्त्रिष्टुप् ।

इमंमेवरुण ॥ २ ॥ १८ ॥ ४ ॥ शुनः शिफोजीगर्त्तिर्वरुणौ

गायत्री ।

कद्रद्राय ॥ २ ॥ २६ ॥ १ ॥ कण्वो घोरो रुद्री गायत्री ।

आकृष्णेन ॥ ३ ॥ ३ ॥ २ ॥ हिरण्यस्तूपः सविता त्रिष्टुप् ।

उदुत्यम् ॥ ४ ॥ ७ ॥ १ ॥ प्रस्मणवः सूर्यी गायत्री ।

एषोऽषा ॥ ३ ॥ ३३ ॥ १ ॥ प्रस्मणवोऽश्विनी गायत्री ।

शुक्रःशु ॥ ५ ॥ १३ ॥ १ ॥ पराशरः शुक्रो हैपदं वैराजम् । इम-

मिन्द्रा ॥ ६ ॥ ५ ॥ ४ ॥ राहुगणो गौतम इन्द्र अनुष्टुप् । कोद्य

युक्त ॥ ६ ॥ ८ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगण इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

आनोभद्रा ॥ ६ ॥ १५ ॥ १ ॥ गौतमो राहुगणो विश्वे देवा
स्त्रिष्टुप् ।

अदितिर्योः ॥ ६ ॥ १६ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

क्रदुनीति ॥ ६ ॥ १७ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगणो विश्वे देवा
गायत्री ।

मधुवाता ॥ ६ ॥ १८ ॥ १ ॥ गौतमोराहुगणो विश्वे देवा
गायत्री ।

आप्यायस्व ॥ ६ ॥ २२ ॥ ३ ॥ गौतमः सोमोगायत्री सन्तेप-
यार्दस गौतमो राहुगणः सोमस्त्रिष्टुप् ।

सोमोधेनुम् ॥ ६ ॥ २२ ॥ ५ ॥ तद्वत् । तच्छ्रयोः ॥ ० ॥

शंयुर्विश्वे देवाः शक्ररीरोम । जातवेदसे ॥ ७ ॥ ७ ॥ १ ॥

कश्यपोजातवेदाग्निस्त्रिष्टुप् ।

इमारुद्राय ॥ ८ ॥ ५ ॥ ११ ॥ कुक्षोरुद्रोजगत्पते त्रिष्टुभौ ।

मानस्तोके ॥ ८ ॥ ६ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।

चित्रं देवानां ॥ ८ ॥ ७ ॥ १ ॥ कुक्षः सूर्यस्त्रिष्टुप् ।

गृहं गृहं ॥ ८ ॥ ३ ॥ ४ ॥ कक्षीवानुषस्त्रिष्टुप् ।

ये देवासो ॥ १० ॥ ४ ॥ ६ ॥ पारुक्षेयो विश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

युवं वस्त्राणि ॥ १० ॥ २२ ॥ १ ॥ दीर्घतमोमित्रावरुणौ त्रिष्टुप् ।

विष्णोर्नुकम् ॥ १० ॥ २४ ॥ १ ॥ दीर्घतमाविष्णुः त्रिष्टुप् ।

तद्विष्णोः ॥ १० ॥ २४ ॥ २ ॥ तद्वत् । प्रविष्णवे ॥ ३४ ॥ १० ॥

२४ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।

यदक्रन्द ॥ ११ ॥ ११ ॥ १ ॥ दीर्घतमाअश्वस्त्रिष्टुप् ।

सप्तपुञ्जन्ति ॥ ११ ॥ १४ ॥ २ ॥ दीर्घतमाअक्षरं त्रिष्टुप् ।

हिङ्गवती ॥ ११ ॥ १८ ॥ २ ॥ दीर्घतमाविश्वे देवास्त्रिष्टुप् ।

सूयवसा ॥ ११ ॥ २१ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।

गौरीमिमाय ॥ ११ ॥ २२ ॥ १ ॥ दीर्घतमाविश्वे देवाजग-
ती ॥ १० ॥

पितृनुस्तीषं ॥ १३ ॥ ६ ॥ १ ॥ अगन्त्यात्र पितरस्त्रिष्टुप् ।

अग्नेनय ॥ १३ ॥ १० ॥ १ ॥ अगस्तिरग्निस्त्रिष्टुप् ।

त्वमग्ने रुद्र ॥ १३ ॥ १८ ॥ १ ॥ गृत्समदोऽग्निर्जगती ।

ष्टतं मिमिक्षे ॥ १३ ॥ २६ ॥ ६ ॥ गृत्सदोऽग्निः स्वाहान्त
स्त्रिष्टुप् ॥ १३ ॥

गणानां त्वा ॥ १४ ॥ २८ ॥ १ ॥ गृत्समदो गणाधिपति-
र्जगती ।

त्वन्नीगोपा ॥ १४ ॥ ३० ॥ १ ॥ गृत्समदोवृहस्पतिर्जगती ।

वृहस्पते ॥ १४ ॥ ३१ ॥ ५ ॥ गृत्समदोवृहस्पतिस्त्रिष्टुप् ।

ब्रह्मणस्पते ॥ १४ ॥ ३२ ॥ ४ ॥ गृत्समदोब्रह्मणस्पतिस्त्रि-
ष्टुप् ॥ १४ ॥

स्तुतिश्रुतम् * ॥ ५ ॥ १८ ॥ १ ॥ गृत्समदोरुद्री-
जगती ॥ १५ ॥

* स्तुतिश्रुतमिति पुस्तकान्तरं पाठः ।

कनिक्रदत् ॥ १६ ॥ ११ ॥ १ ॥ गृत्तमदः शकुन्तस्त्रिष्टुप् ।
 युवासुवासाः ॥ १७ ॥ ३ ॥ ५ ॥ विश्वामित्रोयूपस्त्रिष्टुप् ।
 वनस्पते ॥ १७ ॥ ४ ॥ ६ ॥ विश्वामित्रोवनस्पतिस्त्रिष्टुप् ।
 इन्द्राग्नी ॥ १७ ॥ १७ । १२ ॥ विश्वामित्र इन्द्राग्नी गायत्री ।
 अभितष्टे ॥ १८ ॥ १४ ॥ त्रिष्टुप् । विश्वामित्र इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
 सद्योहजाइन्द्रः ॥ १८ ॥ ११ ॥ २ ॥ विश्वामित्र इन्द्रस्त्रि-
 ष्टुप् ।

त्वन्नी अग्ने ॥ २० ॥ १२ ॥ ५ ॥ विश्वामित्रोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।
 तेमन्वत् ॥ २० ॥ १५ ॥ १ वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् ।
 आवोराजा ॥ २० ॥ २० ॥ १ ॥ तद्वत् ।
 कयानः ॥ २२ ॥ २४ ॥ १ । वामदेवइन्द्रोगायत्री ।
 दधिक्षाणो ॥ १३ ॥ १३ ॥ ५ ॥ वामदेवोदधिक्षाणो-
 अनुष्टुप् । हंसःशुचिषत् ॥ २३ ॥ १४ ॥ ५ वामदेवः सूर्यो
 जगती ॥

वायोः शतं ॥ २३ । ५ । ३ । सदस्यर्वायुरनुष्टुप् । चेतस्य
 पतिना ॥ २४ । ८ । १ । पुरुमिन्द्राच्चेवाधिपतिरनुष्टुप् ।
 यस्वाहदा । २४ । १८ । ५ । वसुश्रुतोऽग्निस्त्रिष्टुप् ॥
 अग्निस्तुविश्व ॥ २५ । १० । ४ । वसूयवोऽग्निरनुष्टुप् ।
 वीति होचं । २५ । १८ । ३ । वसूयवोऽग्निर्गायत्री ॥
 छ ॥ वरुणं वो ॥ २८ । २ । १ । अर्चनामा मित्रावरुणा-
 वनुष्टुप् ॥

हिरण्यवर्णा । २८ । ३ । ८ । १ । आनन्दकव्वनञ्चि-
 क्कीतन्दिरासक्कीरनुष्टुप् ।

मूर्धानम् ॥ २८ ॥ ८ ॥ १ ॥ भरद्वाजोविश्वानरस्त्रिष्टुप् ।
युगेयुगे ॥ २८ ॥ १० ॥ ५ ॥ भरद्वाजोविश्वे देवा जगती ।
अन्नआयाहि ॥ २८ ॥ २२ । भरद्वाजोग्निर्गायत्री । पिवासीम ।
३० ॥ १ ॥ १ ॥ भरद्वाज इन्द्र स्त्रिष्टुप् । आत्वावहन्तु ॥ ३० ॥
१ ॥ ८ ॥ मेधा तिथिरिन्द्रो गायत्री । मह्यं इन्द्रो ॥ ३० ॥ ७ ॥
१ ॥ भरद्वाज इन्द्र स्त्रिष्टुप् । आगावः ॥ ३० ॥ २५ ॥ १ ॥
वीतहव्योगीस्त्रिष्टुप् । त्वां वृतेषु ॥ ३१ ॥ १७ ॥ १ ॥ शंयुरिन्द्रो
वृहती । त्वामिहि ॥ ३१ ॥ २७ ॥ १ ॥ शंयुर्वाहसत्य इन्द्रो
वृहती । वातारमिन्द्रा ॥ ३१ ॥ ३३ ॥ १ ॥ गर्गइन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
इन्द्रः सुवा ॥ ३१ ॥ ३३ ॥ २ ॥ तद्वत् । विश्वे देवाः ॥ ३२ ॥
१६ ॥ ६ ॥ सुहोवाद्यो विश्वे देवा भरद्वाजो विश्वे देवा स्त्रिष्टुप् ।
सरस्वती ॥ ३२ ॥ ३२ ॥ ४ ॥ कुर्मागार्त्तमदः सरस्वती त्रिष्टुप् ।
धन्वनागा ॥ ३३ ॥ १८ ॥ २ ॥ पायुर्धनुस्त्रिष्टुप् । इन्द्रोनरो ॥
३५ ॥ ११ ॥ १ ॥ वसिष्ठोग्नि स्त्रिष्टुप् । अभित्वास्तर ॥ ३५ ॥ २१ ॥
२ ॥ वशिष्ठ इन्द्रोवृहती ।

शन्न इन्द्राग्नी ॥ ३५ ॥ २८ ॥ १ ॥ वसिष्ठो विश्वे देवा-
स्त्रिष्टुप् ।

अहिर्बुधः ॥ ३६ ॥ ५ ॥ ५ ॥ वशिष्ठः सविता त्रिष्टुप् ।
इमारुद्राय ॥ ३६ ॥ १३ ॥ १ ॥ कुत्सोरुद्रोजगती ।
समुद्रज्येष्ठा ॥ ३६ ॥ १६ ॥ १ ॥ वशिष्ठ आपस्त्रिष्टुप् ।
वास्तोष्पते ॥ ३६ ॥ २१ ॥ १ ॥ वशिष्ठवास्तोष्पति स्त्रिष्टुप् ।
अम्बकम् ॥ ३६ ॥ ३० ॥ ६ ॥ वशिष्ठोरुद्रोऽनुष्टुप् ।
तच्चक्षुः ॥ ३७ ॥ ११ ॥ १ ॥ वशिष्ठः सूर्योऽपर उष्णिक् ।

कुविदङ्गं ॥ ३८ ॥ १३ ॥ १ ॥ वशिष्ठो वायुस्त्रिष्टुप् ।
 आवायो ॥ ३८ ॥ १४ ॥ १ ॥ तद्वत् ।
 नतेविणो ॥ ३८ ॥ २४ ॥ २ ॥ वशिष्ठो विष्णुस्त्रिष्टुप् ।
 इरावती ॥ ३८ ॥ २४ ॥ ३ ॥ तद्वत् ।
 आदित्प्रत्वस्य ॥ ४० ॥ १४ ॥ ५ ॥ वत्सइन्द्रो गायत्री ।
 उशना ॥ ४० ॥ २३ ॥ ५ ॥ वत्सामरुजायत्री ।
 शमग्निः ॥ ४१ ॥ २६ ॥ ४ ॥ हरिस्त्रिष्टिरग्निरुष्णिक् ।
 मित्रावरुणवन्ता ॥ ४३ ॥ १६ ॥ १ ॥ तद्वत् ।
 समिधग्निं ॥ ४३ ॥ ३६ ॥ १ ॥ विरूपोग्निर्गायत्री ।
 अग्निर्मूर्धा ॥ ४३ ॥ ३८ ॥ १ ॥ विरूपोग्निर्गायत्री ।
 अग्निः शुचिः ॥ ४३ ॥ ३८ ॥ १ ॥ विरूपोग्निर्गायत्री ।
 तदन्नाया ॥ ४४ ॥ १० ॥ ३ ॥ हविर्दानाग्निरुष्णिक् ।
 त्वमित्प्रथ ॥ ४४ ॥ १४ ॥ ५ ॥ भर्गोऽग्निर्हृती ।
 यत इन्द्र भयामहे ॥ ४४ ॥ २० ॥ ३ ॥ भर्ग इन्द्रः प्रगाथम् ।
 अस्मैरुद्रा ॥ ४४ ॥ २५ ॥ ६ ॥ प्रगाथ इन्द्र स्त्रिष्टुप् ।
 त्पात्रुचत्रियात्र ॥ ४४ ॥ ३३ ॥ १ ॥ मत्स्यस्त्रामद आदित्या
 गायत्री ।
 सुदेवी असि ॥ ४५ ॥ ७ ॥ २ ॥ पृथुमेधावरुणोनुष्टुप् ।
 आतून इन्द्रा ॥ ४५ ॥ ३१ ॥ १ ॥ कुसौदीकायवः । इन्द्रो
 गायत्री ।
 आनोविश्वासुहव्यः ॥ ४६ ॥ १३ ॥ १ ॥ सुकच इन्द्रो गायत्री ।
 त्वन्दाता ॥ ४६ ॥ १३ ॥ २ ॥ सुकच इन्द्रो गायत्री ।
 योविश्वा ॥ ४७ ॥ १४ ॥ १ ॥ सौभरिरग्निर्हृती ।

योजिनाति ॥ ४८ ॥ १२ ॥ ४ ॥ अवत्सारः सोमः पवमानो गायत्री ।

तरत् समन्दी ॥ ४८ ॥ १४ ॥ १ ॥ अघास्यः सोमो गायत्री ।

यन्मे गर्भे ॥ ४८ ॥ १३ ॥ १ ॥ भृगुः सोमस्त्रिष्टुप् ।

उच्चातेजातं ॥ ४८ ॥ १८ ॥ ५ ॥ अमहीयः सोमः पवमानो गायत्री ।

अग्नयायूषी ॥ ५० ॥ १० ॥ ४ ॥ वैखानसोऽग्निर्गायत्री ।

अघेजातः ॥ ५२ ॥ ४ ॥ ४ ॥ कण्वः सोमः पवमानस्त्रिष्टुप् ।

इन्द्रावेन्दी ॥ ५२ ॥ ७ ॥ ३ ॥ कश्यपः सोमः पवमानो गायत्री ।

क्राणागिष्ठः ॥ ५३ ॥ ४ ॥ १ ॥ तनु इन्द्र उष्णिक् ।

पुनानः सोमधारया ॥ ५१ ॥ १२ ॥ ४ ॥ सप्तर्षयः सोमः पवमानो बृहती ।

आपोहिष्ठा ॥ ५४ ॥ ५ ॥ १ ॥ सिन्धु द्वीप आपो गायत्री ।

अन्नोदेवी ॥ ५४ ॥ ५ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।

इदमापः ॥ ५४ ॥ ८ ॥ सिन्धुद्वीप आपोऽनुष्टुप् ।

यमस्यमायम्या ॥ ५४ ॥ ७ ॥ २ ॥ यमोयमः पंक्तौ ।

यमायसोमं ॥ ५४ ॥ १६ ॥ ३ ॥ यमोयमोऽनुष्टुप् ।

यमायमधु ॥ ५४ ॥ १६ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

आपो अस्मान् ॥ ५४ ॥ २५ ॥ ५ ॥ देवत्रया । आपस्त्रिष्टुप् ।

आनिवर्त्तनिवर्त्तय ॥ ५७ ॥ १ ॥ ६ ॥ पवमानो भार्गवः सोम

आस्तारः पंक्तिः ।

आम ॥ ५७ ॥ २६ ॥ ५ ॥ गर्ग इन्द्रास्त्रिष्टुप् ।

सर्वे नन्दन्ति ॥ ५८ ॥ २४ ॥ ५ ॥ बृहस्पतिर्ज्ञानं त्रिष्टुप् ।

वसूनां ॥ ५८ ॥ ५ ॥ १ ॥ गौरवीतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
 इमं मे गङ्गे ॥ ५८ ॥ ६ ॥ ५ ॥ पृथमेधानद्यो जगती ।
 विश्वतश्चतुः ॥ ५८ ॥ १६ ॥ ३ ॥ विश्वकर्मा त्रिष्टुप् ।
 नवोनवो ॥ ५८ ॥ २३ ॥ ४ ॥ विप्रचिती चन्द्रमा स्त्रिष्टुप् ।
 पुनःपत्नी ॥ ५८ ॥ २७ ॥ ४ ॥ सूर्यात्मा अनुष्टुप् ।
 इहैवस्तं ॥ ५८ ॥ २८ ॥ २ ॥ सावित्री सूर्योऽनुष्टुप् ।
 इमान्वां ॥ ५८ ॥ ३० ॥ ५ ॥ सावित्री आत्मानुष्टुप् ।
 रचोहणं ॥ ६० ॥ ५ ॥ १ ॥ पायुरग्नि स्त्रिष्टुप् ।
 चतस्रोऽस्य अनुष्टुभः । सखाहुभ्यां ॥ ६० ॥ १६ ॥ ३ ॥

विश्वकर्मा त्रिष्टुप् ।

सहस्रशीर्षा ॥ ६१ ॥ ७ ॥ १ ॥ नारायणः पुरुषोऽनुष्टुप्
 अम्या त्रिष्टुप् ।

या ओषधी ॥ ६१ ॥ ८ ॥ १ ॥ अथर्वणीभिषगोषधयोऽनुष्टुप् ।

अश्वत्थे वो ॥ ६१ ॥ ८ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

उद्ध्यध्वं ॥ ६१ ॥ १७ ॥ १ ॥ बुधोऽनुष्टुप् ।

आयुः शिमानो ॥ ६१ ॥ २० ॥ १ ॥ ऐन्द्रो प्रतिरथ इन्द्र
 स्त्रिष्टुप् ।

वृहस्पते गृत्तमदो ॥ ६५ ॥ २२ ॥ ४ ॥ वृहस्पतिर्जगती ।

इन्द्र आसां ॥ ६१ ॥ २३ ॥ ५ ॥ अप्रतिरथं इन्द्र स्त्रिष्टुप् ।

अस्माकं ॥ ६१ ॥ २४ ॥ ५ ॥ तद्वत् ।

अदादिन्द्रा ॥ ६२ ॥ २१ ॥ ३ ॥ काश्यप इन्द्र स्त्रिष्टुप् ।

हिरण्य गर्भं ॥ ६२ ॥ ३ ॥ १ ॥ प्रजापतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

नाके सुपर्णं ॥ ६१ ॥ ८ ॥ १ ॥ वेनोवेन स्त्रिष्टुप् ।

रात्री व्यस्यदा ॥ ६३ ॥ १४ ॥ १ ॥ कुशिकी रात्रीर्गायत्री ।
ममाग्नेवर्चः ॥ ६३ ॥ १५ ॥ १ ॥ विहव्यो वैश्वदेवस्त्रिष्टुप् ।
त्रायन्तां ॥ ६३ ॥ २५ ॥ ५ ॥ वशिष्ठो विश्वेदेवा स्त्रिष्टुप् ।
सवोरीजानं ॥ ६३ ॥ २८ ॥ ८ ॥ अग्निस्तापसाविश्वेदेवा

अनुष्टुप् ।

उत्तानपर्णा ॥ ६४ ॥ ३ ॥ २ ॥ इन्द्राणी उपनिषदनुष्टुप् ।
स्वस्तिदाविश्वस्यति ॥ ६४ ॥ १८ ॥ २ ॥ शास इन्द्रोऽनुष्टुप् ।
सहस्राक्षेण ॥ ६४ ॥ १८ ॥ ३ ॥ यक्ष्मनाश इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
शतं जीव ॥ ६४ ॥ १८ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।
अक्षिभ्यां ॥ ६४ ॥ २१ ॥ ११ ॥ कश्यपो यक्ष्मानुष्टुप् ।
अङ्गादङ्गात् ॥ ६४ ॥ २१ ॥ ६ ॥ तद्वत् ।
देवाः कपोतः ॥ ६४ ॥ २३ ॥ १ ॥ कपोतइन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
विभ्राद् ॥ ६४ ॥ २८ ॥ १ ॥ भार्गवः सूर्यो जगती ।
अन्वाहार्घं ॥ ६४ ॥ ३१ ॥ १ ॥ भ्रूवा राजानुष्टुप् ।
ध्रुवाद्योः ॥ ६४ ॥ ३१ ॥ ४ ॥ तद्वत् ।
अभावर्त्तन ॥ ६४ ॥ ३२ ॥ ५ ॥ सुतिदत्तं इन्द्रोऽनुष्टुप् ।
आपङ्क्तौ ॥ ६४ ॥ ४८ ॥ १ ॥ सार्ष्णिः रग्निः सर्पागायत्री ।
नमो ब्रह्मणे ॥ ६४ ॥ ४८ ॥ ० ॥ वामदेवो लिङ्गोक्तास्त्रिष्टुप् ।

अथ यजुर्वेदमन्त्राणाम् ।

इमेत्वा ॥ १ ॥ १ प्रजापतिः शाखानुष्टुप् ।

कुक्कुटोसि प्रजापतिर्व्याक ।

भूरसि ॥ १ ॥ ३ ॥ ४ ॥ प्रजापतिर्व्याक ।

अत्युष्ठ रक्षः ॥ १० ॥ १ ॥ प्रजापती रक्षः ।
 अतिशितोसि ॥ १ ॥ १० ॥ १० ॥ प्रजापतिः शुक्लः ।
 सवितुर्वः ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ प्रजापति रायः ।
 कुरुविण्णो ॥ २ ॥ ६ ॥ ८ ॥ वृहती विष्णुः ।
 चित्रावसोः ॥ ३ ॥ ३ ॥ १० ॥ ऋषयो रात्रिः ।
 एष ते रुद्रभागः ॥ ६ ॥ ८ ॥ १ ॥ प्रजापती रुद्रः ।
 इमाश्चापः ॥ ४ ॥ १ ॥ २ ॥ प्रजापतिरापः ।
 अभित्यं देवं ॥ ४ ॥ ८ ॥ ३ ॥ प्रजापतिः सविता ।
 वरुणस्योत्तमनमसि ॥ ४ ॥ १० ॥ ८ ॥ प्रजापतिर्वरुणः ।
 विष्णोरराटं ॥ ५ ॥ ५ ॥ ८ ॥ प्रजापतिर्विष्णुः ।
 उद्दिवंस्तः ॥ ५ ॥ ७ ॥ २ ॥ प्रजापति रौदुम्बरी ।
 अपन्नो अग्निः ॥ ५ ॥ ८ ॥ ३ ॥ प्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप् ।
 देवस्यत्वा ॥ ६ ॥ १ ॥ १ ॥ प्रजापतिः लिङ्गीकृता ।
 सुमित्राग्न ॥ ३ ॥ ५ ॥ ४ ॥ प्रजापतिरापः ।
 कार्धिरमि ॥ ६ ॥ ७ ॥ ६ ॥ प्रजापतिष्णोऽनुष्टुप् ।
 नमोस्तु सर्पभ्यः ॥ १४ ॥ १ ॥ ६ ॥ अश्विनौ नरुक्माकृतिः ।
 ब्रह्मयज्ञानं ॥ १४ ॥ १ ॥ २ ॥ अश्विनावादित्य स्त्रिष्टुप् ।
 शुक्रज्योतिः ॥ १८ ॥ ७ ॥ १ ॥ परमेष्ठी मरुतनुष्णिक् ।
 सूर्यस्या । परमेष्ठी प्रजापतिः सूर्यः । व्याहृतीनां पर-
 मेष्ठी प्रजापतिः । अग्नि वायुः सूर्य प्रजापतयः । उपप्रयन्ती
 वृहदेवाग्निर्गायत्री । तनूया अग्ने वृहदेवाग्निर्गायत्री । एष ते
 रुद्रभाग इति हयोर्यजुषोः प्रजापती रुद्रः प्रथमस्य वृहती साम
 पंक्तिर्वा । द्वितीयस्य यजुर्वृहती । अदस्तेनत्वा परमेष्ठी प्रजा-

पति राज्यं । भेषजमसि प्रजापती । रुद्रः ककुप् । अम्बका-
मिति द्वयोः प्रथमायाः वशिष्ठः द्वितीयायाः प्रजापतिरुभयोः
रुद्रोऽनुष्टुप् । आकूत्यै प्रयुजे मेधायै । दीजायै सरस्वत्यै ।
इत्येतेषां चतुर्णां मीढभणानां प्रजापतिरग्निरासुरातिष्टुप् ।
यजुः पंक्तिर्व्या । चिदसि मनासीस्यप्रजापतिः सोमक्रयणौ
गौः ब्राह्मो पंक्तिरतिशक्नो वा । अग्नेस्तनुपपरमेष्ठौ प्रजा-
पतिर्हविः । देवो वा विश्वः प्रजापतिर्विश्वरनुष्टुप् । विश्वो-
नुक्तं । दिवो वा । प्रतद्विश्वः । इतितिसृष्ट्यां प्रजापतिर्विश्व-
स्तिष्टुप् । आये यजुरन्ते । विश्वोरराटमिति पञ्चयजुषां प्रजा-
पतिर्विश्वराट्यस्यदैवो जगती । ततश्चतुर्णां देवो पंक्तिः । अग्ने-
व्रतया प्रजापतिरग्निर्रक्षा तिष्टुप् । अग्नवः प्रजापतिरग्नि-
र्वजुस्तिष्टुप् । इदमापः प्रजापतिरापोनहापंक्तिस्तिष्टुवव-
साना पावमानश्चान्यः पादः । देवास्वशुक्रपा । देवास्वा
मन्यपा इत्यनयोः प्रजापतिः क्रमेण शुक्रमन्यनो हविर्धानोऽग्नि
र्वजुःपंक्तिः । आदिव्ययाकुवत्यै । मनुः सती हहती । बुद्ध्या
हिकेशिनेति मधुच्छन्दा इन्द्रोऽनुष्टुप् । अग्नेपवस्र वैखानसीऽ-
ग्निर्गायत्री । उदुत्यच्चातवेदसमिति देवाः सूर्यो गायत्री ।
उदुत्यम्भस्त्ववः सूर्यो गायत्री । चित्रन्देवानां कुत्स आजि-
रसः सूर्यस्तिष्टुप् । चत्वारि शुक्लापरमेष्ठौ यजपुरुषस्तिष्टुप् ।
देवायज्ञं प्रजापतिः सरस्वत्यः लिङ्गोक्तानुष्टुप् । पितृभ्यः प्रजा-
पत्यः सरस्वत्यः पितरः । वसेन क्रतुना प्रजापतिः सरस्वती
लिङ्गोक्तानुष्टुप् । सेना प्रजापतिरनुष्टुप् । अग्नयेजसपतये

दक्षिणाग्निरासुरीपंक्तिः अग्नेयस्तेशुक्रमित्यस्य प्रजापतिर-
 ग्निर्गायत्री । सुपर्णेसि गरुत्माऽनित्यस्य प्रजापतिर्गरुत्मान्
 कतिः । द्रुपदादिवेति* । कोकिलोराजपुत्रोवा द्रुपदी वा आपो
 अनुष्टुप् । शतवन्तः आथर्वणश्रीषधीरनुष्टुप् । याश्रीषधीरित्या-
 द्यानां योश्रुसैभिदासतीत्यन्तानां सप्तविंशतीनां आथर्वणपुत्रीभि-
 षगीषधीरापोऽनुष्टुप् । अश्ववतीर्गोमतीः वशिष्ठउषान्निष्टुप् ।
 सीरा युञ्जन्तिभ्यः प्रजापतिः सार्पिरग्निः प्रजापतिरनुष्टुप् । कण-
 ष्वपाजइतिपञ्चानां देवा वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् । काण्डात्
 काण्डादिति द्वयोरग्निरिष्टिका अनुष्टुप् । अपाङ्गम्भन् प्रजापति-
 र्वरुणः पंक्तिः । इमं माहिर्गं सीरितिपञ्चर्चा† प्रजापतिरग्निस्त्रि-
 ष्टुप् । अपात्वा श्रीषधीरापोऽग्निरनुष्टुप् । नमस्तोरुद्रमन्यवइति
 रुद्राध्यायस्य प्रजापतिर्वामदेवा वा ऋषयः ॥ आद्योऽनुवाकः
 षोडशर्चोरुद्रदेवतः । प्रथमा गायत्री । तृतीयातेरुद्र इत्याद्यास्ति
 स्त्रोऽनुष्टुभः । असौयस्ताम्रइत्याद्यास्तिस्त्रः पंक्तयः । नमोस्तु-
 नीलग्रीवायेत्याद्याः सप्तानुष्टुभः । तत इति द्वे जगती । मनोमन्तं
 मानस्तोके इतिद्वयोः कुसोऽन्यत्पूर्ववत् । द्रापेअन्धसस्यत
 इत्यन्तानुवाके सप्तऋचः । तत्राद्या उपरिष्टादृहती द्वितीयाया
 कुसर्पि दृष्टा जगती । तृतीयाऽनुष्टुप् । परितोरुद्रस्य । मीढष्ट
 मेति द्वे विष्टुभौ । ततोद्वेअनुष्टुभौ असह्यगताः सहस्राणे-
 त्याद्याः य एतावन्तइत्यन्ताः दशावतानसंज्ञका मन्त्राः बहुरुद्र
 दैवत्याः अनुष्टुप्छन्दस्ताः । ततोन्त्याभिनमोस्तुरुद्रेभ्योयेदिवी

* इमं माहिर्सीरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† द्रुपदादिकः पुस्तकान्तरे पाठः ।

ति त्रीण्ययजूंषि प्रत्यवरोहसंज्ञकानि बहुरुद्रदेवतानि धृति
 छन्दस्कानि । आद्यान्त्यानुवाकयोर्मध्ये । नमो हिरण्यबाहव
 इत्यादीनि नमयानिर्हतेभ्य इत्यन्तानि सर्वाणि यजूंषि ।
 तेषां सर्वेषान्तिस्त्रोऽष्टौ देवताः । तेषां मध्ये । नमो हिर-
 ण्यबाहवेसेनाण्ये दिशाञ्च पतये नम इत्यादि । नमः एभ्यः
 अ पतिभ्यश्च वो नम इत्यन्ता मन्त्राः उभयतो नमस्काराः । नमो
 भवायेत्यादयो नम आखिदते च प्रखिदतेचेत्यन्ताः अन्यतरतो
 नमस्काराः । नमः सभाभ्य इत्यादयो जातसंज्ञकाः रुद्राः । नमो
 वः किरिकेभ्य इत्याद्याद्यतस्त्रोऽष्टौ देवताः बहुरुद्रदेवता
 अग्निः, वायुः सूर्यः, हृदयभूताः । आशुशिशान इति पञ्चानां देवा
 वैश्वानरोऽग्निर्जगती । अपांकेन । प्रजापतिः सरस्वत्योऽग्निर्गायत्री
 अग्निश्च पृथिवी च आदित्योऽग्निः । ब्रह्मजज्ञानं प्रजापतिरादित्य
 स्त्रिष्टुप् कथानश्चित्रावामदेव इन्द्रो जगती । संवत्सरोसि प्रजा
 पतिः प्रजापतिर्गायत्री । अहिरिवभौगैः प्रजापतिर्हविस्त्रि-
 ष्टुप् । बह्वीनां प्रजापतिर्लिङ्गीक्ता त्रिष्टुप् । युञ्जन्तिव्रधं
 मधुच्छन्दा आदित्यो गायत्री । यमेन दत्तं भार्गवो जमदग्नि-
 दीर्घतमाश्चस्त्रिष्टुप् । आकृष्णेन हिरण्यस्तूपः । सविता
 त्रिष्टुप् । आनोमित्रावरुणा गृत्समदो मित्रावरुणौ गायत्री ।
 यज्ञायत इति पञ्चानां षष्ठां । शिवसङ्कल्पमनस्त्रिष्टुप् ।
 पञ्चनद्याः गृत्समदो मित्रावरुणौ गायत्री । उभाप्रिवन्तः
 प्रक्ष्णवाश्विनौ गायत्री । यदावन्द्दक्षो हिरण्यं त्रिष्टुप् ।
 इमं देवेभ्यः सङ्गुशिको मृत्युस्त्रिष्टुप् । पनीमो भरद्वाजः विरि-
 च्चिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् । शनोमित्रः दध्यङ्गाथर्वणौ लिङ्गीक्ताऽनु-

ष्टुप् । मनसः कामं दध्यङ्गाथर्वणः श्रीरनुष्टुप् । गणाना-
 न्वेति चतुर्णां यजुषां प्रजापतिर्लिङ्गोक्ताऽनुष्टुप् । समास्त्वा
 अग्निरग्निरनुष्टुप् । शन्नोदेवी दध्यङ्गाथर्वण आपो गायत्री ।
 एकाचमे । देवाअग्निर्जगती । उदुत्तमं शुनःशेफो वरुण
 स्त्रिष्टुप् । वनस्पते वीङ्गुङ्गोप्रजापतिर्वनस्पतिस्त्रिष्टुप् ।
 भद्रं कर्णेभिस्त्रिष्टुप् गीतमोविष्वेदेवास्त्रिष्टुप् । शन्नो
 शन्नोमित्रः दीर्घतमा इन्द्राग्निस्त्रिष्टुप् । देवकृतस्येति षष्ठां
 प्रजापतिरग्निस्त्रिष्टुप् । मानस्तोकेसङ्गुशिको रुद्रोजगती ।
 तद्विष्णोः मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री । काते । प्रजापतिः काम
 स्त्रिष्टुप् । नमः सम्भवायेत्यादीनां नमो वाकिरेभ्य इत्यन्तानां
 ऋचां परमेष्ठी रुद्रस्त्रिष्टुप् । आनी नियुद्धि स्यूचां रुद्र
 स्त्रिष्टुप् । चातारमिन्द्रं प्रजापतिरिन्द्रस्त्रिष्टुप् । बृहस्पते
 अप्रतिरुद्रइन्द्रस्त्रिष्टुप् । वर्यसोमवन्धुः सोमोगायत्री ।
 तमोगानं गीतजो विष्वेदेवा गायत्री । स्योनापृथिवी मेधा
 तिथिः पृथिवी गायत्री । वरुणस्योत्तम्भनमसि प्रजापतिर्व-
 रुणः । समुद्रायत्वा । दध्यङ्गाथर्वणोवाताः । पुनन्तुमा-
 न्देवाः प्रजापतिः । अदितिर्गौः गीतमो विष्वेदेवा स्त्रिष्टुप् ।
 पितृनुस्तोत्रं । अगन्धीन्नउष्णिक् । स नःपितेव । विश्वामित्रो
 मधुच्छन्दोग्निर्गायत्री । विष्वेदेवा स आगतः । गृत्समदो
 विष्वेदेवा गायत्री । विश्वतश्चक्षुर्विश्वकर्मा भौवनी विश्वकर्मा
 त्रिष्टुप् । यवीऽसि । प्रजापतिर्यवः । सोमउष्णिक् । तेजोसि पर-

* प्राजामिति पुलकान्तरे पाठः ।

† स्त्रिया इति कश्चिन् पाठः ।

मेष्टी प्रजापतिः । देवा वा । प्रजापतिर्वा आज्यं वापि देवा
सोममोवाताः वाक्यानां पानी आयुष्यं वर्चस्यमिति तिसृणां
दत्तो हिरण्यं क्रमेणोष्णं शक्ररस्त्रिष्टुप् । तं यज्ञं नारायणः
पुरुषः पुरुषोऽनुष्टुप् । सप्तऋषय इत्यध्यात्मवादिनी जगतो ।
उपवहरेगिरीणां वत्सोऽग्निर्गायत्री । शन्नइन्द्राग्नी दध्यडा
यर्वणलिङ्गीता त्रिष्टुप् । इन्द्रोविशामधुच्छन्दा इन्द्रोऽनुष्टुप् ।
अभित्यन्देवं प्रजापतिः सविता अष्टिरग्निर्गायत्री । भ्रुवास्ति
प्रजापतिरौदुम्बरी । अग्निन्दतं विरूपोऽग्निर्गायत्री । ऋचं
वाचं दध्यडायर्वणः लिङ्गीता । इगावास्पन्दध्यडायर्वणः
आत्मा अनुष्टुप् । सप्तते अग्ने सप्तर्षिऽग्निस्त्रिष्टुप् । यदक्रन्द
इति त्रयोदशानां भागवोजमदग्निरखस्त्रिष्टुप् । आत्रह्यन्
प्रजापतिर्ब्राह्मा यजुः । सजोपसा इन्द्र विशामित्र इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।
कार्ष्णिर्रसि अथर्वा ज्योतिरनुष्टुप् । चित्रावसोः स्वस्तितेति
ऋषयो रात्रिः । उद्विवं प्रजापतिरौदुम्बरी । शंयुर्वर्हत
इन्द्रोऽनुष्टुप् । आयङ्गीः सग्विरपिः परापररूपेण सर्पा गायत्री ।
सुमित्रियाजः प्रजापतिरापः । उर्मित्रियानस्तथा । पृथिवी देव
यजनं परमेष्टी प्रजापतिः देवा वा प्रजापतिर्वा । वेद्विर्विश्व-
कर्मा विमनाविश्वकर्मा त्रिष्टुप् । सुत्रामाणङ्गयस्तात
अदितिः त्रिष्टुप् । अहं पितृन् शङ्खः पितरस्त्रिष्टुप् ।
नमोस्तु नीलग्रीवाय परमेष्टी रुद्रोऽनुष्टुप् । परितो रुद्रस्य
परमेष्टी रुद्रस्त्रिष्टुप् । विकिरिद्विलोहितः परमेष्टी रुद्रो-

* उपकरे वीणमिति कचित् पाठः ।

† परिणो रुद्रस्येति कचित् पाठः ।

ऽनुष्टुप् । उपप्रागाद्दीर्घतमाशस्तिष्टुप् । इन्द्रः सुचामाः
 प्राजापत्याशिसरस्वतीरुद्रोजगती युञ्जतइत्यनुवाकस्य । श्यावा-
 श्वः सावित्री वायुर्जगती । इदं विष्णुर्मेधातिथिर्वैष्णवो ।
 गायत्री । इरावती वाशिष्ठो विष्णुस्तिष्टुप् । देव सुतावश
 धरौ प्राचीस्यङ्गोष्ठमत हविःस्थाने । विष्णोर्नुकमिति तिस्रो
 वैष्णव्यस्तिष्टुभः ।

अथ कुष्माण्डमन्त्राः ।

यद्देवास्ति, यदि दिवा । यदि जायदिति तिसृणां प्रजा-
 पतिर्ऋषिः क्रमेणाग्निर्वायु सूर्यादेवताः सर्वासामनुष्टुप् ।
 यद्गामे इत्येतद्यजुर्लिङ्गोक्तदेवतं समुद्रेते द्विपदा विराड्देवौ ।
 द्रुपदादिव । प्रजापतिरापोनुष्टुप् । उदयन्तमिति प्रस्तुतवः
 सूर्योऽनुष्टुप् । आपो अयन्नचारिषमिति प्रजापतिरग्निः
 पंक्तिः । एधोसि । समिदसौत्येते । शमिदैवते यजुषी ।
 समाववर्त्तित्यस्याः अग्निरभिरुक्ता गायत्री । वैश्वानर ज्याति-
 रिति वैश्वानरं यजुः । अभ्यादधामीति त्रृचस्य । आश्वतरा-
 श्विरग्निरनुष्टुप् । अंशुना । इत्यस्याः सूर्योऽनुष्टुप् । सिञ्चति
 परिषिञ्चतीत्यस्याः सूर्य इन्द्रोवा अनुष्टुप् । धानावन्तमि-
 त्यस्या विश्वामित्र इन्द्रो गायत्री । बृहदिन्द्राय नमो ध पुरु-
 मेधसाविन्द्री बृहती । नये मायावक्त्रानः सरस्वतीत्यस्य
 त्रृचस्य मधुच्छन्दाः सरस्वतीर्गायत्री । आमन्दोर्विश्वामित्र
 इन्द्रो बृहती । आनो विश्वासुहव्यं श्यावाश्व इन्द्रो बृहती ।
 प्रसेनानीः सकुशस्कन्धः स्कन्दस्तिष्टुप् । पवित्रन्तइति द्वयो-
 रकंष्टस्कन्धो जगती । एषा स्कन्धसंहिता नाम । यद्वा

उपविशति अगस्त्योग्निर्गायत्री । सनादग्ने श्रुतिर्यातुधानो गायत्री
 अक्षन्नमोमदन्तः यम इन्द्रः पञ्चपदा पंक्तिः । अविष्टुष्टः शंशु
 वरुण स्त्रिष्टुप् अक्रात् समुद्रः वैखानसः सोमस्त्रिष्टुप् । कनि-
 क्रन्त इति द्वयोः सोमः स्वधा त्रिष्टुप् । एषामित्वा नाम
 संहिता । ये ते पत्या अजितस्य जित्यन्ता गायत्री । एतो-
 न्विन्द्रशुद्धि इन्द्री विराट् । शुक्रन्ते अन्वत् । पूषाग्नि-
 स्त्रिष्टुप् महतलोमा वशिष्ठः पवमानस्त्रिष्टुप् । अग्निस्त्रि-
 अग्निनेति वामदेवाग्निर्गायत्री । परितोषिञ्चता सुतमच्छिद्रः
 सोमो बृहती पवस्वसोमेति धर्म इन्द्रीक्षरपंक्तिः । चक्रं
 यदस्य भारद्वाज इन्द्रो बृहती । घृतवतीति वरुणी द्यावा
 घृथिव्यावविर्जगती । अद्यानी देवसवितः सउच्च सविता
 गायत्री । तातारमिन्द्रं मैत्रिन्द्रो बृहती । महित्रीणां पठोह
 इन्द्रो गायत्री । विश्वामित्रस्य बृहदिन्द्राय बृहती । यो
 भूतानामित्यस्याः नारायणीयकौण्डिन्य ऋषिः गृत्थमाण ग्रंही
 देवता पंक्तिः कृन्द आत्माप्रवादरूपेयं प्राणायामे । अग्निं
 कृतस्येति द्वे अनुष्टुप् परास्ताबृहत्यौ लिङ्गोक्तदेवत्ये । समिद्ध
 इन्द्र इत्येकादशानामाग्री संज्ञकानामाहिरसऋषिः क्रमेण ।
 इन्ध्यास्तनूपात् । नाराणंसोईडो अर्हिर्द्वारउपमानक्ता दैव्या
 रातिस्त्रो देवोस्त्वडा वनस्पतिः स्वाहा कृतय इत्येता देवताः
 अत्र उरूपथाः प्रथमानं व्यूहः । सुवीरावीरं द्वादशकः ।
 अच्छिन्नं द्वादशकः ।

इति यजुर्विधानं ।

अथ साम्नां ऋषि देवत कृन्दांसि ।

इदं विष्णुः पृच्छकस्य विष्णोः प्रकाव्यमुशनेव भ्रूवाणा इति
 वागहभं पुरुषव्रतेचैषा वैष्णवी नाम । तत्र इदं विष्णुः प्रजा-
 पतिर्गायत्री । वृक्षस्य विष्णो विष्णुर्विष्णुर्जगती । प्रकाव्यमुश-
 नेव भ्रूवाणः वरोहे विष्णुस्त्रिष्टुप् । पुरुषव्रते पुरुषौ नारा-
 यणोऽनुष्टुप् । इदं ओं ह्रस्वो जसति प्रथमे तेन यो मधुच्छन्दा
 इन्द्रो गायत्री । सप्तव्योमवोनां मधुच्छन्दाः विमेदेवा अनुष्टुप्
 पुरासिन्धुर्नुवा कवि दुःमरुत इन्द्रोऽनुष्टुप् । उपक्षेम मधुमती
 क्षिपन्तः मधुच्छन्दा इन्द्रो द्विपदा विराट् । तवस्व सोमं ।
 मधुच्छन्दाः पवमानस्त्रिष्टुप् । सूरूपकृत् मधुच्छन्दा गायत्री ।
 उदुत्तमं वरुणपाशमिति गीतमी वरुणोऽनुष्टुप् । शुक्रं चन्द्रो
 शुक्रश्चन्द्रमाः गायत्री । शुद्धाशुद्धा शुद्धीव इन्द्रोऽनुष्टुप् । नृत
 सूक्तञ्चः अग्निः श्वेनस्त्रिष्टुप् । इन्द्रस्त्रिधातु इन्द्रे इन्द्रो
 वृहती । विशा घृतना विशाक इन्द्रो जगती । सोमं राजानं
 वृहस्पतिरग्ना, दिव्य वरुण विष्णवः । चरुपणी घृतं वार्हृणः
 सर्पं प्रसर्प उत्सर्पा जगती । समिन्यायन्ति जनिधानं अयां गर्भं
 आपस्त्रिष्टुप् । इन्द्राहो नृपमग्निर्गायत्री । सन्ते पयांसि सोम
 व्रते सोमः सोमस्त्रिष्टुप् । सोमव्रतेऽपि दैवव्रते ऋषिव्रते रुद्रः ।
 तृतीये विश्वेदेवा । यज्ञपदिन्द्रोऽनयदने नेति पूषा पूषा गायत्री ।
 भगो न चित्रेति सान्तनिक अग्निर्विराट् । सामहयेऽपि ।
 इममिन्द्रेति वर्गद्वयस्य वशिष्ठ इन्द्रोऽनुष्टुप् । परिप्रिया कवि-
 रिति । अर्णापवः कविर्गायत्री । रथन्तरे वशिष्ठः । ईशान
 इन्द्रो वृहती । वामदैव्ये वामदेवः सर्वदेवा गायत्री । यशः
 समेति । यशा इन्द्रो वृहती । इन्द्रमिहासिनः कण्वइन्द्रो वृहती ।

रथन्तरं पूर्ववत् गौवीणा पाहि नः सुत मिति । हरिः श्री निर्धनं इन्द्रो गायत्री । अत्राविशन्तिवन्द्यः आशित इन्द्रो गायत्री इन्द्रोहिमत् सिन्धवः पूषा इन्द्रो गायत्री । चायन्तीह त्रायन्ति ये इन्द्रोवहती । गव्येषु गोद्वये श्यावाश्व इन्द्रो गायत्री । इदं मोघन्तिवति मधुच्छन्दा इन्द्रो गायत्री । भद्रानो अग्निराहुत इति । गौतमो भग इन्द्रो गायत्री । वैरुप्याष्टके विरूप इन्द्रोवहती । अत्राष्टके क्रमादृषयः । आद्ययोः शिखण्डो । तदुत्तरयोरत्रिः । तदुत्तरयोः महास्त्रवेतसः । तदुत्तरयोः शिरीषः । सर्वत्रेन्द्रोदेवता जगतीच्छन्दः । अग्ने विवस्वदुपसः इडिमाण्डव्यो जातवेदाऽनुष्टुप् । एवस्यते सोम इन्द्रस्त्रिष्टुप् । त्रिरस्मैमरुतां धन्वस्येनवो जगतीस्त्रात्वाहित्वेति ॐसहस्र इति इन्द्रो यजुः । धानावन्तं करयन्मिणमिति अभिषव इन्द्रो गायत्री वास्तोष्पते इति प्रजापति वास्तुयजुः । अभ्रातुव्य इति अभ्रातुव्य इति अभ्रातुव्य इन्द्रः ककुप् । वातआवातुभेपजं काशिनी वायुर्गायत्री पञ्च निधानं वामदेव्यो वामदेव्यः । राहुर्गायत्री । असित्वा पूर्वपीतय इति । वषट्कारः प्रजापतिरिन्द्रो वहती । अभि त्वाशूरनोनुमरहस्येन हिगध्देन अजिति इन्द्रो वहती । इन्द्र मिदेवतातये क्रसुव इन्द्रो वहती । गवात्रते प्रजापतिर्गावस्त्रिष्टुप् । पुरुष व्रते पुरुषो नारायणोऽनुष्टुप् । रात्रेर्व्रते प्रजापति रात्रिरनुष्टुप् । इन्द्र सानसिरोहित्कुलाद्य इन्द्रो गायत्री । भारुण्डसामनि भारुण्डो ब्रातवेदाग्निः जगती । गायत्रं सापी प्ललमाग्नेयगायत्री । देवत कुम्भवरेवत इन्द्रो गायत्री । त्रिसुपर्णः सूर्यो गायत्री । महावैश्वानरव्रते वैश्वानरोऽग्नि

स्त्रिष्टुप् । आनिगेति आनिषङ्गः इन्द्रः नानाकृन्दांसि । इहत्
सामनि भारद्वाज इन्द्रो वृहती ।

इति सामविधानं ।

अथ अथर्वमन्त्राणां ऋषि दैवतकृन्दांसि ॥

शान्तातीथगणस्य शान्तातीथाश्च इन्द्रः सर्वाणि कृन्दांसि ॥

भैषज्यगणस्य भैषज्यं आयुषिणक् ।

रौद्रगणस्य, ब्रह्मारौद्रः सर्वाणि कृन्दांसि ।

अथ दशगणः ।

शान्तिगणस्य ब्रह्मा सोमोऽनुष्टुप् ।

कृत्याद्रूपगणस्य ।

शक्रः कुत्पाद्रूपणः सर्वाणि कृन्दांसि ।

धातनगणस्य धातागणोऽग्निः सर्वाणि कृन्दांसि ।

मातृनामगणस्य मातृनामा ऋषिः मातृनामदेवता
उष्णिक्कृन्दः ।

वास्तोष्पतिगणस्य ।

ब्रह्मा ऋषिर्वास्तोष्पतिर्देवता सर्वाणि कृन्दांसि ।

पापन गणस्य ॥

ब्रह्मा ऋषिः पापहा देवता ।

गायत्र्युष्णिक् । ककुदनुष्टुप् ।

यक्षनाशनगणस्य, मातृनामाऋषिः * यक्षनाशनो देवता
सर्वाणि कृन्दांसि ।

दुःखप्रनाशनगणस्य ।

यमऋषिः दुःखप्रनाशनो देवता सर्वाणि कृन्दांसि ।

आयुष्मणस्य, ब्रह्मा आयुर्गायत्रादि सप्तकृन्दांसि ।

सर्वस्यगणस्य, अथर्वा ऋषिः वृहस्पतिर्देवता ।

अनुष्टुप् वृहती पंक्तिरनुष्टुप् ।

अष्टादश गणानां अथर्वाऋषिः सर्वाणि कृन्दांसि ।

शन्नो देवीसूक्तस्य सिन्धुद्वीप आपोगायत्री । हिरण्यवर्णाः

शुचयः अथर्वाभ्युक्तस्त्रिष्टुप् ।

अथर्वाणानुवाकादीनां अथर्वाऋषिः सर्वाणि कृन्दांसि ।

याज्ञीषधीः, ब्रह्मा वृहस्पतिरनुष्टुप् ।

ममाग्नेवर्च इत्यादीनां चतुर्दशानां कुवेरस्त्रिष्टुप् ।

नदीपं त्वप्सरोबादरायणीरप्सरोजगती ।

सोदक्रामत्सादेवानां अपरिव्रत इन्द्रोतिच्छन्दाः ॥

सुपर्णीसि सौपर्णीगरुत्माननुष्टुप् ।

इन्द्रजीववेति हृदयसूक्तस्य ब्रह्मा इन्द्रो गायत्री ।

यत्स्वं मृत्युरभ्यत्स्वं वृहस्पतिः मृत्युरनुष्टुप् ।

मातृनामगणः सुपर्णस्वागरुत्माननुष्टुप् ।

यथेदं शून्यं अशीतिसूक्तम् ।

अथर्वाभूमिः पंक्तिः पृथिव्यामग्ने, अग्निः पृथिव्यन्तरिक्षं

* अत्रिनामेति कश्चित् पाठः ।

द्यौश्चन्द्रमसो देवताः पङ्क्त्यतिजगतीन्द्रः । उत्तमोऽसौति
मन्त्रस्य प्रतिसर इन्द्रो विष्णुः । सवितारुद्रो अग्निः प्रजापति
देवता आद्या पंक्तिः तदुत्तराणां समानामनुष्टुप् ।

उदुम्बरेति, मणिनेति, सूक्तम् ।

ब्रह्मा कुबेरः पञ्चमादीनां त्रयाणां त्रिष्टुप् ।

शेषाणां च्योदशानामनुष्टुप् ।

योनिस्त्रयति ब्रह्मा ईश्वर अनुष्टुप् ।

इन्द्रे ण वृत्तमिति ।

वरुण इन्द्रस्त्रिष्टुप् । हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः ब्रह्मा
आपस्त्रिष्टुप् ॥

इयं वेदिरिति ब्रह्मा इन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

अभितव्यमे तातस्य अथर्वा आपः पंक्तिः ।

सरस्वतीव्रतेषुते इति सूक्तं ।

ब्रह्मासरस्वती अनुष्टुप् ।

सौरसामानि विषासहि सहमानमित्यादीनिआथर्वण
आदित्याजगती ।

पिशाचक्षयो गमशियातनः पिशाचक्षयो गायत्री ।

यमस्य लोकादध्या, ब्रह्मा यमस्त्रिष्टुप् ।

अग्निर्वैशनायदवाय अग्निरिन्द्रस्त्रिष्टुप् ।

ऊर्ध्वो भवेत् अग्नि कृत्या प्रतिहरणोऽनुष्टुप् ।

इन्द्रं वयं वाणिजं अथर्वा ईशानस्त्रिष्टुप् ।

कमोमेराजन्विति, ब्रह्मा, कामस्त्रिष्टुप् ।

भद्रायकर्णभद्रव्येति कौशिकाश्विनावनुष्टुप् ।

तुभ्यमेव जनिमन्विति शंयुर्जरिमा त्रिष्टुप् ।

आयातु मित्र इति ।

मित्रावरुणावापोऽग्नय स्त्रिष्टुप् । आशानामाशापालेभ्यः
वाचस्पतिराशापाला अनुष्टुप् । इदञ्जनासी विदथ ब्रह्मा
द्यावापृथिव्यावनुष्टुप् । अग्नेगोभिरित्येतत् ब्रह्मा अग्नि
स्त्रिष्टुप् । शान्ता द्यौरितिसूक्तस्य ब्रह्मा पृथिव्यन्तरिचं दिवो-
ऽनुष्टुप् । अयन्तेयोनिर्ऋत्यजः अथर्वाग्निरनुष्टुप् । विवि-
धानश्चेति अथर्वाग्नि स्त्रिष्टुप् । भ्रवंध्रुवेणेति अथर्वा सोमनं
अनुष्टुप् । अधुते राजन्निति, चतसृणां अथर्वा एक स्त्रिष्टुप् ।
ययो देवीष्विति ब्रह्मा शास्त्रानुष्टुप् युनक्तिसीरा वियुगा ।
अथर्वा सीता त्रिष्टुप् । सुयवसादिति अथर्वा ब्रह्मा त्रिष्टुप् ।
यदाग्रइति वाक्देवता एकवर्च अग्निरनुष्टुप् । अर्हते भग
इत्येतत् अथर्वा सीता* त्रिष्टुप् । ऐते पन्थाः पन्थां पन्था
अतिजगती । अवितस्तइति । ब्रह्मा उन्मोचनः पंक्तिः । यो
नस्वो अरणो अथर्वा ईश्वरस्त्रिष्टुप् । अहवहन्निति षड्वर्च
इन्द्र स्त्रिष्टुप् । त्वमुत्तममिति अवर्वा सोमोऽनुष्टुप् । यथा
यशश्चन्द्रमसि । वरुणश्चन्द्रमा जगती । आनोअग्निइति
पतिवेदनः सोमस्त्रिष्टुप् । येन देहीति अयमपामर्थ्यमा अथर्वा
अर्थ्यमानुष्टुप् । यत्पृथिव्यामनावृत्तं । कल्पमन्त्र । कृन्दर्षि
देवता नाह । शिवःशिवेभिरित्येत् ब्रह्मा शिवस्त्रिष्टुप् । कृत्या

* सूर्य इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दूषणे । ब्रह्मा कृत्यादूषणोऽनुष्टुप् । बृहस्पते नः परिपातु-
मिहेति बृहस्पति स्त्रिष्टुप् । मामानो विन्दन्तीति सूक्तं, ब्रह्मा
ईश्वरोऽनुष्टुप् । अयन्नोअग्निरध्यक्षः कौशिकोऽग्निरनुष्टुप् ।
पूषाधितसीति तिसृणां शुक्रो देवता । प्रथमायाः पंक्तिः तदु-
त्तरयोरनुष्टुप् । अन्यथा गायत्री । प्रगोनयइति सूक्तानि
त्रीणि प्राणेः सर्वैरनुष्टुप् । देवा मारुतइति, ब्रह्मा मरुत
स्त्रिष्टुप् । मुञ्चामि त्वाइति सूक्तस्य, यक्ष्मनाशन इन्द्राग्नि-
स्त्रिष्टुप् । अथर्वशिरांसि । अग्निरिति भस्मवायुरिति भस्म
जलमिति भस्मस्थलमिति भस्म सर्वं हवा भस्मेति ।

इत्यथर्वणी विधानम् ।

अथोङ्कारस्य छन्दर्षिदेवतानि । याजुषसर्वानुक्रमे । ॐ मिति
परमाक्षरस्य योगिनामालम्बभूतस्य परस्य ब्रह्मणः प्रणवा-
ख्यस्य स्थूलादिगुणयुक्तस्य ब्रह्मा ऋषिः छन्दो गायत्रं परमात्मा
देवता ब्रह्मारम्भे विरामे च यागहोमादिषु शान्तिषु कर्मषु
चान्येष्वपि कर्मसु नित्यनैमित्तिकादिषु सर्वेषु विनियोगस्येति ।
तथा च शाटपायनः । दानं यज्ञं तपः स्वाध्यायं जपाध्यानसंस्थो-
पासनं प्राणायामं होमं दैव, पित्रामन्त्रोच्चारणं ब्रह्मारम्भादिति
प्रणवेषु धार्यं । प्रवर्त्तयेदिति मन्त्राणां छन्दर्षिदेवता ज्ञाना-
वश्यकत्वमुक्तं । याजुषसर्वानुक्रमे ऋषिदैवतछन्दसां स्वरूप
मुक्त्वा एतान्यविदित्वा योऽधीतेऽनुब्रूते जपते जुहोति यजते
याजयते तस्य ब्रह्मचरं न चिरं यातयामं भवति स्थाणुं
वर्द्धति प्रदूयते वा पापीयान् भवतीति छन्दोगब्राह्मणे योह

वा अविदितार्षेयब्राह्मणेन मन्त्रेण याजयति वाध्यापयति वा
स्थाणुं वर्कति गर्त्तं वा यजते प्रच्छामीयते पापीयान् भवति
यातयामान्यस्य हन्दांसि भवन्ति तस्मादेतानि मन्त्रे मन्त्रे विद्या-
दिति ।

अथ नानाद्रव्यदानमन्त्राः ।

तत्र नवग्रहदक्षिणा दान मन्त्राः ।

मात्स्ये ।

कपिले सर्वभूतानां पूजनीयासि रोहिणि ।

सर्वतीर्थमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कपिलायाः ।

पुण्यस्त्वं शङ्खपुण्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलं ।

विष्णुना विष्टतो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

गङ्गस्य ।

धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः ।

अष्ट मूर्तेरधिष्ठानमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

रक्तवृषस्य ।

हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमवीजं विभावसोः ।

अनन्तपुण्यफलद मतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सुवर्णस्य ।

पीतवस्त्रयुगं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभं ।

प्रदानात्तस्य मे विष्णुरतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

पीतवस्त्रयुग्मस्य ।

यस्मा द्विष्णु स्वरूपेण यस्मादमृतसम्भवः ।

चन्द्राकवाहनं नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

श्वे ताश्वस्य ।

यस्मात्त्वं पृथिवीसर्वाधेनुः केशवसन्निभाः ।

सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कृष्णवर्णगोः ।

यस्मादायसकर्माणि त्वदधीनानि सर्वदा ।

लाङ्गलाद्यायुधादीनि ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

लीहस्य ।

यस्मात्त्वं छागयज्ञाना मङ्गत्वेन व्यवस्थितः ।

यानं विभावसो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

छागस्य ।

शरत्त्वं सर्वलोकानां लज्जाया रक्षणं परं ।

सुवेशधारि त्वं यस्मादासः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

श्वे तवस्तस्य ।

रक्तवस्त्रयुगं यस्मादादित्यस्य प्रियं सदा ।

प्रदानादस्य मे सूर्यो ह्यतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

रक्तवस्त्रयुगमस्य ।

धर्मराजेन विधृतं कृष्णवस्त्रं सुशीमनं ।

सर्वं क्लेशविनाशाय कृष्णवस्त्रं ददाम्यहं ॥

कृष्णवस्त्रस्य ।

अन्नमेव यतो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः ।

अन्नं ब्रह्माखिलं नाणं मस्तु मे जन्मजन्मनि ॥

अन्नस्य ।

चन्द्रमण्डलमध्यस्थं चन्द्राम्बुजसमप्रभं ।
दध्यन्नं तस्य दानेन प्रीयतां वाञ्छनी मम ॥
दध्यन्नं सोपदंश्च ब्रह्म विष्णु शिवात्मकं ।
प्रीयतां धर्म्मराजोहि तद्दानान्मम सर्वदा ।

सोपदंश्च दध्यन्नस्य ।

पानीयसहितञ्चैतत् सदधोदनपात्रकं ।
समर्चितं तत् सफलं सदन्निष्ठं गृहाण दध्योदनपात्रकं मम ।

सपानीय दध्यन्नस्य ॥

सर्वात्मा सर्वलोकेशः सर्वव्यापी सनातनः ।
नारायणः प्रसन्नः स्यात् कृपरात्रप्रदानतः ॥

कृपरात्रस्य ।

पायसं परमान्नञ्च सर्वदानोत्तमोत्तमम् ।
सर्वदैवतयोग्यञ्च श्रेयःपुष्टिं प्रयच्छतु ॥

पायसान्नस्य ।

आदित्यतेजसा भक्तं जातिश्रेष्ठकरं परं ।
तदन्नं मम विप्र त्वं प्रतीच्छ पूषमुत्तमं ॥

अपूपान्नस्य ।

प्राजापत्या यतः प्रोक्ताः शक्तवो यज्ञकर्म्मणि ।
तस्मात् शक्तून् प्रयच्छामि प्रीयतां मे प्रजापतिः ॥

शक्तूनां ।

असुरेषु समुद्धूतं रजतं पितृवत्तमं ।
तस्मादस्य प्रदानेन रुद्रः सम्प्रीयतां मम ॥

रजतस्य ।

परापवादपैशून्यादभक्ष्यस्य च भक्षणात् ।
तत्प्रजातञ्च यत् पापं ताम्रपात्रं प्रशाश्वतु ॥

ताम्रपात्रस्य ।

यानि पापानि काम्यानि कामीत्यानि कृतानि च ।
कांस्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

कांस्यपात्रस्य ।

देव देव जगन्नाथ वाञ्छितार्थफलप्रदः ।
तिलपात्रं प्रदास्यामि तवाङ्गे संस्थितेरहं ॥

स्वर्णादितिलपात्रस्य ।

दर्शनेन त्वमादर्शं नृणां मङ्गलदायकः ।
शौर्य-सौभाग्य, सत्कीर्ति, निर्मलज्ञानदी भव ॥

दर्पणस्य ॥

ताम्रपर्णवोत्पन्ना वर्णाद्या कल्पवर्णिताः ।
मुक्ताः शक्त्युद्भवाः सन्तु भुक्तिमुक्तिप्रदा मम ॥

मुक्तानां ।

त्वद्भुवो जगत्सृष्टुर्वधसो हेमपङ्कजः ।
पद्मवासहरेर्नाभिजातं मां पाहि सर्वदा ॥

सुवर्णपद्मस्य ।

कान्तारवनदुर्गेषु चौरव्याला, कुले पथि ।

हिंसकास्तु न हिंसन्तु सिंहदानप्रभावतः ।

सिंहस्य ।

हिरण्यगर्भं सम्भूतं सौवर्णमङ्गुलीयकं ।

धर्मप्रदं प्रयच्छामि प्रीयतां कमलापतिः ॥

अङ्गुलीयकस्य ।

काञ्चनं हस्तवलयं रूपकान्तिसुखप्रदं ।

विभूषणं प्रदास्यामि विभूषयति मां सदा ॥

वलयस्य ।

क्षीरोदमथने पूर्वमुद्भूतं कुण्डलद्वयं ।

श्रिया सह यदुद्भूतं ददे श्रीः प्रीयतां मम ॥

कुण्डलद्वयस्य ।

मणिकाञ्चन पुष्पाणि मणिमुक्तामयानि च ।

तुलसीपत्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ।

तुलसीपत्रदानाद्वा ब्रह्मणः कायसम्भवम् ।

पापप्रशमनं यातु सर्वे सन्तु मनोरथाः ॥

तुलसीदानमन्त्रः ।

अलक्ष्मीहरणं नित्यं नित्यं सौभाग्यवर्धनम् ।

क्षीरं मङ्गलमायुष्यं ततः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

दुग्धस्य ।

कामधेनोः समुद्भूतं विष्णोस्तुष्टिकरं परं ।

नवनीतं प्रदास्यामि वलं पुष्टिञ्च देहि मे ॥

नवनीतस्य ।

कामधेनुसमुद्भूतं देवानामुत्तमं हविः ।

आयुर्विवर्द्धनं दातूराज्यं पातु सदैव मां ॥

आज्यस्य ।

तैलं पुष्टिकरं नित्यमायुष्यं पापनाशनम् ।

अमाङ्गल्यहरं पुण्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

तैलस्य ।

कण्टकीच्छिष्ट, पाषाण, वृद्धिकादि, निवारणे ।

पादुके सम्प्रदास्यामि विप्र प्रीत्या प्रगृह्यताम् ॥

पादुकामन्त्रः ।

शशाङ्ककरसङ्काशं हिमडिण्डीरपाण्डुरम् ।

प्रीत्यारयाशु दुरितं चामरामरवक्त्रभं ॥

चामरस्य ।

चन्दनावासमन्दारसखे वृन्दारकाच्चितं ।

चन्दन त्वत्प्रसादान्ते सान्द्रानन्दप्रदी भव ॥

चन्दनखण्डस्य ।

श्रीखण्डकाण्डकर्पूरकस्तुरी कुङ्कुमान्वितम् ।

विलेपनं प्रयच्छामि सौख्यमस्तु सदा मम ॥

चन्दनाद्यनुलेपनस्य ।

समस्तेभ्योऽपि वस्तुभ्यः संस्तुतासि सुरासुरैः ।
विन्यस्ताङ्गेषु कस्तूरी सुखदास्तु सदा मम ॥

कस्तूर्याः ।

कन्दर्पदर्पदो यस्मात् कर्पूरं प्राणतर्पणम् ।
आज्जमतै भवस्तापस्वहानादपसर्पतु ॥

कर्पूरस्य ।

यदभूदङ्गसंलग्नं कुङ्कुमादिविलेपनम् ।
जलक्रीडासु गोपीनां द्वारवत्यां जलार्पितं ॥
गोपीचन्दनमित्युक्तं मुनीन्द्रैः किल्बिषापहं ।
तस्मादस्य प्रदानेन विष्णुर्द्दिशतु वाञ्छितम् ।

गोपीचन्दनस्य ।

त्वया सुराणाममृतं विधाय
हालाहलं संवृतमेव यस्मात् ।
तथा सुराणां त्रिपुरञ्च दग्ध
मेकेषुणा लोकहितार्थमीश ॥

त्वत्प्रदानादहमप्यदोषी
दोषैर्विमुक्तस्तु गणान् प्रपद्ये ।
तथा कुरु त्वं शरणं प्रपद्ये
मयि प्रभो देव वर प्रसीद ॥

शिवप्रतिमायाः ।

प्रसीदतु भवोनित्यं कृत्तिवास महेश्वरः ।

पार्वत्या सहितो देवो जगदुत्पत्तिकारकः ॥

उमामहेश्वरयोः ।

शिवशक्त्यात्मकं यस्यात् जगदेतच्चराचरं ।

तस्मादनेन सर्वमेकरोतु भगवन् शिवं ॥

कैलासवासी गौरीशो भगवान् भगनेत्रभित् ॥

चराचरात्मको लिङ्गरूपी दिशतु वाञ्छितम् ॥

लिङ्गस्य ।

इदं मरकतं लिङ्गं रौप्यपीठसमन्वितं ।

धान्यैर्द्वादशभिर्युक्तमेकादशफलान्वितम् ॥

सम्प्रदद्याद्दिधानेन यथोक्तं फलमस्तु मे ॥

मरकतलिङ्गस्य ।

काश्मीरलिङ्गपक्षे तु इन्द्रकाश्मीरजं वदेत् ।

काश्मीरलिङ्गस्य ।

सर्वभूताश्रया भूमिर्व्वराहेण समुद्धृता ।

अनन्तसस्यफलदा अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सस्यभूमेः ।

जर्णामेषसमुत्पन्ना शीतवातभयापहा ।

यस्मात्तुषारहारी स्यादतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

जर्णायाः ।

श्रीर्णपदमनुध्येयं स्वर्णबीजं तव प्रभो ।

दत्तं गृहाण देवेश पापं संहर सत्वरम् ॥

ऊर्णपदस्य ।

धान्यं करोषि दातारमिह लोके परत्र च ।

तस्मात् प्रदीयतां धान्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

धान्यस्य ।

यस्मादन्नमयोज्ज्वलीपो गोधूमसम्भवः ।

गन्धर्व्वसौख्यधनदः अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

गोधूमानाम् ।

मुज्जवीजानि वै यस्मात् प्रियाणि परमेष्ठिनः ।

तस्मादेषां प्रदानेन प्रीतिः सिद्धयतु मे सदा ॥

मुज्जानां ।

पुरा गोवर्द्धनोद्धारसमये हरिभक्षिताः ।

चणकाः सर्वपापघ्ना अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

माषाणाम् ।

रसानामग्रजं श्रेष्ठं लवणं बलवर्द्धनं ।

ब्रह्मणा निर्मितं साक्षादतः शान्तिं प्रयच्छतु ॥

लवणस्य ।

धान्यराजास्य माङ्गल्या द्विजप्रीतिकरा यवाः ।

तस्मादेषां प्रदानेन ममास्वभिमतं फलम् ॥

यवानां ।

तिलाः पापहरा नित्यं विष्णोर्हृदसमुद्भवाः ।
तिलदानेन सर्वं मे पापं नाशय केशव ॥

तिलानां ।

अमृतस्य कुलोत्पन्नाः इक्षुधारातिशर्वरी ।
सूर्यप्रोतिकरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

शर्करायाः ।

मनोभवधनुर्मध्यादुद्भूता शर्करा इति ।
तस्मादस्य प्रदानेन मम सन्तु मनोरथाः ॥

खण्डस्य ।

प्रणवः सर्वमन्त्राणां नारीणां पार्वती सदा ।
तथा रसानां प्रवरः सदैवेक्षुरसोमतः ।
मम तस्मात् त्वरां लक्ष्मीं ददस्व गुडं सर्वदा ।

गुडस्य ।

यस्मात्पितृणां आदित्वं पीतं मध्वसृतोद्भवं ।
तस्मात्सर्वप्रदानेन रक्ष मां दुःखसागरात् ॥

मधनः ।

वारिपूर्णघटोपेतं देवत्रयमयं यतः ।
प्रीयतां धर्मराजोऽस्तु दानेनानेन पुण्यद ॥

उदकुम्भस्य ।

उपानहौ प्रदास्यामि कण्टकादिनिवारणे ।
सर्वस्थानेषु सुखदा वतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

उपानहोः ।

पत्रिका सर्वजन्तूनां शैत्यानन्दकरी शुभा ।
पितृणां हृदि नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

व्यजनस्य ।

महाकोशनिवासेन चक्राद्यैरुपशोभितम् ।
अस्य देवप्रदानात्तु मम सन्तु मनोरथाः ॥

शालग्रामस्य ।

महाकोशनिवास त्वं महादेवी महेश्वरः ।
प्रीयतां तव दानेन अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

शिवनाभस्य ।

यमहारे महाघोरे या सा वैतरणी नदी ।
तान्तर्जुक्कामीयच्छामि उत्तारय सुखेन मां ॥

वैतरण्याः ।

यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वाधेनुर्वैष्णवसन्निभा ।
सर्वपापहरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

लब्धधेनोः ।

मृत्यु क्रान्तौ प्रवृत्तस्य सुखक्रान्तिविवृद्धये ।
तुभ्यं सम्प्रददे नाम्ना गां समुत्क्रान्तिसंज्ञितां ॥

उत्क्रान्तिधेनोः ।

वाङ्मनः, काय, जनितं यत् किञ्चिन्मम दुष्कृतम् ।
तत् सर्वं विलयं यातु त्वहानेनोपसेवितम् ॥

मेध्याः ।

भगवन् शूलहस्तेषु दद्याद्यरिविनाशन ।
तवायुधप्रदानेन शूलं नश्यतु मे सदा ॥

शूलस्य ।

शानि पापन्यनेकानि मया कामकृतानि च ।
लोहपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु सर्वदा ॥

लोहपात्रस्य ।

अगम्यागमनं चैव परदाराभिमर्षनम् ।
रौप्यपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

रौप्यपात्रस्य ।

तिलाः सर्वा समायुक्ता दुरितक्षयकारकाः ।
विष्णुप्रीतिकरा नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

सहिरण्यतिलदानानां ।

तिलाः पुण्याः पवित्राश्च सर्वकामकराः शुभाः ।

शुक्लाश्चैव तथा कृष्णा विष्णुपात्रसमुद्भवाः ॥
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च ।
तिलपात्रप्रदानेन तानि नश्यन्तु मे सदा ॥

सहिरण्यतिलपात्रस्य ।

ब्रह्महत्यादिपापघ्नं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।
कुष्माण्डवहुवीजात्ममतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कुष्माण्डस्य ।

इदं फलं मया विप्र प्रभूतं पुरतस्तव ।
तेन मे सफलावाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि ॥

फलस्य ।

आहित्यतेजसोत्पन्नाः सर्वमङ्गलकारकाः ।
मण्डकाः सर्वपापघ्नो अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

मण्डकानां

जन्मान्तरसहस्रेषु यत् कृतं दुरितं मया ।
स्वर्णपात्रप्रदानेन शान्तिः किञ्चिदिहास्तु मे ॥

व्यतीपातस्य ।

यायालक्ष्मीर्यदङ्गेन सर्वगात्रे अवस्थितं ।
तत् सर्वं शमयाज्यं त्वं लक्ष्मीं पुष्टिं च वर्धय ॥

आरोग्यार्थाज्यस्य ।

आज्यं तेजः समुद्दिष्टमाज्यं पापघ्नं स्मृतम् ।

आज्यं सुराणामाहार आज्ये देवाः प्रतिष्ठिताः ॥

पापक्षयार्थाज्यस्य ।

त्वं देवानां मनुष्याणां रक्षसामायुधो ह्यसि ।

यस्मात् सर्वप्रयत्नेन शान्तिर्भवतु सर्वदा ॥

आयुधस्य ।

केशवप्रीतिदा भक्त्या शम्भु ब्रह्मा, कर्तुष्टिदा ।

पृथग्विधापूपकायाः यच्छन्तु वलमीरसम् ॥

भक्ष्याणां ।

सीमोद्भवानि दारुणि जातवेदः प्रियाणि च ।

तस्मादेषां प्रदानेन त्रियं देहि विभावसीः ॥

काष्ठानां ।

अग्निवर्णोद्भवा नाम वलकीर्त्तिप्रवर्द्धनाः ।

कुलतथः सर्वपापघ्न अतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

कुलस्थानां ।

सदारोहति वीजानि काले कृष्टे महीतले ।

तव प्रदानात्सकला मम सन्तु मनोरथाः ॥

कृष्णक्षेत्रस्य ।

सर्वग्रहर्क्षतारेण सर्वेश त्वं हि भास्कर ।

संक्रान्तिशूलदीपन्मे निवारय दिवाकर ॥

संक्रान्तिशूलस्य ।

सर्वविद्या, अम, जान, करणं ललिताक्षरं ।
पुस्तकं सम्प्रयच्छामि प्रिया भवति भारती ॥

पुस्तकस्य ।

अनेन जायते विश्वप्राणिनां प्राणरक्षणं ।
तन्दुला वैश्वदेवत्याः पाकेनान्ने भवन्ति ये ॥
पावनाः सर्वयज्ञेषु प्रशस्ता होमकर्म्मणि ।
तस्मात्तन्दुलदानेन प्रीयतां विश्वदेवताः ॥

तण्डुलानां ।

आश्रयन्ति मनो यस्मात् तस्मात् सुमनसः स्मृताः ।
दत्ता ददतु मे नित्यमत्याह्लादं सतीं श्रियम् ॥

पुष्पाणां ।

जीरानो जायते यस्मान्मण्डलं शुभकर्म्मसु ।
तस्माज्जीरकदानेन प्रीयतां गिरिजा मम ॥

जीरकस्य ।

ताम्बूलं श्रीकरं भद्रं ब्रह्म, विष्णु, शिवात्मकम् ।
अस्य प्रदानात् ब्रह्माद्याः शिवन्ददन्तु पुष्कलम् ॥

ताम्बूलस्य ।

पूरितं पूगपूरेण नागवल्लीदलान्वितम् ।

पूर्णं चूर्णपात्रेण कर्पूरपूरकेण च ॥
 सपूगखण्डनं दिव्यं गन्धर्व्वाप्सरसां प्रियं ।
 कण्टकं त्वं निरासकन्वत् प्रसादात् कुरु क्षमाम् ॥

ताम्बूलकरस्य ।

लक्ष्मीप्रिया या लक्ष्मीदा लक्ष्मीव वसनप्रिया ।
 सौभाग्यकहरस्त्रीणां हरिद्रा श्रीमदस्तु मे ॥

हरिद्रायाः ।

कञ्चुकीवस्तयुग्मैश्च तथा कर्णावतंसकैः ।
 कण्ठसूत्रैश्च भूषाभिः प्रीयतां निमिनन्दिनी ॥

सौभाग्यद्रव्ययुग्मस्य ।

रामपत्नि महाभागे पुण्यमूर्ते निरामये ।
 गृहाणेमानि शूर्पाणि मया दत्तानि जानकि ॥

शूर्पस्य ।

कमण्डलजलैः पूर्णः स्वर्णगर्भः सुलक्षणः ।
 अर्पितस्ते महासेन प्रसन्नश्च सदा भव ॥

कमण्डलीः ।

ब्रह्मसूत्रं महादिव्यं मया यत्नेन निर्मितम् ।
 ब्राह्म जन्मास्तु मे देव ब्रह्मसूत्रसमर्पणात् ॥

यज्ञोपवीतस्य ।

अष्टविंशतिसंख्याकैरुद्राक्षैर्योजिता मया ।

अर्पिता तव हस्ते च गृहाण सुरसैन्यकः ॥

अक्षमालायाः ।

विधुस्तुद नमस्तुभ्यं सिंहिकानन्दनीऽव्यय ।

दानेनानेन नागस्य रक्ष मां वेधजालयात् ॥

स्वर्णनागस्य ।

इक्षुदण्डं महापुण्यं रसालं सर्वकामदम् ।

तुभ्यन्दास्यामि तेनाशु प्रीयतां परमेश्वरः ॥

इक्षुदण्डस्य ।

कर्पूरः कदलीभूती देव देव प्रियः सदा ।

भाग्योत्तमो नृपाणाञ्च तद्दानात् सुखमश्नुते ॥

जरामांस्कभवं देवी मणेनाभि समुद्भवाम्* ।

भक्त्याहं संप्रदास्यामि मम सन्तु मनोरथाः ।

गन्धद्रव्यस्य ।

ददाति भानुर्भवते सर्वोपस्करसंयुतम् ।

मनोभिलषितावाप्तिं करोतु मम भास्करः ॥

सूर्यमूर्तः ।

यमाननन्ति विश्वेशं विश्वनाथमुमासुतम् ।

विघ्नेश्वरं क्षिप्रतर तुभ्यन्दास्याम्यभीष्टदं ॥

* मुरासांघी भवं देवं मृगनाभि समुद्भव मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

गणेश प्रतिमायाः ।

गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दशः ।
यस्मात् तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥

गोदानमन्त्रः ।

यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च ।
यस्या ममाप्यशून्यास्तु तस्माज्जन्मनि जन्मनि ॥
यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवा व्यवस्थिताः ।
तथा शान्तिं प्रयच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः ॥

रत्नमन्त्रः ।

यथा भूमि प्रदानस्य कलां नार्हन्ति षोडशीं ।
दानान्यन्यानि मे शान्ति भूमिदानाद्भवत्विह ॥

भूदानमन्त्रः ।

इयं दासी मया तुभ्यं श्रौवत्स प्रतिपादिता ।
तदा कर्मकरी भोग्या यथेष्टं भद्रमस्तु मे ॥

दासीमन्त्रः ।

रथाय रथनाथाय नमस्ते विश्वकर्मणे ।
विश्वभूताय नाथाय अरुणाय नमोनमः ॥

रश्मस्य ।

इहामुत्तोभयवाणं कुरु केशव मे प्रभो ।

कृत्वन्वत्प्रौतये दत्तं ब्राह्मणाय मया शुभम् ॥

कृतमन्त्रः ।

देवदेव जगन्नाथ विश्वात्मन् दत्तयानया ।

प्रभो शिविकया देव प्रौतो भव जनार्दन ॥

शिविकामन्त्रः ।

इदं गृहं गृह्णाण त्वं सर्वोपस्कारसंयुतम् ।

तव विप्र प्रसादेन ममास्त्वभिमतं फलम् ॥

गृहमन्त्रः ।

समाश्रयं प्रयच्छामि प्रीत्यर्थं मे जगन्निधिः ।

आश्रयमन्त्रः ।

गौरी कन्यामिमां विप्र यथाशक्ति विभूषितां ।

गोत्राय शर्म्भणे तुभ्यं विप्र त्वं तां समाश्रय ॥

कन्यामन्त्रः ।

चन्द्रादिलोकपालानां या राजमहिषी शुभा ।

महिषीदानमाहात्म्यमस्तु मे सर्वकामदं ॥

धर्मराजस्य साहाय्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः ।

महिषासुरस्य जननी सा स्तु मे सर्वकामदा ॥

(३८)

महिष्याः ।

महिषीं वत्ससंयुक्तां-सुशीलाञ्च पयस्विनीं ।
रत्नवस्त्रेण पुष्पेण दत्त्वा मृत्युञ्जयेन्नरः ॥

मृत्युमहिष्याः ।

रागत्वङ्मांसमज्जाद्यैः सर्वोपकरणैः शुभा ।
जगतः सम्प्रदत्तासि त्वामतः प्रार्थये शिवम् ॥

मेषस्थः ।

देवानां योमुखं हव्यवाहनः सर्वपूजितः ।
तस्य त्वं वाहनं पूज्यं देवैः सेन्द्रैर्महर्षिभिः ॥
अग्निमाद्यं पूर्वकर्मविपाकीत्यन्तु यन्मया ।
तत्सर्वं नाशय त्तिप्रं जठराग्निं विवर्द्धय ॥
त्वं पूर्वं ब्रह्मणा सृष्टाः पवित्रा भवती परा ।
त्वत्प्रसूतीत्यिता यज्ञा तस्माच्छान्तिकरी भव ।

अजामन्तः ।

अथ ऋत्विगादिवरणविधिः ।

तत्र ब्रह्माण्डदानमधिकृत्योक्तं ।

पद्मपुराणे ।

बालाग्निहोत्रिणं विप्रं सुरूपञ्च गुणान्वितं ।
सपत्नीकञ्च सम्पूज्य भूषयित्वा च भूषणैः ॥

पुरोहितं मुख्यतमं कृत्वान्यांश्च तथर्त्विजः ।
 चतुर्विंशद्गुणोपेतान् सपत्नीकान्निम्बितान् ॥
 अहताम्बरसंस्कृतान् स्रग्विणः शुचिभूषितान् ।
 अङ्गुलीयकानि तथा कर्णवेष्टान् प्रदापयेत् ॥
 एवं विधांश्च सम्पूज्य तेषामग्रे स्वयं स्थितः ।
 अष्टाङ्गप्रणिपातेन प्रणम्य च पुनः पुनः ॥
 पुरोहिताय पुरतः कृत्वा वै करसम्पूटम् ।
 यूयं वै ब्राह्मणा धात्रा मित्रत्वेनानुगृह्यता ॥
 सौमुख्येनेह भवतां भवेत् पूतीनरः स्वयम् ।
 भवताम्प्रीतियोगेन स्वयं प्रीतः पितामहः ॥

तुला पुरुषमधिकृत्योक्तं ।

लिङ्ग पुराणे ।

शतनिष्काधिकं श्रेष्ठन्तद्वर्द्धं मध्यमं स्मृतम् ।
 तस्याप्यर्द्धं कनिष्ठं स्याद्विविधं तत्र कल्पितम् ॥
 वस्त्रयुग्ममथोष्णीषं कुण्डले करहभूषणम् ।
 अङ्गुलीभूषणं चैव मणिवन्धस्य भूषणम् ॥
 एतानि चैव सर्वाणि प्रारम्भे सर्वकर्मणां ।
 पुरोहिताय दत्त्वा द्वं ऋत्विग्भ्यः सम्प्रदापयेत् ॥
 पूर्वोक्तभूषणं सर्वं सोष्णीषं वस्त्रसंयुतम् ।
 दद्यादेतत्प्रयोक्तृभ्य आच्छादनपटं तथा ।

तत्र अन्यांश्चतुर्विंशद्वर्त्विजः कृत्वेत्यत्यत्र च विंशति ब्राह्मणा
 वरणीयाः ।

ते च प्रतिष्ठामधिकृत्य ।

मत्स्य पुराणे भेदेनीताः ।

शुभास्तवाष्ट होतारोद्धारपालास्तथाष्ट वै ।

अष्टौ तु जापकाः कार्य्याः ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥

सर्व्वलक्षणसम्पूर्णाः* मन्त्रवन्तो जितेन्द्रियाः ।

कुलद्वयसमायुक्ताः स्थापकाः स्युर्हिजोत्तमाः ॥

हेमालङ्कारिणः कार्य्याः पञ्चविंशतिर्ऋत्विजः ।

दक्षयेच्च समं सर्व्वानाचार्य्यीं द्विगुणं भवेत् ॥

निष्कादीनामत्र शतं पञ्चाशतः पञ्चविंशति र्वा मूल्यं ज्ञेयं
वस्तुलङ्काराणां एतत्प्रयोक्तृभ्यः सदस्येभ्यः । वरणवाक्यन्तु अ-
द्यामुक्तयज्ञेनाहं यक्ष्ये तदङ्गभूतममुककर्म्मार्थममुकगोत्रममुकश-
र्म्माणममुकवेदाध्यायिनममुकं त्वामहं हृणोमीति हृतोस्मीति
प्रतिवचनम् ।

कर्म्मभेदयोक्ता मत्स्यपुराणे ।

गन्धपुष्पैरलङ्कृत्य द्वारपालान् समन्ततः ।

यजध्वमितितान् ब्रूयादाचम्यस्वभिपूजयेत् ॥

यजध्वमितितान् ब्रूयादोदकान् पूज्य एव तु ।

उत्सृष्टं मन्त्रजप्येन तिष्ठध्वमिति जापकान् ॥

प्रारम्भेधर्मिकस्मणामिति वचनादस्य सर्व्वगतदानपूजा
होमादि ऋत्विक्साध्ये धर्मिकर्म्मणि साधारण्यं ज्ञेयम् ॥

अथ हृतानां मधुपर्कमाह जाबालः ।

* सम्पन्ना इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वैवाह्यमृत्विजं चैव श्रोत्रिवं गृहमागतम् ।

अर्हयेन्मधुपर्केण स्नातकं प्रियमेव च ॥

विश्वामित्रः ।

सम्पूज्य मधुपर्केण ऋत्विजः कर्म कारयेत् ।

अपूज्य कारयन् कर्म कित्विषेणैव युज्यते ॥

अथ होमविधिः ।

देवीपुराणे ।

परिसमुहोपलिप्योत्तिष्ठ्योद्भृत्याभ्युक्ष्याग्निमुपसमाधाय दक्षि-
णतो ब्रह्मासनमास्तोर्यं प्रणीय परिस्तीर्यार्थवदासाद्य पवित्रे
कृत्वा प्रोक्षणीं संस्तुत्यार्थवत् प्रोक्ष्य निरुप्याज्यमभिश्रित्य पर्यङ्गी-
कुर्यात् । सुवं प्रतप्य संसृज्याभ्युक्ष्य पुनः प्रतप्य निदध्यादाज्य-
मुद्वासीत्पूयावेक्ष्य प्रोक्षणीं च पूर्ववदुपयमनकुशानादाय समि-
धोभ्याधाय पर्युक्ष्य जुहुयात् । एष एव विधिर्यत्र क्वचिद्वोमेऽथ-
परीसमूहनादिषु देवताप्रविभागमन्त्रान् व्याख्यास्यामः ॥

यद्देवादेवहेडनमिति परिसमूहनम् । मानस्तीकेत्यनुलेप-
नम् । त्वां हवैरिन्द्र सत्यतिमित्युत्तिष्ठ्य । ब्रजं गच्छेत्युद्भृत्य ।
देवस्यत्वेत्यभ्युक्ष्य । अग्निमूर्ध्नेत्यग्निमुपसमाधाय । समिधा-
ग्निं दुवस्ततेति समिधमादध्यात् ॥

अपि गृह्णामीत्यग्नेरनुक्षेपं कृत्वा

हिरण्यगर्भेति दक्षिणतो ब्रह्मा ।

आपोहिष्टेत्युत्तरतः प्रणीताः

कथानश्चिन्न इति प्रणीताप्रस्तरणम् ॥

पवित्रे स्त्रीवैष्णव्ये इति पवित्रे

ईषेत्वेत्याज्यनिरूपणम् ।

त्रातारभिन्द्रमिति सुवं प्रतप्य

अतिशिनोसि सपत्नीनिति मार्जनम् ॥

प्रत्युष्णरक्ष इति पुनः प्रतपनं

सशिनुर्वः प्रसव उत्पुनामीत्युत्पवनम् ।

तदेवाग्निरित्युदिङ्गनं भूरसौति पर्युक्षणं

प्रजापतये स्वाहा इन्द्राय स्वाहा । अग्नये स्वाहा । अन्त-
रिक्षाय स्वाहा । ॐ भूः स्वाहा । ॐ भुवः स्वाहा । ॐ स्वः
स्वाहा । मूलहोमादुत्तयः । एवं वैदिकोद्भूतिः संस्कृता भवति ॥

एवं लक्षणसंयुक्तं सर्वहोमेषु याज्ञिकम् ।

विधानं विहितं तत्र ब्रह्मणामिततेजसा ॥

अन्यथा वै प्रकुर्वन्ति सूत्रमाश्रित्य केवलम् ।

निराशास्तत्र गच्छन्ति सर्वे देवा न संशयः ॥

अथातः परिस्तरणदेवताः कथ्यन्ते ।

परिसमूहने काश्यपः, उपलेपने विश्वेदेवाः । उल्लिखने
मित्रावरुणौ । उद्धरणे पृथ्वी । अभ्युक्षणे गन्धर्वाः । अग्न्या-
सादने सर्वः । दक्षिणासाधने ब्रह्मा । उत्तरतः प्रणीते
आपराः । अर्धवदासादने शतक्रतुः । पवित्रबन्धने पितरः ।
प्रोक्षणीसंस्करणे मातरः । जुहुस्सुवे सुवायां च ब्रह्मविष्णुमहे-
श्वराः । आज्यस्थापने वसवः । अधिष्यणे वैवस्वतः । पर्यु-

ग्निकरणे मरुतः । उद्वासने स्कन्दः । उत्पवने प्रत्युत्पवने चन्दा-
दित्यौ । आज्यावेक्षणे दिशः । सर्वाः पवित्राधाने प्रणीताना-
सुमादेवी । इक्ष्मी लक्ष्मीः । विश्वस्य विश्वाभूतानि ॥

पूर्वोक्तानां सुवह्नीनामेकमादाय पावकम् ।
होमकर्म प्रकर्त्तव्यं विधिं ज्ञात्वा महासुने ॥
एता वै देवताः प्रोक्ता ब्राह्मणानां हिताय वै ।
यज्ञेषु पशुबन्धेषु सर्वकर्मक्रियासु च ॥

ब्रह्मोवाच ।

वह्नेर्विधानं परमं सर्वकर्मप्रसाधनम् ।
कथयामि नृपश्चेष्ट नामभेद, क्रियादिभिः ॥
अग्नेः परित्यक्तः कार्यः सर्वशास्त्रार्थवेदकैः ।
वामदक्षिणसिद्धान्त वेदान्त गृह्यपारगैः ॥
कार्यः परित्यक्तो वह्नेः सर्वसम्पत्तिवेदिभिः ।
अन्यथा अन्तरायास्तु भवन्ति धनआयुषे ॥
नित्यव्याधिरधन्योवा सर्वलोकतिरस्कृतः ।
अविदित्वा यथा वच्च ज्ञात्वा सर्वसुखाय च ॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन बह्मराधेयक्रिया मताः ।
कुण्डाष्टकं समाख्यातं त्रिभेदन्तु मया तव ॥
बहुवह्निविधानञ्च एकस्यै वीपचारतः ।
स्त्री, बाल, शूद्र मूर्खैस्त, हीतव्यं प्रत्यहं यथा ॥
महानसे तथा वापि न कुम्भे तु कदाचन ।
संस्कृतेर्नामभेदैश्च रक्षयित्वा हुताशनम् ॥

महाविद्यार्थकुशलैर्हीतव्यं फलकाङ्क्षिभिः ।
 श्रूयते च पुरा वत्स अविदित्वा वसोः सुताः ॥
 संस्कृते हवमानास्तु राज्यन्त्रंशमवाप्नुवन् ।
 तथा हवणिं हीता च अचिरात्कृत्युमाप्तवान् ॥
 तस्मादस्थिरवक्त्रौ तु न हीतव्यं न वेदिना ।
 वेदनं ते प्रवक्ष्यामि येन सिद्धिः प्रजायते ॥
 चतुष्कोणेऽष्टहङ्कुण्डे कुण्डले मधुसूदनः ।
 धनुराकृतिके रुद्रः सर्वदेवनमस्कृतः ॥
 चतुरस्त्रे भवेदग्निर्गण्डले तु हुताशनः ।
 अर्धचन्द्रे नलीह्यग्निरग्निरेवं प्रतिष्ठितः ॥
 द्विजानां देवता सत्यमाचार्योयोगिदैवतः ।
 उदके वरुणो देवीदर्भेषु च महोरगाः ॥
 सुवायाञ्च महादेवो सुवे देवस्त्रिलोलनः ।
 तत् संयोगे परो देवः सर्वदेवनमस्कृतः ॥
 प्रणीता पृथिवी ज्ञेया स्वाहाकारे महामखाः ।
 पुण्येषु क्रतवो विद्धि पात्रेषु च महोदधिः ॥
 वेदीमध्ये तु गायत्री सीमस्त्वभ्युत्तरे स्थितः ।
 रन्ध्रने मणिमद्रस्तु शिखां वज्रधरस्तथा ॥
 हीतारस्तु विजानीयाच्चमसादिषु पर्वतान् ।
 उषायां देवतारुद्रस्तालहन्ते च वायवः ॥
 मन्त्रेषु च गणाः सर्वे भस्म भूयेपि शङ्करः ।
 लोकपालास्तु सर्वेषु कोणेषु सर्वदेवताः ॥
 मातरो होमभागेषु पूतनादिस्फुलिङ्गकाः ।

आदित्योऽधिष्ठितस्तेजे लये देवः परः शिवः ॥
 देवानां प्रातर्होमस्तु प्रहरार्धेन भूतिदः ।
 मध्याह्ने तु मनुष्याणां मोक्षहेतोस्त्रियामिकः ॥
 अपराह्णे पितृणाञ्च सन्ध्यायां गुह्यभौतिकम् ।
 रात्रौ-पापविनाशार्थं दिवासिद्धिप्रसाधने ॥
 प्रहरार्धे तु होतव्यमर्द्धरात्रे तदायुषम्* ।
 प्रत्यूषे पुनरुदं वक्ष उदये सार्वकामिकम् ॥
 क्षणादौ सर्वकार्येषु सर्वप्राप्तिप्रदायकम् ।
 क्षणाधिदेवता देया प्रथमा च चराहुतिः ॥
 अन्यथा विफलं विप्र भवते हवनं तव ।
 वार्चस्मयताम्बोतथैरौघैर्होममण्डवैः ॥
 दशधा पुण्यवृद्धिस्तु हवनस्नानभोजनैः ।
 देवाङ्गैः शूलपद्माङ्गैः शङ्खचक्रशुभाननैः ॥
 घृत-क्षीर-रसादीनि गृह्णीयात्तानि बुद्धिमान् ।
 देवान् स्थाप्य तु यज्ञीयैर्वसोधाराप्रतापितैः ।
 द्रव्यैर्होमः प्रकर्त्तव्यो अन्यथा वा विधानतः ॥
 आत्मवेलासु सन्तृप्तिं पुष्टिं यच्छन्ति देवताः ।
 विलामन्त्रगणानाञ्च अधिदैवतजं फलम् ॥
 एतत्ते कथितं वक्ष सर्वलोक सुखावहम् ।
 हीताचेन्मन्त्रहीनः स्यादशुचिर्भवते सदा ॥
 तस्मात्त्वसंस्थते वज्री न होतव्यमवैदिकैः ।
 मन्त्रवैदिकहीतारः आप्यायन्ति देवताः ॥

तदायुषमिति क्वचित् पाठः ।

अवैदिकास्तु होतारो नैव प्रीणन्ति वै सुरान् ।
 होमात् सर्वफलावाप्तिः सर्वेषामपि जायते ॥
 तस्मान्मन्त्रविधानज्ञः प्रातरेव शुभप्रदः ।
 पूर्वोऽग्निदेवता विष्णुर्दक्षिणेन हरः स्थितः ॥
 पश्चिमेन स्थितो ब्रह्मा एता वै अग्निदेवताः ।
 तेजे रुद्रं विजानीयाज्ज्वालार्था वापि चर्चिका ॥
 त्रियायुषे च विप्राणां लक्ष्मीस्तत्राधिदेवता ।
 एवं प्रतिष्ठिते होम अग्नयश्च त्रयः स्थिताः ॥
 चयो देवास्तयो लोकास्त्रिरग्निस्त्रिगुणाः स्थिताः ।
 गार्हपत्योदक्षिणाग्निराहवनीयश्च ते त्रयः ॥
 एकस्यैव ससुत्यत्रा बहुभेदा द्विजोत्तम ।
 हस्तादिलक्षिते कुण्डे समखाते समीकते ॥
 श्रीष्ठमेकाङ्गुलं कार्यं नाभी द्वादश वा यता ।
 श्रीष्ठविस्तारसामान्या गजोष्ठसदृशा शुभा ॥
 चतुरङ्गुलमानेन प्रथमा मेखला भवेत् ।
 एकोऽङ्गुलीना द्वितीया एवं कुण्डः शुभावहं ॥
 चतुरस्रश्च पूर्वादि अश्वत्थदलसन्निभं ।
 अर्धन्तु कुक्कुटाकारं वृत्तपञ्चकमष्ट वा ॥
 पद्माकारं प्रकर्त्तव्यं कुण्डश्चेष्टानगोचरे ।
 शाखाश्वत्थान्मश्रीपर्णीसुचिवैकङ्कती तथा ॥
 खादिरासनबिल्वाद्यैः सुवोहस्तादिदैर्घतः ।
 अङ्गुलपरिणाहाढ्यं दण्डं कुम्भकभूषितं ॥
 पुष्करं पुष्करी क्षौतु मध्यरेखाच्छ्रिताङ्कितः ।

शुक्रच-सार्धकरा कार्या दण्डं वृत्तं सुशीभनं ।

षडङ्गुल परिणाहं भूमियन्त्रविनिर्गतं ॥

द्व्यङ्गुलं मूलदेशेतु कुम्भं पुष्करमूलगम् ।

गण्डिकान्तद्वज्जानीया द्विभागेतु च पुष्करां ॥

वेदी सप्ताङ्गुला कार्या पञ्चवृत्तां प्रकल्पयेत् ।

त्रीणि खातं समङ्कार्यमथ कुर्यात् षडङ्गुलं ॥

गोकर्णाक्षतिशोभाढ्यं कन्यसाङ्गुलिरन्यकं ।

घृतनिःक्रमणं कार्यं यवत्रयसुरेखितं ॥

एवं सुवच्च कृत्वा वै ताभ्यां होमः सुखावहः ।

शमीगर्भारणी कार्या दैर्घ्यादस्त्रप्रमाणिता ॥

वितस्त्रिपरिणाहा सा मध्ये वै षोडशाङ्गुलं ।

गोकर्णा क्षतिशोभाढ्यम् ।

वृत्तङ्करद्वयोपेतं दशाङ्गुलं सुवृत्तिगं ॥

आपीडसुसमङ्कार्यं मध्यमायसबन्धनं ।

अटिकाङ्करहोमार्थं बालरज्वाप्रमाणकम् ॥

सुदृष्टां वज्रिमन्त्रेण पूजयित्वा तु पातयेत् ।

अभावे सूर्यकान्ते वा तदभावे करीषजा ॥

सामान्यायतनागारे आनयेत्ताम्रभाजने ।

त्रयुजे मृन्मये पात्रे कुण्डे पूजान्विते न्यसेत् ॥

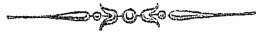
अग्निचक्रविधानेन सर्वकर्माणि कारयेत् ।

हेम-राजत-ताम्राणि-काष्ठशैलपदोपिवा ॥

रत्नानि चैव पात्राणि शुभदेवाङ्कितानि च ।
 अर्घ-नैवेद्य पूजार्थं बलिदानञ्च कल्पयेत् ॥
 पश्चादेवं विधानेन होमं कुर्याद्यथाविधि ॥

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकर-
 णाधीश्वरश्रीहेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्गचिन्ता-
 मणौ व्रतखण्डे * परिभाषा प्रकरणम् ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथ व्रत प्रशंसा ।

तत्र भविष्यत्पुराणे ।

अनन्यस्तु ये विप्रास्तेषां त्रयो विधीयते ।

व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा नृप ॥

देवादयो भवन्त्येवं तेषां प्रीता न संशयः ।

महाभारते ।

नास्ति वेदात्परं शास्त्रं नास्ति मातृसमो गुरुः ।

न धर्मात्परमस्तीह* तपोनीपोषणात्परम् ॥

अत्रार्थे शातपथी श्रुतिः ।

एतद्वै सर्वं तपो यदनाशक इति ।

पद्मपुराणेऽपि ।

ब्राह्मणेश्वरः परं नास्ति पावनं दिवि चेह च ।

उपवासैस्तथा तुल्यं तपः कर्म न विद्यते ॥

दिव्यं वर्षसहस्रन्तु विश्वामित्रेण धीमता ।

तपसाक्रान्तमेकेन भक्तेनस च विप्रत्वमागतः ॥

परमोऽस्ती इति पुलकान्तरे पाठः ।

उपोष्य विधिवद्देवांस्त्रिदिवं प्रतिपेदिरे ।

ऋषयश्च परां सिद्धिमुपवासैरवाप्नुयुः ॥

क्षुब्धसंज्ञान् प्राणांश्च प्रदत्तैर्देव्यैर्मेव च ।

यो दुर्जयांस्तान् जयति स्वर्गस्तेन जितो भवेत् ॥

तथा । नाग्निचिन्नरकं याति सत्पुत्री न च सङ्गती ।

नास्ति मेधादियाजी च गोसहस्रप्रदो न च ॥

ये कुर्वन्त्युपवासांश्च विधानेन शुभान्विताः ।

न यान्ति ते मुनिश्रेष्ठ नरकान् भीमदारुणान् ।

विष्णुधर्मात्तरे ।

व्रतोपवासैर्यैर्विष्णुर्नान्यजन्मनि तोषितः ।

ते नरा मुनिशार्दूल ग्रहरोगादिबाधिनः ॥

स्कन्दपुराणे ।

न पूजितो भूतपतिः पुरा यै

व्रतं न चीर्णं न च सत्यमुक्तम् ।

दारिद्र्यग्रीका-मय-दुःख-दग्धाः

प्रायोऽनु शोचन्ति त एव मर्त्याः ॥

गो-भू-गृह-क्षेत्र-कलत्र-भृत्य-

पुत्रार्थसम्पन्नमताभितप्ताः ।

लोभग्रह-ग्रस्तधियोऽत्र मर्त्या

भजन्ति देवं न च सङ्गतानि ॥

त्यक्त्वा च तस्माद्यूपभोगान्

विषोपमाश्रीहकराननित्यान् ।

दिम

प्रध्वस्तकामो विमदश्च धीरः

सेवेत् स्वधर्माच्च शिवं व्रतञ्च ॥

स्ववर्णवर्माभिरतश्च भीतः

शिवव्रती चाम्बकपूजकश्च ।

प्राप्नोत्यवश्यं परमं पदन्त

निरामयं यत् प्रवदन्ति सन्तः ॥

राज्यं श्रियं जगति साधुजनोपभोग्य

माप्नोति चापि शिवलोकमथास्तित्वम् ।

नावाप्यमस्ति भुवनेषु दृढव्रतानां

तस्मात्सदा व्रतपरेण नरेण भाव्यम् ॥

ये सर्वदा व्रतपराश्च शिवं स्मरन्ति

तेषां न दृष्टिपथमप्युपयान्ति दूताः ।

याम्या महाभयकतोऽपि च पाशहस्ताः

दंष्ट्राकरालवदना विकटोग्रवेष्टा इति ॥

तथा स्कन्दपुराणे ।

शिवं प्रति पार्वतीवाक्यं ।

यदि तेऽहमनुग्राह्या यदि ते मयि सौहृदं ।

यत्पृच्छामि महादेव तन्मे ब्रूहि यथातथम् ॥

यांश्च वै नियमान् कुर्युर्ब्राह्मणाः क्षत्रिया विश्वः ।

ये चान्ये नियमाः केचित्तेषां वै ब्रूहि यत् फलम् ॥

नियमोव्रतम् ।

नियमानां हि दृश्यन्ते समृद्धाः फलसिद्धयः ।

यथा विनिमयानाञ्च घोरा व्यापत्तयोऽनघ ॥

ईश्वर उवाच ।

एष एषैव नियमो नियमस्यैः सुलोचने ।
 बहुधा क्रियते पुम्भिः कायक्लेशकरः परः ॥
 नियमस्तत्र कर्त्तव्यो यद्यद्वै यस्य रोचते ।
 दुष्करं देवि कुर्वाणः सहस्रफलमश्नुते ॥
 अनित्ये सुखवित्ते हि मानुष्यं बुद्बुदोपमं ।
 तेन वैचित्यमापन्नोभिनत्ति नियमं बुधः ॥
 दुष्करो नियमः कर्त्तुं मनुष्येण विशेषतः ।
 रागलोभाभिभूतानरा धर्माभिषङ्गिनः ॥
 वर्त्तमानसुखासक्ता अधर्मेरुचयोऽबुधाः ।
 उद्यमाद्यद्य नियमं करोत्यतिमना नरः ॥
 स तु वर्षसहस्राणि बह्वलं फलमश्नुते ।
 असिधाराव्रतं यद्वत्तद्वन्नियमशीलनं ॥
 तेन धारणशीलेन नियमस्यानुपालनं ।
 देवत्वं देवता प्राप्ता नियमान्नियमान्विते ॥
 तारारूपा ज्वलन्त्ये ते नियमात्तु तपोधने ।
 नियमेन वरारोहे-वेलान्न क्रमतेऽर्णवः ॥
 नियमाज्वलते-चाग्निस्तपते नियमाद्भुविः ।
 नियमाद्बह्वते वायुर्नियमाद्भियते जगत् ॥
 निष्कल्मषं तपः कृत्वा नियमञ्च यथातथं ।
 मामियन्निममात् प्राप्ता त्वं शुभे नात्र संशयः ॥

वर्षञ्च नियमं यस्तु कुरुते मत्परो नरः ।
स लोके देवतानां हि रमते देववत्सुखं ॥

वाराह पुराणे ।

अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमकल्मषं ।
एतानि मानसान्याहुर्ब्रतानि व्रतधारिणि ॥
एकभक्तं तथानक्तमुपवासादिकञ्च यत् ।
तत्सर्वं कायिकं पुंसां व्रतं भवति नान्यथा ॥

उपवासोऽत्राहोरात्राभोजनं, आदिशब्दादयाचितादि ।

तथा ।

किञ्चिद्भूतं वा क्रियते पूज्यते यत् त्रिलोचन ।
विप्रेभ्यो दीयते सर्वमेतज्जन्मतरोः फलं ॥

गरुड पुराणे ।

तपो गतिर्हि भूतानां तप एव परायणं ।
तपसा विजिता लोकास्तपसा निर्वृतिः सतां ॥
तपसा पूतपाप्मानो निर्व्राणं परमङ्गताः ।
तपसा परमायुश्च शान्तिं वापि तथाप्नुयात् ॥
तपसा विन्दते लोकानखिलानपि पूरुषः ।
तपसा परमिच्छन्ति निर्व्राणमपि शाश्वतं ॥
तपसा चैहिकीं सिद्धिं विपुलामपि विन्दति ।

लभन्ते च सुतादींस्तु तपसा मर्त्यजातयः ॥
 अक्षयञ्च धनञ्चाहुस्तस्यन्ते नरा भुवि ।
 व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनन्तपः ॥
 उत्थितस्तु दिवा तिष्ठेदुपविष्टस्तथा निशि ।
 एतद्वीरासनं प्रोक्तं महापातकनाशनं ॥
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥

कूर्मपुराणे ।

व्रतोपवासनियमैर्हीमब्राह्मणतर्पणैः ।
 आराधय महायोगैर्योगिनं हृदि संस्थितं ॥
 तथा । ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैशाः शूद्राश्चैव द्विजोत्तमाः ॥
 अर्चयन्ति महादेवं यज्ञ-दान-समाधिभिः ॥
 व्रतोपवासनियमैर्हीमैः स्वाध्यायतर्पणैः ।
 तेषां वै रुद्रसायुज्यं सामीप्यञ्चातिदुर्लभं ॥
 सलोकिता च सारूप्यं जायते तत्प्रसादतः ।

गरुडपुराणे ।

धुन्धुमारस्तु राजर्षिर्लभे पुत्रशतं पुरा ।
 दानेन नियमेनैव तपसा च व्रतेन च ॥
 सगरो नाम राजर्षिर्दिक्षु सर्वासु विद्युतः ।
 पुत्राणाञ्च शतं प्राप्तं तेन राज्ञा महात्मना ॥
 तथा दशरथो राजा व्रतेषु निरतः सदा ।

यज्ञ दान तपो योगैः सन्तुष्टः पुरुषोत्तमः ।
 स्वयं पुत्रत्वमापेदे तस्य राज्ञो महात्मनः ॥
 जनको नाम राजर्षिस्तपोव्रतनिधिः स्वयम् ।
 ऐश्वर्यमतुलं प्राप्य योगिनां गतिमाप्नुयात् ॥
 एवमेव महाराज राजानो ब्राह्मणास्तथा ।
 ऐश्वर्यलक्षणं प्राप्नुगतिं वै व्रतवैभवात् ॥
 अतः कुरुष्व सततं तपः सच्चयमात्मवान् ।

व्रतोऽपवासनिरतस्तीर्थानि वृषसत्तम ॥
 तथा । विनिग्रहश्चेन्द्रियाणां कुर्वीत नियमात्मवान् ।
 उपवास जप, ध्यान तीर्थस्नाना, दिकैरपि ॥
 व्रतैर्यज्ञेन दानेन तपसा तीर्थसेवया ।
 अनेकजन्मसंसिद्धिमेनः क्षपयति द्विजः ॥

व्रतादीनां चातुर्वर्णसाधारणत्वाभिधानात् द्विजग्रहण
 मत्र वर्णमात्रोपलक्षणार्थं । नचैवं सति शूद्रस्य यज्ञेऽनधिकारा-
 द्यज्ञशब्दविरोध इति वाच्यं । यज्ञैरनेकार्थत्वेन देवतापूजा-
 द्यर्थसम्भवात् ।

कायिकं मानसञ्चैव वाचिकञ्च त्रिधा मतं ।
 यज्ञोदानं तपश्चैव वदतस्तच्छृणुष्व मे ॥
 अहिंसा व्रतचर्या च तपः कायिकमुच्यते ।
 वाचिकं सत्यवचनं भूतद्रोहविवर्जितम् ॥
 मानसं मनसः शान्तिः सर्ववैराग्यलक्षणं ।

आदित्यपुराणे ।

व्रतोपवासान् खलु यी विधत्ते
दारिद्र्यपाशं स भिनत्ति चाशु ।

व्रतोपवासेषु रतस्य पुंस
शैवापदः शान्तिं वदन्ति तज्ज्ञाः ॥

इति श्री हेमाद्रि विरचिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ
व्रतखण्डे व्रतप्रशंसा प्रकरणम् ।

अथ तृतीयोऽध्यायः ।

—०—

अथ व्रतसामान्यधर्मस्तदधिकारिणश्च निरूप्यन्ते ।

स्कन्दपुराणे ।

निजवर्णा अमा-चार-निरतः शुद्धमानसः ।

व्रतेष्वधिकृती राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥

अलुब्धाः सत्यवादी च सर्वभूतहिते रतः ।

व्रतेष्वधिकृती राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥

अद्वावान्नप्रायभीरुश्च मददम्भविवर्जितः ।

व्रतेष्वधिकृती राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥

समः सर्वेषु भूतेषु शिवभक्तो जितेन्द्रियः ।

व्रतेष्वधिकृती राजन्नन्यथा विफलः अमः ॥

पूर्वं निश्चित्य शास्त्रार्थं यथावत् कर्मकारकः ।

अवेदनिन्दको धीमानधिकारी व्रतादिषु ॥

महाभारते ।

आहकर्म तपश्चैव सत्यमक्रोध एव च ।

स्वेषु दारेषु सन्तोषः शौचं नित्यानसूयता ॥

आत्मज्ञाननितित्त्वा च धर्मः साधारणो नृप ।

देवलोऽपि ।

व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापनैस्तथा ।

वर्णाः सर्वेऽपि मुच्यन्ते पातकेभ्यो न संशय इति ॥

तदेवंवचनसन्दर्भेणोक्तनियमवतां चतुर्णामपि वर्णानां स्त्रीषु-
साधारण्येन व्रतेष्वधिकार इति प्रतिपाद्यते ।

तथा च महाभारते ।

मामुपाश्रित्य कीन्तेय येऽपि स्युःपापघोनवः ।

स्त्रियो वैश्वाश्च शूद्राश्च तेऽपि यान्ति पराङ्गतिमिति ॥

तत्रायं परोविशेषो यत्स्त्रीणां भर्तुराज्ञां विना न स्वात-
न्त्र्येण व्रतादिष्वधिकार इति ।

तथा च मार्कण्डेय पुराणे ।

नास्ति स्त्रीणां पृथक् यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणं ।

भर्तृशुश्रूषयैवैता लोकानिष्टान् व्रजन्ति हि ॥

यद्देवेभ्यो यन्न पित्रादिकेभ्यः

क्षुर्याङ्गर्त्ताभ्यर्चनं सत्क्रियाञ्च ।

तस्यार्द्धं वै सा फलं नान्यचित्ता

नारी भुङ्क्ते भर्तृशुश्रूषयैव ॥

धर्मार्थकामसंसिद्धौ भवेद्भर्तुः सहायिनी ॥

आदित्य पुराणे ।

नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणं ।

पतिं शुश्रूषतेवा तु तेन स्वर्गं महीयते ॥

पत्युरभ्यधिकं नारी नोपवासव्रतञ्चरेत् ।

अनायुषं द्विजश्रेष्ठ पत्युस्तस्यास्तदुच्यते ॥

देवताराधनङ्कुर्यात् कामं वा ब्राह्मणोत्तमः ।

नारी पतिव्रता नाम प्राप्यानुज्ञान्तु भर्तुतः ॥

नारी खल्वनुज्ञाता पित्वा भर्ता सुतेन वा ।

विफलन्तद्भवेत्तस्या यत्करोत्यौर्ध्वदेहिकं ॥

पित्रे तिकन्यात्वे । भर्तेति सौभाग्यदशायां । सुतेनेति वैध-

व्यदशायां । और्ध्वदेहिकं व्रतानि ।

अथवा सर्वमुत्सृज्य पतिपूजनतत्परा ।

केशवाराधनङ्कुर्यात् साध्वी स्त्री पुरुषर्षभा ॥

विनैव सर्गमाप्नोति यत् किञ्चिन्ननसेच्छति ।

अफलं सर्वमेव स्यात् भर्तुनुज्ञां-विना कृतं ॥

केशवाराधनं यच्च तथापि सफलं स्त्रियः ॥

तथा हरिवंशे ।

अरुन्धतीं प्रतिपार्ष्वतीवचनं ।

सतीत्वधर्मचरणं यस्या नित्यमखण्डितं ।

पुण्यकानां विधिस्तस्याः पुराणे परिकीर्तितं ॥

दानोपवासपुण्यानि सुकृतान्यप्यरुन्धति ।

निःफलान्यसतीनां हि पुण्यकानि तथा शुभे ॥

पुण्यकानि व्रतानि ।

या नर्चयन्ति भर्तारं योनिदुष्टाश्च याः स्त्रियः ।
 योनिदोषात् पुण्यफलं नाश्रन्ति निरयङ्गमाः ॥
 साध्वो जगद्धारयन्ति सुशीलाः पतिदेवताः ।
 अनन्यधर्मनित्याश्च सतां पन्थानमाश्रिताः ॥
 अवाक्दुष्टाः शौचयुक्ताः धृतिमत्यः शुचिन्नताः ।
 सततं साधुवादिन्यो धारयन्ति जगत् श्वलु ॥
 व्याधितः पतितोवापि निर्जनोवा कथञ्चन ।
 न त्यक्तव्यः स्त्रिया भर्ता धर्म एष सनातनः ॥
 अकार्यकारिणं वापि निर्गुणं स्त्री पतिं तथा ।
 तारयत्येव साध्वी सा तथात्मानं शुभानने ॥
 योनिदुष्टस्त्रियोनास्ति प्रायश्चित्तं हतैव सा ।
 वाक्दुष्टे विहितं सद्भिः प्रायश्चित्तं पुरातनैः ॥
 भर्तुः क्रन्देन कर्त्तव्यं व्रतकं सर्व्वदा स्त्रियाः ।
 उपवासोऽपि वा सत्ये काङ्क्षन्त्यास्तु शुभाङ्गतिं ॥
 कल्पान्तरसहस्रेषु न स्त्री सा लभते गतिं ।
 तिर्यग्योनिहस्त्रेषु पचते योनिविभ्रमात् ॥
 यदि स्यान्नाम मानुष्यं स्त्री लभेदसती सती ।
 चण्डालयोनी दुर्मन्धा जायते कुकुरानना ॥
 भर्ता देवः सदा स्त्रीणां स्त्रीभिर्दृष्टः सनातने ।
 यस्याहि तुष्यते भर्ता सा सती धर्मचारिणी ॥
 कौतूहलहतानान्तु स्त्रीणां लोकोन शोभनः ।
 भर्त्तार्य्येव मनी यासां सद्भावेन व्यवस्थितं ॥
 कर्मणा मनसा वाचा पतिं नातिचरन्ति याः ।

तासां पुण्यफलं सौम्ये पुण्यकैः समुदाहृतम् ॥
 पुण्यकानां विधिं कृत्वा सर्वलोकं प्रति शोभने ।
 निबोध स हि सर्वाङ्घ्रि दृष्टोऽयं तपसा मया ॥
 स्नात्वा स्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेत्कती ।
 उपवासार्थमथवा व्रतकार्यं धृतव्रते ।
 स्मृष्टा कराभ्यां चरणौ सततं सचमस्य च ॥
 गृहीत्वौदुम्बरं पात्रं सकुशं साक्षरं तथा ।
 गोशृङ्गं दक्षिणं सिचं प्रतिगृहीत तज्जलम् ॥
 ततो भर्तुः सती दद्यात् स्नातस्य प्रयतस्य च ।
 आत्मनोऽथ निषेक्तव्यं ततः शिरसि तज्जलम् ॥
 त्रैलोक्ये सर्वतीर्थेषु स्नानमेतदुदाहृतम् ।
 उपवासेषु कर्त्तव्यमेतद्धि व्रतकेषु च ॥
 स्नानमेतद्धि सामान्यं स्त्रीणां पुंसाञ्च भामिनि ।
 अरुन्धति मया दृष्टं तपसा हरतीषकम् ॥
 अशून्यं विद्विगयनमासनञ्च तथा विधम् ।
 स्वयं प्रक्षालणं चापि पादयोरनुशब्दितम् ॥
 अनुशब्दितं व्रतोपयोगितया कथितम् ।
 अशुप्रपातो रोषश्च कलहस्य हतिः सति ।
 उपवासात् व्रताद्यापि सखीभ्रंशयति स्त्रियम् ॥
 मुक्तमेव सदा वासः प्रशस्तं चन्द्रसन्धवे ।
 अन्तर्वासोऽपरश्चैव उपवासव्रते तथा ॥
 पादुकार्यस्तृणैः कार्यः सर्वदा व्रतके सति ।

उपवासेऽपि च विधिरेष एव प्रकीर्तितः ॥

अञ्जनं रोचनञ्चापि गन्धान् सुघनसस्तथा ।

व्रतकेचोपवासे च नित्यमेव विवर्जयेत् ॥

‘रोचनं क्लृप्तं मादिना, सुखीज्वलीकरणम् ।

दन्तकाष्ठं शिरःस्नानमुदत्तं नमथापि वा ।

विवर्जितां सृदं सर्वां शौचार्थन्तु विधीयते ॥

तिलामलफलैर्नित्यं श्रीफलैश्च समाचरेत् ।

प्रक्षालणञ्च शिरसः सदा मृन्मिश्रितैर्जलैः ॥

शिरसोभ्यञ्जनं सौम्ये नैवमेतत् प्रशस्यते ।

न पादयोर्न गात्रस्य स्नेहेनेति स्थितिः स्मृता ॥

गोयानमुष्ट्रयानञ्च कथञ्चिदपि नाचरेत् ।

खरयानञ्च सततं व्रते चाप्युपवासके ॥

नदीजलं प्रस्रवजं शस्तं वै सोमनन्दिनि ।

शुभे तडागे वाप्यादौ विस्तीर्णं जलजाम्नुते ॥

गत्वा स्नानं प्रशस्तन्तु सदैव खलु सर्वथा ।

अलाभे त्ववरुद्धा स्त्री घटस्नानं समाचरेत् ॥

नवैश्च कुक्षैः स्नातव्यं विधिरेष सनातनः ।

स्नानञ्च कार्यं शिरसा तपःफलमवाप्नुयात् ॥

भविष्यत्पुराणे ।

क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

देवजाग्निहवनं सन्तोषः स्तेयवर्जनम् ।

सर्वं व्रतेष्वयं धर्मैः सामान्यो दशमः स्थितः ॥

अत्र क्षमादीनां स्वतन्त्रतया चतुर्वर्गसाधनत्वेन विहितानां
व्रताङ्गतयाभिधानं खादिरं वीर्यकामस्येत्यादिवत्संयोगपृथ-
क्क्षन्यायादुपपन्नम् ।

मत्स्यपुराणे ।

तस्मात् कृतीपवासेन स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।
वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तत्परं नृप ॥

यत्तत्तं गरुडपुराणे ।

गन्धा-लङ्कार-वस्त्राणि पुष्पमाला-मुलेपनम् ।
उपवासे न दुष्यन्ति दन्तधावनमञ्जनमिति ॥

यच्च व्यासोक्तम् ।

दन्तधावनपुष्पाणि व्रतेपि स्यान् दुष्यति ॥

तदेतत्समर्त कोपवासविषयं ।

भविष्यत्पुराणे ।

अञ्जनञ्च सताम्बूलं सिन्दूरं रक्तवाससी ।
विभृयात्कोपवासापि अवैधव्यकरं परं ।
विधवा यतिमार्गेण कुमारी वा यदृच्छया ॥

पद्मपुराणे ।

गर्भिणी सूतकादिश्च कुमारी वाय रोगिणी ।

यदाशुद्धा तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयं ॥

गर्भिण्यादिरुपवासे कर्त्तव्ये नक्तं कुर्यात् ।

सूतकादिभिरशुद्धा अन्येन व्रतं कारयेत् । प्रयता शुद्धा,
स्नानं कुर्यात्, पूंसोप्येवविधिः । लिङ्गस्याविवक्षितत्वात् तदेवं
स्त्रीणां कन्यादशायां पित्रादेराज्ञया, विद्वानां भर्तृराज्ञया,
विधवानां पुत्राद्याज्ञयैव अताधिकारो नान्यथेति सिद्धं ।

अग्निपुराणे ।

ब्रीहिषष्टिकमुद्राश्च कलायाः सलिलं पयः ।

श्यामाकाञ्चैव नीवारा गोधूमाद्या व्रते हिताः ॥

कूपाण्डालावुवार्त्ताकीपालङ्क्य ज्योत्स्निकास्थितेत् ॥

चरभैरवं गन्तुकणाः शाकन्दधि घृतं मधु ॥

श्यामाकाः शालि नीवारा यावकं मूलतन्दुलं ।

हविष्य व्रतनत्तादावग्निकार्यादिकं हितं ॥

मधु मांसं विहायान्यद्भते च हितमीरितं ॥

ज्योत्स्निका, कोशातकी ।

शुन्दोगपरिशिष्टे ।

कात्यायनः ।

हविष्येषु यवा मुख्यास्तदनु ब्रीहयः स्मृताः ।

माषकोद्वग्वीरादीन् सर्वाभावेऽपि वर्जयेत् ॥

भविष्योत्तरे ।

हेमन्तिकं सितास्त्रिं धान्यं मुन्ना यवास्तिलाः ।

कलायकङ्गु नीवारा वास्तूकं हिलमोचिका ॥

षष्टिका कालशाकञ्च मूलकं केमुकेतरत् ।

कन्दः सैन्धव सामुद्रे * लवणे मधुसर्पिषी ॥

पयोऽनुदृतसारञ्च पनसा, मन्, हरीतकी ।

पिप्पली जीरकञ्चैव नागरङ्गञ्च तिलिटी ॥

कदली लवली धात्री फलान्यगुडमैचवम् ।

अतैलपक्कं मुनयो हविष्याणि प्रचक्षते ॥

सर्पिः पयश्चात्र गव्यं । अतैलपक्कमित्येतत् कथितहवि-
ष्याणामिव विशेषणमिदं ।

पञ्चपुराणे ।

हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ।

अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी षडाचरेत् ॥

अग्निकार्यमत्र महाव्याहृतिमन्त्रैराज्यहोमः ।

स्कन्दपुराणे ।

अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः ।

हविर्ब्राह्मणकास्या च शुरोर्जचनमौषधम् ॥

पयःपानादीनामव्रतघ्नत्वं स्त्री-बाला-त्यन्तान्तपीडित-व्रत
विषयम् ।

* लवणे सैन्धरसामुद्रे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

* तस्यैव दक्षिसर्पिर्नीति पुस्तकान्तरे ।

सर्वभूतभयश्चैव प्रमादी गुरुशासनम् ।

अव्रतघ्नानि कथ्यन्ते सकृदेतानि शास्त्रतः ॥

सर्वभूत भयं सर्वभ्यो भूतेभ्यः सकाशाद्भूतकर्तुर्भयम् ।

मोहात् प्रमादास्त्रोभाद्वा व्रतभङ्गोभवेद्यदि ।

तदा त्रिरात्रं नाश्रीयत् कुर्याद्वा केशमुण्डनम् ।

प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रती भवेत् ॥

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्त

करणाधीश्वर श्रीहेमाद्रिपण्डितव्रते चतुर्वर्ग-

चिन्तामणौ व्रतखण्डे व्रताधिकारित-

द्वर्धनिरूपणं नाम प्रकरणम् ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

—०*०—

गुणानामाधारो मलयजरसालेपसुहृदां
प्रसिद्धो हेमाद्रिः स्फुरदमलशास्त्रार्थनिलयः ।
स लोकानां कर्त्तुं सुकृतनिपुणानामुपकृतिं
व्रतव्रतं कृत्स्नं कथयति तिथीनां क्रमवशात् ॥

वदति सम्प्रति सम्प्रतिपत्तये
सुकृतिनां कृतिनामपि सम्प्रतम् ।
व्रतसमुच्चयसमुच्चयशस्करं
प्रतिपदाश्रित पदाश्रित कामधुक् ॥

अथ व्रतान्यभिधीयन्ते ।

तत्र तिथिव्रतप्रकरणे प्रतिपद्गतानि तावदुच्यन्ते ।

शतानीक उवाच ।

द्विजैतास्त्रिथयः प्रोक्ताः संक्षेपान्नतु विस्तरात् ।
विस्तरेणैव मे ब्रूहि भूयोद्विजवरोत्तम ॥
रहस्यं यत्तिथीनाञ्च देवतानाञ्च चेष्टितम् ।
यानीष्टानि च देवानां भोज्यानि नियमास्तथा ॥
तानि मे वद धर्मज्ञ येन पूतो भवास्यहम् ।
निर्द्वन्द्वोऽपि यथा विप्र लभेद्विष्ट फलानि* च ॥

* द्विष्टफलानीति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सुमन्तुरुवाच ।

रहस्यं यत्तिथीनाञ्च भोजनं फलमेव च ।
 यावांश्च यस्य नियमो विशिष्टात् स्त्रीजनस्य च ॥
 एवन्तु सर्वमाख्यानं रहस्यं तन्निबोध मे ।
 पद्मासनोक्तं पूर्वन्तु कथञ्चित् स्वप्रियस्य तु ॥
 तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यस्य देवस्य या तिथिः ।
 देवतानां रहस्यानि व्रतानि नियमास्तथा ॥
 तान् शृणुष्व महाभाग गदतीमम मानद ।
 ब्रह्मा नारायणश्चैव सृष्टिं कर्त्तुं समुद्यतौ ॥
 ताभ्यां तदानीमखिलव्यावाभूमौ च निर्म्ममे ।
 दिशश्च प्रदिशश्चैव लोकपालाष्टकावृताः ॥
 तिथिं पूर्वामिमां राजन् चकाराधिपतिः स्वयम् ।
 तिथीनां प्रवरा यस्मात् ब्रह्मणा समुदाहृता ॥
 प्रतिपादिता पदे पूर्वं प्रतिपत्तेन कथ्यते ।
 अस्यान्ते कथयिष्यामि चीपवासविधिं परम् ॥
 कार्त्तिक्यामथ सप्तम्यां वैशाख्यां वा युगादिषु ।
 नियमोपवासं प्रथमं ग्राहयेत् विधानवित् ॥
 कार्त्तिके वैशाखे वा मासि प्रतिपत्तिथिव्रतस्यारम्भः ।
 सप्तमीव्रते माघे । युगादि तिथि व्रतस्य माघ वैशाख भाद्रपद
 कार्त्तिकेष्वन्यतमे आरम्भः ।
 या तिथिर्नियमं कर्त्तुं शक्या समनुगच्छति ।
 तस्यां तिथौ विधानं यत्तन्निबोध जनाधिप ॥

नियमोपवासं प्रथमं ग्राहयेद्विधिवन्नरः ।
 यदा वै प्रतिपद्यादौ गृह्णीयान्नियमं नृप ॥
 चतुर्दश्यां कृताहारः सङ्कल्प्य परिकल्पयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥
 पवित्राणि जपेन्नित्यं गायत्रीं शिरसा सह ।
 अथवेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम् ॥
 येषां जपैश्च होमैश्च पूयन्ते तमसावृताः ।
 अवमर्षणं देवकृतः शुद्धवत्यस्तरत्नमाः ।
 कुष्माण्डाः पावमान्यश्च दुर्गासावित्रिरेव च ॥
 भारुण्डानि च सामानि गायत्रं रैवतं तथा ।
 शतपर्वाथर्वशिरस्त्रिसुपर्णं महाव्रतम् ॥
 अभिषङ्गापदस्त्रोभः सामानि व्याहृतिस्तथा ।
 अल्लिङ्गावार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तं मध्वतस्तथा ॥
 या । पुरुषसूक्तमवनाशञ्च तथा देवव्रतानि च ।
 गोसूक्तमश्वसूक्तञ्च ऐन्द्रशुद्धे च सामनी ॥
 तीर्णान्यदोहानि रथन्तरञ्च
 अग्निव्रतं वामदेव्यं वृहच्च ।
 एतानि जप्तानि पुनन्ति जन्तून्
 जातिस्मरत्वं लभते य इच्छन् ॥
 अर्चयित्वा विधानेन गन्धमाल्यैर्द्विजोत्तमान् ।
 शक्त्या क्षीरं प्रदद्यात्तु ब्रह्मा मे प्रीयतां विभुः ॥
 ततो भुञ्जीत गोक्षीरमनेन विधिना नृप ।
 एष एव विधिः प्रोक्तः सर्व्वेभ्यः तिथिषु नृप ॥

सर्वासु तिथिषु मार्गशीर्षादिप्रतिपत्सु ।
 संवत्सरगते काले व्रतमस्य समाप्यते ।
 व्रतान्ते यत् फलं यस्य तन्निबोध नराधिप ॥
 विमुक्तपापशुद्धस्य दिव्यदेहस्य देहिनः ।
 ब्रह्मा ददाति सन्तुष्टो विमानभमितौजसम् ॥
 अव्याहतगतिं दिव्यमम्बरः किन्नरैर्वृतम् ।
 रमित्वा सुचिरं तत्र देवतैः सह देववत् ॥
 इह चागत्य विप्रत्वं दशजन्मान्यसौ लभेत् ।
 वेदवेदाङ्गविद्यञ्जी विद्वान् दीर्घायुरेव च ॥
 भोगी धनपतिर्दाता जायतेऽसौ कृते युगे ।
 क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा ब्राह्मणत्वमवाप्नुयात् ॥
 हैहयैस्तालजङ्घैश्च तुरुष्कैर्यवनैः शकैः ।
 उपोषिता इहात्रैव ब्राह्मणत्वं लभन्ति ते ॥

इति भविष्यत्पुराणे क्षीरप्रतिपद्गतम् ॥

सनत्कुमार उवाच ।

अथ त्वं प्रतिपत्कृत्यं शुणु सम्पत्कारं व्रतम् ।
 यत् कुर्वाणः श्रियं विन्देदुर्लभं मानुषैरिह ॥
 शालितन्दुलसंसिद्धे मण्डले चतुरस्रके ।
 श्रीयं श्रियमथावाह्य पूजयेत्सपुरःसरम् ॥

अप्रच्छन्नदसैः पञ्चैरयुतैस्तं प्रपूजयेत् ॥

अप्रच्छन्नदसैः विकसितैः ।

सहस्रैर्व्या यथा योगं पयसा पायसेन च ।

ततश्च विधिनाभ्यर्च्य पार्श्वं देवीं सरस्वतीम् ॥

अथातः पूजयेदिन्दुं गुरुं पश्चादनन्यधीः ।

परिवारनियोगेन तांश्च सत्कारयेदथ ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

मम विद्यां प्रदिश तु देवी वागीश्वरी हरिः ।

विद्याधिदेवतं देवी विद्यां दिशतु मेन्दिरा ॥

सरस्वती प्रदिश तु वाग्वृद्धिमतिशालिनीम् ।

शीतांशुरपि मे पुष्टिं सर्वभोगप्रपूरिणीम् ॥

पूजा-प्रणवादिनमोन्तैर्नाममन्त्रैरेव कर्त्तव्या ।

इत्येवं कारयेत्साध्यं प्रसन्नः पूजितो गुरुः ॥

साध्यं शिष्यमुपदेशम् ।

विधिना चोपवासन्तु कारयेन्नियमान्वितम् ।

समभ्यर्च्य द्वितीयायां देवदेवं श्रियःपतिम् ।

भुञ्जीत पयसान्नेन शुचिराचम्य सन्निधी ॥

साध्यं इति शेषः ।

आचार्याय वरं दत्त्वा कुर्यात् सुग्रीणनं पुनः ।

वरशब्देन हिरण्यमभिधीयते ।

अनधीतमनारब्धं तदानीमारभेत ह ।

विद्याव्रतप्रदं नित्यं गुरुं दैवतमित्यपि ॥

मन्येतेति शेषः ।

तन्मुखादि तदा तस्य नियेयसमागमम् ।

निःश्रेयसमतिशयितं श्रेयः ।

तदा तदुक्तकारीस्यान्नस्यात्तच्छासनातिगः ।

तिष्ठेत्तिष्ठत्सु गुरुषु न चासीत तदग्रतः ॥

न शयीत तदासीने कुर्वीत वचनान्यपि ।

न लङ्घयीत वचनं गुरोः कच्छुगतेन च ।

निवेद्य गुरवे सर्वं कुर्यादादौ हिताहितम् ॥

एवमाचार्यनिष्ठस्तु मतिमान् प्राज्ञसम्मतः ।

उत्पन्नज्ञानवैराग्यो दीर्घमायुरवाप्य च ॥

यशश्च विपुलं लब्ध्वा सदाचारप्रवर्त्तनम् ।

पुत्र पौत्र श्रिया जुष्टः* पुण्याङ्गतिमवाप्नुयात् ॥

एवं समापयेद्दिद्वान्विद्याव्रतमुदारधीः ।

दद्यात् फलानि विप्रेभ्यो ह्युत्कृष्टानि बह्वन्यथ ॥

कदली-चूत-पनस-सम्भवानि शुचीनि च ।

यस्त्वेवं कुरुते विद्वान् विद्याव्रतमनन्यधीः ।

समस्तविद्यानिपुणो वैष्णवं पदमृच्छति ॥

इति गरुड पुराणोक्तं विद्याप्रतिपद्धतम् ।

—:ॐ:—

पुष्कर उवाच ।

संवत्सरावसाने तु पञ्चदश्यामुपोषितः ।

प्रातःप्रतिपदि स्नातः कुर्याद्भूतमनन्यधीः ॥

पूजयेद्भास्करं देवं वर्णकैः कमले कृते ॥

शुचौ स्थण्डिलदेशे नानावर्णैः कमलं विधाय तत्र भास्करं
ध्यात्वा पूजयेदित्यर्थः ।

शुक्लेन गन्धमाल्येन चन्दनेन सितेन च ।

तथा कुन्दरुधूपेन घृतधूपेन भार्गव ॥

‘कुन्दरुः, सल्लकीनिर्यासः ।

अपूपैः सैकतैर्दध्ना परमान्नेन भूरिणा ॥

सैकतैः शर्कराविकारैः ।

श्रीदनेन च शुक्लेन सता लवणसर्पिषा ।

‘सता, उत्तमेन ।

क्षीरेण च फलैः शुक्लैर्वर्जित्वाह्मण तर्पणैः ।

पूजयित्वा जगद्धाम दिनभागे चतुर्थके ॥

आहारं प्रथमं कुर्यात्तद्वृत्तं मनुजोत्तम ।

सर्वञ्च मनुजश्रेष्ठ घृतहीनं विवर्जयेत् ॥

भुक्त्वा च सक्तदेवान्नमाहारञ्च समाचरेत् ।

पानीयपानं कुर्वीत ब्राह्मणानुमते पुनः ॥

प्रथममाहारं प्रथमयासं । सर्वं प्रथममप्रथमञ्चाहारं सक्त-
देवान्नं भुक्त्वा एकमेव यासं भक्षयित्वाऽवशिष्टमन्नं त्यजेत् ।
ब्राह्मणानुमत्या पुनराहारमवशिष्टान्नभोजनं पुनः पानीयपानञ्च
कुर्व्यादित्यर्थः । ब्राह्मणानुमत्या भुञ्जानोऽपि घृतहीनं न भुञ्जीत
घृतहीनं विवर्जयेदिति निषेधात् ।

संवत्सरमिदं कृत्वा ततः साक्षात् त्रयोदशम् ।

पूजनं देवदेवस्य तस्मिन्नहनि भार्गव ॥

संवत्सरं प्रतिमासं शुक्ल प्रतिपदि ततः साक्षात् त्रयो-
दशमितिलिङ्गदर्शनात् ।

समापयेत् व्रतं पुण्यं राम इत्यभिधीयते ।

हे राम, शास्त्रे एवमभिधीयत इत्यर्थः ।

स हिरण्यं सवस्त्रञ्च तथा दद्याद्द्विजोत्तम ॥

सूर्यायेति शेषः ।

व्रतेनानेन धर्मज्ञ रोगमेवं व्यपीहति ॥

आरोग्यमाप्नोति गतिं तथाग्यां

यशस्तथाग्यां विपुलांश्च भोगान् ।

व्रतेन सम्यक् पुरुषोऽथ नारी

संपूजयेद्यस्तु जगत्प्रधानं ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरे सोद्यापनमारोग्य-प्रतिपद्धतम् ।

—०*०—

मार्कण्डेय उवाच ।

अष्टपत्रन्तु कमलं विन्यसेद्वर्णकैः शुभैः ।
ब्रह्माणं कर्णिकायान्तु तस्य संपूजयेद्विभुम् ॥

‘तस्य, कमलस्य ।

ऋग्वेदं पूर्वपत्रे तु यजुर्वेदन्तु दक्षिणे ।
पश्चिमे सामवेदन्तु उदक् चाथर्वणं तथा ॥
आग्नेये च तथाङ्गानि धर्मशास्त्राणि नैर्ऋते ।
पुराणञ्चैव वायव्ये ईशान्ये न्यायविस्तरौ ॥
एवं विन्यस्य धर्मज्ञः सोपवासस्तु पूजयेत् ।
चैत्र शुक्लमथारभ्य सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
सदा प्रतिपदं प्राप्य शुक्लपक्षस्य यादव ।
संवत्सरं महाभाग शुक्लगन्धानुलेपनैः ।
भूरिणा परमाग्नेन धूपदीपैरतन्द्रितः ॥
संवत्सरान्ते गान्धद्यात् व्रते चौर्यं नरोत्तमः ।

इदं व्रतं यस्तु करोति राजन्
स वेदवित्याहुवि धर्मनिष्ठः ।
कृत्वा तदा द्वादशवत्सराणि
विरिञ्चिलोकं पुरुषः प्रयाति ।

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सोद्यापनं विद्याव्रतम् ।

—०—

मार्कण्डेय उवाच ।

एक एव जगत्सर्वं प्रकृतिः पुरुषः स्मृतः ।

चैत्रशुक्लसमारम्भे सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

‘समारम्भे, वर्णारम्भे ।

पूर्ववत् पञ्चदश्यासुपवासः ।

पुरुषं पूजयेद्विष्णुं स्थले वा यदि वा जले ।

गन्ध-माल्य-नमस्कार-धूप-दीपान्न-सम्पदा ॥

पौरुषन्तु तथा सूक्तं जपेदन्तर्जले नरः ।

शुचौ जले विष्णुं ध्यायन् गन्धादिभिः पूजयेदित्यर्थः ।

तथा चर्चनं प्रत्यूचच्च धूपं दद्याज्जलाञ्जलिम् ।

तथा धूपानि धर्मज्ञ फलानि च महाभुज ॥

धूपं दत्त्वा च नैवेद्यं जपेच्छक्त्या तथैव तत् ।

जुहुयाच्च तथाज्येन द्विजे दद्याच्च काञ्चनम् ॥

आहारं पयसा दद्यान्निशाकाले च भार्गव ।

दद्यात्संवत्सरं कृत्वा नित्यव्रतमतन्द्रितः ।

पक्षयोरुभयोर्वीर सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

प्रसादमासाद्य च वासुदेवात्

सुर्वेश्वरात्सर्वगतादचिन्त्यात् ।

लोकेश्वरादेव पदं प्रयाति

यां यान्ति सिद्धाः पुनरेव सिद्धिम् ॥

इति विष्णुधर्माक्षरे पौरुषप्रतिपद्धतम् ।

—०—

उद्यापनमन्त्रः पूर्ववत् ।

सुमन्तुत्वाच्च ।

पौर्णमास्युपवासन्तु कृत्वा भक्त्या नराधिप ।

अनेन विधिना यस्तु विरिञ्चिं पूजयेन्नरः ॥

पौर्णमासीग्रहणं पूर्वदिनोपलक्षणं तेन यदा शुक्लप्रति-
पदि व्रतं क्रियते तदामावास्यायामुपवासः ।

अनेन वक्ष्यमाणेन ।

प्रतिपद्यां महाबाहो स्नातश्चैव समाहितः ।

अग्निर्विशेषतो देवो विरिञ्चिर्वात्र देवता ॥

कार्तिके मासि देवस्य रथयात्रा प्रकौर्त्तिता ।

यः कुर्यान्मानवो भक्त्या याति ब्रह्मसलीकताम् ॥

कार्तिके मासि राजेन्द्र पौर्णमास्यां चतुर्मुखम् ।

मार्गेण सुदितः सर्वं नानावासैः समन्वितम् ॥

स्थापयेद्भामयित्वा तु सलीकं नगरं नृप ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु शाण्डिलेयं प्रपूज्य च ॥

शाण्डिलेयो वैश्वानरः ।

आमोदयेद्देवदेवं ब्रह्मवादित्त्रनिस्त्रनैः ।

रथाग्रे शाण्डिलीपुत्रं पूजयित्वा विधानतः ॥

ब्राह्मणानर्चयित्वा तु कृत्वा पुण्याहमङ्गलम् ।

देवमारोपयित्वा तु रात्रौ कुर्यात् प्रजागरम् ॥
 नानाविधैः प्रक्षपैश्च ब्रह्मवीषैश्च पुष्कलं ।
 कृत्वा प्रजागन्त्वेवं प्रभाते ब्राह्मणान् नृप ॥
 पूजयित्वा यथाशक्त्या भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ।
 पूजयित्वाजनं वीर वज्रेण विधिना नृप ॥
 वाजेन च महाबाहो पयसा पायसेन च ।

वज्रमाज्यम्, वाजमन्नम् ।

ब्राह्मणान्वाचयेद्रात्रौ नागेन विधिना नृप ।
 कृत्वा पुण्याहशब्देन रथञ्च भ्रामयेत्पुनः ॥
 चतुर्विंशद्विदैर्विप्रैर्भ्रामयेत् ब्राह्मणैरथम् ।
 बह्वृचा यजुषा वीर कन्दोगायत्र्यभिस्तथा ॥
 भ्रामयेद्देवदेवस्य शुभयेष्टस्य तं रथम् ।
 प्रदक्षिणं पुरं सर्वं मार्गेण सुसमेन च ॥
 आरोढव्यं रथं वीर शूद्रेण शुभमिच्छता ॥
 नारोहयेद्रथं प्राज्ञो मुक्तकं भोजकं नृप ॥
 ब्रह्मणो दक्षिणे पार्श्वे सावित्रीं स्थापयेन्नृप ।
 भोजको ब्रामपार्श्वे तु पुरतः पङ्कजं न्यसेत् ॥
 एवं रूपं निनादैश्च ब्रह्मशब्दैश्च पुष्कलैः ।
 भ्रामयित्वा रथं वीर पुरं सर्वं प्रदक्षिणम् ॥
 स्थापयेत् स्थापयेद्दीर कृत्वा नीराजनं बुधः ।
 एवं यः कुरुते यातां भक्त्या यथापि पश्यति ॥
 रथं वा कर्षयेद्यस्तु दीपं यस्तु प्रदापयेत् ।

शालायां ब्राह्मणः कुर्यात् समिच्छेत्परमं पदम् ॥
 प्रतिपत् ब्रह्मणश्चापि गुडमिश्रैः प्रपूजयेत् ।
 वासोभिरहृतैश्चापि स गच्छेत् ब्रह्मणः पदम् ॥
 गन्धैः पुष्पैर्नवैर्वस्त्रैरात्मानं पूजयेच्च यः ।
 तस्यां प्रतिपदायान्तु स गच्छेत् ब्रह्मणः पदम् ॥
 महापुण्या तिथिरियं बह्वी राज्यप्रवर्त्तिनी ।
 ब्रह्मणस्तु प्रिया नित्यं बालेयी सा प्रकीर्त्तिता ॥
 ब्राह्मणान् पूजयेद्योऽस्यामात्मानञ्च विशेषतः ।
 स याति परमं स्थानं विष्णोरमिततेजसः ॥
 चैत्रमासे महाबाहो पुण्या प्रतिपदा वरा ।
 तस्यां योऽष्टपदं दृष्ट्वा स्नानं कुर्यान्नरोनृप ॥
 न तस्य दुरितं किञ्चिदाधयोव्याधयस्तथा ।
 भवन्ति कुरुशादूँल तस्मात् स्नानं हि तैलतः ॥
 नारीनीराजनं तत्र सर्व्व रोगनिवारणम् ।
 गोमहिष्यादि यत्किञ्चित्तत्सर्व्वं भूषयेन्नृपः ॥
 तैलवस्त्रादिभिः पुष्पैस्तोरणानि पुरानयेत् ।
 ब्राह्मणानां तथा भोज्यं दद्यात् कुरुकुलोदह ॥
 तिस्रो ह्याद्याः पुरा प्रोक्तास्तिथयः कुरुनन्दन ।
 कार्तिके चाश्वयुग्मासे चैत्रे मासि समाचरेत् ॥
 स्नानं दानं शतगुणं कार्तिके या तिथिनृप ।
 बलिराज्यात् शुभदा यामूलाशुभनाशिनी ॥

यामूलमशुभहन्त्री ।

इति भविष्यत्पुराणे बलिप्रतिपत्त्रययात्रा व्रतम् ।

—:०:—

युधिष्ठिर उवाच ।

ब्रह्मेश केशवादीनां गौर्या गणपते स्तथा ।
दुर्गा सीमाग्नि सूर्याणां व्रतानि मधुसूदन ॥
शास्त्रान्तरेण दृष्टानि भवेदुडिगतानि च ।
तानि सर्वाणि मे देवदेव देवकिनन्दन ॥
प्रतिपत्क्रमयोगेन विहिता यस्य या तिथिः ।
देवस्य यस्यां तत्कार्यं तदशेषेण मे वद ॥

कृष्ण उवाच ।

वसन्ते किंशुकाशोकशोभिते प्रतिपत्तिथिः ।
शुक्ला तस्यां प्रकुर्वीत स्नानं नियममास्थितः ॥
नारौ नरो वा राजेन्द्र संतर्प्य पिष्टदेवताः ।
नद्यास्तूरे तडागे वा गृहे वा तदलाभतः ॥
पिष्टातकेन विलिखेदक्षरं पुरुषाकृतिम् ।
'पिष्टातकं, पटवासको गन्धद्रव्यचूर्णविशेषः ॥
ततश्चन्दनचूर्णेन पुष्पधूपादिनार्चयेत् ।
मासर्तुनामभिः पञ्चान्नमस्कारान्तयोजितैः ॥
मासर्तुनामभिश्चैत्र वसन्तादिनामभिः ।
पूजयेत् ब्राह्मणो विद्वान् मन्त्रैर्वैदोदितैः शुभैः ।
संवत्सरोसीतियजुर्मन्त्रैः । ब्राह्मणोऽपि द्विजः मन्त्रस्तु । संव-
त्सरोसि परिवत्सरोसीदावत्सरोसि अनुवत्सरोसि उदावत्सरोसि ।

उषसस्ते कल्पन्तां अहोरात्रास्ते कल्पन्तां अर्द्धमासास्ते कल्पन्तां
मासास्ते कल्पन्तामृतवस्ते कल्पन्तां संवत्सरास्ते कल्पन्ताम् ।

संवत्सरोसीति पठन् मन्त्रं वेदोदितं द्विजः ।

नमस्कारेण मन्त्रेण शूद्रोपि त्वां प्रपूजयेत् ॥

नमस्कारेण मन्त्रेण, संवत्सरोसीत्यादिना ।

एवमभ्यर्च्य वासोभिः पञ्चात्तमभिवेष्टयेत् ॥

कालद्रव्यैर्मूलफलैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः ।

ततस्तं प्रार्थयेत्पश्चात्पुरःस्थित्वा कृताञ्जलिः ॥

भगवंस्त्वत् प्रसादेन वर्षाङ्गे महिमास्तु मे ।

संवत्सरोपसर्गा मे विलयं यान्त्वशेषतः ॥

एवमुक्त्वा यथा शक्त्या दद्यादिप्राय दक्षिणाम् ।

ललाटपटे तिलकं कुर्याच्चन्दनपङ्कजम् ॥

चन्दनपङ्कोष्टचन्दनम् ।

ततः प्रभृत्यनुदिनं तिलकालङ्कृतं मुखम् ।

धार्यं संवत्सरं यावच्छशिमेव नभस्तलम् ॥

एवं नरो वा नारी वा व्रतमेतत्समाचरेत् ।

सदैव पुरुषव्याघ्र भोगान् भुवि भुनक्त्यसौ ॥

भूत प्रेत पिशाचाद्याः दुर्वारा वैरिणो ग्रहाः ।

निरर्थका भवन्त्येते तिलकं वीक्ष्य तत्क्षणात् ॥

पूर्वमासीन्महीपालो नाम्ना शत्रुञ्जयो जयो ।

चित्रलेखेति तस्याभूद्भार्या चारित्रभूषणा ॥

तथा व्रतमिदञ्चैव गृहीतं द्विजसन्निधौ ।

संवत्सरं पूजयित्वा ध्यात्वा हृदि जनार्दनम् ॥

हनुमाक्षेमुकामो वा समागच्छति यः पुरः ।

प्रयाति प्रियकृत्तस्याः दृष्ट्वा तु तिलकं नरः ॥

सपत्नीदर्पापहरा वशीकृतमहीतला ।

भर्तुर्दृष्ट्वा प्रहृष्टा तु सुखमास्ते निराकुला ॥

यावत् करिणाभिभूती भर्ता पुत्रः सवेदनः ।

शिरोर्त्तिना संप्रयातः सुहृदां सुखदायकः ॥

शिरोर्त्तिना संप्रयातः शिरो वेदना युक्तः ।

धर्मराजपुरात्प्राप्ताः सर्व्व भूतापहारकाः ।

तस्मिन् क्षणे महाराज आगत्य यमकिङ्कराः ॥

तस्य द्वारमनुप्राप्ताः प्रविष्टा गृहमञ्जसा ।

शत्रुञ्जयं समानेतुं कालमृत्युपुरःसराः ॥

पार्श्वस्थितां चित्रलेखां तिलकालङ्कृतामनाम् ।

दृष्ट्वा प्रनष्टसङ्कल्पाः परावृत्य गताः पुनः ॥

गतेषु तेषु स नृपः पुत्रेण सह भारत ।

नीरुजोबुभुजे भोगान् पूर्व्वकामार्जितान् शुभान् ॥

अक्रूरेण समख्यातं मम पूर्व्वं युधिष्ठिर ।

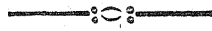
एतत् त्रिलोकी तिलकाख्यभूषणम्

पुण्यं व्रतं सकलदुष्टहरं परञ्च ।

इच्छन् समाचरति यः स सुखं विहृत्य

मर्त्यः प्रयाति पदमच्युतमिन्दुमोले ॥

इति भविष्योत्तरे चैत्र शुक्ल प्रतिपदि विहितं तिलकव्रतम्

श्रीकृष्ण उवाच ।

अश्वयुक् शुक्लपक्षस्य प्रथमेऽङ्गे दिनोदये ।
 अशोकं पूजयेत् वृक्षं प्ररुढशुभपक्षवम् ॥
 प्ररुढैः समधान्यैश्च गुणकैर्मोदकैः शुभैः ।
 फलैः कालोद्भवैर्द्विजैर्नारिकेलैः सदाडिमैः ॥
 धूपदीपादिना तत्र पूजयेत्तत्तत्सुत्तमम् ।
 अशोकं पाण्डवश्रेष्ठ शोकं नाप्नोति कुत्रचित् ॥
 पितृभ्रातृपति श्वश्रू सुत जामातृणां तथा ।
 अशोकशोक शमनो भव सर्वत्र नः कुले ॥
 इत्युच्चार्य ततो दद्यादर्घ्यं श्रद्धासमन्वितः ।
 पताकाभिरलङ्कृत्य प्रच्छाद्य च सुवाससा ॥
 दमयन्ती यथा स्वाहा यथा देवी च जानकी ।
 तथा शोक व्रतादस्माज्जायते पतिवत्सभा ॥
 वने वसन्त्या सङ्कर्षः सीतया संप्रदर्शितः ।
 दृष्ट्वाशोकं वने पार्थ पक्ष्मवालङ्कृतं तरुं ॥
 कृत्वा समीपे भर्तारं देवरश्च तिलाक्षतैः ।
 दीपालङ्ककनैवेद्यैर्धूप सूत्र फलार्चनैः ॥
 अर्चयित्वाभ्यर्चिती सौ रक्ताशोकी युधिष्ठिर ।
 मैथिली प्राञ्जलिं कृत्वा शृण्वतो राघवस्य च ॥

प्राञ्जलिं, वदमञ्जलिम् ।

चिरञ्जीव तु मे वृद्धः श्वसुरः कोशलेश्वरः ॥
 भर्ता मे देवराज्ञैव जीवन्तु भरतादयः ।
 कीश्यामयि जीवन्ती यस्येयमिति मैथिली ॥
 ययाचेदं महाभागाद्र मंवनविभूषणम् ।
 प्रदक्षिणमुपावृत्य ततः सा प्रययौ गृहम् ॥
 एवमन्यापि या नारी पूजयेदवनीनगम् ।
 तिलतन्दुलं संमिश्रैर्यवगोधूमसर्षपैः ॥
 क्षमाप्य सेचयेन्मूले पादपं रक्तपल्लवम् ।
 तदभावे च सौवर्णं राजतं वा स्वशक्तितः ॥
 वर्णकैर्वा समालिख्य पूजितं विधिवत्ततः ।
 मन्त्रेणानेन प्रणम्य या स्त्री कुर्यात् पतिव्रता ॥
 महावृक्षं महाशाखं मकरध्वजमन्दिरम् ।
 प्रार्थयेत्त्वं महाभाग सर्वकामप्रदोभव ॥
 एव माभाष्य तं वृक्षं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ।
 तच्च वृक्षं कृतं दत्त्वा वस्त्रयुग्मसमन्वितम् ॥

कृतं सुवर्णादिघटितम् ।

सखीभिः सहिता साध्वी भुञ्जीत ब्रह्मचारिणी ॥
 याः शोकनाशनमशोकतरुं युवत्यः
 सम्पूजयन्ति कुसुमाक्षतधूपदीपैः ।
 ताः पार्थ सौख्यमतुलं भुवि भवन्तीजातम् ।
 गौरीपदं प्रमुदिताः पुनराप्नुवन्ति ॥

इति भविष्योत्तरेऽशोकप्रतिपद्वतम् ।

—:०:—

भगवानुवाच ।

ज्यैष्ठे मासे शुभेपक्षे प्रथमेऽङ्गि दिनोदये ।
 देवोद्यानभवं हृद्यं करवीरं समर्चयेत् ॥
 रक्ततन्तुपरीधानं गन्ध-धूपविलेपनैः ।
 प्ररूढसप्तधान्यैश्च नारङ्गैर्वीजपूरकैः ॥
 गुणकैवददैर्भक्ष्यैर्नारिकेलैः सुशोभनैः ।
 अभ्युक्ष्यात्ततोयेन मन्त्रेणेत्यं क्षमापयेत् ॥
 करवीर विषावास नमस्ते भानुवत्सभ ।
 मौलिमण्डन दुर्गादिदेवानां सततं प्रिय ॥
 आकृष्णेनेति वेदोक्तमन्त्रेणाभ्यर्च्य भक्तितः ।
 एवं भक्त्या समभ्यर्च्य दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥
 प्रदक्षिणं ततः कुर्यात्ततः स्वभवनं व्रजेत् ।
 एतद्व्रतं पुरा पार्थ सूर्याराधनकाम्यया ॥
 दमयन्त्या सरस्वत्या गायत्र्या गङ्गया तथा ।
 अन्याभिरपि नारीभिर्मर्त्यलोकेष्यनुष्ठितम् ॥
 करवीरव्रतं पार्थ सर्वसौख्यफलप्रदम् ।
 संपूज्य रक्तकुसुमार्चितसर्वं शाखं
 नीलैर्दलैस्तततनुं करवीरवृक्षम् ।
 भुक्त्वा मनोभिलषितान् भुवि भव्यभोगा
 नन्ते प्रयान्ति भवनं सरताग्रभानोः ॥

इति भविष्योत्तरे करवीर प्रतिपत्-व्रतम् ।

—:०:—

ब्रह्मीवाच ।

अग्निमिष्टाच हुत्वा च प्रतिपद्यामिति स्मृतम् ।

हविषा सर्वधान्यानि प्राप्नुयादमृतं धनम् ॥

द्रष्टुं पूजयित्वा । प्रतिपद्यां प्रतिपदि । इति स्मृतं कामानु-
सारेण हिरण्यरेतस्कृतया विदितं । हविषा घृतेन । सर्वं
धान्यानि हुत्वेत्यन्वयः ।

मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभि रङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।

पूर्ववत् पञ्चपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥

मूलमन्त्राः प्रधानमन्त्राः । अङ्गमन्त्राः । परिवार देवता
मन्त्राः अग्नये हृदयाय नम इत्येवमादयः । स्वसंज्ञाभिः
ॐ अग्नये नम इत्यादिपूजायां । ॐ अग्नये स्वाहा इत्यादि
होमे । पूर्ववत् सूर्यव्रतवत् । पञ्चमध्यस्थः कर्णिकायां स्वमूर्त्या
पत्रेषु परिवारमूर्त्या स्थितः । तिथीश्वरोऽत्र वज्रिः । स च जटा
श्मश्रुधारी तिलोचनो रक्ताङ्गश्चतुर्वर्हुः प्रदक्षिणे शूलं तदपरे
ज्वाला । उत्सङ्गताया अन्नपात्रहस्तायाः स्वाहायाः स्कन्धे च
न्यस्तपरीवरः । चत्वारः शुका रथस्य वीठारः । वायुः सारथि-
रित्येवं विष्णुधर्मोत्तराभिहितो वेदितव्यः ।

गन्ध पुष्पोपहारैश्च यथा शक्ति विधीयते ।

पूजाऽशाटेऽन शाटेऽन कृतापि तु फलप्रदा ॥

अशाटेऽन, अकपटेन, शाटेऽनेत्यादिस्तुतिः ।

आज्यधारासमिद्धिश्च दधि क्षीराजमाक्षिकैः ॥

पूर्वोक्तफलदो होमो विहितः शान्तचेतसा ।

आज्यधारादिभिः षड्भिः पृथक्कृतो होमः पूर्वोक्तफल-
दोधनदः । माक्षिकं मधु । आदौ पूजा ततो वृताक्तधान्यहोम-
स्ततो आज्यधारादिहोमः ।

इति भविष्ये वैश्वानरव्रतम् ।

—:—

अगस्त्य उवाच ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि धन्यव्रतमनुत्तमम् ।

येन सद्यो भवेद्धन्योऽधन्योऽपि हि यो भवेत् ॥

मार्गशीर्षेऽमले पक्षे प्रतिपद्या तिथिर्भवेत् ।

तस्यां नक्तं प्रकुर्वीत रात्रौ विष्णुञ्च पूजयेत् ॥

वैश्वानराय आदौ तु अग्नये चोत्तरन्तथा ।

हविर्भुजे तथोरुञ्च द्रविणोदाय वै भुजे ॥

सम्बर्त्तायेति च शिरो ज्वलमायेति सर्व्वतः ।

अभ्यर्च्यैवं विधानेन देवदेवं जनार्दनम् ॥

तस्यैव पुरतः कुण्डं कारयित्वा विधानतः ।

होमान्ते व्रतं कुर्वीत एतैर्मन्त्रैर्विचक्षणम् ॥

एतैर्मन्त्रैः वैश्वानरायेत्यादिप्रागुक्तैः ।

ततस्तु यावत्तं चान्नं भुञ्जीत घृतसंयुतम् ।

क्षणपक्षेऽप्येवमेव चातुर्मास्यान्तु यावत्कम् ॥

चत्रादिषु तु भुञ्जीयात् पायसं सघृतं बुधः ।
 त्रावणादिषु सक्तूँश्च ततश्चैव समाप्यते ॥
 समाप्ते च व्रते वज्रिकाञ्चनं कारयेन्नृपः ।

वज्रिरूपं पूर्वोक्तं ।

रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं रक्तपुष्पानुलेपनम् ॥
 कुङ्कुमेन तथा लिप्पेत् ब्राह्मणं त्वेवमेव तु ।
 सर्वार्थयवसम्पूर्णं गुणिनं प्रियदर्शनम् ॥
 पूजयित्वा विधानेन रक्तवस्त्रयुगेन च ।
 पश्चात् प्रदद्यात्तत्तस्य मन्त्रेणानेन मन्त्रवान् ॥
 धन्योऽसि धन्यधर्मा च धन्योऽस्मि धन्यवान् भवान् ।
 धन्येनानेन चीर्णेन व्रतेन स्यां सदा सुखी ॥
 एवमुच्चार्य तं विप्र न्यस्य कोशमिवात्मनः ।
 सद्यो धन्यत्वमाप्नोति योऽपि स्याद्वाग्यवर्जितः ।
 ब्रह्मजन्मनि सौभाग्यं धन्यं धान्यञ्च पुष्कलम् ॥
 अनेन कृतमालेण जायते नात्र संशयः ।
 वाङ्मनःसञ्चितं पापं वज्रिर्दहति तस्य वै ॥
 दग्धपापः स शुद्धात्मा अमुनेह च विन्दति ।

इति वराह पुराणोक्तं धन्यव्रतम् ।

—:—

पुलस्त्य उवाच ।

प्रतिपद्येकभक्ताशी समान्ते कपिलाप्रदः ।

वैश्वानरपुरं याति व्रतं वैश्वानरन्विदम् ॥

पद्मपुराणे वैश्वानर व्रतमिति ।

पृथिवीं भाजनं कृत्वा यो भुङ्क्ते पक्षसन्दिषु ।

अहोरात्रेण चैकेन त्रिरात्रफलमश्नुते ॥

इति पद्मपुराणे पक्षसन्धि व्रतं ।

नन्दिकेश्वर उवाच ।

वैदिकेन विधानेन व्रतं पुण्यं महत्तमम् ।

कस्मिंस्तिथौ तु कर्त्तव्यं विधानं तद्वदस्मै ॥

स्कान्द उवाच ।

मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे च प्रतिपत्तिथौ ।

नैवेद्यन्तु पचेन्मौनी षोडशत्रिगुणानि च ॥

फलानि पिष्टपक्वानि दद्याद्विप्राय षोडश ।

देवाय षोडशैतानि दातव्यानि प्रयत्नतः ॥

भुञ्जन्ते षोडश तथा व्रतस्य नियमाश्रयात् ।

सौवर्णं कारयेद्देवं यथा शक्त्या हिरण्यमयम् ॥

सुवर्णं कर्षस्तद्वटितं यथा शक्त्या च कृतम् ।

नेत्रत्रयं समायुक्तं जटा मण्डलं मण्डितम्* ॥

पञ्चवक्त्रं चतुर्बाहुं षडाराजस्य मध्यगम् ।

* जडाखण्डे न्दु मण्डितं इति पुस्तकान्तरे ।

त्रिशूलं चाक्षसूत्रञ्च वहन्तं दक्षिणे करे ॥
 कपालं कुण्डिकां वामे शिखायां चन्द्रधारिणम् ।
 पञ्चामृतेन स्नपनं कृत्वा संस्थापयेत्ततः ॥
 कुम्भस्योपरि देवेशः शुक्लवस्त्रयुगान्वितः ।
 गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य फलैर्नानाविधैस्तथा ॥
 प्रसीद देवदेवेश चराचरजगद्गुरो ।
 वृषध्वज महादेव चिनेत्राय नमोनमः ॥

पूजामन्तः ।

देवस्य च परीधानं दद्यात् धेनुं पयस्विनीम् ।
 अनेन तु विधानेन यः कुर्यात् व्रतमुत्तमम् ॥
 स राजा लभते देव दीर्घमायुस्तथैव च ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥
 भुक्त्वा तु विविधान भोगान् ततः शिवपुरं व्रजेत् ।
 इति स्कन्दपुराणोक्तं महत्तमव्रतं सीद्यापनम् ।

श्रीभगवानुवाच ।

श्रावणे मासि कृष्णपक्षे शङ्करः प्रथमेऽहनि ।
 त्रिपर्वणा त्रिशत्येन त्रिमुखेन शरेण च ॥
 मुखानि त्रीणि चिच्छेद यज्ञस्यमृगरूपिणः ।
 तैः शिरोभिस्तपस्तप्तं वरः प्राप्तोऽथ शङ्करात् ॥
 त्रिशत्येन त्रिमुखेन शल्यरूपत्रिमुखेनेत्यर्थः ।
 मृगरूपिणस्त्रिमुखमृगरूपिण इत्यर्थः ॥
 *स्त्रीभिः पूज्यानि तानौति न मनुष्यैः कदाचन ।

• क्षिमिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

वृगशीर्षन्ततः कृत्वा लिङ्गाकारन्तु सन्मयम् ॥

क्षीरेण तपनीयं वै पूजनीयं यथाविधि ।

अर्घ्यैः पुष्पैश्च धूपैश्च नैविद्यैर्विविधैरपि ॥

शाकैः सौवर्चलाभिश्च कृतैः पिष्टमयैः शुभैः ॥

सौवर्चलाभिः अतसीमिश्रपिष्टविकृतिभिः ।

कांस्यभाजनवाद्यैश्च पश्चात् कार्य्यञ्च भोजनम् ॥

इति श्रीहेमाद्रि व्रतखण्डे प्रतिपत् व्रतप्रकरणे पञ्च

पुराणीकं वृगशीर्षव्रतम् ।

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

—०—

श्रीभगवानुवाच ।

चैत्रे मासि जगत्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमेऽहनि ।
शुक्लपक्षे समग्रन्तु तदा सूर्योदये सति ॥
प्रवर्त्तयामास तथा कालस्य गणनामपि ।
ग्रहान्नागानृतून्मासान् वत्सरान् वत्सराधिपान् ॥
ददौ स भगवान् ब्रह्मा सर्वदेवसमागमे ।
ब्राह्मणां सभायां ब्रह्माणमनुद्दिश्ववपुस्ततः ॥
यथोक्तास्ते नमस्यन्तः स्तुवन्तश्च उपासते ।
ततस्तैः कृतश्रुग्रास्ततो गत्वा स्वमालयम् ॥
स्नानि स्नान्य कर्माणि ते नियुक्ताश्च चक्रिरे ।
ब्राह्मी सभा कामरूपा विशेषेण तदा नृप ॥
धारयन्त्यमलं रूपमनिर्द्दुश्यं मनोहरम् ।
ततः प्रभृति यो धर्मः पूर्वैः पूर्वतरैः कृतः ॥
अद्यापि रूढः सुतरां कर्त्तव्योऽसौ प्रयत्नतः ।
तत्र कार्या महाशान्तिः सर्वकल्मषनाशिनी ॥
सर्वोत्पातप्रशमनी कलिदुःस्रघ्ननाशिनी ।
आयुःप्रदा पुष्टिकरी धनसौभाग्यवर्द्धिनी ॥
मङ्गल्या च पवित्रा च लोकद्वयसुखावहा ।
तस्यामादौ तु संपज्यो ब्रह्मा कमलसम्भवः ॥

पाद्याद्यैश्चैव धूपैश्च वस्त्रालङ्कारभोजनैः ।

होमैर्व्वल्युपहारैश्च तथा ब्राह्मणतर्पणैः ॥

ततः क्रमेण देवेभ्यः पूजा कार्या पृथक् पृथक् ।

कृत्वोङ्कारनमस्कारौ कुशोदकतिलाक्षतैः ॥

पुष्प धूप प्रदीपाद्यैर्भोजनैश्च यथाक्रमम् ।

ॐकार नमस्कारौ कृत्वा ॐ ब्रह्मणे नम इत्यादि । मन्त्रं
संपूजनार्थं बहुरूपं परिस्पृशेत् मन्त्रमित्येक* वचनं बहु-
रूपं मन्त्रं नानारूपान्मन्त्रान् परिस्पृशेत् पठेदित्यर्थस्तथा च
ब्रह्मणेनम इत्युपक्रम्य विष्णवे परमात्मने नम इत्यन्त वाक्य
ब्रह्मोपात्तदेवतानामानि प्रणवादिचतुर्थ्यन्तनमोक्तानि मन्त्र-
त्वेन ग्राह्याणि ।

ॐ नमो ब्रह्मणे तुभ्यं कामाय च महात्मने ।

नमस्वेस्तु निमेषाय त्रुटये च नमोस्तु ते ॥

लवाय च नमस्तुभ्यं नमस्तेऽस्तु क्षणाय च ।

नमो नमस्ते काष्ठायै कलायै चाथ सर्व्वदा ॥

नाभिकायै सुसूक्ष्मायै सुहृत्तायै नमो नमः ।

नमो निशाम्यः पुण्येभ्यो दिवसेभ्यश्च नित्यशः ॥

पक्षाभ्याञ्चाथ मासेभ्यो ऋतुभ्यः षड्भ्य एव च ।

अयनाभ्याञ्च पञ्चभ्यो वत्सरेभ्यश्च सर्व्वदा ॥

नमस्कृत्य युगादिभ्यो ग्रहेभ्यश्च नमोनमः ।

नमः पुरन्दरेभ्यश्च तत्संख्येभ्यो नमोनमः ॥

पञ्चाशते नमोनित्यं दत्तकन्याभ्य एव च ।

* मन्त्रमिति जातार्थक वचनमिति क्वचित् पाठः ।

नमोदेव्यै सुप्रभायै जपायै चाय सर्वदा ॥
 शशास्त्राय नमस्तुभ्यं सर्वास्त्रजनकाय च ।
 नमस्ते बहुपुत्राय पत्नीभिः सहिताय च ॥
 नमोबुधायै तथा ब्रह्मै निद्रायै धनदाय च ।
 नलकूबरयचाय शुद्धकस्त्रामिने नमः ॥
 नमोस्तु शङ्खपद्माभ्यां निधिभ्यामथ नित्यशः ।
 भद्रकाल्यै नमोनित्यं सुरभ्यै च नमोनमः ॥
 वेदवेदाङ्गवेदान्त विद्यासंख्याभ्य एव च ।
 नागयक्षसुपर्णेभ्यो नमोऽस्तु गरुडाय च ॥
 सप्तभ्यश्च समुद्रेभ्यः सागरेभ्यश्च सर्वदा ।
 उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च नमोहैरण्यताय च ॥
 भद्राश्वकेतुमालाभ्यां नमः सर्वं च सर्वदा ।
 इलाहताय च नमो हरिवर्षाय चैव हि ॥
 नमः किंपुरुषेभ्यश्च भारताय नमोनमः ।
 नमो भारतदेशेभ्यो नवभ्यश्चैव सर्वदा ॥
 पातालेभ्यश्च सप्तभ्यो नरुकेभ्यो नमोनमः ।
 कालाग्निरुद्रशिषाभ्यां हरये क्रीधरूपिणे ॥
 सप्तभ्यस्त्वथ लोकैभ्यो महाभूतेभ्य एव च ।
 नमस्ते बुधये चैव नमः प्रकृतये तथा ॥
 पुरुषायाभिमानाय नमोस्त्वव्यक्तमूर्तये ।
 हिमवत्प्रमुखेभ्यश्च पर्वतेभ्यो नमस्तथा ॥
 पौराणीभ्यश्च गङ्गाभ्यः सप्तभ्यश्च नमोनमः ।
 नमोस्त्रायमुनिभ्यश्च सप्तभ्यश्चाय सर्वदा ॥

नमोस्तु पुष्करादिभ्यस्तीर्थेभ्यश्च पुनः पुनः ।
 निम्नगाभ्यो नमोनित्यं वितस्ताद्याभ्य एव च ॥
 चतुर्दशभ्यो दीर्घाभ्यो धारिणीभ्यो नमोनमः ।
 नमोधात्रे विधात्रे च कृन्दिभ्यश्च नमोनमः ॥
 सुरभ्यैरावणाभ्याश्च नमो भूत्यै नमोनमः ।
 नमस्तथोच्चैः श्वभ्ये ध्रुवाय च नमोनमः ॥
 नमोस्तु धन्वन्तरये शस्त्रास्त्राभ्यां नमोनमः ।
 विनायककुमाराभ्यां विघ्नेभ्यश्च नमः सदा ॥
 शाखाय च विशाखाय निगमेशाय वै नमः ।
 नमस्कन्दग्रहेभ्यश्च स्कन्दमालाय एव च ॥
 ज्वराय रोगपतये भस्मग्रहरणाय च ।
 ऋषिभ्यो बालखिल्येभ्यः कश्यपाय नमः सदा ।
 अगस्ताय नारदाय व्यासादिभ्यो नमोनमः ॥
 अप्सरोभ्यः सोमपेभ्यो देवेभ्यश्च तथा नमः ।
 असोमपेभ्यश्च नमस्तुषितेभ्यो नमः सदा ॥
 आदिलेभ्यो नमोनित्यं द्वादशभ्यश्च सर्वशः ।
 एकादशेभ्यो रुद्रेभ्यस्तपस्त्रिभ्यो नमोनमः ॥
 नमोनासत्यदस्ताभ्यामश्विभ्यां नित्यमेव हि ।
 साध्येभ्यो द्वादशेभ्यश्च पौराणेभ्यश्च सर्वदा ॥
 एकीनपञ्चाशते च मरुद्गाश्च नमोनमः ।
 शिल्पाचार्याय देवाय नमस्ते विश्वकर्षणे ॥
 अष्टभ्यो लोकपालेभ्यः सानुगेभ्यश्च सर्वदा ।
 आयुधेभ्यो वाहनेभ्यो धर्मेभ्यश्च नमः सदा ॥

आसनेभ्यो दुन्दुभीभ्यो देवेभ्यश्च नमःसदा ।
 दैत्यराक्षस गन्धर्व पिशाचेभ्यश्च नित्यशः ॥
 पितृभ्यः सप्तभेदेभ्यः प्रेतेभ्यश्च नमोनमः ।
 सुसृक्ष्मेभ्यश्च देवेभ्यो भावगम्येभ्य एव च ॥
 नमस्ते बहुरूपाय विष्णवे परमात्मने ।
 अथ किं बहुनोक्तेन मन्त्रेणानेन चार्चयेत् ॥
 प्राञ्जुखोदञ्जु खान्विप्रान् देवानुद्दिश्य पूर्व्ववत् ।
 अथ वा किं मन्त्रविस्तारेण ब्राह्मणानेव देवतोद्देशेन
 पूजयेदित्यर्थः । पूर्व्ववत् मन्त्रोक्तक्रमेणेत्यर्थः ।
 अर्घैः पुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रैर्माल्यैः सहष्टकम् ।
 सहष्टकं सरोमाच्च हृष्टरोमा सन्नर्चयेदित्यर्थः ॥
 धनधान्यान्नविभवैर्दक्षिणाभिश्च सर्व्वदा ।
 इतिहास पुराणाभ्यां तद्वक्तृश्च द्विजोत्तमान् ॥
 इतिहास पुराणाभ्यां तत् पुस्तकदानेनेत्यर्थः ।
 कालज्ञान् वेदवेदज्ञान् भृत्यान् सम्बन्धि, बान्धवान् ॥
 अनेनैव तु मन्त्रेण स्वाहान्तेन पृथक् पृथक् ।
 यविष्टायामये होमः कर्त्तव्यः सर्व्वलसये ॥
 वेदविच्चक्षुषीदत्त्वा स्थाने प्राधानिके सति ।
 यविष्टोऽग्निरग्निविशेषः । वेदविद्देवोक्तविधिज्ञः । चक्षुषी,
 आज्यभागौ । प्राधानिके स्थाने प्रधानहोमारम्भे ।
 होमारम्भे ततः कुर्यान्मङ्गलालम्भनं नरः ॥
 भोजयित्वा द्विजान् सर्व्वान् सुहृत्सम्बन्धि बान्धवान् ।

विशेषेण च भोक्तव्यं कार्यस्यापि महोत्सवः ॥

नवसंवत्सरारम्भः सर्वसिद्धिप्रवर्त्तकः ।

इति ब्रह्मपुराणोक्तः संवत्सरारम्भविधिः ॥

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणा-
धीश्वर सकलविद्या-विशारद श्रीहेमाद्रि पण्डित
विरचिते चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
प्रतिपत्त्रतानि ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

—०*०—

अथ द्वितीयाव्रतानि ।

ब्राह्मणन्तेजो दिनकर करस्पृश्या वर्द्धमानं
प्रौढं यस्य स्फुरति परितो रोदसीत्यश्ववान् ॥
प्राशुर्वंशो जगति विजयी यस्य हेमाद्रिनामा
वक्ति व्यक्तं क्रममुपगन्तं स द्वितीयाव्रतानाम् ।

शतानीक उवाच ।

ऋषेऽहं तव पृच्छामि भगवन् ब्रूहि तत्त्रतम् ।
यथा व्रतप्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥
अल्पायासस्वहुफलं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
प्रसादं कुरु मे देव येन व्रतं करोम्यहम् ॥

ऋषिरुवाच ।

अस्ति व्रतं महापुण्यमशून्यशयनं नृप ।
चन्द्रोदयेचार्घदानं पूजनीयो जनार्दनः ॥

शतानीक उवाच ।

कस्मिन्नासि प्रकर्त्तव्यं पच्यन्तेव तिथिश्च का ।
किं दानं भोजनञ्चैव कथयस्व महाप्रभो ॥

ऋषिरुवाच ।

चातुर्मास्ये भवेद्वाजन् वर्षायां व्रतमुत्तमम् ।
 श्रावणस्य द्वितीयायां कृष्णपक्षे नराधिप ॥
 श्रावणादि कार्तिकान्तं कुर्यात् तत्तुव्रतमुत्तमम् ॥
 पुष्पं धूपञ्च नैवेद्यं दीपमालाविशेषतः ।
 नानाफलं सनैवेद्यं नानारससमन्वितम् ॥
 मौक्तिकं रजतञ्चैव शङ्खं दुग्धसमन्वितम् ।
 ब्राह्मणाय प्रदातव्यं पूजनीयो जनार्दनः ॥
 ततो भाद्रपदे मासि यवदानं ददाति च ।
 दुग्धं दद्याच्च विप्राय दक्षिणाञ्च विशेषतः ॥
 दधि चैव फलञ्चैव बीजपूरसमन्वितम् ।
 जनार्दनश्चातिभक्त्या पूजनीयो नराधिप ॥
 एवं यः कुरुते राजन् प्राप्नोति परमं पदम् ।
 ततश्चाश्विद्वितीयायां शय्यादानं विशेषतः ॥
 न तस्य शून्यं शयनमपुत्रो न भवेन्नरः ।
 जलमध्ये स्थितो विष्णुः पूजनीयो जनार्दनः ॥
 श्वेत पुष्पैः फलैर्वस्त्रैः सताम्बूलं सदक्षिणम् ।
 विप्राय भोजनं दद्यात् फलं शृणु नराधिप ॥
 एवं यः कुरुते राजन् लभते काञ्चनीं पुरीं ।
 ततश्च कार्तिके मासि द्वितीयायां नराधिप ॥
 शर्कराखण्डखाद्यानि दधिक्षीरघृतानि च ।
 उपहारं भगवते दद्यात्सर्व्वं प्रयत्नतः ॥

पुष्पं फलं सनैवेद्यं गीतवाद्यसमन्वितम् ।
 छत्रं कमण्डलुं दद्यादुपानहौ विशेषतः ॥
 चतुर्वर्षं प्रकुर्वन्तु पुरुषाश्च तथा स्त्रियः ।
 एवं यः कुरुते राजन्नशून्यशयनव्रतम् ॥
 न च दुःखं न दारिद्र्यं न च कष्टं भवेत् क्वचित् ।
 न तस्य शून्या शय्या स्यादपुत्री न भवेन्नरः ॥
 शोक व्याधि भयं दुःखं न भवन्ति कदाचन ।
 न भवेद्विधवा भारी निर्धना न भवेत् क्वचित् ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ।

शतानीक उवाच ।

अत्यद्भुतं व्रतं कृष्ण न दृष्टं न श्रुतं मया ।
 अशून्यशयनं नृणां नारीणां यत् प्रकीर्तितम् ॥
 केन चेदं पुरा चीर्णं मर्त्यलोके प्रकाशितम् ।
 फलञ्च कीदृशं प्राप्तं तत्सर्वं कथयस्व मे ॥

ऋषिरुवाच ।

राजन् रुक्माङ्गदी नाम सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
 कदाचिन्मृगखेटेन गतोऽसौ गहनं वनम् ॥
 भव्यं सरोवरं दृष्टं जलपूर्णं मनोहरम् ।
 हंससारस सङ्कीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥
 आलोलं बुद्बुदाकारैर्नानाऋषिसमन्वितम् ।
 तत्र स्नानं स कृत्वा तु चलिती वनगह्वरात् ॥

हो करौ संपुटी कृत्वा गतो सौ वामनाश्रमम् ।

उग्रं व्रतं चरन्नर्घपायसत्कृतवानृषिः ॥

नमस्कारं विधायाशु स्थितोऽसौ वामनाश्रतः ।

वामदेव उवाच ।

किं ते कार्यं समुत्पन्नं येन त्वमिदमागतः ।

वनं मे गह्वरं स्थानं पर्वतश्चातिदुर्गमम् ।

किमर्थं भवता राजन् मम पार्श्वे समागतम् ॥

रुक्माङ्गद उवाच ।

भगवन् त्वांश्च पृच्छामि वार्त्तामेकां सविश्रयाम् ।

केन पुण्यप्रभावेन लब्धो धर्माङ्गदः सुतः ॥

सन्ध्यावलीसमा भार्या मम प्राणस्य वक्त्रभा ।

सप्तद्वीपवती राजा मत्पुत्री नवखण्डपः ॥

केन कर्मप्रभावेन सत्यं ब्रूहि महामुने ।

वामदेव उवाच ।

अहो नृपवरश्चेष्ट सत्यवादिन् जितेन्द्रियः ।

पृष्टवान् गहनं प्रश्नं दुर्विज्ञेयमवृद्धिभिः* ॥

मनोमुकूला प्रवणा भार्या पुत्रश्च तादृशः ।

नक्षत्रपुण्यैः राजेन्द्र प्राप्यते पुरुषैः क्वचित् ॥

येन पुण्येन सकलं प्राप्यते भुवि मानवैः ।

तत्कर्त्तुं शृणु भूपाल यथा राज्यन्त्वमाप्तवान् ॥

पुरा जन्मनि शूद्रस्त्वं सत्यं न वदसि क्वचित् ।

ह्यं कथं न जानासि तव भार्या पतिव्रता ॥
 तव समीपे विप्राश्च चत्वारो वेदपारगाः ।
 सत्कर्मनिरताः चान्ता विद्वांसश्च जितेन्द्रियाः ॥
 चत्वारो वेदधर्मज्ञास्तव ते प्रतिवेशिनः ।
 तेषां कृतवतामेतदशून्यशयनव्रतम् ॥
 शुक्ला महाफलं दृष्ट्वा त्वयाप्येतदनुष्ठितम् ।
 अर्धं दत्त्वा तु चन्द्रस्य उदये द्वितीयादिने ।
 उदकाच्च घृतञ्चैव माषचारविवर्जितम् ॥
 प्राशनन्ते कृतं दत्त्वा ब्राह्मणाय विशेषतः ।
 चतुर्वर्षसमायुक्तं चातुर्मास्ये सदा नृप ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन सुतो लब्धोऽभिवाञ्छितः ।
 सम्यावलीसमा भार्या धर्माङ्गदसमः सुतः ॥
 अन्ये ये च करिष्यन्ति फलं सर्वं लभन्ति ते ।
 पुत्र पौत्र समायुक्तो धन धान्य समाकुलः ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ।
 गच्छ त्वं नृप शार्दूल भीष्मसे सकलां महीम् ॥
 आया पुत्र समायुक्तः स्वर्गं गच्छसि नान्यथा ।

शतानीक उवाच ।

कथयस्व व्रतं देव प्रकारेण समन्वितम् ।
 उद्यापनं कथं कुर्यात्परिपूर्णं व्रतीक्षमे ॥

ऋषिरुवाच ।

चन्द्रोदये व्रतं कुर्याच्चतुर्वर्षमिदं नृप ।

आचार्यं वेदविदुषं धर्मज्ञं वरयेदथ ॥
 ऋत्विजैश्च* समायुक्तं ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
 यज्ञोपवीतं वस्त्रञ्च उपानहसमन्वितम् ॥
 सुवर्णं रौप्यमुद्राञ्च हैमं कृत्वा तु वैष्णवम् ।
 सौवर्णीं विष्णुमूर्तिञ्च रुक्मलक्ष्मीसमन्विताम् ।
 शय्याञ्च तुलिकाञ्चैव सप्तधान्यसमन्विताम् ॥
 गोप्रदानञ्च दातव्यमनुजानां भवेन्नरः ।
 ब्राह्मणान् भोजनं दद्यात् पृतपूरैः सशर्करैः ।
 एवं यः कुरुते पार्थ प्राप्नोति परमं पदम् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तमशून्यशयनद्वितीयाव्रतम् ।

—:—

भविष्योत्तरात् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् भवता प्रोक्तं धर्मार्थादिः सुसाधनम् ।
 गार्हस्थ्यं तच्च भवति दम्पत्योः प्रियमाणयोः ॥
 पत्नीहीनः पुमान् पत्नी भर्त्रा विरहिता न च ।
 धर्मार्थकाम संसिद्धैश्च तस्मात् तु मधुसूदन ॥
 तच्छ्रोत्र्ये देव देवेश विधवा स्त्री न जायते ।
 व्रतेन येन गोविन्द पत्न्या विरहितो नरः ॥

कृष्ण उवाच ।

अशून्यशयनां नाम द्वितीयां शृणु भारत ।

यामुपोष्य न वैधव्यं स्त्री प्रयाति नराधिप ॥

पत्नीवियुक्तश्च नरो न कदाचित् प्रजायते ।

अत्रोपवासदिने न पुनरग्नं नक्तं भुञ्जीतेत्यग्रेऽभिधानात् ।

शेते जगत्पतिः कृष्णः श्रिया सार्धं यदा नृप ।

अशून्यशयना नाम तदा ग्राह्या तु सा तिथिः ॥

उपवासेन नक्तेन तथैवायाचिते न च ।

कृष्णपक्षे द्वितीयायां श्रावणे मासि भारत ।

यदा शेते तदेयं ग्राह्या शयनीसन्निहिता ग्राह्येत्यर्थः ।

तेन श्रावणोऽत्र पौर्णमास्यपक्षेण ज्ञेयः ।

स्नानं नदीतडागे वा गृहे वा नियतात्मवान् ।

स्थण्डिलं चतुरस्रञ्च स्रम्यं कारयेत्ततः ॥

तत्रस्थं श्रीधरं श्रीशं भक्त्याभ्यर्च्य श्रिया सह ।

नैवेद्यैः पुष्प धूपार्घ्यैः फलैः कालोद्भवैः शुभैः ॥

इदमुच्चारयेन्मन्त्रं प्रणम्य च जगत्पतिम् ।

श्रीवत्सधारिन् श्रीकान्त श्रीवास श्रीपतेऽव्यय ।

गार्हस्थ्यमाप्रनाशं मे यातु धर्मार्थकामदम् ॥

शुचयो माप्रणश्यन्तु मा प्रणश्यन्तु निर्जराः ।

याम्यगा मा प्रणश्यन्तु मत्तो दाम्पत्यभेदतः ॥

शुचयोऽस्नयः निर्जराः देवाः याम्यगाः पितरः ।

स अग्रा वियुज्यते देव न कदाचिदपि भवान् ।

तथा कलत्रसम्बन्धी देव मा मे वियुज्यताम् ॥

लक्ष्म्या न शून्यं वरद यथा ते शयनं सदा ।

शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथाच मधुसूदन ॥

विष्णुरहस्ये पुनरिमे मन्त्राः ।

पत्नी भर्तृ वियोगञ्च भर्ता भार्यासमुद्भवम् ।

नाप्नुवन्ति यथा दुःखं दाम्पत्यानि तथा कुरु ॥

यथा त्रिया वियुक्तस्त्वं लक्ष्मीर्देव त्वया यथा ।

प्रसादात्तव देवेश स्थितिरस्तु तथावयोः ॥

मात्मपुत्राः प्रणश्यन्तु मा धनं माकुलक्रमः ।

अग्नयो मा प्रणश्यन्तु गृहभङ्गोस्तु मावयोः ॥

शेषोग्रन्थो भविष्योत्तरेण तुल्यार्थः ।

एवं प्रसाद्य पुजाञ्च कृत्वा लक्ष्म्यास्तथा हरेः ।

फलानि दद्यात् शय्यायामपीठानि जगत्पतेः ॥

नक्तं प्रणम्यायतने हरिं भुञ्जीत वाग्यतः ।

चन्द्रोदये स्नानपूर्वं पञ्चगव्येन संयुतम् ॥

विप्राय दक्षिणां दत्त्वा स्वशक्त्या फलसंयुतम् ।

हरिं प्रणम्य नक्तं भुञ्जीतेत्यन्वयः ।

अनेन विधिना राजन् यावेन्मासचतुष्टयम् ।

कृष्णपक्षे द्वितीयायां प्रागुक्तविधिनाचरेत् ॥

कार्तिकेत्वथ संप्राप्ते शय्यां श्रीकान्तसंयुताम् ॥

सोपस्करां सोदकुम्भां सान्नां दद्यात् हिजातये ।

प्रतिमांसञ्च सोमाय अर्घं दद्यात्समन्वकम् ॥

दध्यक्षतैर्मूलफलैः रत्नैः सौवर्णभाजनैः ।

गगनाङ्गणसम्भूत दुग्धाब्धिमयनोज्ज्वल ॥

भाभासितदिगाभोग रमानुज नमोस्तुते ।

ब्राह्मणाय द्वितीयेऽङ्गि शक्त्या देया च दक्षिणा ॥

यानि तत्र महाबाहो काले सन्ति फलानि च ।

फलानि दद्यात् शय्यायामित्यनेन सामान्येनोपात्तफलानां
यानीत्यादिना विशेषाभिधानं ।

मधुराणि न तीव्राणि न चापि कटुकानि च ।

दातव्यानि नृपश्रेष्ठ स्वशक्त्या शयने नृप ॥

मधुराणि च दत्त्वा तु मनोवत्सभतां व्रजेत् ।

तस्मात् कटुकतीव्राणि स्त्रीलिङ्गानि च वर्जयेत् ।

खर्जूर मातुलङ्गानि स्थितेन शिरसा सह ।

फलानि शयने राजन् यज्ञभागं हरस्य तु ॥

स्थितेन शिरसा सह नालिकेरं यथास्थितं वर्जयेत् । अन्त-
र्गोलं दद्यात् हरस्य यज्ञभागं वर्जयेत् । रुद्र प्रीत्यर्थं कतिचि-
दवशेष परितस्त्यजेदित्यर्थः ।

एतान्येव तु विप्राय गाङ्गेयसहितानि च ।

द्वितीयेऽङ्गि प्रदेशानि भक्त्या शक्त्या च भारत ॥

वासोदानं तथा धान्यफलदानसमन्वितम् ।

एतान्येव यानि शयने दत्तानि गाङ्गेय मत्र सुवर्णम् ।

एवं करोति यः सम्यक् नरोमासचतुष्टयम् ।

तस्य जन्मतयं वीर गृहभङ्गो न जायते ॥

मासचतुष्टयं कृष्णद्वितीयास्त्वितिशेषः ॥

बोधिन्त्यनन्तरं द्वितीयायां समाप्तिरित्यर्थः ।
तस्य जन्मत्रयं यावत् गृहभङ्गी न जायते ।
अशून्यशयनश्चैव धर्मकामार्थसाधकः ॥
भवत्यव्याहतैश्वर्यः पुरुषो नात्र संशयः ।
नारी च पार्थ धर्मज्ञा व्रतमेव यथाविधि ॥
या करोति न सा शीघ्रा बन्धवर्गस्य जायते ।
बैधव्यं दुर्भगत्वञ्च भर्तृत्यागञ्च सत्तम ॥
प्राप्नोति जन्मचित्तयं न सा पाण्डु कुलीदह ।

एषाह्य शून्यशयना नृपते द्वितीया
ख्याता समस्त कलुषापहरा द्वितीया ।
एनां सदाचरति यः पुरुषोऽथ योषित्
प्राप्नोत्यसौ शयनमग्न्यमहार्हभोगम् ॥

पद्मपुराणे तु तदेव सकलं मन्त्रादिकमभिधाय

शङ्कर उवाच ।

गीतं वादित्रं निर्घोषैर्देवं देवस्य कारयेत् ।
घण्टावादनशक्तस्य सर्वदेवमयीं नमः ॥
एवं संपूज्य गोविन्दमश्रीयात्तैलवर्जितम् ।
नक्तमक्षारलवणं यावत्तस्याच्चतुष्टयम् ॥
यामुपोष्येति तु तैलादिवर्जनाद्दिवाभोजनवर्जनाच्च ।
ततः प्रभाते सञ्जाते लक्ष्मीपतिसमन्विताम् ।
दीपान्नभोजनैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विचक्षणः ॥
पादुकीपानहृच्छत्रं चामरासनसंयुताम् ।
तथाभरणं धान्यैश्च यथा शक्नोति समन्विताम् ॥

अव्यङ्गाङ्गाय विप्राय वैष्णवाय कुटुम्बिने ॥
 दातव्या वेदविदुषे न वक्त्रतिने क्वचित् ।
 तत्रोपवेश्य दाम्पत्यमलङ्कृत्य विधानतः ॥
 परन्याश्च भोजनं दद्याद्भक्ष्यभोग्यसमन्वितम् ।
 ब्राह्मण्यापि सौवर्णीमुपस्करसमन्विताम् ॥
 प्रतिमां देव देवस्य सोदकुम्भां निवेदयत् ।
 एवं यस्तु पुमान् कुर्यादशून्यशयन व्रतम् ॥
 न तस्य वित्तविरहः कदाचिदपि जायते ।
 नारो वाविधवा ब्रह्मन् यावच्चन्द्रार्कतारकम् ॥

मत्स्यपुराणात् ।

न विरूपं न शोकार्त्तं दाम्पत्यं जायते क्वचित् ।
 न पुत्रपशुरङ्गानि क्षयं यान्ति तृपोत्तम ॥
 सप्तकल्प सहस्राणि सप्तकल्पशतानि च ।
 कुर्व्व्वशून्यशयनं विष्णुलोके महोयते ॥

भविष्यत्पुराणे ।

अशून्यशयनं तस्य धर्मं कामार्थं साधकम् ।
 भवत्यव्याहतैश्वर्य्यः पुरुषो नात्र संशयः ॥
 नारो च राजन्धर्मज्ञा व्रतमेतद्यथा विधि ।
 या करोति न शोच्यासौ बन्धुवर्गस्य जायते ॥
 वैधव्यं दुर्भगत्वञ्च भर्तृत्वागच्च सत्तम ।
 नाप्नोति जन्मत्रितयमेतत् कृत्वा महाव्रतम् ॥

इत्येषा कथिता राजन् द्वितीया तिथिरुत्तमा ।
यामुपोष्य नरो राजनृद्विद्विं स्वयं व्रजेत् ॥

इति अशून्यशयनद्वितीयाव्रतम् ।

—:—

ब्रह्मा उवाच ।

ब्रह्माणश्च द्वितीयायां संपूज्य ब्रह्मचारिणम् ।
भोजयित्वा तु विधिना सर्वासां पारगो भवेत् ॥
मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।
पूर्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥

तिथीश्वरो ब्रह्मा ।

गन्ध पुष्पोपहारैश्च यथा शक्ता विधीयते ।
पूजाऽऽशोढेन शोढेन कृतापि च फलप्रदा ॥
आज्यधारा समिद्धिश्च दधि क्षीरान्न माक्षिकैः ।
पूर्वोक्त फलदीहोमः कृतः शान्तेन चेतसा ॥
एतद्भूतं वैश्वानरप्रतिपत् व्रतवत् आस्थेयम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं ब्रह्मव्रतम् ।

अगस्त्य उवाच ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि कान्तिव्रतमनुत्तमम् ।

द्वितीयायान्तु राजेन्द्र कार्त्तिकस्य सिते दिने ॥

नक्तं कुर्वीत यत्नेन अर्चयेद्वलकेशवौ ।

बलदेवाय पादौ तु केशवाय शिरोऽर्चयेत् ।

एवमभ्यर्च्य मेधावी वैष्णवं रूपमुत्तमम् ॥

परस्वरूपं सोमाख्यं द्विकलन्तद्दिनेऽर्चयेत् ।

सोमरूपं विष्णुरूपं कृत्वा तस्य पादौ बलदेवायेत्यर्चयेत् ।

शिरः केशवायेति एवमङ्गद्वयमभ्यर्च्य शेष रूपमर्चयेत् । तद्दिने

द्वितीयादिने द्विकलं तत् द्विकले यस्य तत् द्विकले बलदेवकेशवाख्ये

निग्रहानुग्रहशक्तौ व्यक्ते भवतः ।

दद्यादर्घ्यञ्च मतिमान् मन्त्रेण परमेष्ठिनः ।

परमेष्ठिनः चन्द्ररूपस्य विष्णोः तमेव मन्त्रमाह ।

नमस्त्वसृतरूपाय सर्वोपधिधराय च ।

यज्ञ लोकाधिपतये सोमाय परमात्मने ॥

अनेन खलु मन्त्रेण दत्त्वार्घ्यं शशिने नृप ।

रात्रौ स विप्रो भुञ्जीत यवान्नं सष्टतं नृप ।

स विप्रः स ब्राह्मणस्तेन ब्राह्मणाय भोजनं हुत्वा स्वयं भीक्षु-
व्यमित्यर्थः सिद्धयति ।

फाल्गुनादि चतुष्कान्तु पायसं सष्टतं शुचिः ।

तिलहोमं प्रकुर्वीत कार्त्तिकादौ यवैस्तथा ॥

आषाढादिचतुष्के तु घृतहोमञ्च कारयेत् ।

नक्तं तिलान्नं भुञ्जीत एष एव विधिक्रमः ॥

कार्त्तिकादिचतुष्के यवान्नं भुञ्जीतेत्यर्थसिद्धम् ।

अतः संवत्सरे पूर्णे सोमं कृत्वा तु राजतम् ॥

सितवस्त्र युगच्छत्रं सितपुष्पानुलेपनम् ।
 एवमेव द्विजं पूज्य ततस्तं प्रतिपादयेत् ॥
 कान्तिमानखिलोके तु सर्वज्ञः प्रियदर्शनः ।
 स्वत्प्रसादात्सौम्यरूपी नारायणनमोऽस्तु ते ।
 अनेन खलुमन्त्रेण दत्त्वा विप्राय वाग्यतः ॥
 कृतमात्रे ततस्तस्मिन् कान्तिमान् जायते नरः ।
 आत्रेयेणापि सोमेन कृतमेतत् पुरा वृष ।
 तस्य व्रतान्ते तन्तुष्टः स्वयमेव जनाह्वितः ॥
 इति वराह पुराणोक्तं सोद्यापनं कान्तिद्वितीयाव्रतम् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

कथयामि परं पार्थ सर्वविघ्नोपशान्तिदम् ।
 शुश्रूषाभिनवस्येन्दोरर्घ्यदानविधिं परम् ॥
 रवेर्द्वादशभिर्भागैर्वारुण्यां दृश्यते शशी ।
 प्रदोषसमये पार्थ अर्घ्यं दद्यात्तथा विधौः ।
 चन्द्रात् द्वादश भागान्तरिते भूयैर् अर्घ्यं दद्यात् प्रतिपद्यु-
 तायां द्वितीयायामित्यर्थः ।

द्वितीयायां सितेपत्रैः सन्ध्याकाले ह्युपस्थिते ।
 संख्याप्याभिनवं चन्द्रं रूप्यं गोमयमण्डले ॥
 रोहिणीसहितं देवं चन्दनेनाभिलेखयेत् ।
 पुष्पचन्दन कर्कशु फलैस्तान्दुल मिश्रितैः ।
 दूर्वाङ्गुरै रत्नवरैः फलेर्वस्त्रैश्च पाण्डुरैः ॥
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्र अर्घ्यं दद्याद्विचक्षणः ।

कर्कशु फलानि बदराणि ।

नवो नवोसि मासान्ते जायमानः पुनः पुनः ।
 आप्यायस्वसमेत्येवं सोमराज नमोऽस्तुते ॥
 अनेन विधिना चार्घ्यं सर्वकाम फलप्रदम् ।
 यः प्रयच्छति सोमाय मासि मासि समाहितः ॥
 सर्वकामानवाप्नोति दीर्घमायुश्च विन्दति ।
 दत्त्वा र्घ्यं विप्र सहितः शाल्यन्नं क्षीरसंयुतम् ॥
 नक्तं भुञ्जीत कीन्तेय प्रसन्नवदनेक्षणः ।
 युक्तः सुकीर्त्या यशसा कान्त्या पुष्ट्या च मानवः ॥
 पुत्र पौत्रैः परिवृतो गोधान्यधनसङ्कुलः ।
 स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये मृतः शशि पुरं व्रजेत् ॥
 तत्रास्ते दिवि दिव्यास्तु भोगान् भुञ्जन् नृपोत्तमः ।
 वरस्त्रीभिः सहात्यर्थं यावदाभूतसंप्लवम् ॥
 सर्वां समृद्धिमतुलां यदि वाञ्छसि त्वं
 मासानु मासमिह मदचनं कुरुष्व ।
 सोमस्य सोम कुलनन्दन चन्दनाद्यै
 रर्घ्यं प्रयच्छ नवजातनवोदितस्य ॥

इति भविष्योत्तरे नवोदितचन्द्रार्घ्यदानविधिः ।

—०—

मार्कण्डेय उवाच ।

इमां तथान्यां वक्ष्यामि द्वितीयां सर्वकामदाम् ॥

यामुपोथ नरः कामान् सर्वानाप्नोत्यभौषितान् ।

चैत्रशुक्लद्वितीयायां संप्राप्य नृप मानवः ॥

दिनावसाने कुर्वीत सम्यक् स्नानं नदीजले ।

बालेन्दुमण्डलं कृत्वा पूजयेच्छेतवर्णकैः ॥

श्वेतैः पुष्पैः फलैश्चैव परमात्मेन भूरिणा ।

इक्षुणेक्षुविकारैश्च शुभ्रेण लवणे न च ॥

दिनावसाने देवेशं पूजयेद्वा निशाकरम् ।

अथवा मण्डलं कृत्वा गगनस्थं प्रपूजयेत् ॥

घृतेन हवनं कृत्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ।

नाम मन्त्रेण पूजा होमौ ततस्त्रैलेन पचितं भक्षयेन्न स
दैवतत् । तैलपक्वं संवत्सरं वर्जयेत् ।

एतद्व्रतं नरः कृत्वा सम्यक् संवत्सरं शुचिः ।

सौभाग्यं महदाप्नोति स्वर्गलीकं स गच्छति ॥

एतत्पवितं रिपुनाशकारि

सौभाग्यदं रोगहरञ्च राजन् ।

प्राक्तं व्रतं यादववंशमुख्य

कार्थ्यं प्रयत्नेन तथा स्त्रियापि ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरे बालेन्दु द्वितीया व्रतम् ।

—:—

कृष्ण उवाच ।

रूपं सुरूपं यो वाञ्छेत्सौभाग्यं प्रवराः स्त्रियः ।

कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां नराधिप ॥
 पुष्पाहारी वर्षमेकं वसेत्सनियतात्मवान् ।
 कार्तिकशुक्लपक्षे द्वितीयायां व्रतमारभ्यान्यास्वपि शुक्लपक्षे
 द्वितीयास्वेव वर्षपर्यन्तं पुष्पाहारी व्रतं कुर्यादित्यर्थः ।
 काल प्राप्तानि यानि स्युर्हविष्यकुसुमानि तु ॥
 भुञ्जीत तानि दत्त्वा तु ब्राह्मणेभ्यो नराधिप ।
 हविष्य कुसुमानि पूजार्हाणि भक्षणे चाविरुद्धानि । अश्वि-
 नौचात्र नाममन्त्रेण पूजनीयौ तयोः फलदादृत्वेन श्रवणात् ।
 सुवर्णस्य च पुष्पाणि गवा सह ददाति यः ।
 व्रतान्ते तस्य सन्तुष्टौ देवौ त्रिभुवनेश्वरौ ॥
 दद्याुः कामांस्तथा दिव्यान्विमानमपि तैजसम् ।
 सुचिरं देवनारीभिल्लीकं रमयताश्विनी ॥
 ब्रह्म चागत्य कल्पान्ते द्विजोविप्रपुरस्कृतः ।
 वेदवेदाङ्गविद्वान् स्यात् सप्तजन्मान्तराण्यसौ ॥
 दाता दान्तमतिर्वाग्मी आधिव्याधिविवर्जितः ।
 पुत्र पौत्रैः परिवृतः सह पटन्या रमेच्चिरम् ॥
 मध्यदेशे सुरस्ये च धर्मिष्ठे राज्यभाग्भवेत् ।
 कथिता ते मया तुभ्यं द्वितीया पुण्यसंज्ञिता ॥
 इति भविष्यपुराणोक्तं पुष्यद्वितीयाव्रतम् ।

—:○:—

कृष्णउवाच ।

सन्त्येतास्त्रिधयः पार्थ द्वितीयाद्याश्च विश्रुताः ।
 मासैश्चतुर्भिश्चतस्रः प्रादृष्टकाले महामहाः ॥

गीपतास्तथयः पार्थ न प्रोक्ताश्च मया क्वचित् ।
 प्रकाशयामि ताः सम्यक् शृणु सर्वाः समाहितः ॥
 प्रथमा श्रावणे मासि तथा भाद्रपदे परा ।
 तृतीयाश्वपूजे मासि चतुर्थी कार्तिके भवेत् ॥
 श्रावणे कलुषा नाम तथा भाद्रे च गौर्भला ।
 आश्विने प्रेतसञ्चारा कार्तिके याम्यका मता ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कस्मात् सा कलुषा प्रोक्ता कस्मात्सा गौर्भला मता ।
 कस्मात्सा प्रेतसञ्चारा कस्माद्याम्या प्रकीर्तिता ॥

कृष्ण उवाच ।

पुरा वृषवधे वृत्ते प्राप्तराज्ये पुरन्दरे ।
 ब्रह्महत्यापनोदार्थमश्वमेधे प्रवर्तिते ॥
 क्रोधादिन्द्रेण वज्रेण ब्रह्महत्या निरूदिता ।
 षड्विधा सा क्षितौ क्षिता वृक्षतोयमहीतले ॥
 नारी, ब्रह्महणे, वङ्गो संविभज्य यथा क्रमम् ।
 तत्पापं श्रावणे व्यूढं द्वितीयायामिनोदये ॥
 नारीं वृक्षं नदीं भूमिं वङ्गं ब्रह्महणं तथा ।
 निर्मलीकरणं जातमतीर्थं कलुषा स्मृता ॥
 मधुकैटभयोरक्ते पुरामग्ना हि मेदिनी ।
 अष्टाङ्गुलाऽपवित्रास्मान्नारीणान्तु रजोमलम् ॥
 नद्यो जलमलाः सर्वा वङ्गे धूमगिखामलम् ।
 कलुषाणि चरन्त्यस्यां तेनैषा कलुषा मता ॥

चरन्ति कृत प्रायश्चित्तान् परित्यज्या कृतप्रायश्चित्तान् ग्रहीतुं
विचरन्ति । अतएव तस्यां प्रतिसंवत्सरं किञ्चित् प्रायश्चित्तं
कर्त्तव्यम् ।

गौर्गिरां भारतीवाणी वारामेधा सरस्वती ।
गौर्म्मलं वहते यन्मा द्वितीया गौर्म्मला मता ॥
देवर्षि पितृधर्म्माणां निन्दका नास्तिकाः शठाः ।
तेषां सा वाग्मलं व्यूढा द्वितीया तेन गौर्म्मला ॥
अनध्यायेषु शास्त्राणि पाठयन्ति पठन्ति च ।
शाब्दिकास्तार्किकाः श्रौतास्तेषां ये शब्दजा मताः ॥
ते च व्यूढा द्वितीयायां ततोर्थं गौर्म्मला च सा ।
अतस्तस्यां सरस्वती पूजा कार्थ्येत्यर्थः ।
प्रेतास्तु पितरः प्रोक्तास्तेषां तस्यां तु सञ्चरः ।
द्वितीयायाश्च लोकेषु तेन सा प्रेतसञ्चरा ॥
अग्निष्वत्ता बर्हिषद् आज्यपाः सोमपास्तथा ।
पितृन् पितामहान् प्रेतान् सञ्चारात् प्रेतसञ्चराः ॥
पुत्रैः पौत्रैश्च दौहित्रैः स्वधामन्त्रैस्तु पूजिताः ।
आश्वदान मखैस्तृप्ता गान्धतः प्रेत सञ्चरा ॥
अतस्तस्यामपि श्राद्धं कर्त्तव्यमित्यर्थः ।
कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर ॥
यमो यमुनया पूर्व्वं भोजितः खगृहे* सदा ।
द्वितीयायां महोत्सर्गं नारक्यायाश्च तर्पिताः ॥
पापेभ्योपि विमुक्तास्ते मुक्ताः सर्व्वनिबन्धनात् ।

भंगिताश्चातिसन्तुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया ।

तेषां महीक्ष्वो वृत्तो यमराष्ट्रसुखावहः ॥

अतो यमद्वितीया सा प्रोक्ता लोके युधिष्ठिर ।

अस्यां निजगृहे पार्थ न भीक्ष्व्यमतीवृधैः ॥

स्नेहेन भगिनीहस्ता*द्वीक्ष्यं पुष्टिवर्द्धनम् ।

दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्योविधानतः ॥

स्वर्णालङ्कारवस्त्राणि पूजा सत्कारभोजनैः ।

सर्वाभगिन्यः संपूज्या अभवे प्रतिपन्नकाः ॥

प्रतिपन्नकाः, मित्रभगिन्य इत्यर्थः ।

पितृव्यभगिनीहस्तात् प्रथमायां युधिष्ठिर ।

मातुलस्य सुताहस्तात् द्वितीयायां तथा नृप ॥

पितुर्मातुःस्वसुः कन्ये तृतीयायां तयोः करात् ।

भीक्ष्व्यं सहजायाश्च भगिन्या हस्ततः परम् ॥

पितृव्यभगिनी, पितृव्यसम्बन्धेन भगिनी पितृव्यकन्येत्यर्थः ।

सर्वस्वभगिनीहस्ताद्वीक्ष्यं बलवर्द्धनम्† ॥

धन्यं यशस्वमायुष्यं धर्मकामार्थसाधकम् ।

व्याख्यातं सकलं पार्थ सरहस्यं मया तव ॥

यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः

सम्भोजितः प्रतिजगत्स्वसृसौहृदेन ।

तस्यां स्वसृकरतलादिह यो भुनक्ति

* यत्नं नभगिनी हस्तादिति पुस्तकाक्षरे पाठः ।

† पुष्टि वर्द्धनमिति पुस्तकान्तरे पाठः ॥

प्राप्नोति रत्नशुभगन्धनमुत्तमं सः ॥

इति भविष्योत्तरे यमद्वितीयाव्रतम् ।

—०—

सनत्कुमार उवाच ।

अनन्तरं द्वितीयायां यत्कार्यं तच्छृणुष्व मे ।
 सर्वविद्याप्रदं पुण्यं बुद्धिप्रभवदोषहृत् ॥
 सुस्नातः कृतजप्यश्च कृतपुष्पाङ्गिकक्रियः ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोधो जितवाक्कायमानसः ॥
 मण्डलं चतुरस्रन्तु कुर्यात्तच्छेत्ततण्डुलैः ।
 तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं विधाय कुसुमोत्करैः ॥
 कर्णिकायां श्रियं देवीं पद्महस्तां हरिप्रियाम् ।
 पद्माननां पद्मनेत्रां पद्मकिञ्जल्कसन्निभाम् ॥
 सरस्वती रति-भूति-दान्तिः कान्तिश्च सर्वदा ।
 मैत्रीविद्येति चाख्याता दिव्यास्ताश्चाष्टशक्तयः ॥
 तद्दलेषु यथायोगं न्यसेदष्टसु योजिताः ।
 तत्तदाद्यर्णयुक्तेन नाममन्त्रेण पूजिताः ॥
 तत्तदाद्यर्णयोगेनेति, तत्तन्नामादिवर्णकतमन्त्रेणेत्यर्थः यथा
 स सरस्वत्यैनम इति एवं वक्ष्यमाणेष्वपि ज्ञेयम् ।
 प्रज्ञां मेधां प्रभां सत्त्वा, सुत्तरस्यामिति क्रमात् ।
 स्मरेद्दिदिक्षु क्वायाद्या मिश्रवर्णाः पृथक्पृथक् ॥

‡ शुभगन्धमुत्तमं स इति कश्चित् पाठः ।

नन्दी दक्षोऽरुणः सिद्ध इति दिक् पतयः क्रमात् ।
विष्णुः शेषोऽरुणश्चण्ड इति कीणाधिपाः स्मृताः ॥
बारपाला बहिष्वाष्टी दिक्षु वै द्वादशः स्थिताः ।

द्वादशः दिशि द्वी द्वी ।

वक्रतुण्डो महादंष्ट्रो नीलजिह्वा बृहच्चिराः ॥
क्रोधेक्षणो दीप्तमुखो दीप्ताक्षः काल इत्यपि ।
शङ्ख-पद्मनिधौ दिक्षु-पङ्कजोपरि संस्मरेत् ॥
दिक्षु प्रतिदिशं निधिद्वयम् ।
व्यासः क्रतु-र्षभ-दर्श-सत्वारो गुरवः स्मृताः ॥

‘दिक्षु, इत्यनुवर्तते ।

अत्रिर्युमत् कविः काण्ड इति दिक्कीर्णतः स्थिताः ॥

‘दिक्कीर्णतो, विविक्षु ।

वशिष्ठो वामदेवश्च जीमूतश्च पराशरः ।
शाण्डिलकोहरः कान्तो मित्र इत्यपि विश्रुताः ॥
एवमादि सुसंयुक्तं मण्डलं कारयेत् सुधीः ।
चन्दनागुरुधूपेन स्वेतपुष्पैः समर्चयेत् ॥
पायसञ्च पयःसिद्धं निवेद्य च यथोदयम् ।
श्रीलता पद्म कुसुमैः स्वेतपुष्पैश्च तण्डुलैः ॥
फल पुष्पदलैर्विल्लैः नन्द्यावर्त्तप्रसूनकैः ।
जाति केशर पुष्पैश्च मल्लिका चम्पकोद्भवैः ॥

श्रीलता पद्मिनी, पद्मन्तु पुष्पं कुशमन्तु केसरन्तयोः पृथक्

यहणं फलाधिकार्यं । सितं पुण्डरीकं नन्द्यावर्त्तं तगरं केसरी
बकुलः, मल्लीका सुन्दरकः ।

श्रीबीजेन यथा योगमर्चयेदौश्वरप्रियाम् ।

द्वारपालान् वहिष्वाष्टौ दिक्षु वै द्वादशस्थिताः ॥

वक्रतुण्डो महादंष्ट्रो नीलजिह्वा वहच्छिराः ।

क्रोधेक्षणो दीप्तिमुखो दीप्ताक्षः कालद्वयपि ॥

शङ्खपद्मनिधौ दिक्षु पङ्कजोपरि संस्मरन् ।

व्यासः क्रतु-मुनि-दर्श-श्वत्वारो गुरवः स्मृताः ॥

शक्तीश्च तत्तन्मन्त्रेण सर्व्वत्रैवं विधिः स्मृतः ।

प्रातरेवं विधिः कार्य्यो नापराह्णे कदाचन ॥

एवमभ्यर्च्य विधिना देवीं शक्त्यादिसंयुताम् ।

प्रदक्षिणं नमस्कारान् स्तोत्रालापादि कारयेत् ॥

श्रीसूक्तमन्यसूक्तानि वैष्णवानि च कीर्त्तयेत् ।

‘श्रीसूक्तं, हिरण्यवर्णां हरिणीमित्यादि प्रसिद्धम् ॥

‘अन्यसूक्तानि, पुरुष सूक्तानि ।

एवं समाप्य विधिवत्सपर्यामथानन्यधीः ।

गामघ्नगामुदकुम्भञ्च गुरुभ्यः प्रतिपादयेत् ॥

गामघ्नगामिति गौर्धधः, अघ्न्या धेनुः, वषधेनू प्रतिपादयेदित्यर्थः ।

लाजापूर्णानि पात्राणि तिलपूर्णानि पञ्च च ।

हरिद्राचूर्णपूर्णानि योषिद्वा प्रतिपादयेत् ॥

दद्यात् कुटुम्बिने हेम, अन्नं हि क्षुधिताय च * ।

अन्नं रिक्ताय दाययेत् रिक्ताय क्षुधिताय इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

अथ विद्याप्रदं शिष्यं आचार्यमभिवाद्य च ॥
 देहि विद्यां प्रपन्नायेत्यर्थयेत विचक्षणः ॥
 एवमभ्यर्थितः पूर्वमाचार्यो देवसन्निधौ ।
 विद्यामुपदिशेत्तस्मै शिष्याय व्रतचारिणे ॥
 नियमो विद्याधिगतिकारणम् ।
 सस्यगुक्तो मया ब्रह्मन् येन पारम्यमृच्छति ।
 पारम्यं परमता

यो विद्या वा कुलभूतिमुच्चैः ।
 प्राप्तुं पदम्वा परमस्य पुंसः
 इत्थं द्वितीयानियमप्रभाव
 प्राप्ताल्लविद्यः स परं समेति ॥

इति गारुड पुराणोक्तं विद्याव्रतम् ।

—:—

दद्यात्क्षितद्वितीयायामिन्दोर्लवणभोजनम् ।
 समाप्ते गोप्रदो याति विप्राय शिवमन्दिरम् ॥
 विप्राय लवणभोजनं दद्यादित्यन्वयः । सोमश्चात्र देवानां
 सोमव्रतमिदं स्मृतमिति सोमस्य देवतात्वं गम्यते ।
 कल्पान्ते राजराजस्य सोमव्रतमिदं स्मृतम् ।

इति पद्म पुराणोक्तं सोमव्रतम् ।

—:—

पुष्कर उवाच ।

पौषशुक्लद्वितीयायां गवां शृङ्गोदकेन तु ।

स्नात्वा शुक्लाम्बरो भूत्वा सूर्यैस्त्वस्तमुपागते ॥
 बालेन्दोः पूजनं कृत्वा गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 दीप धूप नमस्कारैस्तथाचैवान्नसम्पदा ॥
 दध्ना च परमान्नेन गुडैर्न लवणेन च ।
 पूजनैर्ब्राह्मणानाञ्च पूजयित्वा निशाकरम् ॥
 सोमरूपं कान्ति द्वितीयायां नाममन्त्रेण पूजा यावदस्त्वं न
 यातीन्दुस्तावदेव समाचरेत् ।
 आहारं गोरसप्रायमधःशायी निशान्नयेत् ।
 एवं संवत्सरे पूर्णं सोम्ये मासि द्विजोत्तम ॥
 एवमिति प्रतिमासं शुक्लद्वितीयायां-सूर्यचन्द्रपूजनं विधिनेत्यर्थः ।

‘सौम्यो, मार्गशीर्षः ।

बालेन्दोः पूजनं कृत्वा पूर्वस्मृतिविशेषतः ।
 वाससी रसकुम्भञ्च काञ्चनञ्च द्विजातये ॥
 दत्त्वा तु पूर्ववद्भक्त्या व्रतपारगती भवेत् ।

पूजा, भोजनं, पूजयेत् ।

व्रतारम्भ इति, गोरसः ।

क्षीरादि ।

व्रतेनानेन धर्मज्ञी रोगमेवं व्यपोहति ।
 सौभाग्यमाप्नोति तथा पुष्टिञ्च मनुजोत्तम ॥
 कामं समाप्नोत्यथचैकमिष्टं
 यशस्तथाग्न्यं प्रचुरं स धर्मम् ।

अभ्यासतस्तस्य समस्तकामान्
नरस्तथाप्नोत्यथ वापि नारी ॥

इति विष्णु धर्म्मोत्तरारोग्यद्वितीयाब्रतम् ।

—:०:—

मार्कण्डेय उवाच ।

पुरुषः प्रकृतिशोभौ जगत्सर्वं प्रकीर्त्तितम् ।

अग्नीषोमात्मकं सर्वं तथा तच्च प्रकीर्त्तितम् ॥

वासुदेवश्च लक्ष्मीश्च तावेव परिकीर्त्तितौ ।

चैत्रशुक्ल द्वितीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

पुरुषेण च सूक्तेन वज्रिं संपूजयेन्नरः ।

सोपवास इति प्रतिपदि क्षतोपवासो द्वितीयायां वज्रिं
पूजयेदित्यर्थः । उपरिष्ठाच्च क्षीरं घृतं भोजनस्य विहितत्वात् ।

गन्धमाल्य नमस्कार दीप धूपान्न सम्यदा ।

लक्ष्मीञ्च वरदं देवं पूजयेदुदकं हरिम् ॥

श्रीसूक्तेन च धर्म्मज्ञं तथार्चन्मनुजोत्तमम् ।

हरिं सोमौ वज्रिं जलकुम्भञ्च प्रतिष्ठाप्य पुरुषमग्निं वासु-
देवञ्चैकोपरि पूजयेत् ।

काञ्चनं रजतं ताम्रं दद्यात् विप्रेषु दक्षिणाम् ।

प्राणयात्रां बुधः कुर्यात् क्षीरेण सष्टेन च ॥

प्राणयात्रामिति, प्राणनिव्वहणम् ।

संवत्सरमिदं कृत्वा व्रतं सम्यगुपोषितः ।

मुच्यते पातकैः सर्वैर्मीक्षोपायञ्च विन्दति ।

कामानवाप्नोत्यथ वाञ्छितांश्च
 लोकांश्च पुण्यान् वसुधां-समग्रां ।
 विरूपवान् रूपमथापि वाग्यु-
 यशस्ताश्रान्तनयांश्च सुखान् ॥

इति श्रीविष्णु धर्मोत्तरोक्त प्रकृतिपुरुषद्वितीयाव्रतम् ।

—:~:—

मार्कण्डेय उवाच ।

नासत्यौ देवभिषजावश्विनौ परिकीर्त्तितौ ।
 तावेव कथितौ लोके सूर्यताराधिपौ नृप ॥
 अश्वयानरतौ यस्मादश्विनौ परिकीर्त्तितौ ।
 चैवशुक्ल द्वितीयायां सोपवासी जितेन्द्रियः ॥
 नासत्यौ देवभिषजौ पूजयेत् प्रयतः शुचिः ।
 गन्धमाल्यनमस्कारधूपदीपान्न सम्मदा ॥

कृत्वा च रूपनिर्भाणं नासत्यौ पूजयेन्नरः ।

नासत्यमूर्त्तिस्तु विश्व कर्माक्ता
 दिभुजौ देवभिषजौ कर्त्तव्यावश्ववाहनौ ।
 तयोरोषधयः कार्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः ॥
 वामदोः पुस्तकौ कार्या दर्शनौ तथा द्विजाः ।
 दीपमालां तथा दद्यात्तयोर्निशि विशेषतः ॥
 कनकं रजतं चीमे दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ।
 संपूज्य तत्रयुगलं विष्णोः संवत्सरं ततः ॥

प्रदोषतेजा भवति चक्षुषांश्चैव जायते ।

प्राणयात्रान्तु कुर्वीत दध्ना घृतयुतेन च ॥

नेत्र व्रतं द्वादश वत्सराणि

कृत्वा भवेद्भूमिपतिः प्रतीतः ।

ततः* सुरुषोऽरिगणप्रमाथी

धर्माभिरामो नृपवर्गसुख्यः ॥

इति विष्णुधर्मात्तरे नेत्र व्रतम् ।

—:—:—

इति श्रीमहाराजाधिराज श्रीमहादेवस्य समस्तकरणाधीश्वर

सकल-विद्या-विगारद श्रीहेमाद्रिविरचिते चतुर्वर्ग-

चिन्तामणौ व्रतखण्डे द्वितीयाव्रतानि ।

—

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

—:०:—

अथ तृतीयाव्रतानि ।

परोपकाराय गृहीतदृष्टिः

*सर्व्वं भूतेषु समानदृष्टिः ।

हेमाद्रि राख्याति पुराणदृष्टं

कृती तृतीयाव्रतजातमिष्टम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

चैत्रे भाद्रपदे माघे रूपसौभाग्यसौख्यदम् ।

तृतीयाव्रतं ‡ मेतन्मे कृष्ण कस्मान्न कीर्त्तितम् ॥

किमहं भक्तिरहितः त्रयीमार्गातिगोऽयवा ।

सुप्रसिद्धं जगत्पतितं गोपितं केन हेतुना ॥

कृष्ण उवाच ।

भवान् धर्मार्थकुशलः सर्व्वज्ञ इति मे मतिः ।

व्रतञ्चैतन् जगत्ख्यातं नाख्यातं तेन ते मया ॥

यद्यस्ति अवगणे बुद्धिः श्रूयतां कुरुनन्दन ।

कोवाण् श्रोता जगत्पस्मिन् भवता सदृशी मम ॥

---

* स सर्व्वं भूतेषु समानं दृष्टिरिति कचित् पाठः ।

† सम्यग्मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

‡ तृतीया यत्र मे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

§ कोऽन्य इति कचित् पाठः ।

जया च विजयाचैव उमायाः परिचारिके ।
 आगत्य मुनिकन्याभिः पृष्टोऽभीष्टफलेच्छया ॥
 भवत्यौ सर्वदा देव्याश्चित्तवृत्तिविदौ किल ।
 केन व्रतोपवासेन कस्मिन्नहनि पार्ष्वती ॥
 पूजिता तीव्र भाषाति मन्त्रैः कैश्चिद्वरानने ।
 तासां तद्वचनं श्रुत्वा जया प्रीवाच सादरं ।
 व्रतमुत्सवसंयुक्तं नरनारीमजीरजम् ॥
 श्रूयतामभिधास्यामि सर्वकामफलप्रदम् ॥
 चैले मासि हतीयायां दन्तधावनपूर्वकम् ।
 उपवासस्य नियमान् गृह्णीयाद्भक्तिभावतः ॥
 अञ्जनं च सताम्बूलं सिन्दूरं रक्तवाससी ।
 विष्टयात्सोपवासापि अवैधव्यकरं परम् ॥
 विधवा यतिमार्गेण कुमारी च यदृच्छया ।
 कुर्यादार्घ्यार्चनविधिं श्रूयतामत्र च ब्रामः ॥
 नेत्रपदपटीवस्त्रैः वस्त्रमण्डयिकां शुभाम् ।
 कारयेत् कुकुमासीदवासितां भूषितां शुभाम् ॥
 प्रवालालङ्घितप्रोतामन्तर्दिव्य वितानकम् ।
 विन्यस्तपूर्णकलसां पीठसंविष्टसद्विजाम् ॥
 पुरतः कारयेत् कुण्डं हस्तमात्रं समिखलम् ।
 यतः* स्नात्वा शुचिर्भूत्वा परिधाय सुवाससी ॥
 देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य ततो देवीगृहं व्रजेत् ।

नामाष्टकेन संपूज्य गौरी गोभर्तृवल्लभान् ॥

नामाष्टकेन वक्ष्यमाणेन, गोभर्तृवल्लभान् वृषध्वजवल्लभान् ।

तत्कालप्रभवैः पुष्पैः गन्धादलिकुलाकुलैः ।

कुङ्कुमेन समालभ्य कर्पूरागुरुचन्दनैः ॥

एवं सम्पूज्य विधिवत् सुधूपेनाधिवासयेत् ।

पार्वती ललिता गौरी गायत्री शङ्करा शिवा ॥

उमा सती समुद्दिष्टं नामाष्टकमिदं सदा ।

लङ्कुकैः खण्डवेष्टैश्च गुणकैः सिंहकेशरैः ॥

सोमालङ्कैश्च क्षरसैः दधिभक्तैः सपूपकैः ।

घृतपक्वैर्वहुविधैः शुचिभिः परिकल्पयेत् ॥

दृष्टिप्राणप्रियैर्हृद्यैर्नैवेद्यैः पूजयेदुमां ।

सिंहकेशरैः, सिंहकेशरवदलिताकृतिभिः ।

धान्यकं जीरकं भव्यं कुङ्कुमं लवणं गुडम् ।

कुसुमं वेणुकाण्डं च हरिद्राञ्च पुरोन्यसेत् ॥

भव्यमुत्कृष्टं ।

नालिकेरसनारङ्गं बीजपूरञ्च दाडिमम् ।

कुष्माण्डं त्रपुसं वृत्तं दधित्थं पनसं तथा ॥

वृत्तं वृत्तवत् नातिपक्वमित्यर्थः ।

त्रपुसं कर्कटीफलं दधित्थं कपित्थं ।

कालोद्भवान्यथान्यानि फलानि पुरतोऽन्यसेत् ।

यन्मकोलूखलशिलासूर्पाणान्ततिभिः सह ॥

नेत्राञ्जनं शलाकाञ्च नखसाधनकारि च ।
 दर्पणं विमलं घण्टां भवान्यै विनिवेदयेत् ॥
 शङ्खतूर्यनिनादैश्च गीतमङ्गलनिस्वनैः ।
 भक्त्या शक्त्या च संपूज्य देवीं शङ्करवल्लभाम् ॥
 ततोऽस्तवमये भानाः कुमार्यः करकैर्नवैः ।
 स्नानं कुर्युर्मुदायुक्ताः सौभाग्यभाग्यवृद्धये ॥

कुमार्य इति व्रतचारिलीनामुपलक्षणम् ।

यामे यामे गते स्नानं देवीपूजनमव च ।
 तैरेव नामभिर्होमस्तिलाज्येन प्रशस्यते ॥
 पद्मासनस्थिता साध्वी तेनैवार्द्रेण वाससा ।
 गौरीवक्त्रेक्षणपरा तां रात्रिमतिवाहयेत् ॥
 काश्चिद्नायन्ति संहृष्टाः काश्चित् नृत्यन्ति हर्षिताः ।
 कथयन्ति कथाः काश्चिद्वर्ष्कामार्थं संश्रयाः ।
 गीत तालानुसंवद्धमनुद्धतमनाकुलम् ।
 नृत्यन्ति च पुरो देव्याः काश्चिद्विह्वलितभ्रुवः ॥
 नृत्येन तुष्यति हरो गौरी गीतेन तुष्यति ।
 सङ्गावेनाथ वा सर्वे गृणन्ति त्रिदिवीकसः ॥
 सुवासिनीभ्यस्ताम्बूलं कुङ्कुमं कुसुमानि च ।
 प्रदेयं जागरयतामन्येषामथ वारितम् ॥
 नटैर्विटेर्भटैः शेटैः प्रेरणैः प्रेक्षणीकैश्चैः ।
 सखीभिः सह तां रात्रिं गीतनृत्यहसैर्नयेत् ॥
 एवं प्रभातसमये स्नात्वा संपूज्य पार्वतीम् ।

शक्त्या तुलां समारोहेद्वस्त्रालङ्कारभूषिताम् ॥
तोलयेत् शितयात्मानं* सितेन लवणेन च ।

शितया शर्करया ।

कुङ्कुमेनाथ वा शक्त्या कर्पूरागुरुचन्दनैः ।
पर्वतानामपीच्छन्ति दानं केचिच्च सुरयः ॥
कुण्डमण्डपसम्भारमन्त्रैरनैवमेव तत् ।
लवणेन सहात्मानं तोलयन्त्या गुडेन च ॥
कयापि शक्तिपरया सौभाग्यमतुलीकृतम् ।
एवं देवीं प्रणम्याथ क्षमाप्य गृहमाविशेत् ॥
आमन्त्र्य द्विजदम्पत्यं वासीभिर्भूषणैस्तथा ।
संपूज्य भोजयित्वा च दद्यात्तेभ्योऽपि दक्षिणां ॥
यद्यदात्माभीष्टतमं शयनं यानमेव च ।
वस्त्रमाभरणं गावः सर्व्वन्तेभ्यो निवेदयेत् ।
हैमं पत्रं रत्नफलं सुक्ताचूर्णवचूर्णितम् ॥
ताम्बूलं केचिदिच्छन्ति दीयमानं सखीजने ।
पत्रस्थाने सुवर्णं पत्राणि, पूगफलस्थाने रत्नानि ।
चूर्णस्थाने सुक्ताफलानि एवं विधं ताम्बूलं सखीजने देयम् ।
अनन्तं मधुरप्रायं भोजयित्वा सुवासिनी ॥
स्वयं भुञ्जीत सहिता ज्ञातिवन्धुजनैः स्वकैः ।
यच्च देव्याः पुरोदत्तं नैविद्यादि सुशीभनम् ॥
प्रतिगेहं नयेत्सर्व्वं विभज्याश्चान्तमानसा ।

* गुडेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

दत्तवायनकं दिव्यं कृतकृत्यो भवेत्ततः ॥

वायनकं वायनमिति लोके * ।

विधिर्भाद्रपदे ह्येष सर्व्वसौख्य प्रदायकः ।

सप्त धान्य विधिभ्यश्च सूर्य्यस्थां पूजयेदुमां ॥

पूर्णकलशस्थाने सूर्य्यमिति शेषः ।

गोमूत्रं प्राशनं यस्मात्तस्मान्नोमूलसंज्ञिता ।

माघमासे तृतीयायां विशेषः श्रूयतां मया ॥

पूर्व्वीकृतं सकलं कृत्वा प्रभाते यवसंस्तरे ।

स्थापयित्वा कुन्दपुष्पैः पूजयेत् ससुतामुमाम् ॥

एतेन कारणेनोक्ता चतुर्थी कुन्दसंज्ञिता ।

पूर्व्वीकृतं सकलं तृतीयायां कृत्वा प्रभाते इति चतुर्थीदिवसे ।

ससुतां विनायकसहितामुमां पूजयेदित्यर्थः ।

उमारूपन्तु कर्त्तव्यं गोधासनगतं† शुभम् ।

सौवर्णञ्च महाराज साक्षसूत्रकमण्डलुम् ॥

विनायकश्च कर्त्तव्यो गजवक्त्रश्चतुर्भुजः ।

तृतीयात्रयमेतत्ते कथितं सर्व्वकामदम् ॥

जयया मुनि कन्यानां यत्पुरा ससुदाहृतम् ।

एवं या कापि कुरुते नारी व्रतमिदं शुभम् ॥

सा रूपसौभाग्ययुता मृता स्वर्गे महीयते ।

न दुर्भगा कुले तस्याः काचिद्भवति भारत ॥

* वायनकं वाणमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† गोधासनगतमिति कचित् पाठः ।

न दुर्विनीतश्च सुतो न भृत्यो विघ्नकृद्भवेत् ।
 न दारिद्रं गृहे तस्मिन् न व्याधिरुपजायते ॥
 यत्र सा रमते नारी धौतचामीकर प्रभा ।
 अन्याश्च याश्चरिष्यन्ति ब्राह्मणानुमते व्रतम् ॥
 संपूज्य वाचकं भक्त्या भूषणाच्छादनादिभिः ।
 तास्ताःस्युः सुखसम्पन्ना अविपन्नमनोरथाः ॥
 भविष्यन्ति कुरुष्वेष्ट कुलज्येष्ठ नमोऽस्तु ते ।
 माघे महार्हमणिमण्डितपादपीठां ॥
 चैत्रे विचित्र कुसुमोत्कर चर्चिताङ्गौ * ।
 सूर्यप्ररूढ नवशय्यमयीं नभस्ये ।
 संपूज्य शम्भुदयितां प्रभवन्ति नार्थः ।
 इति भविष्योत्तरे चैत्रभाद्रमाघवृतोयाव्रतम् ।

—:—

कृष्ण उवाच ।

बहुनात्र किमुक्तेन किं वद्वचरमालया ।
 वैशाखस्य सितामेकां तृतीयामक्षयां† शृणु ॥
 तस्यां स्नानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 दानञ्च क्रियते किञ्चित् तत्तत्त्वं स्यादिहाक्षयम् ।
 आदिः कृत युगस्त्रेयं युगादिस्त्रेण कथ्यते ॥
 सर्वपाप प्रशमनी सर्व सौख्यप्रदायिनी ।

* नृप इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भुञ्जीतसाचितितले दयिता समृद्धिमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पुरा महोदये पार्थ वणिगासीत् सुनिर्जनः ।
 प्रियंवदः सत्यवृत्तिर्देव ब्राह्मण पूजकः ॥
 पुण्याख्यानैकचित्तोऽभूत् कुटुम्बव्याकुलोपि सन् ।
 तेन श्रुता वाच्यमाना कृतीया रोहिणीश्रुता ॥
 यदा स्यात् बुधसंयुक्ता तदा सा सुमहत्फला ।
 तस्यां यद्गोयते किञ्चिदक्षयं स्यात्तदेव हि ॥
 इति श्रुत्वा स गङ्गायां सन्त्यर्प्य पितृदेवताः ।
 गृहमागत्य करकान् सान्नानुदकसंयुतान् ॥
 अशुपूर्णान् ब्रह्मकुम्भान् जलेन विमलेन च ।
 यवगोधूमचणकान् सक्तुदधोदनं तथा ॥
 इक्षुक्षीरयिकारांश्च सहिरण्यांश्च शक्तितः ।
 श्रुचिः शुद्धेन मनसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ वणिकः ॥

अन्नोदकाभ्यां उदकेन अन्नेन च पूर्णान् कलशान् अशुजल
 मध्ये पूर्णान् न तूद्धृतोदकेन ।

भार्यया वार्यमाणोऽपि कुटुम्बासक्तिचित्तया ।
 तावत्तस्थौ स्थिते साच मत्वा सर्व्वं विनश्वरम् ॥
 धर्म्मासक्तमतिः पार्थ कालेन बहुना ततः ।
 जगाम पञ्चत्वमसौ वासुदेवमनुस्मरन् ॥
 ततः स क्षत्रियोजातः कुशावत्यां युधिष्ठिर ।
 वभूव चाक्षया तस्य समृद्धिर्धर्मसंयुता ॥
 इयाज स महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ।
 सदा दौ गोहिरण्यादिदानान्यन्यान्यहर्निशम् ॥
 बुभुजे कामतो भोगान् दीनान्मांस्तर्पयञ्जनैः ।

तथाप्यक्षयमेवास्व क्षयं यान्ति न तद्धनम् ।
 अज्ञापूर्वं तृतीयायां यद्वत्तं विभवं विना ॥
 त्र्येतत्ते समाख्यातं श्रूयतामत्र यो विधिः ।
 तृतीयान्तां समासाद्य ज्ञात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥
 एकभक्तं तदा कुर्यात् वासुदेवं प्रपूजयेत् ।
 उदकुम्भान् सकनकान् सान्नान् सर्व्वरसैः सह ॥
 त्रैलोक्यं सर्व्वमेवात्र शस्यं दाने प्रशस्यते ।
 ह्यत्रोपानत्प्रदानं वै गोभूकाश्चनवाससाम् ॥
 यद्यदिष्टतमं चान्यत्तद्देयमविशङ्कया ।
 एतत्ते सर्व्वमाख्यातं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥
 अनाख्येयं न मे किञ्चिदस्ति सख्यस्तु तेऽनघ ।
 अस्यां तिथौ क्षयं नुपैति हृतं न दत्तं
 तेनाक्षयेति कथिता मुनिभिस्तृतीया ।
 उद्दिश्य यत् सुरपितृन् क्रियते मनुष्यै
 स्तच्चाक्षयं भरतभारत सर्व्वमेव ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमक्षय तृतीयाव्रतम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

केन धर्म्मण नारीणां व्रतेन नियमेन च ।
 सौभाग्यं जायतेऽतीव पुत्राश्च बहवः शुभाः ॥

धनधान्यं हिरण्यञ्च वस्त्रालङ्कारमेव च ।

अवियोगश्च सततं भर्तुः पुत्रैः सुहृज्जनैः ॥

सम्यगाख्याहि मे कृष्ण दयातीव हि ते मयि ॥

कृष्ण उवाच ।

शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।

यच्चीर्त्वा सुभगा नारी ब्रह्मपत्या च जायते ॥

धनधान्यहिरण्यादिदासौदासैः समन्विता ।

लोके हितार्थं पार्वत्या उन्नामाहेश्वरव्रतम् ॥

समाख्यातं पुरा पार्थ नाद्यापि प्रश्रितं भुवि ।

मार्गशीर्षे सिते पक्षे तृतीयायां समाहिता ॥

कृतीपवासा राजेन्द्र सर्वभोगविवर्जिता ।

संवेष्ट्य श्वेतवस्त्रेण शिवं रक्तेन चाम्बिकाय् ॥

पश्चाद्भूपं दहेन्नारी भक्तिभावेन भाविता ।

भोजयेच्छिवभक्तांश्च ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥

भक्तेभ्यो दक्षिणां दद्याद्भक्त्या शाठ्यं विना कृताम् ।

कृतोपवासा संकल्पितोपवासा ।

स्नात्वा संपूज्य ललितां हरकायाईवासिनीं ।

गीतवाद्यादिकं कृत्वा चपयित्वा क्षितौ क्षणं ॥

ततः प्रभातसमये स्नानं चाकचिमे जले ।

धृत्वा शुक्लाम्बरनारी वाक्यमेतदुदीरयेत् ॥

नमोनमस्ते देवेश उमादेहाईधारक ।

महादेव नमस्तुभ्यं हरकायाईवासिनीम् ॥

हृदि कृत्वा शिवं देवो जपेत् यावद्गृहं व्रजेत् ।
 पूजयेद्देवमीशानं पुष्पैः कालोद्भवैस्ततः ॥
 वामपार्श्वे स्थितां देवीं दक्षिणे तु महेश्वरम् ।
 धूपं सगुग्गुलुं चान्ने दहेत् ध्यानपरायणा ॥
 नैवेद्यं विविधं देयं घृतपक्वं स्वशक्तितः ।
 कारयेद्दैवदेवन्तु तिलाज्येन सुसंस्कृतम् ॥
 पञ्चगव्यं ततः प्राश्य हव्यं भुञ्जीत वाग्यता ।
 एवं द्वादशमासांस्तु पूजयित्वा महेश्वरी ॥
 उद्यापनं ततः कुर्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 शिवं रौप्यमयं कुर्यादुमां हेममयीन्तथा ॥
 आरूढौ वृषभे * गौरी सर्वालङ्कारभूषिता ।
 चन्दनेन शिवं चर्च्य कुङ्कुमेन तु पार्वतीम् ॥
 अर्चयेत् कुशुमैः पश्चात् सुगन्धैः सुमनोहरैः ।
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा मन्त्रमेतदुदीरयेत् ॥
 उमामाहेश्वरी देवी सर्वलोकपितामही ।
 व्रतेनानेन सुप्रीतौ भवतां मम सर्वदा ॥
 एवमुक्त्वा जितक्रोधा ब्राह्मणे वेदपारगे ।
 व्रतं निवेदयेद्भक्त्या वाचके वा गुणान्विते ॥
 एवं कृत्वा व्रतं नारी महेशार्पितमानसा ।
 प्रयाति परमं स्थानं यत्र देवी शिवप्रिया ॥
 तत्रैव सा वसेत्तावद्यावदिन्द्राक्षतुर्दृश ।
 असरोभिः परिवृता किन्नरीभिस्तथैव च ॥

* रोषे इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यदा मानुषतां याति जायते विमले कुले * ।
 नृप सौख्ये समाप्नोति पुत्र पौत्रसुतादिभिः ॥
 मृता शिवपुरं याति शिवया सह मोदते ।
 हैमीमुमां रजतपिण्डमयं महेशम्
 रौप्ये सुरूपवृषभे समुपस्थितौ तौ ।
 संपूज्य रक्तसितवस्त्रयुगोपगूढौ
 नारी भवत्यविभवा सुतसौख्ययुक्ता ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमुमामाहेश्वर व्रतम् ।

—:०:—

युधिष्ठिर उवाच ।

शुक्लपक्षे तृतीयासु वहवः समुदाहृताः ।
 आनन्तर्यव्रतं ब्रूहि तृतीयोभयसंयुता ॥
 हिताय व्रतशीलानां नारीणाञ्च विशेषतः ।
 नाम प्राशन नैवेद्यं मासि मासि पृथग्विधम् ॥

कृष्ण उवाच ।

ब्रह्म विष्णु महेशाद्यैर्यन्त्रोक्तं सुरसत्तमैः ।
 अपूर्वसर्वतन्त्राणामानन्तर्यव्रतं शृणु ॥
 मार्गशीर्षे महाराज व्रतमेतत्समारभेत् ।
 नक्तं कुर्यात् द्वितीयायां तृतीयायामुषिता ॥

* रूपयौवन सम्पन्ना बड पुत्रापतिव्रता ।

धन धान्य समायुक्ता शिवया सहमोदते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

उमां देवीं समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिभिः क्रमात् ।

शर्करापुत्रिकां दद्याद्यथाशक्ता च भक्तितः ॥

दधि सं प्राशयेद्रात्रौ स्वपेदेकाकिनी भुवि ।

प्रभाते विधिवद्विप्र मिथुनं भोजयेन्नृप ॥

अश्वमेधफलावाप्तिर्जायते नात्र संशयः ।

तथा कृष्णतृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

यजेत् कात्यायिनीं नाम नारिकेलं निवेदयेत् ।

क्षीरं प्राश्य स्वपेद्रात्रौ काम क्रोध विवर्जिता ॥

भोजयेद्विजदाम्पत्यं गोमेधफलमाप्नुयात्* ।

पौषमासे तृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

गौरीं नाम्ना तु संपूज्य खण्डवर्त्तिं निवेदयेत्† ।

खण्डवर्त्तिः शर्करा निर्मिती वलिताकृतिर्भक्षः ॥

ततः कुशोदकं प्राश्य स्वपेद्रूमौ जितेन्द्रियः ।

प्रभाते रूपसम्पन्नं मिथुनं भोजयेत्ततः ॥

क्षमाप्य तं नमस्कृत्य बहुस्वर्णफलं लभेत् ।

पुनरेव तुलामाघे कृष्णपक्षे यतव्रता ॥

आर्यां नाम्नाय संपूज्य स्वाद्यकञ्च निवेदयेत् ।

स्वाद्यकं स्वस्तिकादि ।

मधुं प्राप्य स्वपेद्रात्रौ सर्वभोग विवर्जिता ।

मिथुनं भोजयित्वा तु वाजपेयफलं लभेत् ॥

तथैव फाल्गुने मासि सोपवासा शुचिव्रता ।

* पुष्पलोक सवाम्नायादिति पुलकान्तरे पाठः ।

† लङ्ङकांश्च निवेदयेदिति पुलकान्तरे पाठः ।

भक्ष्यां नाम्ना प्रपूज्याथ कासांङ्गं विनिवेदयेत् ।
 मर्करां प्राशयित्वा तु स्वपेद्राक्षौ विमल्लरा ॥
 प्रभाते मिथुनं भोज्य सौत्रामणिकफलं लभेत् ।
 पुनः कृष्णतृतीयायां फाल्गुनस्यैव भारत ॥
 विशालाक्षीं समभ्यर्च्य पूरिकां विनिवेदयेत् ।
 संप्राश्य तण्डुलजलं स्वपेद्राक्षौ मनस्विनी ॥
 भोजयेन्मिथुनं प्रातरग्निष्टोमफलं लभेत् ।
 चैत्रस्यादिदृतीयायां सुचिःस्नाता जितेन्द्रिया ।
 श्रियं नाम्ना तु संपूज्य वटकान् विनिवेदयेत् ॥
 बिल्वपत्रं ततः प्राश्य स्वपेत् श्वानपरायणा ।
 ततः प्रभाते विमले द्विजदाम्पत्यपूजनात् ॥
 प्रणिपाताच्च तस्यैव राजसूयफलं लभेत् ॥
 ततः कृष्ण तृतीयायां चैत्रे सम्यगुपोषिता ।
 कालीं नाम्ना तु सम्पूज्य पिष्टं प्राश्य स्वपेन्नृशि ॥
 पूषकान् विनिवेद्याथ कुर्याद्वर्षकथां शुभाम् ।
 भक्त्या संभोज्य मिथुनमतिरात्रफलं लभेत् ॥
 एवं वैशाखमासन्तु सोपवासा जितेन्द्रिया ।
 पूजयेच्चण्डिकां देवीं मधुकार्या निवेदयेत् ॥

मधुकार्या मधुकूपरूपूरिकाः ।

श्रीखण्डं निशि संप्राश्य स्वपेदेव्यग्रतोभुवि ।
 भोजयित्वा च दम्पत्यं चान्द्रायणफलं लभेत् ॥
 तथा कृष्ण तृतीयायां सोपवासा विमल्लरा ।

पूजयेत् कालरात्रिन्तु पुष्पधूपैर्मनीरमैः ॥
 गुडाढ्यं यावकं दत्त्वा तिलान् प्राश्य स्वपेन्निशि ।
 प्रभाते मिथुनं भोज्यमतिकृत्तफलं लभेत् ॥
 ज्यैष्ठे सिततृतीयायां सोपवासा यतव्रता ।
 स्कन्दमातेति संपूज्य इन्द्रज्योति निवेदयेत् ॥
 प्राशयेत्पञ्चगव्यञ्च देवीं ध्यात्वा स्वपेन्निशि ।
 प्रभाते मिथुनं भोज्य कन्यादानफलं लभेत् ।
 आषाढमासे संप्राप्ते तृतीयायां युधिष्ठिर ॥
 नान्ना यशोधरां देवीं पूजयेत् भक्तितत्परः ।
 करभक्तञ्च नैवेद्यं गोशृङ्गाभिः पिवेन्निशि ॥

करभक्तं दधिमिश्रा सक्तवः ।

प्रभाते मिथुनं भोज्य भूमिदानफलं लभेत् ॥
 तथा कृष्ण तृतीयायां कुष्माण्डीं नाम पूजयेत् ।
 सक्तून् खण्डाज्यसंयुक्तान् पुरतो विनिवेदयेत् ।
 कुम्भोदकञ्च संप्राश्य स्वपेदेव्याः पुरःक्षितौ ॥
 प्रभातेमिथुनं भोज्य गोप्रदानफलं लभेत् * ।
 श्रावणे सोपवासाय चण्डघण्डां प्रपूजयेत् ॥
 कुल्याषांस्तत्र नैवेद्यं पिवेत्पुष्पोदकं निशि ।
 कुल्याषाः अर्द्धस्त्रिन्नानि धान्यानि ।

प्रभाते भक्तितो विप्र मिथुनं भोजयेत् नृप ।
 द्विजानां मविदुषां प्राञ्जनाफलं लभेत् ॥

* पावदान फलं लभेदिति प्रलकाकरे पाठः ।

तद्वत् कृष्णद्वितीयायां रुद्राणीं नाम पूजयेत् ।

सिद्धपिण्डानि दिव्यानि नैवेद्यं सम्प्रदापयेत् ॥

सिद्धपिण्डानि पिण्डीकृताः सक्तवः ।

पिण्याकं प्राशयित्वा तु स्वपेद्रात्रौ विमत्सरा ॥

संपूज्य द्विजदाम्पत्यमिष्टापूर्त्तफलं लभेत् ।

तथाभाद्रपदस्यादौ द्वितीयायामुपोषिता ॥

पुष्पैर्नानाविधैर्हव्यैः पूजयेत् कमलाभयां ।

कर्णावर्त्तन्ततोदेव्या नैवेद्यं पललाचितम् ॥

कर्णावर्त्तं वर्णाकृतिभक्षः पललन्तिलपिष्टम् ।

गन्धोदकं ततः प्राश्य स्वपेत् संहृष्टमानसा ॥

प्रभाते मिथुनं भोज्य ग्रामदानफलं लभेत् ।

तद्वत् कृष्णद्वितीयायां दुर्गादेवीं ससर्चयेत् ॥

दद्यान्नन्दीफलं देव्या गुडाज्यपरिपूरितम् ।

नन्दीफलं नन्दीवृक्षफलम् ।

प्राशयित्वा च गोमूत्रं स्वपेत् कान्तेन चेतसा ।

प्रभाते मिथुनं भोज्य सदा सत्रफलं लभेत् ॥

मासिचाश्वयुजे भक्त्या नाम्ना नारायणीं यजेत् ।

सीपवासा खण्डखाद्यन्नैवेद्यं परिकल्पयेत् ॥

खण्डखाद्यं शर्करानिर्मितं खाद्यम् ।

सम्प्राश्य चन्दनं रक्तं नक्तं स्वप्यात्तदाग्रतः ॥

प्रभाते द्विजदाम्पत्यं भोजयित्वा पतिव्रता ।

निदाघे निर्जले मार्गे प्रपादानफलं लभेत् ।

तथा कृष्ण तृतीयायां स्वस्ति ताम्ना प्रपूजयेत् ॥
 शालोदनं गुडोषितं नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।
 कुसुम्भबीजतीयञ्च सम्प्राश्य प्रयतः स्वपेत् ॥
 सञ्जीव्य मिथुनं प्रातरग्निहीनफलाप्तये ।
 कार्त्तिकस्य तृतीयायां स्वाहा नाम प्रपूजयेत् ॥
 पायसं घृतखण्डाद्यं नैवेद्यमुपकल्पयेत् ।
 स्वपेद्रात्रौ जितक्रोधा प्राश्य कुङ्कुमजं जलम् ।
 प्रभात्रे मिथुनं भोज्यं प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥
 अतीवदुर्द्धरे वर्षे गवाङ्गिकफलं लभेत् ।
 तथा कृष्णतृतीयायां सोपवासा कृतव्रता ॥
 विज्ञाप्य स्वगुरुं भक्त्या धर्मशास्त्रार्थकोविदं ।
 मण्डलञ्च ततो लिख्य नवनाभं वरप्रदं ॥
 सौवर्णं कारयेद्देवसुमया सहितं शिवम् ।
 तेभ्योनेत्रे षु दातव्यं मौक्तिकं तिलमेव च * ॥
 प्रवालमोष्ठयोर्दद्यात् कर्णयोरेव कुण्डले ।
 उपवीतन्तु देवस्य देव्या हारं समुज्ज्वलम् ॥
 रक्तांबरधरां देवीं सितवस्त्रं महेश्वरम् ।
 चन्दनेन समालभ्य पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत् ॥
 मण्डलं पूजयित्वा च ह्रीं कुर्यात्ततो गुरुः ।
 तत्रापराजितां नाम्ना देवीं भक्त्या प्रपूजयेत् ॥
 मधूदकञ्च सम्प्राश्य कुर्याद्रात्रौ च जागरम् ।
 जयवाद्युत्सवोपेतं वीणाविष्णुमनोहरम् ॥

* मौक्तिकं नौसमेव चेति पुस्तकाकारे ।

माङ्गल्य गीत-निनदैः प्रेक्षणैरतिशोभितम् ।
 ताम्बूलाशन सिन्दूर पुष्प कुङ्कुमदीपकैः ॥
 सखीजनैः सुवेषैश्च समन्तात् परिपूजितम् ।
 उत्सवं कारयित्वेत्थं नयेद्रात्रिं विमलरा ॥
 ततः प्रभाते विमले कृतकौतुकमङ्गला ।
 कृत्वा तु नूननान्तूलीं कन्दुकादिसमन्विताम् ॥
 मण्डले देवमुद्धृत्य पर्यङ्गीपरि विन्यसेत् ।
 वितानध्वजमालाभिः कुम्भदर्पणशोभना ॥
 पुष्पमण्डयितां कृत्वा धूपगुग्गुलुवासिता ।
 तस्याग्रे भोजयेद्भक्त्या मिथुनानि यथेच्छया ॥
 प्रीणयेद्भक्ष्यभोज्यैश्च पक्वाकैर्मधुरै रसैः ।
 ततोदत्त्वा कृतं हस्ते ताम्बूलं चन्दनं तथा ॥
 इदमुच्चारयेन्नाम्ना देवस्य च पुरोगुरोः ॥
 प्रीयतां मे उमाकान्तः पार्वत्या सहितस्तदा ।
 उच्छिष्टं शोधयित्वा च ततो भोज्यसमन्वितां ॥
 रक्तवर्णां सुशीलां च सुरूपां सुपयस्विनीं ।
 शृङ्गाभ्यां दत्तकनकां राजतखुरसंयुताम् ॥
 कांस्यदोहनकीपितां रक्तवस्त्रां च गुण्ठिताम् ।
 घण्टाभरणशोभाढ्यां सितचन्दनचर्चिताम् ॥
 पूजितां पुष्पमालाभिः देवस्य पुरतः स्थिताम् ।
 पादुकीपानहृत्कलभक्ष्यभोजनसंयुताम् ॥
 त्रिधा प्रदक्षिणीकृत्य गुरोः सर्व्वं निवेदयेत् ।
 पुनश्चोदाहरेद्देवं गुरोरग्रे कृतव्रता ॥

उमामहेश्वरं यददवियोगं सुरार्चितम् ।
 अवियोगः स्वभर्ता मे तद्वदस्तु सुसम्पदा ॥
 प्रणम्य शिरसा भूमौ क्षमस्वेति गुरुं वदेत् ।
 एवं समाप्यते सम्यगानन्तर्यव्रतोत्तमं ।
 यः कुर्यात्कृपः स्त्रीषा तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 गन्धर्व्यं यक्षसिद्धानां विद्याधर महोरगैः ॥
 देव दैत्य, सुनीनां च कन्याभिः परिवारितः ।
 कामगेन विमानेन क्रीडयित्वा यश्चेप्सितम् ॥
 समुद्रतः कुलं भर्तुः पितृश्चामरपूजिता ।
 ब्रह्मादिभिरनुक्रान्ता विष्णुलोकं सनातनम् ॥
 प्रयाति पुरुषो वापि नात्र कार्या विचारणा ।
 भुक्त्वा भोगांस्ततो दिव्यान् पुण्यशेषेण पार्थिव ॥
 पार्थिवो जायते भूमौ शर्वभूमौ पराजितः ॥
 नारी वा महिषी राज्ञः सर्वभूमस्य जायते ।
 तरेतर्पं यथा देवो भोगांश्च पतिना सह ॥
 त्रैलोक्यपतिना भुङ्क्ते तथा स्वपतिना तु सा ।
 हरिः श्रद्धा हरिर्लक्ष्मणा समं पत्न्या यथा सुखम् ॥
 भुङ्क्ते निरन्तरं तद्वत्तथा सार्धं नरेश्वर ।
 सुनिनारुन्धती यद्द सतां सन्ना हृदि स्थिता ॥
 तद्बद्धनक्ति सौभाग्यं नैरन्तर्येण पाण्डव ।
 येनैव पतिना सार्धं करोत्येतद्ब्रतोत्तमम् ॥
 सप्तजन्मनि तेनैव न वियोगमवाप्नुयात् ।
 एतत्ते सम्यगाख्यातमानन्तर्यव्रतं महत् ॥

भक्तीसि मे सखाचेति रहस्यं परमं मया ।
 नाविनीताय दातव्यं नाभक्ताय कथञ्चन ॥
 नास्तिके हेतुके पापे दाता भवति किल्बिषी ।
 एषा विशेष विधिना सहसा तृतीया
 यानोक्तो विधवाभिरुदाहृतोच्चैः ।
 एतामुपोष्य विधिवत् प्रतिपक्षयोगा-
 न्नैवान्तरं सुतसुहृत्स्वजनैरुपेति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तमानन्तर्यतृतीयाव्रतम् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

क्रिसर्थं मधुवृक्षस्य मर्च्चयन्ति वरस्त्रियः ।
 गौरीं जगद्गुरोर्भार्यां भगवं स्तद्वीषि मे ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पुरा क्षीरोदमथने मधुवृक्षो विनिर्गतः ।
 स इहारोपितो मर्त्यैर्मधुना मुनिकारणात् ॥
 विषदर्थोपहाराय व्याधिसंघवधाय च ।
 स्त्रीणां सौभाग्यदानाय यत्र पुष्पफलार्चितः ।
 शोभितस्तवकैरभ्यैः दृष्टोललितया वने ॥
 तत्राश्रिता महादेवो पार्वती शङ्करप्रिया ।
 विजयाजयागणेशेन संयुता पर्वतात्मजा ॥
 तत्रस्था देवताभिः सा पूजिता कुसुमैः फलैः ।
 भक्षैर्बहुविधैराजन् ममसेषितकारणात् ॥

स्वयं लक्ष्म्या सरस्वत्या सावित्र्या गङ्गया तथा ।
 रोहिण्या रभया राजन् अरुन्धत्या सुशीलय ॥
 स्त्रीभिरेताभिरागत्य पूजिता मूलशङ्करी ।
 तासां प्रसन्ना वरदा ददावभिमतं फलम् ॥
 फाल्गुनस्य सिते पक्षे तृतीयायामुपोषिता ।
 स्नाता स्थिता ब्रह्मचर्यं ततोऽन्यस्मिन् दिने पुनः ॥
 ब्रजेन्मधुवनं गौरीं पूजयेत् यतमानसा* ।
 मन्त्रेणानेन ध्यायन्ती पार्वतीप्रतिमां शुभाम् ॥
 मृगाजिनावृतकुचां जटासुकुटशोभिताम् ।
 गोधारथगतां देवीं रुद्रध्यानपरायणां ॥
 पूजयेत् गन्ध कुसुमैर्दीपालक्तकचन्दनैः ।
 केसरैर्मधुरद्रवैः स्वर्णमाणिक्यसंयुतैः ॥
 अम्बिका ऋषिका देवी मूषिका ललिता उमा ।
 तपोवनरता गौरी सौभाग्यं मे प्रयच्छतु ॥
 काली कासी सती देवी रुद्राणी पार्वती शिवा ।
 अष्टाङ्गैः प्रणता भक्त्या पतिपुत्रान् प्रयच्छतु ॥
 सौभाग्यं मे प्रयच्छन्तु सुप्रसन्नाननाः सदा ।
 अवैधव्यकुले जन्म ददातु प्रति जन्मनि ॥
 अङ्ग प्रत्यङ्ग देशेषु प्रतिपद्य स्थितामृता ।
 सुखदृष्टिस्पर्श-रसं गौरी सौभाग्यं मृच्छतु ।
 एव मुच्चार्य मन्त्रेण नारी ज्ञानवती सती ॥
 पूजयेत् ब्राह्मणीनाञ्च भव्या मुख्याः सुवासिनी ।

* पूजयेत्तयातात्मनेति पुलकान्तरे पाठः ।

कुसुमैर्जीरकैश्चैव लवणैर्गुण्डसर्पिषा ॥

अद्वैरागैः फलैश्चूर्णैः मनोज्ञैश्च सचन्दनैः ।

अद्वैः मत्तैः चूर्णपक्वैः रागैः, पुष्पचन्दनैः

चम्पकादि पुष्पवासितैश्चन्दनैः ।

कुसुमैः कुङ्कुमैर्गन्धैः कालेयागुरुचन्दनैः ॥

कालेयं पीतचन्दनं चन्दनं, श्वेतचन्दनम् ।

सिन्दूरेणाभिरक्तेन वस्त्रैर्नानाविधैः शुभैः ॥

पवित्रकैः पीतवर्णैः पूषकैस्तिलतन्दुलैः ।

अशोकवर्त्तिगुणकैः घृतपूरैः मलदुकैः ॥

अशोकवर्त्तिर्भक्षविशेषः पूजयित्वा महादुःखः ।

प्रदक्षिणं ततः कृत्वा दद्याद्दिवा दक्षिणाम् ॥

एतत् व्रतं समाख्यातं कांक्षायान् पुरा नृप ।

याश्चरिष्यन्ति सर्वास्ता भविष्यन्ति निरामयाः ॥

अङ्गप्रत्यङ्गसुगन्धा लोके दृष्टिमनोहराः ।

स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये ततो रुद्रपुरं शुभम् ॥

यास्यन्ति हंसयानेन किङ्कीणीशब्दनादिना ।

तत्र गत्वा रमिष्यन्ति कल्पमेकं युधिष्ठिर ।

पुनरभ्यागता मर्त्ये सर्वसौख्यकभाजना ॥

नार्यो भवन्ति संपूज्या मधुवत्सं सुशोभनम् ।

अर्घ्यं महार्घ्यमणिकुङ्कुमकेसराढ्यं ॥

पर्यङ्कलुब्ध सुखरालिकुलोपगीतम् ।

दत्त्वा फलाक्षतघृतं मधुपादपस्थ

गौरीव कामसदृशा भवतीह नारी ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं मधूकव्रतम् ।

—:—

युधिष्ठिर उवाच ।

मेघपालीव्रतं कृष्ण कदाचित् क्रियते नृभिः ।
किं पुण्यं किमनुष्ठानं कीदृहल्ली स्मृता तु सा ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

आश्वयुक् शुक्लपक्षे च तृतीयायां युधिष्ठिर ।
मेघपाली प्रदातव्या भक्त्या स्त्रीभिर्नृभिस्तथा ॥
अर्घ्यैः विरूढैः गीधूमैः सप्तधान्यसमन्वितैः ।
तिलतण्डुलमिश्रैश्च दातव्या धर्मलिप्सुभिः ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कीदृशीं सा भवेदल्ली मेघपाली जनार्दन ।
लक्षणं कीदृशं तस्याः कीमन्त्वइति मे वद ॥

श्रीकृष्ण उवाच ॥

ताम्बूलसदृशैः पत्रैरक्तावल्ली समञ्जरी ।
वाटीषु या न मार्गेषु प्रेक्षिता पर्वतेषु वा ॥
यत्र वा दृश्यते राजन् शुचौ देशे समुत्थिता ।
मेघपाली समभ्यर्च्य फलैः पुष्पैस्तथाक्षतैः ॥
खर्जूरैर्नालिकेरैश्च नारङ्गैर्दाडिमैस्तथा ।
बीजपूरैः कपित्थैश्च सप्तधान्यैर्विरूढकैः ॥

तपुसीर्वाचीनकैस्तु पिण्डैस्तु तिलपिष्टजैः ।
 तपुसम्बालकम् इर्वा, कर्कटी चीनकं प्रसिद्धं ॥
 ततस्तैः प्रथमे पात्रे दूर्वादधि समन्वितम् ।
 तिलतण्डुलमिश्रन्तु चन्दनेन सुगन्धिना ॥
 सुगन्धैर्जातिपुष्पैश्च फलैर्ककम्भुकैरपि ।
 कृत्वार्चनं प्रदातव्यं मन्त्रेणानेन भारत ॥
 अनेन भद्राश्नति जपेत् मन्त्रं वेदीकृतादरात् ।
 स्त्रीशूद्रैः पूजयेत्ताच्च नमस्कारेण भारत ॥
 इत्येवं पूजयित्वा तां मेघपालीं पुमांस्ततः ।
 नारी वा पुरुषव्याघ्र प्राप्नोति परमां गतिं ॥
 हन्ति पापान्यसङ्ख्यानानि* प्रमादादन्यजान्यपि ।

अन्यजानि अपण्यजानि, अविज्ञेयजानि
 पूजिता मेघपालीयं ददाति हृदयेप्सितम् ॥
 स्थित्वा वर्षशतं मर्त्यैस्तस्यां सौभाग्यगर्विता ।
 त्रिषु लोकमवाप्नोति पुनर्जाता कुलोत्तमे ॥
 नारीमरोनरकभीरुतया ददाति
 योऽर्घं फलात् शुभतनुर्ननु मेघपाल्यै ।
 उन्मादकूटकपटानि कृतानि यानि
 पापानि हन्ति सवितेव भवप्रदोषात् ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तमेघपालीय तृतीयाव्रतम् ।

—:ॐ:—

युधिष्ठिर उवाच ॥

* हन्ति पापानि संख्यानानि ।

अहमन्यच्च पृच्छामि व्रतं द्वादशमासिकम् ।

ललिताराधनं नाम कीदृक्मासक्रमेण तु ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

शृणु पाण्डवयस्तेन यथा व्रतं* पुरातनम् ।

शङ्करस्य महादेव्याः सम्वादनं पुण्यवर्द्धनम् ॥

कौलासशिखरे रम्ये बहुपुष्पफलाकुले ।

तत्र देवी स्वभर्तारं जगद्भर्तारमब्रवीत् ॥

देव्युवाच ।

स्वामिन् लोकोपकाराय मम प्रीति विवृद्धये ।

कथयस्व प्रयत्नेन तृतीयाव्रतसुत्तमम् ।

भक्तास्त्रियो हि मान्देवं पूजयन्ति सदा भुवि ॥

दुर्भगानिरपत्याश्च पुरुषा निर्द्विनास्तथा† ।

आर्त्तिं तासां परिच्छेत्तुमतः पृच्छाम्यहं विभो ॥

येन ताः सुखसंयोगरूपलावण्यसम्पदा ।

युवसौभाग्यवित्तोद्यैः प्रयुक्ताः सुरसत्तम ॥

तन्मे कथय यत्नेन नूनं नारीसुखव्रतम् ।

ईश्वर उवाच ।

माघमासे सति पक्षे तृतीयायां यतव्रता ।

पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ च मुखञ्चैव समाहितः ॥

उपवासश्च नियमं दन्तधावनपूर्वकम् ।

* छतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† कुरुषा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मध्याह्ने तु नदीं गत्वा तिलैरामलकैः शुभैः ॥
 स्नात्वा तृतीयं जलात् शुक्ले वासस्ती परिधाय च ।
 सुगन्धैश्च सुपुष्पैश्च मनोज्ञैः कुङ्कुमादिभिः ॥
 अर्चयीत तथा देवीं त्वां भक्त्या भक्तिवत्सले ।
 कर्पूराद्यैः सुगन्धैश्च नैवेद्यैः शर्करादिभिः ॥
 यथा विभवसम्पन्नैर्गीतिवाद्यैर्मनोरमैः ।
 इशानीनाम जल्पन्ती प्रतिच्छेत् घटिकाजलम् ॥
 पात्रं तास्त्रमयं शुभञ्जलाक्षतसमन्वितम् ।
 सहिरण्यं द्विजस्याग्रे कुर्यात् वाञ्छलिभिस्तथा ॥
 द्विजोभिषेकन्तेनैव कुर्यात्तस्यै समन्त्रकम् ।
 जलेन दर्भपूतेन शिवध्यानं परं पठन् ॥
 नारी च ध्यायमाना त्वां शुभाभिधानतत्परा ।
 रागादीन् दूरतस्त्यक्त्वा प्रतीच्छेच्छिरसा जलम् ॥
 ब्रह्मावर्त्तात् समायाते ब्रह्मयोगिनिसमुद्भवे ।
 भद्रेश्वरि महादेवि ललितेशङ्करप्रिये ॥
 गङ्गाद्वाररते मातर्गङ्गाजलविशोधिते ।
 सौभाग्यारोग्यपुत्रांश्च तद्यैवार्यान्मनेप्सितान् ॥
 प्रयच्छास्यै सुप्रसन्ना भवदेवि नमोनमः ॥

अभिषेकमन्त्रः ।

अभिषिक्ता ततो भक्त्या प्रीयमाणेन चेतसा ।
 दत्त्वा हिरण्यं तत्तस्मै प्राशयीत कुशोदकं ॥
 आचम्य प्रयता भूत्वा भूषण्यां क्षपयेत् क्षपाम् ।
 ईशानी ध्यायमाना च आचसेसा दर्भ संस्तरे ॥

द्वितीयेऽङ्गि ततः स्नात्वा तथैवाभ्यर्च्य पार्वतीम् ॥
 यथा शक्त्या द्विजाः पूज्या भोजयित्वा सुवासिनीम् ।
 ततः कुटुम्बं शेषान्नं स्वयं भुञ्जीत वाग्यता ॥
 एवं हि प्रथमे मासि ईशानीं नामपूजयेत् ।
 द्वितीयं पार्वतीनाम तृतीये शङ्करप्रिया ॥
 भवान्यथा चतुर्थे तु स्कन्दमाता तु पञ्चमे ।
 दक्षस्य दुहिता षष्ठे मैनाकी सप्तमे स्मृता ॥
 अष्टमे ललिता नाम सती च नवमे तथा ।
 दशमे मासि विख्याता देवी सोभाग्यदायिनी ।
 उमालेकादशे मासि गौरीति द्वादशे स्मृता ॥
 कुशोदकं पयः सर्पिर्गोमूत्रं गोमयं फलम् ।
 निम्बपत्रं कदम्बं वा गवां शृङ्गोदकं दधि ॥
 पञ्चगव्यं तथा शाकं प्राशनानिह्यतुकमात् ।
 प्रतिमासमुपोष्यैव यथा शक्त्या तु दक्षिणाम् ॥
 ददाति अन्नयोपेतां वाचके ब्राह्मणोत्तमे ।
 कुसुममार्द्रलवणं जीरकं गुडमेव च ॥
 सिन्दूरञ्च हरिद्राञ्च शूर्पस्त्रं देवमादिशेत् ।
 मासि मासि भवेन्नन्वो गकारो द्वादशाक्षरः ॥
 ओङ्कारपूर्विकां देवीं नमस्कारान्तयोजितां ।

ॐ गं ईशान्यै नमः गो पार्वत्यै नमः ।

ॐ गुं शङ्कर प्रियायै नम इत्यादि एभिस्तु पूजितैर्मन्त्रै
 स्तुष्यति ब्राह्मणैः प्रिये ।

तुष्टात्वभोप्सितान् कामान् दास्यामि प्रीति पूर्वकान् ।

समाप्ते तु व्रते ह्यस्मिन् ब्राह्मणं वेदपारगम् ।

सहितं भार्ययाभ्यर्च्य गन्धधूपादिभिस्तथा ॥

द्विजं महेश्वरं विद्धि भार्यां गौरीं तथैव च ।

इति दत्त्वा ब्राह्मणानान्दपत्न्योः पूजयेत् प्रिये ॥

अन्नं सदक्षिणं देयं तथा शुक्ले च वाससी ॥

ब्राह्मण्यै रक्तवासांसि देयानि सप्तवल्लभे ।

एवं चीर्णं व्रतं सम्यक् यत्फलं लभते शृणु ॥

भुक्त्वा भोगान् समस्तांश्च ब्रजेत् भूपतिना सह ।

शतवर्षसहस्राणां प्राप्य लोकान् परावरान् ॥

भोदते भर्तृसहिता यथेन्द्रेण शची तथा ।

मानुषत्वं पुनः प्राप्य तेन भर्त्ता सहैव सा ॥

पुण्ये कुले श्रियायुक्ते निरजा स्वशुसत्कृता ।

सप्तजन्मानि यावच्च न वैधव्यमवाप्नुयात् ॥

पुत्रान् भोगान् तथा रूपं सौभाग्यारोग्यमेव च ।

एकपत्नी तद्यार्भतुः प्राणेश्यो भ्यधिकाभवेत् ॥

शृणुयाद्वाच्यमानन्तु भक्त्या ललिताव्रतम् ॥

मया स्नेहेन कथितं सापि सौभाग्यमृच्छति ।

संपूज्यपूज्यपूज्यललिताङ्गद्वष्टिं

गन्धोदसंभृतघटां शिरसि क्षिपेद्या ।

सासभ्यमर्त्यललनासु ललामभूता

भूताधिपं पतिमवाप्य भुवं भुनक्ति ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं ललिताव्रतम् ।

—:०:—

भीष्म उवाच ।

सौभाग्यारोग्यफलदं विपक्षक्षपणं विभी ।
भुक्ति मुक्ति प्रदं किञ्चित् व्रतं ब्रूहि महामुने ॥

पुलस्त्य उवाच ।

यदुमायाः पुरादेवः प्रोवाचासुरसूदनः ।
कथासु संप्रवृत्तासु ललिताराधनं प्रति ॥
तदिदानीं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिप्रदं शुभम् ।

ईश्वर उवाच ।

शृणुष्वावहिता देवि तथैवानन्तपुण्यकृत् ।
नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तम् ॥
नभस्ये वायु वैशाखे मार्गशीर्षेऽथवा पुनः ।
शुक्लपक्षे तृतीयायां स्नातः सन् गौरसर्षपैः ॥
गोरीचनाथ गोमूत्रं मुस्तागोःशुक्लतं दधि ।
चन्दनेन च संमिश्रं ललाटे तिलकं न्यसेत् ॥
सौभाग्यारोग्य क्लृप्तस्मात्सदा च ललिताप्रियम् ।
प्रतिपक्ष तृतीयासु पुमान् वायु सुवासिनी ॥
धारयेद्रक्तवस्त्राणि कुसुमानि सितानि च ।

मत्स्य पुराणे ।

पुरुषस्य रक्त वस्त्र धारण मुक्तम् ।
प्रतिपक्ष तृतीयायां पुमान् वै पीतवाससी ॥

त्यनेन यत्तु पुरुषस्य रक्त
वस्त्र धारण मुक्तमतस्तयोः

पुरुषे विकल्पः ।

विधवा शुक्ल वसननेकमेव हि धारयेत् ।
कुमारी सूक्ष्मसूत्रे च वाससी परिधाय वै ॥
देव्यर्चां पञ्चगव्येन ततः क्षीरेण केवलम् ।
स्नापयेन्मधुना तद्वत् पुष्प-गन्धोदकेन* तु ॥
पूजयेत् शुक्लवस्त्रैस्तु फले नानाविधै रपि ।
धान्यकाजाजिलवणगुडक्षीर घनान्वितैः ।
शुक्लाक्षतैस्त्रिलै रर्चां ललितायै सदार्चयेत् ॥
धान्यकं कुस्तुवुरं । अजा जीरकम् । अर्चां प्रतिमा ।
आपादादर्चनं कुर्यात् प्रतिपन्नं समाधिना ।
वरदायै नमः पादौ शिवायै गुल्फये नमः ॥
अशोकायै नमोजङ्घे भवान्यै जानुनी तथा ।
गुह्यं मङ्गलकारिण्यै वामदेव्यै तथा कटीम् ॥
पद्मोदरायै जठर मुरः कामग्रिये नमः ।
करौ सौभाग्यं दायिन्यै बाह्वौ शशिसुखप्रिये ॥
मुखं दर्पणवासिन्यै पार्वत्यै नु स्मितं तथा ।
गौत्र्यै नमस्तथानासां सुनेत्रायै च लोचने ॥
तुष्टैः ललाटफलकं कात्यायन्यै शिरस्तथा ।
नमो गौत्र्यै नमस्तुष्ट्यै नमः कान्थ्यै नमः श्रिये ॥

रम्भापै ललितायै च वासुदेव्यै नमो नमः ।

इति सर्वाङ्गपूजामन्त्रः ।

एवं संपूज्य विधिवदयतः पद्ममालिखेत् ।

पत्रैर्द्वादशभिर्युक्तं कुङ्कुमेन सकर्णिकम् ॥

पूर्व्वेण विन्यसेत् गौरीमपर्णाञ्च ततः परम् ।

भवानीं दक्षिणे तद्वदुद्राणीञ्च ततः परम् ॥

विन्यसेत्पश्चिमे सौम्यं ततो मदन वासिनीं ।

वायव्ये पाटलामुद्या सुत्तरेण ततो ह्युमाम् ॥

लक्ष्मीं स्वाहा खधानुष्टिं मङ्गलां कुमुदां सतीं ।

रुद्राणीं मध्यतः स्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि ॥

अतर्ह्ण चतुष्कोणे गोर्ध्याद्यष्टदिशो लिखेत् ।

वहिर्दलाष्टके उमामेमेकमेकं शोलिखेत् ॥

कुसुमैरक्षतैः शुभ्रैः नमस्कारेण विन्यसेत् ।

गीतमङ्गलघोषाञ्च कारयित्वा सुवासिनी ॥

पूजयेद्रक्तवासीभिरक्तमाल्यानुलेपनैः ।

सिन्दूरमालिकां श्रेष्ठं वासः शिरसि दापयेत् ।

सिन्दूरं कुङ्कुमं स्नान मिष्टं देव्याः सदा शतः ॥

नभस्ये पूजयेत् गौरीमुत्पलैरसितैः सदा ।

बन्धुजीवै राश्वयुजे कार्तिके शतपत्रकैः ॥

जातिपुष्पैर्मार्गशीर्षे पुष्पैः पीतैः कुरुण्टकैः ।

माघे तु पूजयेद्देवीं कुन्दपुष्पैः सुभक्तितः ॥

सिन्धुवारेण जात्यावा फाल्गुने पूजयेदुमां ।

चैत्रे तु मालिकाशकैः वैशाखे गन्धपाठलैः ॥

सिन्दुवाराणि गुण्डिमल्लिका मुहवकः ।

ज्यैष्ठे कमलमन्दारैराषाढे च जवार्चनम् ॥

कदम्बैरथमालत्या यावणे पूजयेदुमाम् ।

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥

विल्वपत्रार्ककुसुमं यवगोमृङ्गवारि च ।

तिलोदकं पञ्चगव्यं प्राशयेत् क्रमशस्तदा ॥

एतद्वाद्रपदाद्यन्नप्राशनं समुदाहृतम् ।

प्रतिपक्षं तृतीयायां कर्त्तव्यञ्चारुलीचने ॥

ब्राह्मणं ब्राह्मणीञ्चैव शिवं गौरीं प्रकल्पयेत् ।

भोजयित्वा र्चयेद्भक्त्या वस्त्रमाभ्यानुलेपनैः ॥

पुंसः पीताम्बरे दद्यात् स्त्रियः कौशुंभवाससी ।

निष्ठावाजाजिलवणमिधुदण्डगुडान्वितम् ॥

स्त्रियैदद्यात् फलं पुंसे सुवर्णोत्पलकं तथा ।

यथा न देवि देवेशस्त्वां परित्यज्य गच्छति ॥

तथा मां संपरित्यज्य पतिर्नान्यत्र गच्छतु ।

कुमुदा विमला नन्दा भवामी वसुधा शिवा ॥

ललिता कमला गौरी सती रश्माश्च पार्वती ।

नभस्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥

व्रतान्ते शयनं दद्यात् सुवर्णकमलान्वितम् ।

मिथुनानि चतुर्विंशत्तदङ्गवाथ शङ्कितः ॥

अष्टावष्टौ च मासान्ते चातुर्मास्येऽथवा र्चयेत् ।

तथोपदेशारमपि पूजयेच्च लतो गुरुं ॥

न पूज्यते गुरुर्यत्र सर्वास्तत्ताफलाः क्रियाः ।

उक्तामन्ततृतीयैषा सुतानन्दफलप्रदा ॥
 सर्वपापहरा देवी सौभाग्यारोग्यवर्द्धनी ।
 न चैनां वित्तशाठेभ्यः कदाचिदपि लङ्घयेत् ॥
 नरो वा यदि वा नारी यतः शाठ्यात् पतत्वधः ।
 गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारीवाथ रोगिणी ॥
 यदा शुद्धा तदान्येन कारयेत् प्रयता स्वयम् * ।
 इमामनन्तफलदां या तृतीयां समाचरेत् ॥
 कल्पकोटिशतं हेयं गौरीलोके महीयते ।
 वित्तहीनापि कुर्वीत वर्षत्रयमुपोषणैः ॥
 पुष्पमन्त्रविधानेन सापि तत् फलमश्नुते ।
 इति पठति शृणोति वा य इत्थं
 गिरितनयाव्रतमण्डले लोकसंस्थः ।
 मतिमपि च ददाति सोपि देवी
 ममरवधूजन किन्नरैश्च पूज्यः ॥

† इति पद्मपुराणोक्तमनन्ततृतीयाव्रतम् ।

—०—

युधिष्ठिर उवाच ।

स्त्रीणां सम्पद्यते येन मर्त्यलोके गृहे शुभम् ।

* क्रियतेऽथवेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† भविष्योत्तरोक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सर्वोपस्करसंयुक्तं सुखं सौभाग्यं वृद्धिमत् ॥
सपत्नीरहितं कान्तं महिमानमनुत्तमम् ।
एतदाचक्ष्मे कृष्ण प्रसादात् सुमुखो भव ॥

कृष्ण उवाच ।

कैलाशशिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते ।
शङ्करः पार्वतीं प्राह किं त्वया सद्गतं कृतम् ॥
येन सौभाग्यमत्यन्तं प्रियासि वरवर्णिणी ।

देव्युवाच ।

पुराहं देव तिष्ठामि कुमारी पितुरन्तिके ।
तत्र पृष्टा मया नाथ जननी सुखमास्थिता ॥
कथयस्वाम्य मे किञ्चित् व्रतं सौभाग्यवर्धनम् ।
एवमुक्ता मया देवी जननी मामथाब्रवीत् ॥
भद्रे कुरुष्व यत्नेन रम्भाव्रतमनुत्तमम् ।
मनोऽभिलषितं कामं येन प्राप्नोषि शङ्कर ।
ज्यैष्ठशुक्लतृतीयायां स्नाता नियमतत्परा ।
कुरु पार्श्वेषु पञ्चाग्नीन् ज्वालमालान् ज्वालाहुतीन् ॥
गार्हपत्यं दक्षिणाग्निं सभ्यक्ताहवनीयकम् ।
पञ्चमं भास्करं तेजइत्येते पञ्च बह्वयः ॥
इत्येषां मध्यमा भूत्वा तिष्ठ पूर्वामुखी भवत् ।
चतुर्मुखं ध्यायमानं पद्मजीपरिसंस्थितम् ॥
सृगाजिनकृन्नकुचां जटावल्लधारिणीं ।
सर्वाभरणसम्पन्नां देवीमभिमुखं कुरु ॥

महाकाली महालक्ष्मीर्माहाकाशा महामनाः ।
 महाभाषा महादेवी महामहिषनाशिनी ॥
 सरस्वती वैतरणी सैव प्रोक्ता महासती ।
 तदास्यप्रेक्षणपरा भवती भावभाषिता ।
 होमं कुर्युः स्नहात्मनो ब्राह्मणाः सर्वतोदिशम् ॥
 देव्याः पूजा च कर्त्तव्या पुष्पधूपादिना ततः ।
 बहुप्रकारं नैवेद्यमनित्यं दृतपाचितम् ॥
 दापयेद्भयती देव्याः सौभाग्याष्टकमेव च ।
 कुस्तुखरीं जीरकञ्च कुसुमं कुङ्कुमं तथा ॥
 निष्यादाः पञ्चमी पुत्रि लवणं शर्करा गुडम् ।
 पुष्पमण्डयिका कार्त्तव्या गन्धधूपादिवासिता ॥
 पद्मासनेति सन्निष्ठेद्यावत् परिणतो रविः ।
 ततः प्रसस्य ब्रह्मणीं मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥
 वेदेषु सर्वशास्त्रेषु दिवि भूमौ रसातले ।
 दृष्टः सुतश्च बहुशी न शक्त्वा रहितः शिवः ॥
 त्वं शक्तिस्त्वं स्वधा साहा त्वं सावित्री सरस्वती ।
 पतिं देहि गृहं देहि सुतान् देहि नमोऽस्तु ते ॥
 एवं चभाष्य तां देवीं प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 देहि शक्त्या गृहं रम्यं विचित्रं बहुभूमिकम् ॥
 छाद्य कक्षारकोदारप्रतीलीभिरलङ्कितम् ।
 कुड्यं स्नाभगवाक्षाढ्यं मणिमण्डिततीरणम् ॥
 पद्मराग महानीलमणि, वैदूर्य, शोभितम् ।
 गृहधानाविधानेन ब्राह्मणाय यशस्विने ॥

सपत्नीकाय संपूज्य सर्वोपस्करसंयुतम् ।
 प्रयच्छ प्रणता भूत्वा मनोवाञ्छितदायकम् ॥
 सुवासिनीभ्यस्तद्देयं नैवेद्यं सूर्पसंस्थितम् ।
 निर्व्वर्त्य विधिनानेन ततः पश्चात् समापयेत् ॥
 दम्पत्यानि च संपूज्य सम्पत्त्या मधुरैः रसैः ।

देव्युवाच ।

इत्युक्तया मया चीर्णं देव रम्भाव्रतं पुरा ।
 व्रतान्ते देवदत्तस्य दत्तं गृहवरं मया ।
 लोपामुद्रा सभर्त्तृकाचास्मिन् वेश्मनि पूजिता * ।
 व्रतेन तेन देवेश भर्त्ता लब्ध्वास्मि शङ्कर ॥
 अर्द्धकायेस्थिता तेऽहं सौभाग्यव्रतगर्व्विता ।
 एवमेतन्मयाख्यातं यन्मात्रा कथितं मम ॥
 नीलकण्ठ नमस्तुभ्यं ममार्त्तिहर शङ्कर ।

श्रीकृष्णउवाच ॥

पूर्व्वमेव मया चीर्णं याच्यरिष्यन्ति योषितः ।
 पुरुषास्त्वथ कौन्तेय ख्यातं रम्भाव्रतं भुवि ॥
 भार्या पुत्र गृहं भोगान् कुलवृद्धिमवाप्नुयुः ।
 स्त्रीणां चारुलसौभाग्यं गार्हस्थ्यं सार्व्वकामिकम् ॥
 बाल मध्यस्थ वृद्धानां रूप लावण्यहंहणम् ॥
 अनेन व्रतधर्मेण परलोके युधिष्ठिर ।
 काम-यान विमानेन वाञ्छितार्थप्रदेन तु ॥

* पूजिता च वरारोहा लोपामुद्रा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

रुद्रलोके महाभोगान् भुक्त्वा पाण्डवनन्दन ।
 मर्त्यलोके शुभे देशे धन धान्य समाकुले ॥
 हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये आर्यावर्त्तं मनोहरे ।
 कुले च धर्मशीलानां पार्थिवानाञ्च पाण्डव ॥
 उत्पत्स्यते न सन्देहो रूपसौभाग्यसंयुतः ।
 नारीवैत्यं महाभागा प्राप्तोत्यविकलं फलम् ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन शिवधर्मपरो भवेत् ।
 भुक्त्वा भोगान् सुविपुलान् रुद्रैकगतमानसः ॥
 मृतोऽत्र कर्मनिर्मुक्तो रुद्रस्यानुचरो भवेत् ।
 भद्रं भवेद्भवभयापहरं नृलोके
 गौर्या स्वमातृभवन स्थितया च चीर्णं ।
 या स्त्री व्रतं भुवि करोति रता स्वधर्मे
 ब्रह्मेश केशव समं पतिमालभेत् सा ॥

इति भविष्योत्तरोक्तं पञ्चाग्निसाधनरम्भाव्रतम् ।

—:—

कृष्ण उवाच ।

रम्भाव्रतीयां वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनीम् ।
 सुख सौभाग्य फलदं सर्वान्मयनिवारिणीं ॥
 सर्वदुःखहरां पुण्यां पुत्रपौत्रप्रदां तथा ॥
 सपत्नीदर्पदलनां रूपैश्वर्यकरीं शुभाम् ॥
 शङ्करेण पुराख्याता पार्वत्याः प्रियकाम्यया ।
 तामिमां शृणु भूपाल भूतानां परमं हितम् ॥

उपवासस्य नियमं गृहीयात् भक्तिभाविता ।
 देवी सन्मत्सरं यावत् तृतीयायामुपोषिता ॥
 प्रतिमासं करिष्यामि पारणञ्चापरेऽहनि ।
 तदविघ्नेन मे यातु समाप्तिं व्रतमुत्तमम् ।
 शरणं त्वां प्रपन्नास्मि दौर्भाग्यादुद्धरस्व माम् ॥
 एवं सङ्कल्प्य विधिवत् कौन्तेय कृतनिश्चया ।
 भक्त्या नारी ध्यानपरा स्नानं कृत्वा जितेन्द्रिया ॥
 नद्यां तडागे वाप्यां वा गृहे वा नियतेन्द्रिया ।
 पूजयेत्पार्वतीं नाम्ना रात्रौ प्राश्य कुशोदकम् ॥
 प्रभाते भोजयेद्द्विप्रान् शिवभक्तान् विशेषतः ।
 सहिरण्यञ्च लवणं दत्त्वा तेषां तु दक्षिणाम् ।
 गौरीण्याश्च यथा शक्त्या भोजयेत् प्रयता सती ॥

गौरीण्याः सुवासिनीः ।

अनेन विधिना राजन् यः कुर्यात् पार्वतीव्रतम् ।
 सा कुलानां शतं सायन्तारयेन्नात्र संशयः ॥
 ब्रह्म लोके सुखं भुक्त्वा शिवलोके महीयते ।
 पौषे मासे तृतीयायां गिरिजां नाम पूजयेत् ॥
 गोमूत्रं प्राशयेद्वात्रौ प्रभाते भोजयेद्द्विजान् ।
 हिरण्यं जीरकञ्चैव स्रग्ज्या दापयेत्ततः ॥
 शक्रलोके वसेत् कल्पं ततः शिवपुरं व्रजेत् ।
 माघमासे तृतीयायां सुदेवीं नाम पूजयेत् ॥
 गोमूत्रं प्राशयेद्वात्रौ स्वपेद्वात्रौ विमत्सरा ।

हिरण्यञ्च कुशुभन्तु दिवा दद्यात् द्विजातये ॥
 विष्णुलोके चिरं स्थित्वा प्राप्नोति शिवमन्दिरम् ।
 गौरीतिफाल्गुने नाम गौक्षीरं प्राशयेन्निशि ॥
 प्रभाते भोजयेद्विप्रान् यथाशक्त्यं सुवासिनीम् ।
 कुसुमुरीः सकनकास्तेभ्यो दत्त्वा विसर्जयेत् ॥
 वाजपेयातिरात्राभ्यां फलं प्राप्ता दिवं व्रजेत् ।
 चैत्रे राजन् विशालाक्षीं पूजयेद्भक्तितत्परा ॥
 दधि प्राश्य स्वपेत् प्रातर्दद्यात् हेमसकुङ्कुमम् ।
 शुभसौभाग्यसम्पन्ना मृता शिवपुरं व्रजेत् ॥
 वैशाखस्य तृतीयायां श्रीमुखीं नाम पूजयेत् ।
 घृतञ्च प्राशयेद्रात्रौ पुनर्दद्यात् द्विजातये ।
 कनकं शर्कराञ्चैव पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति मृता शिवपुरं व्रजेत् ।
 ज्येष्ठे नारायणीं नाम पूजयेत् पुष्पदीपकैः ॥
 प्राशयेत्क्षवणं रात्रौ ततश्चैका निशि स्वपेत् ।
 शिवभक्तान् द्विजान् प्रातर्भोजयित्वा यथेष्टितान् ।
 सुवासिनीर्यथाशक्त्या भक्ष्यभोज्यैश्च भोजयेत् ॥
 ताम्बूलकानकं दद्यात् प्रनिपत्य विसर्जयेत् ।
 घृतञ्च प्राशयेद्रात्रौ पुनर्दद्यात् द्विजातये ।
 कनकं शर्कराञ्चैव पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति मृता शिवपुरं व्रजेत् ।
 मार्गशीर्षे शुभे मासि तृतीयायां नराधिप ।
 शुक्लायां प्रातरुत्थाय दन्तधावनपूर्वकम् ॥

अन्तकाले सुखं याति यत्र देवो महेश्वरः ॥
 आषाढे माधवीं नाम प्राशयित्वा तिलोदकं ।
 प्रभाते भोजयेद्विप्रान् हेमयुक्तं गुडं ददेत् ॥
 सर्वसम्पत्सुखं भुक्त्वा देव्याद्यानुचरी भवेत् ।
 आवणे तु श्रियं पूज्य पिवेन्नोमृङ्गजञ्जलम् ।
 प्रभाते ब्राह्मणं भोज्य दद्याद्वैम तिलैः सह ॥
 भोगान् भुक्त्वा महीपृष्ठे गोलोकमधिगच्छति ।
 तथा भाद्रपदे मासि सुभद्रां नाम पूजयेत् ॥
 विल्वपत्ररसं प्राश्य स्वपेत्तु ब्रह्मचारिणी ।
 प्रभाते विप्रमुखाय दद्याद्वैम फलैः सह ॥
 सर्वलोकेश्वरी भूत्वा भुक्त्वा भोगाननेकधा ॥
 प्राप्नोति ब्रह्मसदनं व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥
 आश्विनस्य तृतीयायां पूजयित्वा शिवप्रियां ।
 प्राशयेत्तण्डुलजलं प्रातर्विप्रांश्च भोजयेत् ॥
 दक्षिणाचारं निर्दिष्टा चन्दनञ्च सकाञ्चनम् ।
 सर्वयज्ञफलं प्राप्य गौरीलोके भूहीयते ॥
 पद्मोद्भवां कार्तिके च पञ्चगव्यं पिवेन्निशि ।
 वादिवैर्जागरं कृत्वा प्रभाते भोजयेत् द्विजान् ॥
 सपत्नीकान् सुभाचारान् माल्यवस्त्रैर्विभूषणैः ।
 भूषयेद्भरतयेष्ठ गौरिणीर्भोजयेत्तथा ॥
 उमामाहेश्वरं हैमं समाप्ते कारयेत् शुभम् ।
 उमामाहेश्वरं रूपं विष्णुधर्मोत्तरोदितम् ॥
 वामार्धे पार्वती कार्या शिवः कार्यश्चतुर्भुजः ।

अक्षमालां त्रिशूलञ्च दर्पणञ्च करे दधत् ॥
 एकवक्त्रस्तिनेत्रञ्च वामार्द्धदयितातनुः ।
 यथा विभवसारेण वितानं पञ्चवर्णकम् ॥
 ग्रन्थाचात्र विनिर्दिष्टा सर्वोपस्कारसंयुता ।
 सवत्सां शीलसम्पन्नां गाञ्च दद्यात् पयस्विनीं ॥
 आसनञ्च मृदुं दद्यात् श्वेतकृत्तं कमण्डलुम् ।
 पादुकोपानहौ दिव्ये वस्त्रयुग्मञ्च पाण्डुरम् ॥
 पीतयज्ञोपवीतञ्च पट्टसूत्रसमुद्भवम् ।
 शङ्खशुक्तिसमोपेतं दर्पणञ्च समुज्ज्वलम् ॥
 रक्तं सकम्बुकं देयं स्त्रियाञ्च परिधानकम् ।
 उमामाहेश्वरं स्थाप्य आसने ताम्रजे नृप ॥
 पूजां विरचयेद्भक्ता ध्यायमाना महेश्वरम् ।
 नानादिव्यैः सुगन्धैश्च पुष्पैः पत्रैः फलैस्तथा ॥
 धृतपक्षैश्च नैवेद्यैर्दीपमालाविभूषितैः ।
 कूष्माण्डैर्नालिकेरैश्च दाडिमैर्वर्जिपूरकैः ॥
 जीरकैर्लवणैश्चैव कुसुम्भैः कुङ्कुमैस्तथा ।
 रसपात्रैः सुमृष्टैश्च गीतवाद्यैरनेकधा ॥
 पूजयेद्देवदेवेशं सपत्नीकं क्षमापयेत् ।
 ततो द्विजं समाह्वय वेदवेदाङ्गपारगम् ॥
 वेदध्वनिसमायुक्तमुपवेश्य वरानने ।
 सपत्नीकं नृपश्चैव दिव्यचन्दनचर्चितम् ॥
 परिधापयित्वांलङ्कृत्य सर्वं तस्मै निवेदयेत् ।

एवं कृते फलं यत्स्यात्तत्र शक्त्यं मयेरितुम् ॥
 सर्वोक्तफलसंयुक्ता सर्वदेवैः सुपूजिता ।
 जाता जाता महाकल्पे सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥
 तदन्ते शिवसायोज्यं नारी प्राप्नोत्यसंशयम् ।
 पुरुषो वा नृपश्रेष्ठ शिवभक्तिश्च सुव्रत ॥
 सोऽपि तत्फलमाप्नोति नान्यथा शिवभाषितम् ।
 सौभाग्यार्थं पुरा चोर्णं रश्मया राजसत्तम ॥
 तेन रश्मातृतीयेयं परं सौभाग्यदायिनी ।
 योऽहं स एव भूतेशो गौरी सै वन संशयः ।
 इतिमत्वा महाभाग शरणं ब्रज पार्वतीम् ॥
 यथा हिमाद्रि दुहितुर्दयिता तृतीया
 रश्माभिधानमभवत् भुवि मत्कृतेति ।
 संप्राशनैरुचितनामयुतामुपोष्य
 प्राप्नोति वाञ्छितफलान्यवला वङ्गनि ॥

इति भविष्योत्तरोत्तरं नाम व्रतम् ।

युधिष्ठिर उवाच ।

भगवन् हरिकालीति का देवी प्रोच्यते भुवि ।
 आर्द्रधान्ये स्थिता कस्मात् पूज्यते स्त्रीजनेन सा ।
 पूजिता किं ददातीह सर्वं मे ब्रूहि केशव ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पार्थ पौराणिकीं दिव्यां मत्तः शृणु कथामिमाम् ।

आसीदक्षस्य दुहिता काली नाम सुकन्यका ॥
 वर्णेनापि च सा कृष्णा नवनीलोत्पलप्रभा ।
 चरम्बकाय च सा दत्ता महादेवाय शूलिने ॥
 विवाहिता विधानेन शङ्खतूर्यनिनादिता ।
 यज्ञयात्रां गतेर्देवैः ब्राह्मणानाञ्च निस्त्रिनैः ॥
 निर्व्वर्त्तिते विवाहे तु कन्यासार्द्धं त्रिलोचनः ।
 क्रोडते विविधैः कामैर्मनसः प्रीतिवर्द्धनैः ॥
 अथ देवसमाजे तु कदाचित् वृषभध्वजः ।
 आस्थानमण्डपे रम्ये आस्ते विष्णुसदायवान् ॥
 तत्रस्थानाह्वयामास नर्मणा त्रिपुरान्तकः ।
 काली, नीलोत्पलश्यामां गणमाढगणान्विताम् ॥
 एह्ये हि त्वं मतिः काली भिन्नकृष्णाञ्जनप्रभे ।
 कालमप्यतिदीन्दुर्यात्तवरूपं मम प्रियं ॥
 इत्येवमुक्ता सा देवी त्रीडिता क्रोधमानसा * ।
 निम्बासीच्छासतान्नाच्ची वाष्पगद्गदया गिरा ॥
 करोद् सस्वनं वाला प्रोवाच स्फुरिताधरा ।
 किं देव नाम्ना या गौरी सा गौरीत्यभिधीयते ॥
 यस्मान्ममोपमा दत्ता भिन्नकृष्णाञ्जनं विभो ।
 समाजे देवसिद्धानां वासुदेवस्य सन्निधौ ॥
 तस्माद्देहमिमं कृष्णं जुहोमि ज्वलितेऽनले ।
 इत्युक्ता वार्य्यमाणापि हरिकाली रूपान्विता ॥
 मुमोच हरितच्छायां कान्तिं हरति शादले ।

* क्रोडितेति पुलकान्तरे पाठः ।

विक्षेप देहं रोषेण ज्वलिते हव्यवाहने ॥
 पुनः पर्वतराजस्य गृहे गौरी बभूव सा ।
 महादेवस्य देहार्द्धं स्थिता संपूज्यते सुरैः ॥
 या मुक्ता शाहले देव्या कालीकान्तिः स्वदेहजा ।
 सा बभूव महावीर्या देवी कात्यायनी पुनः ॥
 तथा कृतानि भूरीणि देवकार्याणि पाण्डव ।
 तुष्टैर्देवगणैर्दत्तो वरस्तस्यै शृणुष्व मे ॥
 यच्च शाहलसंस्था वै कालीति वरदायिनी ।
 पूजयिष्यन्ति पुरुषा नार्यीवापि विशेषतः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्ताः सुखसौभाग्यगर्विताः ।
 चिरायुषो भविष्यन्ति भर्तृपुत्रसमन्विताः ॥
 एवं सा हरिकालीति गौरी शस्ये व्यवस्थिता ।
 पूजनीया महाराज मन्त्रेणानेन भक्तिः ॥
 हरेर्नाम्नः समुत्पन्ने हरिकालि हरिप्रिये ।
 सर्वदा शस्य मूर्तिस्थे प्रणतार्त्तिहरे नमः ॥
 इत्थं संपूज्य तां देवीं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ।
 ततो जलाशये रम्य मन्त्रेणैवं विसर्जयेत् ॥
 अर्चितासि मया भक्त्या गच्छ देवि सुरालयम् ।
 मम दीर्भाग्यनाशाय पुनरागमनाय च ॥
 एवं यः पाण्डवश्चेष्ट हरिकालीव्रतं चरेत् ।
 प्रतिवर्षं विधानेन नारी वा भक्तितत्परा ॥
 नीत्वा यत् फलमाप्नोति तदन्येन न लभ्यते ।
 मर्त्यलोकात् चिरं जीवेत् सर्वतामैः सुपूरिता ॥

पुत्र पौत्र सुहृन्मित्र नमृदौहित सङ्कुलम् ॥
 सार्द्धं वर्षशतं जीवेत् भोगान् भुक्त्वा महीतले ।
 ततोऽवसाने दैहस्य शिवलोके महीयते ॥
 वीरभद्र महाकाल नन्दीश्वर विनायकाः ।
 सर्वे प्रसादसुमुखा भवन्ति व्रतयोगतः ॥
 संपूज्य शूर्प गतसप्तनिरूढशस्यां
 देवीं हिमाद्रितनयां हरिकालिकाख्यां ॥
 नैवेद्य जागर समुद्यतगीत वाद्यैः
 संप्राप्नुवन्ति मनुजाः सुचिरं सुखानि ॥

कृष्ण उवाच ।

शुक्लभाद्रपदस्यैवं तृतीयायां समाचरेत् ।
 रत्नधान्यैः स वैरूढैः कृत्वा विहितशाहले ॥
 खर्जूरैर्नारिकेलैश्च फलैश्च मधुरैस्तथा ।
 मातुलाङ्गकुसुमैश्च धान्यकैर्जम्बिकैस्तथा ॥
 गन्धैः पुष्पैः फलैर्धूपैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः ।
 प्रीणयित्वा समासाद्य पद्मरागेण भाविता ॥
 घण्टावाद्यादिभिर्गीतैः शुभैर्दिव्यैः कथानकैः ।
 पूजनीया महाराज मन्त्रेणानेन भक्तितः ॥
 हरेर्नाम्नः समुत्पन्ने हरकालि हरप्रिये ।
 सर्वदा यस्य मूर्त्तिस्थे प्रणतार्त्तिहरे नमः ॥
 इत्थं संपूज्य तां देवीं दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ।
 कृत्वा जागरणं रात्रौ प्रभाते किञ्चिदुद्धते ॥

रात्रौ सुवासिनीभिश्च सा नेया तु जलाशये ।
 ततो जलाशये रम्ये मन्त्रेणैव विसर्जयेत् ॥
 अर्चिता च मया भक्त्या गच्छ देवि सुरालयम् ।
 मम दीर्भाग्यनाशाय पुनरागमनाय च ॥
 एवं यः पाण्डवश्रेष्ठ हरिकालीव्रतं चरेत् ।
 प्रतिवर्षं विधानेन नारी वा भक्तितत्परा ॥
 नीत्वा यत् फलमाप्नोति तदन्येन न लभ्यते ।
 मर्त्यलोके चिरञ्जीवित् सर्वकामैः संपूजितः ॥
 पुत्रं पौत्रं सुहृन्नित्रं नमृ दौहित्रं सङ्कुलम् ।
 सायं वर्षं शतं जीवेद्भोगयुक्ता महीलले ॥
 ततोवसाने देहस्य शिवलोके महीयते ।
 वीरभद्र महाकाल नन्दीश्वर विनायकाः ॥
 सर्वे प्रमादसुमुखा भवन्ति व्रतयोगतः ।
 संपूज्य शूर्पगतं सप्तविरूढं चस्यां
 देवीं हिमाद्रितनयां हरिकालिकाख्याम् ।
 नैवेद्यजागरं समुद्धतगौतवाद्यैः
 संप्राप्नुवन्ति मनुजाः सुचिरं सुखानि ॥
 इति भविष्योत्तरोक्तं हरिकालिव्रतम् ।

—:०:—

तृणविन्दुस्त्वाच ।

येनाविद्योऽमासाद्य व्रतेन नियमेन वा ।
 सदा नारी सुतान् येन व्रजेद्येन पदञ्च तत् ॥

विधवा च परे लोके भवैव मुनिपूज्यते ।
सुखेनापि सदा ब्रह्मन् वद येन धनेन च ॥

अनिलाद उवाच ।

उमया चरितं यच्च भवान्या ललिताव्रतम् ।
वाल्मे हिमवतो जन्म दत्तकोपादिसुचया ॥
महासौभाग्यसन्दोहं दृष्ट्वा देव्या महात्मना ।
अरुन्धत्या वशिष्ठेन कथितं तत् व्रतं शृणु ॥

वशिष्ठ उवाच ।

अरुन्धति शृणुष्वेदं व्रतं सौभाग्यवर्धनम् ।
अवैधव्यपदं स्त्रीणामवियोगव्रतन्विदम् ॥
मार्गशोषे सिते पक्षे स्नाता शुक्लाम्बरप्रिया ।
दृष्टं चन्द्रं द्वितीयायां नक्तं भुञ्जीत पायसम् ॥
आचम्य च शुचिभूत्वा दण्डवच्छङ्करन्मेत् ।
मुदान्विता नमस्कृत्य विज्ञाय परमेश्वरम् ॥
ॐ उदुम्बरमयं वृक्षं ग्राह्यमष्टाङ्गुलं शुभम् ।
उत्तराशागतं साग्रं सत्वचं निर्ब्रणं दृढम् ॥
वाग्यता प्राङ्मुखी भूत्वा भक्षयेदन्नधावनम् ।
द्वितीयायां ततः स्वप्याङ्गुली तद्व्रतमानसा ॥
तृतीयायां समुत्थाय मुहूर्ते ब्रह्मणः शुभे ।
कृतकार्या च सुस्नाता शुक्लमाल्याम्बरा ततः ॥
शालिपिष्टमये कृत्वा स्त्रीपुंसःप्रतिमे शुभे ।
वेणुपात्रे तु संस्थाप्य पूजयेद्भक्तितत्परा ॥

उपवासञ्च कुर्वीत सर्वभोगविवर्जितम् ।
 पाषण्डादिभिरालापं कृत्वा स्नाता विवर्जयेत् ॥
 ततो निशायां शुश्रोणि कृतपूजां कृतोत्सवाम् ।
 कृतवादित्रनिर्घोषां जागरं तत्र कल्पयेत् ॥
 विधिवत् पूजयित्वा तत् पैष्टिकं पुत्रिकाद्वयम् ।
 सुप्रभाते द्विजाग्राय सहिरण्यं प्रदापयेत् ॥
 यथा शक्त्या महाभागे वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ।
 उमामाहेश्वरं ह्येतत् कल्पयित्वा तु चेतसि ॥
 ब्राह्मणोऽपि जलेऽगाधे पैष्टन्तन्मिथुनं क्षिपेत् ।
 एवं कृते स्वस्थयना मिथुनानि तु भोजयेत् ॥
 शिवभक्तान् द्विजान् भोज्य मिष्टान्नेन स्वशक्तितः ।
 प्रतिमासं प्रकुर्वीत विविधान्नेन सयुतं ॥
 मार्गशीर्षे पुनर्मासि कार्तिकान्ते समुद्यते ।
 नामानि ते प्रवक्ष्यामि प्रतिमासक्रमेण तु ॥
 पूजाजपनिमित्तञ्च सिद्धार्थं चिन्तितस्य च ।
 शङ्करं मार्गशीर्षे तु नाम गौरीसमन्वितम् ॥
 गौरीं वा पार्वतीञ्चैव पुष्पमासे तु पूजयेत् ।
 भवञ्चैव भवानीञ्च माघमासे प्रपूजयेत् ॥
 फाल्गुने तु महादेवमुमया सहितं यजेत् ।
 चैत्रे त्रिलोचनं देवं ललिताञ्च प्रपूजयेत् ॥
 स्थाणुं वैशाखमासे तु लोलनेत्रा समन्वितम् ।
 रुद्राख्या सहितं रुद्रं ज्यैष्ठ्ये मासे यजेत च ॥
 आषाढे पशुनाथञ्च सत्या सार्द्धं सुचिस्मिते ।

श्रीकण्ठं आवणे देवं सुभद्रां परमेश्वरीम् ॥
 भीमं भाद्रपदे तद्वत् कालरात्रिसमन्वितम् ।
 शिवमाश्वयुजे भक्त्या गङ्गाया सहितं यजेत् ॥
 ईशानं कार्तिके मासि शिवां देवीं प्रपूजयेत् ।
 प्रतिमासे विना नाम्ना व्रतसिद्धिर्न विद्यते ॥
 प्रतिमासेषु पुष्पाणि यानि पूजासु योजयेत् ।
 तानि ते संप्रवक्ष्यामि सद्यः प्रीतिकराणि वै ॥
 आदौ नीलोत्पलं योज्यं तदभावेऽपराख्यपि ।
 पवित्राणि सुगन्धीनि योजयेद्भक्तितो वने ॥
 करवीरं विल्वपत्रं किंशुकं कुजमल्लिकाम् ।
 पाटलीं च कदम्बञ्च तरुगन्दीणमालतीं ॥

अशुं कुङ्कुमं द्रोणं कुरवकः ।

एतान्युक्तक्रमेणैव मासेषु द्वादशेष्वपि ।
 भक्त्या योज्यानि रश्मोरु देवस्य प्रियकाम्यया ॥
 तथा च पञ्चगव्यन्तु प्राशनं प्रतिमासिकम् ।
 नान्यद्दि पावनं किञ्चित् पञ्चगव्यात्परं स्मृतम् ॥
 एवं व्रते कृते भद्रे शिवभक्तिसमन्विता ।
 वत्सरान्ते वितानञ्च ध्वजं किङ्किणिमालिकम् ॥
 वण्टा दीपं वस्त्रयुग्मं शिवभक्त्या निवेदयेत् ।
 स्नापयित्वा नुलिप्ता च सौवर्णं विद्धि पङ्कजम् ॥
 यथा विभवतो देयं देवदेवस्य तुष्टये ।
 रौप्यञ्च रूपयुगलं देवस्य पुरतो न्यसेत् ॥

बहुप्रकारं नैवेद्यं गीतवाद्यसमन्वितम् ।

कुर्व्यात्नीराजनं शम्भोः स्नात्वा गच्छेत् गृहं स्वकम् ॥

चतुरस्रं महादेवमुमाञ्चैव त्रिकोणिकीं ।

स्नात्वाचार्याय तद्गुग्मं मौक्तिकादियुतन्ददेत् ॥

व्रतिनो भोजयेत् पञ्चाद्वादशैव द्विजोत्तमान् ।

मिथुनानि च यावन्ति भक्त्या शक्त्या च दक्षयेत् ॥

कर्षकैकप्रमाणेन शातकुन्धमयं शुभम् ।

उमामाहेश्वरञ्चैव कारयित्वा सुशोभनम् ॥

उमामाहेश्वरं रूपं रश्मादतीयावतीकृतं वेदितव्यम् ।

मौक्तिकानि चतुःषष्टिस्तावन्तोऽपि प्रवालकाः ।

तावन्ति पुष्करागाणि* ताम्रपाचोपरि न्यसेत् ॥

वस्त्रेण वेष्टयित्वा च गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ।

एतत्सर्वं सारयुक्तमाचार्याय निवेदयेत् ॥

व्रतिनां ब्राह्मणानां वा मिथुनानामथापि वा ।

अशक्तो निष्कृत्य दद्याद्वित्तशठाविवर्जितः ॥

दत्त्वा हिरण्यं वासांसि प्रणिपत्य नमोऽपयेत् ।

चत्वारिंशत् तथाष्टौ च कुम्भान् कुल, सुपानहौ ॥

सहिरण्यान् कृतान् सर्वान् दधिपुण्योदकाञ्चितात् ।

दीनान्धवधिरादीनां तद्दिने बानिवारितम् ॥

कल्पयेदन्नपानञ्च सुमृष्टं रुच्यमात्मनः ।

न्यूनाधिकं न कर्तव्यं स्ववित्तपरिमाणतः ॥

* पुष्करागाणि इति पुष्पकान्तरे फलः ।

संपूरयेत् कल्पनया यदि वित्तं न विद्यते ।
 अविद्योगकरं वैतत् रूपसौभाग्यवित्तदम् ।
 आयुः पुत्र, प्रदं काम्यं शिवलोकप्रदायकम् ॥

इति कालिकापुराणोक्तमवियोगव्रतीयाव्रतम् ।

—:०:—

मत्स्य उवाच ।

तथैवान्यत् प्रवक्ष्यामि सर्व्वकामफलप्रदम् ।
 सौभाग्यश्रयनं नाम यत्पुराणविदोविदुः ॥
 पुरा दग्धेषु लोकेषु भुर्भुवः स्वर्गहादिषु ।
 सौभाग्यं सर्व्वलोकानामेकस्थमभवत्तदा ॥
 तच्च वैकुण्ठमासाद्य विष्णुवक्षस्थले स्थितम् ।
 ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृप ॥
 अहङ्कारावृते लोके प्रधानपुरुषान्विते ।
 विवादे संप्रवृत्ते च कमलासनकृष्णयोः ॥
 लिङ्गाकारा समुद्भूता ज्वलती वीगरूपिणी ।
 तथाभितप्तदेहस्य विष्णोर्वक्षस्थलाश्रितम् ॥
 सौभाग्यात् यत् द्रवीभूतं न्यायतत्तस्य वक्षसः ।
 रसरूपं न तद्यावत् प्राप्नोति वसुधातलम् ॥
 उत्क्षिप्तमन्तरिक्षस्थं ब्रह्मपुत्रेण धीमता ।
 दक्षेण पीतमानन्तु रूपलावण्यकारकम् ॥
 बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः ।

शेषं तदपतङ्गमावष्टधा तदजायत ॥
 इक्षवः* स्तराजश्च निष्पावाजजिधान्यकम् ।
 विकारवच्च गोक्षीरं कुशुम्भं कुङ्कुमं तथा ।
 लवणं चाष्टमन्त्र सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥
 तवराजमत्युत्तमा शर्करा
 विकारवत् विकारसहितम् ।
 पीतं यत् ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा तथा ।
 दुहितास्याभवत्तस्माद्या सतीत्यभिधीयते ॥
 लोकानतीत्य ललिता ललिता तेन चोच्यते ।
 त्रैलोक्यसुन्दरी राजन् उपयेमे पिनाकधृक् ॥
 या सौभाग्यैकनिष्पन्ना भुक्ति सुक्ति फल प्रदा ।
 तामाराध्य पुमान् भक्त्या नारी वा किं न विन्दति ॥

मनुस्वाच ।

कथमाराधनं तस्या जगद्वात्रया जनार्दन ।
 तद्विधानञ्च जगतो जायते तद्वदस्व नः ॥

मत्स्य उवाच ।

वसन्तमासमासाद्य तृतीयायां जनप्रियाम् ।
 शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्ने तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥
 तस्मिन्नहनि सा देवी किल विश्वात्मना सती ।
 पाण्डिग्रहणकैः मन्त्रैरुदूढा वरवर्णिनी ।
 तथा सहैव देवेशं तृतीयायां समर्चयेत् ॥

* स्तराजमिति पुष्कलाक्षरे पाठः ।

फलैर्नानाविधैर्धूपैर्दीपैर्नैवेद्यसंयुतैः ।

प्रतिमां पञ्चगव्येन तथा गन्धोदकेन च ।

स्नापयित्वा च येनैरीमिन्दुशेखरसंयुतां ॥

प्रतिमामित्यविशेषोक्तावपि गौरीशयोः सौवर्णमेव प्रतिमाद्वयं
कत्तव्यम् ।

सौवर्णप्रतिमाद्वयं प्रतिपादयेदित्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ।

नमोस्तु पाटलायै तु पादौ देव्याः शिवस्य तु ।

शिवायेति च संकीर्त्य जयायै गुल्फयोर्द्वयोः ॥

त्रिगुणायैति रुद्रस्य भवान्यै जङ्घयोर्युगम् ।

शिवं रुद्रेश्वरायेति जयायै इति जानुनी ॥

संकीर्त्य हरिकेशाय तथोरु वरदे नमः ।

द्वेशायै शङ्खटिं रत्नै शङ्करायेति शङ्खके ॥

कुक्षिद्वये च कीटयै शूलिनं शूलपाणये ।

मङ्गलायै नमस्तुभ्यमुदरं वापि पूजयेत् ॥

सर्वात्मने नमोरुद्रमीशान्यै च कुचद्वयम् ।

शिवं वेदात्मने तदङ्गद्राण्यै कण्ठमर्चयेत् ॥

त्रिपुरघ्नाय विश्वेशमनन्तायै करद्वयं ।

त्रिलोचनायेति हरं बाह्व कालानलप्रिये ।

सौभाग्यभवनायेति भूषणाहिं समर्चयेत् ॥

‘भूषणाहिं, शिवं ।

स्वाहा स्वधायै च मुखमीश्वरायेति शूलिनः ।

अशोकमधुवासिन्यै पूज्या चौष्ठौ च कामदौ ॥

स्थाणवे च हरन्तद्वदास्यञ्चन्द्रमुखप्रिये ।

नमोऽर्द्धनारीशहरमसिताङ्गीति नासिकम् ॥

अर्द्धनारीशाय नम इति हरं पूजयेदित्यर्थः ।

नम उग्राय लोकेशं ललितेति पुनर्भवौ ।

शर्वाय पुरहन्तारं वासुदेव्यै तथालकं ॥

नमः श्रीकण्ठनाथाय शिवं केशांस्तथाच्चयेत् ।

तथा अलक पूजामन्त्राभ्यामुमेद्योः केशानर्चयेदित्यर्थः ।

भीमोद्यसौम्यरूपिण्यै शिरः सर्वात्मने नमः ।

शिवमभ्यर्च्य विधिवत्सौभाग्याष्टकमग्रतः ॥

स्थापयेद्दृत, निष्पाव, कुसुम्भ, क्षीर, जीरकम् ।

तवराजेल्लवणं कुस्तुम्बुरुमथाष्टकम् ॥

दत्तं सौभाग्यलक्ष्यस्मात्सौभाग्याष्टकमित्यतः ।

अत्र दृतक्षीरयोरेककोटिता ।

विकारवच्चगोक्षीरमिति सौभाग्याष्टकमध्ये मत्स्यपुराणएव
पूर्वताभिधानात् ।

कुस्तुम्बुरुं, धान्यकम् ।

तवराजः शर्कराविशेषः ।

एवं निवेद्य तत्सर्वमग्रतः शिवयोः पुरः ।

चैवे ऋद्धोदकं प्राश्य स्वपेत् भूमावरिन्दम् ॥

पुनः प्रभाति उत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः ।

मपूज्य द्विजदाम्पत्यं मात्स्यवस्त्रविभूषणैः ॥

सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णप्रतिमाद्वयम् ।
 प्रीयतामत्र ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 एवं संवत्सरं यावत्तृतीयायां सदा मनो ।
 प्राशने दानमन्त्रे च विशेषोऽयं निबोध मे ॥
 गोशृङ्गोदकमाद्यं स्याद्द्वैशाखे गोमयं पुनः ।
 ज्यैष्ठ्ये मन्दारकुसुमं विल्वपत्रं शुचौ स्मृतम् ॥
 श्रावणे दधि सम्प्राश्य नभस्ये च कुशोदकम् ।
 क्षीरमाश्वयुजे मासि कार्तिके पृषदाज्यकम् ॥
 पृषदाज्यं दधिमिश्रं हृतम् ।

मार्गशीर्षे तु गोमूत्रं पौषे सम्प्राशयेद्द्वयम् ।
 माघे कृष्णतिलांस्तद्वत् पञ्चगव्यञ्च फाल्गुने ॥
 ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदा शिवा ।
 वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला सती ॥
 उमा च दानकाले तु प्रीयतामिति कीर्तयेत् ।
 भक्तिका, शोक, कमल, कदम्बो, त्वल, मालतीं ॥
 कुलत्थं करवीरञ्च वाण, मन्त्रान, कुङ्कुमम् ।
 सिन्दुवारञ्च सर्वेषु मासेषु क्रमतः स्मृतम् ॥
 वाणं नीलकुरण्टकं, अम्बानं महासहापुष्पं, सिन्दुवारं नि-
 गुण्डीपुष्पम् ।

जपा-कुसुम्भ-कुसुम-मालती-शतपत्रिकाः ।

यथालाभं प्रशस्तानि करवीरञ्च सर्वदा ॥

एवं सम्बत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः ।

स्त्री वा भक्त्या कुमारी वा शिवावभ्यर्च्य शक्तिः ।
 व्रतान्ते शयनं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ॥
 उमामाहेश्वरं हैमं वृषभञ्च गवा सह ।
 स्थापयित्वा च शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

उपस्करमुपधानादि ।

गोमिथुनमपि हैममेव मुख्यस्य शयने स्थापनासम्भवात् ।
 अन्यान्यपि यथा शक्त्या मिथुनान्यश्वरादिभिः ॥
 धान्यालङ्कारगोदानैरभ्यर्च्य धनसञ्चयैः ।
 वित्तशठेऽन रहितः पूजयेद्भूतविस्मयः ॥
 एवं करोति यः सम्यक् सौभाग्यशयनव्रतं ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति पदमानन्त्यमश्रुते ।
 फलस्यैकस्य च त्यागमेतत् कुर्वन् समाचरेत् ॥
 यत्र कीर्त्तिं समाप्नोति प्रतिमासं नराधिप ।
 सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वस्त्रालङ्कारभूषणैः ॥
 न विमुक्ता भवेद्राजनन्दार्जुदशतत्रयं ।
 यस्तु द्वादशवर्षाणि सौभाग्यशयनव्रतम् ॥
 करोति सप्त वाष्टौ वा श्रीकण्ठभवनेऽमरैः ।
 पूज्यमानो वसेत्सम्यक् यावत् कल्यायुतत्रयम् ।
 नारीवा कुरुते वापि कुमारी वा नरेश्वर ॥
 सापि तत्फलमाप्नोति देव्यानुग्रहलालिता ।
 शृणुयादपि यश्चैव प्रदद्यादथवा मतिम् ॥
 सोऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरम्बसेत् ।

इति मत्स्यपुराणोक्तं सौभाग्यशयनव्रतम् ।

—:०:—

गौरीव्रतमथो वक्ष्ये स्त्रीणां सौभाग्यवर्द्धनम् ।
 चैत्रशुक्लतृतीयायां गौरीव्रतं-समाचरेत् ।
 उपोष्य तु प्रयत्नेन विधानमिदमाचरेत् ॥
 रक्ताम्बरधरो भूत्वा क्रोधलोभविवर्जितः ।
 स्थण्डिले हस्तमात्रे तु कर्त्तव्यं गन्धमण्डलम् ॥
 कुङ्कुमेन्दुशोतेन वत्सुर्लं परिवर्त्तयेत् ।
 इन्दुः, कर्पूरं शीतं चन्दनम् ।

तत्र मध्ये पूजितव्या प्रतिमा हेमसम्भवा ।
 मधुजा तदभावे तु पुरा केनापि निर्मिता ॥
 रक्तचन्दनजा वाथ कर्त्तव्या सा प्रमाणतः ।
 पञ्चामृताथवा पूज्या तत्र मासं विधानतः ॥

पञ्चामृता पञ्चामृतजा ।

रक्तपुष्पैस्तु संपूज्या जातीचम्पकसंयुतैः ।
 पाटलाकरवीरैश्च रक्तपद्मैर्ध्यातथा ॥
 पारिजैर्मल्लिकाकुञ्जैस्तथा रक्तीत्पलैरलम् ।
 स्थलपद्मैः किंशुकैश्च सुमनोत्पलकेतकैः ॥
 एवं पुष्पैस्तथान्यैश्च पूजनीया प्रयत्नतः ।
 इन्दुना कुङ्कुमेनैव भृयोभूयः समालभेत् ॥
 नानाविधानि रत्नानि मुकुटाङ्गदकानि च * ।
 कुण्डलाभरणान्यत्र रशनादीनि दापयेत् ॥

* मुकुट इदकानि च पुस्तकान्तरेष्वपि ।

भक्ष्याणि यत्नात् कल्प्यानि दृतकुण्डयुतानि च ।
 शीतलञ्च घनं दुग्धं सुग्धञ्च दधि पिच्छिलम् ॥
 करम्भं नवनीतञ्च तथा शिखरिणीं पुनः ।
 पानकञ्चैव पानीयं सचन्द्रं दापयेत्ततः ॥
 रक्तवस्त्राणि देयानि सभारादीनि चाग्रतः ।
 आचार्य्यैव पूजान्ते पूजनीयः प्रयत्नतः ॥
 हेमवस्त्रान्नपानैश्च वित्तशाट्रं विना ततः ।
 रात्रौ जागरणं कार्यं कुमारीर्भोजयेत्तथा ॥
 देवीनामानि वक्ष्यामि मासि मासि यथाक्रमम् ।
 प्राशनन्तु विशेषेण यथावदनुपूर्व्वशः ॥
 गौरी उमा च ललिता सुभगा भगमालिनी ।
 मनोन्मनी भवानी च कामदा भोगवर्द्धनी ॥
 अम्बिका च तथा कृष्णा रुद्राणी पूजयेत् क्रमात् ।
 इत्येताः सितपक्षे तु कृष्णपक्षे तथा शृणु ॥
 रतिर्धृतिव्युद्धिर्मतिः पुष्टिश्च परिकीर्त्तिताः ।
 प्रज्ञा मेधा तथा चर्या श्रौरक्ता कीर्त्तिरेव च ॥
 सितासिताभ्यां पक्षाभ्यां व्रतं यत्नात्समाचरेत् ।
 अशक्तत्वादभावाच्च द्रव्याणान्तु स्थितं हितम् ॥
 प्राशनं तत्र कर्त्तव्यं शास्त्रोक्तेनैव वर्त्मना ।

तत्तन्मासीक्तद्रव्यस्यालाभे रोगादिजनकत्वेन प्राशनाशक्तौ च
 क्रमेण क्रमेण द्वादशेषु मासेषु यत् स्थितं लब्धं यच्च हितं
 तत् प्राशनीयमित्यशक्तत्वादित्वादेरर्थः ।

प्रति मासि प्रवक्ष्यामि शुक्लपक्षे क्रमेण तु ।

क्षीरं दधि घृतञ्चैव गोमूत्रञ्च कुशोदकम् ॥
 बिल्वपत्रीदकञ्चैव तथान्यच्चन्दनोदकम् ।
 जातीपत्रीदकञ्चैव पद्मकेसरमेव च ॥
 नागकेसरसञ्च लवङ्गं चन्द्रमेव च ।
 शुक्लपद्मे तु कथितं चैत्रात् प्रभृति षण्मुख ॥
 प्राशनं क्षणपद्मे तु कथ्यमानं शृणुष्व तत् ।
 वलाकं कीलकञ्चैव प्राशयेत्तु शतावरीम् ॥
 वनं लघुसुरं दारु सारिवां शङ्खपुष्पिकाम् ।
 शिरीषं सुरभीयुक्तं रक्तञ्च मौक्तिकं तथा ॥
 भारोदकं द्वादशमं प्राशनं कथितं तव * ।
 इतिगौरीव्रतः स्थातं सौभाग्यं स्त्रीषु पुत्रदम् ॥
 आयुरारोग्यदं स्त्रीणामिह लोके परत्र च ।
 इदं व्रतवरन्त्यक्ता स्त्रीषु नान्यद्व्रतं हितम् ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गौरीव्रतमुपाचरेत् ।
 अञ्जनं रक्तवस्त्रञ्च ताम्बूलं कुङ्कुमं तथा ॥
 दर्पणं व्यजनं कृत्वासनं यानमुत्तमम् ।
 गृहीपकरणं सर्वं हेमजं वाय ताम्रजम् ॥
 व्रतान्तेचैव दातव्यमाचार्याय प्रयत्नतः ।
 स्त्रीणाञ्चैव कुमारौणां वस्त्राण्याभरणानि च ॥
 दातव्यानि प्रयत्नेन यदीच्छेत् भूतिमात्मनः ।
 इत्ये तत्सरहस्यन्तु गौरीव्रतमुदाहृतम् ॥

* तारोदकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इतिकालोत्तरोक्तं गौरीव्रतम् ।

—ॐ—

मार्कण्डेय उवाच ।

शुक्लपक्षे तृतीयायां सोपवासोजितेन्द्रियः ।
मण्डलत्रितयं कुर्याद्वर्णकेन पृथक् पृथक् ॥
तथा मण्डलं दक्षिणे भागेश्चेतं कुर्यात्ततो नरः* ।
रक्तं मध्ये रवेः कुर्यात् तादृक्क्षेत्रं भ्रुवस्य तु ॥
विष्णोः पदत्रयं तेषु पूज्यं स्यात् मण्डलेन तु ।
भूमौ तु प्रथमं पादं द्वितीयं सूर्यमण्डले ॥
तृतीये तु भ्रुवे देवे पूजयेत् प्रयतः शुचिः ।
होममन्त्रेण पूजा ।

यथा मण्डलवर्णोक्तगन्धमाल्यादिभिर्द्विज ।
तद्विष्णोः परमित्येव होममन्त्रोविधीयते ॥
त्रिविक्रमायेति तथा स्त्रीशूद्रश्च द्विजोत्तम ।
अक्षतानि तिलानाज्यं होमयेत् संयुतत्रयं ॥
ताम्ररूप्य सुवर्णानि शक्त्या दद्यात्तुदक्षिणाम् ।
भोजनञ्च त्रिमधुरं भोजयेत् ब्राह्मणोत्तमान् ॥
प्राणवातान्तु कुर्वीत त्रिगन्धेन तु तद्दिने ।
तद्दिने व्रतदिने व्रतिना †
उपवासित्वमितरान्नवर्जनात् ।

* प्रीत मिति पुस्तकान्तरे ।

† तद्दिने व्रतिन उपवासित्व इतरान्नवर्जनात् द्वितीयभोजन वर्जनाच्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

द्वितीयायामुपोष्य तृतीयायां त्रिगव्य
 प्राशनं गव्यमिति दधि क्षीरं घृतम् ॥
 एवं वर्षत्रयं कृत्वा व्रतान्ते च त्रिहायनीम् ।
 ब्राह्मणाय तु गां दत्त्वा सर्वकामानवाप्नुयात् ।
 त्रिहायनीं त्रिवर्षां ।
 भूमौ तथान्तरिक्षे च दिवि चैव नरोत्तम ।
 गतिस्तस्याप्रतिहता भवत्यरिनिःसूदन ॥
 त्रीणि वर्षसहस्राणि त्रिविक्रमव्रतचारिणी ।
 मानसं वाचिकञ्चैव कायिकञ्च विमुञ्चति ॥
 सर्वपापं महाभाग मनुष्यो जायते तथा ।
 कुले धनाढेः महति रूपद्रविणसंयुतः ॥
 विरोगः सर्वसिद्धार्यस्त्रिवर्गस्य च साधकः ।
 कृत्वा द्वादशवर्षाणि शिवलोके महीयते ॥
 तत्रापि नित्यं वरदं वरेण्यं
 लक्ष्मीसहायं पुरुषं पुराणम् ।
 पश्यत्यामीषं विभुमप्रतर्क्यं
 सनातनं दुःखविनाशहेतुम् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं त्रिविक्रम तृतीयाव्रयम् ।

—:—

मार्कण्डेय उवाच ।

द्वितीयञ्च प्रवक्ष्यामि शृणु चैविक्रमं व्रतम् ।
 भूमिस्तु प्रथमः पादः अन्तरिक्षं तथा परः ॥

* अथमस इति पुरुषान्तरे पाठः ।

तृतीयादिविधिर्ज्ञेयो देवदेवस्य चक्रिणः ।

भुवः पतिः स्मृतो वङ्गिरतिरिक्तस्य चानलः ॥

दिशांपतिस्तथा सूर्यस्तव विष्णोः पदत्रयम् ।

ज्येष्ठे शुक्लतृतीयायां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥

कल्ये कूपजलं स्नातो वङ्गिं संपूयेन्नरः ।

सोपवासो द्वितीयायां कृतोपवासः कल्यं प्रातःकालः ।

गन्धमाल्यनमस्कारं दीपधूपान्नसम्प्रदा ।

नदीजले ततः स्नात्वा मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ॥

वायोः संपूजनं कृत्वा सक्तान् दत्त्वादिजातये ।

स्नात्वा तुसारतोये च सायं सूर्यं समर्चयेत् ॥

ततश्च नक्तं प्राश्नीयाद्विष्यं वाग्यतः शुचिः ।

एवं सम्बत्सरं राजन् कृत्वा व्रतमनुत्तमं ॥

समापयित्वा वैशाखे दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ।

ताम्रं रूप्यं सुवर्णञ्च त्रीणि लोहानि यादव ।

वासोयुगन्तयोष्णीषं त्रीणि चैतानि भक्तितः ।

एतत्सम्बत्सरं कृत्वा नरस्त्रैर्विक्रमं व्रतम् ॥

सर्वकाम समृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ।

विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ॥

देवरेण गुणाट्टेन वीणासुरजवादिना ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति कामचारो विद्वज्जमः ।

कामत्रयमुपासाद्य वरत्रयमुपाश्नुते ॥

अन्नमायुः श्रुतञ्चैव प्रसन्ने गरुडध्वजे ।

आक्रान्तलोक त्रितयस्य पूज्यः

पदत्रयं धर्मश्रुतास्वरिष्ठं ।

संप्राप्य कामान् दनुजातहर्तुं

गतिं र्यथेष्टां पुरुषः प्रयाति ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं त्रिविक्रमव्रतयाव्रतम् ।

—०*०—

मार्कण्डेयउवाच ॥

वक्ष्यतस्ते महाभाग तव त्रैविक्रमव्रतम् ।

तृतीयं नृपशार्दूल तन्मे निगदतः शृणु ।

ज्यैष्ठे शुक्लतृतीयायां नरः सम्यगुपोषितः ॥

भुवः सम्पूजनं कुर्याद्भूपमाख्यानुलेपनैः ।

दीपैः रत्नैश्च विविधैर्दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥

वीजपूर्णानि पात्राणि सहिरण्यानि भक्तितः ।

पूजैव मन्त्रिच्छस्य मास्याषाढे विधीयते ।

दक्षिणा तत्र दातव्या तथा वासोयुगं द्विजः ॥

दिवः पूजाच कर्त्तव्या श्रावणे प्राग्वदेव तु ।

कृत्वञ्चीपानहं युग्मं दक्षिणां तत्र दापयेत् ॥

एवं मासत्रयेणेह पारणं प्रथमं भवेत् ।

मासत्रयेण चान्येन ततोमासत्रये पुनः ॥

ततोमासत्रयेचान्यदेवमन्यन्नचानघ ।

विज्ञेयं नित्यधर्मस्य पारणानां चतुष्टयम् ॥

प्रथमपारणन्यायेनैव देवतापूजनं ।

दक्षिणादानादिना सर्व्वपारणसमापनम् ॥

प्रथमं पारणं कृत्वा वज्रिष्टीमफलं लभेत् ।
 अतिरात्रफलं राजन् द्वितीयपारणे तथा ॥
 तृतीये पारणे विश्वं वाजपेयफलं लभेत् ।
 चतुर्थे पारणे प्रोक्तं राजसूयस्य यत्फलं ॥
 विमानेनार्कवर्णेन किङ्किणीजालमालिना ।
 हंसयुक्तेन दिव्येन* वीणामुरजवादिना ॥
 वराप्सरोगणाढ्येन कामगेनापि चारुणा ।
 यथेष्टकामी भवति बहुकालमसंशयम् ॥
 मानुष्यजन्म चासाद्य त्रीणि शुक्तान्यवाप्नुयात् ।

शुक्तानि परिशुद्धानि ।

विद्या जन्म तथा कर्म नात्र कार्या विचारणा ॥
 त्रिविक्रमस्याप्रतिमस्य तस्य
 चराचरेशस्य पदत्रये तु ।
 यः पूजयेत्तस्य भवन्ति कामाः
 सर्वे समृद्धिर्नहि संशयोऽत्र ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं त्रिविक्रमव्रतम् ।

मार्कण्डेयउवाच ।

ज्यैष्ठे शुक्लतृतीयायां निसाहारोनरः शुचिः ।
 त्रिमूर्त्तिपूजनं कृत्वा तृतीयायां यथाविधि ॥

* देवरासागणाढ्येति पुस्तकाकारे पाठः ।

त्रिमूर्तिपूजनं तिसृणां मूर्त्तीनां वायु-सूर्य-चन्द्रमसां
पूजनम् ।

कूपनदतडागाद्यैर्मिश्रैः प्रातःशुचिर्जलैः ।

प्रत्युषे पूजयेद्वायुमनुलिप्ते शुभस्थले ॥

गन्धमाख्यनमस्कारदीपधूपान्नसम्पदा ।

होमं कुर्याद्यवैर्मुख्यैर्वस्त्रं दद्याद्द्विजातये ॥

मध्याह्ने पूजयेद्ब्रह्मै तथा सूर्यमतन्द्रितः ।

तिलांश्च जुहुयाद्ब्रह्मै दद्याद्विप्रेषु काञ्चनम् ॥

सूर्यास्तमनवेलायां जले चन्द्रश्च पूजयेत् ।

जले चन्द्रमसमभिधाय पूजयेदित्यावत् ।

वङ्गावभिधाय मध्याह्ने सूर्यं प्रपूजयेदिति यावत् ।

घृतेन होमं कुर्वीत रजतं दक्षिणा स्मृतम् ।

नक्तं भुञ्जीत धर्मज्ञः तैलहीनं ततो नरः ॥

पूर्णं सखत्सरं कृत्वा व्रतमेतदतन्द्रितः ।

स्वर्गलोकमवाप्नोति सहस्रं परिवत्सरं ॥

मानुष्यमासाद्य ततो राजा भवति भूतले ॥

व्रतं कृत्वा महाभाग पूर्णं सखत्सरत्रयम् ।

पञ्चवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥

मानुष्यमासाद्य ततो राजा भवति भूतले ।

विरीगो दर्शनीयश्च सुभगोधनवान्नरः ॥

कृत्वा द्वादशवर्षाणि व्रतमेतदनुत्तमम् ।

व्रतावसाने विप्राणां सहस्रभोजयेत्ततः ॥

भोज्यं त्रिमधुरप्रायं दद्यात्कृत्या च दक्षिणाम् ।

ततः स्वर्गमवाप्नोति वर्षाणाञ्च दशायुतम् ॥
ततो मानुष्यमासाद्य राजा भवति धार्मिकः ।
प्रदीप्तचक्रो धनवान् धर्मराजो जनप्रियः ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं राज्यव्रतम् ।

—:○:—

रन्ध्रीवाच ।

देवलोके महादेवि गणिकाः सौख्यसंयुताः ।
मर्त्यलोके तथा सर्वाः स्त्रियः सौभाग्यवर्जिताः ॥
कथं भाग्यञ्च भोगाञ्च लभन्ते परमेश्वरि ।
जन्मजन्मनि सौभाग्यं यथा भवति पार्वति ।
तथा मे सर्वमाख्याहि कारुण्याद्भक्तवत्सले ॥
उपवासे व्रते चैव तथा नियम एव च ।
एतत्सर्वं यथान्यायं ब्रूहि मे परमेश्वरि ॥

पार्वत्युवाच ।

शृणु भद्रे परं गुह्यं सर्वकामफलप्रदं ।
दुर्भगानाञ्च नारीणां सौभाग्यकरणं परम् ॥
लक्ष्मेश्वरीति विख्यातं ततः कोटीश्वरीव्रतम् ।
तृतीया शुक्लपक्षे तु मासि भाद्रपदे भवेत् ॥
तस्यां व्रतं तु संग्राह्यं यावद्वर्षचतुष्टयम् ।
उपवासेन कर्त्तव्यं वर्षे वर्षे तु सुन्दरि ॥
अखण्डानां तन्दुलानां तिलानां वा सुलोचने ।
लक्ष्मिकं विरच्याद्य चिपेत् पश्यसि शोभने ॥

क्षीरसंमिश्रितैः कार्थ्या देव्यामूर्तिः सुलोचना ।
 कृत्वा तु पुष्पप्राकारं पुष्पमालाभिमण्डितम् ॥
 संस्थाप्य पार्वतीं देवीं पूजयेद्भक्तिशक्तितः ।
 पूजयेद्विविधैः पुष्पैः कुङ्कुमागुरुचन्दनैः ॥
 गन्धैर्धूपैश्च नैवेद्यैः फलैश्च विविधैस्तथा ।
 वस्त्रेण चतुरेणैव पूजयेत्परमेश्वरीं ॥
 नमोनमस्ते देवेशि लक्ष्मेश्वरि नमोस्तु ते ।
 कोटीश्वरि नमस्तुभ्यं नमस्तेहरवल्लभे ॥
 उमादेवि नमस्तुभ्यं कात्यायनि नमोस्तु ते ।
 नमः कालि महाकालि शिवदुर्गे नमोस्तु ते ॥
 नमः सर्वाणि रुद्राणि अर्पणे शङ्करप्रिये ।
 सर्वभूतहिते देवि त्राहि संसारसागरात् ॥

पूजामन्त्रः ।

नमो लक्ष्मेश्वरी देवि कोटीश्वरि नमोस्तु ते ।
 गृहाणार्घ्यं मया दत्तं शङ्करेण समं मम ॥

अर्घ मन्त्रः ।

पुरा व्रतमिदं भद्रे इन्द्राण्या च कृतं शुभम् ।
 सन्ध्यावत्या च सावित्र्या अरुन्धत्या कृतं पुरा ॥
 दमयन्त्या च रोहिण्या कृतं व्रतवरं शुभे ॥
 गौरिणीर्भोजयेत्कृत्या इज्यान्ते च सुदीप्तिताः ।

गौरिणीः, सुवासिनीः ।

एवंविधविधानेन करोति नियता व्रतम् ।

ततोऽस्याः स्याच्च दारिद्र्यानच द्रष्टवियोजनम् ॥

अष्टपुत्रा भवेन्नारी भर्तारञ्च गुणाधिकम् ।

सुरूपं गुणिनं कान्तं पण्डितं प्रियदर्शनम् ।

ईश्वरं चैव राजानं भवेद्दीर्घायुषं प्रियम् ॥

भवेत्, प्राप्नुयात् ।

दातारञ्चैव भोक्तारं समस्तजनवल्लभम् ।

सुशीलं धार्मिकं शूरं चन्द्रवत्प्रियदर्शनम् ॥

सुरूपा सुगभा साध्वी भर्तृराज्यप्रदर्शिनी ।

धर्मशीला सुचरिता वाचयामृतभाषिणी ॥

दयाप्रदा च सर्वस्य सौभाग्यमतुलं भवेत् ।

सह पत्या वरारोहा कुरुते राज्यमुत्तमम् ॥

अन्तकाले समं तेन मोदते त्रिदिवे तथा ।

षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥

इदं कृत्वा पुरेन्द्राणीन्द्रं लेभे पतिमुत्तमम् ।

रोहिणी पतिमालेभे चन्द्रव्रतनिषेवणात् ।

रण्या देवी सुभर्तारमादित्यं प्राप्य सत्यतिम् ॥

इदन्ते कथितं भद्रे व्रतं कीटीश्वरञ्चर ।

लक्षेश्वरीतिविख्यातं कुरु रम्भे मनोहरं ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं कीटीश्वरीव्रतम् ।

—:—

पुलस्त्यउवाच ।

अन्यामपि प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशनीम् ।

रसकल्याणिनीमेतां पुराकल्पविदोविदुः ।
 माघमासे तु संप्राप्य तृतीयां शुक्लपक्षतः ॥
 प्रातर्गव्येन पयसा तिलैः स्नानं समाचरेत् ।
 स्नापयेन्मधुना देवीं तथैवेक्षुरसेन च ॥
 गन्धोदकेन च पुनः पूजनं कुङ्कुमेन वै ।
 दक्षिणाङ्गानि संपूज्य ततो वामानि पूजयेत् ॥
 ललितायैनमो देव्याः पादौ गुल्फं ततोऽर्चयेत् ।
 जङ्घाजानु तथाशान्त्यै तथैवोरुं श्रिये नमः ॥
 मदालसायै तु कटिं मङ्गलायै तथोदरम् ।
 स्नानं मदनवासिन्यै कुमुदायै च कन्धरं ॥
 भुजं भुजाग्रं माधव्यै कमलायै मुखस्मिते ।
 भ्रूललाटञ्च रुद्राण्यै शङ्करायै तथालकान् ॥
 मुकुटं विन्ध्यवासिन्यै पुनः काल्यै तथालकान् ।
 मदनायै ललाटन्तु मोहनायै पुनर्भ्रुवम् ॥
 नेत्रे चन्द्रार्द्धधारिण्यै तुष्ट्यै च वदनं-पुनः ।
 उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठमभयायै नमः स्तनम् ॥
 रम्भायै वामबाहुञ्च विशोकायै नमः करम् ।
 हृदयं मदनगामिन्यै पाटलायै तथोदरम् ॥
 कटिं सुरतवासिन्यै तथोरु चम्पकश्रिये ।
 जानुजङ्घे नमो गौर्ध्यै गुल्फं गायत्रिकै नमः ॥
 धराधरायै पादन्तु विशोकायै नमः शिरः ।
 नमो भवान्यै कामिन्यै कामदेव्यै जगत्श्रियै ॥
 आनन्दायै सुनन्दायै सुभद्रायै नमोनमः ।

एवं संपूज्य विधिवत् द्विजदम्पत्यमर्चयेत् ॥

भोजयित्वान्नपानेन मधुरेण विमत्सरः ।

सलड्डुकं वारिकुम्भं शुक्ताम्बरयुगद्वयम् ॥

दत्त्वा सुवर्णकमलं गन्धमाल्यैरथार्चयेत् ।

प्रीयतामन्न कुमुदा गृह्णीयात्तवणव्रतम् ॥

कुमुदाप्रौयतमिति मन्त्रेण कुम्भत्रयं सुवर्णकमलं दत्त्वा मासं
लवणं न भक्षयामीति व्रतं गृह्णीयात् ।

अनेन विधिना देवीं मासि मासि सदा र्चयेत् ।

लवणं वर्जयेन्नाघे फाल्गुने च गुहं पुनः ॥

तवराजं तथा चैत्रे वर्ज्यञ्च मधु माधवे ।

पानकं ज्यैष्ठमासे तु तथा षाढे च जीरकम् ॥

श्रावणे वर्जयेत् क्षीरं दधि भाद्रपदे तथा ।

वृतमाश्वयुजे तद्वदूर्जं वर्ज्याथ मर्जिका ॥

‘जर्ज’, कार्तिके । ‘मर्जिका’, रमाला । लोके शिखरिणी-
ति प्रसिद्धा ।

धान्यकं मार्गशीर्षे तु पौषे वर्ज्याथ शर्करा ।

व्रतान्ते करकं पूर्णमेतेषां मासि मासि च ।

दद्याद्विकालवेलायां भक्ष्यपात्रेण संयुतं ॥

व्रतान्ते करकमित्यादि । एतेषां लवणगुडादीनां मध्ये
यस्मिन्मासे यत्त्यक्तं तस्मात्तत्रान्ते तेन लवणादिना पूर्णं
करकं वक्ष्यमाणलड्डुकादि भक्ष्यपात्रयुक्तं दद्यादित्यर्थः ॥

लड्डुकान् श्वेतवर्तींश्च संयावमथ पूरिकाः ।

पारिकाष्टतपूराश्च पिठापूपांश्च मण्डकान् ॥

चीरशाकञ्च दध्यन्नं* इन्दुर्धौशीकवर्त्तिकं ।
 माघादिक्रमशी †दद्यादेतानि करकोपरि ॥
 कुमुदा माधवी गौरी रश्मा भद्रा जया शिवा ।
 उमा रतिः सती तद्वन्मङ्गला रतिलालसा ॥
 क्रमान्माघादिसर्व्वत्र प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ।
 सर्व्वत्र पञ्चगव्यन्तु प्राशनं समुदाहृतम् ॥
 उपवासी भवेन्नित्यमशक्तौ नक्तमिष्यते ।
 पुनर्भाघे तु सम्प्राप्ते शर्करा करकोपरि ॥
 कृत्वा तु काञ्चनीं गौरीं पञ्चरत्नसमन्विताम् ।
 हैमीयाङ्गुष्ठमात्राञ्च साक्षसूत्रकमण्डलम् ॥
 चतुर्भुजामिन्दुयुतां सितनेत्रपटावताम् ।
 तद्वन्नोमियुनं शुक्तं सुवर्णाढ्यं सिताम्बरम् ॥
 सवस्त्रं भोजनं दद्याद्भवानी प्रीयतामिति ।
 अनेन विधिना यस्तु रसकल्पाणिनीव्रतम् ।
 कुर्यात् स सर्व्वपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥
 भवार्बुदसहस्रन्तु न दुःखीजायते क्वचित् ।
 अग्निष्टोमसहस्रेण यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥
 नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा वरानने ।
 विधवा च वराकी वा सापि तत्फलभागिनी ।
 सौभाग्यारोग्यसम्पन्ना गौरीलोके महीयते ॥
 इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसङ्गात् ।

* चारिका इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† चीराग्रमथ फेणिका इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सकलकलुषमुक्तः पार्ष्वती लोकमेति ।
मतिमपि च जनानां योददाति व्रतार्थं ॥
विपुलगतिजनानां नायकः स्यादमोघः ।
इति पद्मपुराणोक्तं रसकल्याणिनीव्रतम् ।

—:—

सनत्कुमार उवाच ।

तृतीयायां महाभाग कर्त्तव्यञ्च व्रतं शृणु ।
येनानन्तभवार्थमेनः क्षपयति द्विजः ॥
ग्रहपीडादिकैरन्यैरुपसर्गैः प्रपण्डितः ।
अस्यां शान्तिं प्रकुर्वीत यतवाक्कायमानसः ॥
स्थण्डिलं * रचयित्वा तु नरोवीजप्रसूनकैः ।
चक्राब्जं मण्डलं कुर्यादस्त्रिंशततण्डुलैः ॥
तत्र चावाहयेद्देवं नरसिंहाकृति विभुं ।
प्रसन्नमधुरोदारवीक्षणक्षपितार्त्तिकं ।
अशेषभयविध्वंसचतुरं पुरुषं हरिम् ।
अभयं भयतमानां ददतां ददतांवरम् ॥
प्रपन्नार्त्तिमुधां तत्र प्रसादपरमेण च † ।
वदनेन च सुस्त्रोणि नयनेन विराजितम् ॥
विपक्षपक्षविजोदचतुरानन्तबाहुकम् ।
विद्युन्मालावृतोत्तुङ्गरजताद्रिमिवापरम् ॥
किरीटहारकेयूरवनमालाविभूषितम् ।

* मण्डलञ्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रयतातिमुखा इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

ग्रहचक्रं गदा शार्ङ्गनन्दनाद्यैरलङ्कृतम् ॥

जातिप्रसूनकैश्चित्रैः* सिताभोजैरखण्डितैः ।

अक्षतैर्मल्लिकाद्यैश्च नव्यावर्तप्रसूनकैः ॥

अक्षतैर्विल्वपत्रैश्च तत्फलैश्च तदङ्गुरैः ।

तिलैः सतण्डुलैः सिद्धैः तुलसीश्रीलताङ्गुरैः ॥

नीलोत्पलैः कुवलयैः कुमुदैश्च सकेसरैः ।

काश्मीरचन्दनक्षोदकपूर्णागुरुमिश्रितैः ॥

चित्रैः अपूर्वगन्धैश्च अखण्डितैः संवृतैः, अक्षतैरनुपहतैः, नद्या-
वर्तन्तगरम्, अक्षतैरपृथक्कृतैः, सिद्धैः साधितैः, श्रीलतापद्मिनी,
कुवलयैरुत्पलैः, केसरं वकुलम् । काश्मीरं केसरं क्षोदकपूर्णं ।

पयसा पायसान्नेन गुडत्रैमधुरोत्पलैः ।

आव्यग्रीतिपदैश्चारुनृत्यवाद्यप्रदर्शनैः ।

प्रदक्षिणं नमस्कारस्तीर्त्नाद्यैर्भक्तिभावितैः ॥

सम्यगभ्यर्च्य देवेशं विधिदृष्टेन कर्मणा ।

नानौषधिसमायुक्तं नानातीर्थोदकान्वितम् ॥

नानारससमायुक्तं नानाकुसुमसंश्रितम् ।

नानाबीजोपरिचक्षितं नानावस्त्रसमन्वितम् ॥

नानाकूर्चयुतं पूर्णकुम्भं संस्थापयेत् पुरः ।

तस्मिन्नावाहयेद्देवं सुदर्शनमनन्यधीः ।

पूर्वोक्तैर्नैव मार्गेण सम्यगभ्यर्च्य शक्तितः ॥

पूर्वादिक्रमयोगेन संस्थाप्य चतुरो घटान् ।

कोणेषु च तथा तेषु क्रमादितांश्च संस्मरेत् ॥

तेषु अष्टकुण्डेषु, तान् नन्दकादीन् ।

नन्दकं मुशलं पद्मं गदा शार्ङ्गञ्च शङ्खकम् ।

पाशञ्च शक्तिरित्येते तद्वाङ्मेऽपि तथैव च ॥

लोकपालप्रतिष्ठानं कृत्वा सर्वत्र पूजयेत् ।

तथा च मध्यमे कुम्भे तथान्येष्वप्यलंकृतम् ॥

एवं समाप्य विधिवत् पूजां तत्र विचक्षणः ।

जपेद्दशसहस्रञ्च सुदर्शनमनन्यधीः ॥

जपेत्सहस्रमन्यत्र प्रतिकुम्भं विचक्षणः ।

अथ कुण्डप्रतिष्ठानमग्न्याधानं यथाविधि ॥

विधाव संस्कृते चाग्नौ जुहुयात्सर्वशान्तये ।

तिमध्वक्तैस्तिलैः शुद्धैराजान पयसापि च ॥

श्रीलताकुसुमापाणिविल्वपत्रप्रसूनकैः ।

दूर्वाङ्गुरैस्तिमध्वक्तैः वीजतण्डुलसर्पपैः ॥

आयुः कामस्तु दूर्वाभिः श्रीकामो विल्वसम्भवेः ।

सौभाग्यकामो लक्ष्मीवान् श्रीलतापर्णसूत्रकैः ॥

‘लक्ष्मीवान्, लक्ष्मीकामः ।

आरोग्यकामः पयसा गव्याज्येन तथा तिलैः ॥

पुष्टिकामस्त्वपामार्गैरपमृत्युर्गदूचिभिः ।

अपमृत्युः अपमृत्युयुक्तः ।

पद्मैश्चाव्याहता लक्ष्मीः पुष्टिश्च कुसुदैरपि ।

जातिपुष्पैर्धरालाभो नन्द्यावर्त्तप्रसूनकैः ॥

एकपत्रैः सितैः पद्मै रधिराजं संस्पृच्छति ॥

रजतं मञ्जिकायैश्च सुवर्णचम्पकीद्वयैः ।

बीजान्नतण्डुलाद्यैश्च तत्तन्नाभो भविष्यति ॥

एतेष्वन्यतमैदृष्टैर्यथ्यं कामयते वरं ।

दशसाहस्रयोगेन तन्तं विन्दत्यसंशयम् ॥

होमाच्च द्विगुणं प्राहुस्तर्पणं मन्त्रनिश्चयः ।

तस्य तद्विगुणं प्राहुर्जपपण विधिक्रमः ॥

नियोगारम्भसमये नियमान् प्रतिपालयेत् ।

त्रयं वाहरहः कुर्वन् नक्तकालं समापयेत् ॥

नियोगा मण्डले स्वनयः, नियमास्मौनादीन् ।

त्रयञ्चाहरहः पूर्वं नक्तकालान् समापयेत् ।

त्रयं होम तर्प्यं जपान् ।

अहरहः प्रतिदिनं संख्या च सङ्कल्पित होमसंख्या निक्षेपा
पेक्षया ।

हविष्याशी जितक्रोधो यतवाक्कायमानसः ।

नित्यं त्रिःसवणं स्नायात्सदाचाररतीमुनिः ॥

न चानृतकथोनग्निं ब्रह्मचारी जितश्रमः ।

गौरी विमलरो नित्यं स्वाध्यायनिरतः शुचिः ।

अनश्वन् वायशाकाशी फलस्य गुरुलाघवम् ॥

मत्वाद्दीत नियमानासमाप्तिः प्रयत्नतः ।

नियमान्, हविष्यान्नाशनं । शाकाशनमनशनं च ।

तथा संख्या समुत्कर्षः फलगौरवहेतुकः ॥

अयुतञ्च वरं वाहु स्तद्विस्तृप्तफलानुगा ।

कृत्वैवं सम्यगाचार्यं समानीय च साधकम् ।

मध्यमं कुम्भमादाय स्नापयेद्देवसन्निधौ ॥

‘साधकं, यजमानं ।

सुदीपित महाज्वालाविदीपितदिगन्तरम्* ।

तायस्वचैनमापद्मो भद्रं प्रदिशते नमः ॥

अन्यैरपि यथा योगं कुर्यात्तस्याभिषेचनम् ।

तत्तन्मन्त्रेण वाचार्यस्तत्समच्चं महामतिः ॥

ॐ देतेयनिकराभोग शैलनिर्भेददीक्षितः ।

पद्मशङ्खमनोनन्द चाह्नेनमपि नन्दक ॥

ॐ विपक्षकायमथनतच्छिरोलुलितानन ।

कमलाकान्तदयितपाह्नेनं सुषलायुध ॥

विश्वोद्भवभयत्राणलीलस्य परमात्मनः ।

लीलारविन्दसुभग पाह्नेनमपि पङ्कजः ॥

कौमोदकीगदा सा वै देवी दिशतु मङ्गलम् ।

या मुकुन्दकराश्रोजविलसद्भूषणायते ॥

ॐ स्वविष्कारहृताशेषरक्षोदनुजजीवितम् ।

येनासौ रक्षतादेनं विष्णीः शार्ङ्गं धनुर्वर ॥

दैत्यसीमन्तिनीगर्भनिर्भेदचतुरस्वन ।

स्रवदव्यक्तरक्ताजमधुपूर्णमुख स्वराट् ॥

दैत्यरक्षोधिपप्राणवसाकधिरभोजन ।

एनं सर्वत्र रक्षन्तु शार्ङ्गपाणेः शरीरकराः ॥

अरातिहेतिप्रमुखशक्त्योजः क्षपणक्षमा ।

आपद्मोरक्षतादेनं शक्तिः श्रीः सवरायुध ॥

एवं स्वात्वा हृतैर्व्यस्त्रैर्भूषणाद्यैरलङ्कृतं ।

* सुदर्शनमहाज्वालाविदीपितदिगन्तरमिति पुलकान्तरे पाठः ।

नीराजनविधिर्दधौदद्यात् द्विप्राय दक्षिणाम् ॥
 गुरवे च वरं दत्त्वा बन्धुभ्यो दक्षिणादिकम् ।
 अन्यथापि तदार्थिभ्यो दद्याद्भूरि यथोदयम् ॥
 द्विजमध्यमथानीय तैः स्नातोमङ्गलाकृतिः ।
 तिस्रचन्दनलाजाञ्जश्वेतसर्षपचन्दनैः ॥
 ब्राह्मणैः स्वस्तिमावाच्यमाशीरपि च कारयेत् * ।
 कूर्चोदकेन चाचार्यः कुर्याद्भद्रवचः कृती ॥
 ॐ आयुश्च विपुलं देव श्रियश्च विपुलां भुवि ।
 अक्षय्यमपि चारोग्यं मनःशान्तिमथाक्षयां ॥
 विद्यामानकुलबुद्धिरीगाद्यैरप्यनाहतम् ।
 विद्याधिकं तथात्यर्थं श्रीशो दिशतु मङ्गलम् ॥
 स्वस्तिचास्तु शिवं चास्तु भद्रमस्तु सदा तव ।
 आपद्गात्र भयेभ्यश्च रक्षन्तु त्वां श्रियःपतिः ॥
 इति रक्षाविधिं कृत्वा लोकपालबलिं क्षिपेत् ।
 पूर्व्वं च तन्दुलैः कार्यः कृत्वा रात्रौ दक्षिणा ॥
 पश्चिमे पायसेनैव शुक्लान्नेन तथोदरे ।
 कोणेषु शक्तिभिः कुर्यात् गुडमिश्रैस्ततोबहिः ॥
 सर्व्वार्थे च बलिन्दद्यात् सर्व्वैर्द्रव्यैर्महामतिः ।
 इति शान्तिव्रतं प्रोक्तं तृतीयायां महामते ॥
 सर्व्वदुःखप्रशमनं सर्व्वरोगविनाशनम् ।
 सर्व्वसौख्यप्रदं स्त्रीणामन्नकामफलप्रदम् ।
 सर्व्वार्तिशमनं धन्यं सर्व्वपापप्रणाशनम् ॥

* ब्राह्मणैः स्वस्ति वचनमाशीरपि कारयेदिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यस्त्वेतत् कुरुते मर्त्यः श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।
 स सर्वार्थविनिर्मुक्तो शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ॥
 दुःखे वामयग्रासे उग्रपीडाद्युपद्रवे ।
 विषाद्युपनिपाते च पुत्रनाशधनक्षये ॥
 राज्यनाशे जनक्षीभे दुर्भिक्षे शत्रुपीडने ।
 ज्वराक्षिरोगार्तिघोरप्लीहकुष्ठभगन्दरैः ॥
 क्षयापस्मरणाद्यैश्च तीव्रदुःखचये सति ।
 स्नानमेतत् प्रकुर्वीत प्रज्ञासारस्तु पूरुषः ॥
 मुक्तावारक्तपुरुषः प्रज्ञावाञ्छास्तसम्मतः ।
 अत्युपद्रवसाहस्रमतीत्यसुखमेधते ॥

इति गरुडपुराणोक्तं शान्तिव्रतम् ।

—०*०—

पुलस्त्य उवाच ।

तथैवान्यां प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीं ।
 लोके तु नाम्ना विख्यातां, सान्द्रानन्दकरीमिमाम् ॥
 यदा शुक्लतृतीयाशामाषाढर्चं भवेत् क्वचित् ।
 ब्रह्मर्चं वाथ वाप्यं वा हस्तो मूलमथापि वा ॥
 आषाढर्चं उत्तराषाढा, ब्रह्मर्चं, अभिजित् ।
 'आप्यं', पूर्वाषाढा ।
 दर्भगन्धोदकैः स्नानं तदा सम्यक् समाचरेत् ।
 शुक्लमाल्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ॥

भवानीमर्चयेद्भक्त्या शुक्लपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
 भवेन सहितां राजन् उपविष्टास्वरासने * ॥
 वासुदेव्यै नमः पादौ शङ्कराय ततोत्तरम् ।
 जङ्घे शोकविनाशिन्यै आनन्दाय नमः प्रभो ॥
 रश्मायै पूजयेदरू शिवाय च पिनाकिने ।
 आनन्दिन्यै कटिं देव्याः शूलिने शूलपाणये ॥
 माधव्यै च तथा नाभिं तथा शम्भोर्भवाय च ।
 स्तनावानन्दकारिण्यै शङ्करायेन्दुधारिणे ॥
 उत्कण्ठिन्यै नमः कण्ठं नीलकण्ठाय वै हरम् ।
 करावुत्पलधारिण्यै रुद्राय यजतां पतौ ॥
 बाह्वच परिरम्भिण्यै नृत्यशीलाय वै हरम् ।
 देव्या मुखं विनाशिन्यै वृषेशाय पुनर्विभो ॥
 स्मितञ्च स्मरशीलायै विश्ववक्त्राय तत्परे ।
 नेत्रे दमनवासिन्यै विश्वधात्रे त्रिशूलिने ॥
 भ्रुवौ नेत्रप्रियायै च ताण्डवेशाय वै विभो ।
 देव्या ललाटमिन्द्राण्यै हृद्यवाहाय वै विभो ॥
 स्वाहायै मुकुटन्देव्याः शम्भोर्गङ्गाधराय वै ।
 विश्वकायौ विश्वमुख्यौ विश्वपादकरौ शिवौ ॥
 प्रसन्नवदनौ वन्दे पार्व्वतीपरमेश्वरौ ।
 एवं संपूज्य विधिवद्गतः शिवयोः पुनः ॥
 पद्मोत्पलानि रजसा नानावर्णानि वा लिखेत् ।
 शङ्खं चक्रं स्वस्तिकञ्च तथा चैवार्धनाणकम् ।

* उपविष्टां वरामने इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

यावन्तः पांशवस्तत्र रजसः पतिता भुवि ॥
 तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ।
 चत्वारि धृतपात्राणि सहिरण्यानि भक्तितः ॥
 दद्याद्विजाय करकमुदकेन समन्वितं ।
 प्रतिपक्षं चतुर्मासं यावदेतान्निवेदयेत् ॥
 ततस्तु चतुरी मासान् पूर्ववत् करकोपरि ।
 चत्वारिंशत् पात्राणि तिलपात्राणि तत्परम् ॥
 पूर्ववत्सहिरण्यानि करकोपरिधाय दद्यात् ।
 गन्धोदकं पुष्पवारि चन्दनं कुङ्कुमोदकं ।
 अपक्वं दधि दुग्धं वा गोशृङ्गोदकमेव च ॥
 पिष्टोदकं तथा वारि कुष्ठचूर्णान्वितं पुनः ।
 उशीरसलिलं तद्वत् यववल्गुदकं तथा ॥
 तिलोदकञ्च सम्प्राश्य स्वपेन्मार्गशिरादिषु ।
 मासेषु पञ्चद्वितये प्राशनं समुदाहृतम् ॥
 सर्वत्र शुक्लपुष्पाणि प्रशस्तानि शिवार्चने ।
 दानकालेषु सर्वेषु मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥
 गौरी मे प्रीयतां नित्यमनघा सर्वमङ्गला ।
 सौभाग्याय सुललिता भवानी सर्वसिद्धये ॥
 सम्बत्सरान्ते लवणं गुडकुम्भसमन्वितम् ।
 चन्दनं नेत्रपट्टञ्च* सहिरण्याम्बुजं तथा ॥
 उमामहेश्वरं हैमं तद्वदिक्षुफलैर्युतम् ।
 सुशुक्लामासृतां शय्यां सोपधानां निवेदयेत् ॥

नेत्रपट्टञ्चेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सपत्नीकाय विप्राय गौरी मे प्रीयतामिति ।
 आर्द्रानन्दकरी नाम तृतीयैषा सनातनी ॥
 यामुपोष्य नरोयाति शम्भोस्तत्परमं पदम् ।
 ब्रह्म लोके सदानन्दं प्राप्नोति च न संशयः ॥
 आयुरारोग्यसम्पन्नो न कश्चित् शोक्माप्नुयात् ।
 नारी वा कुरुते या तु कुमारी विधवा तथा ।
 सापि तत्फलमाप्नोति प्रसादाच्छूलपाणिनः ॥
 प्रतिपक्षमुपोष्यैवं मन्त्रार्चनविधानतः ।
 रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
 य इदं शृणुयान्नित्यं आवयेद्वापि मानवः ।
 रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥
 य इदं शृणुयान्नित्यं आवयेद्वापि मानवः ।
 शक्रलोकैः सगन्धर्वैः पूज्यतेऽव्दयुतावधि ॥
 आनन्ददां सकलदुःखहरां तृतीयां
 या स्त्री करोति विधवा सधवाथवा वा ।
 सा स्वे गृहे सुखसुखान्यनुभूय भूयो
 गौरीपुरं सद्यिता मुदिता प्रयाति ॥

इति पद्मपुराणोक्तमार्द्रादानव्रतम् ।

—००—

सुमन्तुरुवाच ।

पतिव्रता पतिप्राणा पतिशुश्रूषणे रता ।

एवंविधा प्रियायुक्ता शुचिसम्भोजना सती ॥

सोपवासा तृतीयायां लवणं परिवर्जयेत् ॥

सोपवासेति व्रतारम्भे द्वितीयायां कृतोपवासा तृतीयायां
लवणं परिवर्जयेत् ।

सा वै गृह्णातु वै भक्त्या व्रतमामरणान्तिकम् ।

गौरी ददाति सन्तुष्टा रूपसौभाग्यमेव च ॥

लावण्यलवणं हृद्यं श्लाघ्यं पुंसां मनोनुगम् ।

पुंसां मनोरमा नारी मर्त्ता भार्यामनोरमः ॥

गौरीव्रतेन लभते राजन् लवणवर्जनात् ।

उमया च पुरा प्रोक्तं यद्वा तच्च निबोधत ॥

इतिव्रतं प्रतिविभो धर्म्मराजस्य शृण्वतः ।

मथानन्तमिदं सृष्टं सौभाग्यकरणं नृणाम् ॥

मर्त्ये तु नियता नारी व्रतमेतच्चरिष्यति ।

सह मोदिष्यते भर्त्ता यावद्भर्त्ता हरीमम ॥

या वै कल्याणभर्त्तारं विन्दते शोभना सती ।

साविदं व्रतमुद्दिश्य भवेदच्चारभोजना ॥

मच्चित्ता मन्मना कुर्यान्मदभर्त्ता मत्परिग्रहा ।

गौरीं संस्थाप्य सौवर्णीं गन्धालङ्कारभूषिताम् ॥

वस्त्रैः सुसूक्ष्मैः सखीतां पुष्पमण्डनमण्डिताम् ।

लवणामृतं गुडं तैलं देव्याः शुक्ते निवेदयेत् ॥

कदुखण्डं जीरकञ्च शङ्खं पत्रञ्च भारत ।

शुक्ते पक्षे इति शेषः ।

‘कदुखण्डं’, आर्द्रकम् ।

गुडपूपास्तथा पूपाः खण्डवेष्टास्तथा नृप ।
 ब्राह्मणे वेदसम्पन्ने प्रदेयाः सुवज्ज्युते ॥
 शुक्ले शुक्ले सदा देया यथा शक्त्या हिरण्मयी ।
 धनहीनैस्तु शक्त्या वै मधुक्षीरमयी नृप ॥
 अक्षारलवणं रात्रौ भुङ्क्ते वीर सुवाग्यता ।
 गौरी सन्निहिता नित्यं भूमौ संस्तरशायिनी ॥
 भर्तारं लभते कन्या या वाञ्छति मनोनुगम् ।
 सुचिरं सह भर्ता वै क्रीडयित्वा स हैव सा ॥
 सन्ततिञ्च प्रतिष्ठाप्य सह तेनैव गच्छति ।
 ब्रह्म लोकान् परे लोके भोगश्चित्प्रसिद्धिनाम् ॥
 विधवा तु महाराज देव्या व्रतपरायणा ।
 भर्तारं नियता नित्यं सदार्चनपरायणा ॥
 ब्रह्म वोत्सृज्य देहस्य दत्त्वा हरपुरे प्रियम् ।
 आकृष्य यमदूतेभ्यः सा भर्तारं रमेद्विवि ॥
 वर्षकोटिं शतगुणां परीत्वा पुनरागता ।
 भर्ता सहैव पूर्वोक्तं लभते फलमौषितम् ॥
 इत्येषा तिथिरित्येवं तृतीया लोकपूजिता ।
 सदा विशेषतः पुण्या वैशाखे मासि वा भवेत् ॥
 पुण्यभाद्रपदे मासि माघस्यैव न संशयः ।
 माघभाद्रपदे वापि स्त्रीणां धन्यां प्रचक्षते ॥
 साधारणा तु वै पूर्वा सर्वलोकस्य भारत ।
 माघमासे तृतीयायां गुडस्य लवणस्य च ॥
 दानं श्रेयस्करं राजन् स्त्रीणाञ्च पुरुषस्य च ।

गुडेन तुष्यते देवी लवणेन तु शङ्करः ॥
 गुडपूपास्तु कर्त्तव्या मासि भाद्रपदे तु या ।
 तृतीया याक्षया लोके गौर्वाणै रूपशब्दप्रते ॥
 योऽस्यां ददाति करकान् वारिधारासमन्वितान् ।
 स याति पुरुषो वीर लोकान् वै हेतिमालिनः ॥
 वारिदानं प्रशस्तं वै मोदकानाञ्च भारत ।
 वैशाखे मासि राजेन्द्र तृतीया चन्दनस्य च ॥
 वारिणा तुष्यते देवी मोदकैर्भवणव हि ।
 दानात्तु चन्दनस्येह* नरयोनावसम्भवः ॥
 यात्वेष्टा कुरुशार्दूल वैशाखे मासि या तिथिः ।
 तृतीया साक्षया लोके गौर्वाणैरिह शस्यते ॥
 योऽस्यां ददाति करकान् वारिधान्यसमन्वितान् ।
 स याति पुरुषो वीर लोकान् वै हेतिमालिनः† ॥
 इत्येषा कथिता वीर तृतीया तिथिरुत्तमा ।
 यामुपीष्य नरो राजन् बुद्धिहृदि श्रियं व्रजेत् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं अलवणव्रततीयाव्रतम् ।

ब्रह्मोवाच ।

गौरी काली उमा भद्रा दुर्गा कान्तिः सरस्वती ।

* वंजनोनावसंशय इति पुस्तकान्तर पाठः । कंपयौनावसम्भवा इति क्वचित्पाठः ।

† हेममालिन इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

मङ्गला वैष्णवी लक्ष्मीः शिवा नारायणी क्रमात् ॥
 मार्गतृतीयामारभ्य पूजयेत् स्वर्गभाक् भवेत्,
 मार्गशीर्षतृतीयामारभ्य प्रतिमासमे कैकेन नाम्ना पूज-
 येदित्यर्थः

अर्धनारीश्वरं रुद्रमथवा उमाशङ्करम् ।

पूजयेद्विधिवन्नारीमवियोगमवाप्नुहात् ।

यथा वा विष्णुरूपेण पूजयेदीश्वरं सदा ॥

ईशस्य वामभागस्थां सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

अर्धनारीश्वरमूर्त्तिं मुमामहेश्वरम्

वा सुवर्णादिमयं विधाय वामभागस्थां देवीं गौर्यादिभिः
 पूजयेत् । अथवा विष्णुरूपेण संयुतं ईश्वरमिति । हरिहर
 मूर्त्तिं कृत्वा वामार्धस्थकेशवादिनामभिः प्रत्येकं पूजयेत् ।
 केशव नारायण माधव गोविन्द विष्णु मधुसूदन श्रीधर हृषीकेश
 पद्मनाभ दामोदराख्यानं देवान् धूपस्रग्दीपाद्यैरुपोष्य पूज्य
 दक्षिणाभिर्नामभिः । अश्वमेधादिसर्वमखानां गोलक्षदान
 स्यापि नित्यसर्वनामस्मरणादभिमतफलमाप्नोति ।

इति भविष्यपुराणोक्तं नाम तृतीयाव्रतम् ।

—१०—

ब्रह्मोवाच ।

तृतीयायान्तु वित्तेशं वित्ताढ्यो जायते ध्रुवम् ।

पूजयित्वेति शेषः ।

क्रयादिव्यवहारे च लाभोदिव्यगुणो भवेत् ।

मूलमन्त्राः खज्राभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ॥
 पूर्वतः पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च त्रिथीश्वरः ।
 गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ॥
 पूजाशठैन शठैन कृतापि तु फलप्रदा ।
 आज्यधारा समिद्धिश्च दधिक्षीरान्नमालिकैः ।
 पूर्वीक्तफलदो होमो भवेच्छान्तेन चेतसा ॥
 एतत् व्रतं वैश्वानरप्रतिपद्व्रतवत्स्वास्थ्यम् ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं कुवेरव्रतम् ।

—०—

अगस्त्य उवाच ।

अतः परं महाराज सौभाग्यकरणं व्रतम् ।
 शृणु येनाशु सौभाग्यं स्त्रीपुंसामभिजायते ॥
 फाल्गुनस्य तु मासस्य तृतीया शुक्लपक्षतः ।
 उपोषितेन नक्तने शुचिना सत्यभाषिणा ।
 सश्रीकञ्च हरिं पूज्य रुद्रं वा उमया सह ॥
 अत्र देवताया इति प्रतिमालक्षणविधानं ततस्तं ब्राह्मणे दद्या-
 दिति वक्ष्यमाणत्वात् । सा च प्राधान्येन सुवर्णमयी प्राप्नोति ।
 गभीरायेति पादौ तु सुभगायेति वै कटिम् ।
 उदरं देवदेवेति श्रीकण्ठेति च वै उरः ।
 त्रिलोचनायेति शिरो रुद्रायेति समन्ततः ।
 एवमभ्यर्च्य मेधावी विष्णुं लक्ष्मीसमन्वितम् ॥
 विष्णु पूजायान्तु वैष्णवमन्त्रप्रयोगः ।

हरं वा गौरीसंयुक्तं गन्धपुष्पादिभिः क्रमात् ।
 ततस्तस्याग्रतो होमं कारयेन्मधुसर्पिषा ॥
 तिलैः सह महाराज सौभाग्यपतयेति च ।
 ततस्त्वच्चारसंयुक्तं निःस्नेहं धरणीतले ॥
 गोधूमान्नं तु भुञ्जीत कृत्वाप्येवं विधिः स्मृतः ।
 आषाढादिद्वितीया तु पायसं तत्र भोजयेत् ॥
 यवान्नन्तु ततः पश्चात् कार्तिकादिषु पार्थिव ।
 श्यामाकान्नं हविर्वापि यथा शक्त्या प्रसन्नधीः ॥
 ततस्तं ब्राह्मणे दद्यात् पात्रभूते विचक्षणैः ।
 अनङ्गहीने वेदानां पारगे साधुवर्त्तिनि ॥
 सदाचारयुते दद्यादल्पचित्तेऽपि भूपते ।
 खड्गैः पात्रैरुपेतञ्च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥
 एकं मधु घृतं पात्रं द्वितीयं घृतपूरितम् ।
 तृतीयं तिलतैलस्य चतुर्थं गुडसंयुतम् ।
 पञ्चमं लवणापर्णं षष्ठं गोक्षीरसंयुतं ॥
 एतान् दत्त्वा रसान् राजन् सप्तजनान्तरे भवेत् ।
 सुभगो दर्शनीयश्च नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥

इति श्रीवराह पुराणोक्तं सौभाग्य तृतीयाव्रतम् ।

—:—

नारद उवाच ।

भगवन् श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
 सौभाग्यजननञ्चैव अभीष्टफलदायकम् ॥

ब्रह्मोवाच ।

शृणु विप्र विधानेन तृतीयां प्रहरात्मिकाम् ।
 या योषितो विधानेन स्वर्गं सौभाग्यदा भवेत् ॥
 माघे शुक्लतृतीयायामुपवासन्तु कारयेत् ।
 रात्रौ सन्धारमाहृत्य गौरीयागस्य मण्डपे ॥
 अष्टपदं लिखेत्पद्मं मण्डपे मुनिपुङ्गव ।
 उमामहेश्वरं तत्र पूजयेत्सुसमाहितः ॥
 पूर्वपदे न्यसेद्गौरीमाग्नेय्यां ललितां न्यसेत् ।
 दक्षिणे तु उमानाम नैर्ऋत्ये च स्वधां तथा ॥
 पश्चिमे वामदेवीन्तु वायव्यां मूलगौरिकां ।
 उत्तरे तु शुभगान्तु ऐशान्यां गिरिजां तथा ॥
 उमामहेश्वरं मध्ये गन्धपुष्पैः प्रपूजयेत् ।
 भृङ्गारञ्चैव संस्थाप्य तण्डुलैः परिपूरयेत् ॥

‘भृङ्गारः, कलशः ।

ततस्तस्यायतः कुण्डं हस्तमात्रं समेखलम् ।
 घण्टां कोणे तु संस्थाप्य चत्वारो वारिसंभृताः ॥
 घृतेनाज्याहुतीहुत्वा तिलहोमन्तु कारयेत् ।
 आहुतीनां शतं हुत्वा गायत्र्या तु समाहितः ॥
 अथवा गौरीनाम्ना तु जुहुयात् ब्राह्मणो मुने ।
 कुण्डस्य चोत्तरे भागे व्रती स्नानं समाचरेत् ॥
 आग्नेय्यां दिशि संख्येन घटेन प्रथमे विभो ।
 यामे वै द्विजगार्हूलं ततो होमं समाचरेत् ॥

एवं यामानुयामन्तु स्नानं होमन्तु कारयेत् ।
 प्रभाते विमले जाते सपत्नीकं द्विजोत्तमम् ॥
 पूजयित्वा विधानेन वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
 रक्तवस्त्रे गुरोः पत्न्यै गुरवे सितवाससी ॥
 एवं कृत्वा विधानेन मुने वर्षचतुष्टयम् ।
 आराधनन्तु देव्याश्च सौभाग्यजननं परम् ॥
 उद्यापनं ततः कुर्यात्तस्मिन्नेव ततोद्दिने ।
 उमामहेश्वरं हैमं खच्छन्दे मञ्चके स्थितम् ॥
 वस्त्रैर्गन्धैश्च धूपैश्च दीपमालादिभिस्तथा ।
 भक्तैर्नानाविधैः सम्यक् पूज्य भक्त्या ततो मुने ॥
 तद्वद्गुरुं सभार्यश्च पूजयेत् द्विजमुत्तमम् ।
 गाञ्चैव गुरवे तद्वत् वस्त्रालङ्कारसंयुताम् ॥
 मिथुनानीह चत्वारि भोजयेत्सुसमाहिता ।
 उमामहेश्वरं हैमं दत्त्वा भक्त्या क्षमापयेत् ॥
 या चरेद्विधिना सम्यक् सौभाग्यारोग्यभागभवेत् ।
 इह जन्मनि सौभाग्यं मृता शिवपुरं व्रजेत् ॥
 विधिहीना न कर्त्तव्या तृतीया फलमिच्छता ।
 व्यर्थः परिश्रमस्तस्य पर्वते स्नानं यथा ॥
 नारी वा नरशार्दूल नरो वा विधिना मुने * ।
 फलं यथोक्तं प्राप्नोति सत्यमुक्तं मया द्विजाः ॥

* विधवाविधवा मुने इति पुस्तकान्तरेपाठः ।

इति स्कन्दपुराणोक्तं हरतृतीयाव्रतम् ।

—०*०—

फाल्गुनादितृतीयायां लवणं यस्तु वर्जयेत् ।
समान्ते शयनं दद्यात् गृहं सोपस्करान्वितम् ॥

‘समान्ते, वस्तरान्ते ।

संपूज्य विप्रमिथुनं भवानौ प्रीयतामिति ।
गौरीलोकप्रदं नित्यं सौभाग्यव्रतमुच्यते ॥

इति गरुड पुराणोक्तं सौभाग्यव्रतम्* ।

—०*०—

कार्तिकादि तृतीयायां प्राश्य गोमूत्रयावकम् ।
नक्तञ्चरेद्व्यमेकं तदन्ते गोप्रदो भवेत् ॥
गौरीलोके वसेत् कल्पं ततो राजा भवेदिह ।
एतद्भद्राव्रतं नाम सर्वकल्याणकारकम् ॥

इति पद्मपुराणोक्तं भद्राव्रतम् ।

—०००—

आलेपनञ्च यः कुर्यात् तृतीयायां शिवालये ।
‘शिवा, पार्वती ।

समान्ते धेनुदेयाति भवानीव्रतमित्युत ॥

* इति पद्मपुराणोक्तमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति पद्मपुराणोक्तं भवानीव्रतम् ।

—:०:—

अनग्रिपक्कमश्नाति तृतीयायान्तु योनरः ।
गान्दत्त्वा शिवमध्येति पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥
वृहदानन्दकृत्युंसां शीलव्रतमिदं स्मृतं ।

इति पद्मपुराणोक्तं शीलव्रतम् * ।

—:०:—

माघेमास्यथवा चैत्रे गुडधेनुप्रदोभवेत् ।
गुडव्रतस्तृतीयायां गौरीलोके महीयते ॥
'गुडव्रतः', गुडवर्ज्जी ।
महाव्रतमिदं नाम परमानन्दकारकं ॥

इति पद्मपुराणोक्तं महातृतीयाव्रतम् ।

—:०:—

ब्रह्मोवाच ।

तृतीयायान्तु शुक्लायां लिखेद्वस्त्रयुगे शुभे ।
रोचनासितकर्पूरैः शिवोमां पूजयेत्ततः ॥
हेमरत्नस्रजैर्वस्त्र मन्त्रयुग्ममुदीरयेत् ।
समस्तकामफलदं यत्तत् पूर्वमुदाहृतं ॥
तदेव मन्त्रद्वयं लिख्यते ।

नमः समस्तभुवनसर्गस्थित्यन्तकारक ।

* इति पद्मपुराणोक्तं महाव्रतमिति पुनःकान्तरे पाठः ।

ईशान ध्यानपरम योगिगम्यायते शिव ॥
 नमः शिवायै विश्वेश्वरीरार्द्धापहारिणि ।
 सत्यं चराचरस्यैह जनन्यै कामदायिनि ॥
 ततो जपार्चनं होमं कर्त्तव्यं द्विजसत्तम ।
 अवियोगाय नारीणां व्रतराजं सदा हितं ॥
 सहेमपुष्परत्नाढ्यं सवस्त्रं दापयेत्तु तं ।
 महापुण्यं महाभाग्यं सर्वकामप्रदायकं ॥
 सुतभ्रातृवियोगस्तु न भवेत्तेन भो द्विज ।
 न व्याधिर्नोपसर्गाश्च यावत्तन्तुरजो भवेत् ।
 तावत्कालमुमालोके राजते मोदते* चिरं ॥

इति श्रीदेवौपुराणोक्तं व्रतराज तृतीयाव्रतम् ॥

—००—

सूत उवाच ।

अत्र वः कीर्त्तयिष्यामि इतिहासं पुरातनं ।
 यद्वत्तं कागिराजस्य भार्याया द्विजसत्तम ॥
 काश्यां राजः पुराह्वासीत् ज्यमेन इति स्मृतः ।
 तस्य भार्या सहस्रान्तु आसीद्रूपसमन्वितं ॥
 तथैवान्या प्रिया तेन लब्धा भार्या शुशीभना ।
 सुता मद्राधिराजस्य विश्वकीनस्य धीमतः ॥
 सा स्वप्नात् प्रातरुत्थाय गत्वा गङ्गातटं शुभम् ।

* क्रोडते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† इति व्रतराजव्रतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

पञ्चपिण्डात्मिकां गौरीं कृत्वा कर्हमसम्भवाम् ॥
 यदा तु प्रभया भावौ तदात्मानं करोत्यसौ ।
 पृथिव्यापञ्च तेजश्च वायुराकाशमेव च ॥
 सृष्ट्यर्थं सृजतीत्येषा ततस्तत्पञ्चपिण्डिका ।
 ततः संपूजयामास मन्त्रैः पञ्चभिरेवच ॥
 ततो गन्धैः फलैर्गन्धैर्धूपैर्वस्त्रैः सुशोभनैः ।
 नैवेद्यैः परमान्नैश्च गौतैर्दृत्यैः प्रचोदितैः ॥
 ततो विसृज्य तां देवीं तदुद्देशेन वै ततः ।
 दत्त्वा दानानि भूरीणि गौरिणीनां द्विजन्तनाम् ॥
 ततश्च गृहमभ्येत्य भूरिवादित्त्रिस्त्रिनैः ।
 यथा यथा सतीपूजां तस्या गौर्व्याः करोति या ॥
 तथा तथा तु सौभाग्यं तस्याः प्रत्यधिकं भवेत् ।
 अथ तस्याः सपत्न्यो याः सर्वा दुःखसमन्विताः ॥
 दृष्ट्वा सौभाग्यवृद्धिं तां तस्या एव दिने दिने ।
 एकाः प्रोचुर्वाञ्छां चैनां यदेषा कुरुते सदा ॥
 मन्त्रयौञ्च समादाय पूजयेत् पञ्चपिण्डिकाम् ।
 अन्या प्रोचुर्म्मन्त्रसिद्धां तां वदन्ति महर्षयः ॥
 अन्या वदति पुण्यानि नास्याः पूर्व्वकृतानि च ।
 एवं तासां सुदुःखेन महाकालो जगाम ह ॥
 कस्यचित्क्षणकालस्य^० सर्वाः संमन्त्र्य ता मिथः ।
 तस्याः सन्निधिमाजग्मुस्तस्मिन्नेव जलाशये ॥
 यत्र सां पूजयेन्नौरीं कृत्वा ताः पञ्चपिण्डिकाम् ।

सा च सर्वाः समालोक्य त्यक्त्वा गौरीप्रपूजनम् ॥
संमुखी प्रययौ तूर्णं कृताञ्जलिपुटस्थिता ।
स्वागतं वो महाभागा भूयः सुखागतं वचः ।
कृत्यं निवेद्यतां शीघ्रं येनाशु प्रकरोम्यहं ॥

सपत्न्या जचुः ।

वयं सर्वाः समायाताः कौतुकेन तवान्तिकम् ।
दीर्भाग्यवर्द्धिना दग्धास्तव सौभाग्यजेन च ॥
तस्माद्वद् महाभागे सृज्यथीं पञ्चपिण्डिकाम् ।
नित्यमर्चयसीति त्वं सौभाग्यस्य विवर्द्धनम् ॥
किं ते कारणमेतद्वि किं वा मन्त्रसमुद्भवः ।
प्रभावोयं महाभागे गुह्यञ्चेत्तत् वदस्व नः ॥

पद्मावत्युवाच ।

रहस्यं परमं गुह्यं यत्पृष्टास्मि शुभाननाः ।
अव्यक्तव्यं वदिष्यामि भवतीनां तथापि च ॥
गौरीपूजनकाले तु यस्माच्चैव समागताः ।
सर्वा मम मगिन्यस्तु ईर्ष्या धर्म्मीनमेऽस्तिवा ॥
अहमासं पुरा कन्या पुरे कुसुमसंज्ञिते ।
वीरसेनस्य शूद्रस्य वणिक्पुत्रस्य धीमतः ॥
तेन दत्तास्मि धर्म्मेण विवाहार्थं महात्मना ।
ततो विवाहसमये मम दत्तानि वृद्धये ॥
पञ्चाक्षराणि श्रेष्ठानि शेषितां दीक्षया सह ।
गौरीपूजा तथा चैव प्रोक्ता चाहं ततः परम् ॥

यावत्तु पुत्रि गौरीं त्वमेतैः पूजयसेऽक्षरैः ।
 जलपानं न कर्त्तव्यं तावच्चैव कथञ्चन ॥
 येन संप्राप्तासेऽभीष्टं तत्प्रभावात् यथेक्षितम् ।
 तथेति च मया प्रोक्तं तस्मात् प्रीता शुभाननाः ॥
 ततो विवाहे निर्वृत्ते गताहं पतिना सह ।
 श्वशुरस्तिष्ठते यत्र श्वश्रूश्चैव सुदारुणा ॥
 गौरीपूजाकृते माञ्च निवारयति सर्व्वदा ।
 ततोऽहं भयसन्वस्ता गौरीभक्तिपरायणा ॥
 जलार्थं यत्र गच्छामि तस्मिंश्चैव जलाशये ।
 तत्र कर्द्दममादाय मल्लैः पञ्चभिरेव च ॥
 पञ्चपिण्डात्मिकां गौरीं विनिर्माय ततः पुनः ।
 तैरेव पूजयाम्येतां गौरीभक्तिपरायणा ॥
 प्रक्षिपामि पुनस्तोये ततो गच्छामि मन्दिरम् ।
 कस्यचित्त्वथ कालस्य भर्त्ता मे प्रथितः शुभाः ॥
 देशान्तरं वणिग्वृत्या सोऽपि मार्गं समाश्रितः ।
 सगच्छन्मरुमार्गेण मां समादाय स्नेहतः* ॥
 संप्राप्तोनिर्जलं देशं सुरीद्रं मरुमण्डलम् ।
 तथा रौद्रतमे काले वृषस्थे दिवसाधिप ॥
 ततः सार्थः समग्रश्च विश्रान्तः स्थलमध्यगः ।
 कूपमेकं समाश्रित्य गम्भीरं दूरतोऽकम् ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु मया दृष्टं समीपगम् ।
 तोयाकारं मरुद्देशं ततस्तोयं विचिन्तितम् ॥

एतच्च दृश्यते तीर्थं समीपस्थं तथा बहु ।
 तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा गोरीमभ्यर्च्य भक्तिः ॥
 पिबामि सलिलं पश्चात् सुखादु सुरसी* भवेत् ।
 ततः संप्रस्थिता यावत् प्रयच्छामि पदात्पदम् ॥
 ततो दूरतरं याति क्षणेन मृगतृष्णिका ।
 एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ते नभोमध्यं दिवाकरः ।
 वृषस्थस्तेन दग्धास्मि† उपरिष्ठात् शुभाननाः ॥
 अधोभागे तु तप्ताभिर्वालुकाभिः समन्ततः ।
 भ्रममाणा ततस्तस्मिन्नरुदेशे समाकुला ॥
 ततश्च पतिता भूमौ विष्कोटकसमावृता ॥
 ततो मया स्मृता चित्ते कथा भारतसम्भवा ।
 एतेन तु पुरा पञ्चवालुकाभिर्विनिर्मिता ।
 कूपे तु क्षिप्यमाणेन वन्धुभ्यान्तीववर्त्तिते ॥
 भक्तियाह्वास्ततो देवास्तुष्टास्तस्य महात्मनः ।
 तदेवं वालुकाभिश्च पूजयामि हरिप्रियाम् ॥
 तेन तुष्टा तु सा देवी मम राज्यं प्रयच्छति ।
 अन्य देहतरं संस्थे मन्येभीःष्ठमनन्तकम् ॥
 ततस्तु पञ्चभिर्मन्त्रैस्तैरेव स्मृतिमागतैः ।
 पञ्चभिर्मुष्टिभिर्देवी वालुकोत्थैः प्रपूजिता ॥
 ततः पञ्चत्वमापन्ना तत्कालेऽहं वराङ्गनाः ।
 दशार्णाधिपतेर्जाता सद्ने लोकविश्रुते ॥
 जातिस्मरणसंयुक्ता तस्या देव्याः प्रभावतः ।

* सुरभीति पुस्तकाक्षरे पाठः । † दक्षमानासीति पुस्तकाक्षरेपाठः ।

भवतीनां कनिष्ठास्त्रिज्येष्ठा सौभाग्यतः स्थिता ॥
 एतस्मात् कारणाद्वीरीं कृत्वैतां पञ्चपिण्डिकान् ।
 कर्हमेन विधायाश्च पूजयामि दिने दिने ॥
 एतत् गुह्यं समाख्यातं भवतीनामसंशयम् ।
 समेनानेन मे गौरी मनोभीष्टं प्रयच्छतु ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

ततः सर्वाः सपत्न्यस्ताः कृताञ्जलिपुटस्थिताः ।
 तामूचुर्हीनया वाचा प्रणिप्रत्य सुहृर्मुहुः ॥
 प्रसादं कुरुचास्माकं दीयतां मन्त्रपञ्चकम् ।
 तदेव येन ते गौरी सन्तुष्टा परमेश्वरी ॥
 त्वया प्रोक्ता च यं सर्वाः प्रार्थयध्वं यथेच्छया ।
 अहं सर्वं प्रदास्यामि तत्सत्यं वचनं कुरु ॥
 ततो देव मया प्रोक्तं तासां तन्मन्त्रपञ्चकम् ।
 शिष्यत्वं गमितानान्तु वाङ्मनः, काय, कर्म, भिः ॥

विष्णुरुवाच ।

ममापि वद् देवेशि कीदृक् तन्मन्त्रपञ्चकं ।
 यच्चयानुष्ठितं पूर्वं तासां गौर्या निवेदितम् ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

नमः पृथिव्यै क्षान्त्यै ते नम आपोमये शुभे ।
 तेजस्विनि नमस्तुभ्यं नमस्ते वायुरूपिणि ॥
 आकाशरूपसम्पन्ने पञ्चरूपे नमोनमः ।
 एभिर्मन्त्रैर्मया पूर्वं पूजिता परमेश्वरी ॥
 तेन राज्यं पुरा प्राप्तं सर्वस्त्रीणां सुदुर्लभम् ।

ततः स्वस्थापितां देवीं कृत्वा रत्न मयीं शुभाम् ॥
 हाटकेश्वरजे जेवे मया तत्र सुरेश्वर ।
 तां या पूजयते नारी साचापि * पतिवत्सभा ।
 जायते नात्र सन्देहः सर्वपापविवर्जिता ॥

लक्ष्मीरुवाच ।

एवं राज्यं मया प्राप्तं गौर्याः पूजाकृते विभो ।
 सौभाग्यं परमञ्चैव दुर्लभं सर्वयोजिताम् ।
 नचापत्यं मया लब्धं तथापि परमेश्वर ॥
 तादृशेऽपि च सौभाग्ये तारुण्ये तादृशे स्थिते ।
 तथापि तेन दुःखेन दिवानक्तं सुखेन मे ॥
 कस्यचित्त्वथ कालस्य दुर्व्यासा मुनिपुङ्गवः ।
 आनर्त्ताधिपते ईर्ष्यं संप्राप्ते गौरवाय सः ॥
 चातुर्र्मासौक्यतेचैव सृत्तिकाग्रहणाय च ।
 ततः संपूजितो राज्ञा आनर्त्तेन यथाक्रमम् ॥
 दत्त्वा र्घं मधुपर्कञ्च ततः प्रोक्तः प्रणम्य च ।
 स्वागतन्ते मुनियेष्ट भूयः सुस्वागतञ्च ते ॥
 नान्यो धन्यतमोलोके भूपोऽस्ति सदृशी मया ।
 यत्ते पादौ रजोयस्तीं केशैर्म्मैर् निर्मलीकृतौ ॥
 तद्ब्रूहि किङ्करोस्यद्य गृहायातस्य ते मुने ।
 अपि राज्यं प्रयच्छामि का वार्त्तान्येषु सुशुभुः ॥

दुर्व्यासा उवाच ।

चातुर्र्मासौ विधानन्ते करिष्ये नृप मन्दिरे ।

मृत्तिकाग्रहणं यावत् शुश्रूषा क्रियतां मम ॥
 स तथेति प्रतिज्ञाय* मामचे पार्थिवोत्तमः ।
 शुश्रूषा चास्य कर्त्तव्या सर्वदेव वरानने ॥
 चातुर्न्मासीकृतं यावद्देवतार्चनपूर्वकम् ।
 वाढमित्येवमुक्ताय मया सर्वमनुष्ठितम् ॥
 शुश्रूषार्थं यत् कर्म दुहित्वा तु पितुर्यथा ।
 चातुर्न्मास्यां व्यतीतायां यदा संप्रस्थितो मुनिः ।
 तदा प्रोचे स मां तुष्टः पुत्रि किं करवाणि ते ॥
 ततः स भगवान् प्रोक्तः प्रणिपत्य मया गुरुः ।
 अपत्यं नास्ति मे ब्रह्मन् तेन दग्धास्माहर्निशम् ॥
 तादृशे फलिते राज्ये धीवनेऽपि महत्तरे ।
 तस्मैवद् मुनिश्चेष्ट येन स्यात्काम सत्कृतिः ॥
 व्रतेन नियमेनाथ दानेन च हुतेन वा ।
 ततः स सुचिरं ध्यात्वा मामुवाच स्मयन्निव ॥
 अन्यदेहान्तरे पुत्रि त्वया गौरी प्रपूजिता ।
 तप्ताभिर्वालुकाभिश्च मृत्युकाल उपस्थिते ॥
 तद्भक्त्या लब्धराज्योऽपि तापेन परिभूयसे ।
 गौरी यत्तापसंयुक्ता वालुकाभिः कृता त्वया ॥
 न देवो विद्यते काष्ठे पाशाने मृत्तिकासु च ।
 भावेषु विद्यते देवो मन्त्रसंयोगतस्ततः ॥
 तव भक्तिसमायुक्ता मन्त्रसंयोजनेन च ।
 देवी तत्र समायाता त्वया वालुकयाच्चिताः ।

तप्तयानेन सत्तापा भवत्वः सर्व्वदा स्थिताः ॥
 तस्माद्रत्नमयीं कृत्वा देवीं त्वं पञ्चपिण्डिकां ।
 हाटकेश्वरजे क्षेत्रे संस्थापय शुभानने ।
 वृषस्थे भास्करे पद्माक्षस्या उपरि स्थावि यत् ॥
 जलयन्त्रं दिवानक्तं धारयस्व प्रयत्नतः ।
 ततो यथा यथा तस्याः शैल्यभावो भविष्यति ॥
 तथा तथा च ते देहः शान्तिं यास्यत्यसंग्रथं ।
 देहात्ते भविता गर्भस्ततः पुत्रमवाप्स्यसि ॥
 राज्यभारक्षयं यैष्ठं सुरलीक्षिषु विश्रुतम् ।
 अन्यापि कामिनी यात्र एवं तां पूजयिष्यति ।
 ज्यैष्ठे मासि तथा सापि यथा त्वं प्रभविष्यसि ॥
 लक्ष्मीरुवाच ।

ततो मया पुनः प्रोक्तो भगवान् स मुनीश्वरः ।
 मानुषत्वे च मे रागविरक्तिर्महती स्थिता ॥
 नदीवेगोपमं दृष्ट्वा जीवितं सर्व्वदेहिनाम् ।
 तन्मे वद महाभाग किञ्चिद्भूतमनुत्तमम् ॥
 मानुषत्वं न येन स्यात् सम्यक् चीर्णेन स द्विजः ।
 ततः स सुचिरं ध्यात्वा मा याहि परमेश्वरि ॥
 अस्ति पुत्रि व्रतं पुण्यं गौरीतुष्टिकरं परम् ।
 येन चीर्णेन वै सम्यक् योषिदेवत्वमाप्नुयात् ॥
 गोमयाख्या महादेवी कृता गोमातृभिः पुनः ।
 ततो गोलोकमापन्नाः सर्व्वास्ता वरवर्णिनि ॥
 ताश्च कुरुष्व कल्याणि ततोदेवत्वमाप्स्यसि ।

ततो मया पुनः प्रोक्तः स मुनिः सुरसत्तम ॥
 कस्मिन् काले प्रकर्त्तव्या विधिना केन सन्धाने ।
 सर्वं विस्तरतो ब्रूहि येन तां प्रकरोम्यहम् ॥

दुर्व्यासा उवाच ।

नभस्ये च सिते पक्षे तृतीयादिवसे स्थिते ।
 प्रातरुत्थाय पश्चाच्च भक्षयेत् दन्तधावनम् ॥
 ततश्च नियमं कुर्यादुपवाससमुद्भवम् ।
 गौरीनाम समुच्चार्य अद्वापूतेन चेतसा ॥
 ततो निशागमे प्राप्ते कृत्वा गौरोचतुष्टयम् ।
 मृन्मयं यादृशञ्चैव तदिहैकमनाः शृणु ॥
 एका गौरी प्रकर्त्तव्या पञ्चपिण्डा यथोचिता ।
 प्रहरे प्रहरे प्राप्ते तासु पूजां समाचरेत् ॥
 यैर्मन्त्रै स्तान्निवोध त्वं एकैकस्याः पृथक् पृथक् ।
 हिमाचलगृहे जाता देवि त्वं शङ्करप्रिया ॥
 मेनागर्भं समुद्भूता पूजां गृह्ण नमोऽस्तु ते ।
 धूपं दद्यात्ततश्चैव कर्पूरं अक्षया सह ॥
 रक्तमूत्रेण दीपञ्च घृतेन परिकल्पयेत् ।
 जातौपुष्पैः समभ्यर्च्य नैवेद्यं मोदकाग्रसेत् ॥
 रक्तवस्त्रञ्च सम्पाद्य अर्घ्यं दद्यात्ततः परम् ।
 यस्य वृक्षस्य विहितं तस्य स्यादन्तधावनम् ॥
 मातुलङ्गेन चार्घ्यन्तु मन्त्रेणानेन भक्तितः ।
 शङ्करस्य प्रिये देवी हिमाचलसुते शुभे ॥
 अर्घ्यन्तेन मया दत्तं परिगृह्ण नमोऽस्तुते ।

तदेव प्राशनं कार्यं ततः कायविशुद्धये ॥

तदेव मातुलङ्गमेव ।

द्वितीये प्रहरे प्राप्ते अर्धनारीश्वरं ततः ।

सुरभ्या पूजयेद्भक्त्या मन्त्रेणानेन पार्वतीम् ॥

रमाद्वाराहिणीचैवं या हरस्य व्यवस्थिता ।

सा मे पूजां प्रगृह्णातु तस्यै देव्यै नमोनमः ॥

अगुरुञ्च ततो दद्याद्भूषं दद्यात्तदासुते ।

नैवेद्यं गुणकाञ्चैव नालिकेरेण चार्धकम् ॥

मन्त्रेणानेन दातव्यं तदेव प्राशनं स्मृतम् ।

अर्धनारीश्वरौ यौ च संस्थितौ परमेश्वरौ ॥

अर्धं मे तु प्रगृह्णानां स्यातां सर्वसुखप्रदौ ।

तृतीये प्रहरे प्राप्ते शतपत्रया प्रपूजयेत् ॥

उमामाहेश्वरौ देवौ मन्त्रेणानेन सुन्दरि ।

उमामहेश्वरौ देवौ यौ तौ सृष्टिलयात्मकौ ॥

तौ गृह्णीतामिमां पूजां मया दत्तां प्रभक्तितः ।

गुग्गुलूत्थं ततो धूपं नैवेद्यं धारिकात्मकम् ॥

जातीफलेन चार्धञ्च तदेव प्राशनं स्मृतम् ।

ततश्चार्धः प्रदातव्यो मन्त्रेणानेन भक्तितः ।

उमामहेश्वरौ देवौ सर्वकाम सुखप्रदौ ॥

गृहीत्वा दत्तमर्घं मे दद्यां कृत्वा महेश्वरौ ।

चतुर्थे प्रहरे प्राप्ते गौरीं पञ्च च पिण्डिकाम् ॥

भृङ्गराजेन संपूज्य मन्त्रेणानेन भक्तितः ।

पृथिव्यादीनि भूतानि यानि प्रोक्तानि पञ्च च ॥

पञ्चरूपाणि देवेति पूजां गृह्ण नमोस्तु ते ।
 नैवेद्यं घृतपूरञ्च दद्याद्देव्याः प्रभक्तितः ॥
 ग्रन्थिचूर्णेन धूपञ्च अर्घ्यं मदनजं फलम् ।
 तदेव प्रशमं कार्यं अर्घ्यं मन्त्रइति स्मृतः ॥
 पञ्चभूतमयी देवी पञ्चधा या व्यवस्थिता ।
 अर्घ्यमेनं मया दत्तं सा गृह्णातु सुरेश्वरी ॥
 एवं सर्वां निशां वापि गीतवाद्यादिनिःस्वनैः ।
 तासां चैवाग्रतो नेया नैव निद्रां समाचरेत् ॥
 ततः प्रभाते विमले प्रोद्गते रविमण्डले ।
 स्नात्वा संपूजयेद्दिप्रं सह पत्न्या सुभक्तितः ॥
 वस्त्रैराभरणैश्चैव स्वशक्त्या नृपनन्दिनि ।
 गौरीभक्ते च दातव्यं मिष्टान्नञ्च शुचिस्मिते ॥
 ततः करेणुमानीय वडवां वा सुमध्यमे ।
 गौरीचतुष्टयं तच्च समारोप्य तदोपरि ॥
 गीतवादित्रयध्वेन वेदध्वनियुतेन च ।
 नद्यां वाय तडागे वा वाप्यां वाय परिक्षिपेत् ॥
 मन्त्रेणानेन सङ्गत्या तत्तच्छृङ्गं वच्मि सुन्दरि ।
 आगतासि महादेवि पूजितासि मया शुभे ॥
 मम सौभाग्यदानाय यत्नेष्टं तत्र गम्यताम् ।

लक्ष्मीरुवाच ।

एवं मया कृता देव सप्त तृतीया यथोदिता ।
 नभस्ये मासि संप्राप्ते भक्त्या परमया विभो ॥
 द्वितीये तु तथा प्राप्ते तृतीये तु विशेषतः ।

तावद्गोमगता वाणी समुत्तस्थौ सुरेश्वर ।
 मा पुत्रि जलमध्ये त्वं मम मूर्तिचतुष्टयम् ॥
 परिक्षिपाद्य महाकथं श्रुत्वा चैवं विधीयताम् ।
 हाटकोश्वरजे चेत्ये स्थापयैतत्सदाक्षयात् ॥
 अक्षयं जायते येन सर्वस्त्रीणां हिताय च ।
 त्वं प्रार्थय यदाभीष्टं वरं सर्वं ददाम्यहम् ॥
 ततः सा प्रणिपत्योच्चैर्मया प्रोक्ता सुरेश्वरी ।
 यदि यच्छसि मे देवी वरन्तुष्टा सुरेश्वरि ॥
 तदहं मानुषे गर्भे मा भूयासं कथञ्चन ।
 भर्ता भवतु मे विष्णुः शाश्वतोऽभीष्टदः सदा ॥
 नान्यत् किञ्चिदभीष्टं मे चेद्राज्यं त्रिदशोद्भवम् ।
 अन्यापि कुरुते या तु व्रतमेतत् समाहिता ॥
 सर्वव्रतैर्यदा तुष्टिस्तव देवि प्रजायते ।
 तथा तस्याः प्रकर्त्तव्या एकेनानेन पार्वति ॥
 एवं भविष्यतीत्युक्त्वा ततश्चादर्शनं गता ।
 स्वदेवी च मया तत्र तच्च देवीचतुष्टयम् ॥
 हाटकोश्वरजे चेत्ये मया संस्थापिता प्रभो ।
 तत्प्रभावान्मया लब्धो भर्तायं परमेश्वरः ॥
 शाश्वतश्चाक्षयश्चैव सुखप्रेक्ष्यश्च सर्वदा ।

इति पद्मपुराणीयनागरखण्डे पञ्चपिण्डिकागौरीव्रतम् ।

—000—

गुडेन तुष्यते देवी पार्वती सर्वमङ्गला ।
 यावत्प्रशामि प्रत्यूषं तावद्गौरीचतुष्टयम् ॥

जातरत्नमयं तच्च मया तत्परिवर्जितम् ।
 प्रस्थिता तत्समादाय परिच्छेदं जलाशये ॥
 गुड़पूपास्तु दातव्या मासि भाद्रपदे तु या ।
 तृतीया पायसेनापि वामदेवस्य प्रीतये ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं गुडतृतीयाव्रतम् ।

—000—

साध्या द्वादश प्रोक्ताः

ब्रह्माण्डपुराणात् ।

मनोऽनुमन्ता प्राणश्च नरयानश्च वीर्यवान् ।
 वित्तिर्हयो* नयश्चैव हंसो नारायणस्तथा ॥
 प्रभवो विष्णुर्विश्वश्च साध्या द्वादश यज्जिरे ।
 तृतीयायां महाभाग पूजयेत्तानुपोषितः ॥
 प्रतिवृतीयायां यावद्वर्षं सोपवास इति शेषः ।
 इतिविष्णुधर्मोत्तरोक्तद्वादशाद्यज्ञफलावाप्तिव्रतम् ।

—000—

तृतीयायां तथाभ्यर्च्य ब्रह्म विष्णु महेश्वरान् ।
 पृथक् पृथक् नाम मन्त्रैर्नैवेद्यादि निवेदयेत् ॥
 चीन् लोकांश्च तदा नाम सम्यक् संपूजयेन्नरः ।
 ऐश्वर्यं महदाप्नोति गतिमग्राञ्च विन्दति ।

* हय इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति विष्णुधर्मात्तमैश्वर्यं तृतीयाव्रतम् ।

—000—

तृतीया आवणे कृष्णा या स्यात् अवणसंयुता ।

आवणोऽत्र पौर्णमास्यन्तोमासो ग्राह्यः अतः आवणकृष्ण
तृतीयायाः अवणयुक्तत्वं न दुर्घटं ।

तस्यां संपूज्य गोविन्दं तुष्टिमग्रामवाप्नुयात् ।

पूजादि प्रणवादिनमोन्तेर्नाममन्त्रैः ।

इति विष्णुधर्मात्त तुष्टि प्राप्ति तृतीयाव्रतम् ।

—000—

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायामुपोषितः ।

अक्षयं फलमाप्नोति सर्वस्य सुकृतस्य तु ॥

सा तथा कृत्तिकोपेता विशेषेण च पूजिता ।

तत्र दत्तञ्च जप्तञ्च सर्व्वमक्षयमुच्यते ॥

अक्षया सा तिथिस्तस्मात्तस्यां सुकृतमक्षयं ।

अक्षतैः पूजितो विष्णुस्तेन सायाचता स्मृता ॥

अक्षतैस्तु नरः स्नातो विष्णोर्दत्त्वा तथाचतान् ।

शक्तून् सुसंस्कृताञ्चैव हुत्वा चैव तथाचतान् ॥

विप्रेषु दत्त्वा तानेव तथा शक्तून् सुसंस्कृतान् ।

पक्वान्नन्तु* महाभाग फलमक्षयमश्नुते ।

एकामप्युक्तां यः कृत्वा तृतीयां भृगुनन्दन ।

एतावत्तु तृतीयानां सर्व्वसिद्धान्तु फलं लभेत् ॥

* पञ्चाङ्गमिति पुस्तकाकारे पाठः ।

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तमक्षयफलावाप्ति अक्षयतृतीयाव्रतं ।

— ००० —

ईश्वर उवाच ।

फलतृतीयां या नारी कुरुते तत्र भाविता ।
 वर्षमेकं सिते पक्षे देवीं पूज्य विधानतः ॥
 फलानि ब्राह्मणे दद्यादभीष्टानि च यानि तु ।
 फलानि वर्जयेत् नक्तं अत्राप्तिं सुरसुन्दरि ॥
 निष्पावानाढकीं सुन्नान् माषांश्चैव कुलत्थिकान् ।
 मसूरान् राजमांषाश्च गोधूमान् स्त्रिपुटांस्तथा ॥
 चणकान् वर्तुलान् वापि मुकुटां भक्तितोऽस्तिजः ।
 नरो वा यदि वा नारी यावन्नरौव्रतं चरेत् ॥
 तस्याः पुण्यफलं वक्ष्ये कथ्यमानं शृणुष्व मे ।
 धनं धान्यं गृहे तस्य न कदाचित् क्षयं व्रजेत् ॥
 दुःखिता दुर्भगा दीना सदा जन्मनि नो भवेत् ।
 कथानकञ्च श्रोतव्यं देव्या माहात्म्यसंयुतम् ॥
 कृतपातकनाशाय सर्वकामसमृद्धये ।

इति पद्मपुराणीयप्रभासखण्डोक्तं फलतृतीयाव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य सकलकरणा-
 धीश्वर सकलविद्याविशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते
 चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे
 तृतीयाव्रतानि ।

अथ चतुर्थीव्रतानि ।

—000—

अनाथलोकीदरणैकबन्धुरगण्यपुण्यामृतसारसिन्धुः ।

हेमाद्रिरञ्जानसमुद्रसेतुं ब्रूते चतुर्थीव्रतमिष्टहेतुं ॥

स्कन्द उवाच ।

केन भोगानवाप्नोति निर्विघ्नं पुरसूदन ।

पुत्रपौत्रांस्तथारोग्यं व्रतेनाप्नोति शङ्कर ॥

ईश्वर उवाच ।

पुरा देवासुरे युद्धे असुरैर्निर्जिता रणे ।

शक्राद्या देवताः सर्वास्तिपुरावासिभिर्यदा ॥

तदा विवर्णवदनास्ते सर्वे मामुपागताः ।

त्राहि त्राहि वदन्तस्ते मयाप्याश्वासितास्तदा ॥

विघ्नैरुपहतानाञ्च समादिष्टं व्रतं मया ।

तत्कृतं तैस्तदास्कन्द तेषां तुष्टेः गणाधिपः ॥

गणेशेन तु तुष्टेन विघ्नानां संचयः कृतः ।

स्कन्द उवाच ।

विधिना केन देवेश व्रतमेतन्महाफलं ।

कृतं भवति देवेश तन्मे ब्रूहि वृषध्वज ॥

ईश्वर उवाच ।

मार्गशीर्षे शुभे मासि सिते पक्षे तु षण्मुख ।

चतुर्थ्यां नियमं गृह्य विघ्नेशं पूज्य भक्तितः ॥
 पुष्पैर्गन्धैश्च नैवेद्यैः लङ्घ्यैश्च सुसंस्कृतैः ।
 पल्लवैस्तिलपिष्टैश्च तथा सोहालकैः प्रभुं ॥
 पल्लवं तिलपिष्टं षडेते पिष्टादिमयाः* ।
 पूजयित्वा विधानेन प्रार्थयेत्तत्र मानवः ॥
 त्वत्प्रसादेन देवेश व्रतं व्रतचतुष्टयं ।
 निर्विघ्नेन तु मे या तु प्रमाणं तु खगध्वज† ॥
 संसारार्णवदुस्तरं सर्वविघ्नसमाकुलं ।
 तस्मात् ध्यानजगन्नाथ त्राहि मां गणनायक ॥
 एवं प्रार्थ्य गणाध्यक्षं भुञ्जीयाद्वाग्यतस्ततः ।
 एवं क्रमेण संपूज्य एकभक्तो नरोत्तमः ॥
 गणेशं मनसा ध्यायंस्ततोरात्रौ स्वपेद्बुधः ।
 एवं संवत्सरं कृत्वा चतुर्थीव्रतं षष्ठमुख ॥
 ततो मार्गशिरे मासि विधिना तस्य पूजनं ।
 नक्ताशी च भवेत्तद्व्यावर्त्संवत्सरं पुनः ॥
 मार्गशीर्षे तु संप्राप्ते तथैवायाचितो भवेत् ।
 अयाचितेनाब्दमेकं ततो मार्गशिरे पुनः ॥
 आरभ्योपवसेद्द्वन्द्वमेकं तद्वच्च पूजनं ।
 एवं क्रमेण विधिवच्चत्वार्यब्दानि मानवः ॥
 समाप्य तु ततोऽहन्ते व्रतस्मातो महाव्रत ।
 कारयेज्जैमघटितं स्वशक्त्याखुरथं शुभं ॥

* पल्लवोद्भूतकैश्चैव तथा सोहालिकैः प्रभुं । पल्लवं तिलपिष्टं, लङ्घ्यैश्चैव कापि-
 ष्टादिमया इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† प्रमाणं खनक ध्वज इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

आखुरग्रं, गणेशं ।

तद्रूपं विष्णुधर्म्मोत्तरात् ।

विनायकस्तु कर्त्तव्यो गजवक्त्राद्यतुर्भुजः ।

शूलर्घ्वाक्षमाला च तस्य दक्षिणहस्तयोः ॥

पात्रक्षोदकपूर्णञ्च परशुञ्चैव वामतः ।

दम्भश्चास्य नकर्त्तव्यो वामो रिपुनिषूदन ॥

पादपीठकृतः पादोदकश्चामनगो भवेत् ।

लम्बोदरस्तथाकार्यस्तन्तुकर्णश्च यादव ॥

व्याघ्रचर्मधरः सर्पव्यालयज्ञोपवीतवान् ।

कारयेद्दर्शनकैः शुभैररविन्दं सपत्रकं ॥

तस्योपरि घटं स्थाप्य ताम्रपात्रेण संयुतं ।

पूरयेत् शुभ्रशालेयैस्तन्दुलैरेव वा खग् ॥

तस्योपरि न्यसेद्देवं वासोभिर्व्वेष्ट्य सुव्रत ।

पूजयेत् पुष्पधूपाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ।

मोदकैश्च ततः शुभैः पक्वान्नैर्घृतपाचितैः ॥

नैवेद्यं कल्पयेत्तत्र गणेशः प्रीयतामिति ।

जागरं कारयेद्दिहान् गीतवादित्रनिस्त्रनैः ।

पुराणाख्यापनञ्चैव तां रात्रिं क्षपयेद्बुधः ॥

प्रभाते विमले स्नातो होमकार्याणि कारयेत् ।

तिलव्रीहियवैश्चैव तथा सिद्धार्यकैः शुभैः ॥

ॐ गणेशाय स्वाहा । ॐ गणपतये स्वाहा । ॐ मेघवर्णाय

स्वाहा । श्रीकुष्माण्डाय स्वाहा । ॐ त्रिपुरान्तकाय स्वाहा ।

ॐ एकदन्ताय स्वाहा । ॐ लम्बोदराय स्वाहा । ॐ रुक्मदंष्ट्राय

स्वाहा । ॐ विघ्ने श्वराय स्वाहा । ॐ ब्रह्मणे स्वाहा । ॐ इन्द्राय
स्वाहा । ॐ यमाय स्वाहा । ॐ वरुणाय स्वाहा । ॐ सोमाय
स्वाहा* । ओंगणेशपरमेष्ठिने स्वाहा । गणपति मन्त्रेण होमयेत् ।

अष्टोत्तरं शतं हुत्वा ततो व्याहृतिभिर्हुनेत् ।

यावत् शक्यं महाबाहो ततो होमं समाप्यते ॥

ततस्तमर्चयेद्विद्वान् आचार्य्यं भक्तिभाविनः ।

वस्त्रैराभरणैर्दिव्यैः पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥

तत्पत्न्यै पुरुषो भक्त्या रत्नैराभरणैः शुभैः ।

शय्या देया ततो राजन् सोपधानां सलङ्घुकां ॥

गां सवत्सां ततो दद्यात् सर्वाङ्गहारभूषितां ।

प्रीयतां गणनाथोऽच इति मन्त्रमुदाहरेत् ॥

ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या चतुर्विंशतिसंख्यया ।

तेभ्यस्तु करकान् दद्यात् तिलपात्रसमन्वितान् ॥

अनेन विधिना यस्तु करोति व्रतमुत्तमम् ।

न विघ्नैरभिभूयेत गणनाथप्रसादतः ॥

यः करोति समारम्भं निर्विघ्नं तत्फलप्रदम् ।

पूर्वं* तथा कृतं सर्वैरिन्द्राद्यैस्त्रिदशैर्विभी ॥

रुद्रेण ब्रह्मणा पूर्वं विष्णुना च पुरा कृतम् ।

अन्यैश्चैव महीपालै राजभिर्बहुभिः कृतम् ॥

एतदेव व्रतं चीर्णं मनुष्यैर्भूतले मुने ।

अनेन क्रियमाणेन न विघ्नैरभिभूयते ।

स्वर्गलोकात्परिभ्रष्टस्ततो याति पराङ्गतिम् ॥

* सूर्याय स्वाहेति पुस्तान्तरे पाठः ।

इति स्कन्दपुराणोक्तं सोपधानं कृच्छ्रचतुर्थो व्रतम् ।

—०००—

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्तिव्रतं तदा ।
 चैत्रस्यामलपक्षे तु सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
 चतुर्थ्यां वासुदेवस्य कृत्वा संपूजनं शुभम् ।
 काञ्चनं दक्षिणां दद्यात् द्विजाय ब्रह्मचारिणे ॥
 तथा सङ्कर्षणं देवं पूजयित्वा जगद्गुरुं ।
 वैशाखे तु गृहस्थाय दद्याच्छय्यां सुसंस्कृतां* ॥
 संपूज्य देवं प्रद्युम्नं† ज्यैष्ठ्ये मासि यथा विधि ।
 वनस्थाय तदा दद्यात् फलमूलान् गोरसम् ।
 अनिरुद्धं यथाषाढे पूजयित्वा जगद्गुरुं ॥
 दद्यादलावुपात्रान् योगस्थाय द्विजाय तु ।
 इत्येव पारणं‡ प्रोक्तं स्वर्गलोके महीयते ॥
 द्वितीये पारणे प्राप्ते शक्रलोके महीयते ।

सालोक्य मायात्यय केशवस्य

प्राप्ते तृतीये त्वथ पारणास्यात् ।

पारणं त्रय विधानात् व्रतावृत्तिः

इत्याश्रमाणां व्रतमुत्तमं ते

मयेरितं कल्पधनाशकारि ।

* दद्याच्छय्यां सुसंस्कृतमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† पुवसिति पुस्तकान्तरे पाठः । ‡ पारणे प्राप्ते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति विष्णु धर्मात्तिरोक्तमाश्रमव्रतम् ।

मार्कण्डेय उवाच ।

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्तिव्रतं तव ।
चतुरात्मा हरिः प्रोक्तश्चत्वारश्च हुताशनाः ॥
आहिताग्निर्हिजो यस्य विद्यतेऽग्निचतुष्टयम् ।
सोपवासश्चतुर्थान्तु शुक्लपक्षस्य फाल्गुने ॥
अभ्यर्च्य चतुरात्मानं वासुदेवमतन्द्रितम् ।
तस्मै दद्याद्दिजेन्द्राय तिलप्रस्थानि षोडश ॥
सुवर्णस्य सुवर्णञ्च वस्त्रं घृततुलामपि ।

सुवर्णं कर्षीनं ।

एवं संवत्सरं कृत्वा व्रतमेतदतन्द्रितः ।
सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य फलमश्नुते ॥
विमानेनार्कवर्णेन स्वर्गलोकञ्च गच्छति ।
मनुष्यो दीप्ततेजाः स्यात् दीप्ताग्निः प्रमदाप्रियः ॥
रिपून् जयति संग्रामे धनवांश्च तथा भवेत् ।
ये त्वन्मयो वै चतुरप्रविष्टाः
स वासुदेवः कथितश्चतुर्धा ।
यः पूजयेत् ब्राह्मणमाहिताग्नि-
देवः स तेनाप्यथ पूजितः स्यात् ॥

इति विष्णुधर्मीन्तरोक्तमग्निव्रतम् ।

***

इदमन्यत् प्रवक्ष्यामि चतुर्मूर्तिव्रतं तव ॥
 वासुदेवांशकात् जाताः सर्वे देवगणा नृप ।
 अधिकेन तु देशेन साध्या जातास्तथा सुराः ॥
 तत्रापि बाधिकांशेन* चतुरात्मा हरिः स्मृतः ।
 नरो नारायणश्चैव हरिः कृष्णश्च वीर्यवान् ॥
 चतुरात्मा हरिर्जातो गृहधर्मस्य यादव ।
 आदित्येषु तु यावुक्तौ मित्रावरुणसंज्ञकौ ।
 तावेव नान्यौ जानीहि हरिकृष्णौ च यादव ॥
 आदित्येषु तु यावुक्तौ शक्रविष्णू सुरोत्तमौ ।
 तावेव सिद्धसाध्येषु नरनारायणौ पुनः ॥
 चैत्रशुक्लचतुर्थ्यान्तु सोपवासस्तु पूजयेत् ।
 देवेशं चतुरात्मानं वित्तशक्त्या नराधिप ॥
 व्रतमेतन्नरः कृत्वा पूर्णद्वादशवत्सरम् ।
 न दुर्गतिमवाप्नोति मोक्षोपायश्च विन्दति ॥
 ततः समासाद्य वनिप्रभुत्वं
 परेण पूंसा समसत्त्वमेति ।
 सर्वेश्वरश्चाप्रतिमप्रभावो
 विमुक्तदुःखो भुवनस्य गोप्ता ॥

इति विष्णुधर्म्मोत्तरोक्तं चतुर्मूर्त्तिव्रतम् ।

—000—

शुक उवाच ।

चतुर्थङ्गारकदिने यदा भवति भारत ।
 सदा स्नानं तदा कुर्यात् पद्मरागविभूषितः ॥
 अग्निर्मूर्द्धां दिवो मन्त्रं जपंस्तिष्ठेदुदङ्मुखः ।
 शूद्रस्तुष्णीजपं भौममास्ते भोगविवर्जितः ॥
 अथास्तमितआदित्ये गोमयेनोपलिप्य च ।
 प्राङ्मुखं पुष्पमालाभिरक्षताभिः समन्ततः ॥
 अभ्यर्च्यभिलिखेत्पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्रकम् ।
 कुङ्कुमस्याप्यभावे तु रक्तचन्दनमिष्यते ॥
 चत्वारः करकाः कार्या भक्ष्यभोज्यसमन्विताः ।
 तण्डुलैरक्तशालेयैः पद्मरागैश्च संयुताः ॥
 चतुःकोणेषु तान् कृत्वा फलानि विविधानि च ।
 गन्धमाल्यादिकं सर्वं तथैव विनिवेदयेत्
 सुवर्णशृङ्गीं कपिलामथार्च्य
 रौप्यैः खुरैः कांस्यदीहां सवस्त्राम् ।
 धुरन्धरं रक्तमतीव सौम्यं
 धान्यानि सप्तावरसंयुतानि ॥
 सप्त धान्यानि, यव गोधूम धान्यकम्
 कङ्कुश्यामा चणक चीनकानि ।
 अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं तथैव

सौवर्णमत्यायतबाहुदण्डम् ।
चतुर्भुजं हेममये निविष्टं
पात्रे गुडस्योपरि सर्पिषायुतम् ॥
सामस्वरज्ञाय जितेन्द्रियाय
पात्राय शीलत्रयसम्भवाय ।
दातव्यमेतत्सकलं द्विजाय
कुटुम्बिने नैव च दम्भयुक्ते ॥

भूमि पुत्र महातेजः स्नेहोद्भव पिनाकिनः ।
रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्धं नमोऽस्तु ते ॥
मन्त्रेणानेन दत्त्वार्धं रक्तचन्दनवारिणा ।
ततोऽर्चयेद्विप्रवरं रक्तमाल्यांवरादिभिः ॥
दद्यान्मन्त्रेण तेनैव भीमं गोमिथुनान्वितम् ।
शय्यां च शक्तितो दद्यात्सर्वोपस्करसंयुताम् ॥
यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं गृहे ।
तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥
प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विसर्ज्य द्विजपुङ्गव ।
नक्तमचारलवणमश्रीयात् घृतसंयुतम् ।
शक्त्या यस्तु पुमान् कुर्यादेवमङ्गारकाष्टकम् ॥
अङ्गारकाष्टकमिति, अङ्गारकचतुर्थष्टकम् ।
चतुरोवाथ वा तस्य यत् पुण्यं तद्वदामि ते ॥
रूपसोभाग्यसम्पन्नः पुनर्जन्मनि जन्मनि ।
वैष्णवीऽथ शिवोभक्तः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥
सप्तकल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।

इति मत्स्यपुराणोक्तं *अङ्गारकचतुर्थीव्रतम् ॥

—000—

ब्रह्मोवाच ।

गणेशपूजनं कुर्यात् चतुर्थीं सर्वकर्मसु ।
अविघ्नं सुरलोके च गतिमिष्टां प्रयच्छति ॥
कर्मस्त्रिविदुषं विघ्नं कुर्याच्चैव न संशयः ।
सर्वेषां कर्मणामादौ ततः पूज्यो गणाधिपः ॥
मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।
पूर्ववत्पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्चतुर्थीश्वरः ॥

तिथीश्वरोऽत्र गणेशः ।

तद्रूपप्रकारस्तु कच्छचतुर्थीव्रते विलोकनीयः ।
गन्धपुष्पोपहारैश्च यथाशक्ति विधीयते ।
पूजाशठैरन शठैरन कृतापि तु फलप्रदा ॥
आज्यधारासमिद्भिश्च दधिक्षीरान्नमाक्षिकैः ।
पूर्वोक्तं फलदा होमो यस्तु शान्तेन चेतसा ॥
एतद्भूतं वैश्वानरं प्रतिपद्भूतवह्मण्यख्यं ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं गणेशव्रतम् ।

—0*0—

सूत उवाच ।

चतुर्थीं न तु भुञ्जीत स्नात्वा नद्यां नृपोत्तम ।

* मत्स्यपुराणोक्तमिति पुस्तकान्तरं पाठः ।

रक्ताम्बरधरो भूत्वा रक्तगन्धानुलेपनः ॥
 रक्तचित्तो गणाधीशं विनायकमथार्चयेत् ।
 रक्तचन्दनतोयेन स्नानपूर्वविधानतः ॥
 विलिप्य रक्तगन्धेन रक्तपुष्पैः प्रपूजयेत् ।
 ततोसौ दत्तवान् भूयः साज्ययुक्तं च चन्दनम् ॥
 नैवेद्यं चैव हारिद्रं गुडखण्डं घृतप्लुतम् ।
 एवं सम्बत्सरं पूज्यं विनायकमथ स्तुवन् ॥
 नमस्कृत्य महादेवं स्तोत्रेऽहं त्वां विनायकम् ।
 महागणपतिं शूरमञ्चितं जयवर्द्धनम् ॥
 एकदन्तं द्विदन्तञ्च चतुर्दन्तं चतुर्भुजम् ।
 अक्षत्रिशूलहस्तञ्च रक्तनेत्रं वरप्रदम् ॥
 आविकेयं शङ्खवर्णं प्रचण्डं दण्डनायकम् ।
 आरक्तं दण्डिनं चैव वल्लिवक्त्रं हुतप्रियम् ॥
 अनर्चितो विघ्नकरः सर्वकार्येषु यो नृणाम् ।
 तं नमामि गणाध्यक्षं भीममुग्रमुमासुतम् ॥
 मदमत्तं विरूपाक्षं भववृक्षसमुद्भवं ।
 सूर्यकोटिप्रतीकाशं रक्ताञ्जनसमप्रभम् ॥
 बुधं सुनिश्चलं शान्तं नमस्यामि विनायकम् ॥
 नमोऽस्तु ब्रह्मरूपाय विष्णुरूपाय ते नमः ।
 नमोऽस्तु गजरूपाय गजानां पतये नमः ।
 मेरु मन्दररूपाय* नमः कैलासवासिने ॥
 नमो विघ्न विनाशाय नमस्ते ब्रह्मचारिणे ।

भक्तस्तुताय देवाय नमस्तुभ्यं विनायक ।
 त्वया पुराणं सर्वेषां देवानां कार्यसिद्धये ॥
 गजरूपं समास्थाय त्रसिताः सर्वदानवाः ।
 ऋषीणां देवतानाञ्च कृताः सर्वे मनोरथाः ॥
 यतस्ततः सुरैरग्रैः पूज्यसे त्वं भवात्मज ।
 त्वामाराध्य गणाध्यक्षं सर्वज्ञं कामरूपिणम् ॥
 कार्यार्थं रक्तकुसुमैः रक्तचन्दनवारिभिः ।
 रक्ताम्बरधरो भूत्वा चतुर्थामर्चयेज्जपन् ॥
 त्रिकालमेककालं वा नियतो नियतात्मनाः ।
 राजानं राजपुत्रं वा राजमन्त्रिणमेव च ॥
 राज्यं वा सर्वं विघ्ने शो वशी कुर्यात्सराष्ट्रकम् ।
 अविघ्नं कुरु मे नित्यं कुरु विघ्नविनायक ॥
 मया त्वं संस्तुतो भक्त्या पूजितश्च विशेषतः ।
 यत् फलं सर्वं तीर्थेषु सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ॥
 तत् फलं सर्वमाप्नोति स्तुत्वा देवं विनायकम् ।
 विषमं न भवेत्तस्य न च गच्छेत्पराभवम् ॥
 न च विघ्नो भवेत्तस्य जातो जातिस्मरो भवेत् ।
 य इदं पठति स्तोत्रं षड्भिर्मासैर्वरं लभेत् ॥
 सम्बत्सरेण सिद्धिञ्च लभते नात्र संशयः ।
 इति नरसिंहपुराणोक्तं गणेशचतुर्थीव्रतम् ।

— ००० —

सुमन्तुवाच ॥

शिवो शान्तासु खी राजन् चतुर्थीं त्रिविधां स्मृता ।

मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवा लोकेशपूजिता ॥
 तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासोजपस्तथा ।
 क्रियमाणं शतगुणं प्रसादाद्वन्तिनो नृप ॥
 गुड लवण घृतानान्तु दानं शुभकरं स्मृतम् ।
 गुडपूपा* स्तथा वीर पुण्यं ब्राह्मणभोजनम् ॥
 चतुर्थ्यां नरशार्दूल पूजयेत् सदा स्त्रियः ।
 गुड लवण पूजाभिः श्वश्रुश्वशुरमातरः ॥
 ताः सर्वा सुभगाः स्युर्वै विघ्नेशस्यानुमोदनात् ।
 कन्यकाश्च विशेषेण विधिनानेन पूजयेत् ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं शिवाचतुर्थीव्रतम् ।

—०*०—

सुमन्तुर्वाच ।

माघमासि तथा शुक्ला या चतुर्थी महीपते ।
 सा सर्वशान्तिदा नित्यं शान्तिं कुर्यात्सदैव हि ॥
 स्नानं दानं बलिः कर्म सर्वमस्यां कृतं विभी ।
 भवेत्सहस्रगुणितं प्रसादाद्वन्तिनः सदा ॥
 कृत्वापवासं यस्तस्यां पूजयेद्विघ्ननायकम् ।
 तस्यां होमादिकं कर्म भवेत्साहस्रिकं नृप ॥
 लवणं गुडपूर्णं च घृताक्तं तच्च भारत ।
 दत्त्वा भक्ते तु विघ्नेशं फलं साहस्रिकं लभेत् ॥

* गुडपूजति पुस्तकान्तरे पाठः ।

विशेषतः स्त्रियोराजन् पूजयेत् स्वगुरुं नृप ।
गुड लवण दृते वीर सदास्यां कुरुनन्दन ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं शान्ताचतुर्थीव्रतम् ॥

—:—

सुमन्तुरुवाच ।

सुखावहं शृणु सुखां सौभाग्यकरिणीं * शुभां ।
चतुर्थीं कुरुशार्दूल रूपसौभाग्यदां शुभां ॥
सुखव्रतं महापुण्यं रूपारोग्यप्रदायकम् ।
सुसूक्ष्मं सुकरं धन्यमिदं पुण्यं सुखावहं ॥
परत्र फलदं वीर दिव्यरूपप्रदायकम् ।
विलासं विभ्रमाक्षेपं हसितं चेष्टितं शुभम् ।
सुखव्रतेन सर्व्वं स्यात् शुभं कुरुकुलीहृद् ॥
कृतपूजे तु देवेशे विप्रेष शिवयोः सुते ।
यदा शुक्लचतुर्थ्यान्तु वारो भौमस्य भाक् भवेत् ॥
तदा सा सुखदा ज्ञेया चतुर्थी वै सुखेति च ।
पुरा मैथुनमाश्रित्य स्थिताभ्यान्तुहिनाचले ॥
भौमीमाभ्यां महाबाहो† रवि रिन्दुश्चरतः क्षितौ *
मेदिन्या सुप्रयत्नेन सुखेन तु भूतो यथा ।

* परामिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† रत्नाविन्दु रिति पुस्तकान्तरे ।

जातस्तस्यां महावीर रक्ती रक्तसमुद्भवः ॥

उभया आर्त्तवोत्पन्नस्तस्मादङ्गारकी ह्ययम् ।

अङ्गदोऽङ्गारकान्तिश्च अङ्गानान्तु सदा नृप ॥

सौभाग्यादिकरो यस्मात्तस्मादङ्गारकी मतः ।

भक्त्या चतुर्थीं नक्तेन* यो वै अङ्गासमन्वितः ॥

उपोष्यति नरो राजन् नारी वानन्यमानसा ।

पूजयेच्च कुजं भक्त्या रक्तपुष्पविलेपनैः ॥

अङ्गारकस्वरूपञ्च वक्ष्यमाणमख्यपुराणोक्ताङ्गारकचतुर्थी

व्रते द्रष्टव्यम् ।

गणेशं प्रथमं पूज्य भक्त्या अङ्गासमन्वितः ।

स तु तुष्टः प्रयच्छेत् सौभाग्यं रूपसम्पदम् ॥

पूर्वं तु कृतसङ्कल्पः स्नानं कृत्वा यथाविधि ।

गृहीत्वा मृत्तिकां वन्दे मन्त्रेणानेन भारत ॥

इह त्वं वन्दिता पूर्वं कृष्णेनीहरता किल ।

तस्मान्मे दह पाप्मानं यन्मया पूर्वसञ्चितं ॥

इमं मन्त्रं पठन् वीर आदित्याय प्रदर्शयेत् ।

आदित्यरश्मिभिः पूतां गङ्गाजलकणोक्षितां ॥

दत्त्वा मृदं शिरसि तां सर्वाङ्गेषु नियोजयेत् ।

ततः स्नानं प्रकुर्वीत मन्त्रपूर्वं जले शुभे ॥

यूयमापःस्य सर्वेषां दैत्यदानवसञ्चिताः ।

खेदाण्डजोद्भिदानाञ्च जरायूणाञ्च योनयः ॥

स्नातोऽहं सर्वतीर्थेषु सर्वप्रश्रवणेषु च ।
 तथा काशादितीर्थेषु मानसादिसरःसु च ॥
 नदीषु देवखातेषु स्नातोऽहं तेषु तेषु वै ।
 ध्यायन् पठन्निमं मन्त्रं ततः स्नानं समाचरेत् ॥
 ततः स्नातः शुचिर्भूतो गृहमागत्य च सृशेत् ।
 दर्वाश्वत्थशमीः सृष्ट्वा गाञ्च मन्त्रेण मन्त्रवित् ॥
 दूर्वां नमोन्तमन्त्रेण अश्वत्थशमयस्तथा ।
 गां दृष्ट्वा तु ततो देवीं वन्द्याद्वीर प्रदक्षिणम् ॥
 समालभ्य तु हस्तेन ततो मन्त्रमुदीरयेत् ।
 सर्वदेवमयी देवी निर्ऋतिस्त्वं प्रपूजिता ।
 तस्मात् सृशामि वन्देत्वां वन्दिता पापहा भव ॥
 नतो मौनेन चागच्छत् वन्दिता गृहदेवता ।
 प्रक्षाल्य च मृदा पादावाचान्तोऽग्निगृहं विशेत् ॥
 होमं तत्र प्रकुर्वीत एतैर्ऋन्वपदैर्व्वरैः ।
 सर्वाय सर्वपुत्राय पार्वतीयसुताय च ॥
 कुजाय लोहिताङ्गाय, ग्रहेशाङ्गारकाय च ।
 ओंकारपूर्वकैर्ऋन्वैः स्वाहाकारसमन्वितैः ॥
 अष्टोत्तरशतं वीर अर्हमाताहमेव च* ।
 एतैर्ऋन्वपदैर्भक्त्या कामतोऽकामतोऽपि ॥
 खादिरोभिः समिद्धिश्च आज्यदिग्धैर्यवैस्त्रिलैः ।
 भक्ष्यैर्नानाविधैश्चान्यैः शक्त्या भक्तिसमन्वितः ॥

* अर्हं सदैवमिति पुस्तकाकारे पाठः ।

कृत्वा होमं ततो वीर देवं संस्थापयेत् क्षिती ।
सौवर्णं राजतं ताम्रं भद्रदारुमयं नृप ॥
देवदारुमयं वापि श्रीखण्डघटितं तथा ।

भद्रदारुः, शरलः ।

गाङ्गेय पात्रे रौप्ये वा अर्चाः कुङ्कुमकेसरैः ।
अन्यैर्वा लोहितैर्मयैः पत्रैः पुष्पैः फलैरपि ॥
रक्तैश्च विविधैर्वीरैश्च वा भक्तितयरेत् ।
यावद्वि विभृतं वित्तं वित्तञ्च वीर शक्तिः ।
तावद्विवर्द्धते पुण्यं दातुः शतसहस्रकम् ॥
यद्वा ताम्रमये पात्रे वंशजे रुन्मयेऽथवा ।
पूजयेत् नरो भक्त्या शक्त्या कुङ्कुमकेसरैः ॥

ओं अङ्गारकाय नमः पादौ । ओं कुञ्जराय नमः वदनं ।
ओं भीमाय नमः स्तब्धयोः । ओं मङ्गलाय नमः बाह्वोः । ओं
वज्राय नमः ज्वर्योः । ओं खेदजाय नमः जङ्घयोः । ओं लोहिताय

नमः शिखायां ।

पुरुषाकृतिं कुञ्जपात्रे एतैर्मन्त्रपदैर्यजेत् ।
भूमिपुत्र महादेव, खेदोद्भव पिनाकिनः ।
रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽहं गृहाणार्थं नमोऽस्तु ते ॥

अर्घमन्त्रः ।

महादेवाङ्गसम्भूत मेदिनीगर्भसम्भव ।
अङ्गारक महाराज लोहिताङ्ग नमोऽस्तु ते ॥

प्रार्थनामन्त्रः ।

सुगन्धपुष्पधूपाद्यैर्ब्राह्मणो यः प्रपजयेत् ।
गुडोदनघृत क्षीरं गोधूमान् शालितण्डुलान् ॥
अपेक्ष्य शक्तिं द्रव्याहैर्ब्राह्मणेभ्यो यतेन्द्रियः ।
वित्तशाठ्यं न कुर्वीत विद्यमाने धने नृप ।
वित्तशाठ्यञ्च कुर्वाणो नासुत्रफलभाग्भवेत् ॥

शतानीक उवाच ।

अङ्गारकेण संयुक्ता चतुर्थी नक्तभोजनैः ।
उपोष्याः कतिसंख्यास्तु उताही सकृदेव हि ॥

सुमन्तुरुवाच ।

चतुर्थीं तु चतुर्थीं तु यदाङ्गारकसंयुता ।
उपोष्य तत्र तत्रैव प्रदेशो विधिवत् कुजः ॥
उपोष्य नक्तं न विभो चतस्रः कुजसंयुताः ।
चतुर्थ्यान्तु चतुर्थ्यान्तु विधानं शृणु यादृशम् ॥
एकश्चतुर्थीशब्दः तिथिविशेषवचनः, अपरस्तत्संख्यापर इति
दशसौवर्णिके मुख्यं दशार्द्धाहं यथापि वा ।
सौवर्णपात्रे रौप्ये वा भक्त्या ताम्रभयेऽपि वा ।
विंशत्यलानि पात्राणि विंशत्यर्द्धपलानि च ।
विंशत्कर्षाणि वा वीर्यं अतोहीनं न कारयेत् ॥
शक्त्या वित्तस्य भक्त्या च पात्रे ताम्रभयेऽपि वा ।
प्रतिष्ठाप्य कुजपात्रे रक्तवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥

पुष्पमण्डयिकां कृत्वा दिव्यैर्धूपैस्तु धूपिताम् ।
तत्तत्स्थमर्चयेद्देवं पूर्वमग्नैः क्रमेण तु ॥
भक्ष्य भोज्यै रनैकैश्च फलैरन्यैश्च संमतैः ।
वस्त्रैः प्रावरणैः पात्रैः शय्योपानहारासनैः ॥
ऊनैः पुष्पैर्गन्धवरैः शक्ताया वित्तानुसारतः ।
ब्राह्मणाय च तं दद्याद्दक्षिणासहितं नृप ॥
वाचकाय महावाहो गुणिने श्रेयसेन च ।
अङ्गारकेन संयुक्तां धेनुं शीलसमन्विताम् ॥
अनेन विधिना दत्त्वा यथोक्तफलभाग्भवेत् ।
इति ते कथिता पुराण तिथोनामुत्तमा तिथिः ॥
यासुपोष्य नरो रूपं दिव्यमाप्नोति भारत ।
कान्ध्यान्नेयसमं वीर तेजसा रविसप्रभम् ॥
प्रभया हरितुल्यश्च सर्वतो बलसम्पितः ।
ईदृश्रूपं वरं प्राप्य याति मीमसदोनृप ॥
प्रसादाद्दिप्तराजस्य गणेशस्य गणायते ।
पठतां शृण्वतां राजन् कुर्वतांश्च विशेषतः ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि क्षीयन्ति नात्र संशय इति ।

इति भविष्यत् पुराणोक्तं सुखव्रतम् ।

—000—

चतुर्थ्यान्तु महाराज निराहारो व्रतान्वितः ।
दत्त्वा तिलान्नं भुङ्क्ते यः स्वयं भुङ्क्ते तिलोदकम् ॥

दिवा निराहारो रात्रौ भुङ्क्ते इति विरोध परिहारः ।
 वर्षद्वये समासिद्धिर्वातस्य तु यदा भवेत् ।
 विनायकस्तस्य तुष्टोददाति फलमीप्सितम् ॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तं गणपति चतुर्थीव्रतं ।

—:०:—

स्कन्द उवाच ।

केन व्रतेन भगवन् सौभाग्यमतुलं भवेत् ।
 पुत्र पौत्रधनैश्चर्यं मनुजः सुखमेधते ॥
 तस्मै वद महादेव व्रतानामुत्तमं व्रतं ।
 येन चीर्णं देवेश नरो राज्यञ्च विन्दति ॥
 राज्ञीव जायते नारी अपि दासीकुलोद्भवा ।
 राजपुत्री जयेच्छत्रून् गरुडः पद्मगानिव ॥
 ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चस्वः प्राप्य सर्वार्चको भवेत् ।
 वर्षाश्रम विहीनोऽपि सोऽपि सिद्धिञ्च विन्दति ॥

ईश्वर उवाच ।

शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं ।
 अपूर्वं गणपते व्रतं यत् त्रैलोक्य विश्रुतं ॥
 भगवत्या पुरा चीर्णं पार्वत्या पद्मया सह ।
 सरस्वत्या महेन्द्रेण विष्णुना धनदेन च ॥
 अन्यैश्च देवैर्भुनिभिर्गन्धर्वैः किन्नरैस्तथा ।

चीर्णमेतद्वतं सर्व्वः पुराकल्पे षड्वानन ।

चतुर्थी या भवेदुक्ता नभोमासस्य पुण्यदा ॥

तस्यां व्रतमिदं कुर्यात् कार्तिक्यां वा षड्वानन ।

गजाननं चतुर्व्वीहुमेकदन्तं विपाटिनम् ॥

विपाटिनं, मदधारास्त्राविणं । आयुधानि कृच्छ्रचतुर्थी
व्रतवद्विधाय हेम्ना विघ्नेशं हेमपौतासनस्थितं ।

तथा हेमौमथो दूर्वां तदाधारे व्यवस्थितां ।

तदाधारे, विघ्नेशासने ।

संस्थाप्य विघ्नहन्तारं कलसे ताम्रभाजने ।

वेष्टितं रक्तवस्त्रेण सर्व्वतोभद्रमण्डले ॥

पूजयेच्छुक्लकुसुमैः पत्रिकाभिश्च पञ्चभिः ।

विश्वपञ्चमपामार्गं शमी दूर्वा हरिप्रिया ॥

हरिप्रिया, तुलसी ।

एता एव पञ्चपत्रिकाः ।

अन्यैः सुगन्धकुसुमैः पत्रिकाभिः सुगन्धिभिः ।

फलैश्च मोदकैः पश्चादुपहारं प्रकल्पयेत् ।

यथावदुपचारैश्च पूजयेन्निरिजासुतं ॥

आवाहनमन्त्रः ।

उमासुत नमस्तुभ्यं विश्वव्यापि सनातन ।

विघ्नौघं छिन्ति सकलं अर्घ्यं पादं ददामि ते ॥

अर्घ्यमन्त्रः ।

गणेश्वराय देवाय उमापुत्राय वेधसे ।
पूजामथ प्रयच्छामि गृहाण भगवन्नमः ॥

गन्धमन्त्रः ।

गणेश्वराय देवाय वरदाय गजानन ।
उमासुताय देवाय कुमारगुरवे नमः ॥
लम्बोदराय वीराय सर्वविघ्नविहारिणे ।

पुष्पमन्त्रः ।

उमामङ्गलसङ्गते* दानवानां वधाय वै ।
अनुग्रहाय लोकानां स देवः पातु वैश्वष्टक् ॥

धूपमन्त्रः ।

परंज्योतिःप्रकाशाय सर्वसिद्धिप्रदाय च ।
दीपं तुभ्यं प्रदास्यामि महादेवात्मने नमः ॥

दीपमन्त्रः ।

गणानाञ्च गणपतिं इव महाकविं-कवीनां ।
उपमन्त्रवश्रवं ज्येष्ठ रागं व्रद्धाणां ब्राह्मणस्यातिश्राणं शृण्वन्
ज्योतिभिः सिद्धदसादनं ।

उपहारमन्त्रः ।

गणेश्वर गणाध्यक्ष गौरीपुत्र गजानन ।
व्रतं सम्पूर्णतां यातु त्वत्प्रसादादिमार्थना ॥

* उमामङ्गलसङ्गते इति पुस्तकान्तरेपाठः ।

प्रार्थना मन्त्रः ।

एवं संपूज्य विघ्नेशं यथाविभवविस्तरैः ।
सोपस्करं गणाध्यक्षमाचार्याय निवेदयेत् ॥
गृहाण भगवन् ब्रह्मन् गणराज प्रदक्षिणं ।
व्रतं तद्वचनादद्य सम्पूर्णं यातु सुव्रत ॥

दानमन्त्रः ।

एवं यः पञ्चवर्षाणि कृत्वोद्यापनमाचरेत् ।
ईप्सितांशुभते कामान् देदान्ते शाङ्करं पदम् ॥
अथवा शुक्लप्रज्ञस्य चतुर्थ्यां संयतेन्द्रियः ।
कुर्याद्वर्षत्रयञ्चैवं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ॥
उद्यापनं विनायकस्य करोति व्रतमुत्तमम् ।
तेन शुक्लतिलैः कार्यं प्रातःस्नानं षड्दानन ॥
हेम्ना वा रजतेनापि कृत्वा गणपतिं बुधः ।
पञ्चगव्यैस्तु संस्नाप्य दूर्वाभिः संप्रपूजयेत् ॥
मन्त्रैस्तु दशभिर्भक्त्या दूर्वायुक्तैः शिखिध्वज ।
दूर्वायुक्तैः पञ्चगव्यैः स्नपनं दूर्वायुक्तैर्दशभिर्मन्त्रैः
पूजा एकस्य मन्त्रस्य दशत्वं ।
इत्येवं कथितं वत्स सर्वसिद्धिप्रदं शुभं ।
व्रतं दूर्वागणपतेः किमन्यच्छेत्तुमिच्छसि ॥
इति सौरपुराणोक्तं दूर्वागणपतिव्रतम् ।

—000—

भरणान्तु चतुर्थ्यान्तु शनैश्चरदिने यमम् ।

पूजयन् सप्तजन्मोत्थैर्मुच्यते पातकैर्नरः ॥

इति कूर्मपुराणोक्तं यमव्रतम् ।

—०*०—

अगस्त्यः ।

अथ विघ्नहरं राजन् कथयामि तवानघ ।

येन सम्यक्कृतेनेह न विघ्नमुपजायते ॥

चतुर्थ्यां फाल्गुने मासि ग्रहीतव्यं व्रतत्विदम् ।

नक्ताहारेण राजेन्द्र तिलान्नं पारणं स्मृतं ॥

पारणं नक्तभोजनम् ।

तदेव वक्त्रौ होतव्यं ब्राह्मणाय च तद्भवेत् ।

दिव्याय शूराय गजाननाय

दंष्ट्राकरालाय नमः शिवाय ।

नगात्मजादेहमलोद्भवाय

कुमारहस्ताय नभश्चराय ॥

एवं संपूज्य मनुभिर्हीमं कुर्याद्यथाविधिः ।

मनुभिर्भक्ष्यैः ।

एकस्यैव वृथा बहुत्वं ब्रवीमि तत् ह्रीमं ब्रवीमि होम-
मन्त्रो होमद्रव्यञ्च तदेव वक्त्रौ होतव्यं इत्यादिनोक्तं वर्त्तमान
समीपे वर्त्तमानवदिहातीते लट् ।

चतुर्मासव्रतञ्चैव कृत्वेत्यं पञ्चमे तथा ।

सौवर्णं राजतं वापि कृत्वा विप्राय दापयेत् ॥

ताम्रपात्रे पायसाद्यैश्चतुर्भिः सहितं नृप ।
 पञ्चमेन तिलैः सार्द्धं गणशान्तिकरेण च ॥
 मृगमयानि हरिद्वैस्तु विधिनानेन कारयेत् ।
 होमञ्च राजतं शक्त्या विधिनानेन दापयेत् ॥
 इत्थं व्रतमिदं कृत्वा सर्वविघ्नात् स मुच्यते ।
 हयमेधस्य यज्ञे तु सञ्जाते सगरः पुरा ॥
 एतदेव हरश्चक्रे विपुरं येन हन्ति* च ।
 मया समुद्रमथने त्वेतदेव व्रतं कृतं ॥
 अन्यैरपि महीपालैरेतदेव पुरा कृतं ।
 ततो निर्व्विघ्नसिद्धयर्थं विघ्नोपशमनं परं ॥
 अनेन कृतमात्रेण सर्व्वविघ्नैः प्रमुच्यते ।
 ततो रुद्रपुरं याति वाराहवचनं यथा ॥
 विघ्नानि तस्य न भवन्ति गृहे कदाचित्
 धर्म्यार्थकामसुखसिद्धिविघातकानि ।
 यः सप्तभौन्दुशकलाकृतिकान्तदृप्तं
 विघ्नेशमर्चयति नक्तं कृतौ चतुर्थ्यां ॥

इति वराहपुराणोक्तमविघ्नविनायकव्रतम् ।

—०००—

ब्रह्मोवाच ।

माघमासे तु सम्प्राप्ते चतुर्थी कुन्दसंज्ञिता ।

* धातिष्वेति पुस्तकान्तरेपाठः ।

सोपोष्या तु सुरश्रेष्ठ ततो राज्यं भविष्यति ॥
 सर्वोपहारसम्पन्नं सर्वोपस्करमाहरेत् ।
 कन्दपक्कं फलं शाकं लवणं गुडशर्करा ॥
 खण्डं कुस्तु, म्वरी जीरं धान्यानि विविधानि च ।
 दातव्यानि रघुश्रेष्ठ कन्यकानान् भुक्तिः ॥
 खण्डं, शर्कराभेदः ।

सूर्यपात्रं* तथा भाण्डं सृण्मयानि विशेषतः ।
 उद्दिश्य दापयेद्देवो प्रीयतां मे सदा इति ॥
 अनेन विधिना शक्र सौभाग्यं पुत्रसन्ततिः ।
 वर्धते नात्र सन्देहो नान्यथा मम भाषितं ॥

इति देवीपुराणोक्तं कुन्दचतुर्थीव्रतम् ।

—000—

ऋषय ऊचुः ।

निर्व्विघ्नेन तु कार्याणि कथं सिद्धान्ति सूतज ।
 अग्रसिद्धिः कथं नृणां पुत्रसौभाग्यसम्पदां ॥
 दम्पत्योः कलहे चैक्यं बन्धुभेदे तथा नृणां ।
 उदासीनेषु लोकेषु कथं संमुखता भवेत् ॥
 विद्यारम्भे तथा नृणां वणिज्यायां क्लृप्तौ तथा ।
 नृपतेः परचक्रस्य जयसिद्धिः कथं भवेत् ॥
 कां देवतां नमस्कृत्य पूजासिद्धिकरौ नृणां ।

* शूर्पपात्रमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सूत उवाच ।

सन्नद्धयोः पुरा विप्राः कुरुपाण्डवसेनयोः ।
 घृष्टवान् देवकीपुत्रं धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥
 निर्विघ्नेन जयोद्धेयां वद देव कथं भवेत् ।
 कां देवतां नमस्कृत्य समग्रां ह्यलभन्महीम् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

पूजयस्व गणाध्यक्षं विघ्ने शं सिद्धिदायकं ।
 तस्मिन् संपूजिते राजन् सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

देव केन विधानेन पूजनार्हो गणाधिपः ।
 पूजितश्च तिथौ कस्यां सिद्धिदो गणपो भवेत् ॥

श्रीकृष्ण उवाच ।

गजवक्त्रन्तु शुक्लायां चतुर्थ्यां पूजयेन्नृप ।
 यदा वोत्पद्यते भक्तिर्मासे पूज्यो गणाधिपः ॥
 प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेन्नृप ।
 स्वशक्त्या गणनाथस्य स्वर्णरोप्यां यथाशक्तिं ॥
 कृत्वा पूजां प्रयत्नेन स्नाप्य पञ्चामृतैः पृथक् ।
 गणाध्यक्षेति नाम्ना वै गन्धं दद्याच्च भक्तितः ॥
 विनायकेति पुष्पाणि धूपञ्चोमासुतेति च ।
 दीपं रुद्रप्रियायेति नैवेद्या विघ्ननाशन ॥
 वस्त्रं सर्वप्रदे रक्तं पुष्पं दद्यात् शुभाहतं ।
 ततो दूर्वां कुशान् गृह्य विंशतिश्चैकमेव च ॥

पूजयेत प्रयत्नेन एभिर्नामपदैः पृथक् ॥
 गणाधिप नमोऽस्तेऽस्तु उमापुत्राघनाशन ।
 विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक ॥
 एकदन्तेभवक्त्रेति नमो मषिकवाहन ।
 कुमारगुरवेत्यन्तं पूजनीयः प्रयत्नतः ॥
 दूर्वायुग्मं ग्रहीत्वा तु गन्धयुक्तं प्रपूजयेत् ।
 एकैकेन च नाम्ना वै पूज्य एकेन सर्वतः ॥
 एकेन, दूर्वाङ्कुरेण, युग्मे नावशिष्टेन ।
 सर्वतः, सर्वैर्नामभिः पूजा कार्या ॥
 तथैकविंशतिर्गृह्य मोदकान् घृतपाचितान् ।
 स्थापयित्वा गणाध्यक्षं समीपे कुरुनन्दन ॥
 दश विप्राय दातव्या स्वयं चाद्यात्तथादश ।
 एकं गणाधिपे दद्यात् सनैवेद्यं नृपोत्तम ॥
 विप्राय भोजनं दद्याद्भुञ्जीयात्तैलवर्जितं ।
 कृत्वा नैमित्तिकं कर्म पूजयेदिष्टदेवतां ॥
 एवं कृते धर्मराज विघ्ननाथस्य पूजने ।
 विजयस्ते भवेन्नूनं सत्त्वं सत्त्वं मयोदितः ॥
 विद्याकामो लभेद्विद्यां धनकामो धनं यथा ।
 जयं विजयकामस्तु पुत्राश्चौ विन्दते सुतान् ॥
 पतिकामा च भर्तारं सौभाग्यञ्च सुवासिनीम् ।
 विधवा पूजयित्वा तु वैधव्यं नाप्नुयात् क्वचित् ॥
 वैष्णवाद्यासु दीक्षासु आदौ पूज्यो गणाधिपः ।
 यस्मिन् संपूजिते विष्णुरीशो भानुस्तथा उमा ॥

हव्यवाहमुखा देवाः पूजिताः स्वर्गं संशयः ।
 चण्डिकाया मातृगणाः परितुष्टा भवन्ति च ॥
 यस्मिन् संपूजिते भक्त्या विप्राः सिद्धिविनायके ।
 य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वा समाहितः ॥
 सिद्धान्ति सर्वकार्याणि सिद्धिदस्य प्रसादतः ।

इति स्कन्दपुराणोक्तं सिद्धिविनायकव्रतम् ।

—000—

अथास्यामेव भविष्योत्तरीक्तं कृत्यान्तरम् ।

मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवलोके प्रपूजिता ॥
 तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासोऽर्चनं तथा ।
 क्रियमाणं श्रतगुणं प्रसादादसिनी नृपेति ॥

चतुर्थीत्यत्रानुषङ्गः ।

अस्यां चन्द्रदर्शनं न कर्त्तव्यम् ॥

अतएवोक्तं मार्कण्डेयेन ।

सिंहादित्ये शुक्लपक्षे चतुर्थीं चन्द्रदर्शनम् ।
 मिथ्याभिदूषणं कुर्यात्तस्मात् पश्येन्न तं तदेति* ॥

पराशरस्मृतावपि ।

कन्यादित्ये चतुर्थीन्तु शुक्ले चन्द्रस्य दर्शनम् ।

मिथ्याभिदूषणं कुर्यात्तस्मात् पश्येन्न तं तदा ॥

अत्र सिंहादित्यकन्यादित्यशब्दाभ्यां चान्द्रो भाद्रपद उपलभ्यते ।

* चतुर्थीं न पश्येदित्यन्वयः प्रधानक्रियाम्बयनात् तेन चतुर्थीमुदितस्य पश्येन्न
 न निषेध इति पुस्तकाक्षरे पाठः ।

सौरमासग्रहणे शिष्टाचारविरोधप्रसङ्गात् ।

दोषस्य शान्तये सिंहः प्रसेनमिति वै पठेत् ।

स च श्लोको विष्णुपुराणे ।

सिंहः प्रसेनमवधौक्षिंहो जाम्बवता हतः ।

सुकुमारक मारोदीस्तवक्षेप स्यमन्तक इति ॥

अथ कार्तिकशुक्लचतुर्थ्यां कूर्मपुराणोक्तं नागव्रतम् ।

कार्तिकशुक्लपक्षमुपक्रम्य ।

तिथौ युगाद्वयायान्तु समुपोष्य यथाविधि ।

शङ्खपालादिनागानां श्रेष्ठस्य च महात्मनः ॥

पूजा कार्या पुष्य-गन्ध-क्षीराप्यायनपूर्वकमिति ।

युगाद्वयायाञ्चतुर्थ्यां प्रातर्ध्यायाद्भ्यापिन्ध्याञ्च कर्त्तव्यम् ।

तथा च स्कन्दपुराणे ।

प्रातर्ध्यायन्दिने तत्र तत्रोपोष्य फणीश्वरान् ।

क्षीरेणाप्याय्य पञ्चम्यां पारयेत् प्रयतो नरः ।

विषाणि तस्य नश्यन्ति न तं हिंसन्ति पन्नगाः ॥

इति नागव्रतम् ।

अथ मार्गशीर्षशुक्लचतुर्थ्यामारभ्य स्कन्दपुराणोक्तं

वरचतुर्थीव्रतम् ।

चतुर्थ्यां मार्गशीर्षे तु शुक्लपक्षे नृपोत्तम ।

प्रारभ्य प्रतिमासञ्च चतुर्थ्यां गणनायकम् ॥

संपूज्य विधिना कुर्यादेकभक्तं समाहितः ।

अक्षारलवणं त्वेवं पूर्णसम्बक्षरे ततः ॥

द्वितीये वक्षरे चाथ नक्तं प्रतिचतुर्थि च ।

कुर्व्याद्विषमभ्यर्च्य तृतीयेऽद्याचितं तथा ॥

एषमेव प्रकुर्वीत चतुर्थे स्यादुपोषणम् ।

ततश्चतुर्थं संपूर्णं तदुद्यापनमाचरेत् ।

इदं वरचतुर्थ्याख्यं व्रतं सर्वार्थसाधकम् ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं वरचतुर्थीव्रतम् ।

अथास्यामेव ब्रह्मपुराणोक्तं गौरीचतुर्थीव्रतम् ।

उमाचतुर्थ्यां माघे तु शक्तायां योगिनीगणैः ।

प्राग्भक्षयित्वा सृष्ट्वा च भूयः स्वाङ्गात् स्वकैर्गुणैः ॥

तस्मात्सा तत्र संपूज्या नरैः स्त्रीभिर्विशेषतः ।

कुन्दपुष्पैः प्रयत्नेन सम्यग्भक्त्या समाहितैः ॥

कुङ्कुमालक्तकाभ्याञ्च रक्तसूतैः सकङ्कणैः ।

अर्घैः पुष्पैस्तथाधूपैर्दीपैर्वलिभिरेव च ॥

गुडार्द्रकाभ्यां पनसलवलीभ्याञ्च पालकैः ।

पूज्या स्त्रियश्च विधवास्तथा विप्राश्च शोभनाः ॥

सौभाग्यवृद्धये पश्चात् भोक्तव्यं वन्द्यभिः सहेति ।

पालकैः कुण्डलैर्मृद्वाण्डविशेषैरित्यर्थः ।

इति गौरीचतुर्थीव्रतम् ।

स्रवणैर्धान्यकैर्युक्तं जीरकं मरीचानि च ।

हिङ्गुं शूण्ठीं हरिद्राञ्च सर्वं परिकरं तथा ॥

चतुर्थ्यामेकभक्ताशी सकृदत्त्वा कुटुम्बिने ।

गृहेषु सप्तसु तथा शिलायुक्तानि भारत ॥

शिला, मनःशिला ।

एतच्छिलाव्रतं नाम लक्ष्मीलोकप्रदायकम् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं शिलाव्रतम् ॥

—000—

चतुर्थ्यां नक्तशुद्ध्यादद्धान्ते हेमवारणम् ।

वारणः, करी ।

व्रतं वैनायकं नाम सर्वविघ्नोपशान्तिदम् ।

इति पद्मपुराणोक्तं वैनायकव्रतम् ।

—0*0—

नन्दिकेश्वर उवाच ।

विनायकचतुर्थ्याख्यं व्रतं वक्ष्यामि तेऽनघ ।

भक्त्यं यशस्यमायुष्यं समीहितफलप्रदम् ॥

विघ्नोपशमनायासं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।

प्रियं गणपतेर्नित्यं सृष्टिभिश्चाप्युपासितम्* ॥

मार्गशुक्लचतुर्थ्यान्तु ग्राह्यं व्रतमिदं महत् ।

नक्ताहारेण विप्रेन्द्र तिलान्नं पारणं स्मृतम् ॥

तदेव वज्रौ होतव्यं ब्राह्मणाय ददेत् सदा ।

नद्यां नदे वा नैवेद्यं विघ्नराजाय संयमी ॥

पूजयेत् गणपतिं रात्रौ गन्धैः पुष्पैर्यथाक्रमम् ।

स्थापितं कुम्भा[†] संख्यं तं स्नापितं कुङ्कुमान्धसा ॥

* प्रियं हि विघ्नराजस्य इदं व्रतमुपासितसितिपाठान्तरम् ।

† विष्णुरासित्वाणकुम्भानिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सुमार्गादिष्वथो तैस्तु नामभिश्चाच्च येत्ततः ।
 विनायकश्चैकदन्तः कृष्णपिङ्गो गजाननः ॥
 लम्बोदरो भालचन्द्रो हेरम्बो विकटस्तथा ।
 वक्रतुण्डश्चाखुरयो विघ्नराजो गणाधिपः ॥
 इत्येवं मासनाम्ना तु जपहोममथाश्च नम् ।
 कृत्वैवं प्रार्थयेत् पश्चान्मन्त्रेणानेन भक्तिमान् ॥
 हेमातुराय वीराय परशुहस्ताय वै नमः ।
 विघ्नेशायैकदंष्ट्राय नमो लम्बोदराय च ॥
 नमस्ते गजवक्त्राय सर्वज्ञायष्टमूर्तये ।
 समीहितार्थसंप्राप्तौ निर्विघ्नं कुरु मे सदा ॥
 भोजयित्वा ततो विप्रान् यथाशक्त्या विमत्सरः ।
 भुञ्जीत च स्वयं नक्तं वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ॥
 सायम्नातश्च सर्वेषां भोजनं श्रुतिचोदितम् ।
 एकभक्तं पुनस्तस्मादुपवासस्ततोधिकः ॥
 उपवासात्परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात्परमयाचितम् ।
 अयाचितात्परं नक्तं तस्मान्नक्तं तपो भवेत् ॥
 देवैस्तु भुक्तं पूर्वाह्णे मध्याह्णे मानुषैस्तथा ।
 अपराह्णे च पितृभिः सन्ध्यायां प्रेतराक्षसैः ॥
 विलास्यैता अतिक्रम्य नक्तभोजो च यो भवेत् ।
 स तैस्तु तर्पितैः सर्वैर्यत्पुण्यं तदवाप्नुयात् ॥
 हविष्यभोजनं स्नानमाहारस्य च लाघवम् ।
 अधिकार्यमधः शय्यां नक्तभोजी समाचरेत् ॥
 एवं संवत्सरस्यान्ते व्रते पूर्णे गजानन ।

अत्रापि कच्छचतुर्थ्यामुक्तरूपं निर्माणम् ।

सौवर्णरौप्ये वारोप्यमधिवास्य प्रयत्नतः ।

ताम्रपात्रैर्द्वादशभिर्मुक्तैर्यैर्व्याथ वैणवैः ॥

तिलसंमोदकभृतैः प्रातर्विप्राय दापयेत् ।

दद्याच्च विधिवद्भक्त्या वृषभञ्च गवा सह ॥

अष्टाङ्गपदसंयुक्तसप्तधान्यसमन्वितम् ।

भोजयेत् ब्राह्मणान् पश्चात् वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥

इत्थं व्रतमिदं चीर्त्वा सर्वविघ्नैः प्रमुच्यते ।

विद्यां श्रियं यशः सौख्यं प्राप्नोत्यविकलं सदा* ॥

अपुत्रो लभते पुत्रं दरिद्रस्तूतमं धनम् ।

कन्यार्थी लभते कन्यां परत्र च शुभां गतिम् ॥

श्रूयतेऽत्र पुरावृत्तं पुष्पधूपादिसाधनम् ।

मल्लिकारक्तमश्वोज जातितगरमेव च ॥

पुष्पिकां केतकीं वानसुवर्णकुसुमानि च ।

प्रति मासन्तु कार्याणि पुष्पाख्येतानि नारद ॥

फलानामप्यभावे तु बीजपूरं प्रशस्यते ।

अलाभेतूक्तपुष्पाणां शतपत्रं विशिष्यते ॥

नारिकेलं बीजपूरं नारङ्गं दाडिमं तथा ।

सारिवां पनसञ्चैव सहकारं तथैव च ॥

क्षीरीफलं वामलकं कुष्माण्डं त्रिपुषं तथा ।

भूमीफलं† क्रमाच्चात्र अर्धकाले प्रयोजयेत् ॥

* फलमिति पुलकान्तरे पाठः ।

† पुत्रीफलमिति पाठान्तरं ।

एकदन्त महादन्त गौरीसुत गणाधिप ।

चतुर्थीव्रतपूजार्थं अर्घं गृह्ण नमोऽस्तु ते ॥

अर्घमन्त्रः ।

शतपत्रं तथा कुण्डं मरुकङ्कणवीरकम्* ।

स्फारविन्दं वकुलाशोकानादाय पूजयेत्ततः ॥

अर्थान् सम्ब्रूयति वक्ष्यतीह धर्मं

कामं प्रसाधयति तस्य पिनष्टि पापम् ।

यः पूजयन्निखिललोकनुताङ्गपद्मम्

गौरीसुतं फणितनूदरमादिदेवम् ॥

विघ्नाश्च तस्य न भवन्ति गृहे कदाचित्

धर्मार्थकामसुखसिद्धिविधायकाय ।

यः सप्तमीन्दुशकलाकृतिकान्तिदन्तम्

विघ्नेशमर्चयति तं सुकृती चतुर्थी ॥

आनन्ददां सकलपापहरां चतुर्थी ।

या स्त्री करोति विधवा सधवा च कथा ।

सा स्वे गृहे सुखशतान्यनुभूय भूयो

हेरम्बमाहभवनं मुदितः प्रयाति ॥

एवञ्च यः प्रकुरुते वरदां चतुर्थी

वैनायकीं विविधपुत्रसुकान्तिकीर्त्तिः ।

शम्भोः शशाङ्ककलिकाङ्गितशेखरस्य

स्थानं प्रयाति परमैकसुखस्वरूपम् ॥

* मरुकं करवीरकमिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

स्थविरगणपतिं पूजयन्तुज्जयन्त्यां

सक्तदपि समुपेत्य ध्वस्तदोषास्तु मर्त्याः ।

द्विरदवदनमाद्यं ते प्रयान्तीह धन्याः

सुरनगरपुरन्ध्रोलोचनैः प्रीयमानाः ॥

इति स्कन्दपुराणोक्तं नक्तचतुर्थीव्रतम् ।

इति श्रीमहाराजाधिराज महादेवस्य समस्तकारणाधी-

श्वर-सकलविद्याविशारद श्रीहेमाद्रिविरचिते

चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे

चतुर्थीव्रतानि ॥

अथ नवमोऽध्यायः ।

—000—

अथ पञ्चमो व्रतानि ।

चेतो लक्ष्मीरमणचरणद्वन्द्वराजीवलीन ।
हर्षोत् कर्षादतिरसलसद्भृङ्गभङ्गोमुपति ॥
यस्य स्फारस्फुरितमतिना तेन हेमाद्रिणेह ।
प्रस्तूयन्ते विपुलफलकृतपञ्चमीषु व्रतानि ॥

युधिष्ठिर उवाच ।

कथं सा प्राप्यते लक्ष्मीर्दुर्लभा यामरैर्विभी ।
दानेन तपसा वापि व्रतेनापि^१ वदस्व तत् ॥
जप-होम-नमस्कारैः संस्कारैर्वा पृथग्विधैः ।
एतद्वद यदुत्थेष्ट सर्वं वित्त्वं संतिर्मम ॥

कृष्ण उवाच ।

भृगोः ख्याता समुत्पन्ना पूर्वस्त्री श्रोपतेः शुभा ।
वासुदेवाय दत्ता सा मुनिनां मम हृदये ॥
वासुदेवोऽपि तां प्राप्य पीनोन्नतपयोधरां ।
पद्मपत्रविशालार्चीं पूर्णचन्द्रनिभाननां ॥
भाभासितदिगाभोगामर्काङ्गानोः प्रभामिव ।

* नरेरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† मिथमेनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

नितम्बाङ्गखरवतीं मत्तमातङ्गगामिनीं ।
 रेमेसह मया राजन् विभ्रमेद्भ्रान्तचिन्तया ॥
 सा च विष्णुं जगज्जिष्णुं पतिं श्रीजगतां पतिं ।
 प्राप्य कृतार्थमात्मानं मेने मानयशोधरा ॥
 कृष्ण कृष्ण जगत्सर्वं भगवन् धारितं त्वया ।
 लक्ष्मि मां पाल पञ्चम्यां सदृश्येव महीतलम् ॥
 क्षेमं सुभिक्षमारोग्यमनाक्रन्दमनामयान् ।
 रसाज्जलं जायतेऽस्मात् हविर्व्वह्नी हुनेत्ततः ॥
 चातुर्वर्ण्यं सप्तङ्गीणं पात्यते पार्थ पार्थिवैः ।
 विरोचनप्रभृतिभिर्दृष्ट्वैव दैत्यसत्तमैः ॥
 तपसस्तमथाभ्यर्च्यमग्निमाश्रित्य संयमैः ।
 सोमसंस्था हविः संस्था पाकसंस्थादिभिर्मखैः ॥
 समाचारैः समभ्यर्च्य येषु भक्तिप्रकारिभिः ।
 पञ्चधर्मप्रधानैस्तेर्देवानवरात्तसैः ॥
 जगदासीत्समाक्रान्तं विक्रमेन क्रमेण च ।
 लक्ष्मी विलासप्रभवो देवानाञ्च सदा मदः ॥
 शीलं शर्मच सत्यञ्च सद्योलक्ष्मीश्च सद्गृहे ।
 सत्यशौचविहीनां स्तान् देवान् सन्त्यज्य चञ्चला ॥
 जगाम दीना वाकूलं कुदेवानुरागतः ।
 लक्ष्म्या भावितदेहैस्तैः पुन रुद्धतम्यानसैः ॥
 व्यवहर्त्तुं समारब्धामन्यायेन मदोद्धतैः ।
 वयं देवा वयं यज्ञाः वयं विप्रा वयं जगत् ॥
 ब्रह्मविष्णु सशक्राद्या वयं सर्व्वदिवौकसः ।

अहङ्कारविमूढांस्तान् ज्ञात्वा दानवसत्तमान् ॥
 सागरे सलिले पार्थ भ्रान्तचित्ता भृगोः सुता ।
 क्षीरोदमध्ये गतया लब्धः क्षीणार्थसम्भयम् ॥
 निरामदं गतश्रीकमभवद्भवनत्रयम् ।
 गतश्रीकमथात्मानं मत्वा शम्बरसूदनम् ॥
 पप्रच्छाङ्गिरसस्मिन् ब्रूहि किञ्चित् व्रतं मम ।
 येन संप्राप्यते लक्ष्मीर्लब्धा न चलते पुनः ॥
 निश्चलापि सुहृन्मित्र भोग्या भवति सा मुने ।
 न सा स्त्रीत्यभिमन्त्रया कन्या सा पात्यते गृहे ॥
 परार्थं या सुहृन्मित्र भृत्यैर्नैवोप भुज्यते ।
 शक्रस्यैतहचः श्रुत्वा ब्रह्मस्यतिरुदारधीः ।
 कथयामास सञ्चित्य शुभं श्रौषधमीव्रतम् ॥
 यत् पुरा कस्यचित् नोक्तं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
 तदहं कथयामास सरहस्यमशेषतः ॥
 तच्छ्रुत्वा कर्तुमारब्धं शुभं नरवरैः सह ।
 दैत्यदानवगन्धर्वैर्यक्षैः प्रक्षीणकल्मषैः ॥
 सिद्धैः प्रसिद्धचरितैर्विष्णुना प्रभविष्णुना ।
 ब्राह्मणैर्ब्रह्मतत्त्वज्ञैः समर्थैः पार्थिवैः सह ।
 कैश्चित् सात्विकभावेन राजसेनापरैरपि ॥
 तामसेन तथा कैश्चित् कृतं व्रतमिदं तथा ।
 व्रते समासभूयिष्ठे निष्ठया परया प्रभो ॥
 देवानां दानवानाञ्च युधि चासीदमोघता ।
 निर्मथ्य भुजवीर्येण सागरं सरितां पतिम् ।

समाहरामोह्यमृतं हित्वा यतिदिवौकसः ॥
 इत्येतत्समयं कृत्वा ममन्युर्वरुणालयं ।
 मन्थानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिं ॥
 मथ्यमाने जलाज्जातश्चन्द्रः शीतांशुश्चञ्चलः ।
 अनन्तरे समुत्पन्ना लक्ष्मीः क्षीराब्धिमध्यतः ॥
 तथा चालोकिताः सर्वे दैत्यदानवसत्तमाः ।
 आलोक्य तान् जनामासौ विष्णोर्वचस्त्रयं शुभम् ।
 विधिना विष्णुना चीर्णं व्रतं तेनाब्धिसम्भवा ॥
 शरीरस्था बभूवास्य विभ्रमोद्भ्रान्तलोचना ।
 किञ्च राजसभावेन शक्ते रैव कृतं यतः ॥
 तेन स्वर्गवलैश्वर्यं प्राप्यतेऽस्मि महर्द्धिमत् ।
 तमसावृतचित्तैस्तु सञ्चीर्णं दैत्यदानवैः ॥
 तेन तेषामथैश्वर्यं दष्टनष्टमभूत् किल ।
 एवं स श्रीकमभवत् सदेवासुरमानुषं ॥
 जगति जगतांश्चैष्ठ व्रतस्यास्य प्रभावतः ।

युधिष्ठिर उवाच ।

कथमेतद्व्रतं कृष्ण क्रियते मनुजैः कदा ।
 प्रारभ्यते पार्थ कस्मिन् सर्व्वं वद जनार्दन ॥

कृष्ण उवाच ।

यदिन्द्रेण पुरा चीर्णं श्रीवियुक्तेन पार्थिव ।
 श्रीसमृद्धिकरं तद्वि शृणु श्रीपञ्चमीव्रतम् ॥
 मार्गशीर्षे सिते पक्षे पञ्चम्यां पञ्चगोक्षवे ।

उपवासस्य नियमं कुर्यात् पद्मां स्मरेदृदि ॥
 स्वर्णरीष्यां यथा शक्त्या ताम्नां सृत्काष्ठजामथ ।
 चित्रपट्टगतां देवीं लक्ष्मीं स्नापान् कारयेत् ॥
 पद्मासनां पद्महस्तां पद्मां पद्मदलेक्षणाम् ।
 दिग्गजेन्द्रैः स्नाप्यमानां काञ्चनैः कलसोत्तमैः ॥
 लक्ष्मीरूपनिर्माणन्तु विष्णुधर्मीत्तरोक्तं वेदितव्यम् ।

तद्यथा ।

समुत्थिता श्रोः कर्त्तव्या शङ्खाम्बुजकरा शुभा ।
 सुखस्थिता महाभाग पद्मे पद्मकरा शुभा ॥
 द्विभुजा चारुसर्वाङ्गो सर्वाभरणभूषणा ।
 ह्री च मूलकरो मूर्ध्नि कार्या विद्याधरो शुभाविति ॥
 ततो यामत्रये याते निम्नगायाः सृदाथवा ।
 स्नानं कुर्यादसंभ्रान्तः शक्तिमदुपचारतः ॥
 देशान् पितृंश्च सन्तर्प्य ततो देवगृहं व्रजेत् ।
 तत्रस्थां पूजयेद्देवीं पुष्पैस्तत्कालसम्भवैः ॥
 चपलायै नमः पादौ चञ्चलायै च जानुनी ।
 कटीं कमलवासिन्यै नाभिं ख्यात्यै नमो नमः ॥
 स्तनी मन्मथवासिन्यै ललितायै भुजद्वयं ।
 उत्कर्णितायै कम्बुञ्च माधव्यै मुखपङ्कजम् ॥
 नमः श्रियै शिरः पूज्य दद्यान्नैवेद्यमादरात् ।
 फलानि च यथालाभं विरुद्धं धान्यसञ्चयम् ॥
 ततः स्ववासिनी पूज्या कुङ्कुमैः कुसुमेन च ।
 भोजयेन्मधुरान्नेन प्रणिप्रत्य विसर्जयेत् ॥

ततस्तु तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् ।
 ब्राह्मणाय प्रदातव्यं सा श्रीर्म्म प्रीयतामिति ॥
 निर्वर्त्यैतदशेषेण ततो भुञ्जीत वाग्यतः ।
 मासःतुमासं कर्त्तव्यं विधिनानेन भारत ॥
 श्रीर्लक्ष्मीः कमला सम्पत् पद्मा नारायणी तथा ।
 पद्मघृतिः स्थितिः पुष्टिस्तुष्टिः* सिद्धिः क्षमा क्षमात् ॥
 मासातुमासं राजेन्द्र प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ।
 ततो द्वादशमे मासि सम्प्राप्ते पञ्चमीदिने ॥
 वस्त्रमण्डयिकां कृत्वा पुष्पगन्धादिवासितां ।
 शय्यायां स्थापयेत्क्ष्मीं सर्व्वोपस्करसंयुताम् ॥
 सौभाग्याष्टकसंयुक्तां नेत्रपट्टाढ्यतस्तनीं ।
 सप्तधान्यसमोपेतां रसधातुसमन्विताम् ॥
 पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसंस्कृताम् ।
 देवीं संपूज्य विधिवद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥
 व्यासाय वेदविदुषे यस्मै वा रोचते स्वयं ।
 सोपस्करां सवत्साञ्च धेनुं दत्त्वा क्षमापयेत् ॥
 क्षीराब्धिमधनोद्भूते विष्णोर्वक्षस्थलालये ।
 सर्व्वकामप्रदे देवि सिद्धिं यच्छ नमोस्तु ते ॥
 ततः स्ववासिनीः पूज्या वस्त्रैराभरणैः शुभैः ।
 भोजयित्वा स्वयं पश्चाद्भुञ्जीत सह वन्धुभिः ॥
 य एवं कुरुते पार्थ भक्त्या श्रीपञ्चमीव्रतं ।
 तस्य श्रीर्भवने भाति कुलानामेकविंशतिम् ॥

* शान्तिरिति पुस्तकान्तरेपाठः ।

नारी वा कुरुते या तु प्राप्यानुज्ञां स्वभर्तुतः ।

सुभगा दर्शनीया च बहुपुत्रा च जायते ॥

यः पञ्चमौव्रतमिदं दधितं सुरारि-

भक्त्या समाचरति पूज्य भूमीस्तनूजाम् ।

राज्यश्रियं स भुवि भव्यजनीपभोग्यं

भुक्त्वा प्रयाति भवनं मधुसूदनस्य ॥

इति श्रीभविष्यपुराणोक्तं श्रीपञ्चमौव्रतं सम्पूर्णम् ।

—000—

श्रीकृष्ण उवाच ।

माहात्ममभिवक्ष्यामि पञ्चम्यास्तव भारत ।

जयेति या च विख्याता व्रतिनां जयदायिनी ॥

यस्माज्जया जयाशब्दं कुर्वन्ति व्रतिनो बुधाः ।

परिपूर्णं व्रतं यस्यां सा ज्ञेया जयपञ्चमा ॥

जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशिनी ।

जया, कार्तिकशुक्लपञ्चमी ।

केशवो भगवान् शम्भू रङ्गाद्याः सरितस्तथा ।

प्रभासाद्यानि तीर्थानि जम्बूद्वीपसरांसि वा ॥

प्रयागं पुष्करं गङ्गां गयाचेत्तं कुरुष्वथ ।

एतान्यन्यानि तीर्थानि व्रतिनः स्नापयन्तुत ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्नानं कुर्याज्जयादिने ।

स्नेहेनोदत्तनेनैव द्विजान् संस्नापयेद्वहन् ॥

तीर्थे प्रस्त्रवणे गत्वा स्नापयेत् स्वयं हरिं ।

जयासहितमित्यर्थः ।

शङ्ख-चक्र-गदापाणिं वामभागे जयां स्थितां ।
 वरदाभयहस्ताच्च श्वेतां हंसीपरिस्थिताम् ॥
 पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्धूपनैवेद्यजादिभिः ।
 एभिर्मन्त्रैस्तु तं देवं जयाच्च प्रतिपूजयेत् ॥
 पादौ वै पद्मनाभाय जानुभ्यां माधवीति च ।
 ऊरू वै नारसिंहाय मध्ये वै मन्मथाय वा ॥
 दामोदरायेत्युदरं चक्षुः श्रीवत्सधारिणे ।
 श्रीकण्ठायेति कण्ठं वा बाह्व मूर्ध्नि स्तधारिणे ॥
 मुखं पद्ममुखायेति शिरः सर्व्वाम्बुने नमः ।
 अनेन विधिना चैव पूजयेदगरुडध्वजम् ॥
 अनन्तरं तु तां देवीं वेणुपात्रोपरिस्थिताम् ।
 जातीलताधीभागस्थितां देवीं प्रपूजयेत् ॥
 नमः पुष्टै पादयुग्मे जानुभ्याच्च श्रिये नमः ।
 नदायै च कटोदेशे विजयायै च वक्षसि ॥
 शिरः सर्व्वार्थदायिन्यै सर्व्वार्द्धे विजयां तथा ।
 विधिनानेन संपूज्य अर्चयेद्विजयां हरिं ॥
 ॐ जयायै जयरूपाय जयगोविन्द रूपिणे ।
 जय दामोदरायेति जय सब्बनमोऽस्तुते ॥

अर्थ मन्त्रः ॥

वेणुपात्राणि सर्व्वानि सप्तधान्यभृतानि च ।
 रक्तसूत्रेण सम्पूज्य सफलानि निवेदयेत् ॥
 तथा वेणुफलं दृष्ट्वा तुष्यते मधुसदनः ।

तथा मे अशुभं सर्वं वेणुपात्रप्रदानतः ॥

वेणुपात्रदानमन्त्रः ।

अनेन विधिना चैव दत्त्वा पात्राणि गोसुरे ।

गोसुरे, ब्राह्मणे ।

रक्षाबन्धमतः कुर्यात् सुहृत् स्वजन बन्धु ।

अक्षताः सर्षपा दूर्वा रक्षामध्ये च रोचना ॥

ओं येन बहो वलीराजा दानवेन्द्रो महाबलः ।

तेन त्वामाशु बध्नामि रक्षे माचल माचल ॥

रक्षाबन्धनमन्त्रः ।

रक्षाबन्धं नरो यस्तु कुर्याद्भक्तिसमन्वितः ।

न तस्य ग्रहपीडा स्यात् न च मृत्युभयं भवेत् ॥

भूतवेतालरक्षाद्यैः पिशाचैर्नाभिभूयते ।

रक्षायाबन्धनं कृत्वा संग्रामे प्रविशेत् यः ॥

जयते स रिपून् सर्वान् जीयते न स केनचित् ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षाबन्धं तु कारयेत् ॥

यस्तु वै भक्तिसंयुक्तः स्नानं कुर्याज्जगदिने ।

कुतस्तस्यैव पापानि नाशमासप्तवे यथा ॥

यथाश्वमेधावभूयः* तादृशं कारयेद्दिवः ।

जलाञ्जलिस्तु व्रतिना क्षिप्यते यस्य मूर्धनि ॥

ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।

अपुत्री लभते पुत्रान् बन्ध्या गर्भं विविन्दति ॥

* यथाश्वमेधावभूयः इति पुस्तकान्तरे पाठः

रोगी रोगैर्विमुच्येत प्रयाति हरिमन्दिरम् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं जयापञ्चमीव्रतम् ॥

—000—

भरद्वाज उवाच ।

आचक्षते विधिं ब्रह्मन् पञ्चम्याः परमं व्रतम् ।
स एष महिमा यस्य सर्वान् कामान् प्रवर्षति ॥

सनत्कुमार उवाच ।

शृणु वक्ष्यामि भगवन् पञ्चम्याः परमं विधिं ।
यस्य श्रवणमात्रेण नरः पापात् प्रमुच्यते ॥
श्रवणेन यदा युक्ता शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।
उत्तराफाल्गुनौ यस्यामिन्दुवारसमागमः ॥
आरभेत नरस्तस्यां व्रतं पूर्वमुपोषितः ।
चतुर्थ्यामेकभक्ताग्नी ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः* ॥
धृतिमान् कृतसंकल्पो भवेन्नियमवान्नरः ।
ततःकल्यं समुत्थाय स्नात्वा नियतमानसः ॥
धृतसङ्कल्पया पत्न्या कुर्याद्विल्वस्य चार्चनम् ।
विल्वमूले ततः कुर्याद्वेदिं पुष्पाक्षतैर्युतां ॥
स्थापयेत् कलशानष्टौ तस्यामष्टसु दिक्षु वा ।
तन्मध्ये विल्वमूलं तु स्थापयेच्च महाघटान् ।
सौवर्णं राजतं ताम्रमार्त्तिकं वा सुभान्वितम् ॥

* चतुर्थ्यां विधिना स्नात्वा ब्रह्मचारी विजितेन्द्रिय इति पुस्तकान्तरे ।

वस्त्रयुग्मेन सज्जन् नवरत्नसमन्वितम् ॥
 कलसांश्च तथा कुर्यात्तीर्थोदकसमन्वितान् ।
 दूर्वा च विष्णुपर्णी च श्रीलता पङ्कजं सितम् ।
 शालपत्रमपामार्गस्तूलसी जातिरित्यपि ॥
 विष्णुपर्णी, प्रश्निपर्णी, श्रीलता, पद्मिनी ।

शालपत्रं शालवृक्षपत्रं ।

विष्णुस्र-ताल-तिन्दूक-धानी-रश्मा-फलान्यथ ।
 तिन्दूकं, टिवरुणीफलं ।

जम्बूपनसजातानि बुद्धिः शक्तिः सरस्वती ।
 अङ्गलक्ष्मीर्दृष्टिस्तुष्टिः पुष्टिरित्यष्ट शक्तयः ।
 एतासर्षपककोलतिलकर्पूरपद्मकाः ॥

पद्मको, वृक्षविशेषः ।

लोभमांसीसमायुक्तान् इति सर्वान् विनिक्षिपेत् ।
 पूर्वादीशानपर्यन्तं कलशेषु महामतिः ॥
 मध्यमे तु क्षिपेत् सर्वं दूर्वादि यदुदौरितम् ।
 अथ तत्र श्रियं देवोमष्टशक्तिसमन्वितां ॥
 श्रीबीजेन समावाह्य तत्र पूजादि साधयेत् ।
 एवं सर्वत्र शक्तौनां बीजेनावाहनं विदुः ॥
 खनामाद्याक्षरं बीजं मनुस्वारसमन्वितम् ।
 तत्र तत्र च तत्पूजां विधिना सम्यगाचरेत् ॥
 श्रीलताजातिवकुलैर्नद्यावर्त्तं प्रसूनकैः ।

नन्द्यावर्त्तः, तगरम् ।

गला पत्र सिताम्भ जैः मल्लिकाकुसुमान्वितैः ।*

श्रीशुक्तेन श्रियं देवीमर्चयेत् प्रष्टु चं सुधोः ॥

श्रीसूक्तं, हिरण्यवर्णां हरिणीमित्यादि ।

गुडानपायसापूपमुद्गात्रदधिसंयुतैः ॥

शाल्यन्नेः क्षीरमधुरैः श्रियं देवीं समर्चयेत् ।

बुद्ध्यादिशक्त्यर्चनं नाममन्त्रैः ।

एवं कृत्वा यथा योगं ततः संवृणुयाद्वरम् ।

देवि पद्मपलाशाक्षि नमस्ते श्रीधरप्रिये ॥

सिद्धार्थं मां वृणुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥

बोध्यं बुद्ध्या च भूतानां बोधयन्ति हृदि स्थिते ।

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

शक्तिः सती सती देविविष्टयन्त्यनिशं प्रजाः ॥

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

सिद्धाशयेऽमृतकले† पद्मवासे सरस्वती ॥

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

अह्ने अद्वावतीशानि सत्त्वानि कुर्वतीवशे ॥

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

लक्षितासि सतीलक्ष्मी दीव्यन्ती स्वस्तिमज्जगत् ।

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।

धृत्यैमां व्रं हति धात्री मन्दिरे दिवसे शुभे ।

* मल्लिका कुसुमान्विते इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† जिह्वाशयेऽमृतकले इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

सिद्धार्थं मां कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ।
 सती तोषयतां तुष्टिप्रदात्री कमलोऽमले ।
 सिद्धार्थं माङ्कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥
 सन्धुच्यसि सुसंपृष्टमङ्गलायतनं जगत् ।
 सिद्धार्थं माङ्कुरुष्व त्वं व्रतेनानेन सुव्रते ॥
 इति मन्त्रीतसकलाः संपूर्णा मे मनोरथाः ।
 इन्दिरायाः प्रसादेन व्रतेनासमहं सुखी ॥
 ततः परिसमाप्यैवं श्रियः पूजां समाहितः ।
 मध्यमस्य समीपे तु महितं स्थापयेद्वटं ॥
 तस्मिन्नावाहयेद्देवं श्रीधरं श्रीपतिं प्रभुं ।
 वस्त्रयुग्मेन सञ्चरन् सर्व्वरत्नसमन्वितम् ॥
 विधाय विधिना कुम्भं तत्र पूजां समाचरेत् ।
 अथावस्थापिते पूर्व्वं देवमावाह्य पूजयेत् ॥
 समाप्य विधिवन् पूजां ततश्च शृणुयाद्वरम् ।
 भगवन् श्रीपते श्रीश श्रीनिवास जगन्नाथ ॥
 प्रसादात्तव ते सन्तु संपूर्णा मे मनोरथाः ।
 अत्र संपूजयेद्दिहान् ब्राह्मणान् वेदपारगान् ॥
 नवकं मिथुनं कृत्वा तत्र मन्त्रेण वैष्णवान् ।
 तेभ्योदद्याद्यथायोग्यं भूषणानि धनं बहु ॥
 बर्हिस्तत्तदाशीर्भिर्व्विसृज्य द्विजसत्तमान् ।
 ततस्तु लोकपालानां बलिं दिक्षु विनिक्षिपेत् ॥
 उवासाश्च कर्त्तव्यः सहवध्वा दरेण वा ।
 पाषण्डादिभिरालापे न कर्त्तव्यः कथञ्चन ॥

यदि स्यात्पतनं गच्छेन्निरयञ्चाप्यधीमुखः ।
 वृथाजल्पपरी न स्यात् वृथारश्मो वृथामतिः ॥
 न स्वपेत्तु दिवारात्रौ नाद्यादपि कथञ्चन ।
 न क्रौड़ां नोपहासञ्च न मिथ्याभाषणं क्वचित् ॥
 श्रीधराय नमोनित्यं श्रियै नम इतीरयेत् ।
 एवमेव दिनं नीत्वा ततः षष्ठ्यां समाहितः ॥
 समभ्यर्च्य श्रियं देवीं तथा देवं यथा पुरा ।
 ब्राह्मणान् भाजयेत् पश्चाद्विधिवत्सपरिग्रहात् ॥
 दत्त्वा धनादिकं मथ स्नात्वा कुम्भोदकेन वा ।
 पत्न्या सह हविःशेषं ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 तथा दानं दरिद्रेभ्यो योषिद्भाषान्नमुत्तमम् ।
 गुरवे दक्षिणान्दद्यात् पितृभ्यश्च स्वधामपि ।
 बिल्वञ्च दृष्ट्वा प्रणमेत् तदग्रे प्रणतो व्रजेत् ॥
 न कुर्यात्ताडनं तस्य तथा पादाभिमर्शनं ।
 न लङ्घयेत् तच्छायां नाद्यात्तस्य फलादिकं ॥
 प्रशस्तं बिल्वपात्राणां वारणं मूर्द्ध्नित्यशः ॥
 शतपत्रं चैकपत्रं श्रीलताकुसुमान्यपि ।*
 दूर्वाञ्च कूर्चकुसुमं तिलसर्पपतण्डुलान् ॥
 शिरसा धारयेन्नित्यं श्रियमिच्छन्ननाकुलः ।
 आयुर्विद्यां श्रियन्तुष्टिमारोग्यं कान्तिमुत्तमाम् ॥
 सौभाग्यं क्षेमसम्पत्तिं व्रतेनाप्नोति मानवः ।
 विन्दते व्रतकृद्राजा राज्यं श्रियमनुत्तमाम् ॥

देशे च लभते वित्तं* शूद्रः सुखमवाप्नुयात् ।
 कन्या च लभते सौम्यं पतिं हृदयहारिणम् ॥
 बन्धा वाभिमत पुत्रं विन्देताशु न संशयः ।
 योषित्परममाङ्गल्यं प्राप्नुयात् व्रतसम्पदा ।
 अपत्यङ्गभिर्णी नारो यावद्वहुसुतार्थिनी ॥†
 पायसेन श्रियं देवीं देवेशश्च समर्चयेत् ।
 श्रियं कामयमानेन पूर्वोक्तविधिना चर्चनं ।
 सौभाग्यमिच्छता कार्यं दृष्टान्नेन समर्चनं ॥
 हविष्यफलमूलाद्यं कार्यं राजन्यपार्थिवैः ॥‡
 विद्यार्थिना च देयानि हवीं पि मधुराणि च ।
 आयुःकामेन विधिना पयसा कार्यमर्चनं ॥
 एवमेव च वर्षान्तमनुतिष्ठेत्तु पञ्चमीं ।
 अथवा सकृदुक्तेन विधिना कार्यमिष्यते ॥
 अथ यावत् फलप्राप्तिः कार्यमेतत् व्रतं मतं ।
 सर्वं भाग्यवशादेव फलं भुङ्क्ते नरो भुवि ॥
 तद्योगात्तत्क्षणात्तावदचिरं स्याच्चिरं फलं ।
 अपि च क्षीणभाग्यानामसतामपि सम्पदः ॥
 भवेयुः सर्वसत्त्वानां व्रतेनानेन वै ध्रुवं ।
 एवमुक्तेन विधिना व्रतञ्च व्रतिनाम्बरः ॥
 सर्वसिद्धिकरं पुंसामुक्तमेतन्महाव्रतं ।

* नित्यञ्च लभतेवित्तं मिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† अपत्यं प्रार्थयेत्तावत् पूजाकाले सुतार्थिनीति पुस्तकान्तरे पाठः ॥

‡ राज्ञो जयार्थिनेति पुस्तकान्तरे पाठः ।

इति श्रीगरुडपुराणोक्तं श्रीपञ्चमीव्रतम् ।

—०००—

श्रीमार्कण्डेय उवाच

अतः परं प्रवक्ष्यामि पञ्चमूर्त्तस्तथार्चनं ।
 पृथिव्यापस्तथातेजो वायुराकाशमेव च ॥
 एता वै देवदेवस्य* कथिताः पञ्चमूर्त्तयः ।
 चेन्ने तु पञ्चमीं शृक्तां समासाद्य विचक्षणः ॥
 सोपवासो हरिं देव पञ्चात्मानं समर्चयेत् ।
 पञ्चमण्डलकाः कार्य्याः पञ्चभिर्वर्णकैः पृथक् ॥
 पार्थिवं मण्डलं कार्य्यं शुक्लवर्णं महीपते ।
 वारुणञ्च तथा श्वेतं रक्तमाग्नेयमिष्यते ॥
 पीतं भवति वायव्यं कृष्णमाकाशदैवतं ।
 समानवर्णगन्धैश्चा† पुष्पैस्तानर्चयेत् पृथक् ॥
 शक्त्या च धूपदीपान्नैर्यथालाभमरिन्दम ।
 यवैर्मर्षिस्तिलैश्चैव सर्षपैश्च घृतेन च ॥
 पञ्चभिर्जुहुयान्मन्त्रैः सर्वेषाञ्च पृथक् पृथक् ।

हुत्वा ॐ पृथिव्यप्तेजोवायुराकाशेभ्यः स्वाहेति सर्वेषां
 मिश्रैर्जुहुयात् ।

तल्लिङ्गैरेव मन्त्रैश्च अथवा नृप नामभिः ।

ॐकारपूर्वकैर्हुत्वा शक्त्या विप्रांश्च भोजयेत् ॥

एवं संवत्सरं कृत्वा पूर्णसंवत्सरे ततः ।

* वासुदेवस्य देवस्येति पाठान्तरम् ।

† तमालवर्णगन्धैश्चेति पुस्तकान्तरे ।

दत्त्वा विप्रेषु वस्ताणि देवरङ्गसमानि तु ॥
महाभूतव्रतमिदं यः करोत्यथ पञ्चकम् ।
पञ्चयज्ञानवाप्नोति क्रमशी ये तु कौर्त्तिताः ॥
बह्वन्यब्दसहस्राणि स्वर्गलोके महोयते ।

मानुष्यमासौद्य भवत्यरीशो
बलान्वितो वैरिगणादिहन्ता ।
श्रुतेन रूपेण धनेन युक्तो
जनाभिरामः प्रमदाप्रियश्च ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं पञ्चमहाभूतव्रतं ।

—०*०—

श्रीभीष्म उवाच ।

मधुरा भारती केन व्रतेन मधुसूदन ।
तथैव जनसौभाग्यं सर्व्वं विद्यानुकोशलं ॥
अभेदश्चापि दम्पत्योस्तथाबन्धुजनैः सह ।
आयुश्च विपुलं पुंसां तन्मे कथय सत्तम ॥

पुलस्त्य उवाच ।

सम्यक् पृष्टं त्वया राजन् शृणु सारस्वतं व्रतं ।
यस्य सङ्कीर्त्तनादेव तुष्यतीह सरस्वती ॥
यो यज्ञज्ञः पुमान् कुर्यादेतद्ब्रतमनुत्तमं ।
तदासरादौ संपूज्य विप्रानेतत्समारभेत् ॥
अथवादित्यवारिण्यहतारावलेन च ।

पायसंभोजयित्वा तु कुर्याद्वाङ्मणवाचनं ॥
 शुक्लवस्त्राणि दद्याच्च सहिरण्यानि शक्तितः ।
 गायत्रीं पूजयेद्भक्त्या शुक्लमाख्यानलेपनैः ॥
 एभिर्मन्त्रपदैः पश्चात् सर्व्वं कुर्यात् कृताञ्जलिः ।
 यथा न देवि भगवान् ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
 त्वां परित्यज्य सन्तिष्ठेत् तथा भव वरप्रदा ।
 वेदाः शास्त्राणि सर्वाणि नृत्यगीतादिकञ्च यत् ॥
 न विहीनं त्वया* मातस्तथा मे सन्तु सिद्धयः ।
 लक्ष्मीर्ध्वा धरा पृष्टि† गौरी तुष्टिः प्रभा मतिः ॥
 एताभिः पाहि तनुभिरष्टाभिर्भ्यां सरस्वती ।
 एवं संपूज्य गायत्रीं वीणाक्षमणिधारिणी ॥
 शुक्लपद्मेऽर्च्यते भक्त्या सकमण्डलुपुस्तकां ।
 मौनव्रतेन भुञ्जीत सायं प्रातश्च धर्म्ववित् ॥
 पञ्चम्यां प्रतिपद्ये च पूजयित्वा सुवासिनीः ।
 तस्यां तु तण्डुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतं ॥
 क्षीरं दद्यात् हिरण्यञ्च गायत्रीं प्रीयतामिति ।
 सम्ययोश्च तथा मौनमेतत् कुर्व्वन् समारभेत् ॥
 नान्तरा भोजनं कुर्यादावन्मासास्त्रयोदश ।
 समाप्ते तु व्रते दद्यात् भाजनं शुभतण्डुलैः ॥
 पूर्णं सवस्त्रयुग्मन्तु गां सवत्सां सुशोभनां ।
 विप्राय वेदविदुषे वाचकायाथ पार्थिव ॥

* त्वयादेवी पुस्तकान्तरे पाठः ।

† घृतिरिति पुस्तकान्तरे पाठः ।

देव्यै वितानं घण्टाञ्च सितचामरसंयुतां ।

चन्दनं वस्त्रसंयुग्मञ्च दध्यन्नं शिखरं तथा ॥

शिखरं दधि क्षीरं घृतानां सन्तानिका शिवा ।

शिखरं चिरं संस्थस्य द्रवस्योपरिपीडिकेत्यायुर्वेदस्मृतेः ।

तथोपदेष्टारमपि भक्त्या संपूजयेद्गुरुं ॥

वित्तशाढेन रहितो वस्त्रमाख्यानुलेपनैः ।

अनेन विधिना यस्तु कुर्यात् सारस्वतं व्रतं ॥

विद्यावान् धनयुक्तश्च रक्तकण्ठश्च जायते ।

सरस्वत्याः प्रसादेन व्यासवत्सकविर्भवेत् ॥

नारी वा कुरुते या तु सापि तत्फलभागिनी ।

ब्रह्मलोके वसेत्तावद्यावदुगशतत्रयं ॥

सारस्वतं व्रतं यस्तु शृणुयाच्छ्रावयेत्तथा ।

विद्याधरपुरं सोपि प्राप्नोति गतकल्मषः ॥

सारस्वतव्रतवरेण सरस्वतीं ये

संपूजयन्ति विधिवज्जगतो जनित्री ।

विद्यावदातहृदया मधुरस्वरास्ते

रूपान्विता बहुगुणाः कुशला भवन्ति ॥

अत्र व्रते शुक्लपक्षे स्वेष्टदेवतातिथौ ।

रविदिने शुभदिने वा आरम्भः प्रतिदिनं सन्ध्योर्भोजने च

मौनं शुक्लपञ्चम्यां सरस्वतीपूजा सुवासिनी पृजा च ।

इति पद्मपुराणोक्तं सारस्वतं व्रतम् ।

—०*०—

अगस्त्य उवाच ।

शान्तिव्रतं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकमना नृप ।
 येन चौर्येण शान्तिः स्यात् सर्वदा गृहमेधिनः ॥
 पञ्चम्यां शुक्लपक्षस्य कार्तिके मासि प्रार्थिव ।
 आरभ्य वर्षमेकन्तु भुञ्जीयादस्तवर्जितं ॥
 नक्तन्तु पूजयेद्देवं हरिं शेषोपरिस्थितं ।
 देव प्रतिमा शेषोपरिसुप्ता चतुर्भुजा
 लक्ष्म्यलङ्कृतस्तत्रैकपादः, शेषोपरिस्थित
 एवापरो, जानूपरि तस्यैकः करो, नाभिदेशस्थो अपरः
 शीर्षधरः, सन्तानमञ्जरीधरश्चान्यः नाभौ पद्मं, पार्श्वेऽस्त्राणीति ।
 अनन्तायेति पादौ तु धृतराष्ट्राय वै कटीं ।
 तक्षकायेति जठरमुरः कर्कोटकस्य तु ॥
 पद्माय कण्ठं संपूज्य महापद्माय दीर्युगं ।
 शङ्खपालाय वक्तन्तु कुलिकायेति वै शिरः ॥
 विष्णुं सर्वाङ्गमप्येवं पृथक् चैव प्रपूजयेत् ।
 पृथक्चैवेति अनन्ताद्यानष्टौ नागान् पृथगपि पूजयेदित्यर्थः ।
 क्षीरेण स्नपनं कुर्याद्वरिसुद्दिश्य वाग्यतः ।
 नागानपि हरिबुद्ध्या स्नापयेत् ।
 तदग्नौ होमयेत् क्षीरं तिलैः सह नृपोत्तम ।
 एवं संवत्सरस्यान्ते कुर्यात् ब्राह्मणतर्पणं ॥

नागन्तु काञ्चनं कृत्वा स्वकर्णेन विधारयेत् ।
 गां सवत्सां वस्त्रयुगां कांस्यपात्रां पयस्विनीं ॥
 हिरण्यञ्च यथा शक्त्या ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
 एवं यः कुरुते भक्त्या व्रतमेतन्नराधिप ।
 तस्य शान्तिर्भवेन्नित्यं नागेभ्यश्चाभयं तथा ॥
 शेषाहिभोगशयनस्थमपां प्रसूतिं
 संपूज्य यज्ञपुरुषं पतगेन्द्रकेतुं ।
 येऽश्रन्यनस्तमधुरं सितपञ्चमीषु
 तेषां न नागजनितं भयमस्ति किञ्चित् ॥
 इति वराहपुराणोक्तं शान्तिव्रतम् ।

—000—

सुमन्तुरुवाच ।

पञ्चमी दयिता राजन् नागानां नन्दवर्द्धिनी ।
 पञ्चम्याः किल नागानां भवतीत्युक्तवो महान् ॥
 वासुकिस्तच्चैव कालियो* मणिभद्रकः ।
 धृतराष्ट्रश्चैरावतःकर्कोटकधनञ्जयौ ॥
 एते प्रयच्छन्त्यभयं प्राणिनां प्राणदाः सदा ।
 पञ्चम्यां स्नापयन्तीह नागान् चोरेण ये नराः ॥
 तेषां कुले प्रयच्छन्ति अभयं प्राणदक्षिणां ।
 शस्ता† नागा यदा मात्रा दह्यमाना दिवानिशं ।

* कालिक इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† शस्ता इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

निर्व्वापिता गवां क्षीरैस्तेषां क्षीरन्तु दुर्लभं ॥

शतानीक उवाच ।

मात्रा त्रासाः कथं नागाः किसुहिष्य च कारणं ।

कथं शापस्य शावस्य विनाशो वै महामुने ॥

सुमन्तुरुवाच ।

उच्चैः श्वोश्चराजा च श्वेतपर्णोऽमृतोद्भवः ।

तं दृष्ट्वा धवलं कद्रुर्नागानां जननीस्वसा ॥

उवाचेति शेषः ।

अश्वरत्नमिदं श्वे तं पश्य पश्यामृतोद्भवं ।

कुलस्य यस्य ते बालाः सर्वश्चेतयुतास्तथा ॥

सर्वश्चे ताकृतिवरो नायं कृष्णो न लोहितः ।

कथं त्वं यस्य कृत्कृष्णं विनतोवाच तत्स्वमां ॥

कद्रुरुवाच ।

यस्याहमेकनयनं कृष्णत्वचसमन्वितं ।

हिनेवा त्वं सविनते यदि पश्य पणं कुरु ॥

विनतोवाच ।

अहं दासी भवित्री ते कृष्णे केशप्रदर्शितं ।

न च दर्शयसे कद्रुर्ममदासी भविष्यसि ॥

एवं ते च पणं कृत्वा गते क्रोधसमन्विते ।

शपिते प्राक्प्रदेवोपि कद्रुर्जिह्ममचिन्तयत् ॥

आह्वय पुत्रान् प्रीवाच वालोभूत्वा हृयोत्तमे ।

तिष्ठध्वं विपणं ज्येष्ठां विनतां जयवर्द्धिनीं ॥
 प्रोचुस्ते जिष्णुवृद्धीनां नागमातां विगृह्य च ।
 स्वधर्मपृष्ठः सुमहान न करिष्यामि तं वचः ॥
 एवं पुत्रवचः श्रुत्वा कटूः क्रोधसमाकुला ।
 शशाप पुत्रान् सकलान् वाचकीशं प्रधक्ष्यति ॥
 गते बहुतिथे काले पाण्डवो जनमेजयः ।
 सर्पसत्रञ्च कर्त्ता वै यदन्यैर्भुविदुष्करं ॥
 तस्मिन् यज्ञे पावको वै दह्मिष्यति न संशयः ।
 एवमुक्त्वा भवत्तुणीं कटूः क्रोधपरायणा ॥
 तानुवाच तदा सर्वान् ब्रह्मलोकपितामहः ।
 पञ्चम्यां शुक्लपक्षे तु सत्रञ्चोपरमिष्यते ॥
 तत्र वो भविता नन्दस्तेनानन्दी भविष्यति ।
 इत्युक्त्वा पन्नगान् सर्वान् देवदेवपितामहः ।
 जगाम त्रिदिवं भूयो नागाः स्वस्थानमास्थिताः ॥
 तस्मादियं महाराज पञ्चमी दयिता सतां ।
 नागानां हर्षजननीं दत्ता वै ब्रह्मणा पुरा ॥
 अपरं ते प्रवक्ष्यामि नियमं पञ्चमीं प्रति ।
 यं कृत्वा न विभेति स्म नरो नागकुलात् क्वचित् ॥
 नागान् सौवर्णरौप्यान् वा अथवा मृत्स्रयान् नृप ।
 नागान् वासुकिस्तक्षकश्चैवेत्यादिप्रथमश्चोक्तपठितान् ।
 करवीरैः शतपत्रैः जातोपत्रैश्च सुव्रत ।
 तथा गन्धप्रधूपैश्च पन्नगान् पूज्य चोत्तमान् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चात् घृतपायसमोदकैः ॥

कृत्वा तु भोजनं पूर्वं ब्राह्मणानान्तु कामतः ।
 विसृज्य नागा प्रीयन्तां ये केचित् पृथिवीतले ॥
 हिमाचले तु ये विन्ध्ये येऽन्तरिक्षे दिविस्थिता ।
 ये नदीषु समुद्रेषु क्रदेषु च सरः सु च ॥
 ये वापीषु तडागेषु तेभ्यः सर्वेषु वै नमः ।
 नागानिति नमस्कृत्य विप्रान् पूज्य विसर्जयेत् ॥
 ततः स्वयञ्च भुञ्जीयात्सहस्रैर्नराधिप ।
 प्रथमं मधुरं भोज्यं स्वेच्छया तदनन्तरं ॥
 एवं नियमयुक्तस्य यत्फलं तन्निबोध मे ।
 मृतो नागपुरं याति पूज्यमानोऽसुरोगणैः ॥
 विमानवरमारुढो रमते सूर्यपथ्यं ।
 इह वागव्य राजासौ मण्डलाधिपतिर्भवेत् ॥
 सर्व्वरत्नसमृद्धस्तुं बाहनाद्यैश्च जायते ।
 पञ्चजन्मानि भूपालो हापरे हापरे भवेत् ॥
 आधिव्याधिविनिर्मुक्तः पुत्रपौत्रसहायवान् ।
 तस्मात् पूज्याश्च मान्याश्च घृतपायसगुगुलैः ॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तमानन्दपञ्चमीव्रतं ।

—000—

सुमन्तुरुवाच ।

नागदष्टो नरो राजन् प्राप्य मृत्युं व्रजत्यधः ।
 अधोगत्वा भवेत्क्षर्पो निर्व्विषो नात्र संशयः ॥

शतानीक उवाच ।

नागदष्टः पिता यस्य भ्राता च दुहितापि वा ।
माता पुत्रोऽथवा भार्या कर्त्तव्यं तद्वदस्व मे ॥
मौनाय तस्य विप्रेन्द्र दानं व्रतमुपोषितं ।
ब्रूहि मे द्विजशार्दूल येन तद्वै करोम्यहं ॥

सुमन्तुरुवाच ।

उपोष्य पञ्चमीं सम्यक् नागानां वलवर्द्धनं ।
स्वमेकमेकं यावच्च विधानं शृणु भारत ॥

स्वमेकं, सम्बत्सरम् ॥

मासि भाद्रपदे राजन् शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।
सापि पुण्यतमा प्रोक्ता ग्राह्यासौ गतिकाम्यया ॥
चतुर्थ्यामेकभक्तञ्च तस्यां नक्तं प्रकीर्तितं ।
तस्यां पञ्चम्यामुपोष्येति हिवा भोजनवर्जनात् ।

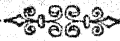
कुर्याच्चान्द्रमसं नागमथवा कलधौतजं ।
अथ दारुमयं भव्यं मृगमयं वाप्यशक्तिः ॥
चान्द्रमसं, सौवर्णं, कलधौतजं, रूप्यमयं ।

पञ्चम्यामर्चयेद्भक्त्या नागं पञ्चफणन्तया ॥
करवीरैस्तथा पद्मैः जातीपुष्पैः सुगन्धिभिः ।
गन्धैर्धूपैः सनैवेद्यैः स्नाप्य क्षीरादिभिर्नृप ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् घृतपायसमोदकैः ।
अनन्तं वासुकिं शङ्खं पद्मं कम्बलमेव च ॥
तथा कर्कोटकं नागं नागमश्वतरं नृप ।

घृतराष्ट्रं शङ्खपालं कालियं तच्चक्रं तथा ॥
 पिङ्गलञ्च महानागं मासि मासि क्रमाद्यजेत् ।
 पूजयित्वा प्रयत्नेन पञ्चम्यां नक्तभुग्भवेत् ॥
 एवं द्वादश कृत्वा वै मासि भाद्रपदे नृप ।
 वत्सरान्ते यथाशक्त्या महाभाज्यन्तु कारयेत् ॥
 ब्राह्मणानां यतीनाञ्च नागानुद्दिश्य भक्तितः ।
 इतिहासविदे नागं काञ्चनं रत्नचिचितं ॥
 गाञ्च दद्यात्तवत्साख्यै सर्वोपस्करसंयुतां ।
 दामकाले पठेदेतत् स्मरन्मारायणं विभुं ॥
 सर्वगं सर्वधातारमनन्तमपराजितं ।
 येकेचिन्मे कुले सर्पैः दष्टाः प्राप्तास्त्यधोगतिं ॥
 व्रतदानेन गोविन्द मुक्तिभाजो भवन्तु ते ।
 इत्युच्चार्या चतैर्युक्तं तिलचन्दनमिश्रितं ॥
 वासुदेवाग्रतो भूयस्तोयं तोये विनिक्षिपेत् ।
 अनेन विधिना सर्वे येऽर्चयिष्यन्ति चामृताः ॥
 सर्पतस्तेऽपि यास्यन्ति स्वर्गतिं नृपसत्तम ।
 कृत्वा सर्वान् समुद्रतः कुलजान् कुलनन्दन ॥
 प्रयाति विष्णुसन्निध्यं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ।
 वित्तशाठ्यविहीनो यः सर्वमेतत् फलं लभेत् ॥
 नक्तेन भक्तिसहिताः सितपञ्चमीषु
 ये पूजयन्ति भुजगान् कुसुमोपहारैः ।
 तेषां गृहेष्वभयदा हि भवन्ति सर्पा-
 दर्शान्विता मणिमयूखविभाषिताङ्गाः ॥

इति भविष्योत्तरपुराणोक्तं नागदण्डहरणपञ्चमीव्रतं ।

सुमन्तुरुवाच ।

तद्वशाद्रूपदे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः ।
यस्तास्त्रिंशत् नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्णकैः ॥
पूजयेद्बन्धूपैस्तु सर्पिर्गुग्गुलपायसैः ।
तस्य तुष्टिं समायान्ति पन्नगास्तक्षकादयः ॥
आसमासकुलात्तस्य न भयं नागतो भवेत् ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नागान् संपूजयेद्बुधः ॥
तथा वाश्वयुजे मासि पञ्चम्यां कुरुनन्दन ।
कृत्वा कुशमयान्नागानिन्द्राणां सह पूजयेत् ॥

नागान्, पूर्वव्रतोक्तानमन्तादीन् ।

शची द्विबाहुः सन्तानमालाहस्ता गजस्थिता ।
घृतोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा विशाम्यते ॥
गोधूमैः पयसा स्निग्धैर्भक्षैश्च विविधैस्तथा ॥
यस्तस्यां विधिवन्नागान् शुचिर्भक्त्या समन्वितः ।
पूजयेत् कुरुशार्दूल तस्य शेषादयो नृप ।
नागाः प्रीता भवन्तीह शान्तिमाप्नोति वा विभी ॥
प्रशान्तिलोकमासाद्य नोदते शाश्वतीः समाः ।
यत्रायं कथ्यते मन्त्रः सदा विघ्ननिघेधतः ॥

ॐ कुरुकुले हं फट् स्वाहा ।

नक्ते न भक्तिसहितं सितपञ्चमीषु

ये पूजयन्ति भुजगान् कुशुमोपहारैः ।
 तेषां गृहेष्वभयदा हि भवन्ति नागाः
 सर्वे फणामणिमरीचिरुचो भवन्ति ॥

इति भविष्यत्पुराणोक्तं शान्तिपञ्चमी व्रतं

—०*०—

ईश्वर उवाच ।

यो नरः पूजयेद्दिव्यं पञ्चम्यां फाल्गुने सिते ।
 पञ्चोपचारविधिना मिताहारो जितेन्द्रियः ॥
 न तं दृशन्ति फणिनी दशवर्षाणि पञ्च च ।
 विषं न क्रमते तस्य कुले मातृकुलेऽपि च ॥
 तस्मात्तं पूजयेद्यन्नात् पञ्चम्याञ्च विशेषतः ।

इति स्कान्दे प्रभाषखण्डोक्तमनन्तपञ्चमीव्रतं ।

—०*०—

ईश्वर उवाच ।

श्रावणे मासि पञ्चम्यां शुक्लपक्षे वरानने ।
 श्रारभ्योभयतो लेख्याः गोमयेन विषोत्खणा ॥
 कृत्वा च कौस्तुभान्नागान्निद्रालीच प्रपूजयेत् ।
 घृतोदकाभ्यां पयसा स्नापयित्वा वरानने ॥
 गोधूमैः पयसा पूज्य लाजभिर्विविधैस्तथा ।
 पूजयेत् विधिवद्देवि दधिदूर्वाङ्कुरैः क्रमात् ॥

गन्धपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानाञ्च तर्पणं ।
 अथवा आवणे मासि पञ्चम्यां यद्वयान्वितः ॥
 यद्यालिख्य नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्णकैः ।
 गुरुकल्पान् तथा वीथ्यां खगृहे विलिखेत् वृधः ॥
 पूजयेद्गन्धधूपैश्च पयसा पायसेन च ।
 तस्य तुष्टिं समायान्ति पद्मकास्तत्तकादयः ॥
 आसप्तमात् कुलं तस्य न भयं नागतो भवेत् ।
 प्रमुच्यते मन्त्रः सर्पविषञ्च प्रतिषेवकः ॥
 तस्य प्रजपमात्रे तु न विषं क्रमते सदा ।

ॐ कुकुलं हुं फट् स्वाहा ।

इत्येवं कथितं देवि नागव्रतमनुत्तमं ॥
 यत् शुक्ला च पठित्वा च मुच्यते सर्वपातकैः ।

इति स्कान्दे प्रभाषखण्डोक्तं सर्पविषापञ्च पञ्चमौव्रतं ।

— ००० —

ईश्वर उवाच ।

मासि भाद्रपदे यापि शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ।
 सा तु पुण्यतमा प्रोक्ता ख्याता स्वर्गति काम्यया ॥
 या च द्वादशवर्षैस्तु पञ्चम्याञ्च वरानने ।
 चतुर्थ्या मेकभक्तान्तु तस्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ॥

तस्यां पञ्चम्यां ।

भूरिचन्द्रमयं नागमथवा कलधीतजं ।

कृत्वा धातुमयं वापि अथवा मृत्मयं प्रिये ॥
 पञ्चम्यामच्च येत् शक्त्या नागं पञ्चफणं स्मृतं ।
 करवीरैः शतपत्रैः जातीपुष्पैश्च शोभनैः ॥
 गन्धैः पुष्पैश्च धूपैश्च पूजयेन्नागमुत्तमं ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् घृतपायसमोदकैः ॥
 अनन्तं वासुकिं शङ्खं पद्मकखलमेव च ।
 तथा कर्कोटकं नाम नागमश्वतरं नरः ।
 घृतराष्ट्रं शङ्खपालं कालिकं तच्चक्रं तथा ॥
 पिङ्गलञ्च महानागं मासि मासि प्रकीर्तितं ।
 व्रतस्यान्ते पारणं स्यात् क्षीरैर्ब्राह्मणभोजनैः ॥
 सुवर्णतारनिष्पन्नं नागं दद्याच्च गां तथा ।
 तथा वस्त्राणि देयानि विप्रायामिततेजसे ॥
 पूजयेत्पद्मगान् सर्वान् सदा भक्त्या समन्वितः ।
 विशेषतस्तु पञ्चम्यां पञ्चम्यां पायसेन च ॥

इति स्कान्दे प्रभाषखण्डे नागपञ्चमीव्रतम् ।

—ॐ—

सुमन्तुरुवाच ।

पञ्चमी सां तिथिर्धन्या सर्वपापहारा शुभा ।
 एतस्यां सर्वतो यस्तु कर्माणि परिवर्जयेत् ॥
 क्षीरेण स्नापयेन्नागान् ते च यास्यन्ति मित्रतां ।

इति भविष्यपुराणे नागमैत्रीव्रतं ।

—000—

सुमन्तुर्वाच ।

तथा भाद्रपदे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः ।
यस्त्वालेख्य नरो राजन् कृष्णवर्णादिवर्णकैः ॥
पूजयेद्गन्धपूषैश्च सर्पिर्भिः फलपायसैः ।
पायसेन घृताढेन पूजयित्वा द्विजोत्तमं ॥
नक्तं स्वयं तदश्रीयात् यतवाक् वीतमत्सरः ।
तस्य तुष्टिं समायान्ति पन्नगास्तक्षकादयः ॥
आसप्तसं कुलन्तस्य न भयं नागतो भवेत् ।

इति भविष्यत् पुराणोक्तमालेख्यप्रश्चमीव्रतं ।

—000—

पयोव्रतन्तु पञ्चम्यां दत्त्वा नागं द्विजातये ॥
सौवर्णं सर्पजनितं भयं तस्य न जायते ।
एतत् सर्पव्रतं प्रोक्तं सर्वमैत्रीकरं परं ॥

इति भविष्यत् पुराणोक्तं सर्पपञ्चमीव्रतम् ।

—000—

तिलपिष्टमयं कृत्वा गजं हैमविभूषितं ।
कक्षाङ्कुशयुतं तददारोहकसमन्वितं ॥
तद्वदिति निरन्तरव्रतोक्तमन्त्रगजस्वरूपं गृह्यत ।

नक्षत्रमालासहितं चामरापीठधारिणं ॥
 दशनाग्रवदनेत्रं रक्तवस्त्रयुगावृतं ।
 ताम्रपात्रां कुण्डके वा कृतदन्ताग्रमोदकं ।
 प्रदद्याद्विजदम्पत्योः पूज्य मालाविभूषणैः ॥
 कर्णाभरणकं दद्यात् वस्त्रञ्च मलवर्जितं ।
 कान्तारतकरतं ह्येतत् कथितं हि युधिष्ठिर ॥
 कान्तारगिरिदुर्गेषु तारयत्यपि दुःखितान् ।
 इह लोके परे चैतन्नात्र कार्या विचरणा ॥
 ये कुर्वन्ति दिने पुण्ये व्रतं पौरन्दराह्वयं ।
 तेषां पौरन्दरे लोके वासः स्यात् सुचिरं नृप ॥
 दिनेपुण्ये, पञ्चम्यां प्रकरणवशात् ।

इति भविष्योत्तरोक्तं पौरन्दरव्रतं ।

—000—

लक्ष्मीमभ्यर्च्य पञ्चम्यामुपवासी भवेन्नृपः ॥
 समान्ते हेमकमलं दद्याद्भेलुसमन्वितं ।
 स वैष्णवं पदं याति लक्ष्मीर्जन्मनि जन्मनि ॥
 एतल्लक्ष्मीव्रतं नाम दुःखशोक विनाशनं ।

इति यमपुराणोक्तं लक्ष्मीव्रतम् ।

सिताश्व उवाच ।

श्रुतानि देव देवश व्रतानि सुवह्नि च ।
 साम्प्रतं मे समाचक्ष व्रतं पापप्रणाशनम् ॥

ब्रह्मीवाच ।

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ।
 ऋषिपञ्चमीति विख्यातं सर्वपापहरं परम् ॥
 येन चीर्णं राजेन्द्र नरकानि व्यपोहति ।
 अत्रैवादाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥
 वैदेहेऽत्र द्विजवर उत्तङ्को नामनामतः ।
 तस्य भार्या सुशीलेति पतिव्रतपरायणा ॥
 तस्या अपत्ययुगलं पुत्रो हि सुविभूषणं ।
 अधीतवान् सुतस्तस्य वेदान् साङ्गपदक्रमात् ॥
 समाने च कुले तेन सुता वापि विवाहिता ।
 विवाहितैव सा दैवात् वैधव्यं प्राप सत्वरं ॥
 तां पालयति ह्यास्ते सा सुतानिजपितुर्गृहे ।
 तस्या दुःखेन सन्तप्तः सुतं संस्थाप्य वैश्वनि ॥
 गङ्गातीरे वनं प्राप्तः सकलवस्तुया सह ।
 स तत्राध्यापयामास शिष्यान्वेदान् द्विजीतमः ॥
 सुता बहुमतं तस्य पितुः श्रुश्रवणे रता ।
 श्रुश्रवणं ततः कृत्वा परिश्रान्ता कदाचन ॥
 निशीथे किल संसृप्ता कृमिराशिरजायत ।
 तथाविधाच्च तां दृष्ट्वा विवस्त्रां प्रस्तरम्बिना ॥
 शिष्या निवेदयामासुस्तन्मातुः करुणान्विताः ।
 न जानीमो वयं किञ्चिद्देवीं साध्वीं तथाविधां ॥
 कृमिराशिरथोजाता मातः सम्प्रति दृश्यते ।
 वजपातसदृचं तत् श्रुत्वा शिष्यैरुदीरितम् ॥

सम्भ्रान्तमनसा शीघ्रं तत्समीपमुपागता ।
 सा तां तथाविधां दृष्ट्वा विलललाप सुदुःखिता ।
 उरश्च ताडयामास सुतरां मा मोहमाप च ॥
 क्षणेन प्राप्य चैतन्यं तामुत्थाप्य प्रसृज्य च ।
 समालम्ब्य च बाहुभ्यां निन्ये तत्पितुरन्तिकम् ॥
 स्वामिन् क्रथय मे साध्वी केन दुष्कृतकर्मणा ।
 निशीथे संप्रसुप्तेयं जायते कृमिसंकुला ॥
 एतत् श्रुत्वा ततो वाक्यमृषिर्ध्यानपरावणः ।
 ज्ञात्वा निवेदयामास तस्याः प्राग्जन्मचेष्टितम् ॥

ऋषिरुवाच ।

प्रागियं सप्तमेऽतीते जन्मनि ब्राह्मणी ह्यभूत् ।
 तदभागा द्रुपदे* संजाता च रजस्वला ॥
 अस्या स्तुत्पापभावेन जायते कृमिवद्बुधः ।
 रजस्वला च भावेन युक्ता भवति सानघ ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ग्रामशूकरी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
 तथानया सखीसंगाद्गतं दृष्ट्वावमानितम् ।
 दृष्टव्रतप्रभावेन जाता द्विजकुलेऽमले ॥
 अवमानाद्गतस्यास्य कृमिराशिमयाधुना ।
 एतत्ते कथितं सर्व्वं कारणं कन्यकाकृते ॥

सुशौलोवाच

दर्शनेनापि यस्य स्याद्विप्राणां निर्मले कुले ।

जन्मभुक्महिधानां हि जायते ब्रह्मतेजसां ॥
अवज्जया प्रजायन्ते विग्रहे कृमिराशयः ।
महायर्थ्यकरं नाथ तद्वत् कथयस्व मे ॥

ऋषिरुवाच ।

सुशीले शृणु तत् सम्यक् व्रतानामुत्तमं वृतम् ।
येन चीर्णेन सहसा पापादस्माद्विमुच्यते ॥
दुःखत्रयाभिघातश्च जायते नात्र संशयः ।
कल्याणानि विवर्द्धन्ते सम्पदश्च निरापदः ॥
नभस्ये शुक्लपक्षे तु यदा भवति पञ्चमी ।
नद्यादिषु तदा ज्ञानं कृत्वा नियममेव च ॥
विधाय नित्यकर्मादि गत्वा हारवतीसृषीन् ।
स्नापयेद्दिविवद्भक्त्या पञ्चाशत्तरसैः शुभैः ॥

हारवतीं, अग्निहोत्रशालां

धूमनिर्गमहारैर्वहुभिर्युतत्वात् ।

चन्दनागुरुकपूरैर्विलिप्य च सुगन्धिभिः ।
पूजयेद्दिविधैः पुष्पैर्गन्धधूपादिदीपकैः ॥
समाच्छाद्य शुभैर्वस्त्रैः सापव्रीतैर्यथाविधि ।
ततो नैवेद्यसंपन्नमर्थ्यं दद्याच्छुभैः फलैः ॥

अर्घ्यमन्तः

कश्यपोविर्भरहाजो विश्वामित्रस्तु गौतमः ।
जमदग्निर्वसिष्ठश्च सप्तैते ऋषयः स्मृताः ॥
श्रोतव्यमिदमाख्यानं शाकाहारं प्रकल्पयेत् ।
स्थातव्यं ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यानपरायणैः ॥

अनेन विधिना सम्यक्व्रतचैतत् समाचरेत् ।
 यस्य यज्जायते पुण्यस्तद्वृणुष्व समाहितः ॥
 सर्व्वव्रतेषु यत् पुण्यं सर्व्व तीर्थेषु यत्फलम् ।
 सर्व्वदानेषु दत्तेषु तदस्य व्रतपारणात् ॥
 कुरुते या व्रतं चैतत्सा नारी सुखभागिनी ।
 रूपलावण्यसंयुक्ता पुत्रपौत्रादिसंयुता ॥
 ब्रह्म लोके सदैव स्यात् परत्राप्यक्षया गतिः ।
 व्रतस्यास्य प्रभावेन जातिं स्मरति पौर्व्विकीं ॥
 इति ब्रह्माण्डपुराणोक्तं ऋषिपञ्चमीव्रतम् ।

—०*०—

ब्रह्मोवाच ।

नामानिष्टा तु पञ्चम्यां न विषैरभिभूयते ।
 स्त्रियं च लभते पुत्रं परमां श्रियमाप्नुयात् ॥
 मूलमन्त्राः स्वसंज्ञाभिरङ्गमन्त्राश्च कीर्त्तिताः ।
 पूर्व्ववत् पद्मपत्रस्थः कर्त्तव्यश्च तिथीश्वरः ॥

तिथीश्वरोऽत्र नागः ।

गन्धपुष्पोपहारश्च यथाशक्ति विधीयते ।
 पूजा शोभेन शोभेन कृतापि तु फलप्रदा ॥
 आज्यधारासमिद्धिश्च दधिचोरावमाचिकैः ।
 पूर्व्वोक्तफलदो होमी यतः शान्तेन चेतसा ॥
 एतद्भक्तवैश्वानरप्रतिपदतवद्वशाख्येयं ।

इति भविष्यत्पुराणोक्तं नागव्रतम् ।

—000—

अश्वराडमृताज्जातो वातरंहा मनोजवः ।
 उच्चैः श्रवाः पूजनीयश्चैत्रशुक्लस्य पञ्चमी ॥
 तत्रैव पूज्या गन्धर्व्वास्तुरङ्गाणान्तु बान्धवाः ।
 पत्रवाणधराः केचित् केचित् पत्रैश्च संयुताः ॥*
 भीमश्चित्ररथश्चैव विख्यातः सर्व्वविद्वपम् ।†
 तथा सालिशिराः श्रीमान् प्रद्युम्नश्च महायशः ॥
 नारदश्च कलिन्दश्च गन्धर्व्वश्च ह्राहा हुहुः ।
 सुबाहुस्तुम्बुरुश्चैव तथा चित्ररथः प्रभुः ॥
 चित्राङ्गदश्च विख्यातश्चित्रसेनश्च वीर्य्यवान् ।
 सिद्धपूर्णश्च ददौ पर्माशय महायशः ॥
 ब्रह्मचारी रतिगुणः सुपर्णोऽतिवलस्तथा ।
 विश्वावसुः सुरेन्द्रश्च गन्धर्व्वोऽतिपराक्रमः ॥
 इत्येते पूजनीयाः स्युर्गीतेरुथावचैः शुभैः ।
 गोदकैः पोलिकाभिश्च परमात्रेण चाक्षतैः ॥
 दध्ना गुडैः पयसा शालिपिष्टेन भूरिशः ।
 धूपैर्माल्यैस्तथा दीपैर्हजानां स्तुतिवाचनैः ॥
 एवं हि पूजिताः सम्यक् तुरगाणां हि बान्धवाः ।
 बलमायुः प्रयच्छन्ति संग्रामेष्वपराजयम् ॥
 आरोग्यं परमां पुष्टिं तथैव च विधीयते ।

* पत्रवानाः क्वचित् पत्रैः संयुक्ताश्च महायशः इति पुस्तकान्तरे पाठः ।

† सर्व्वविद्वपमिति श्लोकान्तरे पाठः ।

इति शालिहोत्रहयपञ्चमीव्रतम् ।

—000—

सर्वोषध्यदकक्षातः पञ्चम्यां पूज्य पद्मजम् ।
 सर्वोपस्करदानञ्च यः करोति गृहाश्रमे ॥
 गृहाटोदूखलं शूर्पं शिलां स्थालीञ्च पञ्चमीं ।
 गृहाटः, पेणयन्तं उदूखलं, धान्यकण्डनम् ॥
 उदकुम्भञ्च पूर्य च एतेषामनुगञ्च यत् ।
 एतानि गृहिणां गेहे प्रस्थाप्य पुरुषोत्तम ॥
 उपस्करकृतै नारी न सीदति कदाचन ।
 एतन्नृहव्रतं नाम सर्वसौख्यप्रदायकं ।

इति भविष्योत्तरोक्तं गृहपञ्चमीव्रतं ।

—000—

पञ्चम्यां पूजनं कृत्वा तथा चन्द्रमसो नरः ।
 आयुश्च विपुलां लब्ध्वा यश्चाशुविन्दति ॥
 इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं सौभाग्यव्रतं ।

—0*0—

पञ्चम्यां पृथिवीं देवीं तथा सम्पूजयेन्नरः ।
 तमेवाप्नोति यत्ने न नात्र कार्या विचारणा ।
 इति विष्णुधर्मोत्तं पृथिवीव्रतं ।

—000—

विश्वे देवाश्च ये प्रोक्ताः पूर्वमेव मया दश ।
 तेषां संपूजनं कृत्वा पञ्चम्यां दिवमाप्नुयात् ॥

वायु पुराणात् ।

क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालकामी विरोचनी ।

पुरुषा भाद्रवाश्च विष्णुदेवाः प्रकीर्त्तिताः ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं रूपावाप्तिव्रतं ।

—000—

वारुणैः पुष्करस्थां यः पूजाञ्चैव समाचरेत् ।

सर्वकामसमृद्धस्य यज्ञस्य तु फलं लभेत् ॥

वारुणैः, पुण्यैः ।

पुष्करं उत्तमं तथा पूजामपि कुर्यात् ।

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं श्रीप्राप्तिव्रतं ।

—०८०—

चैत्रशुक्लस्य पञ्चम्यां पूजयित्वा यथाश्रियं ।

सकृदेवाद्भुयादेतत् फलं सम्बलरोदितं ॥

इति विष्णुधर्मात्तरोक्तं श्रीव्रतम् ।

—000—

उमां मेधां भद्रकालीं तथा कात्यायनीमपि ।

धृतिं स्वाहां स्वधामृद्धिं मनसूयां तथा क्षमां ॥

सुरभीं देवसेनाञ्च विलां ज्योत्स्नां तथा शचीं ।

गौरीं वरुणपत्नीञ्च धूम्राणीञ्च तथैव च ॥

अभीष्टदेवजननो देवपत्नीं तथैव च ॥

पूजयन् काममाप्नोति वीतशोको न संशयः ।

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं कामान्व्रतं ।

— 000 —

ऐरावणं वायुतुण्डमुच्चैःश्रवस मेव च ।

तदा संपूजयन् राजन् विजयं ससुपाश्रुते ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरोक्तं विजयव्रतं ।

इति श्रीमहाराजाधिराजश्रीमहादेवस्य समस्तकरणा

धीश्वर-सकलविद्याविशारद-श्रीहेमाद्रि-विरचिते

चतुर्वर्गचिन्तामणौ व्रतखण्डे पञ्चमीव्रतानि ।

